İhvân-ı Safâ Risâleleri

Cilt 5

AYRINTI

İDEA

Ayrıntı: 982
İdea: 29

İhvân-ı Safâ Risâleleri
Cilt 5

Kitabın Orjinal Adı
Risâletü'l-Câmi'a ve Câmi'atü'l-Câmi'a

Editör
Prof. Dr. Abdullah Kahraman

Çevirenler
Prof. Dr. Abdullah Kahraman
Prof. Dr. Ali Durusoy
Prof. Dr. Metin Özdemir
Doç. hla. Murat Demirkol
Yrd. Doç. Dr. Muhammed Fatih Kılıç
Arş. Gör. Tahsin Yurttaş

Yayıma Hazırlayan
Özlem Çekmece

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Görseli
NYPL/Science Source/Photo Researchers
Getty Images Turkey

Kapak Tasarımı
Gökçe Alper

Dizgi
Kâni Kumanovalı

Baskı ve Cilt
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti
Merkez Efendi Mah. Fazılpaşa Cad. No: 8/2
Topkapı/İst. Tel.: (0212) 612 31 85-576 00 66
Sertifika No.: 12156

Birinci Basım: *2016*
Baskı Adedi: *2000*

ISBN 978-605-314-086-3
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No: 3 Cağaloğlu – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Fax: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

twitter.com/ayrintiyayinevi facebook.com/ayrintiyayinevi instagram.com/ayrintiyayinlari

İHVÂN-I SAFÂ RİSÂLELERİ

Cilt 5

İDEA DİZİSİ SON ÇIKAN KİTAPLAR

KURTULUŞ TEOLOJİSİ
Ed. Christopher Rowland

KİRLİLİK KAVRAMI VE
ALEVİLİĞİN ASİMİLASYONU
Mevlüt Özben

İSLAM'IN GELECEĞİ
Wilfred S. Blunt

İSLAM'IN İKİNCİ MESAJI
Mahmut Muhammed Taha

~~TANRISIZ~~ AHLAK?
Walter Sinnott-Armstrong

DÜŞMANIN TARİHİ
Gil Anidjar

İSLAM'DA 50 ÖNEMLİ İSİM
Roy Jackson

ESRÂRNÂME
Ferîdüddîn Attâr

İHVÂN-I SAFÂ RİSÂLELERİ
1. Cilt

SÜRYANİLER
Mutay Öztemiz

KIZILBAŞLAR/ALEVİLER
Krisztina Kehl-Bodrogi

İBNİ HALDUN
Tarih Biliminin Doğuşu
Yves Lacoste

İBNİ ARABÎ VE DERRİDA
Tasavvuf ve Yapısöküm
Ian Almond

CENNETİN ELEŞTİRİSİ
Roland Boer

MÜSLÜMAN KÜLTÜRÜ
V. V. Barthold

İHVÂN-I SAFÂ RİSÂLELERİ
2. Cilt

HIRİSTİYANLIKTAKİ ATEİZM
Exodus'un ve Krallığın Dini
Ernst Bloch

KOMÜNİSTLERDEN İSLAMCILARA
Bir 20. Yüzyıl Tarihi: Endonezya
Adrian Vickers

İHVÂN-I SAFÂ RİSÂLELERİ
3. Cilt

OXFORD İSLÂM SÖZLÜĞÜ
Baş Editör: John L. Esposito

İLÂHÎNÂME
Ferîdüddîn Attâr

MÜSLÜMAN SİTE
Louis Gardet

İHVÂN-I SAFÂ RİSÂLELERİ
4. Cilt

ROMANTİK ORTADOĞU
Metinlerarası Bir Deneme
Hayri K. Yetik

ÂDEM İLE HAVVA HER YERDE
Yahudilik, Hıristiyanlık ve
İslamiyet'te İlk İnsan
Mineke Schipper

İSLAM TEOLOJİSİNE GİRİŞ
Louis Gardet & Georges Anawati

ARKAİK ORTADOĞU
Güncellenen Metinlerin Kurgusökümü
Hayri K. Yetik

İçindekiler

Sunuş 9
Matematik ile İlgili Risâleler Hakkında 13
Tabiat ile İlgili Risâleler Hakkında 85
Aklî Risâleler, Ruhsal Birikimler ve İlahi Taşırmaların Anılması Hakkında 181
İlahi ve Dînî Yasalara Dair İlimler Hakkında 277
Risâlelerin Özeti 301

Sunuş

"Gelin! Bu bahçeye girin!" der İhvân-ı Safâ, "Arzu ettiğiniz meyvelerden yiyin! İstediğiniz kokulardan koklayın! Gönlünüzce eğlenip, istediğiniz yerde dolaşın! Sevinip neşelenin!"

Bir grup düşünürün ortak adı olan İhvân-ı Safâ, "arınmış kardeşler" veya "gönlü temiz kardeşler" anlamına gelir. İslam'ın dördüncü yüzyılında (dokuz yüzlerin sonu, binli yılların başı) Basra'da ortaya çıkmakla birlikte Bağdat'da da bir kolları bulunur. Ortak düşünce ve dayanışma içinde, 52 fasikülden (risâleden) oluşan bir eser yazarlar.

İslam tarihinin ilk yüzyılları toplumsal kamplaşmaların ve düşünsel yarılmaların yaşandığı bir dönem olur. Akıl ile inancın, bağlanma ile sorgulamanın sarsıcı geriliminde Mutezileciler, Kelâmcılar, Felsefeciler ve Tasavvufçular kendilerine yer ararlar. Bâtınî –Zâhirî ya da Sünni– Şii diye bilinen ve uzlaşmaz bir hat izleyen eğilimler, toplumdaki bölünmeler içinde gelişir. İbni Sina, Eşari, daha sonra Gazali ve İbni Rüşd gibi düşünürlerin etrafında dönen tartışmalar, inanç ve hayat üzerindeki etkileriyle yayılır. Emeviler, Abbasiler, Fatımiler, Karmatiler, İsmaililer ve diğerleri, farklı fikirlerin ifade edildiği ama çok fazla kanın da aktığı bir süreçten geçerler. Tarih, keskin kılıçların olduğu kadar keskin fikirlerin de eşitsiz gelişiminde biçim alır.

İhvân-ı Safâ, bu derin yarılmaların ortasında belirir.

Aklın rehberliğinde, kalbi arındırmaya ve insanı yükseltmeye gayret ederler. Din ile felsefenin, bilim ile ahlakın iç bağlarla bütünleşmesi, insanlığın gelişme imkânını yaratır. İhvân-ı Safâ bu inançla, Sokrates'ten beri var olan geleneğe benzer şekilde, arınma yoluyla olgunlaşmaya yönelerek, "insan-ı küllî"nin peşine düşer. Yetkin insana ulaşmak için olgunlaşmak ve ahlaken güzelleşmek gerekir. Bu arzu, onları, "insanın ne olduğuna değil, ne olabileceğine" yani yaratıcı potansiyeline dair bir anlayışa götürür.

İhvân-ı Safâ öteki düşünce ve inançlara karşı hoşgörüyü özellikle vurgular. Hiçbir bilime düşman olunmamalı, hiçbir kitaptan uzak durulmamalıdır onlara göre. Bütün dinlerin olumlu yanına vurgu yaparlar. İhvân-ı Safâ grubundan bir düşünürün şöyle dediği rivayet edilir: "Din, hastaların; felsefe ise sağlıklı insanların tedavisiyle ilgilenir. Peygamberler hastaları, hastalıklarının artmaması, hatta onların bütünüyle iyileşmesi için tedavi ederler. Filozoflar ise herhangi bir hastalık bulaşmaması için, sağlıklı insanların sağlığını korur."

Onların tek tek kendi adlarını kullanmak yerine ortak bir isim tercih etmeleri, dönemin baskıcı koşullarının yanı sıra "küllî" düşüncelerinin de bir yansımasıdır. Grubun tam adı İhvân-ı Safâ ve Hullân-ı Vefâ Ehl-i Adl ve Ebnâ-i Hamd'dır. İslam üzerine araştırmalarıyla bilinen Goldziher, İhvân-ı Safâ adının Kelile ve Dimne söylencesinden alındığını belirtir. Söz ettiği hikâyede, bir avcıdan kurtulmak için birbirlerine yardım eden hayvanlar (güvercin, fare, kaplumbağa, gazel) başarıya ulaştıktan sonra hep birlikte "ihvân-ı safâ olduklarını" söylerler. Risâleler'de buna dönük ifadeler görülür. Kardeşine yardım etmenin, hatta gerekirse kendini feda etmenin yüceliği dile getirilir.

İhvân-ı Safâ içinde birbirine bağlı dört ayrı derece vardır: Birincisi on beş yaşını dolduran gençlerin oluşturduğu sanatkâr grubudur. İkinci derece, otuz yaşını dolduran ve akıl ve hikmeti bilen "liderler" grubudur. Üçüncü derece, kırk yaşını dolduran güçlü kralların derecesidir. Dördüncüsü ise, elli yaşını dolduran ve hakikate açık biçimde erişenlerin derecesidir.

Kim oldukları ve kaç kişi oldukları konusunda değişik teori ve söylentiler vardır. Kendilerini "Âdem babanın mağarasında uyuyanlar" olarak tanımlar ve "ashâb-ı keyf uykularını tamamlayarak uyandıklarını" söylerler. Ayda üç gece gerçekleşen toplantılarına yabancıları almazlar, ama düşüncelerini yaymaktan da geri durmazlar. İhvân-ı Safâ üyeleri arasında el-Besti, Zencani, Mukaddesi, Mihrcâni, Avfi, Rifai ve el-Sabi gibi isimler anılır. Etraflarındaki sır halesi bin yıldır kalkmamıştır. Risâleler'i, üç "gizli imam"dan (imam-ı mestûr) ikincisinin yazdığı iddia edildiği gibi, İhvân-ı Safâ'yı İsmaililer'den Nusayriler'e ve Dürziler'e kadar değişik yapılara atfedenler de olur.

Abbasi halifesinin emriyle 1050 yılında İhvân-ı Safâ Risâleleri'nin (İbni Sina'nın eserleriyle birlikte) bütün kütüphanelerden toplanarak yakıldığı bilinir. Ancak Endülüslü düşünür Müslime, Doğu'ya seyahati sırasında risâleleri toplayarak, yok olmaktan kurtarır.

Hz. Muhammed'den ilhamla, dünyanın bir hapishane olduğunu söyleyen İhvân-ı Safâ, buradan kurtulmanın yolunun bilgiyle arınmaktan geçtiğine inanır. Bu temelde insanın olgunlaşmasını ve ahlakın düzeltilmesini dert edinerek, toplam 52 risâle ve bir de ek (Risâletü'l-Câmia) yazarlar. Ansiklopedik bir niteliğe sahip bu eserde, matematikten müziğe, felsefeden gökbilimine ve sihirden aşka kadar pek çok konu, şiirsel bir dille tartışılır ve özenle işlenir.

Risâleler dört bölüm altında sınıflandırılır:

a) Matematiksel ve Eğitsel Bilimler. (On dört risâle)

b) Cisimsel-Doğal Bilimler. (On yedi risâle)

c) Psikolojik-Aklî Bilimler. (On risâle)

d) Metafizik Bilimler. (On bir risâle)

İhvân-ı Safâ, sayılara özel bir anlam yüklediği için, Risâleler'in ilk cildini matematik konusuna ayırır. Pisagorculardan (Pythagoras) ilhamla, varlığın aslını sayılara göre düşünür ve felsefelerini buna göre geliştirirler. Bilimsel sanatların ve ahlakın yanı sıra musikiye de matematik bölümünde yer verirken, tıpkı Yunan ve İskenderiye filozofları gibi, melodi ve ritmlerle gök cisimlerinin hareketleri arasında bir ilişki kurarlar.

Doğal bilimlerin ele alındığı ikinci ciltte, madde-suret, zaman-mekân, hareket, meteoroloji, varlıklar, sesler ve işitme gücünün algılanması gibi konular işlenir. İhvân-ı Safâ, doğuş ve gelişme anlayışına eğilim göstererek dört ayrı varlık türü sıralar: Madenler,

bitkiler, hayvanlar ve insanlar. Bunların her birinin alt tabakası bir alttaki varlığa, üst tabakası ise bir sonraki varlığa bağlanır. Madenlerin alt tabakası toprakla, üst tabakası bitkilerle bitişiktir. Yosun buradaki bir tür ara halkadır. Bitkilerin hayvanlara bağlanan yemişi ise hurmadır. Diğer bitkilerden farklı olduğu için hurma hayvani bir bitkidir. Dişi hurmanın aşılanması hayvanlarınkini andırır. Hurmanın baş tarafı kesildiğinde, artık gelişmez, tıpkı hayvanların ölmesi gibi. Hayvanların en gelişkini de insana en yakın olanıdır. Bunlar niteliklerine göre birkaç çeşittir: Fiziki benzerlik açısından maymun, zekâsıyla fil, organizasyon yeteneği açısından ise arı, insan ile hayvan arasındaki aralıkta yer alır.

Üçüncü ciltte psikolojik-aklî bilimler incelenirken, yeni-Platoncu bir yaklaşımla, feyz (taşma) ve sudûr (meydana gelme) öğretisi dile getirilir. Evrenin ve bütün maddelerin işleyişi, canlı bir bedene benzetilir ve evren "büyük insan" olarak adlandırılır. İhvân-ı Safâ, insanın bütün çabasının, tam bilgiyi elde etmek olduğuna inanır. Küllî Aklı bilmekle ve onun rehberliğinde ulaşabilecek bir amaçtır bu.

Dördüncü ciltte farklı görüşleri ve inançları ele alırken, din ile felsefe arasında köprüler kurmaktan ziyade içsel bağlar bulmaya çalışırlar. Farabi ve İbni Sina'nın başka biçimde tartıştıkları meselelere akıl düşürürler. Farklılıkların aşıldığı kapsayıcı bir dine doğru yol alırken, aklî bir inanç yaratma hayalinin ardına düşer ve din ile felsefeyi bu gayretle yoğurmaya çalışırlar. Bu bağlamda mesela şeytan inancı, dünyevileşmiş akıl ile tanımlanır. İhvân-ı Safâ'ya göre şeytan, rüştüne ulaşmış olan insandır. Çünkü öğüt dinlemez ve şehevî arzuların peşinden gider. Davranışları ve ahlakı kötü olduğu için o da kötü insan olur.

52 risâleden sonra gelen beşinci ciltte, bütün risâlelerin özünü yansıtan bütünsel bir bakış sunulur. Bu konuda fihristte şöyle denir: "Bundan sonra, diğer risâlelerin hepsini özetleyen, onlardaki hakikatlerin tamamını içeren er-Risâletü'l-Câmia gelir... Er-Risâletü'l-Câmia, dile getirdiğimiz şeyler için en son gaye ve en son amaçtır."

İhvân-ı Safâ Risâleleri olarak bilinen ve bin yıldır Doğu'dan Batı'ya geniş bir kültür ve düşün coğrafyasında önceleri nefesi sonraları ise hayaletiyle dolaşan bu eser, şimdi okunup, arınmış kalplerde yer edinmeyi bekler, yeniden.

"Ey kardeş!" der İhvân-ı Safâ, "bu risâleler, ilim isteklileri, hikmeti seçenler, özgürlüğü seven ve kurtuluşu tercih edenler içindir. Onları sadece hak edenlere vermek ve hak edenleri onlardan mahrum etmemek suretiyle, risâleler konusunda emanet hakkı yerine getirilmelidir. Çünkü risâleler; cilâ, şifa, nur ve ışıktır. Hatta onlar ilaç olamamışsa, hastalık gibidir. İyileştiremezse hasta eder; ıslah etmezse ifsat eder; kurtuluşa erdirmezse helâk eder. Tedavi eder, ama bazen hasta da edebilir. Öldürür de, diriltir de."

Aradan bin yıl geçti.

Emanet hakkını yerine getiriyoruz.

Burhan Sönmez
Nisan 2012, İstanbul

Matematik ile İlgili Risâleler Hakkında

Giriş[1]

Rahmân ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla!

"Yaratan, sonra düzenleyen ve her şeyi belirleyen, sonra doğru yola ileten ve çayırı yeşerten, daha sonra onu kararmış kuru bir ota dönüştüren"[2] Allah'a hamd olsun. "Biz sana* okutacağız ve sen, asla unutmayacaksın. Allah'ın dilediği ayrı. Evet, O açığı da gizliyi de bilir. Ve biz sana, çok kolayı, daha da kolaylaştıracağız.** Hatırlat, hatırlatma faydalı olacaksa. Kim korkuyorsa, hatırlayacak, oysa, büyük mutsuz, ondan kaçınacak, ki o, en büyük Ateş'e düşecek, sonra, orada, ne ölecek, ne de yaşayacak. Elbette, başarıya ermiştir, arınan, Rabbin adını hatırlayan, sonra namaz kılan. Ama siz, doğrusu, şimdiki hayatı seçiyorsunuz, oysa öteki dünya daha iyi ve daha kalıcıdır. Evet bu, eski Sâhifeler'de vardır, İbrahim*** ve Musa'nın Sâhifeleri'nde..."[3] Bize en güzel nimetlerini bahşedip ihsânda bulunduğu için Allah'a hamd olsun. Âhiret ve dünyanın Rabbinden başka hiçbir ilâh yoktur. Bizi bu yola koyan Allah'a hamd olsun. Eğer Allah bize hidâyet vermeseydi, biz asla doğru yolu bulamazdık.

Ey iyiliksever ve merhametli kardeşim! Allah seni ve bizi kendi katından bir ruh ile desteklesin. Kendisine itaat etme konusunda bize ve sana yardım etsin. Bizi, seni ve bütün kardeşlerimizi kendisine isyan etmekten muhafaza eylesin. Kalplerimizi açıp O'nu zikretmemiz için gönüllerimizi kendi nûruyla genişletsin. O'na doğru yönelmeye ve O'na tevekkül etmeye bizi muvaffak kılsın– Bilmelisin ki Allah, ihsânı, şefkati, varlığı ve cömertliği ile iyilik sahibi olanlara karşılık vermenin sahibidir. Sana, hikmet nûrlarını, Allah'ın verdiği nimetlerin inceliklerini, ruhların meyvelerini, akılların hoş kokularını, ruhların gezintilerini, seçkin kimselerin (*mele-i a'lânın*) süslerini, ilmin gizemlerini ve hikmetin gizli hazinelerini sunmuştuk. Daha önce sana anlatılanlar, çok sayıda kapıyı içinde barındıran ve her kapının içinden, Kur'ân'ın elfâzını toplayan,

1. Çeviri: Yrd. Doç. Dr. Muhammed Fatih Kılıç. Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü öğretim üyesi.
2. A'lâ, 87/2-5.
* Ey Muhammed! (y.h.n.)
** Allah'a olan yolculuğunu daha da kolaylaştıracağız. Ayrıca bkz. 92/Leyl, 7. (y.h.n.)
*** "İbrahim'in Sâhifeler'i", ayrıca bkz. 53/Necm, 37 (y.h.n.)
3. A'lâ, 87/6-19.

rûhun ve güzel kokulu cennet bahçelerine açılan pek çok kapının aralandığı büyük faziletleri bir araya getirir. [Ayrıca] peygamberlerin ve Allah'a yakın hafaza meleklerden aldığı, doğru yola çağıran imamların ve hulefâ-i râşidînin, kesin bilginin nûruyla gören irfan sahibi müminlere naklettiği yorumun en sağlam anlamlarını [bünyesinde toplar]. Kalem, bu faziletleri ve anlamları şerefli levh-i mahfuza yazmakla işe başlar. Allah'ın kendisine okumasını ilhâm ettiği kimse de bunları okur. Allah en muhkem âyetlerini, kendisine yakın olan ve sürekli O'nu tesbih eden *Arş*'ın taşıyıcısı bilgin meleklere öğretir ve onlara, kendilerinden sonra gelen bir alt seviyedeki meleklere bu âyetleri vermelerini emreder. Böylece bu âyetler, Allah'ın süflî âlemden seçtiği kimselere ve insanoğluna kadar ulaşır. Bu âlemlerin ilki, cismânî yaratılışın başladığı âlemdir. İnsânî fıtrata sahip olanların ilki ise ilk Âdem'dir. Kendisinden başka hiçbir ilâhın olmadığı Allah Teâlâ, meleklerine ve semâvâtının sâkinlerine bildirmek üzere şöyle buyurdu: "Ve Rabbin meleklere, 'Ben yeryüzünde bir vekil belirleyeceğim."[4] Böylece yapacağı şeyi meleklere bildirdi ve Âdem'e secde etmelerini emretti. Melekler önce itiraz ettiler sonra da tövbe edip Allah'a yöneldiler. Onların itirazı herhangi bir kasıt ve ısrar içermeyen bir hataydı. Nitekim daha sonra kibre kapılmadan ona secde ettiler. Ne var ki Allah, kendisine yakın ve üstün olan melekleri, Âdem'e secde etmekten beri kıldı. Çünkü o melekler, üstün nûrla aydınlanmış, lâhûtî, temiz, rabbâni ve nûrânî sırları kendilerinde saklar. Bu melekler, Allah'ın kendilerini ulvî âleminin ehli ve semâvî melekûtunun sâkinleri olarak yarattığı rabbâni makâmlara sahiptirler. Bu yüce makâmlar, cismânî âlemde ve yeryüzü saltanatındaki melikler ve önderlerin seviyesine tekâbül eder. İblis ise bir zanda bulundu fakat zannında yanıldı ve kendisini üstün meleklerden sandığı bir kıyas yaptı ancak bu kıyasında hataya düştü. O zaman da Yüce Allah gerçeğin İblisin zannettiği gibi olmadığını ve onun mukayesesinin hatalı olduğunu bildirdi: "Büyüklendin mi? Yoksa, kibirlenenlerden misin?"[5] Böylece Allah, İblisin kendilerinden biri olduğunu sandığı gruptan onu çıkarttı. Çünkü İblis, kendi konumunun onların konumuyla bir olduğunu varsaymıştı. Daha önce sana (*Yüce Allah seni desteklesin*) içinde, öğüt alanlar için öğüt ve ibret alanlar için ibret olan sözden bahsetmiştik: "Bu, hatırlayanlara bir hatırlatmadır."[6] "Ama buna, ancak sabredenler kavuşturulur;[7] ve buna ancak büyük bir payı olan[8] kimse kavuşturulur."[9] Bu sağlam kitaplarımız ve kusursuz risâlelerimiz için şunu şart koşmuştuk: Bu metinlere bakan kimse öncelikle kitabın ilk kısmından başlamalı ve ardından ilerleyerek sona doğru gelmelidir. Bu metinleri, kurtuluşa ermenin merdiveni ve bağışlanmanın sırrı olarak inşâ ettik. Bu ise sözkonusu metinlerin ulvî âlemle irtibat kurmuş olmasından ve hem âhirette hem de dünyada kurtuluşa eriştirmesinden dolayıdır. Sayı ilmine, yani aritmetiğe bir mukaddime ve giriş olarak düzenlediğimiz beşinci risâlede, bu bilgiyi sana

4. Bakara, 2/30. "Vekil" Halife kelimesinin karşılığıdır. Allah'ın halifesi, yaratılış anında insan, yani Âdem'dir. Ayrıca bkz. 57/Hadid,7. (y.h.n.)
5. Sâd, 38/75.
6. Hûd, 11/114. "hatırlatma" ve "hatırlama" için ayrıca bkz. 3/Âl-i İmrân, 7: "Kur'an insanlar için bir "hatırlatma"dır. Peygamber, hatırlatma ile yükümlüdür. Sürekli olarak hatırlayanlar ise, inananlardır. (y.h.n.)
7. "Ama buna" yani 34. âyette bildirilen gerçeğe. "Kavuşturulur" yani, anlaması sağlanır. (y.h.n.)
8. "Büyük bir payı olan" yani "ahlaktan" diye düşünen müfessirler olduğu gibi, "ışıktan" diye düşünenler de vardır. (Karşılaştırma için: Luka, XIX, 26). (y.h.n.)
9. Fussilet, 41/35.

öncelikli olarak verdik ve bu bilginin anlamını şerh edip açıkladık. Adı geçen risâlede aritmetiğin niceliğe, mahiyete, niteliğe ve özelliğe ilişkin özelliklerinden bahsetmiştik. *Resâil*'in fihristinde ve başlıkların tespitinde ifade ettiğimiz gibi bu beşinci risâlenin amacı ve maksadı, felsefe öğrenenlere, hikmeti tercih edenlere, eşyanın hakîkatleri hakkında akıl yürütenlere ve ulvî (yüce) âlemin örneklerine karşılık gelen maddî varlıkların sebeplerini araştıran kimselere hazırlık yaptırmaktır. Öğrenci, aritmetiğin bilgisine sahip olduktan sonra, matematik, doğa felsefesi ve metafizik gibi diğer ilimleri aşamalı olarak öğrenmeye koyulur. Sayı ilmi, ilimlerin esâsı, hikmetin temeli, bilgilerin ilkesi, anlamların dayanağı, ilk iksir ve en büyük kimyadır. Ey kardeşim! Bu mesele sözün aslıdır ve başından sonuna bütün risâlelerde kelâmın dayandığı esastır.

Bölüm
Bunun Açıklanması Hakkında

Kuşkusuz iksir, kimyadır. Kimya zenginlik, zenginlik de mutluluktur. Mutluluk ise en iyi hâl üzere bâki kalmaktır. En iyi hâl üzere bâki kalmak da İlah'a benzemeye çalışmaktır. Bundan dolayı bazı kitaplarda Yüce Allah'ın şöyle buyurduğu zikredilir: "Ey Âdemoğlu! Seni, bekâ için yarattım. Hayat sahibi ve ölümsüz olan benim... Sana emrettiğim şeyi yerine getir ve sakındırdığımdan da uzak dur ki seni kendim gibi ebediyete kadar hayat sahibi ve ölümsüz kılayım." Eğer Yüce Bârî, bekâyı yaratmak anlamında Bâki ise ve devamlılığı yaratmak anlamında Dâim ise o zaman kendi fiillerinin kusursuz ve sanatının mükemmel olması gerekir. Kusursuzluk ve mükemmellik, mahlûkâtın en iyi hâl üzere bâki kalmasıdır. Hikmetin gereği olarak mahlûkâtın, en iyi hâl üzere dâim olup bâki kalmak anlamına gelen bu yüce fazilete, önemli seviyeye ve ulvî makama ulaşması, ancak amellerin en üstününe ve hallerin en yücesine varmasıyla mümkündür. Bu bilginin, ona sahip olup onunla amel eden kimsenin bekâsını ve devamlılığını gerektirdiğine ilişkin ayrıntılı açıklamaları, bu konuya hasredilen yedinci risâleye bıraktık. Ayrıca sözkonusu risâlenin yanı sıra, daha önce yazdığımız *Resâil-i şerîf* ve incelikli kitaplarda da bu konuya işaret ve delâlet eden önermeler getirip yollar açtık. Dahası biz hiçbir kitap ve risâlede, bu büyük bilgi ve yüce anlamı dile getirmekten geri durmadık ve her bir ilim sahibinin kendi seviyesine göre bir pay alacağı cümleler serdettik.

Ey fazilet sahibi kardeş! –Allah seni desteklesin– Bu risâleyi en iyi şekilde koruman gerekir. Çünkü bu risâle, sana verilmiş bir emânettir. Ona ehil olmayanlardan onu koruyup muhafaza etmen senden beklenmektedir. Sana, Allah'ın var kıldığı ve varlık üzerine feyezân eden cömertliği sayesinde yarattığı bütün varlıklar için esas kılınan ilk varlığa (*evvel-i mubda'*) yüklenmiş sorumluluğu yüklüyorum. İlk varlık, mahlûkâtın kendisi için ibâdet ve tevekkül edeceği bir mihrâb olarak yaratılmıştır. Vecih, değişmeyen ve hiçbir şekilde ortadan kalkmayan, dönüşüme konu olmayan ve hiçbir şekilde yok olmayacak sınırdır: "Her şey yok olacaktır, O'nun vechi dışında."[10] Allah'ın ilk varlığa yüklediği bu sorumluluk, gizli ilminden ve saklı sırrından onu haberdar etmesidir. Bu, olanın ve olacağın bilgisidir ve nûr ve yücelikten yaratılmıştır. Bu varlık

10. Kasas, 28/88. "vecih" Türkçede birçok anlama gelmektedir. Müfessirlerin yorumlarına binaen farklı çeviriler mevcuttur: Yüz, zât, anlam gibi. (y.h.n.)

için, sonradan meydana gelenler (*hades*) yoluyla görünür olan sıfatlar kullanılamaz. Zira sonradan meydana gelen (*muhdes*) ancak misliyle nitelenir. Şanı yüce Bârî ise, ruhânî ve cismânî nitelemelerde bulunanların ona atfettiği sıfatlardan münezzehtir. Mahlûkâtın ağzından çıkan bu gibi nitelemeler, Allah'ın varlığını, birliğini, onun eşi ve benzeri olmadığını cisimsel varlıkların akıllarına teşbîhî ve temsîlî olarak yerleştirmek içindir. Çünkü hiç kimse, herhangi bir şeyin *Bir*'den daha önce geldiğini varsayamaz. Zira Allah, mevcûdâtın kendisinden taştığı ve kendisinden önce hiçbir şeyin gelmediği İlk Varlık'tır. Bunu anlamak için alfabede her harften önce gelen elif harfinin yazımına bakalım. Elif harfi, *bir* (الأحد) kelimesinde iki kez ve iki farklı şekilde yazılır. Birinci elif (ا) tek başına durmaktayken ikincisi (أ), şekil itibariyle birinciden farklıdır. Çünkü bir başka harfle birleşmiştir. 'Bir'deki (الأحد) birinci elif, *ahadiyeti* ifade ederken ikinci elif *vâhidiyete* tekâbül eder. Böylece *vâhidiyet*, *ahadiyet*tedir. İlahi *ahadiyeti* niteleyecek hiçbir bir tanım olmadığı gibi O'nun nerede olduğuna da hiçbir şekilde işaret edilemez. Çünkü O, [mutlak anlamda] birdir (*ahad*). Allah'ın yarattığı ilk varlık ise birler (*âhâd*) olarak kendisinden çıkan, çiftlerle teklerin kendisinden neşet ettiği kaynakların ilkesi olan birdir (*vâhid*). İlk iksir ve en üstün kimya olan bu varlık, yüce bir yaratımla meydana gelmiştir ve bütün çokluğun kaynağıdır. Bu varlık, az sayıda ideaya (*kalîlu'l-müsül*) sahip olsa da bilkuvve olarak mümkün çokluğun kaynağıdır. Bu nedenle bu varlığa kimya denilmektedir. Çünkü onda nicelik, potansiyel olarak vardır. Bu varlıktan çıkan kimya ise mutluluğun kaynağıdır. Varlığın katlanarak çoğalması ve birlerin (*âhâd*) ortaya çıkması bu varlık sayesinde gerçekleşir. Kimya ise değerli bir şifâ ve lâtif bir cevherdir. Öyle ki kimyanın, madeni eşyaları, en değersiz düzeyden, en üstün, yüce ve yetkin düzeye dönüştürdüğü kabul edilir. Örneğin kimyanın, en az kıymete sahip olan, en değersiz ve en çirkin olarak görülen kurşun madenini bile en fazla kıymete sahip olan, bütün madenlerden daha değerli ve daha nitelikli altın madenine dönüştürdüğü söylenir. Aynı şekilde kimyanın billuru yakuta dönüştürdüğü de söylenenler arasındadır. Yakut, şeffaf ve saf nitelikteki cevher taşlarının içinden çıkar. Bu nedenle iksir ve en üstün kimya olarak kabul edilen yakut, mahlûkâtın esası ve ilk fıtrat olması bakımından örnek olarak verilir.

Bölüm

Ey faziletli, iyiliksever ve merhametli kardeşim! Sana yüklediğimiz sorumluluk, eşsiz (*el-ferd*) olan ve her şeyin kendisine muhtaç olduğu (*es-samed*), babadan ve çocuktan münezzeh olan ve kendisinden başka ilâh olmayan Bir'den (*el-ahad*) çıkmış birin (*el-vâhid*), kendisinden tekil üç olarak türeyen çoğul ikinciye (*sâniye*) yüklediği sorumluluktur. [Bu sorumluluk yükleme süreci] birlerin (*âhâd*) son bulduğu dokuza gelindiğinde nihâyete erer. Bu şerefli sorumluluk hususunda sana ilmin bilgisini verdik. Bu bilgiye sahip olan ve onunla amel eden kimse, bu bilgiden dolayı sürekli bâki kalmayı, dünya ve âhiret hayatında sonsuza kadar mutluluğu hak eder. O halde bunu iyice anla ve bununla mutlu ol. Bu ilmi sadece ehline; dünyada amel ve zühd sahibi[11] olanlara ver. Çünkü Yüce Allah'ı bilmek, en üstün bilgidir. Dünya hayatında zühd sahibi olmak amellerin başıdır. Bu da takvadır. Fakat Allah'ın ilim ve hikmeti

11. Buradaki kullanımı: Dünyalık zevklerden uzaklaşmak; vazgeçmek. (y.h.n.)

senden çekip alması ve âlemde seni ibretlik kılması hâlinde, ilim ehline bahşedilirken, ilme tâlip olanlar onu keşfederken, ilimde sa'y u gayret edenler, âhiret hayatını ve nimetlerini arzulayıp sâlih amel konusunda yarışırken, zühd sahibi olanlar dünya hayatında bu ilmin gerektirdiği hükümlere riâyet ederken, sen işin başında kalır [ve bir adım ilerleyemezsin]. İşte bundan dolayı, Allah'ın dilediği kullarını hidâyete erdirmesi için bu kitapta açıklamalarda bulunduk. [Çünkü] bizim amacımız Allah'a giden yolu kolaylaştırmak, dikenlerden ve taşlardan arındırmak, bu yol üzerinde havuzlar yapıp su kuyuları açmak, bu havuz ve kuyuları tatlı, temiz ve lezzetli suyla doldurmak, bu yola nefis meyveler veren ve güzel kokular saçan ağaçlar dikmek, bu yolun her bir fersahında istirahat yerleri olarak bostanlar yapmak, bu bostanların içine, orada konaklayanların uzanıp dinlenecekleri koltuklar, hizmetçiler ve güzel yüzlü câriyeler koymaktır. Böylece bu yolda yürüyenin yolculuk çilesi, zorluğu, sıkıntısı yok olup gider ve yolcu rahatlayıp feraha kavuşur. Önünde yürüyeceği bir fersahlık mesafeye rahat ve sâkin bir ruhla adım atar. Böylece o, yolculuk yaptığı her gün, içinde tertemiz akan suların, güzel meyvelerin ve hoş kokulu çiçeklerin bulunduğu rahat bir mekânda konaklar. Ne zaman yolculuk onu yorsa ve gücü zayıflasa daha önce konakladığı mekândan daha güzel, daha görkemli ve daha mükemmel bir yere gelir. Bu, yolculuğuna ara verdiği ve her fersahın başında bir bostanın bulunduğu elli iki fersah[12] yol alıncaya değin böylece devam eder. Her bir bostandaki renkler, çiçekler ve birer sanat eseri gibi duran meyvelerle ağaçlar birbirinden farklıdır. Sonra en yüce mekâna ulaştığı anda yolculuğu son bulur ve ulaştığı bu nihâî mekânda kalbî huzura erer. Artık bundan sonra, semâvâtın melekûtuna yükselme, parlayan çiçeklerle dolu yücelik ve cömertlik sahibi Allah'a yakın cennete girme yolu kalır: "Bu, Allah'ın dilediğine verdiği lütfudur. Allah, büyük lütuf sahibidir."[13] Ey kardeş! Allah sana, sâlih mümin kulları arasındaki iyiliksever, seçkin ve en hayırlı olanların mertebesi [hakkında bilgi] ulaştırdı. O halde bu risâlenin sana verip bahşettiği yüce sorumluluğu üstlen ve onu üstlenmeyi önemseyenlere bu sorumluluğu ver. Böylece bu sorumluluk, Allah'ın kulları arasından dilediği kimseye ulaşıncaya ve o kullar bu sorumluluğun mazharı oluncaya dek önceki sonrakine, birinci ikinciye bu sorumluluğu versin. Belki de bu sorumluluk, ona layık olmayan birinin eline düşebilir. O zaman Allah onun kalbini mühürler ve daraltıp sıkar. Böylece o da bu sorumluluğun mânâsını, mâhiyetini anlayamaz ve idrak edemez. Onun bu durumu ise kıyâmet günü onun aleyhine bir delil olur. Belki de bu sorumluluğun kendisine yüklendiği kimse onu inkâr eder ve boş bir söz olarak zanneder: "Böylece Allah, yaptıklarını, kendilerine büyük pişmanlıklar konusu olarak gösterecektir. Ve onlar Ateş'ten çıkacak değillerdir!"[14] Kuşkusuz Yüce Allah, yerden ekin, ağaç, hurma ve üzüm bitirmek için tertemiz suyun gökyüzünden yeryüzüne inmesini sağlayan en cömert ve en yüce varlıktır: "Yeryüzünde, birbirine komşu toprak parçaları, üzüm bağları, tarlalar, –tek ve çok köklü– hurma ağaçları vardır ki, hepsini aynı su sular ama ürünlerinde [veya meyvelerinde] onların bir kısmını bir kısmına üstün

12. Bkz. *İhvân-ı Safâ Risâleleri-Cilt 2*. (y.h.n.)
13. Cum'a, 62/4.
14. Bakara, 2/167.

kılarız."[15] Öyle ki Allah, geniş şefkati, cömertliği, ihsânı ve adâleti gereği suyu, kuru gübreye, sert kayalara ve tuzlu denizlere indirir. Çünkü Allah iyiliği, hiçbir yarattığından esirgemez. Bu iyiliği kabul eden iyiliğe mazhar olurken reddeden de bundan mahrum kalır. İşte bu şekilde Allah, peygamberlerini de bütün varlığı kuşatan cömertliği gereği bütün âleme hidâyet kaynağı, müjdeleyici ve uyarıcı olarak göndermiştir. Peygamberlerin getirdiği mesajı akıl sahibi olanlar kabul ederken bu uyarıları dikkate almayanlar yolunu kaybeder ve cehâlete sürüklenir. Bu ise tevhîdin her derde devâ olan burhânî hakîkatine tâbi ilâhî adâlet makâmıdır. Muhafaza edilmesi ve öğrenilmesi kolaylaşsın diye buradaki sözü özetleyip vecîz bir şekilde ifade edelim: Bu risâle, ruhî cevherlere ve incelikli fâidelere tekâbül eden bir denize benzer. O zaman bu yüce ve güzel süsü al! Ateş ehlinin elbisesini üzerinden çıkar. Kötülüklerin bulunduğu mekândan uzak dur! Şimdi senin önünde, secdeye varıp başını eğerek gireceğin bir kapı bulunmaktadır. Yolculuk yüklerini üzerinden indir! Böylece coşkuyla akan pınarın yanına ulaştığında asla yorulmazsın. Çünkü eriştiğin bu nokta, *sidre-i müntehâ** ve *mele-i âlâ*dır. Allah'ın sâlih kulları ve mümin dostlarının dediğini söyle: "Övgü, bizden üzüntüyü gideren Allah'a! Evet, Rabbimiz bağışlayıcıdır, elbette, şükrün karşılığını verendir ki bizi, lütfuyla sonsuzluk yurduna yerleştirdi. Orada bize, ne bir yorgunluk dokunacak ne de bir usanç gelecektir."[16]

Bölüm

İlk Yaratma (*el-ibdâ'u'l-evvel*) ve Sayı İlminin Akıldan Nefse Feyezân Etmesine İlişkin Söz Hakkında

Kendisinden evvel varlık feyzini alacağı hiçbir varlığın olmadığı, varlığın yaratıcısına (*mubdi'u'l-vucûd*) hamd olsun! O, varlığını bir başkasının mevcudiyetinden almaktan münezzehtir. O'nun varlığını ikrar, birliğini tasdik ederiz. O, mevcûdâtı var kılandır. O'nun varlığı, mevcûdâta feyezân eder. O, varlık feyzini kabul eden her varlığın ilkesidir. O, her varlığa bir sınır koyarak mevcûdâtı düzenlemiştir. Her sınır, kendisi için çizilmiş olan sınırda ve belirlenmiş olan vâdede durur: "Hiçbirimiz yoktur ki, belli bir makamı olmasın; evet, biz sıra duranlarız; evet, elbette biz tenzih edenleriz."[17] Evvelemirde kuşatıcı *Arş*'ını, ardından gökleri ve yeryüzünü kaplayan *Kürsü*'sünü yaratmış olan Allah'a hamd olsun! O'nun *Arş*ı, kendi emriyle akan ve *levh-i mahfûz*daki ilâhî meşîet satırlarını, ilâhî irâdenin harflerini, hakîkat kelâmını, sadâkat sorumluluğunu, kusursuz kelimeleri ve yüce isimleri yazan kalemdir: "Sonra Âdem, Rabbinden kelimeler** aldı. Ardından Allah tövbesini kabul etti.*** O, gerçekten tövbeleri çok kabul edendir, merhametlidir!"[18]

---

15. Ra'd, 13/4.

* Hz. Peygamber'in, Mi'râc gecesi, yanında ilâhî sırlara mazhar olduğu ağaç. Ayrıntılı açıklamalar için bkz. Süleyman Uludağ, "Sidretü'l-Müntehâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2009, c. XXXVIII, s. 152. (ç.n.)

16. Fâtır (Melâike), 35/34-35.

17. Sâffât, 37/164-166 (Ayrıca bkz. c.2)

** "Kelimeler" için bkz. A'raf, 7/23; Âl-i İmrân 3/39; Lokman, 31/27 (y.h.n.)

*** Harfî harfine: Sonra O tövbesini kabul etti. (y.h.n.)

18. Bakara, 2/37.

Bölüm
İnsânî Sûreti Yaratan ve Onu Kendisinin Yeryüzündeki Halîfesi Kılan Allah'ın Sıfatları Hakkında

Ey kardeş! –Allah seni ve bizi kendi katından bir ruh ile desteklesin– Bilmelisin ki Âlimlerin Âlimi, bu şerefli ve hayret uyandırıcı âlemi bu şekilde yarattığında kendi ismini yüceltmiştir. İnsanı, süflî âlemdeki mahlûkâtını idâre etmesi ve bu süflî âlemi ulvî âlemin bir süsüne dönüştürmesi için yeryüzündeki halifesi kıldı. İnsanın nefsini, bilkuvve âlim ve tabiatı itibariyle fiilde bulunacak bir şekilde yarattı. İnsanı, bu âlemde olan bütün mevcûdâtın bilgisini elde edebilmesi için aklî ilgilerden ve ilâhî desteklerden yoksun bırakmadı. Bu, insanoğluna bahşedilen fazilet ve akıldan, nefse evvelemirde feyezân eden düşüncenin (*fikr*) insanoğluna sunulan ihsândan kaynaklanır. Bu [düşünce (*fikr*), öyle bir düşüncedir ki] ilk ve hakîkî yaratıcının tasdikini, bunun yanı sıra nefsin kaynağı ve atası olan akla ilişkin bilgiyi içerir. Bu akıl, tek başına kendisine ibâdet edilmesini hak etmez. Çünkü onun bir yaratıcısı ve *mubdi*'i vardır. Akıl da kendi yaratıcısını, *mubdi*'ini tasdik eder ve kendisinin dışındaki tek varlık olan Allah'ı tanır; sadece O'nu ve O'nun ancak O olduğunu bilir. İşte o zaman, Allah'tan başka hiçbir ilâh olmadığına şehâdet eder. Allah şöyle der: "Ancak gerçeğe tanıklık edenler, bunun dışındadır; çünkü onlar, bilmektedirler."[19] Bu âyette, daha önceyi önce olarak ve daha üstünü üstün olarak iki tür ayrımla genel bir şâhitlikle aklı ve nefsi bilen melekler kastedilmiştir. Böylece mutlak ubûdiyet ve hâlis ulûhiyetin Yüce Bârî'ye ait olmasıyla, Allah için vahdâniyet tamamlanmış olur. O halde bir[/akıl] (*vâhid*), kendi varlığıyla, [Allah'ın yarattığı] mevcûduna işaret ederken; kendisinden başkasına feyezân eden cömertlikle ise hiçbir şekilde tükenmeyen ve sürekli olarak kendisine bitişen ilâhî cömertlikten feyz aldığını göstermiş olur. Akıl [ayrıca,] ilâhî hikmetin izlerini taşır. Bundan dolayı, sebebin (*illet*) izlerinin sebeplide (*ma'lûl*) bulunduğu söylenir. Aynı şekilde nefslerde aklın izleri vardır. Daha önce aklın yaratıcısı olan Yüce Allah'ın sonradan meydana gelmiş şeyler aracılığıyla nitelendirilemeyeceğini ve kendi cömertlik feyzinin hiçbir şekilde tükenmeyeceğini söylemiştik. Bu nedenle kendi varlığı, cömertliğinin varlığını [gösterirken yine] kendi varlığının subûtu, [yarattığı] varlıkların varlığını [gösterir]. Bu ise sayı ilminin akıldan nefse geldiğini ortaya koyar. Öyle ki sayı ilmi, akıldan nefse feyezân eden ilk cömertliktir. Bundan dolayı, sayı ilminin bilgisi, tikel nefsin gücünde merkezî [bir konuma sahip] olur. Nefsin sayı ilmine ilişkin bilgisi, önce bilkuvve bir nitelik arz ederken bu bilgiyi öğrenmesiyle bu bilgi bilfiil hâle gelir. Örnek olarak bir adamın çocukluk yıllarında babasıyla birlikte bir yolda yürümüş olduğunu düşünelim. Yaşı ilerlediğinde bu yolun özelliklerini, yol üzerindeki konaklayacak mekânları, bu mekânların yakınlıklarını ve uzaklıklarını unutur. Yalnızca, zihninde kesin olmayan birtakım hayâlî tasavvurlar kalır. Daha sonra hatırladıklarını düşündüğünde ise onları birbiriyle ilişkilendirir. Tıpkı sayı ilminde olduğu gibi. [Buna göre] öncenin bilgisi, ikinciye, ikincininki de üçüncüye götürür. Böylece sayı sayan kimse, gücü tükenip durana kadar sayıları peşi sıra takip eder. Bunu yapabilmek ve sayıları birbiriyle ilişkilendirmek için de onun bu ilmi öğrenmeye ihtiyacı vardır. Bundan dolayı sayı ilmi, bütün bilgilerin ilkesi

19. Zuhruf, 43/86.

ve ilimlerin başıdır. Bu ilim sayesinde talebelerin ilim öğrenme yolu kolaylaşır. Bu sebeple Pisagorcu filozoflar, eşyanın sûretlerinin, sayıların sûretleriyle örtüştüğünü ifade etmişlerdir. Nitekim her şey sayıların tabiatına göre oluşur. Bunu, Pisagorcuların görüşlerine göre olan *Aklî İlkeler Risâlesi*'nde[20] zikretmiş; kesin bilgi veren burhân ve doğru önerme yoluyla bu konuya ilişkin açıklamalarda bulunmuştuk. Kuşkusuz tevhît bilgisi, doğru söz ve doğru bilgidir. Sayı ilmi de tevhîdi, tenzîhi anlatan; atâleti, teşbîhi olumsuzlayan ve düalistlerin yaptığı gibi vahdâniyeti inkâr edenleri reddeden bir lisandır. Bu nedenle 'bir' rakamı ortadan kalktığında sayıların düzeni bozulur ve unsurları da işe yaramaz hâle gelir. Tıpkı bunun gibi, Hakîkî Bir'i inkâr eden kimsenin hiçbir koşulda ispat edebileceği bir şey kalmaz, hiçbir fiilde bulunamaz ve anmaya değer hiçbir şeyi olamaz. Öyle ki *Bir*'i inkâr edenin durumuyla yokluk birbirine denktir. Çünkü varlığın hakîkati, öncelikle 'bir'e ve ardından onu takip eden 'iki'ye işaret eder. Ruh ve cisim ikiliğini savunan düalistlerin öne sürdüğü basit ruhî varlıklar ve bileşik cisimsel varlıklar gibi diğer bütün şeyler de bunun gibidir. Kesin bilgi veren burhân ve doğru önerme, 'bir' lafzının 'iki' lafzından önce gelmesi gerektiğini ortaya koyar. Buna göre 'bir' önce olmaya daha lâyıktır. Şâyet, 'iki'nin içindeki 'bir', önce gelerek 'iki'nin 'bir'in üstünlüğünden pay almasını sağlıyorsa ve 'iki' lafzî konumu bakımından 'bir'in varlığından sonra geliyorsa o zaman bu durum, tevhidi ve 'bir'in üstünlüğünü açıkça ortaya koyar. Fakat bir kimse çıkıp da 'üç'ün 'bir' olduğunu iddia ederse bu iddianın burhânî ve kesin olması imkânsızdır. Çünkü bu iddia, 'bir'in sınırının sonu bakımından sözün bittiği yerdir. Bunun yanı sıra 'bir'den değil de 'iki'den başlayarak 'iki'den sonra 'üç'ün olduğunu iddia etmek de düalizmi ve kopuşu doğurur. Salt 'bir' olan şey bölünemez, bölünürse parçaları olur; bir şey parçalara bölündüğünde ise birden çok ismi ve muhtelif nitelikleri olur. Yüce Bârî ise yüceliği gereği bundan münezzehtir. O'nun yüceliği, kendisine nitelemelerde bulunanların atfettiği sıfatlardan üstün ve beridir. Ancak birin[/aklın] (*el-vâhid*) yücelik ve azametle nitelendirilmesi onun varlığına işâret etme amacı taşır. O, varlık feyzini kabul ederek her varlığın ilkesi olur. Bütün sınırlar onda son bulur. İşte o, ilk akıldır. Onun yaratıcısı (*mubdi'*) ise bütün vasıflayıcıların [atfettiği] sıfatlardan ve niteleyicilerin nitelemesinden daha yücedir. Dolayısıyla O'na, ancak, iman ve teslimiyetle "O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur" denilir: Bu söz, tevhidin ispatıdır ve bu nedenle de her şeriat ile dinde kendisine dayanılan ilke olur. Akıl, kendisinden Tanrısallığı olumsuzlayarak onu yalnızca kendi yaratıcısına has kılar ve şöyle der: "O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur." Böylece akıl, yaratıcısını (*mubdi'*) birler. Akla akıl denilmesi, salt birliği ispat etmesi anlamındadır. Bu da aklın, araya herhangi bir fasıla girmeksizin ve kesintiye uğramaksızın sürekli ve ebedî olarak yaratıcısı ile ittisâl ettiğini şüpheye yer bırakmayacak bir şekilde gösterir. Bu nedenle şöyle buyrulmuştur: "Yanınızdaki tükenir. Allah'ın katındaki* ise kalıcıdır."[21] O halde sayı ilminin, ilimlerin temeli, bilgilerin ilkesi ve sonucu kesin bilgi içeren burhân ve doğru önerme olduğu açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Sayı ilminin konumu, fıkıh

20. Bkz. *İhvân-ı Safâ Risâleleri-Cilt 3*.

* "Sizin yanınızdaki... Allah'ın katındaki..." çağdaşımız teologlar buradaki boşlukların kasten belirsiz bırakılan ifadeler olduğunu belirtir. (y.h.n.)

21. Nahl, 16/96.

âlimlerinin birtakım meselelerde ikilem ve çelişkiye düştüklerinde etrafında toplandıkları, vereceği hükme müracaat ettikleri ve yönteminden sapmayacakları en yetkin hâkimin konumu gibidir. Çünkü o, dosdoğru bir yol, yüce bir bina, açık seçik bir bilgi, aydınlık bir sabah, doğru bir söz, hakîkati dile getiren bir lisandır. Bu nedenle onu diğer ilimlerin anahtarı, başlangıcı kıldık ve onu anarak sözümüzü bitirdik.

Bölüm

Aklın Bütün Eşyadan Önce Gelmesi Gibi Sayıların Varlığının Bütün İlimlerden Önce Gelmesi Hakkında

Tıpkı potansiyel olarak (bilkuvve) akılda bulunan eşyalar gibi diğer ilimler de sayı ilminin içinde bulunur. Sayıların sûreti mevcûdâtın sûretleriyle örtüşür. Sayılar, varlığın yetkinlik durumudur. Sayılar, basitlerin bilkuvve sûreti ve bileşiğin bilfiil sûretidir. Sayıların, basitlerin bilkuvve sûreti olması, harflerden müteşekkil kelimelerin oluşturduğu söze ve duyumsal olarak bir yere ihtiyaç duymayan zihindeki (*nefs*) bir sözün konumuna tekâbül eder. Şu durumda onu zihinde tasavvur etmek için dokunma duyusu yoluyla oluşan bir bilgi yoktur. Sayıların, bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz, on ve ulaşabileceği yere kadar devam eden isimlerle işâret edilen duyumsal bileşiklerin, bileşik şeylerin, mekânsal konumların ve zamansal oluşumların sûreti olmasına gelince, bu durumda sayılar, tıpkı heyûlâdaki nakış gibi, sayan kimsenin zihninde bilkuvve tasavvur edilmiş olur. Böylece zihin, kendisinde bulunan sayıların sûreti için bir heyûlâ olur. Bu durumda sayılar, ruh gibi, nefsten daha soyut olur; nefs de beden gibi olur. Bu nedenle sayı ilminin aklî feyezândan ve ilâhî güçten geldiğini ifade ettik. Çünkü sayı ilmi, tevhidin bilgisine götüren nefsin idarecisi ve Yaratıcı olanın ikrârıdır. Bundan dolayı diğer ilimler ona tâbi olur. Sayı ilmi diğer ilimlerin aslı, bu ilimler de sayı ilminin dallarıdır. Sayı ilmi, kategorilerin, yakînî bilgi ağacının, şer'i ve dinî ilkelerin kendisinden neşet ettiği sözdür. Öyle ki namazlar onun üzerine binâ edilir, ibâdetler onunla tanınır. Zaman, yıldızların ve feleklerin dönüşleri, gün içinde olup biten şeyler hep onunla bilinir. O, âriflerin hilâli ve felsefe meraklılarının kandilidir. O, her sözün ilkesidir. Her durum ona çevrilir. Başı, sonu ile uyumlu; sonu da başına bağlıdır. Sayı ilminin başı, kendisinden önce bir başka mahlûkun var olmadığı *Bir*'dir (*el-vâhid*), sonu ise kendisinden sonra hiçbir şeyin olmadığı *Bir*'e bağlıdır. Böylece kadîm ve ezelî olan *Bir*'in nitelendirileceği bir başlangıcı ve bilineceği bir sonu yoktur: "Rabbini tenzih et, egemenliğin Rabbini, onların yakıştırdıklarından!* Ve selâm gönderilenlere ve övgü Allah'a, âlemlerin Rabbi!"[22] Âkıbet muttakîler içindir!

---

* Harfî harfine: Tenzih edilmiş (saf ilân edilmiş) olsun. (y.h.n.)

22. Sâffât, 37/180-182

Bölüm

Nimet Verene İlim Yoluyla Şükretmenin Bilgisi Hakkında

Ey iyiliksever ve merhametli kardeşim! –Allah seni ve bizi kendi katından bir ruh ile desteklesin– Bilmelisin ki biz sana bu kitapta, "Onlar ki, gerçekten Rab'lerine kavuşacaklarını ve gerçekten O'na döneceklerini düşünürler."[23] muttakîler için öğüt, hidâyet ve nasihat olan bilgiler verdik. Yüce Allah'ın bize ihsân ettiği rahmetinden sana verdiklerimizi al! Şükredenlerden ol! Ve şöyle de: "Ey Rabbim benim ilmimi arttır. Kuşkusuz biz ancak şunu söyleyebiliriz: Bize çok az ilim verildi. Her bilenin üstünde bir başka bilen vardır."

Bölüm

Yaratılıştan Gelen (*Ğarîzî*) Aklın Bilgisi Hakkında

Bilge şöyle demiştir: Hiçbir insan *ğarîzî* akıldan yoksun bırakılmamıştır. Herkes aracı olmaksızın kendi tabiatında onu bulur. Aklın vesile olmadığı hiçbir şey ne öğretilebilir ne de öğrenilebilir. Çünkü öğretme ve öğrenme, bir şeyin akıl aracılığıyla açıklanması olan ve bu nedenle ikinci aşamaya tekâbül eden bilgiyle [ilim] ilişkili olarak ortaya çıkar. Bir şey, öncelikle akılla idrak edilir. Aklın var olması için öğretime ve öğrenime ihtiyacı yoktur. Bu nedenle akıl hakiki anlamda bir ilim olarak isimlendirilemez. O yalnızca, ilmin ilkesi ve öğrenmenin sebebidir. Akıl, nefste, henüz ilk aşamada ve insanın diğer cinsler ile bileşik şeyler arasında gördüğü ilk cins hakkında kendisinden sâdır olan ilk bakışta, bütün ilimlerden önce bir kuvvet olarak bulunur. Çünkü insan kendi nefsinde, ne fazla ne de eksik, yalnızca biri görür. Bu da onu zorunlu bir şekilde kendinde bilkuvve [potansiyel] olarak bulunan birliğe inanmaya sevk eder. Böylece insan bu birliği, sûret bakımından benzeri olan ya da farklı olan şeylerle ilişkilendirir. Bu ilişkilendirme neticesinde ortaya çıkan ikinci sûret, bir olan ilk sûrete tâbidir ancak önceki birin sûreti olmaksızın nefste sıralanır. Çünkü bir, nefsten ayrılır ve nefs aracılığıyla kendisi için bir yer olur. Bu şekilde birler (*el-âhâd*) birbirini tâkip ederek nefste sıralanır ve ulaşabildiği yere kadar artar. Bilenin zihninde olan bütün ilimler, ilim öğrenen için ancak sayılar yoluyla âşikar ve bilinir olur. Böylece sayılar, ilim öğrenenin zihninde tasavvur edilir. İşte bu tasavvur, öğrenme yolu ve öğrenmeyle tahsil edilip kazanılan ilmin sebebidir; bilinir olduğunda ise bilgi ve ilim olarak da isimlendirilebilir. Yaygın olan görüşe göre, kazanılan ilim iki kısma ayrılır: Birincisi nazarî ilimdir. Bu ilim, akıl yürütmeyle, düşünme edimleriyle, insanı önceleyen duyumsal bilgilere dayalı öncüllerle ve başlangıçtaki *ğarîzî* akılla insanın ortaya koyduğu ilimdir. Bu ilim, insânî nefsin (*en-nefsü'n-nâtıka**) hareketiyle kuvve sınırından fiile, gizliden âşikâra ve yokluktan varlığa çıkar. Tıpkı aritmetik, geometri, astronomi, müzik ve benzeri ilimler gibi. İkinci kısım ise haberî ilimdir. Bu ilim, kitap okuyarak ve geçmişle ilgili haberlerin nesilden nesle aktarılmasıyla elde edilir. Bunlar arasında, gerçek olanlar ve doğruluğu burhânî yolla ispatlananlar, ilim olarak görülür. Aklın kabul etmediği ve doğruluğu burhânî yolla ispat edilemeyen ise

23. Bakara, 2/46.

* Nefsin düşünme gücü. Bu konudaki detaylı açıklamalar için bkz. c. 1 (y.h.n.)

yalandır, ilim dışıdır, uydurmadır, düzmecedir ve bir şeyin olduğundan başka türlü gösterildiği haberlerdir. Bu haberî ilim, ya herhangi bir vakit veya zaman diliminde duyumsal olarak ortaya çıkmış olup daha sonra bulunduğu yerin duyumsal olarak tespit edilemeyeceği bir şekilde ortadan kaybolan şeyler, ya geçmiş kavimler, çağlar ve devirler gibi eski zamanlar yahut da henüz duyumsal olarak gerçekleşmeyen fakat gelecekte olacağı bildirilen haberlerdir. Bu haberlerin başlangıçta ortaya çıkıp daha sonra yürürlükten kalkması, insanların âdetlerine göre değişkenlik arz eder. Aslına bakılırsa peygamberlerin –selâm onların üzerine olsun – getirdiği de bu tür haberlerdir. Ancak peygamberlerin getirdiği bu tür haberler, konumu ve bağlamı itibariyle doğruluğu kesin, kendi döneminde bilinen, imtihana tanıklık edenlerin teyit ettiği ve burhânî önermelerin doğruladığı yargılardır. Nebevî kitaplar ve semâvî emirlerin içerdiği bunlardır. Yaratışın başlangıcına, varlığın meydana gelmesine, bileşik şeylerin oluşmasına, aslî ilkelerin yaratılmasına, Yüce Bârî'nin ulvî ve süflî âlemi var kılmasına, bu iki âlemdeki mahlûkâtın sınıf ve yaratılmışların [hayvan, bitki] türlerine, ruhânî ve cismânî cevherlere, bu cevherlerin yok olmasının keyfiyetine, haşrin ve yeniden dirilişle beraber mükâfat ve cezâlara ilişkin bu haberleri ilâhî desteğe mazhar olmuş ulvî varlıklar dile getirir. Bu ve bunun gibi haberler, insanın duyumsal olarak gözlemleyebileceği algısal düzlemini ve kıyas yoluyla akıl yürütebileceği sınırı aşan bir nitelik taşır. Bu haberlere ilişkin bilgi, ancak peygamberlerin –Allah'ın salâtı onların üzerine olsun– sözünü tasdik ederek gerçekleşir. Onların getirdiği kesin kanıtların, apaçık âyetlerin ve bir bütün olarak insan idrâkini aşan mucizelerin doğruluğunda hiçbir şüphe yoktur. Bu haberler, insan kapasitesi ve gücünü aştığı için materyalistler (*ed-dehriyye*) ve natüralistler (*ashâbu't-tabâi'*), bunları inkâra yeltenmiş ve peygamberlere itaat etmeyi reddetmiştir. Ey kardeşim! Bu inkârcılara burada cevap vermeye gerek duymuyoruz. Daha önce dile getirdiğimiz ve bu *Risâletü'l-câmi'a*'da bulunan kesin burhânî kelâmın ispatına ilişkin şartlar, bu konuda onlara kâfi gelir.

Bölüm

Sayı ilmi, nefsin gücünde bulunuyorsa ve sayıların basit olan sûretleri, duyumsal olarak yoksa, ikinin biri takip etmesi, üçün de ikiyi takip etmesi ve sayı düzeni üzere sayıların birbirini takip edip milyarlarcasına kadar giderek sayı sayanın gücü tükeninceye, söz bitinceye, güç ve tâkatten çıkıncaya kadar [sayılarla ilgili olarak] böyle bir noktaya geldiğini söyleyen birini inkâr etmek ya da reddetmek doğru olmadığı gibi bunu iddia eden de yalan söylemiş olmaz. Çünkü bu kimse bu noktaya kendi zihin gücüyle sayıları tasavvur ederek gelir ve zihin gücünde bulduğunu, duyumsal düzeyde varmış gibi görür. Bundan dolayı peygamberlerin, mahlûkâtın başlangıcına, yokluktan sonra meydana gelişine, şeylerin birbirinden türemesine, ikincinin birden vücûda gelmesine, bütün mevcûdâtın Yüce Bârî tarafından yaratılıp belirli bir düzene sokulmasına ve konumunun ve yerinin tayin edilmesine ilişkin verdikleri haberlerin de tasdik edilmesi gerekir. Böylece akıl sahibi olan insan, adâletin ilkesi olan bu ölçütle hâlihazırda mevcut olan ve içinde bulunduğumuz zaman-mekân boyutunun dışındaki mâzide olmuş ya da gelecekte vuku bulacak hâdiselere ilişkin kendisine gelen haberleri değerlendirir. Bu haberlerin doğru olup olmadığına karar verir ve delillerini açıklığa

kavuşturur. Bu deliller kendi nezdinde güçlü olduğunda ise doğru sözlü olanların doğruluğunu bilir. Yalancıların yalanı ise tıpkı ikinin seviyesinin birin seviyesinden daha üstün olduğunu, birin, ikiden ve aynı şekilde üçten daha aşağı mertebede bulunduğunu, gerçekte öyle olmasa da dokuzun parçalarının ters döndürülebileceğini* ve bazı şeylerin sayılara ihtiyaç duymadığını söyleyen kimsenin yalanı gibi bilinir. Bu şekilde yalan söyleyenlerin sözünü reddedip doğru delilin dışına çıkan ve aklın doğruluk üzere ittifak ettiği ilkeleri dikkate almadan konuşanları bastırmak, sayı ilminin sağladığı delille mümkün hâle gelir. Ey kardeşim! İşte sayı ilmi, söz söyleyenlerin durumunu açıklığa kavuşturan; doğru sözlü olanların doğruluğunu ve yalancıların yalanını bilmeni sağlayan bir mevzidir. Sayı ilmi konusunda istekli ol! Ona dayanarak güçlü ve güvende ol! Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.

Bölüm

Nazarî** İlimlerin Açıklanması Hakkında

Habere dayalı bilgi hakkında açıklamalarda bulunmuştuk. Şimdi ise nazarî ilimlere yönelip şöyle deriz: Nazarî ilim erbâbı olan âlimler, bu ilmi iki kısma ayırmışlardır: Lafız ilmi ve anlam ilmi [söz ve anlam bilimi]. Şu var ki bu ayrım, öncelikli ve mümkün olan ayrıma dâhildir. Lafız ilmine ilişkin olarak âlimler ve Antik filozoflar, pek çok tasnif yapmışlar, lafızların açıklanması hakkındaki sözü uzatıp lafızların anlamlarına dair ileri düzeyde soruşturmalarda ve incelikli akıl yürütmelerde bulunmuşlardır. Nebevî siyâsetin ve şer'î yükümlülüklerin konusu olan anlam ilmi ise din ilimlerine (*'ulûmu'l-mille*) ve dinin zâhirî yönüne ilişkin kelâma tekâbül eder. Dinin emirlerini yerine getirip zâhirî hükümleriyle amel eden bir grup fıkıh uzmanı ve âlim, bu ilim hakkında, burada anılmaya ihtiyaç duymayacak düzeyde meşhur kitaplar kaleme almışlardır. Bu ilme ilişkin pek çok konuda ittifak etmişler, bazı kısımlarında ise kendi aralarında ihtilâfa düşmüşlerdir.

Hikmet ilmine gelince, bu ilim, zâhirî durumlarda gizli bulunan nebevî kitapların sırlarını, ilâhî işâretleri ve hikemî sembolleri haber verir. Âlimler hikmet ilmi hakkında pek çok kitap yazmışlardır. Böylece bu ilmi talep edenler için, hikmetin bazı kapılarını açmışlar ve hikmete yönelip ilgi duyanların yolunu kolaylaştırmışlardır. Hakîkatlerin ele alındığı konulara tekâbül eden ve metafizikçi filozofların

---

* İhvân-ı Safâ felsefesinde, 9'un, âlemin meydana geliş sürecini açıklayan kozmolojik bir anlamı vardır. Bu kozmolojik tasavvurda, 9'u oluşturan parçalar, 2, 3 ve 4 sayılarıdır. 2, 1'den feyezân eden küllî akla tekâbül eder. 3 ise küllî akıldan varlığını alan küllî nefstir. 4'e gelince, o da küllî nefsten feyezân etmiş olan ilk madde/*heyûlâ*dır. Böylece rûhânî âleme ait varlıkların oluşumu, matematiksel sayı düzenine göre açıklanmış olur. Yukarıdaki pasajda geçen, dokuzun parçalarının ters döndürülmesinin bir yanılgı oluşturduğu iddiası, İhvân'ın metafizikle iç içe geçmiş matematik anlayışından kaynaklanır. Çünkü İhvân'da, 2'nin derecesi 1'in derecesinden düşük olduğu gibi, dokuzun parçalarını oluşturan 4'ün derecesi de 3'ten ve 2'den düşüktür. İhvân'a göre aslolan, 9'un parçalarının, 2, 3, 4 şeklinde sıralanmasıdır. Yoksa bu parçaların ters döndürülüp 4, 3, 2 şeklinde sıralanması, İhvân açısından matematiksel bir yanılgıdır. Çünkü onlara göre 2'nin 3'ten önce, 3'ün de 4'ten önce gelmesi gerekir. Bu anlayış, İhvân'ın kozmoloji tasavvurunun bir yansıması olarak okunabilir. Buna göre 4'le ilişkili olan *heyûlâ*nın kozmolojik sıra düzeni bakımından 3'le ilişkili olan küllî nefsten önce gelmesi mümkün olmadığı gibi, 3'le ilişkili olan küllî nefsin de 2'yle ilişkili olan küllî akıldan önce gelmesi varlık hiyerarşisi açısından imkânsızdır. (ç.n.)

** Nazari: teorik, kuramsal. (y.h.n.)

(*el-hukemâ el-ilâhîyyûn*) hakkında konuşup kendisine dayandığı ilâhî hikmetin gerekliliklerine karşılık gelen gerçek anlamdaki hikmet ilimlerine gelince, biz bu risâlede, bu ilimlerin sahip olduğu anlamların sadece bir yönünü, işâret yoluyla ve daha önce yazılmış olan risâlelerimizde geçen açık ve seçik ifadelerle dile getirmek istiyoruz. Daha önce yazdığımız kitaplarda belirtilen hususları ön bir şart olarak mutlaka bilmelisin. Kendini, bu hususları bilmekten âzâde kılamaz ve bunlara ilişkin bilgisizlikle iktifa edemezsin. Filozofların bilgisi olarak sana ifade ettiğimiz şeyleri bilmen gerekir. Bu bilgilere sa'y u gayret göstererek muvaffak olduk ve ulaştık. Bu bilgileri elde ettikten sonra da sana ve değerli kardeşlerimize nasihatte bulunduk. –Allah seni ve bizi desteklesin! Cömertlik ve ihsânıyla bizi ebedî mutluluğa ulaştırsın– Bilmelisin ki biz bütün ilimleri tamamen kuşatmış değiliz. Çünkü bütün ilimleri kuşatmak, ancak yaratma ve emir sahibi olanın; yani yüce ve büyük olan Yüce Allah'ın bir sıfatı olabilir.

Bölüm

İlmin Pek Çok Çeşitli Dallara Ayrılması Hakkında

Ey Kardeşim! Bilmelisin ki ilimler çoktur. Onlar hakkındaki sözler farklılık arz eder. Nitelikleri çoktur, koşulları farklı farklıdır. Her bir toplum ve insânî tabaka için doğası, üzerinde yaşadığı kara parçası, ülkelerinin iklimi, besin yapısı, doğdukları zamanın şartlarına göre oluşan bedenlerinin meydana gelmesi, kendilerini diğerlerinden ayıran faaliyet bakımından kendine özgü bir tür vardır. Buna, burhânî ve doğru kanıt delâlet eder. Çünkü her toprak ancak kendi tabiatında çıkması mümkün olan bitkiyi çıkartabilir ve her ağaç ancak kendisinde olan meyveyi verir. Ağacın tabiatı onu, sıcaklık ve kuruluğun en uç seviyesi, soğukluk ve nemliliğin en uç noktası ve her bir özelliğin eşit olarak dağıtıldığı mutedil doğa gibi acı ve tatlı, zararlı ve faydalı olan meyveler arasından birini ortaya çıkartmaya yönlendirir. Eğer bir kara parçası, insan, bitki ve ağaçlar için zemin teşkil ediyor ve hayvan ile insan bedenleri için gıda olan hubûbât ve meyveler çıkarıyorsa, o zaman bu kara parçasında yaşayan insanların tabiatının, üzerinde yaşadıkları coğrafyanın ve yedikleri gıdanın doğasıyla uyumlu olması gerekir. Bu, doğruluğu ispatlanmış bir söz, hatasız ve düzgün bir önermedir. Biri çıkıp da kendi bilgisi üzerinden bu sözde itiraz edeceği bir yön bulduğunu iddia edip şöyle söyleyebilir: "Şâyet dediğiniz gibiyse o zaman kimden bir iyilik ortaya çıkarsa o kimse ne övülebilir ne de methedilebilir; kimden bir kötülük çıkarsa o kimse ne cezalandırılabilir ne de işlediği kötülük sebebiyle kınanabilir." Böyle iddia eden biri şunu bilmelidir ki övgüyü ve kınamayı gerektiren iyilik ve kötülük, cismin değil; nefsin tabiatına mahsustur. Ayrıca her bir topluma gönderilen öğretici, mürşit ve uyarıcılar, sadece kendi toplumunun içinden ortaya çıkar, o toplumu kendi dilleriyle iyiliğe davet eder ve ancak o toplumun güç yetirebileceği şeyleri emreder. Bu da kendisinden başka hiçbir ilâh olmayan, yarattığı varlığa karşı şefkatli olan ve her bir kavme kendi içlerinden bir mürşit gönderen Yüce Bârî'nin adâletinden kaynaklanır. Allah şöyle buyurmuştur: "Ve kendilerine* açıklasın diye, her elçiyi, ancak kendi halkının diliyle

* "Kendilerine" kelimesinin çoğul gelmesi, "toplum" kelimesinin çoğulluk belirtmesindendir. (y.h.n.)

gönderdik."[24] Eğer acemin tabiatından kaynaklanan özellikleri, yaratılışlarında bulunuyorsa; bu nedenle de soğuğa karşı önlem almak, soğuğun verdiği üşümeyi gidermek ve ülkelerindeki kara kıştan korunmak için kalın elbiselere, giysilere, yün döşeklere ve sarımsak, biber, bal gibi bedeni sıcak tutan yiyeceklere alışmışlarsa, Beytullah'ı ziyaret edip haccetmek için Hicaz'a geldiklerinde alışageldikleri şeyleri kullanmaktan men edilemezler. Ayrıca onlar, bu alışkanlıklarından vazgeçmek, kalın kıyafetlerini çıkarmak ve Hicaz'ın aşırı sıcaklığından dolayı halkının giyindiği gibi giyinmek zorunda değildirler. Dolayısıyla, haccın yapılması gereken farzlarını yerine getirmeleri hâlinde Horasan halkı, kıyafet, yemek ve içmek gibi konularda Hicaz halkından farklı alışkanlıklara sahip olduğu için bu farklılığın kötülük doğurduğu ve kınanmaları gerektiği söylenemez. Bu nedenle de onların dinden çıktığı iddia edilemeyeceği gibi sözkonusu farklılığın iyilik doğurduğu ve övülmeleri gerektiği de söylenemez. Çünkü Horasan halkının bu ve bunun gibi alışkanlıkları onların tabiatında mündemiçtir [içkindir]. Bu da bize her peygamberin kendi kavminin diliyle gönderilmesi gerektiğini gösteren bir örnektir. Şâyet peygamberin, gönderildiği kavmin dilinden başka bir dili, ülkesinden başka bir ülkesi olursa o zaman peygamber, bu kavmin terbiye edilmesi, arındırılması ve eğitilmesi gibi vazifeleri hakkıyla deruhte edemez [üstüne alamaz]. Bir peygamber bu vazifeleri ancak kendi kavminin içinden biri olursa yapabilir. Böylece kavmi onun çağrısına kulak verir ve gösterdiği yola tâbi olur. Bu nedenle Allah şöyle buyurmuştur: "Öyleyse, her kesimden bir grup, yanlarına döndüklerinde halkı uyarmak amacıyla, dinin kurallarını öğrenmek için neden seferber olmasın? Belki önlem alırlar."[25] Her peygamberin kendi kavminden göndermesi, o kavmin gücünün yetmediği emirlerle sorumlu tutulmaması, üzerine yaratıldığı tabiattan çıkmaması ve peygamberi reddedip yalanlamaya bir gerekçe bulmaması için bahşedilmiş ilâhî bir lütuftur. Şâyet insanlar, peygamberin konuştuğunu anlamazlarsa o zaman onların peygamberi ret ve inkâr etmek için bir gerekçeleri olur ve onlar bu konuda mazeretli sayılırlar. Böylece daha önce dile getirdiğimiz itiraza da kesin bir kanıtla cevap vermiş olduk. Bir başkası çıkıp da şöyle söyleyebilir: "Sıcak bölgelerde yaşayan insanların tabiatları, genellikle ülkelerinin toprağı, iklimi ve yiyeceklerine göre şekillenir. Bu tarz bir tabiata sahip olan insanlar, daha hızlı bir şekilde ilim öğrenirler ve doğruyu daha önce kabul ederler. Bu, var olan bir şeydir. Çünkü Hicaz halkının, peygamberin getirdiği mesajı diğer halklardan daha hızlı bir şekilde kabul ettiğini biliyoruz. Buna göre, soğuk bölgelerde yaşayan insanlar, çoğunlukla, tabiatları gereği ilme daha az rağbet eder ve genellikle sıcak ve ılıman bir iklime sahip olan ülkelerde yaşayan insanların ilimde eriştiği seviyeye ulaşamazlar." Bu iddiaları dile getiren kimse bilmelidir ki zamanı geldiğinde âlemin varlığı zorunlu olmuştur. Âlem ise ilâhî lütufları kabul etmeye hazırlıklıdır. Rabbâni hikmet ve ulvî inâyet, peygamberin içinde olduğu zaman diliminde yaşayan insanlar için mutluluk doğurur. Öyle ki herkes, Allah'ın ihsânı ve rahmetinden payını alır ve

24. İbrâhîm, 14/4. "kendi halkının diliyle..." yalnızca belli bir topluluğa gönderilen bir peygamberin ihtiyaçlarıyla, evrensel bir peygamberin ihtiyaçları arasında; yine belli bir çağ için gönderilen peygamberlerin ihtiyaçlarıyla dünyanın sonuna kadar gelecek bütün çağlar için gönderilen peygamberin ihtiyaçları arasındaki farkı, fark etmek gerekir (Tarihin akışıyla da değişmeyecek bir dile ihtiyaç gibi). Bu konu hakkında ayrıca bkz. Sebe, 34/28; Ahzâb 33/40. (y.h.n.)

25. Tövbe (Beraat), 9/122. "Döndüklerinde" "halk" kelimesi topluluk olduğundan çoğuldur. (y.h.n.)

hakkına nâil olur. İlim, her toplumda öğreticilerden ve ilim öğrenenlerden yayılır. İnsan, dinin açık hükümlerini ikrâr ettiğinde, gücü ve takâti nisbetinde ulaşabildiği noktaya erişmek için gayret ettiğinde ve başkasının hakkına tecâvüz etmediğinde şeriat ehli zümresinden çıkmış olmaz ve kınanmaz. Ancak gücü yettiği halde gayret göstermeyen, doğru yolu gösteren öğreticiyi görüp de ona tâbi olmayan, bâtılda ısrar etmek, yiyip içip eğlenceye dalmak gibi peygamberin sözü dışında hareket edenler kınanır. Bu nedenle kınanmak ve zikrettiğimiz şeylerin tersini yaparak övülmek, ancak insanın nefsi itibariyle sözkonusu olur. İşte doğru ve kesin kanıt, bu itirazdaki iddiayı da boşa çıkarmıştır. Bir diğeri de şöyle bir iddiada bulunabilir: "Artık zaman değişti ve âlem, mutluluğu kabul etmeye hazırlıklı değildir." Bu iddia sahibi bilsin ki kendisi peygamberliği inkâr etmiş, farzlara (*el-vâcib*) karşı çıkmış ve ilim ehli sınıfının dışına çıkmıştır. Ona verilecek cevap, susmak, ondan ayrılmak, bulunduğu mekândan uzaklaşmak ve onunla göz göze gelmemektir. Çünkü o, Allah'ın ve peygamberlerinin düşmanıdır. Bu [iddia sahibinin savunduğu âlemin mutluluğu kabul etmeye hazırlıklı olmaması] ne tuhaf bir şeydir. Çünkü mutluluk, yağmurun yağması gereken zaman geldiğinde yağmuru kabul etmeye hazır olan ve böylece yağmura kavuşan yeryüzündeki bitkilerde, ekinlerde ve ağaçlarda değil; canlılığı kâbil düşünen varlıklarda bulunur.

Bölüm

Sanatlar ile fiillerin, iklim koşullarına ve coğrafyaya göre farklılık arz etmesine gelince; buna Ermeniler ve diğer bazı kavimler örnektir: Onlar, yün üretirler ve yünü işleme, nakşetme, boyama ve renklendirme konusunda mahâretli bir şekilde üretimde bulunurlar. Yünden kalın elbiseler, giysiler ve döşekler yaparlar. Bunu yaparken ürettikleri eşyaları süslemeyi ve farklı renklere boyamayı da ihmâl etmezler, bütün bunları yapmayı bir kenara bırakmazlar. Fakat onlar, keteni suya basıp onu daha güzel hâle getirme işini güzel bir şekilde yapamazlar. Ne var ki onların bu işi ve üretimi yapmaması, kınanmalarını gerektirecek bir şey değildir. Aynı şekilde keteni suya basarak güzelleştiren; ancak yün üretiminde mahâretli olmayanlar da kınanamazlar. Oysaki [bunlar bu eksikliklerden dolayı] zemmedilirler ve işlerinde beceriksizlik ve kusurla itham edilirler. Ne var ki diğerlerinin ürettiklerini kendi üzerlerinde taşırlar. İnsanların bir kısmı, diğerlerinin ürettiklerinden istifade ederler ve diğerlerinde bulunanı üzerlerinden taşırlar. İşte bu şekilde dünyanın imârını, insanların işlerinin yoluna girmesini ve dünya işlerinin devam etmesini sağlarlar. İnci ve mercanın el değiştiren durumu buna örnektir. İnci almak isteyen biri, incinin karşılığında mercan verir. Mercan almak isteyen biri de mercan karşılığında inci verir. Bir şey almak için başka bir şeyin verildiği bu durum, diğer eşyalarda da geçerlidir. İşte bu el değiştirme hareketi, insanların işlerini yoluna koymak içindir. Kesin kanıtla açık hâle gelmiştir ki şeylerin birbiriyle yer değiştiriyor olmasında, büyük bir hikmet ve bütün insanlar için menfaat vardır. Bu ise mutlak güç sahibi ve her şeyi bilenin takdiridir. Böylece kesin kanıttaki delil ortaya çıkmış; coğrafyaların, iklimin, yiyeceklerin, sanatların ve benzerlerinin farklı olmasının, hikmet gereği zorunlu olduğu da belirginlik kazanmıştır. Bütün bunların farklılık arz etmesinde yüce bir hikmet, büyük bir nimet ve bütün insanların menfaati vardır. Beceriksizlikle itham edilmesi ve kınanması gereken

kişi, bildiği işi yapmaktan, âşinâ olduğu davranışı sergilemekten âciz olan ve kendi tabiatında olan şeyden başkasına sapan kişidir. Eğer âlem, hiçbir farklılık olmaksızın bütün yönleriyle türdeş olsaydı, bir fayda elde etmek için bir yerden bir başka yere hareket ve yayılmaya ihtiyaç duymasaydı, o zaman âlemin neşet ettiği ilkeden farklı olması gerekirdi. Çünkü hareket, oluşun ilkesidir. Eğer nefs, iştiyakla akla doğru hareket ediyorsa kuşatıcı feleğin de kendi altındaki felekleri yönetmek için hareketli olması gerekir. Bundan dolayı âlemin hareketli olması, âlemdeki varlıkların birbirinden farklı olması ve bir yerden bir başka yere geçip konum değiştirmesi gereklidir. Bir şeyin kendi bulunduğu yerden içinde bulunmadığı bir başka yere geçmesi için hareket zorunludur. Nitekim bunda, hikmetin bir gereği olarak umûmî fayda vardır. Ayrıca âlemde bir kopukluk değil de irtibat olması da iyilik doğurur. Bir yolcunun elindeki mercanla, Batı diyârından Doğu diyârına geçmesinde, denizin derinliklerine dalıp oradan inci çıkaran bir başkası için fayda vardır. Eğer inci, mercanla aynı konumda olsaydı, mercan karşılığında inci almak isteyen biri, incinin bulunduğu yere gitmezdi. Bu, bir yerde olup da bir başka yerde olmayan diğer şeyler için de geçerlidir. İşte bu hareket sebebiyle insanların işleri yoluna girer. Kesin kanıtla ortaya çıkmıştır ki bir şeyin bir yerde olup bir başka yerde bulunmamasında yüce bir hikmet, umûmî büyük bir fayda ve küllî bir iyilik vardır: "Bu, güçlü ve bilenin belirlemesidir."[26]

Bölüm

Bunun Açıklanması Hakkında

Âlem için gerekli olan bu öncüllerden çıkan doğru sonuç [şudur:] Bir kimseye, başka biri tarafından kendisinin bilmediği bir şey hakkında bilgi verildiğinde, o kimse, bu bilginin doğru mu yoksa yanlış mı olduğunu [nasıl bilebilir?] Örneğin bir kimse şöyle iddia edebilir: "İnci, mercanın denizde bulunduğu derinlikte bulunur ve onunla aynı yerde oluşur. Mercan da inci sedefinin içinde bulunur." Kesin kanıt, böyle bir iddianın geçersizliğini ve yalanını açıkça ortaya koyar. Ancak, inci ve mercanı, onların bulunduğu yeri ve nasıl oluştuklarını bilmeyen biri, sözkonusu iddia sahibini doğrulayabilir ve onun sözüne hayran kalabilir. Böylece bilgisiz olan kimse, yalanı kabul etmiş ve yalanın doğruluğunu onaylamış olur. Öyle ki bu yanlış bilgi, câhilin tabiatında yer eder. O câhil kimseye, elinde kesin ve doğru kanıt bulunan âlim bir zât gelip de câhilin sözkonusu iddiaya dayalı olarak sahip olduğu inancın gerçekle ilgisi olmayan yanlış bir söz olduğunu; mercanın incinin oluştuğu yerde olmadığını, aynı şekilde incinin de mercanın oluştuğu yerde bulunmadığını ve her ne kadar her ikisi de denizde oluşsa da aralarındaki mesafenin birbirinden çok uzak olduğunu söylerse, câhil kimse, inci ile mercanın aynı yerde ve birlikte bulunduğuna ilişkin iddianın doğru olduğunu âlim zâta benimsetmeye çalışarak, onu, inci ile mercan arasındaki mesafenin birbirinden uzak olduğuna ilişkin hakîkatten uzaklaştırmaya çabalar. İşte bu câhil kimsenin durumu, tıpkı, âhireti, kıyâmet günü kabirlerden çıkışı, çürümüş cesetlerin çürümeden önceki durumlarına döndürülerek yeniden dirilişini, insanoğlunun ilk olarak topraktan yaratılmış olduğunu inkâr eden ve insanlık âleminin,

26. Yâsin, 36/38.

takdîr edildiğinde, karanlık bir rahim içinde, basit bir sudan vücûda gelip oluştuğunu savunan ve bütün düşüncesi, ilgisi ile gözlemini yalnızca insana odaklayan kimsenin durumu gibidir. Sözü, kendi yetileri açısından benimsenmesi daha kolay olana doğru hamleden câhillerin durumu işte böyledir. Bu şekilde onlar, Allah'ın kudretinin, taşı altına, tahtayı ise gümüşe dönüştürdüğünü iddia ederler. Ancak altının henüz hiçbir şey değilken sonradan meydana gelişi ve yokluğundan sonra var oluşu hakkında tefekkür etmezler. Taştan altının, tahtadan ise gümüşün oluşmasına baktıklarında, bunu, kendi yetilerine en kolay ve en yakın olana nisbet etmeye meyyâldirler. Daha hayret verici ve zor olanı ise görmezden gelirler. İşte bu câhil kimseler, kendilerinin doğruyu bulduklarını zannederek hataya düşmüşlerdir. İşte onların bu durumları, bütün diğer ilimlere de teşmil edilebilir. Onlar tıpkı hayvanlar gibidir. Yüce Allah onlar hakkında şöyle buyurur: "Onlar ancak yaratıklar gibidir; hatta yolca onlardan daha da şaşkındırlar."[27] Çünkü, kendi sahip olduğu bilgi seviyesinden daha alt seviyedeki nitelemelere muhatap olan âlimin tavrı, kendisine bu nitelemeyi yapan ve kendisini gereği gibi tanımadığı için sahip olduğu bilginin büyük kısmını anmayı ihmâl eden kimseyi dikkate almamaktır. Örnek olarak, bir kimse, hekim olan bir adamı tavsif ederken, onun, geçici hastalıkların kısa yoldan tedâvisini bildiğini söyler. Bu konuda onu över, ona medh u senâda bulunur ve onun hakkında etraflıca bilgi verir. Fakat hekimin, üzerinden zaman geçmiş müzmin hastalıkların tedâvisini bildiğini söylemeyi ihmâl eder. Çünkü hekimin aynı zamanda bu bilgiye de sahip olduğunu bilmemektedir. O zaman bu hekim, kendisini öven şahsın övgüsünü kendisi için bir fazilet olarak ve kendisine yönelik bir övgü olarak saymaz. Kendisini eksik bilgiyle öven şahsın övgüsü ya da hiçbir şey söylemeyip susması hekim için dikkate değer bir şey değildir. Bundan dolayı Yüce Allah câhilleri nitelendirirken "Onlar ancak yaratıklar gibidir; hatta yolca onlardan daha da şaşkındırlar."[28] şeklinde buyurmuştur. Allah bunu yalnızca, kendilerine öğretildiği ve öğrenin denildiği hâlde öğrenmeyenler hakkında söylemiştir. O zaman bu insanlar, hayvandan da daha kötü bir konumda olurlar. Çünkü herkesçe mâlûm olduğu üzere, hayvanlar arasında eğitilebilecek olanlar ve çeşitli işler için kullanılanlar vardır. Kesin kanıtla sâbit olmuştur ki insanlık âleminden câhil olan kimse öğrenmeyi reddederse, öğreticiye karşı büyüklenirse, kötü alışkanlıklarının ve tabiatının gereği gibi davranırsa, sapkın inanç üzerinde ısrar ederse, kendisi için kıble ve mihrap olarak bellediği, tapındığı ve sürekli kendisiyle meşgul olduğu yalan söz üzerinde dururs a, o zaman akletmeyen hayvanların mertebesinden de daha aşağıda olur. Böyle kimseler, kaza ve kaderin ne olduğunu bilmeksizin kaza ve kader hakkında konuşmaya çok düşkündürler.

Bölüm
Kazâ ve Kaderin Bilgisi Hakkında

Eğer, kazâ ve kaderin birbirinden farklı anlamlara işâret ettiğini bilmeyen biri çıkıp da neden bu iki kavramın ayrı ayrı kullanıldığını sorarak buna karşı çıkarsa, bilmelidir ki kader, Yüce Bârî'nin, yokluktan varlık sahasına çıkan, bir mekânda bulunan

27. Furkân, 25/44.
28. Furkân, 25/44.

ve birbirinin sınırına tecâvüz etmeyen mevcûdâtı, bulundukları sûret üzere tayin etmesidir. Mevcûdât, hikmetin gereği olarak uyumlu bir şekilde düzene sokulmuş ve intizamlı olarak terkip edilmiştir. [Mevcûdâttan] biri diğerinin yerine geçmez. Dolayısıyla başta olan sonda olamayacağı gibi, sonda olan da başa gelmez. Nitekim: "Evet, biz her şeyi... Biz, onu, bir ölçüyle yarattık."[29] denilmektedir. O halde kader, bir şeyin lâyık olduğu yerde konumlandırılması ve varlığını algıladığı mekânda var olmasıdır. Kazâ ise mevcûdâtta var olan kapasitenin (*istitâ'at*) beraberinde getirdiği yükümlülük (*teklîf*) çerçevesinde, âlemdeki hikmet ve inâyet bakımından gerekli olan şeydir. Bu nedenle: "Ve Rabbin, şunu kararlaştırdı: O'ndan başkasına tapmayın."[30]. [Şâyet] insanlar, O'ndan başkasına ibâdet etme yükümlülüğüne sahip olsalardı, bu, onlar için çok daha çetin ve güç olurdu. Çünkü bu, onların tabiatlarında yoktur. O halde insanların azâba dûçar olması, fıtratlarında olan şeyden sapmaları ve yaratılışlarının esasında olana aykırı davranmaları sebebiyledir. Bu nedenle had cezâsı, kendisi için hazırlanmış olan fıtratın dışına çıkanlar için uygulanır. Dolayısıyla zînâkârın recm edilmesi, kendini rezil ve rüsva edercesine, gecenin karanlığında dışarı çıkıp duvarları tırmanarak kendisine ait olmayan bir kadına yönelik şehvet duyması ve o kadınla birlikte olması sebebiyle uygulanır. İşte recm cezâsı, her şeyden daha şiddetli olan ölüm ve hem dünyada hem de âhirette zarar etmek, insanın fıtratına aykırı olan bütün bu rezilliklerden sonra gerçekleşir. O halde bu kanıtlama ile açıkça ortaya çıkmıştır ki kazâ, Allah'ın önce olan ilminde tayin ettiği hükümdür. Çünkü Allah, yarattığı varlıkları, ancak kendisinin onlar için belirlediği güç ve tâkate göre yükümlü kılar. Nitekim O şöyle buyurur: "Allah bir kimseyi ancak o kimsenin gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar."[31] Şâyet insanlar, kendi tabiatlarında olanın dışına çıkarak Allah'ın yasakladığı bir şeyi yaparlarsa o zaman azâba dûçâr olurlar. Çünkü onlar, Allah'ın *kazâ*sı ve hükmünün dışına çıkmış ve O'nun emrinden sapmışlardır. Bu nedenle Allah şöyle buyurmuştur: "Rabbin, kendisinden başkasına asla ibâdet etmemenizi emretti."[32] Eğer insanlar Allah'a ibâdet ederse Allah, kendileri için kıldığı şeyden dolayı onlardan râzı olur, –insanlar bundan bîhaber olsa bile bu onlarda vardır-. Allah, küllî hayır, ulvî cömertliktir. Küllî hayır ancak iyi olanı yapar. Hiçbir şey, cömertlik yapmadan cömert olarak anılamaz. İşte bu, Allah'ın gerçek hükmüdür (*kazâ*). Eğer insanlar Allah'tan başkasına ibâdet ederlerse O'nun hükmünün (*kazâ*) dışına çıkmış olurlar. Allah onları iyiliğine yönlendirmek için azapla tehdit eder. Çünkü Allah insanları kendisine itaat etme konusunda sorumlu tutmuş; bu sorumluluğu yerine getirenleri cennete ve kendi cömertlik diyârına ulaştıracağını vaat etmiştir. Allah'ın hükmünün (*kazâ*) dışına çıkmak O'na isyan etmektir. Allah'a isyan etmek ise O'nun öfkesini ve cezâsını gerektirir. Bununla ilgili olarak şöyle bir örnek verilebilir: Bir adam, havası güzel olan ve en tepe noktasında güzel bir bostanın bulunduğu bir dağın başında kendisine bir mekân edinir. Bu mekân, içinde bereketli ağaçların, ışıltılı

29. Kamer, 54/49.
30. İsrâ, 17/23.
31. Bakara, 2/286.
32. İsrâ, 17/23.

çiçeklerin, güzel meyvelerin, akan tertemiz suların, güzel yüzlü hizmetkârların, [cıvıl cıvıl] kuşların, her tür güzelliğin ve lezzetlerin bir araya geldiği bir yerdir. Bu dağın aşağı tarafında ise karanlık bir uçurum, vahşi hayvanlar, bulanık sular ve korkunç yaratıklar vardır. Sonra bu adam, temiz, yüksek ve ışıltılı olan yere, kölelerinden bir grubun yerleşmesini emreder ve bu yeri onlara tahsis eder. Onun emirlerine itaat ettiği sürece bu grupta yer alan insanların işleri yolunda gider ve yaşamları güzelleşir. Esenlik içinde kalmaları için de ona itaat etmeye devam ederler. Şâyet bu gruptan biri, itaat etmez, onun yasakladığı bir şeyi işler, verdiği nimete nankörlük eder ve şefkatini inkâr ederse, o zaman uçurumun bulunduğu yere kendi tercihiyle yuvarlanmış olur. Hikmet bakımından gerekli olan şey, bu kölenin, efendisinin mekânında ona boyun eğmesi ve itaat etmesi değil midir? İşte Rahmân'a ibâdet etmektense putlara ve ateşe tapmayı tercih edip nebîlere ve elçilere karşı çıkanlar ve şeytanlara itaat edenler de böyledir. Böyle yapan kimseler, Yüce Allah'ın hükmünden (*kazâ*) çıkmış ve arzularının esiri olarak kendi hükmüne (*kazâ*) tâbi olmuş olmaz mı? İşte bu kimseler, Rablerinin vereceği cezâyı hak ederler. O halde kazâ ve kaderin ne olduğu kesin ve doğru kanıtla ortaya çıkmıştır. Bu kanıt aynı zamanda, Allah'ın kötülüğünü dilediği kimsenin kötü, iyiliğini dilediği kimsenin de iyi olacağı görüşünü savunan Cebriye için de bir reddiye niteliği taşır. Cebriye savunucularına şöyle sorulmalıdır: Allah en başa iyiliği mi kötülüğü mü koydu? Kullarını bunlardan hangisine çağırdı? Bunlardan hangisini kullarına yasakladı?* Bu sorulara verecekleri cevap kuşkusuz iyilik olacaktır. Eğer böyle cevap verirlerse Allah'ın kulu için kötülüğü, kulun kendisine boyun eğmeyi ihmâl etmesini murâd etmediğini ve Allah'ın kulunu kötülüğe teşvik etmediğini kabul etmiş olurlar. O halde kesin ve doğru kanıt, Cebriyenin iddiasını ve delilini ortadan kaldırmaktadır. Eğer düalistler, iyilik ve kötülüğün birbiriyle örtüşmeyen iki zıt fiil olduğunu ve birbirinden farklı iki ayrı yaratıcıya sahip olduğunu iddia ederlerse bilmelidirler ki kendileri kesin ve doğru kanıtın gereği olan hakîkatten sapmışlardır. Eğer iyiliğin fâili bütünüyle iyi ise ve kötülüğün fâili bütünüyle kötü ise o zaman iyi olmanın gereği kötülüğü bertaraf etmektedir. Kötü olan şeyin tabiatının değişip son derece iyi hâle dönüşmesi ve kendisinde kötülükten en ufak bir eser kalmaması da mümkündür. Ayrıca iyi, kalıcı olmaya (*bekâ*) çağırırken kötü, yok olup gitmeye (*fenâ*) dâvet eder. Şâyet *bekâ*, ezelî ve kadîm olanın, *fenâ* ise yokluğun sıfatlarından biri ise o zaman *bekâ* sahibinin aynı zamanda *fenâ*'nın sahibi olması ve varlığı itibariyle *fenâ*'dan önce gelmesi gerekir. Böylece yaratıcı için tevhidin zorunlu olduğu ortaya çıkmış ve düalistlerin iddiası geçersiz olmuştur. [Çünkü] ikinci olan ilk olana tâbidir. Bundan dolayı kötülüğün, Yüce Yaratıcı (*el-mubdi'*) bakımından düşünüldüğünde yaratmaya konu olmadığı söylenilir. O halde kazâ ve kaderin kötü olmadığı ve mahlûkâtın kötülük işlemekle mâlûl olduğu ortaya çıkmıştır.

Bölüm

[Bu bölüm] kötülüğün, yüce ve gerçek yaratıcı açısından ilk yaratılışta aslı olmaması hakkındadır. Biri çıkıp da şöyle bir iddiada bulunabilir: "Eğer kötülüğün (*şerr*)

* Bu sorunun cevabı "kötülük" olduğu için bağlama uygun düşmemektedir. Ancak metinde geçtiği için yine de tercüme edilmiştir. (ç.n.)

yaratılışta bir aslı yoksa kötülük nereden, nasıl ve niçin meydana gelir?" Bu iddia sahibi bilmelidir ki küllî hayır ve salt cömertlik, Yüce Allah'ın cömertliği sayesinde akla feyezân etmiştir. Bu nedenle aklın, öncelik, tamlık, yetkinlik ve varlık önceliği bakımından diğer şeylere göre bir üstünlüğü vardır. Sonra nefs akıldan çıkmış ve aklı takip etmiştir. Akılla nefs arasında, nefsin aklın seviyesine erişmesini engelleyen derece bakımından bir üstünlük [farkı] bulunmaktadır. [Buna göre] nefsin derecesindeki eksiklik (*nuksân*) aynı zamanda onun yetkinliğinde (*kemâl*) bir eksikliğe neden olmaktadır. Nefsteki bu eksiklik ise onda bir yetersizlik (*'acz*) doğurur. İşte bu yetersizlikten dolayı nefs, küllî fazilete tam olarak erişemez. Daha sonra tabiat, nefsten meydana gelir. Nefs tabiatın ilkesi olduğu için ondan daha üstündür. Nefs ve tabiat arasındaki bu üstünlük [farkı,] aklın derece ve seviyesine ulaşma konusunda tabiatın nefsten daha yetersiz olması sebebiyledir. Daha sonra bileşik şeyler, birbirinden meydana gelerek oluşur. Bu bileşik şeyler arasında üstünlük derecelerinin bulunması yetersizliğin varlığını, yetersizliğin varlığı eksikliğin varlığını, eksikliğin varlığı ise daha üstün olan ile bu üstünlükten pay alan şeyin bilgisini gerektirir. O halde akıl, nefsi kendisine doğru yükselterek kendi iyiliklerinden (*hayrât*) ve üstünlüğünden pay alabilmesi için ona şefkat göstermiş; böylece nefsi kendi seviyesine ulaştırmış, ondaki eksikliği gidermiş ve onu yetkinlik düzeyine çıkarmıştır. Akıl, nefsin aklî dereceye ulaşmaktan geri kalıp bu derecenin uzağında kalmasından râzı olmamıştır. Çünkü aklın haset etmek ve büyüklenmek gibi bir niteliği yoktur. Aklın en çok hoşlandığı şeyler, kendisine benzeyenlerdir. Zira akıl bütünüyle iyilikten ibârettir. Nefs de tıpkı akıl gibi, tabiata şefkat etmiş, tabiat ise kendisinden meydana gelen varlıklara; yani silsile hâlinde peşi sıra gelen bütün mevcûdâta merhamet göstermiştir. Üstün olan varlık, mutlaka, kendi üstünlüğünden pay alan varlıkları kendi seviyesine yükseltip ulaştırmak için sürekli olarak çaba sarf edendir. Kesin kanıtla ortaya çıkmış ve doğru olmuştur ki kötülüğün yaratılış bakımından bir aslı yoktur. Birbirinden meydana gelen varlıkların yetersizliği, önce gelip üstün olan varlığın sahip olduğu iyiliğe ulaşmaktan geri kalması anlamında, kötülük olarak isimlendirilir. Üst ilkenin üstünlüğünden pay alan varlık, ilkesinin seviyesine ulaşmaktan gâfil olursa ve kendisinin bulunduğu aşağı, rezil konumdan râzı olursa işte o zaman [burada] iyilikten ve mutluluktan tamâmen yoksun salt kötülük [vardır]. O halde âlem, ilâhî feyezânı ve cömertliği kabul ettiğinde ve üstün ilkesinin seviyesine yükseldiğinde salt iyilik ve salt mutluluk hâline gelir. Böylece kötülük ortadan kalkar, mahlûkât başlangıcına döner ve bütünüyle iyilik olur: "Başlangıçta ilk yaratmayı nasıl yaptıysak, üzerimize bir vaat olarak onu yine yapacağız. Biz bunu muhakkak yapacağız."[33]

Bölüm

Feleklerin ve Onları Takip Eden Varlıkların Yönetilmesine İlişkin Amacın Açıklanması Hakkında

Ey kardeşim! Bilmelisin ki feleklerin yönetilmesinde, gezegenlerin yürütülmesinde, nebîlerin, elçilerin ve filozofların gelmesinde, meleklerin semâdan inip peygamberle-

33. Enbiyâ, 21/104.

re vahiy ve haber getirmesindeki nihâî amaç, âlemin bütünüyle iyiliğe bürünmesini sağlamak, yetersizliği, eksikliği ve kötülüğü âlemden bertaraf etmek ve âlemi kendisinden neşet ettiği ilkeye döndürüp bu ilkeye dâhil olmasını sağlamaktır. Böylece hikmet tamamlanır, mahlûkât yetkinleşir, oluş-bozuluş dünyasının seviyesi yükselir, cehennem ehli kurtulur, dünya cehennemi bertaraf olur, âlem bütünüyle iyiliğe ve mutluluğa dönüşür, büyük kıyâmet gerçekleşir ve hem kötülüğün hem de kötülük ehlinin kökü tamâmen kazınır. İşte nihâî amaç ve en büyük bilgi budur. O halde sana verdiğimiz bu korunmuş ilmi ve ancak temiz olanların el sürebileceği gizli hazineyi muhafaza et! Öyleyse doğru ve kesin kanıtla doğrulanmıştır ki feleklerin irâdesinde ve âlemin, olduğu gibi akışındaki maksat, âlemin bütünüyle iyilik, bütünüyle nûr ve bütünüyle mutluluk hâline gelmesidir. Kuşku yok ki yaratmanın aslı, Yüce Yaratıcının cömertliği ve feyzidir. Böylece nefs, akıl seviyesine ulaştığında sükûnet bulur, hareket ortadan kalkar, ulaşabileceği son noktaya varır. O zaman da sürekli rahatlığı ve kâmil anlamda huzura (*itmi'nân*) bulur. Bununla ilgili, önderlerden birinin rütbesini kendisi için arzulayan kimsenin durumu örnek olarak verilebilir. Bu kimse [emeline ulaşmak için] bütün dikkatini bu önderin derecesine yöneltir, zafere odaklanır, hareket hâlinde olur, çabalar, bunu önemser, çabasını sürdürür ve önderin derecesine yükselmek için uygun fırsatın gelmesini kollar. Bu önderin rütbesine ve sahip olduğu mutluluğa ulaşır ulaşmaz da kendisindeki gayret ortadan kalkar. Çünkü bu gayreti gösterdiği yere ulaşmıştır. Daha sonra ise gayretini, ulaştığı bu makamdan daha üstün ve değerli olan bir diğer çabaya yöneltir. İşte bu, o kimsenin sahip olmaya devam ettiği ve yönetimini elinde bulundurduğu bir düşüncedir. Aynı şekilde nefs de aklın seviyesine ulaştığında, tabiî hareketi ile tabiatını kullanması son bulur. Böylece rûhânî bir nitelik kazanan kendi zâtını, yüce Yaratıcısına ibâdet etmeye yöneltir. Bu ise kendisine farz olan şükrü edâ edinceye kadar devâm eder. Ey kardeşim! İşte bu seviye, içinde hiçbir sembol ya da işâret olmaksızın doğrudan ve burhânî bir tarzda, cennetin hakîkatinin ve kıyâmetin bilgisidir. Kuşkusuz peygamberler, kitaplarında cennet ve cennet ehliyle ilgili olarak, yiyip içip def-i hâcette bulunmamak gibi bu âlemde göremeyeceğimiz birtakım sembolik ifadeler kullanmışlardır. Şüphe yok ki cennette nefsin arzuladığı ve gözlerin zevk alacağı şeyler vardır. [Bu da göstermektedir ki] nefs, tabiî zevklerin yeridir. Ne var ki nefsin geride bırakarak daha önceki amellerinden tevârüs ettiği hazlar, nûrlar ve temiz kokular tabiat için sözkonusu olur. İşte bütün fazîletli şeylerin aslı, nefsten tabiata feyezân eden süs ve temiz lezzetler gibi [hazlar] tabiatta bulunur. Ancak dünyevî zevklerle imtizaç edip karıştığında, tabiatta, onu bulanıklaştıran bazı şâibeler bulunur. Bu şâibeler, derece bakımından tabiatın altındadır ve seviye bakımından ona ilişik bir [özellikte] değildir. Bu bulanıklaştırıcı şâibeler, faziletlerden mahrum olduğunda, güzelliği ve saadeti eksildiğinde ve nûrânî olanla arasına kalın bir perde girdiğinde kötülük olarak isimlendirilir. Tabiat, kendisinde bulunan saflık gibi niteliklere ulaştıran iyiliklerden mahrum olduğunda, içinde zıtlıklar barındırdığında, birbiriyle çelişen sıkıntılara, belâlara ve oluş-bozuluş dünyasında bulunan hayatı bulanıklaştırıcı ve sıkıntıya sokucu ârızî şeylere maruz kaldığında [kötülük ortaya çıkar]. Şâyet bu durumda temiz hazlar sevilir, arzulanır ve onları elde etmek için hırs gösterilirse bütün bunlar oluş[-bozuluş dünyasının] şâibelerinden ârî olmaz. Nasıl

olur da nefs, saflaştığında ve [dünyevî ağırlıklarından] kurtulduğunda [temiz hazları] arzulamaz ve onlara ulaşmak için hırs göstermez. Nasıl olur da câhil kimse bu [temiz hazların,] bu eksik durumda, bu eksik yerde bulunduğunu ve üstün durumda, üstün yerde bulunmadığını var sayabilir? Bununla ilgili olarak Yüce Allah şöyle buyurur: "Âhiret yurduna [son yurt] gelince, işte gerçek hayat odur. Keşke bilselerdi!"[34] İşte cennetin ve nimetlerinin bilgisi budur. Çözümleyici kesin kanıt ve yeterli sözle yani bu şekilde nitelenmiştir. Böylece cüzî nefs, küllî aklın derecesine ulaştığında küllî nefsin mutluluğuna erişir, rûhânî amellerde bulunur, cisimsel dünyadan koptuğunda ve keşif döneminin ortaya çıkıp perdelerin ortadan kalkmasıyla teklîfî ve zorlayıcı amellerden kurtulur, cennette ebedî olarak kalır, yücelik ve cömertlik sahibi olan Rahmân'a yakın olur, derecesi yükselir ve nihâî mutluluğa erişir.

Bölüm

Tabiatın Yok Olması Hakkında

Biri çıkıp da şöyle bir iddiada bulunabilir: "Benim için kesin bir kanıtla açıktır ki tabiat, yok olur ve ortadan kaybolur. Böylece nefsin ona ihtiyacı kalmaz, ondan tamâmen bağımsız olur, onunla birlikte olmaya istek duymaz ve ona yönelmeye iştiyakı kalmaz." Bu iddia sahibine şöyle cevap verilebilir: Nefste kalıcılık sevgisi (*muhabbetü'l-bekâ*), dünyevî şeylerle övünme ve herkesçe bilinen bir konuma sahip olma isteği bulunmaktadır. Her insanın nefsinde yaşadığı yerin yöneticisi olma, memleketinin sultânı olma ve halkının başkanı olma arzusu vardır. Böylece üstünlük, saltanat, servet ve şeref talep etme konusunda üstünlük [yarışı] zorunlu olarak ortaya çıkar. Bu [yarış], herkesin gücü ölçüsünde ve tâkati nisbetinde gerçekleşir. Öyle ki devlet başkanının veziri bile memleketin tahtını talep edebilir ve başkanın öldürülmesi için plan yapabilir. Aynı durum, başkanın kardeşi, kuzeni ve servet dağıttığı kimseler için dahi geçerlidir. Bu tür kimseler, başkanın servete, cesârete, zekâya ve yiğitliğe sahip olduğunu bile bile [böyle yapar] ve kendilerini ölüme doğru sürüklerler. Bütün bunlar, en yüksek makâma ve en büyük mertebeye çıkma ümidinden kaynaklanır. Bu, kendisinden kaçınılamayacak bir kanıttır. Eğer böyle bir hüküm varsa, akıl sahibi olan her insan bu hükmün doğruluğuna ve kesinliğine şâhitlik ediyorsa ve insanın reddedemeyeceği ya da inkâr edemeyeceği bu hükümden daha açık bir hüküm yoksa o zaman, nefsin aklın mertebesine duyduğu iştiyak, tabiata duyduğu iştiyaktan daha çoktur. Çünkü üstün şeyler, yüksek dereceler ve büyük konumlar, aklın [durumuna] daha çok benzer; aşağılık olan ve erdemlerdeki eksiklik ise tabiatın [durumuna] daha çok benzer. Bu nedenle nefs sürekli olarak kalıcılık isteği (*talebü'l-bekâ*) için çaba sarf eder. Kalıcılık ise tabiatın bir sıfatı değil; aklın sıfatlarındandır. Nefs, bu çabası ve iştiyâkı gereği sahip olduğu amaca ulaştığında tabiatı terk eder; tabiatı terk ettiğinde ise tabiat ortadan kalkar. Kalıcılık (*bekâ*) küllî akla has olduğu için küllî akıl, nefsi kendisine doğru çağırıp çekmeye koyulur ve nefsin kendisi gibi kalıcılık özelliği kazanması için nefsle şehevî arzular arasındaki ilişkiyi bertarâf etmeye çalışır. Öte yandan yok olup gitmek (*fenâ ve izmihlâl*) tabiata has olduğu için tabiat da nefsi kendisine doğru

34. 'Ankebût, 29/64.

çekmeye koyulur, nefse güzel görünerek kendi aşağılık durumunu ona göstermez ve nefsin kendisinden ayrılması hâlinde yok olup gitmekten korktuğundan nefsle üstün şeyler arasındaki ilişkiyi bertarâf etmeye çalışır.

Bölüm
Bunun Açıklanması Hakkında

Biri çıkıp da şöyle bir iddiada bulunabilir: "Neden tabiatın ortadan kaybolması gerekli olsun ki! Tıpkı nefs, aklın seviyesine dâhil olamayacağı gibi tabiat da nefsin düzeyine çıkamaz." Bu iddia sahibine şöyle cevap verilir: Tabiatın ortadan kaybolması, aklî şeylerle ilgili olmamasından, onlara ilişkin bilgi sahibi olmamasından ve onlardan uzak olduğu için onlara yönelik iştiyak duymamasından kaynaklanır. Zaten bütün bunlar [tabiatın] amacı da değildir. Çünkü tabiat, nefs için bir imtihan ve azaptır. Nefsler, tabiatlara iner, tabiattan kaynaklanan hatalar nedeniyle imtihana tâbi tutulup sorguya çekilir. Çünkü tabiat, imtihan ve cezâ yeridir. [Şöyle ki] günah oradan kalkınca günahkâr da kalmaz. Aynı şekilde, tutuklu çıktığında hapis [denen şey de] kalmaz. Kapısı kapalı olan her ev, hapis değildir. Tutuklu hapisten çıktıktan sonra hapse ihtiyaç olmaz. O halde tabiatın ortadan kalkması ve sahip olduğu sıfatların yok olması hikmet bakımından zorunludur. İşte bu hikmettir ve burhânî olarak doğrudur. Zira nefs herhangi bir vakitte varlık bakımından tabiattan önce olursa ve tabiata muhtaç olmazsa, o zaman nefs, tabiattan ayrıldığında, hatadan önceki ve tövbeden sonraki hali olan ilk durumuna döner. Burhânî olan şudur ki nefsin ilk hâli üzere olması, kendisine *fenâ*nın ulaşmayacağı bir durumdur. Nefsin tabiatla [sürekli olarak] birlikte bulunması kendisini *fenâ*ya götürür. Çünkü *fenâ*, nefsin cevherine değil; aksine nefsin imtihan sebebi olan ve nefsin içinde mahpus olduğu bedene gelir. Nefs de bundan dolayı korkar ve içinde bulunduğu hapisten çıkmaya yanaşmaz. Çünkü bulunduğu yerden daha kötü, daha dar ve daha çetin bir yere taşınmaktan korkar. Bununla ilgili olarak şöyle bir örnek verilebilir: Elleri çözülmüş olarak bir yerde mahpus olan biri için bulunduğu yer, ellerinin zincirli olarak bulunacağı bir başka yerden daha sevimli gelir. [Bunun için] ancak ölüm istenir. Ârifler için, mutluluk diyarı kolay gelir. Çünkü onlar, kurtuluş yolundan sapmamışlardır ve Rablerine kavuşacaklarını bilmişler ve tahkik etmişlerdir. Bu nedenle onlar ölümü, mutluluk diyârına girmeyi, imtihan ve zül diyârını terk etmeyi temenni ederler. Allah bizi, seni ve bütün kardeşlerimizi, cehenneme girmekten ve şeytanın komşusu olmaktan kurtarsın! O halde doğru kanıt şöyledir ki tabiatın gitmesi mümkündür, hikmet açısından zorunludur. Adâletli ve doğru hükümden hareketle biliriz ki eğer efendi, günahkâr kölesinden râzı olursa, ondan, imtihan sebebi olan zincirleri ve prangaları kaldırır. Kuşku yok ki günahkâr, azâbın bulunduğu yeri ve cezâ sebebini terk ederse bir daha bu yere dönmeyi arzulamaz ve kendisine azap olarak dönen kelepçe, pranga, zincir ve kamçı gibi araçlara bir kere olsun bakmaz. İşte bundan dolayı nefsin tabiattan ayrılması hâlinde ona özlem duymayacağını, onun bulunduğu yere geri dönmek istemeyeceğini ve daha önce kendisine sevimli gelen şeye artık nefret duyacağını söyledik. Bununla ilgili olarak şu örnek verilebilir: Safrâ hastası olan biri, bu dünyadaki insanların yediği en lezzetli şey olan bal yemeyi arzu etmez. Yine hummâ hastalığına yakalanmış bir başkası, bu dünyadaki

insanların giydiği en güzel giysi olan ipek elbise giymeyi tercih etmez. Çünkü her iki hasta da şifâ bulmayı ve hastalıktan kurtulmayı arzular. Tıpkı bu örnekte olduğu gibi nefs de oluş ve bozuluş dünyasından kurtulduğunda bu dünyaya özlem duymaz ve bu dünyadaki şeylerin en iyisine dahi hasret çekmez. Çünkü kendisine ihsân edilen nimetleri kaçırmaktan korkar. İşte bu nedenle cennette hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği nimetlerin olduğu ve kalbe kötülüğün ilişebileceği hiçbir tehlikenin bulunmadığı söylenir. O halde sana verdiğimizi al ve şükredenlerden ol! Güç ve kuvvet, sadece yüce ve büyük olan Allah'ın yardımıyla elde edilir.

Bölüm
İlmin Fazîleti Hakkında

Bilge şöyle der: Kendisi için en gerekli şey ilim olan, en çok ilme karşı istek duyan, en çok ilim üzerinde devamlılık sergileyen ve en çok ilme rağbet eden kimse, insanî yetkinliğe daha yakındır. Buna göre her nefs daha çok akletmeye çalışır ve aklı onu, düşünmenin güzelliğine, doğru olanı tercih etmesine, kötülerden kaçınıp iyilerle dostluk kurmasına sevk eder. Her kim bunlara çokça meylederse, sahip olduğu erdemleri yetkinleştirme bakımından daha doğru olanı yapar. Yine her kim daha doğru olanı yaparsa o daha erdemli, daha yetkin, daha hoş ve daha güzeldir. Nefsi kendisini şereflendiren kimsenin gayreti artar, nefsi sâyesinde onun ismi, ebedî olarak üstün şeylerle ve paha biçilmez derecelerle anılır, nefsinin yetkinliği sâyesinde ilmin fazîletini elde eder, en şerefli tatları tadar ve nefsinin aşağıların aşağısına düşmesine rızâ göstermez. Bu kimsenin gayreti arttığında ve nefsi arındığında ise akıl sözcüğüyle kendisine işaret edilmesini hak eder. İşte bu nedenle "falan kişi akıllıdır" denir. O halde kesin kanıtla ortaya çıkmıştır ki üstün şeyler ve paha biçilmez derecelerin akılla ilişkilendirilmesi ve akla nisbet edilmesi daha uygundur. Eğer bir adam, düşük bir çaba gösterirse, nefsi uyuşuk kalarak bitkin düşerse, zillete dûçâr olursa, aşağılık konumuna rızâ gösterirse, yemek ve içmekle yetinirse, dünyevî arzuların içinde boğulursa ve ilim ehlinden uzak durup kötüler ve günahkârlarla hemhâl olursa işte bu adam cehâletle nitelendirilir ve kendisine kötülük nisbet edilerek bu şekilde anılır. O halde kesin kanıtla ortaya çıkmıştır ki kötülüğün yaratıma konu olması bakımından bir aslı yoktur. Çünkü kötülük sürekli olarak var olamaz. Böyle bir adamın akıl sıfatıyla nitelenemediği gibi buna lâyık olmadığı için bu sıfat ona nisbet de edilemez. Yine kesin kanıtla ortaya çıkmıştır ki akıllı olan birini cehâletle niteleyen ve câhil olan birini de akıllı olmakla niteleyen bir kimse, hata etmiştir ve yalan söylemiştir. Böyle bir kimsenin yalanını ve sözünün geçersizliğini ortaya koymak için bir delile de ihtiyaç yoktur. Çünkü o kimseden sâdır olan ve müşâhede ettiğimiz kendi sözü, kendi aleyhine kesin kanıttır. Bundan dolayı Allah, kendi elçisinin kanıtını doğrulamak için şöyle der: "Rabbi katından açık bir delile dayanan kimse, yalnız dünyalık isteyen kimse gibi midir?"[35] Akıllı olan kimsenin aklı, onu, kalıcılık ve süreklilik yurduna yönlendirir. Câhil olan kimsenin cehâleti ise onu, yok olup gitmeye yönlendirir. O halde ortaya çıkmıştır ki kötülük âlemi, sonludur ve geçicidir. Çünkü Yüce Yaratıcı, kötülüğe kalıcı olma özelliği

35. Hûd, 11/17.

takdir etmemiş, onun hakkında sürekliliğe hükmetmemiş ve tam bir yaratmayla onu var etmemiştir. Kötülük, herhangi bir kasıt olmaksızın, yetersizlik ve eksiklikle mâlûl olan şeylerin birbirine dâhil olmasını engelleyen bir arazdan ibârettir. Kötülük, doğruluğun karşısındadır, *hevâ*ya tâbi olmadır, farzlardan sapmadır, (*'udûl 'ani'l-vâcib*), yasaklara gitmedir, boş sözdür ve bir şeyi almaya hakkı olmayanın onu gasp etmesidir. Bütün bunları ve benzeri şeyleri iyice düşündüğünde, onların yetkinliğe ulaşmayı ve yetkinlik düzeyine dâhil olmayı engelleyen yetersizlik, zayıflık ve eksiklik olduğunu görürsün. Bununla ilgili olarak şöyle bir örnek verilebilir: Bir hırsızın, aczi, anlayış kıtlığı, maîşetini temin etme ve helâl kazanma konusundaki tembelliği olmasa, kilitleri ve kapıları kırmaz, duvarı tırmanmaz ve içeride ne buluyorsa almaya yeltenmez. Bu şekilde daha az yorulduğunu, bedensel olarak daha çok rahat ettiğini, daha kolay geçimini temin ettiğini ve daha hızlı bir şekilde kazanç elde ettiğini sanır. Aşırı tamahı ve kıt anlayışından ötürü, hırsızlık yaptığında eli ve ayağının kesileceğini düşünmez olur. Böylece sürekli olarak bedbaht olur, başı belâdan kurtulmaz, sonu büyük bir hüsrân ve zillet olur. İşte bundan dolayı kötülüğün, yetkinliğe ulaşma konusundaki yetersizlik, eksiklik olduğunu ve yok olup gitmeye mahkûm olduğunu söylemiştik. Kötülüğün ortadan kalkmasıyla, yaratıcısının da ortadan kalkacağını ileri süren gülünç duruma düşmüş düalist ekol mensuplarına göre, şâyet kötülük ve yaratıcısı oradan kalkarsa [onların görüşlerini çürütecek şekilde] iyilikten başka bir şey kalmamış olur ki iyiliğin yaratıcısı da Yüce Allah'tır. Böylece Allah'ın birliği ispatlanmış olur ve *teşbîh*, Tanrı'yı işlevsiz kılma (*ta'tîl*) ve şirk de ortadan kalkmış olur. O halde kesin bir şekilde ortaya çıkmıştır ki kötülüğün yaratmaya konu olmak bakımından bir aslı yoktur. Ey kardeşim! –Allah seni ve bizi kendi katından bir ruh ile desteklesin– Bu hususu iyice öğren ve kavra! Bil ki kötülüğün Allah'ın hükmü, takdiri ve murâdı olduğunu sanan kimse, hakîkati inkâr etme konusunda en uç noktaya varmıştır. Böyle bir şey nasıl olabilir! Oysaki Allah, kitabında kötülüğü yasaklamış ve şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz Allah, adâleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenâlık ve azgınlığı da yasaklar."[36] Bu âyette Allah, bütün kötülükleri ve günahları, fenâlık ve azgınlık olarak isimlendirmiştir. Nasıl olur da Allah'ın yarattığı şey inkâr edilir ve takdiri (*kader*), hükmü (*kazâ*) sorgulanabilir! Allah, kendisine nitelemede bulunanların O'na atfettiği sıfatlarından daha yücedir. O'nun ismi izzetlidir. İyiliğin Rabbi ve yaratıcısı olan Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Allah, kötülükten sakınıp dünyevî heveslerden uzak duran kimseleri cennetine ve cömertlik yurduna ulaştırır. Eğer kötülük, yetkinlik derecesine ulaşma konusunda geri ve yetersiz kalmak, eksiklik ve tembellik göstermekse, gayretli ve mahâretli kimse, yaptıklarıyla insanlar nezdinde sevilir. Bazı rivâyetlerde, Allah'ın gayretli ve mahâretli olan kimseleri sevdiği aktarılır. Allah, Musâ (a.s.) ile ilgili bir kıssada, onun diliyle şöyle der: "Rabbim! Sen hoşnut olasın diye, acele ederek sana geldim."[37] Râzı olmanın zıddı hoşnutsuzluktur. Allah'a acele ederek gitmek, Allah'ın râzı olduğu bir şey olduğu için onun hoşnutluğunu hak eder. Allah'a itaat etme konusunda geri kalmak ise O'nun hoşnutsuzluğunu ve azâbını gerektirir. Nasıl olur da Allah, kullarına, kendisine ibâdet etmeleri konusunda geri

36. Nahl, 16/90.
37. Tâhâ, 20/84.

kalmalarını ve yasakladığı şeyleri işlemelerini emreder! Allah böyle yapan kullarını büyük bir azap ve acıklı bir cezâ ile tehdit etmiştir. Eğer Allah, kullarına kötülüğü emretmiş olsaydı, onları cezalandırmaz ve kullarını kötülükten men etmezdi.

Bölüm
Felsefe ve Faydasının Anlatılması Hakkında

Felsefe, küllî (tümel) ilimdir. O, sebepleri ve sebeplileriyle eşyanın hakîkatini, eşyaya nakşedilen tabiatları, eşyanın kendisi için yaratıldığı gâyeleri (*limmiyât*) bilmek ve bütün bunları, insanî güç ölçüsünde küllî bir ilimle kuşatmaktır. Küllî erdem, ancak bu yolla elde edilir.

Bölüm
Felsefenin Görevi ve Özelliklerinin Bilgisi Hakkında

Felsefenin görevi, rubûbiyeti ispat etmek, şanı yüce olan Yaratıcının birliğine yönelik inancı tesis etmek, övgüye değer ve güzel olan, aynı zamanda O'na yakınlaştıran şeriata göre yaşamak, övülmüş ahlakı temsil etmek, nefsi günahtan, hayâsızlıktan ve yasaklanmış şeylerden arındırmak ve adâletin, hakkâniyetin gereğini yerine getirmektir.

Bölüm
Felsefenin Özelliklerinin Bilgisi Hakkında

Felsefenin özellikleri ve ondan öncelikli olarak beklenen fayda, aşağılık ve rezil âlemden uzak durmak, yüce ahlaka sahip olmak, cömertliği sunmak, iyiliği yaymak ve kötülükten sakındırmaktır. Böylece, [filozof] akıl yürütenlerin nezdinde kabul görür, yöneticiler onu yüceltir, sultanların iltifatına mazhar olur, zâlimler ondan elini çeker ve kendi kavminin önderi ve aşiretinin *mihrâb*ı olur. İnsanî erdemlerle yetkinleşmek, felsefe sâyesinde gerçekleşir. Çünkü insânî yetkinlik, ancak, bilkuvve olarak insanda bulunan ve insanın düşünme (*nutk*) mâhiyetine tekâbül eden bilgiyi kâbul etme yetisini bilfiil hâle getirmekle mümkündür. Nitekim insanın yaratılışında bulunan (*ğarîzî*) düşünme, doğruyu ve yanlışı birbirinden ayırt etmesini sağlayan ve insanın var kılınmasındaki amaca karşılık gelen aklın sûretidir. İnsan, işte bu düşünme özelliği sâyesinde diğer canlılardan daha üstün olur. Bu âlemde bulunan varlıkların her birine has kılınan bir fiil vardır ve her bir varlık, bu fiili gerçekleştirmesi için yaratılmıştır. İnsana has kılınan fiil ise yaratılıştan gelen (*ğarîzî*) düşünme yetisini yetkinleştirmektir. Bu yetkinleştirme süreci ise insanın tefekkür ve teemmül etmesi, kendisinde bilkuvve olarak bulunan şeyi bilfiil hâle getirmesi, insânî erdemleri, melekûtî ahlakı, yüce ve rabbâni bilgileri geliştirmek sûretiyle yokluk hükmüne tâbi olanı varlık düzeyine çıkarması sâyesinde gerçekleşir. [Böylece] insan, daha önce sadece bir canlı (*hayvân*) iken insanlık mâhiyetini kazanır ve insan olarak var olur. Çünkü insânî nefs, bilkuvve olarak bilen ve tabiatı itibariyle eyleyendir. Bilkuvve olarak var olan, bilfiil olarak yoktur. Bilfiil olarak varlık kazandığında ise varlığı ve yetkinliği elde eder. İnsan, kendisine has kılınan fiili gerçekleştirmezse; kendi şartları bakımından en üstün olana yönelik gayret göstermez ve kendisi için en faydalı olan davranışlarda

bulunmazsa o zaman insanlık mâhiyeti kazanamaz ve insan olarak var olamaz. O halde insânî mâhiyet ve ahlak, hikmetle, ilim öğrenmekle ve bilkuvve olanı bilfiil hâle getirmekle yetkinleşebilir. Böylece insan dosdoğru yol üzere olur, en aşağı seviyeden en üstün seviyeye intikal eder. Öyle ki insan nefsi artık yüce bir meleğe dönüşür, ulvî derecelere yükselir, insanın içinde yaşadığı canlılar âleminde, çıkabileceği en üst mertebe olan meleklerin ve *Rûhu'l-kuds* [Cebrail] seviyesine çıkar, ruh ve güzel koku sahibi cennetlerde Rahmân'ın komşusu olur. O halde kesin kanıtla [ortaya çıkmıştır ki] felsefe, fayda sağlayan hikmetin ta kendisi, en üstün delil, hidâyete uzanan el ve en yüksek makâmın bulunduğu yurda doğru koşan ayaktır. Bundan dolayı felsefenin, her faydalı olan şeyin bilgisi ve kapsayıcı adâletin gereği olduğu söylenmiştir. [Felsefeyi tanımlayanlar] şöyle demiştir: "Felsefe, hakîkatlere ilişkin inancın bilgisi, doğru söz ve doğruluğu kanıtlanmış (*'ale't-tahkîk*) hayırlı amelde bulunmaktır." [Başkaları ise] şöyle demiştir: "Felsefe, yanlışa ve hataya düşmeksizin hakîkatleri itibariyle eşyânın bilgisidir." Öyleyse felsefenin, kurtuluş merdiveni, âfiyet hazinesi, hidâyet kandili, irşâd kapısının anahtarı, ibâdet hayatı ve memleketlerin ıslâhı olduğu burhânî olarak [ortaya çıkmıştır]. [Felsefe hakkında söz sahibi olanlar,] felsefenin, teorik (*'ilmî*) ve pratik (*'amelî*) olarak ikiye ayrıldığını söylemişlerdir. Teorik felsefenin amacı, var olması bakımından mevcûdâtın hakîkatlerine, anlamlarına, duyumsal olarak gözlenebilen dış görünüşlerine (*zavâhir*) dair kanıtlara, bu dış görünüşün altında yatan dakik mânâlara, gizli işâretlere ve incelikli sembollere ilişkin bilgidir. Tıpkı Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: "Onlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında düşünürler. 'Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi cehennem azâbından koru' derler."[38] Bu sözlerin aktarıldığı ve bu sözleri için kendi kitabında onları övdüğü bu âyetten maksat, Yüce Allah'ın, bu sözü söyleyenlerin, kendi apaçık âyetlerini ve bu âyetlere şâhitlik eden delilleri kavradıklarını, Allah'ın gökleri ve yeri boş yere yaratmadığını, göklerin ve yerin doğruluk ile hikmet sâyesinde ayakta durduğunu onlardan daha iyi bildiğini ve bu konuda onlardan daha çok haberdâr olduğunu göstermektir. Bu sözü söyleyenler, Rabbin, haklarında şöyle dediği kimseler gibi değildir: "Andolsun, eğer onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, mutlaka "Allah" derler. De ki, "Hamd Allah'a mahsustur." Fakat onların çoğu bilmezler."[39] Yüce olanın insanlardan isteği, yalnızca, kendilerine gökleri ve yeri kim yarattı sorusu sorulduğunda, "Allah" diye cevap vermeleri değildir. İnsanlardan sadece bu hakîkati teslim etmelerini [istemek] değildir. Fakat aynı zamanda göklerin ve yerin yaratılmasının hakîkatini, Yüce olanın birliğine delâlet eden gökyüzünde ve yeryüzündeki âyetleri kavramadıklarını bildirmektedir. Tıpkı şu âyette buyurulduğu gibi: "Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki yanlarına uğrarlar da onlardan yüzlerini çevirerek geçerler."[40] Bir başka âyette ise şöyle der: "Varlığımızın delillerini, ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz ki, o Kur'ân'ın gerçek olduğu onlara iyice belli olsun."[41] Bir diğer inde ise: "Ben onları ne göklerin ve yerin yaratılışına,

38. Âl-i İmrân, 3/191.
39. Lokmân, 31/25.
40. Yûsuf, 12/105.
41. Fussilet, 41/53.

ne de kendilerinin yaratılışına şâhit tuttum. Saptıranları da hiçbir zaman yardımcı edinmiş değilim."[42] Bu tür kimselerin sapkınlığı, ancak, bilgisizlikleri nedeniyle ya da öğrenmekten ve eşyânın hakîkatini bilen âriflere tâbi olmaktan yüz çevirmeleri, böylece hakîkati inkâr ederek büyüklenmelerinden dolayıdır: "Kendileri de bunların hak olduğunu kesin olarak bildikleri halde sırf zâlimliklerinden ve büyüklük taslamalarından ötürü onları inkâr ettiler. Ama bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak!"[43] Yüce Allah, saptıranları, şüpheler yoluyla hakîkatleri ortadan kaldırdıkları, farzların (*vâcibât*) gereklerinin dışına çıktıkları, nebevî sembolleri, ilâhî kitapların içerdiği ve birtakım müteşâbih âyetlerin yanı sıra bu kitaplarda esas olan muhkem âyetleri inkâr ettikleri için yardımcı olarak edinecek değildir. O halde burhânî olarak [ortaya çıkmıştır ki] felsefe, hikmetin ta kendisi ve nefsin hikmete yönelik sevgisidir. Nefsin mutluluğu, felsefe sâyesinde gerçekleşir; yetkinliği, yine felsefe öğrenerek olur. Nefsin güzelliği ise ancak yetkinleşmesiyle olur. Nefsin güzelliği, ulvî güzelliklerin, melekî ahlakın bulunduğu yüksek makamların ve yüce derecelerin bulunduğu yurda intikaliyle mümkündür. Böylece kalıcılık ve süreklilik mertebeleri ile devamlı saltanata ulaşılır ve elem veren azaptan âzâd olunur.

Bölüm

Âdem ve Havva Kıssasının, Yasaklanmış Ağacın ve Âdem'in Cennetten Düşmesine Neden Olan Hatanın Anlatılması Hakkında

Hamd âlemlerin Rabbi olana Allah'a mahsustur! Selâm, O'nun yarattıkları arasından seçtiği, birliğine delâlet eden ve kendisine ibâdet etmeye yönelten bir çağrı olarak var kıldığı kulları üzerine olsun. O'nu bilmek, en yüce ilim, en büyük nimet ve ihsân, en çok arzulanan mertebe, güzelliklerin başı, günahlardan ve kötülüklerden kurtuluştur.

Ey erdemli, iyilik sahibi ve adâletli kardeşim! –Allah sana, kendisine itaat etme ve yasaklarından kaçınma konusunda yardım etsin. R'uh'ul-kuds'un desteğiyle sana ilham versin. Seni cennetine giden yola koysun. Ateş yurdu olan cehennemden ve kötülük mahâllinden seni uzaklaştırsın.– Bilmelisin ki telif edilmiş kitaplarımızda ve derlenmiş risâlelerimizde, ilimlerin çeşitleri, dilin hayret verici özellikleri ve hikmetin ilgi çekici hususiyetleri konusunda incelikli açıklamalarda bulunduk. Bu kitapları ve risâleleri, aklın bostanları, içinde nefslerin arındığı ve sayesinde ruhların hoşnut olduğu bahçeler kıldık. Bu *Risâletü'l-câmi'a*'mız, nihâî gâyedir. Bir kısmını önceki risâlelerimizde iknaî yolla açıkladığımız şeylerin tamamını, bu risâlede yeterli düzeyde kesin kanıtla açıklığa kavuşturuyoruz. İlim cümlesi içinde değerlendirdiğimiz bu bölüm, anlaşılması güç ve incelikli bir nitelik taşır. Zâhirî itibariyle üstün bir ilim, bâtını itibariyle ise rabbâni desteğe mazhar olmuş aklî ilimleri benimseyen basîret ehlinden başkasının ulaşamayacağı saklı ve gizli olan yüce bir sırdır. Basiret ehli, bu aklî ilimleri meleklerden, *Rûhu'l-kuds** desteklediği ve indirilmiş kitaplar içinde gelen

42. Kehf, 18/51.

* Metinde, bağlamla tamâmen irtibatsız bir şekilde "*rûhu'l-hikd*", yani "nefret rûhu" tâbiri geçmektedir. Bunun bir tahkik hatası olduğu düşünülerek bu ifade, bağlama daha uygun olan ve daha önce metinde geçen "rûhu'l-kuds olarak çevrilmiştir. (ç.n.)

43. Neml, 27/14. Bu âyetin ikinci cümlesi, metinde âyet formu dışında verilmiştir. Ancak aynı âyetin devâmı olduğu için ayrıca yazılmamış ve âyete dâhil edilmiştir. (ç.n.)

bilgiden alır. Ey iyiliksever ve merhametli kardeşim! Eğer bu büyük ve şerefli ilmi kavramışsan, bu ilim üzere güçlü ve emîn ol, bu ilim hakkında harîs ol! Şeytanların kardeşleri olan müsriflerden olma! Bununla birlikte, bu ilim bize bütünüyle nüfûz etmiş de değildir. Felsefemizin bir gereği olarak, bu bilgiyi örten bir örtü ve bu bilginin üzerine kapanıp onu kapatan bir kapı olmaksızın [bu bilgiyi bütünüyle âşikar kıldığımızı da söyleyemeyiz]. Fakat bu bilginin yalnızca bir kapısını sana açtık. Bu ilme muttali olmak için onun örtüsünü kaldırmanı sana kolaylaştırdık. Eğer Allah seni muvaffak kılar ve doğru yola koyarsa o zaman bu ilmi kavrarsın. Güç ve kuvvet, sadece yüce ve büyük olan Allah'ın yardımıyla elde edilir.

Bölüm

Âdem ve Havvâ'nın, Yasaklanmış Ağacın, İblis'in Onları Aldatmasının ve Onlara Tuzak Kurmasının Anlatılması Hakkında

Bilge şöyle dedi: Kuşkusuz Yüce Allah Âdem'i yarattığında, onu kendi cömertlik yurdu, nimetinin kendisine yakın ve güvenli diyârı ve kendisine yakın meleklere komşu olan seçilmiş kullarının kalıcı olduğu makâmı olan cennete yerleştirmiştir. Âdem, Allah'ın kendisine meyvesinden yemesini yasakladığı ağaca yaklaşmama konusunda O'na söz vermiştir. Allah, onun belirli bir vakte kadar beklemesini; aksi halde en başa dönüleceğini ve ağaçta hiçbir meyve görülemeyeceğini ona bildirmiştir ve bu meyveyi ancak en sonunda yemesini helâl kılmıştır. Zira ağaç, birinci keşif döneminden (*devri'l-keşfi'l-evvel*)* geriye kalmış varlıklardan biriydi ve Yüce Allah'ın takdir ettiği ve ilk olarak Âdem'i yetkili kıldığı kapalılık döneminin (*devri's-setr*)** vakti olmuştu. Bu ağacın meyveleri, dalları ve yapraklarının altında örtülü ve saklı bir şekilde duruyordu. Allah'ın yarattığı hiçbir varlık da bu kapalılık sürecinde, ağacın meyvelerini görmeye, onlara el uzatmaya ve onlardan yemeye, Allah'ın takdir ettiği vakte ve mümkün kıldığı zamana kadar yanaşamaz. Mutluluk dönemi, küllî nefs, ikinci arz aşamasında (*yevmi'l-arzi's-sânî*)***, hükmün (*kazâ*) gerçekleşmesi için tecellî ettiğinde arınmış nefsin ortaya çıkmasıyla görülür. İşte o zaman sidretü'l-müntehâ ağacı görünür. Bu ağaçla da diğer oluş (*en-neş'ete'l-uhrâ*) meydana gelir. Allah, Âdem'i bu konuda yetkili, bu konuya muttali kılmış ve bu ağaçtan yemenin henüz vakti gelmediğini, zamanının kendisi için hazır olmadığını bildirmiştir. Âdem'e ve bu konuda bilgilendirilen kimselere, bu ağaç dışındaki ağaçların farklı türdeki meyvelerinden beslenmeyi ve yemeyi ise helâl kılmıştır. Şeytan, Âdem'e kötü amelini süslü göstermiş,

---

* İhvân-ı Safâ felsefesinde, "birinci keşif dönemi"yle, Âdem de dâhil olmak üzere cismânî varlıkların henüz yaratılmadığı, rûhânî yaratılışlı meleklerin Allah'a sürekli ibâdet ettiği ve bu dönemin içindeki varlıklara hakîkatin âşikâr kılındığı zaman dilimi kastedilmektedir. İhvân, bu risâlenin ileriki sayfalarında, bu konuya ilişkin daha ayrıntılı açıklamalarda bulunacaktır. (ç.n.)

** "Kapalılık dönemi", İhvân-ı Safâ'da, ikinci keşif dönemi gelip birinci keşif döneminde olduğu gibi, hakîkat herkese âşikâr kılınıncaya dek devam eden bir ara dönemdir. Bu ara dönem, insanoğluna sorumluluğun yüklendiği ve imtihanın gerçekleştiği bir zaman dilimidir. Bu dönemde bulunan varlıklar, imtihanın doğası gereği, hakîkati ayân beyân temâşa edemez; ancak nefsi arındırıp tefekkür ve teemmül yoluyla kavrayabilir. Yine bu risâlenin takip eden sayfalarında bu döneme ilişkin açıklamalar bulunabilir. (ç.n.)

*** İhvân-ı Safâ'da "ikinci arz aşaması" tabiriyle, kapalılık döneminin son bulmasıyla her şeyin aslına döndürüldüğü ve birinci keşif döneminde olduğu gibi hakîkatin bu aşamaya dâhil olmaya kabiliyeti olan herkese âşikâr kılındığı dönem kastedilmektedir. (ç.n.)

kendisine yasaklanmış olan meyveden yemeye ve kendisi için helâl olmayanı almaya onu sevk etmiştir. Böylece Âdem de kendisi için yasak olan şeyi yemiştir. Şeytanın bunu yapması, ancak hile yoluyla ve Âdem ile eşine şirin görünerek mümkün olmuştur. Şeytan Âdem'e, güvenilir ve müşfik bir nasihatkâr sûretinde geldi, tevâzu içinde ona soru sorarak ondan [kendisine] iyilik[te bulunmasını] talep etti ve şöyle dedi: "Allah sana, daha önce hiç kimseye öğretmediği ilim, hikmet ve bilgi ihsân etti. Allah seni, diğer meleklerden üstün kıldı. Meleklere sana secde etmelerini ve önünde tevâzu ile eğilmelerini emretti. Seni, var olan şeylerin isimlerini meleklere öğreten bir öğretici kıldı. Senin öğrenmediğin yalnızca bir şeyin bilgisi kaldı. Onu öğrenmediğin için, yüksek derecedeki meleklere, sana secde etmeleri konusunda emir verilmedi ve dolayısıyla onlar senin itaatin altına girmediler. Bu meleklerin Allah katında yüksek makamları ve yüce dereceleri vardır." Bunun üzerine Âdem ona şöyle sordu: "Allah'ın, ihtiyacım olduğunu bildiği halde benden sakladığı ve bana göstermediği bu bilgi nedir?" Âdem'in düşmanı, kendisini bir nasihatkâr gibi ona göstererek şöyle cevap verdi: "O, kıyâmetin, son dirilişin, hükmün (*kazâ*) âşikâr olarak ortaya çıkmasının, kalıcılık yurdundaki cisimsel sûretlerden soyutlanmış olan rûhânî *sûr*un ortaya çıkmasının keyfiyetinin bilgisidir. Eğer bu bilgiyi öğrenirsen sen ve eşin birer meleğe dönüşecek ve ebedî olarak kalıcı olanlara dâhil olacaksınız." Eğer Âdem ile Havvâ, *keşf* dönemi ehlinden olsalardı, onların tabiatı cismânî değil rûhânî olacaktı. Çünkü ebedî olarak kalıcılık, nefsin cisimden soyutlandığı en üstün hâl üzere bulunmasıyla mümkün olur. Bu yüzden Âdem'in nefsi de ebedî olarak kalıcılığa özlem duydu, bilkuvve olanı bilfiil hâle getirerek bu bilgiye muttali olmayı ve kendisi için bu bilginin âşikâr olmasını diledi. Böylece o, *keşf* devrinin nasıl olacağını, bu zaman ehlinin bu bilgiyi nasıl kabul edip hak ettiğini ve bu zamanda arınmış nefsin derecesinin nasıl olacağını görebilecekti. Bu nedenle kendisine yasaklanmış olan şeyi âşikâr etti, hak etmediği şeye muttali oldu ve yerinde olmayan bir şey kendisinde görüldü. Bu da kendisine yasaklanmış olan şeyi yemek şeklinde [gerçekleşti]. Bu, onda görülünce, dört bir yanı ona ıstırap vermeye başladı. Hizmetkârları onun yaptığını çirkin görerek onu yalnız bıraktı. Daha önce ona yoldaşlık eden vahşi hayvanlar ondan tiksindi. Öncesinde sûretine âşina olan kuşlar ondan uzaklaştı. Elbisesi üzerinden çıktı ve avret yerleri gözüktü. Böylece düşmanı zafer kazanmış oldu. Etrafındakiler ve cennet ehli, onları kendisine doğru çağırdığı hâlde onu terk etmeye başladı. Bu esnada Allah o ikisine şöyle seslendi: "Ben size bu ağacı yasaklamadım mı?"[44] Bunun üzerine onlar şöyle dedi: "Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz."[45] [Yani] "bizim durumumuz, yasakladığın şeyi yapmaya, onu hak edenlerden olmadığımız için elvermiyordu" [dediler]. [Bunun üzerine] Allah şöyle dedi: "Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan inin."[46] Böylece Allah onları, içinde meleklerin bulunduğu diyardan aşağıya indirdi ve oradan çıkardı. Çünkü cennet ehli, Âdem'in durumunu kötü görmüş, avret yerleri gözüküp ortaya çıktığında onu yalnız başına bırakmış ve onu daha önce bilmedikleri bir şekilde ve hiçbir şekilde

44. A'râf, 7/22.
45. A'râf, 7/23.
46. Tâhâ, 20/123.

bulaşmadıkları isyan içinde görmüşlerdi. Böylece Âdem'in düşmanı zafer kazanmış oldu. Bunun üzerine Âdem ile eşi, cennetten çıkarıldı ve Allah'ın memleketlerinden hangisine yöneleceklerini bilmeden yeryüzünde dolaşıp durdular. Onların pişmanlığı öyle ileri bir boyutta idi ki hiç kimse bu pişmanlığı tam olarak anlatamaz. Nasıl böyle olmasın ki! Çünkü onlardaki yöneticilik vasfı ve nebevî siyasetle yönetme niteliği ortadan kayboldu. Âdem, sıkıntısı uzayınca, hakîkatlerin ortaya çıktığı o zamanda bulunan ve en yetkin kelimeler (*el-kelimâtü't-tâmmât*) ile apaçık âyetlere (*el-âyâtü'l-bâhirât*) tekâbül eden yüksek makam sahiplerini vesile kılarak Rabbine yakardı ve sığındı. Âdem, daha önce işlediği suçu işlemeye yeltenmiş değildi. Yalnızca, o yüce makama ve yüksek dereceye, bu makam ve dereye sahip olanların üstünlüğünü görmezden gelmeksizin ve bunu itiraf etme konusunda büyüklenmeksizin özlem duyuyordu. İşte o zaman Yüce Allah, onların tövbesini kabul etmiş, yaşamı onlara kolaylaştırmıştır. Onlara kendi melekleri arasından bir melek göndererek ekini, evlâd ü iyâl sahibi olmayı, ziraatı, tohumu, hasadı, ağaç dikmeyi, giyinmeyi, ev teşrifatını ve oluş-bozuluş yurdu olan dünya hayatında, varlıklarını sürdürebilmek için ihtiyaç duydukları her şeyi öğretti. Âdem'e ilâhî destek, ilham ve vahiy geldi. Allah ona, şeriatı kâim kılmasını, kendisine secde etmesini, bedensel olarak çalışmasını, sanatlar ortaya koymasını, çokça çoluk çocuk sahibi olmasını, neslini yaymasını, mesajını (*da'vet*) genişletmesini, yurdunu imâr etmesini ve kendi yurdunda yerleşik olarak yaşamasını emretti. Âdem, Yüce Allah'ın dilediği müddete kadar ve eceli gelinceye dek bu şekilde yaşamayı sürdürmüştür. Ardından Allah'ın cömertlik diyârına ve dâr-ı bekâya intikal etmiş; böylece daha önce görmek için acele ettiği şeyi Allah ona göstermiştir. Çünkü Âdem, maddî dünyada gayretini esirgememiş ve tövbe edip Allah'a yöneldiği için de amelleri boşa çıkmamıştır.

Sana verdiğimiz bu yüce ilimden nasibini al, "şükredenlerden ol!"[47] ve "sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibâdet et!"[48] [Yani,] nebîlerin ve elçilerin –selâm onların üzerine olsun– sana emrettiği gibi namaz kılarak, zekât vererek, temizliğe hakkıyla riâyet ederek, kutsal yerlere ve mescitlere koşarak ibâdet et. Der ki: "Allah'ın yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde, hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar buralarda sabah akşam O'nu tesbih ederler."[49] Ta ki, *sûra* üflendiği ve "kalplerindeki ortaya konduğu zaman"[50] dini saf bir şekilde ortaya çıkaran ölüm gelinceye dek Rablerine böylece ibâdet ederler. "İşte o gün onların Rabbi, kendilerinin her hâlinden mutlaka haberdârdır."[51] "Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. O aldatıcı şeytan da Allah hakkında sizi aldatmasın."[52] Yüce Allah'ın, haklarında şöyle buyurduğu kimselerden olmayasın: "Onların yaptıkları bütün amellerine yöneldik ve onları dağılmış zerreciklere çevirdik."[53] "Onlar, iyi iş yaptıklarını sanırlar."[54] "O gün

47. A'râf, 7/144.
48. Hicr, 15/99.
49. Nûr, 24/36-37.
50. 'Âdiyât, 100/10.
51. 'Âdiyât, 100/11.
52. Lokmân, 31/33.
53. Furkân, 25/23.
54. Kehf, 18/104.

birtakım yüzler vardır ki zillete bürünmüşlerdir. Çalışıp boşa yorulmuşlardır. Kızgın ateşe girerler."[55] Allah ihsânı ve ikrâmıyla, seni ve bizi cehennem ehlinden muhafaza eylesin ve kötülerle arkadaş olmaktan uzak tutsun! Muhakkak ki O, rahmetiyle dualara icâbet eder!

Bölüm

Bu bölümde sözü etraflıca açıklayacak ve kelâmı uzatacak değiliz. Ayrıca burada değinilen konuya doyurucu açıklamalarla delil getirecek de değiliz. Yalnızca daha önceki risâlelerimizde anlatılan konuları işâret yoluyla ve sembolik olarak açıklayacağız. Nitekim, nihâî amaçların dile getirildiği yer ve sözün zirvesi olarak tasarladığımız bu risâlede, burhânî olarak zikredip açıklamak istediğimiz hususlara ilişkin önceki risâlelerimizde birtakım öncüller ortaya koymuştuk. Öyle ki daha önce, bilkuvve olarak geçen bu konuyu, bu risâlede bilfiil hâle getireceğiz. Böylece [bu konu], kemâle ermiş olacaktır. Bu nedenle de bu risâleye *Burhân Risâlesi* dedik. Çünkü bu risâle, [sözün] tamama ve hitâma erdiği risâledir. Bir şeyin hitâmı, ancak o şeyin sonunda olur. Dolayısıyla bu risâlenin, son aşamaya tekâbül eden yetkinlik sûretinde (*sûreti't-temâm*) olması gerekir. Önce bilkuvve olarak gelen şeyler, sonunda bilfiil hâle gelmelidir. Yüce Allah da yarattığı varlıklara ilişkin sıralamayı bu şekilde takdir etmiş ve mevcûdatı bir seferde bilkuvve olarak yaratmaya başlamış, ardından nihâî aşamaya, yetkinliğe, en üstün seviyeye ve en mükemmel duruma ulaşınca kadar tedrîcî olarak onları bilfiil hâle getirmiştir. Nitekim felsefî hikmetin, insanın gücü ölçüsünde Tanrı'ya benzemeye çalışmak olduğu söylenir.

Bölüm

İblis ve Şeytan, İblisler ve Şeytanlara ilişkin bilgi hakkında

Ey iyiliksever ve merhametli kardeşim! –Allah seni ve bizi kendi katından bir ruh ile desteklesin– Bilmelisin ki "iblis"; "şaşkınlık" ve "sapkınlık" sözcüklerinden türetilmiş bir isimdir. Bundan dolayı bir adam, eylemde bulunması kendisi için daha hayırlı olan bir olay karşısında şaşırıp kalırsa, ona "adam hayretle dona kaldı" anlamında "eblese er-raculu" denir. İşte İblis'in durumu da tıpkı bunun gibidir. Çünkü ona, Âdem'e secde etme emri verildiğinde hayretle dona kalmıştır (*eblese*), yani şaşırıp kalmıştır. Onun şaşırması ve Âdem'e secde etmekten geri durması, Âdem'i küçük görmesi ve ona büyüklük taslaması sebebiyledir. Çünkü İblis, kendisinin, üstünler zümresine dâhil olduğunu sanmış ve yetkinliğin nihâî aşamasına ulaştığını varsaymıştır. Bundan dolayı da büyüklenerek secde etmekten yüz çevirmiş, ebedî olarak isyan içinde kalmış ve Allah'a itaat etmekten çıkmıştır. O zaman ona, kendisinin üstünler sınıfından olmadığı söylenmiştir. İblis bunun üzerine yüz çevirmiş ve büyüklenmiştir. Bu söz ona tekrar tekrar söylenmişse de o, ısrar etmiş ve içinde sakladığı (*yecunnuhû*) ve gizlediği isyanı, bilkuvveden bilfiil hâle getirmiştir. Aslına bakılırsa İblis, birinci keşif döneminden (*devri'l-keşfi'l-evvel*) geriye kalmış diğer varlıklardan biriydi. Bu dönemin bazı şartlarını sağlamış ve bu döneme ilişkin bazı bilgiler edinmiş olanlar

55. Ğâşiye, 88/2-4.

arasında yer alıyordu. Bu nedenle onun cinlerden olduğu söylenir. Çünkü o, Rabbinin emrinden sapmıştı. Nitekim henüz keşif dönemine tam olarak girmeyip kapalılık dönemine dâhil olanlara cin denir. Çünkü cinler, keşif dönemine ilişkin bazı bilgiler edinip bu dönemin bir kısım şartlarını sağlamış olmaları bakımından kapalılık döneminde olanlardan (*ehli's-setr*) bir yönüyle farklılaşmaktaydılar. Gelen bir rivâyete göre Allah Âdem'i yarattığında, İblis tamamen cisimsel bir nitelik taşıyan ve içinde rûhun bulunmadığı cennetin kapısına gelerek ve bu kapıyı tekmeleyip aşındırarak şöyle mırıldanıyordu: "Onu yeneceğim, çünkü o, içi boş ve değersiz biridir." Şu ifade, İblis'in bu sözlerine işaret eder: "Beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın."[56] İblis, kapalılık dönemine ait hususlar hakkında bilgisiz olunca, Allah'ın emrini yerine getiren ilk halifeye secde etmekten yüz çevirmiştir. İblis, Allah'ın emrini başkasının değil; bizzat kendisinin yerine getirmesini istemiştir. Allah ise, onun zannının tersini yapmış ve onu, kendisine tâbi olunanlardan değil; başkasına tâbi olanlardan kılmıştır. İblis, büyüklenip secde etmekten yüz çevirince isyan etmiş, inkârcılardan olmuş ve Allah'ın itaati altından çıkmıştır. İblis, Âdem'e tuzak kurmuş, onu aldatmış, kışkırtmış ve keşif döneminin (*devri'l-keşf*) bilgisi ile bu döneme ait ve ebedî olarak kalıcı olan aklî fâidelere ilişkin bilgiyi elde etmesi konusunda onu yönlendirmiştir. Dolayısıyla İblis, haddi aşmış, ikiyüzlü davranmış, Âdem'e duyduğu içindeki isyankârlık ve düşmanlığı ortaya saçmış ve yılan, tavus kuşu ve bunlar gibi cennette bulunan vahşi hayvanların, kuşların ve diğer canlı türlerinin liderlerine şöyle demiştir: "Kuşkusuz Âdem, sizden farklı türde bir varlıktır. O, ne yaratılış ne de güç bakımından sizin gibidir. Onun avret yerleri görünecek, elbisesi üzerinden çıkacak ve gözlerinizin önünde rezil olacaktır. Bu yüzden onunla arkadaşlık etmeyin ve ona yakın durmayın." İblis işte bu yüzen Âdem'i yeneceğini söyleyip duruyordu. Ancak cennet ehli onun bu sözlerini dikkate almamışlar ve önemsememişlerdi. Ne var ki İblis, cennet ehlini saptırmaya çalışmaktan gururu sebebiyle vazgeçmiyordu. Sonunda bir kısım cennet ehli onun sözüne itibar etti ve diğerlerine şöyle dedi: "Kuşkusuz Âdem, sizin bilmediğiniz bir söz, fiil ve davranış sergileyecektir." Bunun üzerine İblis, onlara, keşif dönemine ilişkin bildiği bazı meseleleri bildirmiş ve yılana şöyle demiştir: "Bu bildirdiğim meseleleri Âdem'e sor ve sana nasıl bir cevap vereceğine bak. Sonra da sana verdiği cevabı gel bana anlat. Böylece Âdem'in durumuyla ilgili olarak daha önce hepinize söylediğim sözün anlamını sana göstereyim." Yılan da İblis'in dediğini yapmış ve bu nedenle de yılanın, İblis'i sırtında taşıdığı rivâyet edilmiştir. Dolayısıyla yılan, İblis'e, Âdem'e karşı yardım edenlerin ilki olmuştur. Bütün bu olanların ardından, İblis, nasihatkâr ve merhametli bir edâyla Âdem'in yanına gelmiş ve olan olmuştur. *Kelile ve Dimne* kitabının yazarı da bu olaya değinmiş ve boğa, aslan ve çakal arasında geçen bir hikâyeyi örnek vererek Âdem ile İblis arasındaki olaya işaret etmiştir. Bu hikâyedeki çakal, aslana ve boğaya yönelik olarak içinde beslediği düşmanlıkla, kurnazlıkla ve onlara süslü sözler söyleyerek tuzak kurmaktan geri durmamış ve sonunda aslan ile boğanın arasını açmayı başarmıştır. Ancak çakalın bu çabası, aslanın onu parçalamasıyla neticelenmiş, hepsinin helâk olmasına ve birbirlerinden ayrılıp dağılmalarına sebep olmuştur. İşte İblis de Âdem'e böyle tuzak kurmuş ve onu cennetten çıkarıncaya kadar uğraşmıştır.

56. A'râf, 7/12.

[Sonunda] Âdem ile eşini birbirinden ayırmış, daha önce Âdem'le dostluk kuran ve ondan hoşnut olan vahşi hayvanların ondan nefret etmesini sağlamıştır. Yüce Allah da İblis'in bu yaptıklarını bilmiş, bu nedenle ona lanet edip onu cennetten çıkarmış ve ona "oradan defol!" demiştir: "Senin orada büyüklük taslaman haddine değil! Hemen çık! Çünkü sen aşağılıklardansın."[57]

Bölüm

O halde kesin bir şekilde ortaya çıkmıştır ki İblis, hakîkati kabul etme konusunda büyüklük taslayan, sadâkât sahibi olanlar zümresinden çıkan ve Allah'ın itaati altına girmesini emrettiği ve kendisine başkaldırmasını yasakladığı Âdem'e sürekli olarak düşmanlık eden biridir. Bu durum, İblis'in, fiillerinde tercih etme hürriyetine (*ihtiyâr*) sahip olduğunu, bu işe zorlanmış ve mecbur olmadığını gösterir. Şeytan ise bu konuda İblis'e tâbi olan, ona destek olan ve ondan kaynaklı sapkınlık konusunda onun vekili olarak onunla yardımlaşan ilk şahıstır. İşte iblislerin ve şeytanların hepsi böyledir. Onlar, kapalılık döneminin (*devri's-setr*) son bulup keşif döneminin (*devri'l-keşf*) ortaya çıkmasıyla yok olup gidecekleri zamana kadar, Yüce Allah'ın, nebîleri, elçileri, imamları ve halifeleriyle kâim kıldığı bütün zamanlarda bulunurlar. Keşif döneminin ortaya çıkmasıyla lanetli İblis boğazlanacak ve şeytanların üzerine gökten yakıcı ateşler gönderilecektir. Sonunda, onlardan geriye hiç kimse kalmayacaktır. Allah, ihsânı ve kudretiyle bu süreci hızlandırsın! Tâ ki bir bütün olarak âlem mutluluk dolsun.

Bölüm

Rûhânî İblis'e İlişkin Bilgi Hakkında

Daha önce *Ahlak Risâlesi*'nde söylediğimiz gibi insanoğlunun damarlarında dolaşan kan [misali] olan rûhânî İblis, takvâdan saptıran ve dünyevî arzulara tapınmaya sevk eden gazâbî ve şehevî nefs mesâbesindedir. Gazabî ve şehevî nefsin gücü, tıpkı İblis ve şeytanlar gibi, keşif döneminde zayıflar, arzuları azalır ve aklî nefsin galebesine uğrar. Çünkü *küllî nefs*, arınmış nefsin ve aklî feyezânın ortaya çıktığı, tabiî şeylerin yok olduğu, dünyevî güzelliklerin bozulduğu, âhiretin, ikinci oluşun, yeniden yaratılışın ve büyük kıyâmetin gerçekleştiği bu dönemde aklî nefsi (*en-nefsi'n-nâtıka*) destekler. [Artık] bu dönemde hayvânî nefsten geriye hiçbir şey kalmaz. Bu nedenle hayvânî varlıklar, böyle bir zamanda var olamaz. Çünkü felek bu dönemde en yetkin sûretini kazanır ve bu sûreti kazanınca da tam anlamıyla insânî sûrete bürünür. Yani bu zamanda, bütün varlıkların en yetkin sûretlerinin ortaya çıkmış olması gerekir. Eğer hayvânî sûretlerin hepsi, yetkinlik konusunda eksiklik barındırıyorsa, bu dönemde eksiklik barındıran hiçbir şeyin bulunmaması gerekir. Böylece kesin olarak ortaya çıkmıştır ki donuk ve içi boşaltılmış hayvânî varlıklar, böyle bir zamanda olamazlar ve gözden kaybolup oradan kalkıncaya dek bozuluşa uğrarlar. Böylece bir bütün olarak âlem, en güzel sûret olan insânî sûrete bürünür. Nitekim Yüce Allah şöyle

57. Arâf, 7/13.

buyurmuştur: "Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık."[58] İşte o zaman insan, yüce, rûhânî ve lâtif nefsi itibariyle, donuk hayvânî varlıklardan berî olan bir meleğe dönüşür ve artık hayvânî varlığa ihtiyacı kalmaz. Yine kesin olarak ortaya çıkmıştır ki insan, zamanı gelip daha önce ihtiyaç duyduğu araçtan berî olduğunda, o aracın kaybolmasına aldırış etmez, ortadan kalkıp yok olmasıyla da acı çekmez. O halde, hayvânî varlıkların kıyâmet gününde kalıcı olması ve şimdi oldukları hâl üzere var olması mümkün değildir. Çünkü insan, aşama aşama yükselir ve sonunda, bütün varlıklar kendi yetkinliğine, en üstün durumuna ve fazilet bakımından erişebileceği nihâî aşamaya ulaştığında, kendi konumu bakımından en yetkin sûreti kazanır. Nefs, bu aşamaya geldiğinde ise tek seferde tabiattan kurtulur, bütünüyle akılla ilişkili bir hâle yönelir ve tabiata ilişkin dertler ile tabiatın engelleyici unsurları kendisine iliş-mez. Böylece, akıldan gelen küllî feyzi ve saf cömertliği kabûl eder. İşte o zaman nefs için, daha önce hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve beşer gönlünün sezemeyeceği lezzet, nimet, mutluluk ve huzur vardır. O halde kesin kanıtın ortaya koyduğu ve gerçek aklın şâhidlik ettiği hüküm gereği, cinler ve insanlar arasından olan iblisler ve şeytânî varlıklar ortadan kaybolacaktır. İşte bu tür varlıklar "aldatmak için birbirlerine yaldızlı laflar fısıldarlar."[59] Bedene ilişen nefsî şeytan, tıpkı bedensel şeytan gibi, hikmet nûrundan nasibini almamıştır. Onun gazabî nefsi, aklî nefsini kendisine doğru çekerek ona karşı gâlip gelmiş ve onu kendi irâdesi altına alarak kendisine benzetmiştir. Böylece şeytânî nefsin yaldızlı sözlerine aldananlar ve onun görüntüsünden büyülenenler, ona doğru meyletmeye başlamıştır. Allah'ın, İblis'le ilgili bir anlatıda, onun diliyle söylediği şu söze bir bak: "İblis, "senin şerefine andolsun ki içlerinden ihlaslı kulların hâriç, elbette onların hepsini azdıracağım" dedi."[60] İblis, "ihlâslı kullar" tabiriyle, insânî nefsleri, gazabî nefslerinden kurtulan, gazâbî nefslerini mağlup eden; böylece gazâbî nefslerini nazar-ı itibara almayıp ona meyletmeyen kim-seleri kastetmektedir. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Azgınlardan sana uyanlar dışında, kullarım üzerinde senin hiçbir hâkimiyetin yoktur."[61] Her kimin arzuları aklına gâlip gelirse, her kim gazabî nefsine itaat ederse, aklını câhiliye taassubuna kaptırırsa ve bâtıla yandaşlık ederse, o, iblis ve şeytanın ta kendisidir. İlâhî vahyin getirdiği yükümlülüğü görünüşte kabul ettiğini söyleyip insanların malını yemek için onları kendi mekânına davet ederek onlara yaldızlı sözler söyleyen, dışarıdan bakıldığında ibâdet ediyormuş gibi gözüküp de içinde kin ve nefret saklayan kimse, insan görünümünde şeytanın ta kendisidir. Eğer bir başkası, yoruma açık hususlara ve nebevî-ilâhî kitaplardaki saklı ve melekî sırlara takılanlardan biri olursa, diğerlerine süslü sözler söyler, seviye bakımından ehil olmayanlara yüce makamlardan dem vurur, düşük ve aşağılık sözü, yüce ve şerefli bir seviyede gösterir. Böyle biri, kendisine ibâdet edilmesi emredilmeyene tapınır. Kendi bâtıl sözlerine icâbet eden kimseleri, kendisine itaat etmeye çağırır. Aşağılık bir seviyede bulunmalarına rağmen bu kimseleri kendi seviyesinden yukarıda gösterir ve onlara hak etmedikleri bir değer verir. Üstün bir

58. Tîn, 95/4.
59. En'âm, 6/112.
60. Sâd, 38/82.
61. Hicr, 15/42.

seviyede bulunanları ise bulundukları seviyeden aşağı indirir ve onları, hak etmedikleri bir seviyeye koyar. İşte böyle biri de cinnî şeytanlardandır. Onlar, başkalarının hatalarını ve günahlarını yüklenirler. Haram yiyip haramın peşinden koşarlar, dini ve dünyayı yer [bitirir]ler, fâsitlerin yoluna tâbi olurlar, Allah'ın âyetlerini olduğundan farklı yorumlarlar ve Allah'ın haram kıldığını helal, helal kıldığını ise haram gösterirler. Apaçık çirkin olan şeyin iç dünyasının hoş ve güzel olduğunu; apaçık güzel olan şeyin ise kötü ve çirkin olduğunu iddia ederler. Övgüyü hak edenin kınanması; kınanmayı hak edenin ise övülmesi gerektiğini öne sürürler. Şaşkınlık ve cehâletleri yüzünden sürekli kararsız ve müteredditirler. Dünyevî hevâ ve heveslere dalmış ve devamlı uyku sarhoşudurlar. Nasıl yürüyeceğini ve nereye yöneleceğini bilmez bir vaziyettedirler. Bütünü göremeyip parçalar içinde didinip dururlar. Bâtılın gerçek ve doğru olduğuna; hakîkatin ise bâtıl ve kötü olduğuna ilişkin inançlarından emindirler. Nefslerinin kendilerine hoş gösterdiklerini, kendi kıyaslarınca doğru olduğunu zannettiklerini ve vesveselerinin süslü gösterdiklerini güzel görürler. Bütün bunlar, onların, yalan yanlış sözler söyleyerek ve insanların gururlarını okşayıp mallarını haksız yere yemek istemelerinden kaynaklanır. Ey kardeşim! Bilmelisin ki bunlar, cin ve insanlardan olan şeytanların ta kendileridir. Bunlardan uzak durmalısın: "Şâyet şeytan sana unuttursa, hatırladıktan sonra o zâlimler grubuyla oturma."[62] Burada zikredilen zâlimler, şeyleri, hak ettikleri yerden başka bir yere koyan kimselerdir. Bu kimseler ise cinlerden ve insanlardan olan iblis ve iblisler, şeytan ve şeytanlardır. Doğruyu yanlıştan ayırt edebilen her akıl ve "*kalp sahibi olup yahut hazır bulunarak kulak veren kimseler*"[63] bunu kesin ve apaçık bir şekilde kavrar. Hakîkatten sapanlar, bâtıla düşmeye çok yakındır. [Çünkü] hakîkatin ardında sapkınlık vardır. Her kim cennetin yolundan saparsa cehennem yoluna girmiş sayılır. [Yine] her kim iyilerden ayrılırsa, mutlaka kötülerle arkadaşlık etmeye başlar ve cehenneme girer. Ey kardeşim! Bu kapıyı bulmaya çalış. Bu kapının yüzüne kapanmasına müstahak olanlara ve bu kapıdan içeri girmeye hak kazananlara bir bak! O kapı, mâmûr edilmiş bir ev, satır satır yazılmış bir kitap ve gizemli, saklı bir ilimdir. Bu ilmi, kendi şerefli nefsin ve ince rûhun için tercih et. Onu yalnızca ehli olanlara aç. Bu ilmi, yalnızca onu hak edenlere; sözlerinde kesin olarak duranlara, verdikleri sözlere inananlara âşikâr kıl. Aksi takdirde hem kendin helâk olursun hem de [diğer insanları] helâk edersin. Sana nasihat verdikten ve şefkat gösterdikten sonra benim bir günahım kalmaz. Kuşkusuz câhil, ilmin düşmanıdır ve insan, câhili olduğu şeyin düşmanıdır.

Bölüm

Ey iyiliksever ve merhametli kardeş! Allah seni israftan, aşırı gitmekten, inkârdan, büyüklenmekten, hasetten, günah üzerinde ısrar etmekten, kendi itaati altından çıkıp itaat edilmesi emredilmeyen şeye itaat ederek isyana düşmekten, tâbi olunmasını emrettiği şeye karşı çıkmaktan, bir şeyi hak etmeği bir yere koyarak haksızlık yapmaktan ve kendisine ibâdet edilmesi emredilmeyen kulu O'na ortak koşmaktan muhafaza eylesin. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Onlar ancak sizin ve

62. En'âm, 6/68.
63. Kâf, 50/36.

atalarınızın ilâh edindiğiniz şeylere taktığınız isimlerdir. Allah onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir."[64]

Ey kardeş! Seni, sırrını ifşa etmemen ve bilgini açık etmemen konusunda uyardım. Sırrını yalnızca, güvendiğin ve seninle aynı fikri paylaşan mümin kardeşlerine; saflık kardeşlerinden, vefa dostlarından, şeref sahiplerinden, hikmetin terbiye ettiği, nimet verdiği, en yetkin sûret kazandırdığı, İslam şeriatını bilen, barış şehrine dâhil olan, Arâf dağlarında vakfe duran, seyr u seferleri son bulan, esenlik makâmına varan, kalınacak yurdu vatan edinen ve "içinde, yorgunluğun bize dokunmayacağı ve usanç gelmeyeceği kalınacak yurda lütfuyla bizi yerleştiren"[65] Allah'a hamd olsun diyen övgünün çocuklarından yetişkin akranlarına âşikar kılabilirsin. Amel sahibi olan herkes, böyle kimseler gibi amel etsin. İş sahibi olan herkes, böylelerinin gayret gösterdiği gibi çalışsın. Bir şeye yönelmiş olan herkes, böylelerinin rağbet ettiğine yönelsin. Çünkü onlar Allah'ın sevgilisi ve dostlarıdır. Bu dünyada, gözleri Rablerinin melekûtuna baktığı halde, fânî bedenler ve tertemiz ruhlarla yaşamışlardır. Onlar, yakînî bilgi ile hakîkate şâhitlik etmiş, imânın ve müminlerin mertebelerini bilmişlerdir. Allah'a yakın olan meleklerle birlikte semânın melekûtuna yükselmişlerdir. Ey kardeşim! Sen de çalış ki onlardan biri olmaya muvaffak olasın! Allah'a hakkıyla sığın ki Allah'tan başkasına ihtiyaç duymayasın! Tek başına olduğunda ve yalnız kaldığında Allah senin dostun ve yoldaşın olsun! İyiliklerin kapısını açan anahtar seni mutluluğa götürsün! Böylece en büyük mutluluk diyârına giden hidâyet katarına binerek Allah'ın dostluğunu kazanabilir, O'nun sohbetinden mutluluk duyabilir ve takvâ makâmında onun temsilcisi olabilirsin. O zaman da uykusuzluk ve yolculuk çilesi senden yok olup gider ve Rabbine bakma [şerefine] nâil olabilirsin. Böylece amellerinin karşılığı olarak Allah seni mükâfatlandırır ve bütün nebîleri ve elçileri Allah'a ibâdet ettikleri halde kendi makâmlarında müşâhede edersin: "Melekleri, Rablerini hamd ile tesbih edip yücelterek Arş'ın etrafını kuşatmış halde görürsün."[66] Allah, yaptıkların hakkında nihâî hükmü verir ve elde ettiğin kazanımları mükâfatlandırır. Ey kardeşim! O halde, Allah'ın kitabında övdüğü kullarından olmak için emâneti ehline teslim etmen, her işi yerli yerine koyman ve sana teslim edilen şeyi onu hak edene vermen gerekir. Allah Kur'ân'da, elçisinin diliyle bu kimseleri şu şekilde övmektedir: "Hiçbir ticâret ve hiçbir alışveriş, onları Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymaz. Onlar kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir günden korkarlar. "[67] "Öyle adamlar vardır ki, Allah'a verdikleri söze sâdık kaldılar. İçlerinden bir kısmı verdikleri sözü yerine getirmiştir. Bir kısmı da beklemektedir. Verdikleri sözü asla değiştirmemişlerdir."[68]

Bölüm

Bilgisi ve anlayışı olmayan biri, sözü özetleyerek vecîz ve belîğ bir şekilde açıkladığımız Âdem, yılan, cennet, meleklerin durumu, İblis kıssası ve Allah'ın indirdiği

64. Necm, 53/23.
65. Fâtır, 35/35.
66. Zümer, 39/75.
67. Nûr, 24/37.
68. Ahzâb, 33/23.

muhkem âyetlerin ihtiva ettiği anlamların soruşturulup yorumlanmasıyla elde edilen hikmetli bilgileri duyduğunda, şöyle bir iddiada bulunabilir: "İşin aslı anlattığınız gibi değildir. Kısa, ortaya koyduğunuz [çerçevenin] dışındadır. Genel anlamda âlimlerin dile getirdiği ağaçla, iyilik ağacı ya da bunun dışında bir diğer ağaç kastedilmektedir. Bu sözle bundan başka bir anlam kastedilmemektedir. Kuşkusuz şanı yüce olan Yüce Allah, Âdem ile Havvâ'nın bu ağaçtan bir şey yemesini yasaklamıştır. Çünkü bu ağaç havayı bozar, ondan kötülük çıkar ve zarar meydana gelir." Böyle bir iddiada bulunan kimse bilmelidir ki her ağaç, toprakta biter ve ağacın kendisinden oluştuğu tabiat gereği suyla beslenir. Dolayısıyla her ağaçla ilgili verilecek hüküm, [mahiyet] birlikteliği bakımından kıssada geçen ağaç hakkındaki hüküm gibi olur. Şâyet aklı kıt, doğru ile yanlışı ayırt etme kabiliyeti eksik ve basîreti kör olan biri çıkıp da cennet meyvelerinin ve ağaçlarının, bu dünyada gördüklerimizden farklı türde olduğunu iddia ederse deriz ki: O zaman, dünya ağaçları hakkındaki hüküm cennet ağacından farklı olduğu halde, cennet ağaçları içindeki bu ağaç, nasıl olur da kötülük ve zararla anılabilir; dünyadaki ağaçların olumsuz nitelikleriyle değerlendirilebilir. Eğer mesele [bu iddia sahibinin dediği] gibi olsaydı, o halde İblis'in, Âdem ve Havvâ'yı o ağaçtan yemeye teşvik ederken onlara söylediği şu sözün anlamı ne olabilir: "Rabbiniz size bu ağacı ancak, melek olmayasınız ya da cennette ebedî kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı."[69] Nasıl olur da Âdem'in nefsi, eksik ve aşağılık bir seviyeye inerek, o ağaçtan kendisine kötülük geleceğini [bile bile], ona bakıp diğer cennet ağaçları arasından onu seçerek ondan yemeyi arzulayabilir! [Oysaki] Âdem, Allah'ın kendi eliyle yarattığı mahlûkât arasındaki seçkin kuludur. Allah meleklere, Âdem'e secde etmelerini emretmiştir. Allah'ın [insan] fıtratında yarattığı ilk varlık Âdem'dir. Allah, ona, zarar ve faydalarıyla birlikte her şeyi öğretmiş, onu melekler için bir öğretici olarak kılmış ve onu kulları arasından seçmiştir. Âdem'in tanımının bir gereği olarak bütün cismânî ve rûhânî varlıklar onda bir araya getirilmiştir. Allah onu, âlemler arasında bir vâsıta olarak kılmış, onun için [*sa'âdeteyn*] mutluluğunu tamâma erdirmiş, onu bütün insanlık âleminin atası olarak takdir etmiş ve kendi sevdiği, seçtiği ve kendisine itaat eden nebîler, elçiler ile sâlih kullarından biri olacak şekilde yaratmıştır. O halde nasıl olur da Âdem, tadı güzel olmayan, kokusu nâhoş kötü bir ağaçtan yemeyi arzulayabilir! [Öyle ki] Âdem'in Rabbi, o ağaçtan yemeyi ve ona yönelmeyi kendisine yasaklamıştır. O ağacı Âdem'den korumuş ve onu Âdem için sakıncalı kılmıştır. Nasıl oluyor da bu câhiller, Yüce Allah'a iftira atarak O'nun cennet ağaçları arasından bir ağacın yiyeceğini habis kıldığını, o ağaçtan yenmesi hâlinde kötü bir sonuç ortaya çıkacağını, bütün kötülük ve zararların o ağaçta toplandığını ve Allah'ın kulları arasından seçtiği en sevgili kulu olan Âdem için bu ağacı bir fitne sebebi olarak yarattığını söyleyerek bu âyeti kendi iddiaları doğrultusunda yorumlayabiliyorlar! Her ne kadar Âdem, bu câhillerin sözlerinden daha şerefli, daha üstün, daha iyi ve daha temiz olsa da Allah, o ağaçtan yemeyi kendisine haram kılmış, o ağacı kendisinden korumuş, o ağacı kendisi için sakıncalı kılmış, o ağaçtan kendisini men etmiş ve onu, ağaca yaklaşması hâlinde cezalandırmakla tehdit etmiştir. [Ne var ki] şanı yüce ve büyük olan Yüce Allah, iddialarına bozuk inançlarını karıştırıp kötülüğün

69. Arâf, 7/20.

Allah'ın fiili olduğunu, kötülüğün Allah tarafından yaratıldığını ve Allah'ın kötülüğü murâd ettiğini iddia ederek haddi aşan bu zâlimlerin sözlerinden beridir. Şanı yüce ve büyük olan Yüce Allah, bu tür iddialardan münezzehtir. Bu câhilleri, cennet ağacına ilişkin sözkonusu yorumda bulunmaya işte bu inançları sevk etmiştir. Bu yorumu yapmak için, Kur'ân hakkında hiç tefekkür etmeksizin ve inceden inceye düşünmeksizin en kötü delile başvurmuşlardır. [Oysaki] Kur'ân'da bu güzel ağaçla ilgili olarak, gizli anlamlara, incelikli sırlara ve yalnızca Allah'ın ve ilimde derinleşen kimselerin bildiği gizemli hususlara işâret eden birtakım örnekler verilmiştir: "O, kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaçtır. Bu ağaç Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara misaller getirir."[70] Kötü ağaç ise "yerden koparılmıştır ve ayakta durma imkânı yoktur,"[71] "cehennemin dibinde biten bir ağaçtır, onun meyveleri sanki şeytanların kafalarıdır, cehennemlikler ondan yiyecekler ve onunla karınlarını dolduracaklardır."[72] Bir başka âyette ise Allah şöyle bir misal verir: "Allah'tan başkasını dost edinenlerin durumu, kendisine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir. "[73] Allah bir başka âyette ise süt elde etme konusunda koyunu örnek vererek şöyle buyurmuştur: "Bu benim kardeşimdir. Onun doksan dokuz koyunu var. Benim ise bir tek koyunum var."[74] Yine Allah, kalplerin katılığı konusunda taş ve demiri örnek getirmiştir. Bunun dışında Kur'ân'da verilmiş pek çok örnek, belirli anlamlara delâlet eden atıflar, dış dünyaya, insanın iç âlemine, geceye, gündüze, güneşe, aya, yıldızlara, canlılara, ağaçlara ve burada zikretme ve sayma imkânımızın olmadığı; her birini tek tek açıkladığımız takdirde bu kitabın sınırlarını aşacak kara ve denizdeki bütün varlıklara nakşedilmiş âyetler vardır. Dediklerimizin doğruluğunu ve dile getirdiklerimizin hakîkatini, Arap dilini kavramış olanlar, matematiksel ilimlerden ve kendilerini ilâhî ilimler ile nebevî-semâvî kitapların terbiye ettiği felsefî-aklî ilimlerden hoşnut olanlar bilebilir. Yalnızca şer'î ilimlerle ilgilenenler ise burada dile getirdiklerimizi kavrayamaz, açıkladıklarımızı tasavvur edemez ve işaret ettiklerimize ulaşamazlar. Böyle kimseler sözümüzü anlamından saptırır. Bundan dolayı, daha evvelki risâlelerimizde dile getirdiğimiz ve kitaplarımızda açıkladığımız gibi, herhangi bir dine mensup olan bir kimsenin bu risâleye hücûm etmesi, bakması ve muttalî olması caiz değildir. Fakat, nefsini terbiye edip gaflet ve cehâlet uykusundan uyanmak için bu risâleden önceki risâleleri okumaya râzı olursa o zaman bu risâleyi okumaya hak kazanabilir. Çünkü bu risâlelerimizin her tarafını hayat rûhu kaplamıştır. Eğer bir insanda nûrlu bir kalp, yeterli bir akıl, temiz bir nefs, övgüye değer bir ahlak ve düzgün davranışlar bulunuyorsa; şâyet o insan, "aklı olan yahut da hazır bulunup kulak veren"[75] biri ise, önceki risâleleri okuması bu risâle için bir hazırlık [niteliği] taşıyorsa o zaman bu risâlenin amacına ulaşabilir ve değerini takdir edebilir. Çünkü biz sözümüzü titizlikle açıkladık ve iddiamızı en sağlam bir şekilde

70. İbrâhîm, 14/24-25.
71. İbrâhîm, 14/26.
72. Sâffât, 37/64-66.
73. 'Ankebût, 29/41.
74. Sâd, 38/23.
75. Kâf, 50/37. Bu âyet, muhakkik tarafından, diğer âyetlerde olduğu gibi âyet formatında gösterilmemiştir. (ç.n.)

ortaya koyup dile getirdiğimiz hususlara ilişkin üst düzeyde kesin kanıtlar getirmeyi kendimize zorunlu kıldık. Böylece delilimiz, aleyhimize değil de lehimize olsun diye delillendirmelerimizi açıklamak bakımından dile getirdiğimiz hiçbir sözü, hiçbir bölümü, hiçbir faslı boş bırakmadık. Muhtemel biri çıkıp da şöyle bir soru sorabilir: "Daha önce sözü geçen "keşif dönemi" (*devri'l-keşf*) ve "kapalılık dönemi" (*devri's-setr*) ile kastedilen anlam nedir? İblis'in, keşif dönemine henüz dâhil olmamış biri olması Âdem'in ise kapalılık dönemine tayin edilen ilk şahıs olması nasıl mümkün olabilir?" Böyle diyen kimse bilmelidir ki apaçık kanıtlar ve kesin deliller getirerek eşyanın hakîkati hakkında konuşan metafizikçi filozoflar şöyle demişlerdir: Allah'ın yeryüzündeki halifeleri ve yeryüzünün sâkinleri, yerlileri olan melekler, Allah'ın Âdem'i yarattığı o dönemde, insanoğlundan farklı bir türe ve tamamen rûhânî bir karaktere sahiplerdi. Bu melekler, tertemiz nefsleri ve ak pak ruhlarıyla, Allah'ı tesbih ve takdis edip O'na tehlil* ve tekbir getirerek ibâdet ediyordu. Bu meleklerin ibâdeti, cismânî bir nitelik taşımadığı gibi onların yükümlülükleri tabiatla ilişkili bir tarzda da değildi. Hakîkatlerin, aklın nûruyla ortaya çıktığı ve akıldan gelen feyezân ve cömertliğin kesintisiz bir şekilde nefse akıp ona hiçbir şeyin gizli kalmadığı keşif dönemi geride kalınca, cüzî nefsin, tabiî varlıklarla birleşmeyi arzuladığı kapalılık döneminin zamanı gelmiştir. Bu dönemlerin peşi sıra gelmesinde üstün bir hikmet vardır. Çünkü bu, yüce ve her şeyi bilen Allah'ın takdiridir. Nitekim Allah, birliğinin ve ulûhiyetinin bir göstergesi olarak, birbirini takip eden varlıkları çifter çifter yaratmıştır. Zira Allah dilediğini yapar ve dilediği şekilde hüküm verir. O'nun hükmü muaheze edilemeyeceği gibi kararından da dönüş yoktur. Yüce Allah, meleklere hitâben ve onlara olan biteni bildirmek üzere şöyle demiştir: "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım."[76] Allah'ın şerefli elçisinin diline inen yüce kitabında zikredildiği üzere bazı meleklerin buna itirazları vardı. Kapalılık döneminin vakti geldiğinde, bu dönem bizzat ortaya çıkıp zamanı başladığında, bu dönemin âlemi yaratıldığında, Allah hükmünü indirdiğinde ve kanununu ortaya koyup şeriatını tayin ettiğinde Âdem'e isimleri öğretmiştir. Ardından Âdem'in, bu isimleri, kendisine secde edilmesi emredilen meleklere öğretmesini emir buyurmuştur. Allah, Âdem'in mertebesini tayin etmeleri için melekleri Âdem'in önüne getirmiştir. Bu, ilâhî hikmet ve rabbâni inâyet bakımından değil; Allah'ın kaderi ve kazâsı bakımından zorunludur. Çünkü Allah, ilk yarattığını geri döndürecek, son oluşu meydana getirecektir. Böylece birinci keşif döneminin izlerini silecek ve bu dönemi varlık aşamasından yokluk aşamasına kaldıracaktır. Allah'ın Âdem'e kendisinden yemeyi ve kendisine ilişmeyi yasakladığı ağaç, saklı bir hazine, gizli bir emânet, Mûsâ ve Hârûn'un ailesinin geride bıraktığı ve hiç yaklaşmayıp içinden bir şey almadığı âsûde bir sanduka idi. Melekler bu sandukayı, İsmâîl'in oğlundan alıp onu hak eden son peygambere ulaştırıncaya dek taşımışlardı. Bu ağaç, "kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaçtır. Bu ağaç Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir."[77] Bu ağaç, güzeldir ve arındırılmıştır; temizdir ve temizlenmiştir. O *sidre-i müntehâ*dır. Büyük hata içinde olan günahkâr kimselerin iddia etti-

* Kelime-i tevhîd getirmek, yani "Lâ ilâhe illa'l-lâh" sözünü tekrarlamak. (ç.n.)

76. Bakara, 2/30.

77. İbrâhîm, 14/24-25.

ği gibi değildir. Nitekim ilk müfessir, bu âyet hakkında ne kadar doğru ve güzel demiştir: "O, iyilik ağacıdır. Gerçekten de o, âlemin oluşumunun esası ve âlemdeki varlıkların gıdâ maddesi olan bir iyilik ağacıdır. Bu ağacın sunduğu pek çok fayda ve çok güzel bitkiler vardır. Bu ağaçla yeryüzü ve yeryüzünün üzerinde bulunan şeyler imâr edilir. Bu ağaç, var olan en güzel ve en temiz gıdâdır. Bedene iyi gelir, kuvvet arttırıcıdır, semizleticidir ve kanı çoğaltıcıdır." İlk müfessirin dediği gibi bu ağaç, hayatın ve nimetin maddesidir. Müfessir, bu sözün anlamını yorumlarken görünen anlamı esas alan bir tefsire yönelmiştir. Çünkü bu, Kur'ân'da verilen misallerin bizden beklenen hakîkate ilişkin anlamına tekâbül eder. Ancak burada, bu ağacın cennet ağacı olmasına ilişkin üstün anlam da bu ifadelerle gizlenmiştir. Bu yüce anlamın gizlenmesi, onu değişmekten ve lanetli İblisin yandaşlarının eline düşmekten korumak içindir. Bundan dolayı biz de bu anlamın önüne demir parmaklıklar ve kapalı kapılar ardında olan öncüller serdik. Böylece o hakîkate ancak Allah'ın diledikleri ulaşabilir. "Ama, ancak kavrama yeteneği olanlar ders alır."[78] Ayrıca doğruyu bulanlar bu hakîkati idrak eder. Çünkü bu, Kur'ân'da verilmiş olan örneklerin bizden istenen hakîkate ilişkin anlamıdır. İblis, keşif dönemi ehlinden geriye kalmış bir şahıs olduğundan, kendisine emredilen diğer meleklerle birlikte Âdem'e secde etme konusunda ilâhî emre muhatap olmuştur. İblis, daha önce zikredildiği gibi, kibrinden, zannından, hatalı kıyasından, azgınlığından, büyüklük taslamasından, nifakından, hatasında ısrarcı olmasından ve içinde sakladığı Âdem'e ve nesline yönelik düşmanlığından dolayı bu emri yerine getirememiş ve Âdem'e tuzak kurarak ve hile yaparak eline fırsat geçip dileğini gerçekleştirinceye ve onu hataya sürükleyinceye dek uğraşmıştır. Bu, Âdem'den sonra gelen her peygamberin dönemi içinde geçerlidir. Allah'ın, ortaya çıkan her peygamberi ve gönderdiği her elçisi ile birlikte mutlaka saptırıcı bir şeytanı ve iblis gelir. Bu iblis ve şeytan, insanları peygamberin yolundan alıkoymaya ve onları peygamberden men etmeye çalışır. Câhilleri peygamberin üzerine kışkırtır ve beyinsizler ile avâm takımının bineklerini ve ayaklarını peygambere doğru çeker. Sonunda da insanlar, Allah'ın şu ifadesindeki gibi olur: "Çünkü, bir kısmını yalanlıyor, bir kısmını da öldürüyordunuz."[79] Allah son oluşu (*en-neş'ete'l-âhire*) ortaya çıkarıncaya, yaratmayı en başına döndürünceye, ehli olanlara hakkını geri verinceye, kötü ağaç yok oluncaya, dalları kuruyup kırılıncaya, yaprakları düşünceye, Allah semâdan bir ateş indirip onu yakıncaya ve yeryüzünde ondan hiçbir eser kalmayıncaya dek bu durum nasılsa öyle devam eder. Nitekim Allah bu kötü ağaç hakkında şöyle buyurur: "Yerden koparılmış, asla yerinde sabit kalma imkânı olmayan kötü bir ağaçtır."[80] İşte o zaman yakîn ağacı ortaya çıkar ve ehl-i dîn olan yüksek derecedeki müminler, ârifler ve Allah'ın sâlih kulları bu ağaç etrafında bir araya gelir. İyilerin saltanatı başlar ve kötülerin saltanatı yok olur. Sayılı günlerin vakti tamamlanınca övgüye değer Kur'ân'ın devri başlar. Karanlığın ardından bembeyaz ve parıldayan güneş batıdan doğar. Böylece batı, aydınlık hâle gelirken doğu da mutluluk veren ve yol gösterici yıldızların

78. Bakara, 2/269.
79. Bakara, 2/87.
80. İbrâhîm, 14/26. "Kötü ağaç" deyimi, yenmeyen, çok acı bir tadı olan ve sökülüp atılan "Ebu cehil karpuzu" denilen acı bir türü niteler gibidir. "İyi ağaç" ve "kötü ağaç" için ayrıca bkz. Mezmurlar, 1/3-4; Yeremya 11/19; Matta 7/17-19. (y.h.n.)

üzerine doğduğu batıya dönüşür. Bütün musîbetler yok olur. Sahip olduğu mutluluk bakımından Mars (*Merîh*), Jüpiter (*Müşterî*) gibi olur. Feleklerin durumu, dosdoğru yol üzere olur. Sahibine düşmanca davranan hiçbir gezegen kalmaz. Her bir gezegen, diğerine muhabbet ve iştiyak nazarıyla bakar ve ışığını aydınlık hâle gelmiş yeryüzüne atar. Yeryüzü bu dönüşüme uğradığında, artık ne eski yeryüzü ne de gökyüzüdür. [O zaman] küllî nefs açıkça ortaya çıkar. Cüzî nefsler, beşerî bedenlerden bağımsız hâle gelir. İşte bütün bunlar, *sûr*a üflenmesinden, kabirdekilerin diriltilmesinden ve insanların kalplerindekinin ortaya konmasından sonra meydana gelir: "Ve Sûr'a üflenince ve işte göklerde ve yerde kim varsa, hepsi bir çığlık atarak yıldırım çarpmış gibi düşecek, Allah'ın dilediği kimseler ayrı. Ona bir daha üflenecek, bir de ne göresin, onlar ayağa kalkmış bakıyorlar. Ve yeryüzü, Rabbinin ışığıyla aydınlanacak, o zaman, amel defteri ortaya konacak ve peygamberler ve tanıklar getirilecek ve aralarında adaletle karar verilecek ve onlara hiç haksızlık yapılmayacak; ve her kişiye, yaptığının karşılığı eksiksiz ödenecek. Zaten Allah, onların yaptıklarını en iyi bilendir."[81] Ardından Rabbin "bulut gölgeleri içinde"[82] gelir. Yüce melekler, "yer, sarsılışıyla sarsıldığında"[83] hükmün gerçekleşmesi için hazır olur. İnsanlar da kendi amellerinin neticesini görmek için hazırda bulunur: "Öyleyse, kim, zerre ağırlığında bir iyilik yaparsa, onu görecek ve kim, zerre ağırlığınca bir kötülük yaparsa onu görecek."[84] "Rabbin kullara zulmedici değildir."[85] Âdem, kendi devrinde bulunanlara bütün bu anlatılan hususlardan bir şeyi âşikâr kıldığı ve bu şekilde kendi dönemindekilere işâret yoluyla bu şeyi gösterdiği için yaptığı iş yüzüne çarpılmış, avret yerleri açılarak ortaya çıkmış, kendisi için tayin edilen çerçevenin dışına çıkmış, Rabbinin emrine karşı gelmiş ve yasakladığı şeyi işlemiştir. Böylece vahşî hayvanlar ondan nefret etmiş ve kendisine itaat edip boyun eğmeleri emredilen melekler onu terk etmiştir. Âdem, Rabbine yönelip tövbe ve istiğfâr edince, Allah onun tövbesini kabul etmiş ve onu bağışlamıştır. Ardından Âdem'in dilediği yere yerleşmesi için yeryüzünü onun emrine vermiş ve ekini, evlâd ü iyâl sahibi olmayı, ziraatı ve ağaç dikmeyi ona öğretmiştir. Bütün bu şeyler de kendisinden sonra gelen nesline miras kalmıştır.

Bu doğru sözlerle dile getirip tasvir ettiğimiz bu bölüm, "kalbi olana veya hazır bulunup kulak verenler"[86] için açıklığa kavuşmuştur. Bilmelisin ki biz, bilgelerin ve âlimlerin âdeti üzere yalnızca doğruyu söyler ve asla yalan söylemeyiz. Allah'ın yarattıklarına iftirâ atmayı hoş karşılamayız. Hele hele âlemlerin Rabbi olan Allah'a iftirâ etmeyi hiçbir şekilde hoş göremeyiz. Biz, dünya harabesini arzulayıp onu ön planda tutanların sözünü söylemeyiz. Bizim kastımız, sadece Allah'ın rızâsı ve âhiret yurdudur. [Bunun yanı sıra,] öğüt alanlar için öğüt olsun diye âlimlerin dile getirdiği, bilgelerin açıkladığı, peygamberlerin işâret edip beyan ettiği, takvâ sahibi imamların seçkin halifelere aktardığı şeyleri anlatmaktır. Burada dile getirilen kıssanın üstün bilgiler içerdiği ortaya çıkmıştır. Nitekim bu kıssa, söze doyacağımız bir şekilde başın-

81. Zümer, 39/68-70.
82. Bakara, 2/210.
83. Zilzâl, 99/1.
84. Zilzâl, 99/7-8.
85. Fussilet, 41/46.
86. Kâf, 50/37.

dan sonuna kadar açıklanmış ve Yüce Allah'ın haklarında "onlar yaratıklar gibidirler, hatta yolca onlardan daha da şaşkındırlar"[87] buyurduğu kimseler dışında, hiç kimse için geriye gizli kalacak bir şey bırakılmamıştır. Burada dile getirip açıkladığımız bilgilerin doğruluğunun delillerinden biri de İblisin, Rabbine yönelik söylediği şu sözüdür: "Eyy Rabbim! Yeniden dirilecekleri güne kadar bana bir süre ver."[88] Yani, İblis, Rabbinden, Âdem ve Havvâ'nın içinde bulunduğu zaman dilimi olan kapalılık döneminin son bulmasına kadar süre istemiştir. Bu âyette geçen "tekrar diriltilmek" tabiri ile bütün bilgilerin, geriye gizli ve saklı hiçbir şey kalmaksızın yayılması ve kapalılık döneminden (*devri's-setr*) çıkılıp keşif dönemine (*devri'l-keşf*) geçilmesidir. Nitekim Yüce Allah İblise şu cevabı vermektedir: "O halde sen, vakti bilinen güne kadar mühlet verilenlerdensin."[89] Âdem ve Havvâ'nın "biz kendimize zulüm ettik"[90] sözü, Allah'ın emrine karşı gelip hataya düştüklerinde, elbiseleri üzerlerinden çıkıp avret yerleri görüldüğünde "ve cennet yaprağından üzerlerine örtmeye başladıklarında"[91] kendilerinden sâdır olmuştur. [Yani,] saklayıp muhafaza etmeleri kendilerine emredilen gizli emânet ortaya çıktığında onu örtmeye başladılar. Bu, göklerin, yerin ve dağların taşıyamadığı bir emânettir: "Onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi. Çünkü insan, çok zâlim, çok câhildir."[92] Bir başka âyette ise şöyle buyrulur: "İnsan sabırsız yaratılmıştır. Size yakında âyetlerimi göstereceğim. Şimdi acele etmeyin."[93] Pişmanlık aceleden doğar. O halde ey kardeşim! Âlimlerin, içinde barındırdığı anlamları, incelikli bilgileri, içeriğindeki yoğunluğu ve üslûbunu gün yüzüne çıkarmaktan yorulduğu, dört bir tarafından yaklaşıp özünü keşfetmeye çalıştığı, rûhunun ve [yaydığı] güzel kokuların esintisine kapıldığı, oluş-bozuluş dünyasından çıkıp ışık saçan sûretlerin, yüksek tapınakların, temiz mabetlerin ve imâr edilmiş mescitlerin dünyasına girerek Allah'a secdeye kapandığı bu harikulâde kıssayı inceden inceye düşünmelisin. "Hiçbir ticâret ve hiçbir alışveriş, o adamları Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymaz. Onlar kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir günden korkarlar"[94] ve "buralarda sabah akşam O'nu tesbih ederler."[95]

Bölüm

Câmi'a İsimlendirilmesi Hakkında

Bu risâleyi *câmi'a* olarak isimlendirdiğimize göre, sözün bütün anlamlarını, özlü bir kelâm ve özet açıklamalarla bu risâle içinde toplamamız ve bu risâleden önceki

87. Furkân, 25/44.
88. Hicr, 15/36.
89. Hicr, 15/37-38.
90. Arâf, 7/23.
91. Tâhâ, 20/121.
92. Ahzâb, 33/72. Bu âyet bugüne kadar İslam mutasavvıflarınca önemli bir literatürün meydana gelmesine vesile olmuştur. Diğer varlıklardan farklı olarak insana yüklenen bu Tanrısal emânetin, kendisini diğer varlıklardan ayıran ve onu yaptıklarından sorumlu kılan akıl olması muhtemeldir. Çamurdan yaratılmış bilgisiz bir varlığın, meleklerden bile üstük kılınması mutasavvıfları da meşgul eden önemli bir konu olmuştur. Ayrıca bkz. Yaratılış II, 25; III,7. (y.h.n.)
93. Enbiyâ, 21/37.
94. Nûr, 24/37.
95. Nûr, 24/36.

diğer risâlelerde kısaca değindiğimiz hususları burada açıklamamız gerekir. Her bir risâleyi konumlandırırken, o risâleyi şerefli ilimlerden ve incelikli hikmetlerden birine ait kılacak bir tarzda kaleme aldığımız için, her bir risâlede amaç ve maksadımızı ifâde eden bölümler açtık. Risâleleri de, ortaya koyduğumuz amaç ve maksat doğrultusunda oluşturduk. Bu aynı zamanda, risâlelerin esâsını oluşturmaktadır. Maksadımızı, ancak nefsini terbiye etmiş ve bilgelerin ahlakıyla ahlaklanmış olanların görüp erişebileceği sembolik bir tarzda ortaya koyduk. Hidâyete tâbî olmayan dinleyicilerin kulakları, sembolik olarak ifade edilen bu amaca rastlasa da aldırış etmeden geçip gider. Bu risâlede, kendisine işâret ettiğimiz ve daha önceki bütün risâlelerimizde değindiğimiz amaçlanan maksatları, en açık bir şekilde ortaya koymak ve en açık delillerle göstermek istiyoruz. Böylece bu risâle, daha önce yazılan risâleler için dengeleyici ve önceki risâlelere birtakım doğru kanıtların, doğruluğu müşâhede edilmiş ve delillendirilmiş kesin hükümlerin ilâve edildiği bir risâle olacaktır. Bu deliller, şerefli kalemin apaçık levh-i mahfuzda satır satır yazdığı dış dünyaya (*âfâk*) ve iç âlemlere (*enfüs*) nakşedilmiş âyetler tarafından da açıklanmaktadır. Allah'ın kendi eliyle yazıp en yüce âlemin tamâmının bir özeti olarak her şeyi içinde topladığı bir diğer kitabı olan göklerin ve yeryüzünün melekûtuna bakanlar için, burada ortaya koyduğumuz deliller, Allah'ın âyetlerini bildiren büyük âlemde de ispatlanmıştır. Şöyle buyrulmaktadır: "Biz her şeyi, apaçık bir kitapta bir bir kaydetmişizdir."[96] Şanı yüce olan Allah bir diğer âyette şöyle buyurmaktadır: "Oku kitabını! Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter."[97] Allah bir başka âyette ise şöyle buyurur: "Hayır! İyilerin yazısı, illiyyûndadır. İlliyyûnun ne olduğunu sen ne bileceksin. O yazılmış bir kitaptır. Ona Allah'a yakın olanlar şâhit olur."[98] Allah apaçık kitabında, akıl yürütmekten, kitabını okumaktan ve kitabındaki âyetlerin anlamlarını araştırmaktan gâfil olanların, gaflet uykusundan uyanıp cehâlet sarhoşluğunun farkına vardıkları zaman bu uyanışlarının kendilerine fayda vermeyeceğini anlatır. Çünkü onlar hayattayken Allah'a itaat edip gaflet uykusundan uyanmamışlar; bilakis korkmuş ve ne tarafa yönelip adım atacaklarını bir vaziyette kabirlerinden istemeye istemeye uyandırıldıklarında her şeyin farkına varmışlardır: "Onlar şöyle der: Vay başımıza gelene! Kim bizi diriltip mezarımızdan çıkardı? Bu Rahmân'ın vaat ettiği şeydir. Ve elçiler [Peygamberler] gerçekten doğru söylemişlerdir."[99] Yine onlar şöyle der: "Bu nasıl bir kitaptır ki küçük, büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş. Onlar bütün yaptıklarını karşılarında bulurlar. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez."[100] Ey kardeşim! –Allah seni ve bizi kendi katından bir ruh ile desteklesin– Bu risâlede sana sunduklarımızı inceden inceye düşünmeli ve kimin nefsi için kurtuluş dileyip kimin gönülden hakîkate tâbi olduğunu tefekkür etmelisin. Böylece hem dünya hem de âhirette mutluluğa erebilir, bir yol gösterici, mürşit, öğretici ve hidâyete sevk edici olarak insanları irşat edebilir,

96. Yâsin, 36/12.
97. İsrâ, 17/14.
98. Mutaffifîn, 83/18-21. "Kitap" ya da "Ana kitap" olarak çevrilen bu kelime örneğin Âl-i İmrân 3/7'de de yalnızca "Allah'ın emirleri"nin değil aynı zamanda olay ve varlıkların önceden ne ise öyle olmalarını sağlayan özel buyrukların önceden yazıldığı kitaptır. bu isim bazen Kur'an için de kullanılmıştır. (y.h.n.)
99. Yâsîn, 36/52.
100. Kehf, 18/49. Buradaki "kitap" bazı çevirilerde "defter" olarak geçmektedir (y.h.n.)

saadete erenlerin hayatını yaşayıp şehidler gibi ölebilir ve rûha, reyhâna ve nimetlerle dolu cennete varabilirsin.

Bölüm
Sayı Risâlesi'nin Anılması Hakkında[101]

Aritmetik diye bilinen *Sayı Risâlesi*'ni diğer risâlelere öncelememizin sebebi, başta ele aldığımız sayının üstün olmasıdır. Ayrıca Pisagorcu filozoflar sayının varlıkların sûretleriyle uyuştuğunu, nefsin teyit ettiği ilk bilinen ve tevhide giden yol olduğunu söylemişlerdir. Bundan dolayı biz onu bahsettiğimiz ve tasvir ettiğimiz bütün ilimlerden önce ele aldık. Orada her ilme bir risâle ayırdık ve onlarda, filozofların uzun uzadıya şerh ettikleri konuları ve sözün uzaması sebebiyle gizli kalan mânâların ezberlenmesini kolaylaştırmak ve ilimleri tahsile yeni başlayan öğrencilere yaklaştırmak için özetledik. Sonra onu takip eden *Matematik Risâleleri*'ni *Geometri Risâlesi* şeklinde ortaya koyduk. Bu, onları bütün halinde bilmeye bir çeşit giriş ve mukaddimedir.

Bölüm
Ona Dair Açıklama

Bu risâlelerle kast edilen amaç ve hedeflenen maksat, mahiyetini açıkladığımız, çeşitlerinin miktarını saydığımız ve konularının niteliğini açıkladığımız gibidir. Onları ortaya koymada güttüğümüz en önemli amaç, onları inceleyen ve onlara vâkıf olan kimsenin, matematik ilimleriyle olgunlaşan temiz nefsi ve pak rûhuyla amacın, duyulurlardan akledilirlere, birleşik doğal cismânîlerden rûhânîlere, maddenin zatlarından soyutlara ulaşmak, basit şeylerin zatlarının niteliğini öğrenmek ve onlarla birleşmek, onlara doğru yükselmek, çıkmak ve onların çoğalmayan, artmayan ve cismânî âlemde bulunmayan faziletlere tek başına sahip olan âlemlerine katılmak olduğunu bilmesiydi. O (âlem) maddî olarak ölçülmez, mekânsal olarak sınırlanmaz, zamansal anlarda oluşmaz. Bölgeler onu, maddeden uzaklaşmış ve heyûlâdan arınmış soyut sûret, yüce ve rûhânî salt cevherler ve gözle idrak edilmeyen, mekâna sığmayan ve zamanın hareketleri altınki şeylerle tasvir edilmeyen pak dereceler gibi kapsamazlar. (Bu dereceler) mekânın mekânı ve zamanın başlangıcında ve varlıkların oluşmasında hareketlerin sebebi olduğu halde nasıl böyle tasvir edilebilir? Felek, mekânın varlık sebebi ve hareketlerinin sayısı zaman olunca biz cismânî cevherlerden soyutlanmış olan nefsani sûretlerin feleğin varlığının ve hareketlerinin sebebi olduğunu anladık. Mekânın ve zaman hareketlerinin dışında olan bu yüce cevherlerin mekân ve zamanla nitelenemeyeceği açık kanıtla (burhân) doğrulanmıştır. Bu durumda burhân şöyledir: Aklın, konumunun yüksek ve mertebesinin büyük olması sebebiyle nefsinkilerden daha yüce sıfatlarla tenzih edilmesi(kutsanması) gerekir. Burhâna göre, aynı şekilde Yüce Yaratıcının, akıl ve nefsin nitelendiği sıfatlardan onların kendi yarattığı ve icat ettiği şeylerden olmaları sebebiyle münezzeh olması gerekir. Yüce Yaratıcı, akıl ve nefsin nedeni ve varlık sebebidir. O'ndan başka ilâh yoktur, her şey O'na ibâdet eder.

101. Çeviri: Doç. Dr. Murat Demirkol. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi

Burhâna göre, nefsin aklı ve onun sıfatını idrak etmemesi, aklın da Yaratıcıyı ve O'nun sıfatını idrak etmemesi gerekir. Ancak yaklaştırma yoluyla, akıllara yerleşen ve nefsin kendisinde sükûnet bulduğu şey söylenebilir. O, gizli kaldığı için gizlenmez, yarattıklarının ortaya çıkması gibi ortaya çıkması sebebiyle görünmez. O, nûruyla gizli ve görünmesi ve aydınlanması sebebiyle açıktır. Çünkü O'nun ışığı ışıkları aydınlatır. Gözler O'nu görmeye hasrettir ve fikirler O'nun özünün sıfatından şaşkındır. Bütün bunlar, O'nun yüceliği, ululuğu, parlaklığı, mahlûklarını kuşatması ve onlara güç yetirmesi sebebiyledir. Bütün bunlar O'nun kudret elindedir, gücünün dışında değildir. Yaratıklar, Yaratıcı'ları hakkında kendilerine rehberlik eden bir şey olmadan ve kendilerine öğrettiği ibâdetlerle dua etmeden O'nu nasıl tasvir edebilsinler? Âlemlerin Rabbi olan Allah'tan başka ilâh yoktur.

Bölüm
Geometri Risâlesi ve Onun Açıklanması Hakkında

Bu risâle, taşıdığı yüksek bilgi ile *Sayı Risâlesi*'ne bağlı ve fazileti bakımından ona tabidir. Çünkü geometri ilmi, bütün boyutların, göklerin ve yerin bölgelerinin, mesafelerinin, yıldızlarının ve onlardaki her cisimsel varlığın bilinmesini sağlayan bir ölçüdür. Onların üzerinde boyu, eni, derinliği ve yönü olan şeyler vardır. Bilinmeyenler bu bilgi ile çıkarılır. Onda derin bir hikmet vardır. O, hiç kimsenin yüz çeviremeyeceği sağlam bir sanattır. İhtiyaç ona çağırır. Bütün toplumlar her şeyi ve yaptıkları işler konusunda ihtiyaç duydukları, ekin ve imar işleri konusunda ihdas ettikleri şeyleri bilmede onu kullanırlar. Sonra onu matematik risâlelerinin üçüncüsü takip eder. Bu, astroloji (nücum) hakkında giriş ve mukaddime benzeri bir risâledir. Onda astrolojiden bahsettik. İşaret ettiklerimize delil yaptığımız ve konuşmada kendisine dayandığımız yazılı âyetler, dış dünyaya ve nefislere dikilmiş delaletler gibi şeylerdir. Feleklerin bileşimi, burçların niteliği, yıldızların hareket tarzı, onların bu ilme etkilerinin bilgisi, anaların ve doğanların onlardan doğuş ve eskime, oluş ve bozuluş yoluyla etkilenme şekli böyledir.

Bölüm
Onunla Kast Edilen Amacın Açıklanması Hakkında

Onunla kast edilen amaç, arınmış, saf, temiz, hikmet nûru ve bilgi delilleriyle aydınlanan nefislerin felekler âlemine ve göklerin tabakalarına çıkmaya ve melekler derecesi olan yetkinlik derecesine ulaşmaya teşvik edilmesidir. Böylece ölüm o nefislere önemsiz görünür, onlar ölümü temenni ederler. Ölüm onlar için güzel koku olur. Ondan korkmazlar, dünyaya, dünya nimetleri ve mülküne bağlılıktan ayrıldıklarına üzülmezler. Ulaştıkları şeyin en büyük ihtişam ve en yüksek derece olduğunu; hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin aklına gelmeyen şeyleri gördüklerini; (Allah'a) yakın melekler, yüce topluluk *(mele-i âlâ)* ve yüksek cevherlere dost olduklarını; kendilerinden önce gelmiş olan peygamberler, elçiler, arif müminler ve sâlih şehidlere katıldıklarını, kutsallık sahasına ve Rûh'ul-emin'e vardıklarını; reyhan ve nimet cennetlerinde âlemlerin Rabbine komşu olduklarını kesin olarak bilirler.

Bölüm

Matematiğin Bu Risâleleri Takip Eden Dördüncü Risâlesi Hakkında

Bu, *Müzik Risâlesi*'dir. Bu risâle, andığımız ve temiz nefislerinde, pak ve aydınlık ruhlarında buldukları şeylerle adlandırıp nitelediğimiz bilgelerin çıkardıkları, eski filozof ve bilginlerin ortaya koydukları ölçülü melodi ve ezgilerde doğru akıllar ve ince zihinlerden çıkarımda bulundukları şeylerin olduğunu açıklar. Bu ezgilerin, üstün oranlama ve mutedil bölümlemede oldukları zaman hayvanî bedenlerin yararı için yapılan ilaçlar, şuruplar ve panzehirlerin, cismanî cevherler ve duyusal sûretler gibi doğal bileşiklerin etkileri gibi dinleyenlerin ruhlarına etkileri vardır.

Bölüm

Kendilerine ilham edilen ve haber verilen yüce topluluk konusunu öğrenince, ruhları yüce derecelere çıkınca ve yüksek felekler, ulu yıldızlar ve ince cevherler hareketlerinde, dönüşlerinde ve birbirleriyle temaslarında onlar sebebiyle eğlendirici ilginç ezgiler, ud melodileri, saz tellerinin vuruşu, kaval yankılanması ve tambur çalma gibi güzel ve zevkli melodiler dinlediklerini ve bunların, nefislerin gezintisi ve ruhların zevklenmesi olduğunu anlarlar. Gökler âleminin ve felekler uzayının rûhânî varlıkların konakları ve yakın meleklerin meskenleri olduğunu, oranın hayvan (hayat) âlemi, huzur ve rahatlık mekânı olduğunu, oradakilerin insanın tattığı ölümü tatmadıklarını, onu alçaklık mahâlline yerleşmiş cisimlerin bağlantılı oldukları nefisler gibi kabul etmediklerini, vardıkları mertebenin, varanın büyük mutluluğa, yüksek mertebeye ve *Sidretülmünteha*'ya eriştiği huzur (*naim*) cennetleri olduğunu bilirler. Bu risâle ile güdülen amaç, düşünen melekî insan nefislerini zirveye çıkmış, eskiyen bedenlerden, fani cisimlerden ve değersiz kalıplardan ayrıldıktan sonra gayeye ulaşmayı ve oraya yükselmeyi sağlayan riyazî matematik ilimler, doğal cismanî ilimler, ruhsal aklî ilimler ve ilâhî şeriat ilimleri ile donanmaya teşvik etmektir. Oraya basiret ve sır sahibi peygamberler, sıddıklar, şehidler, sâlihler, bilen ve basiretli müminlerin ruhlarıyla ulaşmak mümkündür.

Bölüm

Ey kardeş, Allah, seni, bizi ve bütün kardeşlerimizi lütfu ve rahmetiyle bu yüksek dereceye ve görkemli makama ulaştırsın. İşte bu, sana eğlendiren melodiler ve onun için edinilmiş aletlerin bilgisini ve filozofları onları edinmeye ve sanatını iyi icra etmeye sevk eden sebebi öğrettiğimiz bu risâleyi yazmaktaki amaçtır. Bu filozoflara göründü ve onlar onu sağlam akıllarının sezgisiyle, kazanılmış akıllarının yardımıyla ve doğru yolu gösteren öğretmenin yönelttiği mahirane sanat icrası, enstrüman teli germe, saz çalma ve hareket ettirme işlerini iyi yapma yoluyla ve hareketler arasındaki durma, vâkıf ve ezgi tekrarıyla anladılar. Bunda, sanatın iyi icra edilmesinin ve enstrümanın iyi çalınmasının yaratıcının hikmetine delalet ettiğine dair bir işaret eder. Yaratılan varlığın eylemi sağlam ve sanatları başarılı olunca onu filozof diye adlandırmak gerekir. O, filozof diye adlandırılmaya layıktır. Çünkü felsefe, insanın gücü yettiği ölçüde Tanrı'ya benzemesidir. Müzik sanatında ve çalınan enstrümanda

onların yüksek fikirleri ve açık zihinleriyle ortaya çıkardıkları ürün incelikleri ve icat gariplikleri sebebiyle âlemin sanatını ustaca icra eden ve hikmetini en iyi şekilde yapan bir yaratıcısının bulunduğuna ve onun sonradan meydana getirilen, var edilmiş, icat edilmiş ve yokluktan sonra olan bir varlık olduğuna işaret vardır. Âlemin ulaşacağı bir sonu vardır ve o amaçtır. Yüce yaratıcının âlemdeki muradı, onu yetkinlik derecesine ulaştırmak, onu en iyi hal ve en güzel şekilde bâki kılmaktır. O tümel feyzi ve ilâhî cömertliği kabul edince ve bulanık kirlerden arınınca onu devamlılık makamına ve en iyi halde kalmaya yükseltti. İşte dairevî feleklerin döndürülmesinde, gezegenler, doğan yıldızlar ve parlak ışıkların seyrinde, gece ve gündüzün birbirini takip etmesinde, daire ve kürelerin geçişinde güdülen amaç budur.

Kardeşim, bu mânâyı düşün, onu anlamaya çalış ve üzerinde tefekkür et. Bu risâlenin tamamı ona dayanır. Orada bu mânâya işaret ettik. Müziğin sözündeki, sanatıyla gösterdiği lafız ve hareketlerindeki amacı, sayesinde nefislerin zevklenmesi, ruhların neşelenmesi ve dinleyicilerin mutlu olmalarıdır. Nefisler doğru bir ölçüye vurulmuş olarak bestesi ahenkli ve terkibi doğru müzik dinleyince ondan haz alırlar, mutlu olurlar, coşarlar, sevgililerine iştiyak duyarlar, ebedî yaşamak, maşuklarına kavuşmak ve yanlarında fazla kalmak isterler, yüce işlere özlem duyarlar, bulduklarını cömertçe ikram ederler, musibetleri önemsemezler, dünyaya değer vermezler, onlardan uzak dururlar, yüce âlemi talep ederler ve üstün cevherleri müşâhede ederler. Bundan dolayı filozoflar bu âletten ürettiklerini ürettiler, bu ezgilerden çıkardıklarını çıkardılar, bu tellerden vurduklarına vurdular ve bu yüce konulara çağıran felsefî hikmetle coşturucu melodilerden bestelediklerini bestelediler. Bu nedenle biz bunları gündeme getirdik, onlardan bahsettik ve müziği oyun, eğlence, sevinç ve coşku için talep eden, onunla bedensel şehvetlere ve doğal lezzetlere boyun eğen ve onu Allah ve âhiret yurdu dışında amaçlarla kullanmak isteyen gafil nefisleri ve dalgın ruhları onlara karşı uyardık. Hatırlatmayı duyunca ve kendilerine öğüt ulaşınca gaflet ve cehâlet uykusundan uyanmaları ve delalet sarhoşluğundan ayılmaları umulur. İşte bu risâleyi yazmaktaki amacımız budur. Orada önemli ve yararlı ilimlerden bahsettiğimiz birçok şifreli yer vardır. İçinde nefsi hakiki ilimlerle eğitilmiş kimseye gizli kalmayan bilgiler toplanmıştır.

Bölüm
Matematiğin Beşinci Risâlesi Olan Coğrafya Hakkında

Coğrafya, Arapçalaşmış bir kelimedir. "Dolap" demektir. Onunla yerkürenin şekli, üzerindeki dağlar, iklimler, şehirler, köyler, imar ve yıkım kast edilir. Onun, üzerindeki bütün şeylerle küre şeklinde olduğu açıklanmıştır. Filozof ve bilginlerin sözlerine dayanarak onun (yerkürenin) üzerindeki her şeyle birlikte havanın ortasında durduğundan, mekânının niteliğinden ve yerleştiği yerden bahsettik. Bu konuda çeşitli görüşler vardır. Bilginlerin ittifak ettikleri ve kardeşlerimizin –Allah kendilerini desteklesin– muvafakat ettikleri görüş şudur: O, havada kendisine uygun yerde durur. Yüce feleklerin ve yüksek göklerin oluşundaki takdir gibi, aziz ve bilen Allah'ın takdiriyle olması nedeniyle yaratılmıştır. Her felek, kendisine özgü ve layık olduğu yerdedir. Aynı şekilde yıldızların yeri de döndürme feleklerindedir. Bu görüş,

insanın bu konuda dayandığı görüşlerin en doğrusudur. Yerküre, canlıdır ve üzerindekilerle birlikte hareketlidir. O, bir bütün halinde yaratılışı tam ve yapısı ilginç olan bir hayvan sûretindedir. O, bütün organlarıyla, parçalarıyla, dışıyla, içiyle, tasarım şekliyle, ölçülmesiyle, yollarıyla ve ülkeleriyle zikri yüce olan Allah'a ibâdet eder. Sana arz ettiğimiz bu risâledeki amacımız ve işaret edip dikkat çektiğimiz gaye, nefsin bu dünyaya nasıl geldiği, tikel nefislerin beşerî bedenlerle nasıl birleştiği, doğal şahısların bedeniyle oluşu, onun irtibat nedeni, Ay altı oluş ve bozuluş âleminde yaratılış ve eskime âlemiyle birlikte olması, duyuların kullanımı, onda meydana gelen madde bağına, tabiat zincirine, cisimler çukuruna, hastalık ve acılar mahâlline dikkat etme konusunda uyarı ve bildirimde bulunmaktır. Nefis, sapıklığında gafil, cehâletinde dalgın, ahmaklığında müstereddit ve sarhoşluğunda uyumakta olduğu sürece rûhânî âlemine iştiyak duymaz, oluş ve bozuluştaki keder yurdunda ve mutsuzluk mahâllinde olduğu gibi hayvanî yurdunda kalır. "Derilerinin her yanışında, cezayı tatmaları için onları başka derilerle değiştireceğiz."[102] Yeryüzü, üzerindeki şehirler, köyler, meskenler ve denizlerdeki adalar ile tikel nefisler için hapis, zindan, mahzen ve dar geçittir. Aynı şekilde nefis sahibi bütün bitki ve hayvan şahısları da kendilerini tabiat esaretine çeken şeylerle ilişkili nefisler için zincir, kelepçe ve prangadır. Bütün bunlar birer engeldir; fakat genişlik, darlık, yükseklik ve acı bakımından sıfatları farklı, dereceleri değişik ve şekilleri ayrıdır. Onlardan bazıları, kullanılan evcil hayvanlar, mabet, kilise ve sinagoglarda kurban edilen hayvanlar, son derece düşük ve değersiz olan bitkiler gibi alçaltıcı azapta ve sürekli zillettedirler. Onların sûreti en yetkin, bünyesi en olgun ve mertebesi en yüksek olanı insanî sûrettir. O, dosdoğru sırat, apaçık kitap ve dümdüz yoldur. O, üzerinde bir hedefe yönelerek yolculuk yapan ve yolculuğunda hakka dayanan kimsenin şüphesiz mutluluk yurduna ulaştığı ve alçaklık yurdundan ayrıldığı binektir. Bineğinin yularını bırakan ve gidiş yolunda şaşkın şaşkın dolaşan kimse bineğin yularını bırakınca neredeyse tehlike yoluna sapar. Cehâletinde ısrar ederse bineği de onunla şaşkınlık yolunda ısrar eder. Biz bu risâlede anlattıklarımızı insanî nefisleri delillerin isabet ettiği şeyler sayesinde onlar üzerinde düşünüp tefekkür etmeye teşvik etmek için ortaya koyduk. Rableri onlara, düşünenlerin onun hak olduğunu anlamaları ve bu konuda düşünen, Rabbine yaklaşan, ona doğru koşan, bütün işlerinde ona dayanan ve İhvân-ı Safâ, vefa dostları ve sır sahibi basiret ehlinin mutlu ve asil üyelerinin dedikleri gibi "Rabbimiz, sen bunu boşuna yaratmadın, münezzehsin, bizi ateş cezasından koru!"[103] diyen kimselerin ona tutunmaları için içlerindeki ve dış dünyadaki muhkem âyetleri gösterdi. Bu hususta düşünen kimse mutlu olur, ibret alır ve dolayısıyla hatırlatma fena yurdundan bekâ yurduna doğru yaptığı yolculukta ona fayda verir ve dünya yurdundan ahret yurduna giderken erzak hazırlar. Şüphesiz ömür bitmeden, ecel yaklaşmadan ve mutsuz kimselerin dedikleri gibi "Keşke geri döndürülsek de yaptıklarımızdan farklı işler yapsak!"[104] demeden önce "En hayırlı azık takvadır."[105] O kimse hasret ve pişmanlıktan önce kurtuluşu elde eder. Nakledilen bir

102. Nisa, 4/56.
103. Âl-i İmrân, 3/191. "Münezzehsin" ifadesi için bkz. Bakara 2/119. (y.h.n.)
104. Âraf, 7/53. Dünyaya geri gönderilmek.
105. Bakara, 2/197.

haberde şöyle denmiştir: Hiçbir gıpta cennetliklerin gıptası gibi, hiçbir pişmanlık da cehennemliklerin pişmanlığı gibi değildir.

Bölüm

Altıncı Risâle Hakkında

O, sayısal, geometrik ve besteyle ilgili (telifî) oranlar, onların türlerinin miktarı ve diziliş şekli hakkındadır. Onunla ulaşılmak istenen amaç ve gaye, akıllıların nefislerini ilimlerin sırlarına, hakîkatlerine, hükmün iç yüzüne ve mânâlarına iletmek ve şuna vâkıf olmaktır: Güçleri farklı varlıklar, sûretleri değişik ve tabiatları birbirine zıt fiiller, eğri bir nisbet üzerinde toplandıkları ve istikametsizlik üzerinde birleştirildikleri, dolayısıyla sarsıldıkları, birbirlerinden uzaklaştıkları, nefret ve sarsıntıları devam ettiği, düzelmedikleri zaman yok olurlar, fani olurlar, helak olurlar, ortadan kaybolurlar ve mutedil olmazlar. Şeylerin yerli yerine konulduğunun, kısımlarının dengeli olduğunun, nizamlarının düzeltildiğinin, ölçülerinin uyuştuğunun, fazlalık ve eksiklikten kurtulduğunun, oluşlarına uygun yerlere konulduğunun ve oralarda dengelendiklerinin bilinmesi sayesinde halleri iyileşir, fertleri bâki kalır ve sonuçları kurtulur. Bu risâlede Allah'ın anlamaya muvaffak kıldıklarından başkasının bilmediği gizli bir şifre ve ince bir sır vardır. Bu, üstün pratik işler gibi beşerî sanatlardan dolayı büyük sanata işaret eden bir şifredir. Bu, filozofların ve değerli âlimlerin sanatıdır. Onlar bu sanat vasıtasıyla dünyevî geçimliği iyileştirmek için yardım istediler, onun sayesinde alçaklıktan kurtuldular, nefislerini dünyevî şeylerden ayırdılar ve başkalarından uzaklaştılar. Onların önünde hayvanlar gibi hizmette bulundular. Çünkü ona göre âlem iki konumdadır. Çünkü onlar iki topluluktur: Bir topluluk, dünyadaki ilâhî hikmet ve onun imarı için gerekli olan rabbâni inâyet sebebiyle onu talep ederler, ona dayanırlar, dünyalıklara rağbet ederler ve gelip geçici şeyleri toplarlar. Eğer o olmasaydı ekin ve nesil helak olurdu. Bir topluluk da âhirete rağbet ederler ve onun uğrunda çalışırlar. Filozof (bilge) kişi, iki yurt için de çalışır, iki topluluktan da uzak durur. Onda iki halin bir araya gelmesi takdir edilmiştir. O zaman o hikmet ismine layık olur. Dünya ve âhiret mutluluğu onda toplanır. Âlem onun önünde boyun eğer. Ona gücü yeter ve Rabbinin emriyle onda dilediği gibi tasarrufta bulunur. Kim en büyük zenginlik ve iftihar kaynağı izzet olan bu ince sırra, derin bilgiye, zarif eğitime vâkıf olursa önemli işlere vâkıf olmuş olur.

Bu risâlede, diğerlerinde işaret ettiğimiz hususları açıklamayı şart koştuğumuz ve onu "burhânlar risâlesi" yaptığımız zaman bu yüksek ilmin bir kısmından, ancak yücelik bilgisinden bahsetmemiz gerekir. Çünkü dünya geçimliğinde onunla dünya arzuları ve lezzetlerinden faydalanmak ve heveslerinde ona hayvanlar gibi dalmak için değil, kurtuluş ve başarı talep etmek, kalıcı yurtta daimi mutluluğa ulaşmak için yardım istenir. Kim böyle yaparsa bu, câhilliğe daha çok benzer ve alçaklık mahâlli olmaya daha uygundur. Ona ulaşan ve güç yetiren dünya yöneticisi güneşiyle birlikte ortadan kaybolan gölge ve akşamıyla birlikte giden anı gibidir. İnsan, mezarında ortaya çıkınca, nefsi ondan ayrılınca ve duyusu kendisini terk edince mutluluğuna ve alıştığı âdetine dönemez. "O, dünyayı da ötekini de kaybeder. *İşte*, apaçık kayıp budur!"[106]

106. Hac, 22/11.

İlimler içinden bu ilim, ulaşılması ve öğrenilmesi imkânsız, anlaşılması güç, kapısı kapalı, hiçbir filozofun gizli bir şifreyle işaret etmek dışında hakkında konuşamadığı ve hatta kimsenin erişemediği, zekî kalpli, saf zihinli ve Allah'ın kendisi için dünya ve ahret mutluluğunu dilediği insan dışında kimsenin elde edemediği bir ilim olunca onun için şöyle deriz: Yüce Allah'tan başka ilâh yoktur. O, her şeyin rabbi ve yaratıcısıdır. O, bütün şeyleri kendi hikmetiyle en iyi şekilde yapmış ve bütün maden, bitki ve hayvanları yaratılışta itidal, fıtrat düzgünlüğü, uyumlu birleştirme ile yerli yerine koymuştur. Cevherleri farklı olan madenler böyledir. Civa ve kibrit, onların cisimlerini birleştirmede iki asıl (madde)dır.

Bölüm

Dendi ki: Civa ve kibrit temiz ve saf, zaman uygun ve yönetim, zamanın itidali, felsefî şekillerde devam etmesi, Güneş'in kendi saadetinde (şansında) olması ile sağlanan uygun vakitte gerektiği gibi olunca ve onların yardımıyla yönetim onlara uygun olunca, önce üstün nisbetteki yumuşak ateşle yükseltilerek yukarı çıkar, sonra aşağı iner. Bu ilk defa kökte olduğu şekilde çözmede su gibi nazikçe yapılır, sonra donar, sonra birincisinden daha yumuşak ve güzel bir yönetimle yukarı çıkar. Yukarıda iken üstün nisbet, mutedil bölümleme ve yetkin bilgi sayesinde en iyi şekilde ölçülür. Sonra aşağı iner, sonra çözülme yoluyla tekrar ilk haline döndürülür. Güneş saadetinde (şansında) ve iyi yardım etmekte olduğu sürece onu böyle yapar. Eğer yönetimde (tedbir) sonuna ve gayesinin zirvesine ulaşırsa ışığı cisimlere nüfuz eden doğmuş güneş, parlak ışıklar, bol nimet ve faydalı bereket olur. Eğer yıldızların üzerine ışır, ışığı onlara yayılır ve onları boyarsa onları doğmuş güneşler ve parlak ışıklar haline getirir. Eğer yönetim ölçme yanlışlığı sebebiyle ilk derecesinden bir derece kısa olursa gayenin altında olur. Çünkü o sona ulaşmaz; dolayısıyla ondan çıkan şey, Ay kendi ışığının doluluğunda, şansı onun ortaya çıkışında istikameti onun yolunda olduğu zaman olur. Bu yönetimin sonucu Ay olur. Ona inince (uğrayınca) onun ışığından alır, bu ona sirâyet eder ve iner. Bu ona inince o misalde bunun gibi olur. Bu söz bu konuda doğrunun anlamına delalet eder. Onun hakkında bundan daha fazlası söylenemez. "Evet, büyük rızk verici, güç sahibi ve sarsılmayan ancak Allah'tır."[107] Bize çok az bilgi verilmiştir. Üstün nisbet ve adil bölmenin şeylerin en iyisi ve en doğrusu olduğu burhânla doğrulanmıştır. Mutlulukların nihâyetine ve derecelerin sonuna ancak bu yolla ulaşılır. Allah dilediği kimseleri buna kudretiyle muvaffak eyler. Ey kardeş, Allah lütfu ve keremiyle seni ve nerede olursa olsunlar tüm kardeşlerimizi mutluluk ve doğru yola iletsin. Güç ve kudret yalnızca yüce ve ulu olan Allah'a aittir. Bu mânâda yeri burası olmayan bir söz vardır. Bunu oraya vardığımızda *Madenler Risâlesi*'nden bahsederken açıklayacağız. Biz orada bu ilmin bir kısmına da değindik, işaret ettik ve tembihte bulunduk. İnşallah onun bir kısmını kendi yerinde bu risâledekinden daha çok açıklayacağız.

107. Zariyat, 51/58.

Bölüm
Yedinci Risâlenin Hatırlatılması

O, ilmî ve nazarî sanatlar hakkındadır. Yedincisi, matematik, kısımlarının sayısı, mânâ ve öncülleriyle ilgili mertebelerinin şekli ve yol, yöntem, maksat ve görüşlerinin izahı hakkındadır. Orada kast edilen amaç, ilim çeşitleri ve hikmet türlerinin ölçülmesi ve onların, onlara ulaşma ve haberdar olma yönteminin bildirilmesidir. Bu ilim, sırların gayesinden ve basiretlerin alametlerindendir. Kişi ancak ona vâkıf olmak ve ulaşmak sûretiyle tam mutluluk ve kapsayıcı nimete ulaşır, kurtuluş merdiveninin basamaklarında yükselir ve "Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünen, Rabbimiz, sen bunu boşuna yaratmadın, seni tenzih ederiz, bizi cehennem azabından koru diyen" mutlu insanlar zümresine girer. Bu risâle üzerinde düşünmek ve mânâlarına vâkıf olmak sûretiyle nefis eğitilir, halleri iyileştirilir, bilinenleri ve onların öncüllerini bilir. Bu (düşünme ve vukufiyet) âlimlerin derecelerine ulaşma ve mutlu kişilerin mertebelerine erişme konusunda nefse yardımcı olur.

Bölüm
Bunun Açıklanması Hakkında

Felsefî soruların aslının dokuz rakam (bir) gibi dokuz tür olduğundan bahsetmiştik. Birincisi "mıdır?"; ikincisi "nedir?"; üçüncüsü ""kaçtır?"; dördüncüsü "nasıldır?"; beşincisi "hangi şeydir?"; altıncısı "nerededir?"; yedincisi "ne zamandır?"; sekizincisi "kimdir?"; dokuzuncusu "niçin?". Açıklamasına gelince; "mi?" sorusu, bir şeyin varlığını veya yokluğunu araştıran bir sorudur. Onun cevabı "evet" veya "hayır"dır. Varlık ve yokluğun mânâsını *Akıl ve Akledilir Risâlesi*'nde açıkladık. "Nedir?" sorusu, başkasının değil, bu şeyin hakîkatini özsel tanım (had) ve ilintisel tanım (resm) ile araştırır. Bütün şeyler, birleşik ve basit olmak üzere iki türdür. Birleşik, cisim gibidir. Basit ise heyûlâ (madde) ve sûret gibidir. Birleşiklerin hakîkati, onları oluşturan şeyler bilindiği zaman bilinir. Buna şu örnek verilebilir: "Çamurun hakîkati nedir?" diye sorulunca, "Birbirine karışmış su ve topraktır." diye cevap verilir. Yine şunun gibi: Sirkeli bal şerbeti (serkengebin), birbirine karışmış sirke ve baldır. Bir birleşik sorulduğunda onun kendilerinden meydana geldiği ve kendileriyle nitelendiği şeylerin zikredilmesine ihtiyaç duyulur. Filozoflar bu sıfata tam tanım derler. Bundan dolayı cismin tanımı hakkında "O, uzun, geniş ve derin şeydir." demişlerdir. "Şey" sözüyle heyûlâya işaret etmeyi; "uzun, geniş ve derin" sözüyle de sûrete işaret etmeyi kast ederler. Çünkü cismin hakîkati, onun tanımında sözü edilen bu şeylerden biri değildir. Onların insan hakkındaki sözleri de böyledir: O, ölü bir düşünen diridir." Düşünen/natık diri sözü ile nefsi kast ederler. Ölü ile bedeni kast ederler. Çünkü insan, ismi yüce ve zikri ulu olan Yaratıcının dilediği gibi, onların tamamından yani cisimsel beden ve ruhsal nefisten meydana gelen bir bütündür. Bilgiler de sen onların tamamını düşündüğünde (itibar) bu şekilde var olur. Onların bazıları görünür, birleşik kabuklar ve kalıplar gibidir. Bazıları da içerideki gizli ve saklı ruhlar gibidir. Nefislerin bedenlerdeki etkileri ve onlarda görünen ve onlardan olan sağlam fiiller ve mükemmel sanatlar böyledir. Nefisler bedenlerden ayrılınca ölü, fani ve yok olurlar.

Onlardan faydalanılmaz. Bilgiler de böyledir. İnsan bilgilerin dış yüzlerini bilince ve onların iç yüzlerinin, hakîkatlerinin, işaretlerinin mânâlarının ve şifrelerinin amaçlarının bilgisiyle süslenince kendisine faydalı olmayan ve nefsi bedenden ayrıldığında ondan ayrılmış bulunan şeylerle ilişki kurar. Çünkü bilgilerin dış yüzleri, cisimlerin dış yüzleriyle ilgilidir. Onlar onu korur, onların üzerine konur onlar sebebiyle dikilir ve onların birleştirilmesi üzerine oturur. İlimlerin iç yüzleri ve hakîkatleri, rabbâni hikmetleri ve ilâhî bilgileri kabul eden düşünen diri nefsin konusudur. İlimlerin dış yüzleri onların maddesidir. Cisimler onlara dayanır ve onlardan meydana gelir. Hakiki olan iç ilimler onların heyûlâsıdır.* İnce ruhlar ve yüksek nefisler onlarda melekî bir sûret tasavvur ederler. Onlar vasıtasıyla göksel bir mertebeye erişirler. Geçersiz süslü ilimlerin dikilmiş olan alametleri de böyledir. Aynı şekilde orada da dışyüzler (zâhir) ve içyüzler (bâtın) vardır. Onların dışyüzleri onların taşınmasıyla var olurlar. Onların ağırlığıyla cisimler, Haşeviye ve zâhircilere, onlara uyan câhillere, hakkın ve doğrunun dışında şeyler söyleyen herkesin takipçilerine zor gelir. Bunların içyüzlerine sahip olanlar onlardan daha ince ve saydamdırlar. Onlar, bilgiden ve kesinlikten sapmış olan şeytanlar ve iblislerdir. Onlar mallarını yemeleri için insanları fitneye düşürürler ve bâtıl ile yoldan çıkarırlar. Bazıları, Allah'ın haram kıldıklarını helal ve helal kıldıklarını ve insanların onun dostlarına ve itaatkâr kullarına hava ettiklerini haram kılmayı âdet haline getirmişlerdir. Onlar toplumların şeytanlarıdırlar. Onlar iblisin atı, onlara tabi olanlar ise onun ayaklarıdır. O, onları aldatacak kimseye yönlendirir, o da onları aldatır, Rablerinin yolundan saptırır ve onun etkisiyle onlar kurtuluş yolundan ayrılırlar. Ey kardeş, Allah seni ve tüm kardeşlerimizi bu gerili ağlara ve yalancı hilelere düşmekten korusun!

Bölüm
Bunun Açıklanması Hakkında

Kardeşim, bil ki insanların meşgul oldukları ilimler dört çeşittir: Bir kısmı matematik ilimler, bir kısmı şer'î ilimler, bir kısmı ortaya konulmuş ilimler, bir kısmı hakiki felsefî ilimlerdir. Onlardan her birinin anlayan ehli vardır. Bunlar birbirinden farklı, kimisi kimisinden üstün kimselerdir. Aralarında öne geçmiş ve geride kalmış, tabi ve uyulan ilişkisi vardır. Onlardan her birinin kendisi için belirlenmiş zıddı vardır. Her birinin bir kısmı diğerlerini geçen, kimisinin tabi, kimisinin önder olduğu ehil ve erbabı vardır.

Bölüm
Yine Bunun Açıklanması Hakkında

Matematik ilimler, çoğu geçim peşinde koşanlar için konulmuş olan edep (âdâb) ilimleridir. Bu ilimlerden kimisi kimisinden üstün ve bazıları tabi, bazıları önder olan ehil ve erbabı vardır. Onlar insanlar arasından üstün bir topluluktur. Onlara tabi

---

* Metinde heyûlâ kelimesi yer alıyor. Fakat bir önceki cümlede dış ilimler için heyûlâ dendiğine göre burada iç ilimler için tekrar heyûlâ değil, sûret denmiş olması gerekir. Nitekim bu cümlenin sonunda da sûret kelimesi geçmektedir. (ç.n.)

olan, onlardan öğrenen, onlardan istifade eden kimseler öğrenciler ile öğretmenler arasındadır. İnsanlar arasında onların zıtları da vardır. Zıt olanlar onun yolunda olan kimselerdir. Onlardan bazıları takipçiler, bazıları takip edilenlerdir. Edepler dokuz çeşittir: 1– Okuma ve yazma, 2– nahiv ve dil ilmi, 3– hesap ve muamelat ilmi, 4– şiir ve aruz ilmi, 5– zecr ve fal ilmi vb, 6– sihir, büyü, kimya ve hile ilmi vb, 7– meslek ve sanat ilmi, 8– alışveriş, ticaret, ekin ve nesil ilmi, 9– siyer ve haber ilmi.

Bölüm

Şer'î ilimler ahreti talep etmek için konulmuştur. Bu konuda onu yerine getirenlerin sevap ile müjdelenmesi (vaat) ve hükümlerinden yüz çevirenlerin azap ile tehdit edilmesi (vaîd) varittir. Bunlar altı çeşittir: Birincisi tenzil (vahiy) ilmidir, ikincisi tevil ilmidir, üçüncüsü rivâyet ve haberler ilmidir, dördüncüsü fıkıh, sünnet ve hükümler ilmidir, [beşincisi] hatırlatma, öğüt ve tasavvuf ilmidir, [altıncısı] rüya yorumudur (te'vîl'ül-menâmat). Bu ilim türlerinden her birinin ehil ve erbabı vardır. Onlar onunla kaimdirler ve sürekli onunla meşgul olurlar. Onlardan her birinin belli bir makamı ve ayrılmış bir hissesi vardır. Onlar, organlarıyla kaim (var), nisbetinin iyiliğiyle ve iskeletinin düzgünlüğüyle daim olan beden gibidirler. Tenzil sahipleri, onu temiz nefisleri ve aydınlanmış akıllarıyla Allah'a yakın meleklerden alan peygamberler ve resullerdir. Onlar, hükümler, emirler, yasaklar, azim ve kesinlik sahibi kimselerdir. Onlardan her birinin kendisine ve gönderildiği ve elçilik yaptığı ümmetine mahsus bir kitabı vardır.

Bölüm

Tevîl sahipleri, peygamberlerin halifeleridir. Rivâyet âlimleri hadisçilerdir. Hüküm ve sünnet âlimleri fakihler. Öğüt âlimleri ibâdet edenler, zahitler ve ruhbanlardır.

Bölüm

Felsefî ilimler; matematik ilimleri, mantık ilimleri, tabii ilimler ve metafizik (ilâhiyat) ilimlerden ibarettir. Matematik ilimlerin dört türü vardır: Birincisi, sayıların mahiyetini, türlerinin keyfiyetini, bu türlerin özelliklerini, onların ikiden önce gelen birden nasıl çıktıklarını ve birbirlerine eklendiklerinde onlara ilişen mânâları bilmeye yarayan aritmatiktir. İkincisi geometri (cumetria) denilen hendesedir. Geometri, boyutlu miktarların mahiyetini, çizginin başı olan noktadan nasıl kaynaklandıklarını bilmeye yarar. Geometri disiplinindeki "nokta", sayı disiplinindeki "bir" konumundadır. Üçüncüsü, yıldızlar ilmi (ilm-i nücum), felekler, gezegenler, , burçlar, boyutlarının niceliği, cisimlerinin miktarları, terkip şekilleri, hareketlerinin hızı, dönüşlerinin keyfiyeti, tabiatlarının mahiyeti ve olan şeyler olmadan önce onlara delalet etme şekillerine dair bilgi olan astronomidir. Dördüncüsü, beste (telif) ilmi olan müziktir. Müzik, nisbet bilgisi ve cevherleri farklı, sûretleri değişik, güçleri birbirine zıt ve tabiatları birbirinden hoşlanmayan şeylerin bir araya getirilmesine dair bilgidir. Onlar nasıl bir araya gelirler, aralarında ülfet ve birlik oluşur ve neticede bir tek şey haline gelirler ve bir veya birkaç fiil yaparlar? Biz her sanat (disiplin) için giriş ve mukaddimeye benzer

bir risâle inşa ettik. Onların açıklamalarını, mânâlarını ve simgelerinin anlamlarını bu risâlede anlattık.

Mantık ilimlerinin beş türü vardır: Birincisi, şiir sanatının bilgisi olan poetika; ikincisi, hitabet sanatının bilgisi olan retorika; üçüncüsü, cedel sanatının bilgisi olan topika; dördüncüsü, burhân sanatının bilgisi olan analitika; beşincisi, mugalatacıların münazara ve cedelde kullandıkları sanatın bilgisi olan sofistikadır. Önceki ve sonraki âlimler bu sanatlar hakkında konuşmuşlar ve onlarla ilgili birçok kitap yazmışlardır. Onlar şu an insanların ellerinde mevcuttur. Bizim bu ilimleri saymaktaki ve bu sanatlardan bahsetmekteki amacımız, onlar üzerinde düşünen ve derinlemesine inceleme yapan kimsenin, bütün bunların şeylerin yaratıcısının ve ilkesinin –ki ondan başka ilâh yoktur– birliğine, onların tevhit ile konuşan diller olduğuna delalet ettiğini bilmesidir. Bunlar içinde doğru olan, burhân tarafından tasdik edilen ve haricî varlık derecesinde var edilen şey, sanatla sağlamlaşmış ve hikmetle kaim olmuştur. Bunun aksine tatil (sıfatların iptali), teşbih, temsil, şirk ve ilhâda* davet eden sanat geçersiz ve hakka aykırıdır. Akıl sahiplerinin onu reddetmeleri, ondan uzaklaşmaları ve yüz çevirmeleri gerekir. Aristoteles üç kitap yazdı ve onları Kitabü'l-Burhân'ın mukaddimeleri yaptı. Birincisi Kategoriler, ikincisi Kitabü'l-ibâre Peri Hermenias ve üçüncüsü Analitikler'dir. Bunlar içinde en çok Burhân Kitabı'na önem verdi. Çünkü burhân, filozofların terazisidir (ölçü, tartı). Onlar, sözlerdeki doğruyu yanlıştan, görüşlerdeki isabetli olanı hatadan, inançlardaki hakkı bâtıldan ve fiillerdeki iyiyi kötüden onun sayesinde ayırt ederler. İnsanların çoğunluğu, ölçülen, tartılan ve ekilen şeyleri tahmin ve varsayımında ihtilaf ettikleri zaman böyle bilirler. Aynı şekilde burhân sanatını bilen âlimler de düşünenlerin görüş tahmininde bulunduklarında şeylerin hakîkatlerini bilmeleri için burhânlar koymuşlardır. Aristoteles ve takipçisi filozofların burhân inşa etmedeki amaçları işte budur. İhtiyaç duyulan konuların çoğunu daha önce yazdığımız mantık risâlelerinde anlattık. Bu risâlenin bu bölümünde sana hak ve bâtıl taraftarlarının bilgisini öğrettik. Akılda doğru burhânlarla kaim olan ve iyiye çağırıp, iyiyi emreden her şey Allah'ın yarattıkları hakkındaki muradı, kulları hakkındaki dileği, ölçtüğü ölçüsü, hükmettiği kazası ve kolaylaştırdığı emridir. Bunun zıddı olan her şey ise iblislerin fiilleri ve aklî hikmetten ve burhânî düşüncelerden ayrılan, icat ettikleri saçma görüşleri din ve inanç olarak kabul eden inkârcı filozofların sanatlarıdır. Bu hususta onlara güzel huy ve edeplerle donanmış olan zayıf akıllılar uydular. Hem kendileri yoldan çıktılar hem de bu saçma görüşleriyle başkalarını sapıttılar. Kardeşim, onlardan sakın ve uzak dur. Aynı şekilde şeriat sahipleriyle ilişki kuran bir topluluk peygamberlerin şeriatlarına onda hile yapmak, müntesiplerine tuzak kurmak için girdiler. Böylece kelimeyi parçalamak, ümmeti yoldan çıkarmak, birliklerini dağıtmak ve cemaati dağıtmak istediler. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Ağızlarıyla Allah'ın ışığını söndürmek istiyorlar; Oysa, inkârcılar hoşlanmasalar da Allah ışığını tamamlayacaktır."[108] Kötü davranış, rezil âdet, çirkin huy ve iğrenç görünüş sahipleri böyledirler. Bu değersiz sanat ve çirkin meslek erbabı, yüksek sanat erbabının ölçülerini koyarlar ve farklılık, ihtilaf ve sevgide kendilerinin onlardan

* İlhâd: Gerçek inançtan dönme. Tanrıtanımazlık. (y.h.n.)

108. Saf, 61/8.

daha faziletli, daha zekî, daha iyi, daha parlak, daha güzel, daha tam ve daha yetkin olduklarını düşünürler. Yüce Allah'ın şu sözünde olduğu gibi, her topluluk üzerinde bulundukları hal ile kaimdirler ve onu âdet edinmişlerdir: "Her grup, sahip oldukları ile sevinip böbürlenmektedir."[109] Bu, büyük bir hikmettir. Çünkü Allah pisi temizden bu değişik konularla ayırır. Yüce Allah'ın şu sözünde olduğu gibi, her topluluğun tanınmalarını sağlayan bir görünüşleri vardır: "Araf üzerinde herkesi simalarından tanıyan bazı adamlar vardır." Bu makamlar, sanatlar ve erbabının sahip olduğu farklı derecelerin bilgisi sayesinde bilinenler, varlıkların mahiyetleri, hak ve bâtılın, üstün ve değersizin bilgisi kavranır. İnşallah bu, âlimlerin derecelerine ve mutluların mertebelerine ulaşmaya yardımcı olur.

Bölüm
Matematiğin Sekizinci Risâlesi Hakkında

Bu risâle, ilmî ve meslekî sanatlar, kısımlarının niceliği, mertebelerinin şekli ve engebeli yol ve yöntemlerinin açıklanması hakkındadır. Onlarla kast edilen şey, orada işaret ettiğimiz hususlardır. Onu ortaya koymadaki amaç, meslekî ilim çeşitlerini, pratik felsefe türlerini ve varlıksal sanat ilkelerini saymak ve onları saf zihinler, temiz karakterler ve aydınlanmış ruhlar ile ortaya çıkarmaktır. Her insanın onu bilmesi için üstün bir aklının ve iyi bir çalışmasının olması gerekir. Sanatını iyi icra eden, bir şeyi sağlam yapan ve ona uygun yere koyan kimse sanatında mahir diye adlandırılmaya herkesten daha çok layıktır. O, gücü ve kapasitesi ölçüsünce Yaratıcısına ve Rabbine benzer. Bu risâle üzerinde düşünen ve onu inceleyen kimse gaflet ve cehâlet uykusundan uyanır. Bu risâle onu varlıkların cevherlerini ve bilinenlerin sanatlarını öğrenmeye teşvik eder. Onların bütün ilkeleri orada yayılmıştır. Onları tüm sanatlar için çıkarılmış olan hakîkate göre etkileyen, bütün beşer vücutlarını kullanan ve onları ortaya çıkarmak için insanların bedenlerinden faydalanan şey, feleklere ait tümel nefsin etkisiyle desteklenmiş doğal güçtür. Çünkü o, beşerî bedenlerle birleşmiş tikel nefislerin aletleri gibidir. Tabiat onun heyûlâsıdır. Felekler, yıldızlar ve unsurlar onun araçları gibidir. Ondan bunların tamamına yayılan güç, onların cevherlerini gösterir ve onları kuvvelerinde fiil, edilgi, değişim ve halden hale intikale çıkarır. Böylece onlar maksatlarının farklılığına ve ihtiyaçlarının çeşitliliğine rağmen onun sayesinde amaçlarına ulaşırlar. Bunun üzerinde düşünen kimsenin nefsi onu bildiğinde ve gerçekleştiğinde uyanır. Sanatın iyi yapılmasının hikmetli sanatkârın onları ortaya çıkarmada bir amacının olduğuna delalet ettiğini kesin olarak bilir. Bu amaç, cömertliğinin çeşitli şekillerde ve kesintisiz olarak daimî olmasıdır. Cömertliğinin zirvesi, yaratıklarını en yetkin hale, en yüksek dereceye ve en mükemmel mutluluğa ulaştırmasıdır. Yüce, ulu ve büyük olsun, bu onun lütfundandır. Çünkü ona ancak mahlûkatına ihsânda bulunmak, kullarına şefkatli davranmak, merhamet etmek ve cömertçe vermek yakışır. Onun kendi âlemini gözetmesi, ona daima bitişiktir. Eğer onu ihmal ederse o derhal yok olur ve var olmamak üzere kaybolur. Şeyleri yaratan ve yerleştikleri yer ile bırakıldıkları yer arasında takdir eden Allah'ı tenzih ederiz. "Hepsi apaçık bir kitaptadır."[110]

109. Müminun, 23/53.
110. Hud, 11/6.

Bölüm
Matematiğin Dokuzuncu Risâlesi Hakkında

Bu risâle, huyların farklılığının, hava ve besinlerin sıcak ve soğuk, yaş ve kuru şeklinde değişiklik göstermesine bağlı olarak ayrılmasının, nedenlerinin türlerinin ve onlara bunu ve içindeki rabbâni hikmeti ve ilâhî inâyeti gerektiren şeylerin açıklanması hakkındadır. Fiiller nefislerden güçlerine, mizaçlarına, yaratılışlarına, fertleriyle birleşmelerine ve bedenlerine ilişkilerine göre çıkar. Bu risâlede sana ihtiyaç duyduğun hususları açıkladık. Onlar üzerindeki düşünme ve incelemeni artır. Biz orada sana hatırlayanlar için bir hatırlatma olan bilgi ve hikmeti öğrettik. Orada peygamberlerin, takipçilerinin, halifelerinin ve kendilerinden sonra ümmetin işlerini yürüten imamların edeplerinden oluşan birtakım nükteler vardır. Bunlar, hikmet cevherleri ve akılların gezinti yaptığı ve ruhların meltemiyle hayat bulduğu bahçelerdir. Orada peygamberlere ve resullere haberleri indiren bilgisi ve şeytanların, lanetli İblis'in ve münafık grubunun bilgisi vardır. Onun benzerleri, filozoflar tarafından küçük âlem olarak tasvir edilen insan sûretinin kendisiyle kaim olduğu bedende de mevcuttur. İnsan, büyük âlemdeki şeylerin bir örneği ve misalidir. Onda tabakalar, konaklar ve iyilerin oturduğu meskenler vs vardır. O, kurulmuş bir şehir gibidir. Orada cömert bir kral hükümrandır ve orayı en iyi ve en yetkin şekilde yönetir. O kral şehir ahalisinin işlerini ihmal ettiğinde ve onlarla ilgilenmediğinde onlar orada bozgunculuk çıkarırlar, zulüm ve fesadı artırırlar. Biz bu tür konularda risâlelerimizde çokça açıklama yaptık. Fakat başka yerlerde gizlediğimiz hususları bu risâlemizde açıklamayı şart koştuğumuz için bu misali açıklamak ve bu mânâdaki konuşmayı tamamlamak zorundayız. Çünkü bu risâle, yöneldiğimiz amaçları kendinde toplamaktadır. Bizim bu risâleyi yazmadaki en büyük gayemiz, filozofların söyledikleri, âlimlerin metafizikçi filozofların ve önceki bilgelerin kitaplarından tercüme ettikleri "İnsan küçük âlemdir." görüşünü açıklamaktır. Büyük âlemin içinde bulunan her şey onun bünyesinde ve ilginç yaratılışında toplanmıştır. O, hikmetle kurulmuş, sanatla sağlamlaştırılmıştır. O, Allah'ın kendi eliyle yazdığı kitaptır. Allah, tikel nefsi sanatının bütün eserlerini ve hikmetinin sağlamlığını anlayabilmesi için kendisine şâhid kılmıştır. Tümel nefsi de tikel nefislere şâhid kılmıştır. Nitekim şöyle buyurmuştur: "Rabbiniz değil miyim? Evet, biz tanığız! dediler."[111] Yine dedi ki: "Onun hak olduğu ortaya *çıkıncaya kadar* varlığımızın belgelerini onlara hem dış dünyada ve hem de kendi içlerinde göstereceğiz."[112] Tikel nefis düşüp cismânî heykellerle birleşince halden hale geçti, nihâyet cehennemdeki son kapıya, oluş ve bozuluş âlemine ulaştı. O, insanî sûrettir, melekût sûretidir. Onda burhânlarla kaim olan ve hikmetli yüce yaratıcıya delalet eden misaller vardır. "Ondan başka ilâh yoktur."[113] İnsanın sûreti en görkemli ve en mükemmel sûrettir. Çünkü o dik durmaktadır. O, cennet ile cehennem arasına çekilmiş bir yoldur ve sûretlerin efendisidir. Zira o dik durmaktadır. Onun altında yer alan bütün sûretler ona secde ve rükû etmektedir. O onların rabbi ve efendisidir. İnsanî sûret onları rabbâni bir şekilde yönetir ve onlarda ihtiyarî bir meleke

111. A'râf, 7/172.
112. Fussilet, 41/53.
113. Bakara, 2/163, 255.

ile tasarrufta bulunur. Diğer sûretler ona, onun kendi Rabbine karşı itaat, secde, ona yakınlaşmak için çalışma, onu itaatin gerektirdiği gibi hakkıyla bilme ve o Yüce Rabbe hakkıyla ibâdet etme ile yükümlü olduğu gibi itaat ve secde ile yükümlüdürler. Bundan dolayı onun yaratıcısına itaat edip boyun eğmesi gerekir. Diğer hayvanlar bu yükümlülükten muaftırlar. Bu beden, insanî sûretin mahsus olduğu bu hikmetle kaim ve bütün hayvan şahıslarından üstün olan sağlamlaştırılmış acayip bünye olunca ve onların sahibi olunca, onlara rabler gibi hükmeder. Aynı şekilde onun tamamında, bu büyük âlemde olan şeylere kendi küçük yaratılışıyla uygun olabilmesi için bütün âlemde var olan üstün ve aşağı, başkan ve tebaa, yönetici ve yönetilen gibi mevcut olur. Küçüğün, yaratıcısına itaat ettiği sürece büyüğüne itaat etmesi gerekir. Eğer asi gelirse bunun ona itaat etme zorunluluğu yoktur. Eğer isyan ederse isyanında ona haksızlık etmiş olur. Biz onu mamur şehre benzetecek olursak, o şehirde orayı yöneten bir başkan bulunur. Başkan orayı idare eder, halkından her bir ferdi layık olduğu konuma yerleştirir, ona ihtiyaç duyup da hak ettiği şeyleri verir. O başkanın ileri gelenlerden oluşan bir seçkin grubu olur. Orada hem akıllılar ve iyiler, hem kavrayışı kıt olanlar ve kötüler vardır. Onların hepsi kralın emri altında dururlar. O onları yönetir, onlar da onun emrine uyarlar. Kral işlerine nezaret ettiği ve onları meşgul etmeden durumlarını gözettiği sürece onu kabul ederler. Ondan korkarlar ve ona boyun eğerler. Onlarla ilgilenmez, kendi lezzetleriyle meşgul olur ve zevke dalarsa onlar onun emrine önem vermezler, itaatinden çıkarlar, güç gösterisinde bulunurlar, onun kendilerini yönetmesinden sonra onu yönetmeye başlarlar. Böylece o köle, halk efendi ve yönetici olur. Nefs-i natıka (düşünen nefis) da böyledir. O, bedenin başkanı ve kralıdır. Onda ne zaman kendisine ait bir alet olursa ondaki bilkuvve şeyler sebebiyle külli(tümel) nefse ait ve onunla ilişkili maddelerden onun fiilleri, sanatları ve ilginç halleri fiile çıkar. Onun yanında kendisini ayartan, ona hile yapan, onu doğal şehvetlere ve lezzetlere çeken ve yasaklanan şeylere çağıran bir dostu vardır. O, ihtiyaç duyduğu miktardan fazlası kendisine yasaklanan, alınmaması istenen, Rabbinin uzak durmasını, yaklaşmamasını ve ayrılmasını emrettiği şeyleri alır. Tabiat ve onun değersiz lezzetleri, cehâlet ve gaflet uykusuna dalma, yaklaşılması yasaklanan ve yenmesi haram kılınan ağaçtır. Başlangıçta o yasaklanmış ve hatırlatmanın tebliğiyle engellenmişti. Bu durumda düşünen nefis Âdem konumunda, şehevî nefis ise yoldan çıkmış ve saptıran İblis konumundadır. Bundan dolayı düşünen nefis ne zaman şehevî nefse* boyun eğer, onu kabul eder, onun arzularının peşinden koşar ve lezzetleriyle meşgul olursa hataya düşer, aklî ışıklar kendisinden ayrılır, avreti açılır, takva elbisesinden soyunur, böylece ceza ve aşağılanmayı hak eder. Dendiğine göre, İblis'in Âdem'e gösterdiği şey sebebiyle en büyük çabası ve en keskin kararı, elbisesiz ve çıplak kalması, yararlandığı maddelerinin kesilmesi ve Rabbinin hışmına uğraması için onu hataya düşürmekti. Şehevî nefis ile düşünen nefis arasındaki ilişki de böyledir. Bundan dolayı konuşan filozof ve doğru sözlü peygamber şöyle demiştir: "Küçük cihattan büyük cihada döndük." Küçük cihat ile, düşmana ve muhalife karşı yapılan kılıçlı cihadı, büyük cihat ile ise düşünen nefislerin şehevî ve gazabî nefislere karşı

* Metinde gazabî nefis ibaresi yer alıyor. Şehevî yazılacakken yanlışlıkla gazabî yazıldığını düşünüyoruz. Çünkü bağlama uygun olan, şehevî nefistir. (ç.n.)

yürüttükleri cihadı (mücahede) kast etmiştir. Kardeşim, bu sözü derinlemesine düşün! Bu, bizim söylediklerimizi teyit etmektedir. Düşünen nefis, aklın faydalarına yönelmez, onun feyiz ve maddelerini kabul etmez ve tabiatın ihtiyaç duyduğu miktarının fazlasından uzak durmazsa ona müptela olur ve yol açtığı hata ve yanlış sebebiyle ona muhtaç olur. Bundaki asıl şudur: Tümel nefsin faydalarını ve aklî konuları kabul etmekten uzak durmak tikel nefisten kaynaklanır. Dolayısıyla o, cisim âlemine düşer ve bilgileri duyu ve dokunma yoluyla alması için vasıta verilir. Böylece maddî eklentilerden soyutlanmış ruhânî akledilir şeylerin sûretlerini birleşik duyulurların düşünülmesi yoluyla tasavvur eder. Duyulurlardan ayrıldığı, kendisinde onların etkileri kaldığı ve heyûlâdan soyutlanmış aklî sûretleri müşâhede ettiği zaman bu, onlarla birleşme ve Me'va ve yüce Firdevs cennetinde olma isteği konusunda ona yardımcı olur. Bunun için Yüce Allah şöyle demiştir: "Onlara bunun bir benzeri verilmiştir."[114] Onların sözü şöyledir: "Bu bize daha önce rızık olarak verilen şeydir."[115] Dünya yurdunda, cisimler mahâllinde olanı kast ediyorlar. O, geride kalan sûrettir. Akıl âleminde bulunan daimi lezzetlere tam varlık olarak değişim, yok olma ve halden hale geçme kusuru ilişmez. Nefis buna öğrenimde bir halden diğerine yükselmede çalıştığı sürece ulaşır. Onunla ilgili faydalar bu türden daha üstün olan bir türe hatadan önce bitişir. İçine düştüğü şeyden kurtulunca, gaflet ve cehâlet uykusundan uyanınca veya Âdem'in (a.s) düştükten sonra günahından tövbe etmesi gibi tövbe edince ona döner. Nitekim Âdem tövbe etti, Rabbi onu bağışladı, onun tövbesini kabul etti, iyi haline ve alıştığı ilâhî rahmete döndürdü. Bunun üzerine İblis üzüldü, kıskançlık ve ısrarı arttı. Onun evlatlarını azdırmaya, aralarına kötülük sokmaya ve onlara hile, aldatma ve yalan söz öğretmeye ve tuzak kurmaya başladı. Ortaya çıkan her peygamber ve gönderilen her resul, ancak Yüce Allah'ın kullarına kendilerini sakındırmak ve uyarmak için gönderdiği rahmettir. Yüce Allah'ın gönderilen her peygambere ve Rabbinden bahseden her elçiye Âdem ve İblis kıssasını öğrettiğini, ümmetini İblis ve yaptıklarından sakındırmasını ve onlara İblis'in kibir, sürü ve hilelerini tanıtmasını emrettiğini görmez misin? İşte peygamber ve resullerin peş peşe gelmesinin ve şeriat konulmasının sebebi, İblis'in tamahının kaybolması, kötülük ve eziyet maddelerinin ve Âdemoğullarını aldatmasının sona ermesidir. Aynı şekilde düşünen nefis, kendi iblis ve düşmanı olan gazabî arzulardan sakındığı, gazabî nefis düşünen nefsin kendi ağlarına düşmesinden ümidini kestiği, üzüldüğü, ayağı kaydığı ve öldüğü zaman işte bu onun öldürülmesi ve ölümüdür. Yüce Allah'ın şu sözüne kulak vermez misin? "Yaratıcınıza tövbe ediniz ve nefislerinizi öldürünüz. Bu yaratıcınız katında sizin için daha hayırlıdır."[116]Çünkü İblis'in şiddetli hüzün, keder, hasret ve pişmanlıktan dolayı ölmesi sonucu hakîkatlerin gün yüzüne çıktığı belirli vakit gelince –zira bu, onun ve grubunun öldürülmesi, kibir ve sürüsünün (at ve ayağının) yıkılması ve kabilesinin helak olmasıdır– onun hiçbir izi kalmaz. Gönderilen her peygamberin ve hikmetle konuşan her resulün yanında bir İblis vardır. Ona açıktan nasihat eder, düşmanlığını içinde gizler, onu işlerini bozmak için yönetir, ümmeti ona karşı kışkırtır. En büyük

114. Bakara, 2/25.
115. Aynı âyet.
116. Bakara, 2/54.

amacı, onun işini hile ve kurnazlıkla bozmaktır. Çünkü peygamber kendi asrında ve resul kendi zamanında Âdem'in kendi dönemindeki konumundadır. Asrının insanları kendi çocukları, oğulları ve zürriyetidir. Nitekim Resulüllah (as), kızının kocasına ve amcasının oğluna şöyle diyerek tavsiyede bulunmuştur: "Ben, sen ve Ali bu ümmetin babasıyız." Allah, Peygamber'i masum kılmış, İblis'ten korumuş ve onu kendisine tanıtmıştır. O, ne Resulüllah'a ne de Allah'ın pislikten arındırıp tertemiz kıldığı Ehlibeytine hile yapabilir. Yüce Allah onlara şu sözüyle işarette bulunmuştur: "Benim kullarım üzerinde senin otoriten yoktur."[117] "Ancak ihlâslı kulların bunların dışındadır."[118] Bir konuda başkasını kötülükten sakındıran kimsenin bizzat hataya düşmemesi burhân ile sabittir. Âdem hataya düşmüş ve aldatılmıştır; çünkü henüz başlangıç idi. Yüce Allah onu bununla yükümlü tutmuş, ona İblis'in kendisinin ve eşinin düşmanı olduğunu öğretmiş, onu İblis'ten sakındırmış ve men etmiştir. "Fakat o unuttu, biz onda kararlılık bulmadık."[119] Yüce Allah onun kendisinden sonra gelen zürriyetine Âdem ve İblis'in başlarına gelenleri öğretti, onun kıssasını anlattı, onları İblis ve yaptıklarından sakındırdı, onun soyundan gelen peygamberleri ve elçileri ulü'l-azm (azim sahipleri) diye adlandırdı. Çünkü onlar, İblis'in tesis ettiği "Allah'a isyan" suçunu bitirmeye ve Âdem'in zürriyetini İblis'in düşürdüğü ve davet ettiği günahtan çıkarmaya azmettiler. Yüce Allah onları azim sahibi peygamberler diye adlandırdı. Âdem'in onlarda görüldüğü gibi bir azmi olmadı. Çünkü o, unutması ve yasaklanan meyveden yemesi sebebiyle düşmanı tarafından hataya düşürmek için kandırılan ilk insandı. Daha önce açıkladığımız bu risâlede bundan ve Âdem ve İblis kıssasından bahsedilmiştir.

Bölüm
İtaatkârların Davetinin Nitelenmesi Hakkında

Ümmet içinde ayakta duran, nebevî emânetleri koruyan peygamberler, resuller, yol gösterici imamlar ve raşid halifeler hikmet sandıklarıdır. "Birtakım evlerde, ki Allah, yüksek tutulmasına ve oralarda kendi adının hatırlanmasına izin vermiştir."[120] Yanlarında meleklerin taşıdıkları sekinet tabutu vardır. Onlar layık olan ortaya çıkıncaya ve halef seleften tevarüs edinceye kadar onu korumakla görevlidir. İşte onlara icabet eden herkes Allah'ın yeryüzündeki âyeti ve mutlak işaretidir. Onları tanıyan, yollarına tabi olan ve rehberlikleriyle hidâyete eren kimse kulluğu sadece Allah'a tahsis etmiş, bedeninde onunla birlikte olan ve onda kan gibi dolaşan, açıktan ve gizlice düşmanlık eden insan ve cin iblislerinden kurtulmuş olur. Onlardan ve tuzaklarından kurtulunca bedenle birlikte olduğu sürece bilkuvve melek olur. Nefsi bedenden ayrılınca bilfiil melek olur. Peygamberlerin davetinden gafil olan, onlara icabet etmeyen, kendi zamanının şeytanlarına ve firavunlarına uyan, nefsinin kötü ve çirkin arzularına dalan kimse aklî faydalardan mahrum kalır, temiz zürriyetten çıkar ve bilkuvve cismanî olan İblis ve şeytanlar grubuna dâhil olur. Ölünce bilfiil şeytan, yoldan çıkmış ve saptıran

117. İsra, 17/65; Hicr, 15/42.
118. Saffat, 37/128.
119. Tâhâ, 20/115.
120. Nûr, 24/36.

bir ruhânî ve gücünün yettiği kimseyi vesvesesi ile saptıran bir başkan olur. Nitekim Yüce Allah şöyle demektedir: "Böylece her peygamber için, insan ve cin şeytanlarından düşmanlar yarattık. Bunlar, aldatmak için birbirlerine süslü sözler fısıldarlar."[121] Bu durum hâlâ böyledir. Nefsi eğitilen, davranışları temizlenen ve fiilleri güzelleşen herkes melek olur, üstün makama, yücelik yurduna ve nimet mahâlline yükselir. Tabiata çakılıp kalan, oraya yerleşen, değersiz şehvetlere dalan, haramları helal sayan ve yüce şahısların ifadesinden sapan kimse ise ölünce alçaklık yurduna, hastalıklar ve acılar mahâlline ait olur ve oluş ve bozuluş âleminde kalır. "Derilerin her yanışında cezayı tatmaları için, derilerini başka derilerle değiştireceğiz."[122]

Bölüm
Âdem ve İblis'in Keyfiyeti Hakkında

Bu risâlede hakiki ilimlerin sırlarını ve şer'î şifreleri öğrenmek isteyen kimse için gerekli olan ve akıl sahiplerinin kesinlikle ihtiyaç duydukları şeyleri gündeme getirmeyi şart koşunca yöneldiğimiz ve ikaz ettiğimiz en önemli husus şöyle diyerek soru soran kimseye cevap vermektir: İblis'in Âdem'den beri nesilden nesle, kabileden kabileye zamanların geçmesine, dönemlerin değişmesine rağmen bütün ümmetleri aldatarak hep bâki ve devam etmekte oluşu ve yine bilinen kıyâmet gününe kadar bu halini sürdürmesi nasıl açıklanabilir? O, Âdem'in aldanmasına yol açan bu veya başka bir bedenle bâki midir? Onun terkibi nasıldır? O, insan sûretine benzer mi, yoksa ondan farklı bir sûrette midir? Bu soru, önemli ve kapalı bir bilgiyi, ince bir mânâyı ve dakik bir sırrı araştırınca ilimde yetenekli olan ve hüküm derecelerine çıkan kimsenin dinin esaslarına ve bilgi ve kesinliğin hakîkatlerine ulaşmak için bu sırrı araştırması ve bu konuyu bilmesi gerekir. Âlimlerin dayandıkları ve filozofların vâkıf oldukları din esasları ve bilgi hakîkatleri, Yüce Allah'ın bilgisi, rablığını ikrar, yarattıklarını, yaratmasından yayılan şeyleri, aklın nefiste tecelli etmesi ve nefsin ondan feyiz ve varlığı kabul etmesi esnasındaki keşfin devrini, gizliliğin devrini, bilginin tikel nefislere duyu organlarıyla, nazarî işaretlerle ve yüklenen ibâdetlerle ulaşmasını bilme, Âdem'in bilgisi olunca ilim ehlinin aynı şekilde İblis'i de bilmesi gerekir. Çünkü onların onun tuzağına ve ağlarına düşmemek için terk ve ihmal edemeyecekleri şeyleri bilmeye ihtiyaçları vardır. O zaman onlar Allah'ın methettiği, övdüğü, İblis'ten uzaklaştırdığı ve onlara duyduğu arzuyu kestiği ihlâslı kullarından olmazlar: "Kullarım üzerinde senin otoriten yoktur."[123] Bu böyle olunca bizim burhânla açıklamamız gerekir. Biz diyoruz ki: Âdem, cismanî âlemin kişilerinden biriydi. Her ne kadar zaman boyunca, günlerin geçişiyle, tecrübelerin birikmesiyle ve peygamberler ve filozofların yüce topluluktan vahiy ve haberler getirmesiyle ilerlese, artsa ve yayılsa da başlangıçta günümüzde gözlemlenen şey ve âlimin yaptığı ibâdetler, ameller ve sanatlar vardı.

Âdem birbirine zıt tabiatları olan bir beden olduğu için yokluk onun için zorunlu olmuştur. Kendisi için takdir edilmiş bir süre içinde bâki kalması emrin tamamlanması ve hükmün yerine gelmesi içindir. Sonra Yüce Allah onun canını kendisine alır,

121. En'am, 6/112.
122. Nisa, 4/56.
123. İsra, 17/65; Hicr, 15/42.

onun konumunu çocuğunda bâki kılar ve makamını korur. Onu çocuğuna ait temiz saflık tevarüs eder. Onların üzerinden selef geçtikçe onu halef takip eder. Konum kalır, mertebe korunur. O, peygamberlik mertebesi ve risâlet derecesidir. Ortaya çıkan her peygamber ve gönderilen her elçi Âdem'in makamında kalkar, soyunu eğitmede ve davetini yaymada ona vekalet eder. Onların hepsi ona nisbetle Âdem'dir. İşte bu, Âdem bilgisidir.

Bölüm
İblis'in Tanınması Hakkında

İblis de böyledir. O herhangi bir türde birleşik şahıslardan biri olunca insan veya cin türünden olur. Fakat o, Âdem'e ancak insan sûretinde geldi. Onu bu şekilde kandırdı. Çünkü o onunla konuştu, o da onu anladı. Nitekim haberde de böyle gelmiştir. Olan şey ondan da oldu. Mahlûkları hakkında verdiği hükümleri onun hakkında da verdi. Ay feleği altında bulunan hiçbir şey devamlı bâki kalmaz. Onun mutlaka değişmesi ve dönüşmesi gerekir. Onun hakkındaki soru ancak konumunun (menzile) kendisinden sonra gelecek, ona vekalet edecek, onun yerine geçecek, onun işini yapacak, onun davetini tamamlayacak ve onun günahını geliştirecek kimselerde korunacağına bakmaktı. Gönderilen her peygamberin karşısında duran her düşman İblis'tir. Çünkü onun gibi davranır ve onun kurduğu şeyin benzerini kurar. Her peygamberin Âdem konumunda olması gibi Allah'ın ve dostlarının düşmanları da İblis konumundadır. Onun konumu gizlilik (setr) dönemi boyunca çocuğu ve soyunda korunur. Bu, Âdem ve İblis'in âlemdeki devir ve bekâlarını doğru burhânla bilmektir. Kardeşim, bu ilmi anla ve bu bilgiye güven. Bu bilgi haktır. Bu sırrı aklına güvendiğin, dinini doğru bulduğun kimseye nefsi eğitilince, davranışları arınınca ve çalışmaları başarılı olunca öğret. Allah dilediğini doğru yola iletir. Bu ilim ve benzerleri sayesinde dünya ve âhirette daimi kalıcılığa, yerleşik sevince ve bâki olan mutluluk yetkinliğine ulaşırsın.

Bölüm
İsagoci ile İlgili Onuncu Risâlenin Hatırlanması Hakkında

Onlar, filozofların mantıkta, sözlerinde, konuşmalarında, kitaplarında, delillerinde ve burhânlarında kullandıkları altı (6) lafızdır. Bunlar cins, tür, şahıs, fasıl (ayrım), hassa (özellik) ve araz (ilinti)dir. Yöneldiğimiz, kardeşlerimizi mânâlarını anlamaya davet ve teşvik ettiğimiz bu risâle ile güttüğümüz amaç, insanın dikkatini, onun zâtını oluşturan, tamamlayan, onu daimi kalıcılığı elde etmeye hazırlayan ve ona mantıkî, lügavî ve felsefî konuşma arasındaki farkı ve her birinin hakîkatini ve tıpkı dilin düzeltilmesi, doğruya yöneltilmesi ve dil hatası ve yanlışından itidale döndürülmesinde nahiv ilmine ihtiyaç duyulması gibi aklın doğruya yönlendirilmesinde, güçlendirilmesinde, hakîkatlere doğru yöneltilmesinde, hata ve yanlıştan döndürülmesinde ihtiyaç duyulan şeyleri açıklamayı öğreten şeylere çekmektir. Çünkü mantık sanatının akıl ve akledilirlere nisbeti nahiv sanatının dil ve lafızlara nisbeti gibidir.

Bölüm

Kategoriler ile İlgili On Birinci Risâlenin Hatırlanması Hakkında

Bu, tümel akledilirlerin açıklanmasıdır. Bunlar, her biri varlıklardan bir cinsin ismi olan on terimdir. Bunlar cevher, nicelik, nitelik, izafet, mekân, zaman, konum, sahiplik, etki ve edilgidir.* Kast edilen amaç, bütün mevcut şeylerin mânâlarının her biri cinslerin cinsi diye adlandırılan ve cinslerin kendilerine dâhil olduğu bu on kategoride (makulât) toplandığını ve cinslerin türlere, türlerin şahıslara ve şahısların analara (ümmehât) nasıl ayrıldığını açıklamaktır. Onlar akılların bahçeleri, yüreklerin bostanları, ilimlerin ravzaları, hikmetlerin cennetleri, nefislerin meyveleri ve ruhların gezi alanlarıdır. İnsan, üstün olduğu şeylerden bunlarla ayrılır.

Bölüm

Periarminas ile İlgili On İkinci Risâlenin Hatırlanması Hakkında

O, ibareler hakkında konuşmak, mânâları hakîkatlerine uygulamak (eda) ve onları açıklamaktır. Onunla güdülen amaç, kesin, basit ve müfret sözleri tarif etmek, olumluluk ve olumsuzluğu karşılamak, söz çeşitlerini bölümlemek; hangisinin burhânî öncülleri oluşturan kesin terim olduğunu, ismin, kelimenin, mutlak sözün, kesin sözün, olumlunun, olumsuzun, muhtemelin, müstakimin, madulün, ikili, üçlü ve dörtlü önermelerin, zorunlu, imkânsız ve mümkün şeklindeki üç unsurun, zıddın, çelişiğin ve kıyasın öncüllerinde ihtiyaç duyulan diğer şeylerin ne olduğunu açıklamaktır.

1. Bölüm

Analitikler ile İlgili On Üçüncü Risâlenin Hatırlanması Hakkında

O kıyastır. Onunla güdülen amaç, filozof ve kelâmcıların kanıtlamalarında, iddialarda, delillerde, görüş ve düşüncelerle ilgili münazaralarda kullandıkları kıyasın niceliğini açıklamaktır. O, metafizikçi eski filozofların ve âlimlerin konuşmalarda doğru sözün yalandan, düşüncelerde doğrunun yanlıştan, inançlarda hakkın bâtıldan ve fiillerde iyinin kötüden ayırt edilmesi ve ne, nasıl ve nerede olursa olsun, hangisinin sahih ve sağlam, hangisinin bozuk ve kaybolmuş olduğunun bilinmesi için koydukları ölçüdür. Dışarıdaki ve içerideki âyetler, yaratılışın sırları, âlemdeki mucizeler, parlak ışıklar ve mevcut hakîkatler onunla ölçülür.

2. Bölüm

Analitikler ile İlgili On Dördüncü Risâlenin Hatırlanması Hakkında

O burhândır. Onunla güdülen ve bütünüyle talep edilen amaç, içinde yanlış, hata, kusur ve galat bulunmayan doğru kıyasın niteliğini açıklamak ve ortaya çıkarmaktır. O burhân diye adlandırılır. O, ileri görüşlülüğün ölçüsüdür. Dış dünyadaki ve içerideki âyetler, yaratılışın sırları, kıyâmet, yeniden diriliş, mebde (başlangıç), mead (son) ve döndürülüş bilgisi onunla incelenir. Doğruya yöneliş, mürşide uyma, rehbere uymada yola girme, faziletli kimseye itaat, bilgi ve öğretim onunla açıklığa kavuşur. Onun

* On kategori sayılırken (sad ile) nusbet kelimesine de yer verilmiştir. Onun anılmamış olan vaz' (konum) olacağını varsayarak konum şeklinde tercüme ettik. (ç.n.)

sayesinde tartı, akılların başlangıcı olan miskalleri ve metafizikçi filozof sarrafların doğruyu ve yanlışı, hakkı ve bâtılı bilmek için kullandıkları ilk bilgiler adaletle tartılır. Kesin doğru, açık bilgi, sağlam yöntem, dosdoğru yol kesin deliller, parlak ışıklar ve açık burhânlarla izah edilir. Bütün bunları öğren, düşün, onlar hakkında sana icabet edenlerle yetin, elindekilere rağbet et, yüksek ilim kapıları ve yüce mertebeler kabul et. Belki onunla süslenince yükselirler ve iyiler makamına erişmek için onları okumayı ve mütalaa etmeyi adet edinirler.

Bölüm
Ruhânî Yaratılış Hakkında

Bu risâleyi diğerlerinden önce yazdık ve onu Yüce Allah'ın hikmetine tabi olmak ve emrine uymak için sonrakilere öncül yaptık. Çünkü Yüce Yaratan her şeyi ilk icat ve en yetkin yaratmasında bir defada bilkuvve yarattı, sonra onları tek tek kuvveden fiile çıkardı. Yüce ve ulvî olan ruhânî âlemde başlangıç, onların ilki ve var edicisinden var olmasıyla onların varlık sebebi olan en üstünü iledir. O, onun devamlılığıyla bâkidir. Bundan dolayı o, varlığın ilkesi, cömertliğin kabul edici, fazilet ve iyiliklerin tamamlayıcısı, bütün erdem ve mutluluklarla ışık ve bereketlerin tam olanıdır. O, kirlerden, değişikliklerden, muhtelif tabiatlar, birleşik heyûlâlar ve farklı sûretler cihetiyle meydana gelen noksanlıktan uzaktır. O her varlığı kendi mertebesine yerleştirir, kendi derecesine koyar, ona hak ettiği adaleti uygular ve ona kapasitesi ve takati ölçüsünde nizamın gerekliliği, yetkinlik ve tamlık derecesi içinde verir. Bundan dolayı onların onu hak eden ve ona layık olan her biriyle ilgili özel zatlarının tamamlanması için onda bütün mevcutları koruyan gücü onların akledici varlıkları yapmıştır. Bu nedenle onun özel zâtına ondan bilfiil sadır olan fiil adıyla işaret edilir. Çünkü onun zâtı ve sûreti onun tesirlerini yapmıştır. O, bu açık olan öncekidir. Sonra onu sonraki katılan izler. O, ondan kaynaklanan ve zatların bütün varlıklardan kendi var edici vasıtasıyla yaratıldığı tümel nefistir. O, onların en üstün hali, en görkemli ameli, en iyi sûreti ve en yetkin varlığıdır. Cisimler tasavvur edilince, meydana geldiği şekilde ortaya çıkınca ve onlarda iz bırakınca onun sayesinde onlarda doğal cisimlerle ve duyusal aletlerle bedenlerin sûret ve gıda farklılığına göre kendileri için yaratılmış güçler ölçüsünde ilişkili olmalarını sağlayan bir güç hâsıl olur. Her birinin sûreti diğerinin sûretinden farklı yapılmıştır. İşte bu, cisimlerdeki (bedenler) kalıcı tabiattır. Farklılık, ilişkili olma, düşünme, tasavvur ve onlardan her birinde özel sûretlerle oluşma, kendisinden başka ilâh olmayan, ismi ve şanı yüce olan yaratıcılarının, var edicilerinin ve sûret vericilerinin dilediği gibi, onun sayesinde gerçekleşir. Çünkü nimetleri üstün ve isimleri kutsal olan Allah, onu (kalıcı tabiat) bedene yerleştirmiş, bedenin kıvamını onun varlığıyla sağlamış ve bedeni onun gücüyle kendisi için hazırlanmış olan şeyin tamlığına, ulaşılması ve yanında durulması takdir edilen gayeye ve doğru harekete geçirmiştir. Ancak kendisi dışındaki bazı engeller ona mani olur. Dolayısıyla bu engel ortadan kalkıncaya, mani kayboluncaya ve özel hareketine geri dönünceye kadar hareketten alıkonulur. Sonra bilkuvve zât olan heyûlânın (madde) bilfiil varlığı yoktur. O, varlığa şeyin kendisi olmasını sağlayan sûreti kabul ederek çıkar ve yokluk oluşu ondan ayrılır. Yokluğun bilfiil ve bizzat varlığı yoktur, aksine o bilaraz mevcuttur. Varlığın yüce yaratıcısı ve

her mevcuda cömertlik taşıran Allah cömertliğin kaynağıdır. Varlık ondan başlar, ona döner. Bundan dolayı cismanî âlemin ve birleşik yaratılmışların esasları olan yüksek basit cevherlerden oluşan ruhânî yaratılışın sıralaması hakkında şöyle dedik: İlk akıl öncedir. Ondan kaynaklanan tümel nefis onu takip eder. Heyûlâ arzu duyar, tabiat öncedir. Heyûlâ, kendisinde sûretlerin meydana gelmesini arzular. Tabiat, kendisine indiğinde onunla (heyûlâ) varlık talep etme konusunda nefisten öncedir. Kardeşim, Allah seni doğru yola yöneltsin, bu sözü anla ve bu önemli bilgiyi incele! Bu bilgi seni Allah'ın lütuf ve rahmetiyle ona ve cennetine ulaştıracaktır.

Bölüm

Cismânî Yaratılışın Bilinmesi Hakkında

Cismanî yaratılışın bileşimine gelince, yüce felekler birleşerek meydana gelince, tümel nefisten kaynaklanan muhkem hareket bilkuvve dönünce ve şeyleri ilk heyûlâ sayesinde kuvveden fiile çıkaran güçler mutlak cisme yayılınca şeyler başladı, merkezin tamamlandığı tabiat göründü, o merkeze muhtelif tabiatlar yerleşti, analar (ana unsurlar) döngüsel felek hareketi vasıtasıyla karıştı, ışıklı yıldızlar parladı, ışıklarıyla merkeze yöneldi ve felekler döndü. İlk dönüş, sayesinde çevreleyen feleğin meydana geldiği iradî hareketle hareket eden nefsanî bir dönüştür. O, nefsanî güçten ilk meydana gelen ve cisimsel hareketin ilkesi olan şeydir. Dolayısıyla tümel nefis onunla ilişki kurdu, yüce yaratıcısının etrafında şevkle döndü, nedeni olan ilk var etme derecesine katılmak, yetkinlik mertebesine ulaşmak ve en yüksek makamda bâki olmak istedi. Sonra çevreleyen (muhît) felek döndü ve onun altındakiler de bu şekilde meydana geldiler. Harekette onun altında oldular. Çevreleyen felek, kendisinden meydana gelen şeylere duvar oldu. Sonra altındaki felek döndü. Onun altındakiler de Ay feleğine varıncaya kadar aynı şekilde ondan birleşme yoluyla meydana geldiler. Sonra felekî dönüş, kendi altındaki hariç, Ay feleği altındaki bir felek olarak dönmeyi bıraktı. Merkez dairesi ve onu çevreleyen ve onun parçalarına yapışan şeyler hava, su, esir ve şiddetli soğuk gibi dairelerdendir. Tabii güçler merkezle birleşmiş ve dönüşle karışmıştır. Onun üzerinde Güneş ve Ay dediğimiz iki büyük lamba ve yıldız ışınlarının haleleri parlar. Merkez yüce etkiyi kabul eder. Yeryüzünde yaratılışı başlayan ilk şey maden, sonra bitkinin sûretidir. Bütün hayvanî şeylerin sûreti bitkisel sûrette Yüce Allah'ın onu bitkiden sonra oluşan her hayvanın besini olarak takdir etmesi sebebiyle bilkuvve olarak mevcuttur. O, bitkiyi hayvanın kendisine ihtiyaç duyması ve ihtiyaçsızlık gösterememesi nedeniyle hayvandan önce var etmiştir. Bitkinin sûreti de aynı gerekçeyle hayvanın sûretinden önce mevcuttur. Hayvan ve insanın sûreti bitkinin sûretinde toplanmıştır. Sonra hayvanın yaratılışı başladı ve kendilerinden sonrakilere alet olmaları sebebiyle ondan terkip yoluyla daha değersiz ve düşük olanlar meydana geldi. Bu onun için vergidir. İlk yaratılışa en yüce olan üstün varlıkla başlandı. Çünkü nûrânî cevherler âleminde mertebede öncelik ve şanı yüce yaratıcıya yakınlık üstünlüğü dışında terkip, farklılık, başkalık ve ayrılık yoktur. Çünkü onlar zaman dışıdırlar ve mekâna ihtiyaç duymazlar. Cismanî yaratılış (veya yaratıklar) ve tabii âlem oluş ve bozuluşu, değişim ve dönüşümü kabul edince, zamanda meydana gelince, mekâna ihtiyaç duyunca ve beslenince en düşük olanda

başlangıç, en üstünle son bulacak şekilde oldu. Bundan dolayı insan, kendisi için taşıdıkları yarar ve maslahat sebebiyle ulaştığı gayedeki varlığıyla maden, bitki ve hayvandan sonra ortaya çıktı. Eğer cismânî yaratılışta başlangıç maden, bitki ve hayvandan önce insan ile olsaydı onun yaratılışı abes olurdu. Çünkü ayakta kalamaz ve kolay yaşayamazdı. Ne besin, ne de kendisinden önce bitki ve hayvanın olmasıyla elde edeceği imkânları bulabilirdi. Bundan dolayı rabbâni inâyet ve ilâhî hikmet sayesinde madenler, bitkiler ve hayvanlar insandan önce var olmuştur. Çünkü o, bedeninin şeklini, yaşama ve devamlılık sebebini borçlu olduğu besin ve maddeye muhtaç ve mecburdur. Bundan dolayı cismânî yaratılış, ruhânî yaratılışın aksinedir. Çünkü ruhânî olanda en üstün ile başlanır, sonra en düşük olan yaratılır; cismânî olanda ise en düşük olan ile başlanır, sonra en üstün yaratılır. Aynı şekilde filozoflar da ortaya koydukları ilimlerde, çıkardıkları sanatlarda ve yazdıkları kitaplarda böyle yaptılar. Onlar, sonra gelenlere öncül kabul ettikleri şeylerle başladılar. Önce gelenin sûreti, bilkuvve önce geldiği şeyin sûretini kendinde toplar, ona işaret ve delalet eder. Peygamberler de şeriat kanunlarında, hükümlerinde, farzlarında, sünnetlerinde, koydukları ibâdet ve itaatlerde böyle yaptılar. Şeriat, zâhirinde (dış yüzünde) cismânî yaratılış sıralamasına, bâtınında (iç yüzünde) ruhânî yaratılış sıralamasına dayanır. Çünkü şeriat koyucunun insanları davet ettiği, onlara gösterdiği ve uğrunda onlarla cihat ettiği ilk esas birincisi Allah'ın birliğine şehadet, ikincisi risâlete şehadet olmak üzere iki şehadettir. Şeriatın geriye kalan kısmı bu ilk farzda bilkuvve mevcuttur ve tamamı onda toplanmıştır. Bu nedenle Resulüllah şöyle demiştir: "Kim Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şehadet ederse bu sayede kanını ve malını kurtarır." Peygamber, müşriklerle onu söyleyinceye kadar cihat ediyordu. Sonra dedi ki: "Kim onu ihlâslı olarak söylerse cennete girer. Ona şöyle dendi: "Bu sözün ihlâsı nedir ey Allah'ın resulü?" Dedi ki: "Sınırlarını bilmek ve haklarını yerine getirmektir." Bununla şeriatın sınırlarını bilme, farz ve hükümlerini yerine getirme konusunda yetkinleşmeyen kimsenin cennete girmeyi hak etmeyeceğine işaret etti. Bundan dolayı nebevi kitapları ve yüce âyetleri indirmedeki uygulama, içinde kendilerinden sonraki uzun ve büyük sûrelerin mânâlarını toplayan kısa sûrelerle başlamak şeklindedir. Bu, Yüce Allah'tan kullarına bir lütuf, rahmet ve ihsândır. Zira insanların ilâhî bilgileri ve rabbâni hikmetleri bir defada öğrenmekten aciz oldukları bilinmektedir. Bilakis onlar bir şeyden sonra bir şeyi olmak üzere tedrici olarak ve gücün önce kapasite ve yaratılışlarına yerleştirilen şeyleri kabul etmesi şeklinde öğrenirler. Şeyler ve tasavvurları onlara bilkuvve gelince nefislerinde bilkuvve meydana gelen şeylerin ibâdet, itaat, temizlik, namaz, oruç, zekât, hac, cihat ve diğer şer'î farzlar ve dinî sünnetler gibi fiile çıkarılmalarını gerektiren şeyler gelir. Bütün bu fiillerin ilim ve bilgileri kendilerinden önce gelir. Onlar hakkındaki bilgileri tamamlanıp uygulamasına vâkıf oldukları ve öğretimini kabul ettikleri zaman onları yapmakla ve yerine getirmekle yükümlü olurlar. Ay feleği altında bulunan varlıklar da böyle sıralanırlar. Bu böyle olunca filozoflar, bilgeler ve âlimler matematik ilmini diğer ilimlerin önüne aldılar, onları sonraya bıraktılar ve matematik ilminde bilkuvve var kabul ettiler. Kim kendisini matematik ve talimî ilimlerle yetiştirir, nefsini onlarla süsler ve onları okumaya devam ederse filozofun onu diğer ilimlere

geçirmesi, onu öğrendiklerinin sonuna ulaştırmadan kaybolmaması, durduğu yerde durdurması, ona ilim sınırını tamamladığında amele başlamayı ve onu amel ile bilmeyi emretmesi gerekir. Bildiği halde amel etmeyen kimseye bilgisi, amel ettiği halde bilmeyen kimseye de ameli fayda vermez. O, Yüce Allah'ın haklarında şöyle buyurduğu kimseler gibidir: "*Çalışan, yorulan, kızgın bir ateşe girecektir.*"[124] Yine dedi ki: "Oysa güzel bir iş yaptıklarını sanıyorlardı!"[125] Yüce Allah ancak âlim ve bilen kimsenin amelini kabul eder. Bu, Yüce Allah'ın yarattıkları hakkındaki sünneti, filozof kullarının sünneti, seçilmiş peygamber ve velilerinin sünneti olunca bizim onların yaşam tarzına uymamız, ahlaklarıyla süslenmemiz ve onların bizim için güzel örnek olmaları gerekir. Daha önce yazdığımız risâleleri, yüksek ilimler ve önemli hikmetler öğrencilerinin yetişmelerine yardımcı olması için matematik ve riyazî ilimlerle başlattık. Nefisleri onlarla eğitilince, onlarda mahir olunca, mânâlarını öğrenince ve sırlarına vâkıf olunca ilimler kendilerine açıkça göründü ve nefislerinde bilkuvve oldu. Bu ilimler kendilerine gelince onları öğrendiler, onları kabul etmeye, inkârı ve bilgisizliği bırakmaya koştular. Aynı şekilde bu risâleleri ele geçiren kimsenin önce yazdıklarımızla başlaması gerekir. Çünkü biz risâlelerde bu risâlenin amaçları, mânâları, burhânları ve faydaları topladığını söyledik. O bizzat bütün risâleler ve tamamıyla içlerinde olan ilimler yerine geçer. Çünkü o sonuçtur. Onda daha önce yazdığımız ek bilgilerin açıklaması vardır. Bunları onlar gösteren deliller ve üzerinde düşünen kimseyi yüce âleme çıkması ve göklerin melekûtunu seyretmesi için cehâlet ve gaflet uykusundan uyandıran uyarıcılar yaptık. Önceden ortaya koyduğumuz bu kapsayıcı risâlede kesin kanıtlar ve parlak burhânlar ile niyetlendiğimiz şeylerin açıklamasını ispatladık. Onları önceki matematik ilimlerin bölümlerine tevdi ettik, onların kapılarını açtık, onlara rağbet eden kimselere konularını kolaylaştırdık, onları anlatma, hazırlama ve oldukları gibi sıralama konusunda ilk filozofların ve rabbâni âlimlerin amaçlarını izah ettik. Felsefenin insan gücü ölçüsünde Tanrı'ya benzemek olduğunu açıkladık. Eğer şeyler evvela bilkuvve önce gelirse onların bilfiil sonraya kalan şeylerde ve daha önce uzatmadan özetle ezberlenmesi kolay, kaynağı ulaşılabilir olan ve öğrenciler tarafından öğrenilebilen, açıkladığımız, bahsettiğimiz ve anlattığımız sözlerde ortaya çıkarılmasını (ızhar) gerektirir. Onu araştırıp incelediğin zaman onu yazmadaki maksadımızın Yüce Allah'a dua ile yaklaşmak, onun birliğine, yakınlığına ve onu kullarına öğrettikleriyle bilmeye işaret etmek olduğunu anlarsın. O, kullarına kendisini doğru yol ve yöntemle tanımalarını emretmiştir. Böylece isimleri üzerindeki şüphe, inkâr, teşbih ve ilhad ortadan kalkar. Anlattıklarımızı öğrenen kimse Allah'ın kendisine şirk koşma ve ilhat suçu işledikleri için haklarında şöyle buyurduğu kişilerin sıfatını kavrar: "... bunun nedeni şudur: Yalnız Allah'a dua edildiğinde, inkâr ediyordunuz; ve O'na ortak koşulunca, inanıyordunuz."[126] Bunun sebebi, Yüce Allah'ı tanımaktan yüz çevirmeleri, onu inkâr etmeleri, ortak koşmaları, isimlerinde sapıklığa yönelmeleri ve onun dışında kendilerine zarar ve fayda veren ilâhlar edinmeleridir. İsmi yüce olan şöyle buyurmuştur: "Bunlar, sizin ve atalarınızın taktığı

124. Ğâşiye, 88/3-4.
125. Kehf, 18/104.
126. Mümin (Ğafir), 40/12.

isimlerden başka bir şey değildir ve Allah onlar için hiçbir delil indirmemiştir."[127] Göklerin ve yerin yaratılışı, içeride ve dışarıda bulunan parlak mucizeler, Yüce Allah'ın birliğine ve kendisine delalet eden varlıklarının varlığıyla varlığına şehadet eden, onların çiftliğiyle tekliğine, geçişleriyle devamına, yok oluşlarıyla bekâsına, acizlikleriyle kudretine, zayıflıklarıyla kuvvetine, bazılarını bazılarıyla kuşatmasıyla ihatasına, apaçık kitabında satırlar halinde yazdıklarına ve kerim levhasında haber vererek kaydettiklerine çağıran delaletler üzerinde düşünmeyen kimseler vardır. O şöyle demiştir: "Onun hak olduğu anlaşılıncaya kadar varlığımızın belgelerini onlara hem dış dünyada ve hem de kendi içlerinde göstereceğiz."[128] Yine demiştir ki: "Biz her şeyi apaçık bir kitapta saydık."[129] Bütün hakiki ilimler ve sözlük ibareleri, dillerinin, kişilerinin, beyitlerinin ve keyfiyetlerinin farklılığına rağmen var edicisinin birliğini dile getirir ve yaratıcısının ispatını ikrar eder. Bu, onların yaratılışında ve Allah'ın bütün insanları yarattığı fıtratında mevcuttur. Aralarına ihtilaf ve ayrılık düşmesinin sebebi, nefislerinin birleştiği bulanıklık lekeleri, değişim kirleri, eğlenen nefislerin ve dalgın ruhların duyulur şeylere ve tersyüz olmuş kişilere meyletmesidir. Dinî yükümlülük ve şer'î yoldan çıkıp, âlemin ezeliliğini, varlığın inkârını, yüce mabuda ibâdetten muafiyeti, sınırlara karşı büyüklenmeyi, kendisine nisbet edilen pis doğuma ortak olabilmesi için lanetli İblis'e ve ona tabi olan şeytanlara benzemeyi savundular. Onlar davet edildiklerinde icabetten geri duran kirli nefisler ve pis ruhlardır. Onlara "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"[130] denince icabetten, hak edene itaatten, layık olana kulluktan yüz çevirirler. Bundan dolayı onların yaratılışları çirkinleştirilir, sûretleri ters çevrilir, şahısları bozulur. Onlar sarhoşlukları içinde bocalayıp dururlar. Yüce Allah dedi ki: "Aralarından maymunlar, domuzlar ve tâğuta tapanlar çıkarmıştır."[131] Onların bazıları hakkında "Aşağılık maymunlar olun!"[132] denmiştir. Dedi ki: "*İster taş olun, ister demir.*"[133] Aynı şekilde İblis'e, kendi partisinden olan kimseler üzerinde otorite imkânını mubah kılınca şöyle dedi: "Atlıların ve yayalarınla onların üzerine yürü. Onların mallarına ve evlatlarına ortak ol. Onlara vaatlerde bulun." Hâlbuki şeytan yalnızca onları aldatmak için söz verir."[134] O, itaatten ayrılmadıkları, kibir ve gururla icabetten uzak durmadıkları sürece onlara bunu mubah kılmadı ve onu onlara sahip olmaya teşvik etmedi. Onlar fitneciler, fitne ateşinde yanacak olanlar, peygamberlerin, elçilerin ve imamların katilleri, şeytanın takipçileri ve lanetli İblis'in zürriyetidirler. Onlar, ancak sapıklık ve körlükleri artan sapık toplulukların ve azgın grupların kötüleridirler. Onlar kendi azgınlıkları içinde bocalarlar, cehâletleri içinde tereddüt ederler, inanmazlar, hatırlamazlar. Yüce Allah onlar hakkında şöyle demiştir: "Ve önlerine bir set ve arkalarına bir set koyacağız, sonra üzerlerini de örteceğiz; Artık hiçbir şeyi göremeyecekler."[135] Meryem oğlu İsa'yı onlarınkine benzer bir halden

127. Necm, 53/23.
128. Fussilet, 41/53.
129. Yâsin, 36/12.
130. A'râf, 7/172.
131. Maide, 5/60. Tağut: Şeytan.
132. Bakara, 2/65.
133. İsra, 17/50.
134. İsra, 17/64.
135. Yâsin, 36/9.

ve onlar gibi davranmaktan sakındırdığı kimseler için örnek verdiği zaman şöyle demiştir: "Durumları öyle kimsenin durumuna benzer ki, bir ateş yakmak ister; sonra ateş çevresini aydınlattığında Allah ansızın ışıklarını giderir ve onları koyu karanlıklar içinde bırakır. Hiçbir şey göremezler. Sağır, dilsiz, kördürler. Bu yüzden geri de dönemezler."[136] Hatırlatma yapıldığı zaman düşünmezler. Onların kalpleri vardır, fakat onunla akletmezler; kulakları vardır, fakat onlarla işitmezler; gözleri vardır, fakat onlarla görmezler. Onlara ve Allah dışındaki taptıklarına yazıklar olsun. "Onlar ateş halkıdır.", "Cezaları hafifletilmeyecek.", "Onlar oradan asla çıkamazlar." ve "Derilerinin her yanışında cezayı tatmaları için, derilerini başka derilerle değiştireceğiz."[137] Bu (deri yenilenmesi) karanlık şahıslarda ve çirkin bedenlerde olup bozulmak sûretiyle gerçekleşir. Onların bu âdetleri devam eder. Gizlilik dönemi Allah'ın sünnetine ve âdetine uygun olarak daima cereyan ettiği sürece peygamberleri onları kınarlar, elçileri onları lanetlerler, vahyedilen kitapları onları en çirkin sıfatlarla niteler. Onun kaybolma, değişme ve geçiş vakti gelince Yüce Allah karanlık sûretleri ve hikmet nûrundan mahrum ve yaratıcısını inkârda ileri giden karanlık nefisleri yok eder. Bunlar, kendilerinden ilk hata sadır olan asi nefislerdir. Zaten bu hatadan dolayı Âdem yeryüzüne düşmüş ve gizlilik dönemi(devr-i setr) kalıcı büyük cehenneme kadar devam etmiştir.

Bölüm

Bu ilim, önemli faydalar içeren ilimlerden olunca düşünenlere hatırlatma ve sakınanlara öğüt olması için bu risâleyi onun bir kısmından mahrum etmek istemedik. "Onlar Rablerine kavuşacaklarını ve ona döndürüleceklerini umarlar."[138] Biz inşallah onun zikrine dair konuşma bitince kendi yerinde ondan bahsedeceğiz.

136. Bakara, 2/17-18.
137. Teğabün, 64/10; Bakara, 2/162; Maide, 5/37; Nisa, 4/56.
138. Bakara, 2/46.

Tabiat ile İlgili Risâleler Hakkında

Bölüm

Matematik Risâlesinin Bitişi ve Onu Takip Eden Cisim ve Tabiatla İlgili Risâlelerin Başlaması Hakkında

Açıklama burhân açıklığıyla olunca işaret ettiğimiz konuya geldi. Biz matematik risâlelerinde ve yöneldiğimiz amaçlarda onun zikrine işarette bulunduk. O, bizi ve bizden önceki diğer kişileri onların ortaya konulmasına sevk ve öğrenilmesine teşvik eden sebeptir. Şimdi onlara tabi olarak ve hatırlatmayı izleyerek metafizikçi filozofların ve önceki âlimlerin ortaya koydukları cismânî ve tabii ilimlerden bahsedelim. Çünkü onları bilmek sûretiyle nefisler eğitilir, ruhlar olgunlaştırılır ve kişi canlı cisimlerde bulunan doğal sırlara ve ruhânî nefislerin yeryüzüne ait cisimlerle nasıl birleştiklerini ve ilişki kurduklarını öğrenir. Onlara ait gizlilikler bunların bilinmesiyle öğrenilir. Cisimler âleminden ve acılar mahâllinden kurtuluşa vesile olan ilimlerin sırları bu bilgi sayesinde saklanır. Orada kalmak ve durmak tutuşturulmuş ateş çukurunda olmaktır. "Onlar, uzun sütunlar arasında, her yönden o ateşle kapatılmışlardır."[139] Bu ilim dalında on yedi (17) risâle yazdık ve onlarda filozofların mânâsında ittifak ettikleri, maksadında ihtilaf etmedikleri görüşleri topladık. Kardeşim, onları okumaya, onlara vâkıf olmaya, onlarda maharet kazanmaya ve kendini onlarla eğitmeye başla.

Bölüm

Birinci Risâlenin Anılması Hakkında

Bu risâle, madde, sûret, onun mahiyeti, zaman, mekân, hareket ve filozofların onların hakîkat ve keyfiyetleri ile ilgili görüş ayrılıkları hakkındadır. Onu yazmaktaki amaç, toplamaktaki sebep ve bölümlerindeki mümkün sır, cismin mahiyet ve hakîkatini, ona özgü ayrılmaz ve kaybolan arazları, kurucu ve tamamlayıcı sûretleri bilmektir. Madde sûret için mekândır. Sûret maddenin zâtından öncedir ve cismin kurucusudur. Sûret maddede bir süre oluşur, sonra madde sûretten soyutlanır, kendi zâtına döner, zaman boyunca ve günlerin değişmesiyle onlardan ayrılır. Sûret maddesiz kalır ve kaybolur. Varlık mertebesindeki oluştan sonra yokluk mertebesinde meydana gelir. O aynı şekilde daima oluş ve bozuluş mertebesindedir. O farklı terkipler ve değişik sûretler arasında gidip gelir. Onlar ana (unsur)lardan oluşta müttefiktirler. Nefis şahıslarla

139. Hümeze, 104/8-9.

bir olur. Fiilleri kendilerinden şahıslarına tabi olarak ve sûretleriyle uyum sağlayarak ortaya çıkar. Hatta onlar fiillerinde de müttefik olurlar. Bundan dolayı filozof şöyle demiştir: Her kap içindekiyle ıslatır. Yüce Allah şöyle demiştir: "Herkes yaratılışına göre davranır."[140] Filozofların madde ve sûretten bahsetmedeki maksatları, kendinden geçmiş nefisleri ve Allah'ın âyetlerinden gafil olan dalgın ruhları uyarmak ve onlara hatırlatmada bulunmaktı. Madde ve sûret, onların üzerinde durdukları âraf ve kıyâmet gününe kadar bekleyecekleri berzahtır. Sûret bozulma yoluyla her eskidiğinde oluşla başka bir sûret meydana gelir. Onlar oluş ile bozuluş arasındadırlar; cisimsel madde ile birleşen sûretler arasında ilk başlangıç ve ikinci yaratılışta olduğu gibi başka bir ruhsal yaratılışa kadar gidip gelirler.

Bölüm

İkinci Risâlenin Anılması Hakkında

Bu risâle gök ve âlem hakkındadır. Onu yazmaktaki maksat, tasnifine ve hakkında konuşmaya götüren sebep, onunla hedeflenen amaç ve tamamındaki özet, geniş kürsinin(taht) ve çevreleyen arşın bilinmesi ve feleklerin hareket ettirilme ve gezegenlerin yürütülme şeklinin açıklanmasıdır. Onları hareket ettiren muharrik, var edicileri olan tümel nefse duyduğu şevk ile iradeli ilk harekettir. O, yaratıcısının izniyle bununla yükümlüdür. Hareket onlara, hepsine yayılacak şekilde bitişiktir. Onlar felekler âleminde üstün şekillerine ve yetkin sûretlerine göre onlara yayılan tümel güçler ve kutsal desteklemelerdir. (Bu şekil ve sûretler) cennetler âlemi, huzur ve mutluluk bulunan canlılık yurdudur. Onların kendilerinden çıkıp altlarında, Ay feleği altındaki oluş ve bozuluş âleminde bulunan şeylere yayılan güçleri oluş ve bozuluş âlemiyle ilişkili ve bedenler mahâllinde olan tikel eserlerdir. Onlar, kendilerinden kaynaklanan hata ve işledikleri suç sebebiyle düşmüş olan ruhlardır. Bu hata onları cennetten çıkarmış, iyilik yurdundan uzaklaştırmıştır. Onlar hissî tabiatla ve kanuni şeriatlarda kendilerine lazım olan yükümlülüklerle ilişkili bir şekilde daha önce yaptıklarına karşılık azap çekerek kalırlar. Israr ve kibirlenme olmaksızın yakınlık, yöneliş, arınma ve yardım isteme amacıyla şeriatın emirlerini kabul ettikleri, en iyi şekilde aldıkları ve Rablerine itaate koştukları zaman bu onlar için bir yakınlık olur. O zaman kendi nûrânî mahâllerine ve hayvanî karargâhlarına dönmüş olurlar. Gaflet gösterdikleri, peygamberlerin ve elçilerin emirlerini, onlara verilen âyet ve burhânları kabulden yüz çevirdikleri zaman ters dönmüş şahıslarında ve talihsiz kalıplarında ters çevrilmiş olarak kalırlar. Daha önce yaptıkları şeyler nedeniyle ve yaratıcılarını ikrardan yüz çevirmeleri, imtihan dünyasında ve mutsuzluk mahâllinde onların âlemine katılmaktan uzak durmaları sebebiyle üzerlerindeki azap hafifletilmez. Gökten peygamberlere ve seçkin velilere vahiy haberler, hatırlatma ve güzel öğüt ve tezkire ile Yüce Allah'a davet şeklinde inmeye devam etmektedir. Böylece onlardan çağrıya kulak veren kimse öğüt alır, hemen icabet ve yönelişe başlar, Allah'ı hakkıyla tanır, hatasından ona döner ve günahından vazgeçer. Bunun sonucu olarak Yüce Allah onu iyilik (*keramet*) yurduna ve nimet

140. İsra, 17/84.

mahâlline döndürür. Nitekim Âdem ve eşini de tövbe ettikleri zaman rahmetine döndürmüş ve İblis'i hatada ısrar etmesi, büyüklenmesi ve öğüt almaması sebebiyle kıyâmet gününe kadar ebedi olarak alçaltıcı ceza ve acıklı azapta bırakmıştır. O zaman suçlular şaşakalırlar, tümel nefse katılmaktan mahrum olurlar, ondan ayrılırlar ve çevrilirler. Bundan sonra onlar için varlık yoktur. Hatta sanki hiç olmamışlar ve bazı gizli sıfatlarla anılmamışlar gibi olurlar. Bu bölüm, yüksek ilimlerin ve nadir hikmetlerin sırlarındandır. Onları gözün gibi koru, emniyetle sakla ve onlara güçlü bir şekilde sarıl.

Oluş ve Bozuluş Risâlesinden Bir Bölüm

Âlemlerin Rabbi Allah'a hamd ve elçisi olan efendimiz Muhammed'e ve temiz ailesine salât olsun. Allah bize yeter. O ne güzel vekildir! Güç ve kuvvet yalnızca Yüce ve Ulu Allah'a aittir.

Bölüm

Tabii İlimlerle İlgili Üçüncü Risâlenin Anılması Hakkında

Bu, oluş ve bozuluş, şahıslar, bedenler, yayılma ve eskimenin bilinmesi ve dört rükün ve ana unsurlar dediğimiz ateş, hava, su ve topraktan önce gelen (mukaddime) sûretlerin mahiyetlerinin açıklanması hakkında bir risâledir. Bunlar, madenler, bitkiler ve hayvanlardan oluşan bütün varlıkların kendilerinden doğduğu ve oluştuğu analardır. Bu risâle ayrıca varlıkların feleklerin kendi etraflarında dönmeleriyle birbirlerine dönüşme şekli, yıldız ışınlarının düştüğü yerler, edilgen tabiat ve onlardan her birini yetkinliğe doğru hareket ettiren güç hakkındadır. Onlar ile kast edilen amaç ve tamamından istenen şey, onları hareket ettiren ve onlara yayılan şeyin ilâhî irade ve rabbâni inâyet ile feleğe ait tümel nefis güçlerinden tikel bir güç olduğunu öğrenmektir. Bu, onunla görevli meleklerden bir melektir. Vakitlerde âyet ve mucizelerle görünür başkan olanlar nûrânî ruhların kendileriyle birleştiği sûretli şahıslardır. Onlar, tikel nefislerin fena âleminden kurtulması için aklın feyzini kabul edici tümel kutsi nefisten yayılan ve vasıtasız olarak inen ilâhî teyitlerle desteklenirler. Onlara bekâ mahâllini hatırlatırlar, büyük günahın ve kendilerine yerleşen büyük suçun üzerlerindeki izlerini siler, onları maddenin esaretinden kurtarır, tabiat zincirlerinden ayırır ve onları gökler âlemine ve akıl âleminde bulunan melekût yurduna döndürür. Öğüt verenlerin ve uyarıcıların sonuncusu, sayesinde keşif devrinin ilkinin açıldığı, gizlilik devrinin ortadan kalktığı ve hakîkatlerin gün yüzüne çıktığı arınmış nefistir (nefs-i zekîye). O zaman nefse eğer daha önce iman etmemiş ve imanında hayır kazanmamışsa imanı fayda vermez.

Bölüm

Dördüncü Risâlenin Anılması Hakkında

Bu, yüce eserler (meteoroloji) hakkındadır. Bu risâlenin amacı, hava olaylarını, havanın ışık, karanlık, sıcaklık ve soğukluğu değiştirmesini, hava, deniz ve ırmaklarda yükselen rüzgâr, buhar ve dumanların ve onlardan meydana gelen bulut, sis,

şebnem, kırağı, yağmur, gök gürültüsü, yıldırım, kar, soğuk, hale, gökkuşağı, şimşek ve kuyrukluların vs evrilip çevrilmesini açıklamaktır.

Bölüm
Beşinci Risâlenin Anılması Hakkında

Bu risâle, madenlerin oluşumu, madeni cevherlerin niceliği, cevherlerinin farklılık sebebi, toprağın içinde oluşma şekli, bitki gibi görünmeleri ve meyvenin ağaçtan çıkması gibi çıkmaları hakkındadır. Onların belli renkleri, farklı tatları ve değişik kokuları vardır. Yine onların hayvan hareketine benzer hareketleri vardır. Onların hayvanların zıtlaşması ve birbirlerini sevmeleri gibi arzu, sevgi, nefret ve zıtlaşmaları vardır. Onlarda teneffüs ve azlıktan sonra çokluk vardır. Onlar toprağın içinde bilkuvve görünürler, toprağın yüzeyinde bilfiil ortaya çıkarlar. Hayvanın rahme erkeğin nutfesinden yayılması gibi, onların aslı (kökü) da analardan yayılır. Madenler de böyledir. Onların hepsinin aslı cıvadır. O, erkekten çıkan meni konumundadır. Kibrit (kükürt) ise dişiden çıkan su konumundadır. Üstün ve mutedil oranda karışmalarıyla aralarından üstün bir oğul olarak ürün çıkar. Bu, zamana, itidale ve feleğin şekline göre olur. Erkek siyah, dişi beyaz olur ve ikisi karışır ve iki güç mezcolursa [karışırsa] aralarından ikisinin sûretine de aykırı olan bir sûret çıkar. Onun kuvve olarak beyazlık ve siyahlık sûreti vardır; fakat onlardan her birine nisbetle ikisinden de farklıdır. Erkek ve dişi renkte eşit olurlar ve zaman ile feleğin şekli de kendilerine yardım ederse aralarından çıkan çocuk ikisi gibi olur, onlarınkinden farklı bir sûrette olmaz. Topaksı madenlerden ve yere ait cevherlerden meydana gelen her şey bu şekilde oluşur. Cıva saf, kükürt temiz, zaman mutedil, maden düzgün ve feleğin şekli de övülen halde olursa tabiatın onlardan çıkardığı şey altın ve gümüş gibi kıymeti en yüksek, itibarı en çok, görünüşü en güzel ve içi en hoş cevher olur. Cıva saf ve kükürt cömert (sehan) olmazsa ona göre eksiklik olur. Öyle ki aralarından çıkan çocuk, abraş [benekli], cüzzamlı, felçli veya buna benzer hastalıklarla mâlûl olur. Madenler, bitkiler ve hayvanlar birbirlerine göre sıralanmışlardır ve birbirlerine dönüşebilirler. Bu konuşma ve ilim dalındaki amaç, filozofların çıkarım bilgisine vâkıf olmaktır. Onların ortaya çıkardıkları temiz yetenek ve saf zihinleri, tabiatın çıkardığı madenler, doğanlar(mevalid), terkipler ve bileşikler gibidir.

Kardeşim, temiz nefsin ve saf rûhunla bahsettiklerimizi öğrendiğin ve anlattıklarımızı anladığın zaman Yüce Allah'ın yardımıyla onların ulaştıkları mertebeye ulaşır ve onu başarabilirsin. Bu risâlede yani *Madenler Risâlesi*'nde güttüğümüz amaç, madenlerin Ay feleği altında bulunan ve feleğe ait tümel nefsin güçlerinden bir güç olan tabiatın ürettiği ilk şey olduğunu açıklamaktır. Bu, hepsine sûret veren ve hepsini var eden yaratıcılarının izniyle olur. O bir mevcuttan gelmez, bilakis var etme, ilk yaratma, icat etme ve oluşturma yoluyla vardır. Tikel nefisler olgunlaşmak sûretiyle ondan yaratılmaya başlar. O, yer merkezindeki en düşük seviyeden göklerin üstünde felekler âleminin, en yüksek mertebesine, iyiler durağına, hayırlılar mahâlline, illiyyîn [en kutsal tabaka] makamında yakınlaştırılmışlar ve tespih edenler derecesine, peygamberler ve elçiler makamına veya tikel nefislerin ve beşerî silüetlerin geçtiği sıratına çıkmalarına vesile olur. Sonra oluş ve teneffüs yoluyla bitkiler, sonra oluş, büyüme,

duyu, nefis ve akıl vasıtasıyla ayakta duran ve koşan hayvan gelir. Sonra soyutlanma, kurtuluş, feleklerin sakinleri, yüce topluluk, yüksek makam ve büyük haber sahipleri olan melekler zümresine giriş gerçekleşir.

Bölüm

Altıncı Risâlenin Anılması Hakkında

Bu risâle, tabiatın mahiyeti, onun analar denilen dört unsur ve madenler denilen çocuklar, bitkiler ve hayvanlar üzerindeki etki şekli ve fikrî ve şevkî olan iradi etkilenme (infial) ile tabii ve kahrî (zorlamalı) olan zarurî etkilenme arasındaki fark hakkındadır. Onunla kast edilen ve istenen amaç, gafillerin ve dalgınların fena âleminden bekâ âlemine yönlendirilmeleri, nefsin fiillerini bilmeleri ve etkin tabiat, yayılan güç, rabbâni irade, ilâhî inâyet, derin hikmet ve sağlam sanatın sırrını öğrenmeleri için gaflet ve cehâlet uykusundan uyandırılmasıdır. Melekler, bütün doğanların (çocukların) en yüksek amaca ve en son gayeye ulaşmak üzere meydana gelmeleriyle ve en aşağı mertebeden en yüksek mertebeye çıkarılmalarıyla görevlidirler. Filozoflar onları doğanların yaratılışıyla yükümlü yıldızların ruhânîyetleri diye adlandırırlar. Bunlar onları yaratılış ve eskime, oluş ve bozulma, büyüme ve halden hale geçme yoluyla hareket ettirirler. Böylece onları sûretlerinin yetkinliğine çıkarırlar ve takdir edilen mertebenin tamlığına ulaştırırlar. Bu bilgi sayesinde duyusal yaratılışın sırlarını ve doğal işlerin gizliliklerini öğrenmek mümkün olur. İnsanî nefisler onun sayesinde üstün olurlar ve öğrendikleri tümel nefsani ilimler ve aklî destek ve ilâhî taşırma ile desteklenen melekler sayesinde desteklenen fazilet ile temayüz ederler. Oluş ve bozuluş âlemi ile görevli olan yeryüzü melekleri; Ay feleği altında yer alan ve gece ve gündüz ile görevli olan bütün varlıklar; toprağın merkezi, su, toprak ve ateş dairelerindeki yaratılmış türleri; birleşikleri ilginç olan sûretler, türler ve cinsler ve şekiller; yeryüzüne ait garip yaratılışlı ve ilginç fıtratlı madenî cevherler; bitki sûretleri, unsurlara ait ürün şekilleri, hayvan ve insan bedenlerindeki farklılık; insan bedeninde bulunan ve onun küçük bir âlem olduğuna ve büyük âlemde bulunan her şeyi kendisinde topladığına işaret eden âyetler, kanıtlar ve deliller yine bu bilgi sayesinde bilinir. O (insan), Allah'ın kendi eliyle yazdığı ve içine birliğinin delillerini yerleştirdiği kitaptır. Allah, bedenleşmiş nefisleri kendisine ibâdet etmeye ve ilâhlığını ikrar etmeye çağırmıştır. O, kendisi uğrunda koşan ve itaatine boyun eğen kimseyi günahına tövbe edip hatasını itiraf etmesi halinde yücelik makamına eriştirir ve cennetine yerleştirir. Nitekim o şöyle demiştir: "Rabbin, *Âdemoğullarının* –sırtlarından– soylarını aldı ve onları kendilerine tanık tuttu: 'Rabbiniz değil miyim?' Onlar da, 'Evet, biz tanığız!' dediler."[141] Kim çağrıya icabet eder ve duayı işitirse kurtuluşa erer. Kim de yüz çevirirse lanetli İblis ve şeytanlar, cinler ve insanlardan oluşan grubuyla birlikte helak olur, azar ve en alçak seviyeye düşer.

141. A'râf, 7/172.

Bölüm

Yedinci Risâlenin Anılması Hakkında

Bitki çeşitleri ve türleri, şekillerinin farklılığı, büyüme keyfiyetleri, hallerindeki değişim, fiillerinde yetkinliğe ulaşıncaya kadar halden hale geçişleri hakkındadır. Bu risâlede kast edilen amaç, büyüyen nefis güçlerinin bitkilere yayılma şekli, bitki türlerinin sayımı, oluş ve yaratılış keyfiyetlerinin açıklanması ve şekil, meyve, yaprak, ağaç, çiçek, tat, koku, yağ, tane sûreti ve tohumlarındaki farklılık, dik durmaları, gelişmeleri, büyümeleri, damarlarıyla su çekmeleri, damarlarını yaşlıklara doğru göndermeleri, nemli yerleri hissetmeleri, besin talep ederken ve çekerken damarlarına yayılmış güçlerin onu köklerine ulaştıracak ve kendindeki güç onu çevresine ulaştıracak, meyvelerine iletecek ve yapraklarına dağıtacak şekilde gitmeleri; onlardaki fayda ve zararlar ve onların sıcak, soğuk, yaş, kuru, acı, ekşi, tatlı ve yağlı arasında farklılaşmaları gibi konuları öğrenmektir.

Bölüm

Onları bilmekle ve hepsinden haberdar olmakla amaçlanan son gaye, onların özelliklerini, onlara sirâyet eden ve cinslerinden birine uygun olmasına göre onları eksiklik halinden yetkinlik haline taşıyan güçleri bilmektir. Bitkinin ilk mertebesi madenlerin son mertebesine, son mertebesi de hayvanın ilk mertebesine bitişiktir. Kardeşim, bu, dışı zarif bir bahçe, içi derin bir deniz olan kapalı bir ilim ve ince bir sırdır. Onun sırrını nerdeyse ilimde derinleşmiş ve yaratılış sırlarına vâkıf olan âlimlerden başkası öğrenemez ve kavrayamaz. Çünkü metafizik felsefî ilimlerle arınmış olan nefisleri, aklî destekleri öğrenen faziletli kişilerin kutsal nefis vasıtasıyla yaptıkları yardımdan razı olmuşlardır. Nitekim Yüce Allah şöyle demektedir: "Ve onu Rûh'ul-emin indirdi, kalbine, uyarıcılardan olması için apaçık Arapça bir dille."[142] Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, sana öğrettiğimiz bu gizli ilmi ve temizlenmiş olanlardan başkasının dokunamadığı bu saklı sırrı anladın. Cennet ile cehennem arasında doğru yolda olduğunu; madenî, bitkisel ve hayvanî sıratı geçtiğini; oluş ve bozuluş kapılarının en sonuncusuna ulaştığını bil. Bu kapıdan ve "küçük büyük hiçbir şey bırakmadan her şeyi saymış olan"[143] bu kitabın içinden çıkmak dışında bir görevinin kalmadığını bil. Nitekim Allah şöyle demiştir: "*İşte kitabımız!* Size gerçeği bildiriyor."[144]; "O gün dilleri, elleri ve ayakları, yapmış olduklarından dolayı aleyhlerinde *şâhid*lik edecektir."[145]; "O gün onların ağızlarını mühürleriz; yaptıklarını bize elleri anlatır, ayakları da *şâhid*lik eder."[146] "Onlar derilerine, niçin aleyhimizde *şâhid*lik ettiniz, derler. Derileri de der ki: Bizi, her şeyi konuşturan Allah konuşturdu."[147]; "Bakalım, kendilerini o geleceğinde hiç şüphe olmayan gün için bir araya topladığımız ve

142. Şuarâ, 26/193-195. Rûh'ul-emin veya güvene layık melek Cebrail. (y.h.n.)
143. Kehf, 18/49.
144. Casiye, 45/29.
145. Nûr, 24/24.
146. Yâsin, 36/65.
147. Fussilet, 41/21.

hiç kimseye haksızlık edilmeden herkese kazandığı tamamen ödendiği vakit, hâlleri ne olacaktır!"[148]

Kardeşim, onun hak olduğunu anlamak ve kurtulanlardan olmak için gökler, yer ve dış dünyada ve nefislerde olanlar üzerinde düşünmeye aşırı istekli ol! "Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."[149] Kardeşim, yaptığım uyarılar ve yönlendirmeler karşısında gaflet göstermekten Allah'a sığınmanı isterim. Yoksa aşağıların aşağısına düşer ve Allah seni kurtardıktan sonra tekrar acıklı azaba dönersin. Allah seni, bizi ve tüm kardeşlerimizi rahmetiyle alçaltıcı azaptan korusun! O, merhametlilerin en merhametlisidir.

Bölüm

Sekizinci Risâlenin Anılması Hakkında

Hayvan sınıfları, yapıları, şahıslarına ait gariplikler, sûretlerine ait ilginçlikler, hallerinin başkalığı, terkiplerinin farklılığı, türlerinin sayılarının miktarı, oluşlarının şekli, üreme ve çoğalmalarına dair bilgi, çiftleşme ve doğurma vakitleri ve yavrularına karşı sevgi göstermeleri hakkındadır. Hayvanın son mertebesi, insanın ilk mertebesine bitişiktir. İnsanın son mertebesi de hava, felekler ve gök tabakalarının sakinleri olan melekler mertebesinin başına bitişiktir. Bu risâlede bazı hayvan nefislerinin Allah'ın yeryüzündeki halifesi olan insan nefsine secde eden melekler olduğuna dair açıklama vardır. Bazılarının nefisleri rükû eder, bazılarının nefisleri de kelepçeli ve zincire vurulmuş şeytanlardır. Onların bedenleri, hapishane, zindan ve cezaevidir. Onlar işledikleri suçlar ve yaptıkları işler sebebiyle mahpusturlar. "Rabbin kullarına haksızlık etmez."[150]

Bölüm

İnsanın son mertebesi meleklerin ilk mertebesine, hayvanın son mertebesi de insanın ilk mertebesine bitişik olunca onun âlemlerden toplanmış ve onlar arasında orta olan bir varlık olması gerekir. O, cömertliğine ve varlığındaki düşünmeye yöneldiğinde melekler yönünden konuşan, akleden, temyiz eden ve tümel akıl tarafından desteklenen bir nefis sahibidir. Ayrıca o, bedensel zevklere ve doğal arzulara meyleden gazabi, şehevi ve hayvanî bir nefis sahibidir. O, kendisindeki melekî güçler bakımından aklın teyidi ile ve aklî faydalar, ilâhî ilimler ve rabbâni bilgilerin öğrenilmesiyle desteklenmiş ruhânî nefistir. Onun sayesinde melekler derecesine yükselir ve bilkuvve melek olduktan sonra bilfiil melek olur. Aynı şekilde şehevî ve gazabî nefis ona baskın gelince ve onu doğal lezzetlere ve duyusal şehvetlere sürükleyince bilkuvve şeytanlıktan sonra bilfiil şeytan olur. Şehevi nefsi yenip ona üstün gelince melekler mertebesine çıkar, insanlık adını, melekî sûretleri, Allah'ın yeryüzündeki halifesi ve âleminin yöneticisi olmayı hak eder. Rablık makamına yükselir ve altındaki eksik mertebeli ve yetkinlik derecesinden mahrum nefislerin kulluk ve itaatine mazhar olur. Böylece onları en değerli amellere ve en iyi hallere yükseltir. Arınmış nefis, değersiz olanın derecesini

148. Âl-i İmrân, 3/25.
149. Ahkaf, 46/13.
150. Fussilet, 41/46.

yükseltme konusunda azimli ve çalışkandır. O, cehâlete dalmış, ruhânî âleminden ve nûrânî mahâllinden habersiz asi nefislere ve gafil ruhlara karşı hatta ölümünden kurtarması ve yüce topluluğa ve bu makamda olan kimselere döndürmesi sebebiyle ona minnettardır. Onlar onun seçkin kulları ve hâlis mahlûklarıdır. Allah onlardaki hata kirini gidermiş ve onları isyan günahından arındırmıştır. Onlar ismet evinin halkıdır. Allah onları kendi birliğini ikrar edecek şekilde şekillendirdi ve onlar onun kendilerinde meydana getirdiği irade ve hikmetten kendilerinde var etmediği şeye doğru sapmadılar. Onları gazabi güçlerinin ve azdırıcı şeytanlarının kendilerine süslü göstermesiyle açık delilden ve aydınlık yoldan ayrılan, dünyanın tadını tattıklarında tabiatın kendilerine süsleriyle galip geldiği ve güzelliğiyle aldattığı kullarının nefislerini eğitmekle görevlendirdi. Onlar bu süslere sapığın sapıklığa ve azgının cehâlete daldığı gibi daldılar.

Bölüm

İnsan küçük âlem olunca onun bünyesinde, yaratılışında ve ilginç fıtratında büyük insan konumundaki büyük âlemdekilerin misallerinin olması gerekir. Bu, bütün varlıkların aynı nedenden ve aynı ilkeden kaynaklanıp sıralandıklarını gösteren burhâni bir delil ve aklî bir kanıttır. Bu, sayıların, ikiden önceki birden çıkıp sıralanmasına benzer. İnsani sûretlerin diğer hayvan sûretlerine nisbetinin başın bedene nisbeti gibi olduğu anlaşılmıştır. Onun nefsi yönetici gibi, onların nefisleri ise yönetilen gibidir. Bundan dolayı eski filozoflar ve önceki âlimler insan sûretinin Allah'ın yeryüzündeki halifesi olduğunu söylemişlerdir. Biz metafizikçi filozoflar ve rabbâni âlimlerin tercüme ettiklerini açıkladık. Her insanın Allah'ın dostlarından olmaya ehliyetli olması ve üstünlüğü hak etmesi için yaşantısının nasıl olması gerekir? Bu risâlede, yazılmış risâleler, neşrolunmuş sayfalar ve zikredilen kitaplarda ortaya koyduğumuz ve açıkladığımız hususların bir kısmını anlatmak istiyoruz. Bunlar yüce bir kitapta ve apaçık bir levhada kaydedilmiş hususlardır. Aynı şekilde *Hayvan Risâlesi*'nde bahsettiklerimize delalet ettiklerimizin bir kısmı da açıklığa kavuşmuştur. Onun mânâsı şerh ve açıklama gerektirir. Çünkü o işaretle şifrelenmiş olup sarâhatle açıklanmamıştır. İnsan kararsız tabiatlı, kötü yaratılışlı, çirkin fiilli, duyusal şehvetlere ve doğal lezzetlere dalmış, ilim ve hikmetten uzaklaşmış, peygamberlerin getirdiği vahiy kitaplarının ve açıklanmış âyetlerinin takipçilerini terk etmiş, hikmet sırlarından ve dış dünyada ve nefislerde yazılı olanlardan habersiz, uykusunda sarhoş ve gaflete dalmış olunca o zaman kovulmuş ve mutsuzluk zindanlarında ve imtihan mahâllinde geri kalan iblislere katılmış bir şeytan olur. Nitekim Yüce Allah şöyle demiştir: "ve bağıracaklar, Ey malik, Rabbin canımızı alsın. O da diyecek ki siz böyle kalacaksınız."[151] Temiz nefsin ışıklarından mahrum olan karanlık berzahta pislik halkının sığınağı vardır. Onlar kötü, Âdem oğullarına düşman, onlara uzak, onları tanıma ve kabul etmeyle ilgisiz, Rabbine muhalif ve yaratıcısının inkârcısı olan, isyankâr ve ilk insana secde etmekten geri duran gazabi nefisten doğan gazabî nefislerdir. Çünkü ona secde etmek Allah'a itaat ve ibâdettir. Zira Âdem, ona ibâdet ve itaat eden kimsenin yönelerek namaz

151. Zuhruf, 43/77. "Malik" harfî harfine "sahip". Burada cehennem bekçisinin adı olarak kullanılmıştır. (y.h.n.)

kıldığı bir mihrap dikti. Bu nefisler, azabı tatmak için bazen oluş bazen bozuluş ile körlüklerinde müteredditve cehâletlerinde şaşkındırlar.

Bölüm

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki bu ilim ve hikmetin sırlarına ilimde derinleşenlerden, yolda dosdoğru yürüyenlerden ve kendilerine öğretilen ve Levh-i mahfuzda yazılı bulunan asaleti bilenlerden başkası erişemez. Çünkü o ince bir sır ve derin bir denizdir. Öyle ki iyi yüzmesini bilmeyen kimse denize düştüğünde boğulur ve haktan ayrılan kimse silinip gider. Ey kardeş, Allah seni şaşkınlıktan, sapıklıktan ve iman sonrası küfürden kurtarsın; seni tutanın sapmadığı ve ayrılanın kurtulamadığı dosdoğru ve düzgün yola iletsin.

Bölüm

Cevherlerin Katılaşması ve Birbirlerinden Kaynaklanmaları Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki madenî cevherler oluşanların en düşük mertebesinde ve ana unsurlardan doğan bitki, hayvan ve insan gibi varlıklara göre en az nefse sahip olunca bundaki sebebi, burhân ile açıklamamız gerekir. Ateş, hava, su ve toprak dediğimiz dört unsurun parçalarından katılaşarak meydana gelen her madenî cismin bulunduğu yere ve kendilerinde cevherlerine uygun olarak yaratılan özelliklere, tabii ve doğuştan gelen güçlere göre görünme ve renklenmeden başka bir şeyi yoktur. Onların oluşması da buna ve sahip oldukları şiddet, gevşeklik, yumuşaklık, sertlik, ağırlık, hafiflik, tutma, kavrama, azlık ve çokluğa göredir. Bitki, unsurlardan olma ve görünme konusunda madenlere benzer. Onlardan fazla ve farklı olan yönü unsurlardan beslenen bir cisim olması, en, boy ve derinlik olarak boyutlarda artması, renklenmesi ve çeşitli şekillerde teşekkül etmesidir. Hayvan onunla beslenir, onun sayesinde gücü artar, onunla büyür ve organları en, boy ve derinlik bakımından onunla gelişir. Madenî cevherlerin demir, bakır, altın, gümüş, kurşun ve diğer kibrit ve arsenikler gibi katılaşmış ve sağır (samit) değil, sıvı ve eriyen az bir kısmı dışında böyle özellikleri yoktur. Bitki, görünme(buruz), teneffüs, oluş ve renklenmede madene benzeyince, büyüme ve beslenmesiyle ondan fazla olunca hayvan da bütün bunlarda bitkiye ortak olur, ondan fazla yönleri olur ve ondan hareketli, duyumsayan, ona güç yetiren ve onun kendisi için verilmiş olmasıyla ayrılır. Hayvan böyle olunca insan, oluşta madenlere, büyümede bitkiye, duyuda hayvana ortak olur, sahip olduğu düşünen güç ve ayırt edici fikriyle ondan ayrılır ve fazla olur. Bundan dolayı insanın melekler mertebesiyle, hayvanın insan mertebesiyle, bitkinin hayvan mertebesiyle ve madenî cevherlerin de bitkisel şeylerle ilişkili olduğu (ittisal) söylenmiştir. Doğru burhâna ve adil önermeye göre bazı şeylerin diğer bazılarından kaynaklanması ve en düşüğünden en yükseğine doğru çıkması gerekir. Rabbâni inâyet ve ilâhî hikmet onları en üstün duruma ve kendileri için takdir edilen en son dereceye ulaşıncaya kadar halden hale yükseltir. Bu, güçlü ve bilen Allah'ın takdiridir.

Bölüm

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki bitkinin varlığı zaman itibariyle hayvandan öncedir. Bu onun öncelik sebebiyle ulaştığı bir üstünlükten dolayı değildir. Bu ancak hayvana ait bir üstünlüktür. Bitki, köklere doğru uzanan damarlarıyla suyun nemlerini ve toprağın ince parçalarını emer, sonra onları kendisine çeker ve o maddelerin fazlasından hayvanın saf bir besin olarak afiyetle yiyeceği yaprak, meyve ve olgun tohum yapar. Nitekim anne de çocuğu için böyle yapar. Anne yemek yer, çocuğu ise onun sayesinde içenlerin boğazından kolayca akan hâlis bir süt içer. Bu böyle olduğu için filozoflar şöyle demişlerdir: Bitki, damarlarıyla unsurların ince kısımlarını ve sıvılarını almak için ve hayvanın sûretinin kalıcılığını ve yaratılışının tamlığını sağlayacak ince özleri alması amacıyla onları emmesi, hazmetmesi ve arıtması için insan ile unsurlar arasında vasıtadır. Ondan kendisi için hazırlanan daha üstün ve daha değerli şeylere ulaşmada yardım alır. Kendisi için belirlenen ilâhî inâyete ulaşınca onun sayesinde yüce âleme çıkar ve besini sidretülmünteha ve tuba ağacından olur. Kardeşim, gizli olan bu bölümü ve hikmetin sırrını anla!

Bölüm

Hayvanın Önceliğinin Açıklanması Hakkında

Hayvanın varlığı zaman itibariyle insanın varlığından öncedir. Çünkü o insan içindir. Bu hikmetten dolayı aklın ilk bilgilerinde (evveliyat) öncüllerden oluşan delile ve sonuçlarına ihtiyaç duyulmayan adil bir önerme ve doğru bir burhân vardır. Çünkü hayvanın varlığı insanınkinden önce olmasaydı insan için kolay hayat, tam mutluluk ve bol nimet olmazdı. Bilakis sıkıntılı ve kötü bir hayat yaşardı. Aklın önsellerinden olan bu burhân sayesinde hayvanın zaman itibariyle insandan önce olduğu anlaşılmıştır. İnsan bilkuvve önce, ama bilfiil sonradır. Bu nedenle bilkuvve önce olanın bilfiil sonra olduğu söylenmiştir.

Bölüm

Bunun İzahı Hakkında

Madenî cevherler, topraksı, saf, doğal ve ayrılmayan, farklılaşmayan merkezî bir hareketle hareketlidir. Bitki gibi yüksek değil, alçaktır. Maden, sûret kabul eden konulmuş (mevzu) bir maddedir. Sûret, maddenin kendisinden yararlanması nedeniyle onu tamamlar. Madde, sûret sayesinde kendisine birçok değişik isim verilen şeyler haline gelir. Bitkiler, dikiliş yönü aşağıya doğru çevrilmiş cisimlerdir. Çünkü onların başları yerin merkezine doğru, sonları da çevreleyen feleğe doğrudur. İnsan bunun tam tersinedir. Çünkü onun başı, çevreleyen feleğe doğru, ayakları yer merkezine doğrudur. Hayvan ikisinin ortasında bir konumdadır; ne bitki gibi ters çevrilmiştir, ne de insan gibi başı diktir.

Bölüm
Onun Açıklanması Hakkında

Bitki de aynı şekilde sûret kabul eden (şekil alan) maddedir. Bitkiler birbirinden sûret ile ayrılır. Bazısı bazısına karışır, bazısı bazısının içine girer. Bu, marangozun, insanın amaçlarında ve dünya hayatında yararlanacağı şeylerin meydana gelmesi için değişik ahşap türlerini bir araya getirmesine, onlardan yatak, koltuk, kapı, gemi vs yapmasına benzer. Hayvan da insanın besin olarak faydalandığı et, yağ ve sütü dışında, edindiği post, sinir, kıl, tüy ve yün sebebiyle sûret kabul eden bir maddedir. Nitekim Yüce Allah şöyle demiştir: "Onlarda sizin için sıcak giysiler ve daha birçok yararlar vardır."[152] Yine dedi ki: "Ve onlar, kendi kişisel çabanızla zor varacağınız bir ülkeye, yüklerinizi taşırlar."[153] Yine dedi ki: "Hem onların ve hem de gemilerin üzerinde taşınırsınız."[154] Burhâna göre, madenler bir karargâh olması için bitkilerden önce; bitki sûretleri hikmet gereği besin olması için hayvandan önce sıralanır. Yine burhâna göre hayvanın varlığı güçte mertebe itibariyle insanın varlığından öncedir.

Bölüm
Bu İlahi Konunun Mertebesi Hakkında

Bitki, maden, hayvan ve insan hakkındaki bu bahis ilâhî hikmet ve rabbâni inâyet gereği ilâhî bir konudur. Bunda dış dünya ve nefislerde yazılı âyetler, alametler, delaletler, burhânlar, adil önermeler ve doğru sonuçlar üzerinde düşünen basiret sahipleri için bir işaret ve açıklama vardır. Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki âleme yayılan tümel nefsin güçleri, en yüksek çevreleyen felekten yer merkezinin sonuna kadar bazısı yer merkezine doğru dökülür, bazısı merkezden yüz çevirip çevreleyen feleğe döner, her taraftan ufuklara doğru yayılır ve yönelir. Orada Allah'ın onların yönetimiyle, onları oluş ve bozuluş ile halden hale nakletmekle ilgilen orduları ve bilgisinin iç yüzünü Yüce Allah'tan ilimde derinleşmiş olanlardan başkasının bilmediği daha başka amaçlar vardır.

Bölüm
Bunun Açıklanması Hakkında

Yer merkezinden ayrılanlar, oluş ve bozuluş âleminin dışında, felekler âleminin ve mülkler zümresinin içindedirler. Onlar temiz ruhlar, nûrânî, pak ve aydınlatıcı nefislerdir. Onlar tabiat çukurundan, heyûlâ zincirinden, karanlık denizinden çıkıp kurtuluşa ermişlerdir. Bela mahâllinden ve mutsuzluk yurdundan ayrılıp huzur ve kalıcı saltanat yurduna girmişlerdir. "*İnanan ve iyi işler yapanlar, en büyük iyilik ve varılacak en güzel yer, onlarındır.*"[155] Onlar, Rablerine razı olmuş ve rızayı kazanmış olarak dönen mutmain [gönlü rahat]nefislerdir. Merkeze doğru yayılanlar ise oluş ve bozuluş âlemine doğru gidenlerdir. Onlar her vakit dönerler ve bedenlerle birleşirler. Ufuklara doğru yayılanlar ise kurtuluş arayışına, kendilerine ait yükseliş, yetkinlik ve

152. Nahl, 16/5. "sıcak giysiler" kelimesi kelimesine: "ısınma aracı" (y.h.n.)
153. Nahl, 16/7.
154. Müminun, 23/22.
155. Ra'd, 13/29.

mutluluğun sebebini araştırmaya doğru giderler. Onlar, Halilürrahman İbrahim'in gördüğünde göklerin ve yerin melekûtu hakkında düşündüğü gibi kesin inananlardan olmak için göklerin ve yerin melekûtu üzerinde düşünmeye istekli ve arzulu nefislerdir. O, Allah'ın hikmetinin eserlerini ve yaratılışının kendisini birlemeye çağıran, tenzih ve tecridine delalet eden delillerini görünce onun âyetlerine kesin inananlardan oldu. Allah zalimlerin söylediklerinden münezzeh ve yücedir. Kardeşim, sana öğrettiğimiz bu ilmi öğren ve onun sayesinde dünya ve ahrette mutlu ol!

Bölüm

İblis ve Şeytanların Mertebeleri ve Bulundukları Maden, Bitki, Hayvan ve İnsanlar

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin, bil ki tikel nefisler hata yaptıkları, icabetten kaçındıkları ve bir kısmını önceki risâlelerde açıkladığımız üzere Kur'an'da belirtilen cinâyeti işleyince ruhânî âleminden ve nûrânî mahâllinden cismânî mahâlle düşer. Onlara şöyle dendi: "Yalanladığınız şeye gidin! Gidin üç kola ayrılmış bir gölgeye; ne gölgelendiren ne alevlerden koruyan."[156] Onlara dendi ki: "*İnin oradan, birbirinize düşman olarak! Ve sizin için yeryüzünde bir süreye kadar bir yerleşme ve yararlanma olmayacak.*"[157] Doğal cisimler ve bileşik sûretlerle birleştikleri, iki kısma ayrıldıkları ve İblis ve takipçileri gibi asi, müstekbir ve günahta ısrarcı ve Âdem ve Havva gibi günahtan dönüp tövbe eden ve yönelen şeklinde iki farklı grup haline geldikleri zaman bağları kopar, batar, dağılır ve güçleri uygun olduğu şeylere göre birleşir. Bilfiil ortaya çıkabilmek için Ay feleği altında merkez bölgesinde bilkuvve ayrılır. Onlardan her bir grup da iki fırkaya ayrılır ve iki konuma yerleşir.

Bölüm

Bunun Açıklanması Hakkında

Tövbe edenler iki gruptur: Birinci grup, tövbeye koşar, hatasını bilir, yakın mekânda ve hızlı zamanda Rabbine döner, hatırlatıldığı zaman hatırlar, öğüt alır, göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünür, var edicisinin birliğini ikrar eder ve yaratıcısına itaate döner. Diğer grup tövbesinde gevşektir, bilgisizliğinde tereddütlüdür. O bir şeyden sonra başka bir şeyi anar. Çünkü o, tövbenin tamamlanması, yönelişin gerçekleşmesi ve günah kirinden temizlenmesi için oluşunda, bozuluşunda, değişiminde ve dönüşünde müteredditdir. O zaman o temiz mekâna ve mükemmel mahâlle döner.

Bölüm

İblislik ve şeytanlık mertebesi de iki kısma ayrılır, iki konumda ve iki grupta meydana gelir: Birinci grup, hatasını bilir, onda ısrar eder, yaratıcısına itaatten kibirle yüz çevirir, yeryüzünde çok bozgunculuk yapar. Bu grupta İblis ve ona tabi olan inatçı iblis ve şeytanlar yer alır. Diğer grup onlara katılır, onlardan öğrenir, onların emir

156. Mürselat, 77/29-30. Üç kollu gölge: Üç sütunlu bir duman imgesi, gerçekte gölge yapmayan bir gölge. Eğer üç kol birleşseydi, belki biraz daha fazla gölge yapardı. Üstelik o aşırı derecede sıcaktır. (y.h.n.)
157. A'râf, 7/24.

ve yasaklarını kabul eder. Birinci grupta bilfiil şeytanlar ve iblisler; onlara tabi olan grupta ise bilkuvve şeytanlar ve iblisler yer alır.

Bölüm
Bunun Burhânla Açıklanması Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin, bil ki tikel nefisler beşerî bedenlerle birleşmek (ittihad) için doğal madde âlemine düştükleri zaman ayrılırlar, güçleri ana unsurlara yayılır, ustuksat (unsurlar) ile karışırlar, madenler, bitki, hayvan ve insan bilkuvve karışırlar ve şahıslarıyla bilfiil ortaya çıkarlar. Her şahıstan kendisinde bilkuvve olan fiili ortaya çıkar. Varlıklar övülen ve yerilen diye iki gruba ve iki kısma ayrılınca övülen de kendi içinde iki kısma ayrılır: Birisi övgünün zirvesinde övülen, diğeri onun altında ve ona katılandır. Belki bir gün onun benzeri bir şey olur, son derece yerilen şeyde yerilir. Diğeri onun altında ona katılır ve bir gün onun benzeri gibi bir şey olur. Belki Yüce Allah'ın şu sözünde dendiği gibi aralarında ilâhî emirle düşmanlık meydana gelir: "Sizin için belli bir zamana kadar yeryüzünde bir yerleşme ve yararlanma imkânı *vardır.*"[158] Yeryüzü onlar için yerleşim mekânı oldu. Orada sonsuz oldukları için "bir müddet geçineceksiniz" dedi. Müddet (hîn) sınırlı sondur.

Bölüm
Madenlerin Anılması Hakkında

Madenlerden bazısının kadri yüksek, değeri üstün, mertebesi büyük, rengi güzel, ışıltısı ateş gibidir. Yakut, altın ve yüksek rütbeli insan krallarına layık diğer benzer madenî cevherler böyledir. Bazısı onların aşağısında yer alır ve üstünlük ve mertebede onları takip eder. Gümüş, billur ve diğerleri böyledir. Bazısı pis kokulu, tatsız, öldürücü zehri olan, çirkin sûretli, iğrenç manzaralıdır. Petrol, katran, kara kükürt ve içindeki pislik ve kirlilik nedeniyle kendisine düşman olan cevherleri yakan benzeri şeyler böyledir. Bunlar, üzerlerine yerleşmeleri ve içlerinde yayılmaları sebebiyle asi nefislerin onlara yapışan, mertebesiyle birleşen, bölgelerinde meydana gelen pisliğidir. Bunun delili aziz ve celil olan Allah'ın şu sözüdür: "*İyi toprak Rabbinin izniyle bitki verir,* ama kötü olanınki yetersiz bitki çıkarır."[159] Bazısı da kal'î, kurşun ve bakır gibi düşmanlık ve eziyette onların altında yer alır. Onlar arındıkları, temizlendikleri, pislik ve kötülük kendilerinden kaybolduğu zaman temiz bedenlere karışabilirler. Kireçleştikleri, buharlaştıkları ve kalıba döküldükleri zaman ateşle temizlenirler. Bundan dolayı Rab'leri onlara şöyle diyerek vaatte bulunmuştur: "Seni ve sana uyanların hepsiyle cehennemi dolduracağım."[160] Bunun gibi madenî güçler ve tadı acı, pis kokulu, meyvesi ve yaprağı işe yaramayan kuru ağaçlar iblisler ve şeytanlar mertebesindedir. Onlar için kendisinden yaratıldıkları ve ona dönecekleri ateşten başka bir şey yoktur. Zakkum, diken vs böyledir. Bunlar, ateşten başka bir şeyleri olmayan pis nefisli bedenler gibidirler. Denildiği gibi, onlar mütekebbirlerin ikametgâhıdır. "Sinip

158. Bakara, 2/36.
159. A'râf, 7/58.
160. Sa'd, 38/85.

kalın orada, benimle konuşmayın!"[161] "Sağırdır, dilsiz ve kördürler; dolayısıyla geri de dönmezler."[162] Onlar hakkındaki azap sözü gerçekleşmiştir: "Onlar cehennemden çıkamayacaklardır."[163] Bazı bitkiler, yerilme ve işe yaramazlık bakımından bundan daha aşağı konumdadır. Sapıklık imamlarına uyan, cehenneme çağıran ve onlara katılan kimseler böyledir. Hurma, üzüm, nar ve hayvanlara besin, insanlar için yararlı olan diğer bazı bitkiler de tatlı meyvesi olan güzel ağaçlardır. Nitekim Yüce Allah şöyle demiştir: "İyi toprak Rabbinin izniyle bitki verir, ama kötü olanınki yetersiz bitki çıkarır."[164] Bazısı son derece faydalıdır. Bazısı onların ardından gelir. Öğüt ve hatırlatma ile Yüce Allah'a davet eden peygamberler, elçiler ve onun iyi kulları böyledir. Ekin ve arpa gibi sebatı zayıf bitkiler de böyledir. Bazısı beslenme ve diğer konularda son derece yararlı bitkilerdir. Sahabe, hesap gününe kadar onlara güzelce tabi olanlar ve peygamberleri tasdik edenler böyledir. Ateşte yakılmaktan başka bir işe yaramayan kayın ağacı (zuvan) ve ona benzer bitkiler de vardır. Nitekim Mesih şöyle demiştir: Buğday ambarlara taşınır, kayın ise ateşte yakılır. Onlar, ayaktakımı, avam, peygamber katilleri ve her çığırtkanın peşinden giden kimseler gibidirler.

Bölüm
Hayvan Türlerinin Anılması Hakkında

Bazısı at, sığır, koyun ve güzellik türü yararda ve yük ve değerli eşya taşımada onlara katılanlar gibi, fiilleri ve işleriyle övülen hayvanlardır. Bazısı bu hususta onlardan aşağıdadır ve onları takip eder. Derinlemesine düşünen biri anlattıklarımızı göz önünde bulundurunca bu konuda ona gizli bir şey kalmaz. Anlattıklarımız açıklığa kavuşmuştur. Bazısı kötü tabiatlı, yerilen fiilli, çirkin halli ve son derece şerlidir. Yırtıcı hayvan, kedi, çita ve diğer vahşi hayvan türleri böyledir. Onların altında yer alan ve bu konuda onları takip eden şahıslar da vardır. Derin düşünen biri anlattıklarımızı göz önünde bulundurduğunda bu ona gizli kalmaz. Tasvir ettiklerimizden pis ve kötü nefislerle birleşmiş olan şahıslar böyledir. Bundan dolayı deniz hayvanları, yer böcekleri ve hava âleminde hareketli, cisim ile beslenen, büyüyen, merkezin içinde, merkezin üzerinde, karada, denizde, ovada ve dağda oluşan hayvanlar vardır. "Allah kullarına zulmetmez."[165]

Her şey kendi benzerine meyleder ve sevgi besler. Her kap içindekini pişirir. Madenler, bitkiler ve hayvanlar gibi bütün varlıklar içinde bulunan iblis ve şeytanların bilgisi burhânla açıklığa kavuşmuştur. Bütün bu hakka şehadet eden ve doğruyu söyleyen misal ve deliller, bunların insanî yaratılışta ve cennet ile cehennem arasına dikilmiş sûrette bulunduğuna delalet eder. Sağındaki cennet felekler âlemi, gökler mahâlli, yerleşim yurdu, iyilerin mekânıdır. Solundaki cehennem, oluş ve bozuluş, gaflet ve uyku, değişim ve dönüş yurdudur. Nitekim Yüce Allah şöyle demiştir: "Sağdakiler; ne mutlu sağdakilere! Onlar dikensiz sedir ağaçları, salkımları sarkmış muz ağaçları,

161. Müminun, 23/108.
162. Bakara, 2/18.
163. Maide, 5/37.
164. A'râf, 7/58.
165. Fussilet, 41/4.

uzamış gölge altında, çağlayarak akan su kenarlarında; bitip tükenmeyen ve yasak da edilmeyen bol meyveler arasında, yüksek döşekler üzerindedirler."[166] "Soldakiler; yazık o soldakilere! İnsanın içine işleyen bir sıcaklık ve kaynar su içinde, serinliği ve hoşluğu olmayan sıcak bir dumanın gölgesinde bulunurlar."[167]

Kardeşim, değişim ve dönüşün (mead) mânâsını anla! Orada bir hikmet sırrı ve gizli bir ilim vardır. Allah seni ve bizi kötü dönüş ve çirkin sondan korusun ve seni ve bizi ondan kurtarsın. Kim çirkin son, kötü dönüş ve bellerden rahimlere geçişten rahata ererse kurtulur, bütün yakın melekler ve gönderilmiş peygamberler arasına katılır, cismânî madde ve tabii doğumdan ayrılır. Onun için artık bela mahâlline ve mutsuzluk yurduna dönüş ve şeytanlar ve İblis ordusuyla birlikte en aşağı seviyeye iniş sözkonusu olmaz.

Bölüm
Temiz Nefis Mertebeleri, Etkileri ve Madenler, Bitki, Hayvan ve İnsana Yayılan Güçleri Hakkında

Eğer maden tam yarar ve genel nimeti sağlayacak şekilde değeri yüksek, görünüşü güzel tadı lezzetli ve kokusu hoş olursa işte bu, yüce âleme katılmış olan temiz nefislerin ve kurtulmuş pak ruhların etkilerindendir. Onların etkileri ve bereketleri, Rab'lerini tespih ettikleri ve ona ibâdet ettikleri bölgelerde bâki kalır. Bunlar, onların bağışlanma suyuyla temizlenmiş ve rahmet eklenmiş olan bedenleri ve iskeletleridir. Bitki, hayvan ve insan ile aynı hükme tabi şeyler de böyledir. Pis ve kötüden ayrı, güzel ve temiz olan her şey, yaratıcılarına dönmek istediklerinde tövbe eden nefislerin kurtulması için kendi ruhânî âlemlerine ve nûrânî karargâhlarına katılan, Rûh'ul-kuds'e tabi olan, şefkat ve merhametle inen temiz nefislerin ve pak ruhların etkilerindendir. Ona şöyle demiştir: "Ey huzura eren ruh, hoşnut olmuş ve hoşnut olunmuş olarak Rabbine dön, iyi kullarımın arasına gir ve cennetime gir!"[168] Kardeşim, bu işareti anla ve bu ifadeyi düşün. Bu, temizlerden başkasının dokunamadığı gizli ilim ve sırdır.

Bölüm
Madenî Gücün İntikali Hakkında

Bu güç kendi bölgesinde yetkinleşince, madeninde tamamlanınca, sûreti görününce, özelliği ortaya çıkınca şevk ve teneffüsle hareket eder, kendisine eklenen bir tabiatla birincisinden daha kuvvetli bir başka madenî güçle birleşir ve sonra bitkisel cisimle birleşir. Eğer övülen bir şey ise, daha önce geçtiği gibi, kendisine benzer övülenlerle birleşir. Eğer kötü ise kendisine benzer yerilenlerle birleşir. Aynı şekilde sonra hayvan için besin ve madde olur, hayvanın bedeninde en, boy ve derinlik olarak artış meydana gelir. Sonra bilkuvve birleştiği şeyle birleşir, dolayısıyla daha önce kendisinde bilkuvve olan şeye benzer, hisseden bir hayvan olarak ortaya çıkar. Bu, fıtrat ve tabiatında yaratılmıştır. Sonra aynı şekilde en düşüğünden en yetkinine, en değersizinden en

166. Vakıa, 56/27-34. Bunlardan maksat inananlardır. Muz ağaçları kelimesinin bir başka anlamı "akasyalar"dır. Çölde yaşayan insanlar için bunlar ideal şeylerdir. (y.h.n.)
167. Vakıa, 56/41-44. Bunlardan maksat inkârcılardır. (y.h.n.)
168. Fecr, 89/27-30.

değerlisine doğru çıkarak onun mertebesine yetişir. Övülenin âleminde ancak Yüce Allah'ın dediği şekilde hak vardır. "Hayır! İyilerin yazısı, illiyyûndadır. İlliyyûnun ne olduğunu sen ne bileceksin. O yazılmış bir kitaptır. Ona Allah'a yakın olanlar şâhit olur."[169] Fakat haksızlık eden, taşkınlık yapan,, kibirlenen ve isyan eden kimse Rabbinden mahrum kalır. "Hayır, delillerimizi yalanlayan ve onlara karşı büyüklük taslayanlara, göğün kapıları kesinlikle açılmayacak, deve iğnenin deliğinden geçmedikçe de cennete giremeyecekler."[170] Yüce Allah'ın dediği gibi, onlar aşağıların aşağısına düşerler: "Hayır, inançsızların yazgısı, muhakkak "Siccîn"dedir. Siccînin ne olduğunu sen ne bileceksin. O, yazılmış bir kitaptır. O gün yalanlayanların vay hâline!"[171] Yüce Allah'ın dediği gibi, onların bu âdetleri oluş ve bozuluş âleminde arz gününe kadar devam eder: "O gün siz huzura alınırsınız, hiçbir şeyiniz gizli kalmaz."[172] Bu, dönüş, varış ve halden hale geçişin bilgisidir. Yeterli burhân ve söz ile yapılan bu tanım sayesinde isteyenlere kapılar açılır ve rağbet gösterenlerin gözünden perde kaldırılır. Nedir bu sendeki şaşkınlık! Uyaran mazurdur, iftira atan kaybeder. Allah seni, bizi ve tüm kardeşlerimizi bulundukları her ülkede doğruya yöneltsin ve iyiye iletsin. O, kullarına karşı şefkatlidir.

Bölüm

Düşüşün Tasviri Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki yayılan nefsani güçler, ilk ortaya çıkan ve yayılan şeylerdir. Onlar çevreleyen felek yüzeyinden cisimlere, yerin merkezine düşünce önce yıldızlara, feleklere, gezegenlere, rükünlere ve ana unsurlara uğradılar ve düşüşlerinde en uç gayeleri ve halkîkatlerinde en son amaçları olan yerin merkezine ulaştılar. Tövbe eden, yönelen, hatırlayan, yakından dönen, parlak yıldızlar ve saf kürelerle birleşen şey bunlardandır. Bundan dolayı ona yakından dönen ve cehâlet ve azgınlığında uzun süre devam etmeyene mutmain nefis denmiştir. Sonra o ayrılır ve saflık, ikrara dönme ve hatayı itiraf ölçüsünde yüce âlem kapılarının sonuncusu olan Ay feleğine ulaşıncaya kadar tedrici olarak bir şeyden sonra başka bir şey ile birleşir. Sonra icabetten yüz çeviren (nefis) merkeze doğru düşer ve ana unsurlar âlemi ile birleşir. Güçleri madenlere, bitkilere, hayvanlara ve insanlara yayılır. Yıldızlarla birleşmiş nefisler onlara doğru eğilir, onlara sevgi besler ve şefkat gösterir. Bundan dolayı Yüce Allah Arşın etrafını çevreleyen gök halkının yeryüzündekiler için bağışlanma dilediklerini haber vermiştir. Her şeyin kendi cinsine sevgiyle eğildiği ve birbirine merhamet ettiği doğru burhânla sabit olmuştur. Bu sayede felekler döner, parlak yıldızlar yayılır, ana unsurlar sıralanır, maden, bitki ve hayvan şahısları ortaya çıkar, insan sûreti görünür, âlem şahıslarla dolar, kutsal nefis Rabbinin emrinden bir ruh ile dilediği kullarına ona dua ve delalet ile iner. İcabet eden kimse onun âlemine katılır. Kim de büyüklenir, kibirlenir, karşı çıkar ve kendi alçaklığında

169. Mutaffifin, 83/18-21.
170. A'râf, 7/40. "deve ..." veya "halat". Çünkü "cemel" kelimesi Arapçada hem deve hem de halat anlamında kullanılır. Karşılaştırma için Matta XIX, 24. (y.h.n.)
171. Mutaffifin, 83/7-10. "Siccin" kelimesi "zindan" anlamına da gelmektedir. (y.h.n.)
172. Hakka, 69/18.

kalırsa, kardeşim, şimdi senin bu âlemden oraya dönüş ve gidişinin nasıl olduğuna bak! Senin nefsin, âleme sirâyet etmiş tümel nefisten yayılarak düşen o nefislerden biridir. Sen merkeze ulaştın, yüz çevirdin ve madenler, bitkiler ve hayvanlar içinde olmaktan kurtuldun. Ters çevrilmiş ve eğri yolu geçtin. Şimdi sen cennet ile cehennem arasına kurulmuş olan dosdoğru yol üzerindesin. İşte bu, insanî sûrettir. Orayı geçer, kurtulur ve senin sâlih amellerin, kazançlı ticaretin, güzel huyların, doğru görüşlerin ve hakiki bilgilerin ile kazandığın melekî sûret dediğimiz kapısından cennete girersen, kardeşim, ümit geçmeden ve ecel girmeden önce çalış ve kardeşlerin ile birlikte onların ulaştıkları yere ulaşmak ve onların konakladığı yerde konaklamak için onlar gibi kurtuluş gemisine bin. Şeytanların kardeşleri olarak bildiğimiz boğulanlardan olma. Seni sudan koruyacak bir dağa sığınma. "Bugün Allah'ın rahmet ettikleri hariç, onun azabından korunacak hiç kimse yoktur."[173]

Bölüm
Hayvanların Oluşumu Hakkında

Filozof dedi ki: Tam yaratılışlı, büyük şekilli ve beş duyusu olan hayvanlar yaratılışın başlangıcında topraktan erkek ve dişi olarak oluşturulmuşlardır. Daha önce anlattığımız gibi, kendisine yayılan güçler onunla birleşince, öğrenimi kabul eden ve yarar, zarar, yiyecek, içecek, bütün amaçlar, üreme ve çocuk yapma yerlerini ve tabiatına yerleştirilmiş şeyleri bilen olarak ortaya çıkınca, yaratılışı çocuklarına sevgi besleyecek, erkeklerini ve dişilerini tanıyacak şekilde terkip edilince, işte bütün bunlar rabbâni inâyet ve ilâhî hikmet ile olmuştur. Çünkü tümel nefis, filozofların tümel nefisten yayılan tikel nefisler olarak adlandırdıkları güce meyletmiş ve o tümel nefsin mertebesinden geride kalmıştır. Çağrılınca yüz çevirmiş, emredilince kendisinden ortaya çıkan şey sebebiyle itaat ve boyun eğmekten kibirle kaçınmıştır. Dolayısıyla düşmüş, doğal cisimlerle ilişki kurmuş ve akıldan faydalanan tümel nefis onlara merhamet, sevgi ve şefkatle meyletmiştir. Tövbe eder, döner ve yönelirse ne âlâ! Yoksa bilgisiz kalıp inkâr ettiği takdirde alçaklık ve bela yurduna, mutsuzluk ve yok oluş mahâlline layık olur. Onlara merhamet ve şefkat ile meyledince onlara sarkar, onlarda tecelli eder, onlarla huzur bulmak ve mutmain olmak için onları uyumlu olmaya çağırır: Yaptıklarından dön, ayrıl ve tövbe et, büyüklenme, sana sesleniyorum, ben senin rabbinim. Nitekim Allah Musa'ya şöyle demiştir: Bana yaklaş, kadrimi bil, ben Allah'ım! O zaman Musa'nın nefsi arındığı için şöyle dedi: "Münezzehsin! Ben sana tövbe ettim."[174]

Kardeşim, bu konuyu öğren, onun üzerinde düşün, onu güvendiğin ve haklarında kınayanın kınamasından çekinmediğin kardeşlerine öğret ve bu önemli mânâ ve büyük haber üzerinde tefekkür et. Seyyit, kulu kendisine karşı suç işlediğinde, emrine karşı geldiğinde, yasağını çiğnediğinde ona şöyle seslenir ve fısıldar: Ey kulum, günahından vazgeç ve bana tövbe et, affım sayesinde günahından ve merhametim sayesinde hatandan arın. Sakın günahta ısrar etme; yoksa seni alçaltırım, evimden çıkarırım, mahâllimden uzaklaştırırım, komşuluğumdan kovarım, asla iflah olmazsın. Burhân ile sabittir ki kul günah işlediğinde seyit ona ancak kendi diliyle veya tebliğde ve edayı

173. Hud, 11/43.
174. A'râf, 7/143.

emredilen kimseye ulaştırmada kendi yerine geçen kimsenin diliyle hitap eder. Nitekim Yüce Allah şöyle demiştir: "Allah bir insanla ancak vahiy sûretiyle veya perde arkasından konuşur, yahut bir elçi gönderir; izniyle, dilediğini vahyeder."[175] Bundan dolayı filozoflar ve âlimler şöyle demişlerdir: Peygamberler, elçiler ve Allah'ın iyi kulları güvenilir Rûh'ul-kuds ile desteklenirler. Onlara âlemlerin Rabbi tarafından gelen ve içinde öğüt alacak kimseler için hatırlatma bulunan vahyi indirir. Nitekim saygın peygamberine ve doğru sözlü, güvenilir elçisine şöyle demiştir: "Ve hatırlat; çünkü, evet hatırlatma inananlara fayda verir."[176] Duyusal cisimlere dalmış olan tikel nefisler uyarıcılar ile ilişki kurdukları, peygamberlere tabi oldukları, tövbe ederek ve yönelerek günah kirinden arındıkları zaman kendi nûrânî mahâllerine ve ruhânî karargâhlarına yerleşirler.

Ey iyi ve merhametli kardeş, Allah ihsân ve cömertliğiyle seni, bizi ve tüm kardeşlerimizi daimi mutluluğa ve yüksek cennete ulaşmaya muvaffak kılsın.

Bölüm

Hayvanların Birbirlerinden Üstün Olmaları Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki insanlar arasında olduğu gibi hayvanlar arasında da bazısının bazısından üstünlüğü sözkonusudur. Onlar içinde yetenekli başkanlar, her cinse ait yöneticiler ve şahıslardan oluşan bir topluluk vardır. Onlar değişik dilleri olan farklı topluluklardır. Nitekim Yüce Allah şöyle demiştir: "Yeryüzünde yürüyen hiçbir varlık ve kanatlarıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, sizin gibi birer toplum olmasın."[177] Bu böyle olduğu için bu konudaki sözü, bu konuda burhân ile konuşmayı bu risâledeki yere erteledik. Onlarla ilgili bu özel bölüm *Hayvan Risâlesi*'ndeki hususları üstün değeri ve aşırı önemi sebebiyle açıklamaktadır. Ondaki ilmin önemli amaçları ve sırrı ince olan gizli işaretleri vardır. O konuda düşünmek ve inceleme yapmak felsefî ilimler, aklî hikmetler, dinî edepler, hakiki tevillerle mücehhez olan, yol göstericilere uyan, uyarıcıların sözüne kulak veren, âyetleri düşünen, göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde tefekkür eden, mucize sahibi peygamber ve resullere, ümmet içinde uyarıcı konumunda olan raşit imamlara ve nasihatçi halifelere tabi olan kimselerden başkasına zor gelir. *Hayvan Risâlesi*'nde hayvanlar, onların cinsleri ve türlerinin sıfatları hakkındaki sözü uzattık ve konuşmayı derinleştirdik. Önemli ilimler ve değerli mânâları kapsayan konuşmaları naklettik, hayvanlara nisbetle onların birbirleriyle yaptıkları konuşmalara ve getirdikleri delillere işaret ettik. Bunlardan öğüt ve nasihat yollu bahsettik. Hayvanî yaratılışın düzeninin korunmuş, kısımlarının düzgün, ahenginin çeşitli ve terkibinin sağlam olduğuna dair bir hatırlatma olması için Kur'an'da ve önceki filozof ve âlimlere ait kitaplarda verilmiş darbımeselleri ortaya koyduk. Her cinsin mevzusu kendisine uygun yerdedir. Onlardan her bir şahıs hayvanî nefisle kendi gücüne göre birleşiktir. Büyük olsun, küçük olsun onların hiçbiri Allah'a yaklaşamaz. Yüce Allah onların yaratıcısı ve rızık vericisidir. "(Allah) onların yerleştikleri yeri de, ölecekleri yeri de bilir. Bunların hepsi apaçık bir

175. Şura, 42/51.
176. Zariyat, 51/55.
177. Enam, 6/38.

kitapta yazılıdır."[178] Yani yaratılışta olanların tamamı o kitapta toplanmıştır. O küçük büyük demeden hepsini sayar. O, onda yazılı büyük âlemin örneğidir. Nefisler, his ile her mevcudu müşâhede ederler ve onlara şâhid olurlar. Onlar kendileri hakkında delil olurlar. Nitekim Yüce Allah şöyle demiştir: "Rabbiniz değil miyim, demiş ve buna kendilerini *şâhid* tutmuştu. Onlar da, evet şahidiz, demişlerdi."[179] Yüce Allah dedi ki: "Bu, size karşı gerçeği söyleyen kitabımızdır."[180]

Hayvanların terkip, bileşim ve gayeleri farklıdır. Yiyecek ve içeceklerinde iktisatlıdırlar ve bütün halleri korunmuştur. Onların her biri kendi benzerine sevgi gösterir, kendisi gibi olanla huzur bulur, başkasıyla arkadaş olmayı arzulamaz. Her kuş kendi benzeriyle uçar ve onunla huzur bulur. Üstünlüğün krallar ve başkanlar şeklinde insan topluluklarında olduğu gibi hayvanlarda da bulunması gerekir. Bu mevcuttur ve onun üzerinde düşünüp tefekkür eden kimseye gizli kalmaz. Biz insanlarda olduğu gibi, hayvanlarda üstünlüğün varlığını gerektiren sebebi açıklamak istedik. Böyle olmasını gerektiren sebep, gafillere uyarı ve hatırlayanlara öğüt olmasıdır. Hayvanlarda üstünlüğün varlığına gelince; hayvanların yaratılışta mertebe ve dereceleri vardır. Onlar içinde başkanlar ve krallar vardır. Yakında bundan bahsedilecektir. Onun bilgisi ve haberi hakkındaki söz zor değildir. Kuvvet, yakalama, heybet ve şiddetin aslandaki varlığı, et yiyen, köpek dişi ve pençesi olan diğer vahşi ve yırtıcı hayvanlarınkinden başkadır. Deve ve yaban eşeklerinin gücü ceylanlarınkinden ve çöl, çorak arazi ve tarlalara sığınanlarınkinden farklıdır. Fil, camız ve öküzün gücü diğer hayvanlarınkinden başkadır. Ancak fil bu güçten diğerleri gibi yararlanmaz. Uzak yollarda ve yorucu seyahatlerde insanoğlu tarafından binek ve yük taşıyıcısı olarak istihdam edilen at, katır, eşek ve devede de aynı şekilde üstünlük farkı vardır. Çünkü filler kendilerinden istenen şeyler konusunda daha çok sabırlı ve dayanıklıdırlar. Bu durum atlar, katırlar ve eşekler için de geçerlidir. Bu durum, insan âlemindeki cesur, korkak, çalışkan, tembel, akıllı ve ahmak şeklindeki farklılaşmaya benzer. Bu böyle olunca burhâna göre, hayvanla birleşen nefislerin insan âlemiyle birleşen nefislere yakın olması gerekir. Ahlakta ve bölüştürülen besinlerde onlardan ayrı değildirler. Zenginlik, fakirlik, üstünlük ve alçaklık onlarda da vardır. Kralın atı ile muhafızın atı arasında görünüş güzelliği, asalet kalitesi, yeme ve içme bakımlarından fark vardır. Bu böyle olunca onların sûrette kendilerinden farklı, geçim ve bekâda onlara ortak olan şeylerden farklı olarak kendilerine özgü bir yönetim âlemi olmaları gerekir. Derece ve mertebelerdeki farklılık hak edilmiş ve belli bir türe özgü değildir. Bu türün diğer bir şahsından başka olan hiçbir şahsı yoktur. Burhâna göre bunun adaleti gerektiren, zulüm ve haksızlığı nefyeden bir nedenden dolayı Yüce Yaratıcı Hak'tan olması gerekir. Bu üstünlük ve farklılık topraktan olan bedenler ve doğal cisimler bakımından değildir.

Eğer bir filozof topluluğu bu mânâ hakkında konuşur ve fiillerin besin ve havadan meydana gelen güçlerine göre bedenlerle birleşmiş olan nefislerden çıktığını söylerlerse onlara şöyle denir: Bu konuda doğru söylediniz, fakat onlardaki üstünlük, alçaklık, zenginlik ve fakirlik nereden kazanılıyor? Niçin kumral at kralın bineği ve renkte

178. Hud, 11/6. "Ölecekleri yer" ya da "sonunda bırakılacağı mekân" (y.h.n.)
179. A'râf, 7/172.
180. Casiye, 45/29.

onun benzeri de muhafızın bineği oldu? Eğer bunun böğrü alçaklıktan korunmuş ve bedeni hizmet zorluğundan ve yolculuk meşakkatinden istirahata kavuşmuş olursa ona sûretlerin en iyi ve şahısların en yetkini hizmet eder. Çünkü ona hizmet etmekle, ihtiyaç duyduğu yiyecek ve içeceği sağlamakla, onda görünen kirleri gidermekle, kötülükleri ondan uzaklaştırmakla, onu yıkamakla, sıvazlamakla, tımar etmekle ve ihtiyaç duyduğu diğer şeyleri yapmakla yükümlü olan kimsenin sûretinde krala ortak bir insan olması gerekir. O, krala hizmet için vardır ve onu eğitmekle görevlidir. Burhâna göre kralın atı için sağlanan şey muhafızın atı için sağlanmış değildir. Bu durum diğer hayvanlar için de geçerlidir. Bazısı hizmetten muaftır, yorgunluk ve meşakkatten kurtulmuştur, yatağında rahattır, istirahat yerinde huzurludur, yiyecek ve içeceği çoktur. Diğerleri ise bunun tersi durumdadırlar. Subaşında gizli kalmadıkça, kuşlar gibi havada gözlerden ırak olmadıkça, toprağın içinde böcekler ve yurdu ve ziyaretgâhı vahşi hayvanlardan uzak olanlar gibi saklı olmadıkça bu sıfattan ayrılmazlar. Fakat hüküm bunu gerektirir ve doğru burhân ona çağırır. Üstünlük onların hepsinde mevcuttur ve hal farklılığı onlardan kaybolmaz. Bu ancak hikmetin gereğinden, ince sanattan ve sağlam yaratmadan sadır olur. Durum söylediğimizden farklı olsaydı yönetimde ihmal olur, takdir sağlam olmazdı. Onların hepsinin varlığı hayat, ölüm, yokluk, varlık, oluş ve bozuluşta aynı derecededir. Onlar oluş ile art arda gelince ve hepsi bozuluştan bir defada uzak kalınca, öncekinin yerine onun halifesi olan, sûretini koruyan, konumuna varis olan ve mertebesini hak eden kimse geçince soyu kesilmez, haberleri unutulmaz, kendisine uygun yeri ve bilinen mekânı kaybolmaz. Çünkü her mekân, su gibi, kendisine bilkuvve benzeyen mevcut şeylerle doludur. O yerinde kaldığı sürece sakinlerinden ayrılmış değildir. Hava hayvanları uçuşta oldukları sürece hava onlardan mahrum değillerdir. Toprak kendi oluşunda olduğu müddetçe sakinlerinden uzaklaşmış değildir. Ateş de kendi karargâhındadır. Bu, güçlü ve bilen Allah'ın takdiridir.

Bölüm

Bunun Açıklanması Hakkında

Bu böyle olunca bu sözün hayvan ve insanda bulunan farklılığın nefis bakımından olduğuna ve iki kısma ayrıldığına delalet etmesi gerekir. Birinci kısımda cisimler ona kendilerine dâhil olan acılar, hastalıklar, fazlalık ve eksiklik sebebiyle ortaktır. İkinci kısımda nefis sadece ona ulaşır. Nefsin acısı ve hasreti onun üzerinde ve onunla olur. Cisim, bünyesi itibariyle sağlam, tabiatı itibariyle mutedildir. Bunun burhân yoluyla açıklaması şöyledir: Onlar üzerinde meydana gelen ve bulunan farklılık, tabii güçler, çirkin âdetler, kötü tabiatlar ve çirkin edeplerdendir. İhtiyaç yokken yeme ve içme, şehvet sâkin haldeyken cima, nefis hareketli iken vakti dışında uyku, istemeyen kimseye husumet, vazgeçmiş kimseyle savaşmak, barış yapan kimseye düşmanlık vs böyledir. Bütün bu özellikler ve huylar kişilerden tabiatlarına, kazandıkları izlere ve kötü âdetlerine göre ortaya çıkar. Başkalık, onlardaki farklılığa göre meydana gelir. Onların bazısı bunun zirvesinde, bazısı aşağısında, bazısı da övülen ve yerilen huylar, güzel ve çirkin davranışlar itibariyle iki uç arasındadır. Cisimler (bedenler) bu konularda nefislerle ortaktır. Çünkü acılar onlara girer. Çünkü vakti dışında ve ihtiyaç yokken yeme, içme ve cima, doyum halinde fazlalık ve eksiklik bedenlerin

telef olmasına ve onlara acının yerleşmesine sebep olur. Aynı şekilde edepsizlik ve kötü huy eziyet, darbe ve bedende meydana gelen hapse yol açar. Kısımları mutedil ve nizamı düzgün olduğunda ise ona lezzetler ve rahatlık erişir. Nefse özgü acı ve cevherine bitişik eziyete gelince, fakirlik ve zillet yüzünden nefislere ilişen üzüntüde olduğu gibi beden ondan uzaktır. Bu acı bazen düzgün yaratılışlı, mutedil bünyeli, güzel sûretli, tam yapılı, hoş görünüşlü, nefis temelli, rızkı geniş, itibarı büyük ve makamı yüksek olan akıllı kimseye de dokunur. Onun nefsi ruhânî acı ve nefsani azap çeker. Nefsinin acısı ruhânî ve nefsanidir. Onun gücüyle ilişki kurar ve hareketiyle birleşir. Câhil kendisiyle arkadaşlık ettiğinde âlimin ulaştığı şey ve ahmak kendisiyle arkadaşlık ettiğinde akıllının ulaştığı şey böyledir. Bütün bu nefsani ve ruhânî acılar, cevherleriyle birleşerek ve doğal cisimler kendilerinden uzaklaşarak sadece nefislere girer. Bu şeyler ne doğal olarak ne de toprağın besini ile elde edilir; aksine Allah'ın ordularının, meleklerinin, kâtiplerin ve hesap tutan hafaza meleklerinin görevli olduğu felekî işaret, göksel hüküm ve ilâhî irade ile elde edilir. Onlardan bazısı, her nefsin kazandığına göre ve işlediği suç oranında ona ulaşması için hak edene dokunan bir azap ve hakkında gerçekleşen, adaletle kaim ve fıtrat ölçüsüne adilce vurulmuş bir düzeltmedir. Nitekim Yüce Allah şöyle demiştir: "*Öyle yse kim, zerre ağırlınca bir iyilik yaparsa, onu görecek ve kim, zerre ağırlığınca bir kötülük yaparsa onu görecek.*"[181] Yine dedi ki: "Tartıları ağır olana gelince, o zaman hoş bir hayat içinde olacak ve tartıları hafif olana gelince, o zaman gideceği yer bir çukurdur. Ve kim söyleyecek sana, çukurun ne olduğunu? Kızgın bir ateştir!"[182] O, âhiret mutluluğuyla irtibatlı olup da kaçırılmış olan dünya mutluluğu duyulan hasret ve pişmanlıktır. "Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir, yüreklere kadar ulaşan! Evet o, onların üzerine kapatılmış olacak, uzatılmış sütunlar halinde!"[183] Uzun emeller, kısa ömürler, yenilenen belalar, çileli bir hayat, sıkıntılı bir yaşam, serseri bir ruh, uykusuz bir göz sözkonusudur. Hasreti uzamış, görünüşü çirkinleşmiş, temeli tiksinti vermektedir. Burhâna göre, adalet ve kıst bütün yaratılışta mevcuttur. Her şahısta var olan fakirlik, zenginlik, izzet ve zillet işlediği ameline ve ortaya koyduğu eylemine göredir. "Rabbin kullara zulmetmez."[184]

Bölüm

Bunun Açıklanması Hakkında

Bahsettiğimiz bu söz ve tasvir ettiğimiz bu hal daha fazla açıklamaya ve güçlü bir burhâna ihtiyaç duyunca bu konudaki nedeni araması, onun sırrına ve gizli bilgisine vâkıf olması umulan kimse için bir cevap ortaya koyduk. Kâfir Zeyd nasıl zengin oldu, mümin Ömer nasıl fakir oldu, filanca Yahudi güçlü oldu ve falanca Müslüman zelil oldu? Kardeşim, bu bölüm, ilimlerin gizliliklerinden, sırların inceliklerinden, hazinelerin değerlilerinden ve cevherlerin saklılarındandır. Adalet ve tevhit bununla bilinir. Onu koru ve o sayede mutlu ol!

181. Zilzal (Zelzele), 99/7-8.
182. Karia, 101/6-11.
183. Hümeze, 104/6-9.
184. Fussilet, 41/46.

Bölüm

Onun Açıklanması ve Onun Üzerinde Açıklama Yapmaksızın İşaretle Konuşulması Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin, bil ki şanı büyük olan Yüce Allah, aşağılık âlemi yüce âleme bağladı. İçindeki bütün kısımları, unsurları, şahısları, sûretleriyle birleşmiş nefisler ve cisimleri ile birlikte yeryüzü âleminin yönetimi, yüce semavi şahıslar ve felekî nûrlardaki ilâhî hikmet ve rabbâni inâyetin gereği olarak belirlenmiştir. Onlar kendileri için takdir edilmiş şeylere göre ayrılır ve her birisine layık olduğu şey kendisi için belirlenen ve hak etmiş olduğu bütün olmuş şeylere, Ay feleği altındaki yüce konumlara, dünyadaki güzel hayat, zillet ve fakirliğe göre verilir. Bütün bunlar, gaflet ve yanılma terkinde olduğu gibi ihmal ve terk edilmiş değildir. Allah ihmalden münezzehtir. Bilakis yaratılış ve fıtratta adalet ile kaim olan hikmetin gereği olarak vardır.

Bölüm

Daha Fazla Açıklama Hakkında

Bu böyle olunca ve söz bu noktada son bulunca onun açıklamasına dönüp şöyle deriz: İnsan üstünlük, alçaklık, zenginlik ve fakirliğe ancak şeriat, krallık ve sanat bakımından ulaşır ve bunlar kendisine kolaylaştırılır. Bu konudaki farklılık hepsinde vardır. Krallık üstünlük ve otoritesiyle böyledir. Onun altında olanlar, onunla ilişkili güvenlik adamlarına ve hayvanlarının hizmetini yürütenlere kadar bunu ondan kazanırlar. Bu, kral ve adamlarına mahsus bir türdür. Biri de konumunun görkemi, kadrinin yüceliği ve şanının büyüklüğüyle kendi zamanında peygamberde, hayatında ona tabi olanlarda, öldükten sonra ona özgü fazileti hak eden haleflerinde olduğu gibi şer'î türdür. Halef, Peygamberin ümmeti içinde ondan sonra onun halifeliğini yapar, davetini geliştirme ve şeriatını yaymada onun yerine geçer. Çocuklara Kur'an ve fıkıh öğreten sıbyan öğretmenine varıncaya kadar onun altındakiler de böyledir. Her birinde kendisinden çıkan eylem ve davranışlara göre üstünlük ve dostluk vardır.

Bölüm

Sanatla olan tür, insanların ellerinde bulunan nefis sanatlar ve önemli işlerdir. Sanatında yetkin olan kimse kendi işinde yaratıcıdır. O bununla hayatında dönüşünün kendisine bağlı olduğu ve hayat, izzet ve otoritesinin güzel olmasını sağlayan şeyleri kazanır. O, ondan kralların rağbet ettikleri ve aldıkları şeyleri getirir. Sanat da aynı şekilde şeriata tabidir. Çünkü yazı sanatı, hikmetin yazıldığı ve şeriatın konuşulduğu şer'î bir konu ve ilâhî bir iştir. O bütün sanatların en önemlisidir. Sonra onun altındaki sanatlar gelir. O sanatların erbapları arasında kazanımları, izzetleri ve zilletlerine göre üstünlük bulunur. Bu, çöpçülere, gübrecilere, tellaklara ve diğer değersiz sanat ve iş sahiplerine kadar böyle devam eder. Burhâna göre, her insan, üstünlük, alçaklık, zenginlik veya fakirliğe yaptığı işlere ve gösterdiği eylemlere göre ulaşır. O, işine ve fiiline karşılık hak ettiği ücreti alır. Bu, ifadeye bağlı ima ve işaretle söylediklerimizi açıklar ve anlattıklarımızı izah eder.

Bölüm

Onun Burhânla Keşfedilmesi Hakkında

Âlem, zenginlik, fakirlik, üstünlük ve alçaklık derecelerinin farklılaşmasında bu üç kısmın dışında olmayınca bunun felekî bir takdir ve semavi bir emirle olduğunu söyledik. Burhâna göre mertebe yüceliği, üstünlük ve zenginlik krallıkla Güneş açısından ilgilidir. O, kralların, başkanların ve sonuna kadar onlarla birlikte olanların doğumlarıyla ilgilidir. Jüpiter, peygamberlerin, şeriat ve din sahiplerinin ve sonuna kadar onlarla birlikte olanların doğumlarıyla ilgilidir. Diğer yıldızlar (gezegenler) bu gibi şeylerde onlara ortaktır. Burhâna göre, âlemde bahsettiklerimizle ilgili olarak bulunan farklılıkların hepsinin yüce âlemde yapılan alçak âlem yönetimi sebebiyle yaratılışın aslında takdir edilmiş olduğu doğrudur. Yer âlemi ancak gökler âleminin misalidir. Bu, ilk örnek ve en üstün asıldır. Bu âlem onun feyzini kabul edince yer âlemi demektir, yüce feyzi kabul edince onun varlığı demektir. Toprak tabiatının bulanıklığından kurtulunca bir günde ona varır ve ona doğru yönelir. Bu söz sayesinde adalet ve tevhidin doğruluğu anlaşılmıştır. Yaratılışta bulunan şeylerin tamamı ilâhî takdir ve rabbâni hüküm iledir. Onun düzeninde ve kısımlarında kötülük ve günah dışında bozukluk ve kusur yoktur. O, gazabi nefis açısından ilişen bir arızdır.

Bölüm

Hayvanda İnsan Bakımından Meydana Gelen Bazı Farklılıklar Hakkında

İnsanın hayvan karşısındaki durumu yüce âlemin aşağı âlem karşısındaki durumu gibi olunca hayvanda meydana gelen şeylerin çoğu insan bakımından olmuştur. Onun hayvan üzerindeki tasarruf ve hâkimiyeti, felekler âleminin ve göklerin sâkinlerinin onların altındaki yeryüzü şahısları ve toprak şahısları üzerindeki tasarruf ve hâkimiyeti gibidir. Kralın hizmetine mahsus olan her hayvan son derece üstün ve müreffehtir. Bu durum, seyis ve bekçiye varıncaya kadar kralın altındaki kimseler için de aynıdır. Onun bineği yaşam ve mevkideki haline göre ona katılır. İş yapanın sanat ve şeriattaki durumu da böyledir. İnsan, hayvan ile felekler âlemi arasında vasıtadır. Kendisine taşanı ona taşırır. Hayvan, ona ihtiyacına göre insanın hizmetçisi olur. Bitki de kendisine ulaşan sıvılar ve hayvan için aldığı besinler sebebiyle unsurlar ile hayvan arasında vasıtadır. Yaratıklar, birbirini destekleyen bina parçaları gibi birbirleriyle irtibatlıdır. Burhâna göre, yaratılışın tamamı ve fıtratta olan bütün şeyler aynı yaratıcıdan ve aynı dilemeden kaynaklanmışlardır. Onların birleşimleri çok iyi ve terkipleri sağlamdır. Allah şöyle derken ne kadar doğru söylemiştir: "Rahman'ın yaratmasında hiçbir uyumsuzluk *görmezsin*."[185] Bu, mülkünde ortağının, yaratmasında yardımcısının olmadığını gösterir. Allah, zalimlerin söylediklerinden çok yücedir.

Bölüm

Hayvanın İnsanın Hizmetine Verilmesi Hakkında

Biz *Hayvanlar Risâlesi*'nde ve ima yoluyla işaret ettiğimiz bölümde hayvanın insanın zulmüne, tahammül ettiği yüklere ve sebat ettiği zor işlere karşı yardım istediğini

185. Mülk, 67/3.

söyledik. Onun için ölmedikçe rahatlık yoktur. Kişiler oluş ve bozuluş âleminde daima var oldukları ve nefisler düşüş ve birleşmede olduğu sürece o da âlemde var olmaya devam edecektir. Bu kapsayıcı risâlenin bu bölümünde yararlı faydalar, parlak burhânlar, kesin deliller, istenen amaçlar, ışıldayan işaretlerden bahsetmek istiyoruz. İçindekiler, dalgın nefisler ve gafil ruhlar için bir açıklamadır. Amaç, nefisleri gaflet, sarhoşluk ve cehâlet uykusundan ve hatta ölümünden uyandırmak, kendi âlemlerine yükseltmek, ruhânî karargâhlarına ve nûrânî mekânlarına çıkmalarına yardım etmektir. Çünkü biz işaret ettiğimiz ve gösterdiğimiz şeyleri sarahatle ve gerektiği gibi açıklamaya acıklı azaptan ve izahta mübalağadan korktuğumuz için imkân bulamıyoruz. Buna göre diyoruz ki: Hayvanî bedenlerle birleşmiş olan gazabi nefisler, tıpkı meleklerin Âdem'e emir sûretiyle secde etmeye davet edilmeleri gibi, düşünen nefse secde ve itaat etmeye davet edildiler. Onların bazısı büyüklenmeden icabet ve itaat etti, düşünen nefse boyun eğerek uydu ve onun varlığını kabul etti. Onlar sağlam ve kurtulmuş hayvanlarla birleşen ve kendilerinden güzel fiiller, övülen huylar ve iyi davranışlar çıkan, düşünen nefsin şefkat ve merhametle tedarik ettiği bol yararların sahibi, ibâdet evlerinde kurban ile ve hac ve namaz vakitlerinde onların kanlarıyla, zekât ve sadakalarda Yüce Allah'a yakın olmak için ayrılan etleriyle yaklaşmak sûretiyle kabul edilen nefislerdir. Bunlar onları en düşük halden en yüksek hale çıkarır. Bazıları büyüklenir ve kibirlenir. Dolayısıyla sûreti, davranışının kötülüğü nedeniyle çirkinleşir. Yuvası ve ini uzaktır. Ürkek vahşiler ve korkak yırtıcılar böyledir. Onlar, cana yakın olmayan, Rabbine karşı çıkan ve Yaratıcısının emri altına girmekten hoşlanmayıp kibirlenen nefislerdir. Onlar, günahlarından itaat suyuyla arınmamış olan isyankâr nefisler ve kirli ruhlardır. Onların barınağı, tuzlu denizler ve yüksek dağların tepeleridir. Onlar sapıklıklarında gidip gelirler ve cehâletlerinde kaybolurlar. Onlar inatçı şeytanlar ve tutuşmuş ateşlerdir. Şüphesiz onlar insanı yakaladıklarında yerler, evlerini bastıklarında tarumar ederler. Onlar insana yaratılıştan düşmandırlar. Neredeyse onu hiç bırakmazlar. Bundan dolayı onlarla karşılaşıp da gücü yeten kimsenin onları öldürmesi ve yok etmesi helaldir. Bu nedenle peygamberle onların etlerini ve onların kanlarıyla Allah'a yakınlaşma ibâdetini (kurban) yasaklamışlardır. Onların temiz bölgelere ve bayındır mescitlere yerleşmeleri caiz değildir. Denizin ıssız yerlerinde bulunan sâkinler ve hayvanlar, iri sedefliler, kabuğu çıkmış ve derisi soyulmuş olanlar hayvanlar arasında ibrettir. Burhâna göre hayvanın insanın hizmetine verilmesi gerekir. Bunun nedenini açıkladık. Hayvanın gönüllü veya zorla insanın hizmetine girmesini gerektiren sebep, yüce âlemin aşağı âlem üzerinde tasarrufta bulunması gibi insanın da onun üzerinde tasarrufta bulunması ve ona egemen olmasıdır. Kardeşim bu konuyu bil ve sana öğrettiğimiz bu önemli ilim ve büyük haber üzerinde düşün.

Bölüm
Cinlerin Bilinmesi Hakkında

Hayvan Risâlesi'nde hayvanların adalarda toplanması kıssasına işaret ederken oraya düşmüş Sağun adlı bir insan topluluğundan, onların cin kralından, etrafında toplanan filozoflardan, aralarında geçen konuşmadan ve onların dilinden aktardığımız tartışma ve sohbetten bahsettik. Bununla almanın yaklaşmasını ve kolay ezberlenmesini amaç-

ladık. Okunuşunu yazma ve uzatılmasından ve uzun açıklanmasından bıkma! Bunu öğrenime yeni başlayanların uygulayacakları, öğrenimi öğrencilere kolay gelecek bir alıştırma olması ve faydalar içeren ve ilimleri cevherleriyle veren bu kapsamlı risâlede dile getirdiğimiz bu bölümlerin önünde bir mukaddime olması için böyle yaptık. Bunlar onlar için kolye gibidir. Bu bölümde kendilerine konuşma ile değindiğimiz ve misallerle işaret ettiğimiz cinlerden bahsetmek istiyoruz.

Cinlerin iki kısma ayrıldıklarını bil. Onlar övülen ve yerilen şeklinde iki topluluktur. Övülenlerin bazısı, gücündeki şeye göre üstün mertebeli ve son derece faziletlidir, bazısı güç yetirebilmesine göre onu takip eder ve bazısı da onun altında yer alır. Yerilenler de böyledir. Bazısı yerilme ve günahın zirvesine çıkmıştır, bazısı onu takip eder. Yerilen cinler, İblis başlangıçta onlardan olduğunda ve sonunda onların arasında bulunduğunda ona ve grubuna katılanlardır. Övülenler Rab'lerine icabet ederler, ona inanırlar ve elçilerini, peygamberlerini ve imamlarını tasdik ederler.

Bölüm
Bu Sözün Faziletinin Açıklanması Hakkında

Kardeşim, bil ki bu bölümün değeri büyük ve zikri önemlidir. Bu bölümü ona tahsis ettik, onu sana öğrettik ve emânet ettik. Onu hak edenden başkasına teslim etme, talibinden başkasına açıp saçma. Sen ondan sorumlu ve mesulsün. Allah doğruya muvaffak kılandır.

Bölüm
Cinlerin Hakîkatinin Açıklanması Hakkında

Kardeşim, bil ki cinler âlemi, aklî ilimler, felsefî düşünceler ve burhâni, ilâhî görüşlerle ilgili topluluktur. Onların yeterli burhânları, parlak ışıkları ve kesin delilleri vardır. Onlarla temiz nefisler ve pak ruhlar birleşmiştir. Biz onları risâlede adlandırdık ve lakaplarını delalette aklın hükmüyle ve cinlerin İdris Ailesi, Belkıs Oğulları, Keyvan Evlatları, Haman Çocukları, Lokman Ailesi, Behram Çocukları ve Nahid Oğullarından oluşan kadıları, fakihleri ve filozoflarıyla açıkladık. Burada onlara delalet ve işareti Bokrat* Oğulları, Eflatun Çocukları, Aristoteles Soyu ve aklî ilimler ve felsefî desteklerle ilgilenen, onlara uyan ve icabet eden diğer metafizikçi filozoflar ve rabbâni âlimlerdir. Emir ve yasaklarında onlara boyun eğer. Onlar temiz yerler ve mamur mescitlerde tespih ederler. Onların ruhları hafif, bedenleri lâtiftir.** İnsanları onların görmedikleri yerlerden görürler. Onları yönlendirirler; zararları ve yararları bildikleri için onların ruhlarını almaya ve bedenlerini bozmaya kadirdirler. İnsanlar yeme ve içme gibi bütün hallerinde onlara muhtaçtırlar. Çünkü önemli sanatların ve bütün faydaların erbabıdırlar. Bundan dolayı insanların bütün işlerini onlara cinlerin öğrettikleri, gösterdikleri, çıkardıkları ve tayin ettikleri söylenmiştir. "Kalbi olan veya

* Bağlamdan bunun Sokrat olduğu anlaşılıyor. Fakat telaffuz benzerliği sebebiyle Hipokrat da olabilir. (ç.n.)
** Lâtif; yumuşak, ince, saydam ve güzel anlamlarına gelen bir sıfattır. Cümlede hepsi birden kast edilmiş olabilir. (ç.n.)

hazır bulunup kulak veren herkesin"[186] bilmesi için övülen cinlerin bilgisine bu söz ile işaret ettik ve bu konuşma ile delalet ettik.

Bölüm
Övülen ve Yerilen Cinlerin Bilinmesi ve İnsanlara Güç Yetirme Keyfiyetleri Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki övülen cinler, insanlara gönderilen peygamberlere inanır, semavi vahiyle desteklenen konuşmacılara icabet ederler. Nitekim Yüce Allah bu duruma onların bir grubundan yaptığı nakille şöyle işaret etmiştir: "Gerçekten biz, olağanüstü bir Kur'an duyduk, doğru yola iletiyor: Bu nedenle ona inandık."[187] Yine onlardan naklettiği bir sözde şöyle demiştir: "Evet biz, göğü yokladık; onu güçlü bekçilerle ve göktaşlarıyla doldurulmuş bulduk. Evet ve biz, orada dinleyebilmek için oturma yerlerinde otururduk. Ama şimdi, kim dinleyecek olsa, kendisine karşı, pusuda duran bir göktaşı bulur."[188] Yine onlara ait bir söz şöyledir: "Yeryüzündekilere kötülük mü dilendi, yoksa Rab'leri onlara iyilik mi diledi, bilmiyoruz."[189]

Bölüm
Bu Âyetlerin Tevili Hakkında

Kardeşim, bil ki bu âyetlerin tevili ince bir sır ve derin bir denizdir. Bu konuda açıkça konuşmak çok zordur. Biz hepimiz emânete göre söylüyoruz. Çünkü emânet şudur: Akıl şeriatının sahipleri, nefsin kanununun ortaya çıkışını ve bunun kesinlikle hikmet gereği olduğunu gördükleri zaman onun emrine boyun eğip itaat ederler, vahiyle desteklenen kişilere icabet ederler. Bundan önce gökten bilgi istemeleri, aklî faydaları öğrenmeleridir. Kanuni ve nefsani şeriatlar ortaya çıkınca o kapılar kapanmış, sebepler zorlaşmış ve ateş parçaları gözetleme yerinde yakıcı hale gelmiştir. Onlar, yakıcı ateşleri, alevli yıldırımları ve emir ve yasakları olan şeriat orduları ve kanun koruyucularıdır. Nitekim Yüce Allah, verdiği hükmü desteklemek ve yonttuğu şeyi sağlamlaştırmak için cin ve insan âlemlerine hitaben şöyle demektedir: "Ey cin ve insan halkları! Göklerin ve yerin çevresini aşıp geçmeye gücünüz yetiyorsa geçin! Ama Allah'ın verdiği bir güç olmaksızın geçemezsiniz ki!"[190] "Üzerinize ateşten bir alev ve bir duman gönderilecek; sonra size yardım edilmeyecek."[191] Bu, onun, nebevi şeriatların hükümlerinden, dinî emir ve yasaklardan kurtulacağını zanneden kimseye hitabıdır. Hâlbuki o buna güç yetiremez, buna ancak bir kuvvet/otorite ile nüfuz

186. Kaf, 50/37.
187. Cin, 72/1-2. "Kur'an" okuma anlamındadır. (y.h.n.)
188. Cin, 72/8-9. Bazı rivâyetlere göre Hz. Muhammed Tanrısal görevi yüklendiğinde büyük bir meteor (göktaşı) yağmuru meydana geldi. Bu, Taif sakinlerini korkuttu. Ama onların kabile reislerinden biri dedi ki, "Eğer bunlar gecenin karanlığında kendilerine bakarak yolumuzu bulduğumuz yıldızlar ise, bu dünyanın sonu demektir. Aksi halde korkmamız gereken başka şeyler olmaktadır ve Allah bir şey irade etmiştir." (y.h.n.)
189. Cin, 72/10.
190. Rahman, 55/33.
191. Rahman, 55/35. "Bir duman" ifadesinin bir başka muhtemel anlamı da "eritilmiş bakır"dır. (y.h.n.)

edebilir. Eğer onunla birlikte bir kuvvet yoksa üstüne ateşten yalın bir alev ve kıpkızıl bir duman gönderilir. Felek ikinci dönüşle döndüğü, ikinci araz vakti geldiği ve tikel nefisler arasında hüküm vermek için tümel nefis ortaya çıktığı zaman Yüce olanın vaat ettiği hakkın ehline ve zamanın başlangıcına dönmesinden başka otorite yoktur. Cinlerin, felsefî âyetler ve aklî ilimler ile ilişkili olan bir topluluk oldukları anlaşılmıştır. Övülen cinler, vahiy sahibi ve şeriatları uygulayan insan ve cin peygamberlere uyarlar. Nitekim Yüce olan onları Süleyman için çalışan kimseler olarak tasvir etmiştir: "O ne dilerse onu yaparlardı; tapınaklar ve heykeller, büyük havuzlara benzer çanaklar ve sabit kazanlar."[192] Onların içinde ustalar ve dalgıçlar da vardır.

Bölüm
İçlerindeki Şeytanların Anılması Hakkında

Onların içinde asi ve inatçı şeytanlar da vardır. Onlar şeriatlardan kaçar, onları bozar, onların hükümlerini ortadan kaldırır, sınırlarının dışına çıkarlar. Onlar tutuşmuş ateşler arasındadır. Yakıcı alevler onları yakalar: "Onlar yüce topluluğu dinleyemezler. Kovulmaları için her taraftan taşa tutulurlar. Onlar için sürekli bir azap da vardır. Ancak onlardan söz kapan olur. Onu da delip geçen bir alev izler."[193] Cinler insanları onların görmedikleri yerlerden gördükleri için onlara güçleri yeter ve üzerlerinde egemenlik kurarlar. Gizli ruhlar ve saydam cisimler oldukları için akıl âleminin nefis âlemini kuşattığı söylenmiştir. Bu remzi bil, bu işareti anla, o zaman dünya ve âhirette yerleşirsin. İşte bu, övülen ve yerilen cinler hakkında parlak işaret, açık söz, ikna edici yöntem ve yeterli burhân ile verilen bilgidir. "O, dilediğini/dileyeni dosdoğru yola iletir."[194]

Bölüm
Hayvanların Şikâyetleri, İnsanın Maruz Bıraktığı Zulüm ve Bunun Kendilerinden Giderilmesini İstemeleri Hakkında

Daha önce belirttiğimiz gibi, hayvanlar insanın zulmünü cinlerin kralına şikâyet ettiler ve ondan insanın kendilerine vurduğu zincirleri, kelepçeleri ve boyunlarına taktıkları bukağıları kaldırmasını istediler. Çünkü onlar aşağılanmakta, hor görülmekte, yorulmakta, dikilmekte, yavruları kurban edilmekte, kanları dökülmekte ve etleri yenilmektedir. İnsan onlara acımaz, sevgi göstermez ve onlara şefkat ile muamele etmez. Biz oraya tekrar zikretmedikçe üzerindeki örtüyü kaldıramayacağımız ve açıklayamayacağımız kadar çok sayıda mânâyı, birçok ilmi, bol miktarda bilgiyi ve önemli hikmetleri gömdük. Fakat biz önceki risâlelerde kendimize bu risâlenin sözkonusu risâlelerdeki hususları açıklamak üzere geleceğini, işaretlerin beyan edileceğini ve remizlerin (şifreler) burhân ve delillerle açılacağını şart koştuğumuz için işaret ettiklerimizin bir kısmını bundan daha yeterli ve biraz daha açık olan bir

192. Sebe, 34/13.
193. Saffat, 37/8-10. O yüce mecliste gizli olarak konuşulanlardan herhangi bir şeyi kapacak olan ayrı, Allahi onun peşine ışık saçan bir göktaşı düşürüverir. (y.h.n.)
194. Nûr, 24/46.

işaretle açıklamamız gerekmiştir. Sen ve senden önceki kardeşlerimizin ona muhtaç olduklarını biliyorsun. Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin.

Bölüm

Münafıkların Müminlere Karşı Düşmanlıklarının Açıklanması Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin, bil ki kendilerinden bahsettiğimiz, haklarında sözle delil getirdiğimiz ve kendilerine ima ile işarette bulunduğumuz hayvanlar insanların ellerinde yorulmuşlar, onların yararları, amaçları ve ihtiyaç duydukları dünya maişeti doğrultusunda istihdam edilmişlerdir. Hayvanlar, kendi başkanlarının yaptıkları konuşmalarda belirttikleri gibi, insanların hükümleri altında sabrederler, onlarla birlikte sevk ettikleri yere giderler ve kendilerine yaptıkları hiçbir şeyde onlara itiraz etmezler. Biz o risâlelerde insanın hayvan topluluklarına yaptığı zulümden bahsettik. İşaret ettiğimiz söz, bizim bu konuşmadaki nisbetlerimizin onlarla ilgili olmasıdır. Bizim bu izah ve açıklamalarımız temiz kalbi ve saf zihni olan kimseler içindir. O, bunun nefsani yaratılışta ve beşerî şahsiyetler içinde bir varlık olduğunu, bazı egemen toplulukların kendileri dışındaki faziletli ve dindar kimseleri kullandıklarını ve kibirli bir topluluğun mümin bir topluluğu aşağıladığını düşününce bunu bilir ve söz ona yönelir. Nitekim Yüce Allah muhkem kitabında Firavun ve adamlarından, onların İsrailoğullarını hizmetlerinde kullanmalarından, aşağılamalarından, zayıf düşürmelerinden, kadınlarını sağ bırakıp erkek çocuklarını öldürmelerinden ve kendilerine yerleşen beladan bahsetmiştir. Onların bu muamelesi kendi başkanları işbaşına geçinceye kadar devam etti. Allah onlara verdiği sözü yerine getirdi ve düşmanlarını helak etti. Bundan dolayı büyücü bir cin, Lokman ailesine mensup filozofa, düşünsene, bu hayvanlar eğer fasih konuşma, açıklama yapma ve burhânla delil getirmedeki kusurları sebebiyle konuşmada insana karşı gelmekten ve cevap verirken delil getirmekten aciz kalırlarsa ve insanlar dillerinin açıklığı ve ibarelerinin mükemmelliği nedeniyle onlara üstün gelirlerse diyince, o şöyle der: O zaman Kur'an devri bitip âhiret devri başlayıncaya ve Allah onlara kurtuluş ve çıkış yolu açıncaya kadar bu hayvanlar onların ellerinde esir kalırlar ve onlar bunlara esaret ve kölelikte çok kötü işkence ederler. Nitekim o, İsrail ailesini Firavun hanedanının azabından ve Davud ailesini Buhtunnasır hanedanının işkencesinden, Hamir ailesini Tebe hanedanının azabından, Sasan ailesi Yunan hanedanının işkencesinden, Adnan ailesi Ezdeşir hanedanının azabından böyle kurtarmıştır. Bu dünyanın günleri elden ele dolaşır. Yaptığımız ima, remiz ve işaret hakkındaki bu sözle, bu mânâlar ile kast edilen şeyin fasih akıl ve sahih görüş sahiplerine gizli kalmayan bir şey olduğunu kanıtladık. Hayvanlardan bahsetmekteki maksat, verilmiş örnekler, beşerî yaratılış ve insan şahıslarındaki örneklerine yapılmış delaletlerdir.

Bölüm
Bunun Açıklanması Hakkında

Güzel huylu, iyi eylemli, bağlandığı yerde uysalca duran, insanın hizmetinde çalışan, meşakkat, yorgunluk ve bitkinlik altında sabreden itaatkâr hayvanlar, kendileri üzerinde egemenlik kuran insanlara pek az karşı gelirler ve eziyet eden kişi kendisiyle muhatap olduğunda sessiz kalıp ona cevap vermezler. Bu tür itaatkâr hayvanlar, görüş ve kıyas sahibi, kör ve şüpheci kimselerin, tağutların, iblislerin ve şeytanların takipçileri ve peygamberlerin, yeryüzünde yani nebevi şeriatlarda fesat çıkarmak, yüksek dünyevî makamlar elde etmek ve hakkında Allah'ın delil indirdiği isimlerle adlandırılmak isteyen düşmanları elinde esirdirler. Onlar İblis'in orduları, atları ve ayaklarıdır. Onların bu alışkanlıkları, Peygamber soyuna ve onlara tabi olan müminlere yönelik aşağılamaları hâlâ devam etmektedir. Bu müminler, az eziyet eden ve kendilerine vurulan sağlıklı hayvanlar, sığırlar, koyunlar ve insana itaat ederek sürdüğü her işe ve boğazlanmaya giden, hiç itiraz etmeden ve cevap vermeden, rıza ve teslimiyetle, emir ve yasaklarına uyarak onun dilediği işi yapan benzeri ruhlar gibidirler. Müstekbir zorbalar ve egemen şeytanlar Peygamber soyunu ve Ehl-i beyti aşağıladıklarında, onları itaatleri altına aldıklarında, velâyetlerini kabul etmeye, emir ve yasaklarına uymaya sürüklediklerinde, yüklerini taşıttıklarında, onları iyi işlerden alıkoyduklarında, onları yalanladıklarında, lanetlediklerinde, onlara sövdüklerinde, câhil insanların hayvanlara iftira attıkları, en çirkin sözlerle sövüp lanet ettikleri ve yalanladıkları gibi Yüce Allah'a ve onlara iftira atarak işlerini çirkin gösterdiklerinde de onlar (Ehl-i beyt ve takipçileri) böyle yapmışlardı. İşte azgın topluluk, taşkın grup ve ateşe çağıran sapık kimseler böyle yaptılar ve maruz bıraktıkları zillet ve aşağılanma sebebiyle Allah'ın dostlarının, kendilerinden pisliği giderip tertemiz ettiği saf Ehl-i beytinin yeryüzünde genel iyilik ve saf yarar için çalışmalarını engellediler, hikmetle konuşmalarına ve ümmetin yararına olan şeyleri kendilerini kaplayan korku ve imtihanın etkisiyle söylemelerine mani oldular. Aynı şekilde evcil hayvanlar da bağlandıkları yerde boyun eğmeleri için ağır demirler, yularlar ve gemlerle dizginlenmişler ve istediklerini söylemekten alıkonulmuşlardır. Onlar, sırlarını bilen yaratıcılarına temiz kalpleri, saf ruhları ve güzel niyetleriyle şikâyette bulunurlar. Umulur ki o, kendilerine acır, sıkıntılarını giderir, onları üzüntüden kurtarır, nida ve dualarını işitir, onlara yardım eder ve onları kendilerine haksızlık eden zalimlerin elinden kurtarır. İçlerinden ayaktaki ayağa kalktığı ve sabır ve tutukluluk sebebiyle uzun uykuya dalan kimse uyandığı zaman o, Allah'ın yakınında ve itaatinde ulaştıkları derece sebebiyle dualarına icabet eder, onlara yardım ve destekte bulunur. Hatta Rabbi ona izin verir ve onu melekleriyle destekler. O zaman o kıyam eder/ayaklanır, hakkını alır, hakkındaki vaat gerçekleşir ve yeryüzü nasıl zulüm, haksızlık ve darbe ile dolduysa aynı şekilde adalet ve eşitlikle dolar. Esir hayvanlar ve aşağılanmış kişiler kölelik esaretinden, mülkiyet zincirinden ve zillet bağından kurtulurlar. Kendilerini aşağılayan kimseleri yaptıklarına karşılık olarak aynı muameleye tabi tutarlar. Allah, sözleriyle hakkı gerçekleştirir, İhvân-ı Safâ ve Vefa Dostları'nın davetini ortaya çıkarır, temiz nefsin ve mutmain olan pak rûhun ortaya çıkmasıyla onların hepsini bir araya getirir. O zaman Allah yeryüzünü

câhiliye pislerinin yaptıklarından arındırır ve keskin diş ve pençelerden yoksun evcil hayvanlara musallat olan yırtıcı ve parçalayıcı vahşi hayvanları yok eder. Allah evcil hayvanlara kuvvet, şiddet ve yakalama gücü verir ve yırtıcı hayvanlardan kuvvet, şiddet ve yakalama güçlerini söküp atar ve bu güçleri yırtıcılardan korkup gizlenen, aşağılanmış ve horlanmış evcil hayvan şahıslarına verir. Güvercin ve kumru kuşları gibi olanlar da böyledir. O, övülen halleri ve güzel eylemleri olan kuşları da aynı şekilde esaretten ve bağdan kurtarır.

Kardeşim, Allah seni desteklesin, biz bu bölümde, üzerinde düşünen ve tefekkür eden kimseye gizli kalmayan şeyleri açıkladık. Onu bil, seni kabul eden kardeşlerimize onu oku, onlara sıkıntı ve şiddetin ortadan kalkacağını vaat et ve şikâyetlerinin işitildiğini ve dualarına karşılık verildiğini bildir. Allah başarı verendir. Yöneliş ve tevekkül onadır. Güç ve kuvvet ancak yüce ve büyük olan Allah'a aittir.

Bölüm
Cinler ile İnsanlar Arasındaki Düşmanlık ve Böyle Olmasının Sebebi Hakkında

Biz risâlelerimizde, Lokman ailesine mensup filozofun cinler ile insanlar arasında yaratılışın başladığı günden beri ezelî ve tabiatlara yerleşmiş bir düşmanlık olduğundan bahsettiğini belirtmiştik. O bölümde dış yüzü yeterli bir açıklama ihtiva eden konuşmayı anlattık ve onu bu risâlenin bu bölümünde buraya tahsis ettik. Kardeşim, onu anlatmak istiyoruz. Umulur ki onu okuduğun, düşündüğün ve anladığın zaman gaflet ve cehâlet uykusundan uyanırsın. Kendinin bunun ilâhî ilimlerden olduğunu bilmeleri sebebiyle korkuya maruz kalmayacak ve üzülmeyecek olan kimselerden olduğunu bilirsin. Nefsin cisimsel bedenden ve beşerî iskeletten ayrıldığı zaman bilfiil melek olur, huzur ve mutluluk âlemine, bolluk cennetlerine yükselirsin, alçaltıcı azaptan kurtulursun ve selsebil pınarından içersin. Allah bu remiz ve işaretleri anlamanı kolaylaştırsın ve seni dış dünyada ve nefislerde yazılı alametler ve delaletler, yeryüzü ve göklerde aziz ve celil Allah'ın birliğine delalet eden âyetler sayesinde doğru yola iletsin. Onun gökte ve yerde yarattığı şeyler ve onlardaki hikmetler onun benzeri bulunmayan "bir" olduğuna delalet eder. Ona kullarıyla ilgili zerre kadar bilgi ve hatta bir hardal tanesi bile gizli kalmaz. "Gaybın anahtarları onun yanındadır, onları ancak o bilir. Karada ve denizde olanı bilir. Düşen yaprağı, yerin karanlıklarında olan tohumu, yaş ve kuru hiçbir şey yoktur ki apaçık Kitap'ta bulunmasın."[195]

Bölüm
İnsanların ve Cinlerin Anılması Hakkında

İşaret ettiğimiz insanlar, anmak sûretiyle değindiğimiz cinler ve aralarında bulunduğunu söylediğimiz düşmanlık, işte bunlar ilmî meseleler, felsefî işler ve gizli konulardır. İnsanlar etten ve kandan oluşan doğal şahıslardır. Cinler ise hafif ruhlar ve lâtif şahıslardır. Yüce Allah şeyleri çift yarattığını belirtmiştir. İsmi yüce olan şöyle

195. En'am, 6/59. "yaş ve kuru": canlı ve cansız. (y.h.n.)

demiştir: "Ve her şeyden de bir çift yarattık."[196] Allah'ın kitabındaki bu burhâna göre, bazı insanlar bedenleriyle gizli, nefisleriyle görünür iken bazıları da bunun tersinedir. Yine bazı cinler bedenleriyle gizli, nefisleriyle görünür iken bazıları da bunun tersinedir. Bunun tafsilatı şöyledir: Nefislerinin fiilleri görünür ve amelleri açık olan insan topluluğu şeriatların zâhirine bağlıdırlar, onları riya ile yerine getirirler ve görünür işlerinde açığa vurdukları iffet ve züht ile konuşurlar. Onlar birbirleriyle baş başa kaldıklarında sakladıkları şeyler, kurdukları hile ve tuzak ve işledikleri çirkin işler ile gizlenirler. "*Şeytanlarıyla baş başa kaldıkları zaman, şüphesiz biz sizinleyiz, onlarla sadece alay etmekteyiz, derler.*"[197] Yetimlerin mallarını haksız yollarla yiyenler ve "Kitabı elleriyle yazdıktan sonra onu *önemsiz* bir karşılığa satmak için bu, Allah katındandır derler"[198] ve benzerleri kendilerini görürler. Şeriatı bedenleriyle yerine getirerek insanlara gösteriş yapmaları sebebiyle amelleri açıkça ortada ve işledikleri haramlar ve günahlar ise gizli ve kapalıdır. Bazı insanlar bedenleriyle görünür, nefisleriyle gizlidirler. Bunlar aklî hakîkatlere, şer'î ve nebevi diyanetlere sahip kimselerdir. Onların bedenleriyle yaptıkları fiiller açık ve görünürdür. Çünkü onlar, temizlik, namaz kılma, zekât verme, yeryüzünde fesat çıkarmayı, üstünlük taslamayı ve insanların mallarını yemeyi talep etmeksizin sadece Allah'ın rızasını umarak onun hoşnutluğunu ve âhiret yurdunu kazanma gibi temiz işler ve razı olunan eylemler yaparlar. Nefisleriyle gizlenmelerine gelince; onların nefisleri melekûtta dolaşırlar ve kendileri için dikilen alametler ve nefislerinde ve dış dünyada ortaya konulan delaletler üzerinde düşünmekle meşguldürler. O zaman onlar bunun hak olduğunu anlarlar. Nitekim Yüce Allah onları niteleme ve övme bağlamında şöyle demiştir: "Onlar ayakta iken, otururken, yatarken Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler: Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın, *Münezzehsin*! Bizi ateşin azabından koru."[199] Allah onları bundan korumuş, onlar ile daha önce anılan ve tasvir edilen sapıklık başkanları, bâtıl imamları ve cehennem davetçileri arasına bir duvar çekilmiştir: "*İnananlar ile ikiyüzlüler arasına, içinde rahmet ve dışında azap olan* kapılı bir sur çekilir. İkiyüzlüler, inananlara; biz sizinle beraber değil miydik, diye seslenirler. Onlar; evet öyle, fakat sizler kendinizi aldattınız, bize pusu kurdunuz, Allah'ın buyruğu gelene kadar dinde şüpheye düştünüz; sizi kuruntular aldattı; sizi şeytanlar Allah'a karşı da ayarttı."[200] Şeytanların dostları, "nurları önlerinde ve sağlarında koşan" Allah dostları ve sevgililerine "Bizi de gözetin; ışığınızdan faydalanalım." dedikleri zaman onlara şöyle derler: "Ardınıza dönün de ışık arayın."[201] Yani cisimler âlemine ve acılar mahâlline dönün ve parlak ışık lambalarını ve onların sizi bu buluşma gününe karşı uyardıkları açık delilleri arayın. Siz onları yalanlıyor, onlara iftira atıyor, onlardan uzaklaşıyor ve onlara çirkinlikler isnat ediyordunuz. "Bir kısmını yalanlıyor, bir kıs-

196. Zariyat, 51/49. Benzer ifade için ayrıca bkz. Yâsin 36/36. Atoma varıncaya kadar her şey çifttir. Tek olan yalnızca Yüce Allah'tır. (y.h.n.)
197. Bakara, 2/14.
198. Bakara, 2/79.
199. Âl-i İmrân, 3/191.
200. Hadid, 57/13-14. İkiyüzlüler ile inananlar arasındaki sur hakkında ayrıca bkz. Matta XXV, 1-13. (y.h.n.)
201. Hadid, 57/12-13.

mını öldürüyordunuz."[202] Bizzat yaptıklarınız sebebiyle yazıklar olsun size! "O gün (yaptıklarınıza karşılık olarak) alçaltıcı azapla cezalandırılacaksınız."[203] Onlar cehâlet karanlıklarında kaybolurlar, oluş ve bozuluş berzahlarından ayrılmazlar. "Derilerinin her yanışında, cezayı tatmaları için onları başka derilerle değiştireceğiz."[204] İnsanların bu sıfatları taşıdıkları zikrettiklerimizden anlaşılmış ve burhânla ortaya koyduğumuz şeylerle araştırılmıştır. Onlar fiilleri ve dinleri bakımından iki farklı grupturlar. Yani onlar, Yüce Allah'ın belirttiği gibi, iki çifttirler: "Ve her şeyden çift yarattık."[205] Aynı şekilde inşallah burhânla bilinmeleri için cinlerin halinden de bahsetmek ve onların da böyle olduklarını açıklamak istiyoruz.

Bölüm
Cinlerin Bilinmesi Hakkında

Ey iyi ve merhametli kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin, bil ki cin ismi cenan, ecinne ve isticnan kelimelerinden türemiştir. O, çeşitli mânâları bir arada toplayan bir isimdir ve Arap dilinde meşhurdur. Çiçekleri, meyveleri ve ürünleri olan bahçelere cennât ve cinan denir. Nitekim aziz ve celil olan Allah Kur'an'da bundan "Hurma bahçeleri ve üzüm bağları"[206] bahsetmiştir. Ceninler (ecinne) annelerinin karnında taşınan şeylerdir. İsticnan gizlenme, müstecnin ise gizlenen ve saklanan demektir. Arapların bu gibi isimlerde ve çekimlerinde dilden çıkarılan birçok yönleri vardır. Maksadımız bu değildir ve biz bunu amaçlamadık.

Biz Allah'ın Kur'an'da andığı, methettiği ve övdüğü cinlerin halinden bahsetmek istiyoruz. Yüce Allah, İblis ve orduları gibi onların bazılarını yermiştir. O cinlerdendi, Rabbinin emrini çiğnedi ve övülen cinler topluluğundan çıktı. O ve kendisine uyanlar yerilmiş şeytanlar oldular. Allah dedi ki: "Her peygamber için, insan ve cin şeytanlarından düşmanlar yarattık. Bunlar, aldatmak için, birbirlerine süslü sözler fısıldarlar."[207] Onlar iki kısma ayrılırlar ve iki grup oluştururlar: Bir grup, bedenleriyle görünür, ruhlarıyla gizli ve nefisleriyle saklıdır. Diğer grup ise bedenleriyle gizli ve ruhlarıyla görünürdürler. Bunun izah ve açıklaması şöyledir: Cisimleriyle görünüp ruhlarıyla gizlenenler, yüce felekî ve semavi şeylerin sûretleridir. Onların cisimleri görünürdür; âlemdeki etkileri gizli ve saklıdır, etkilenen ve tesir olunan şeyde oluşmadıkça ortaya çıkmaz. Sûretlerin maddelere yayılması gibi onlar da ana unsurlara (ümmehat) yayılırlar. Cisimleriyle gizli, fakat ruhlarıyla görünür olanlar tabii güçlerdir. Göründükleri bedenler bitkiler ve hayvanlardır. Onlar ana unsurlara yayılan ve sirâyet eden güçlerdir. Onların fiilleri açık ve görünürdür. Zatları gizli ve saklıdır. Onların övülenleri, Rab'lerine itaat eden, yaratıcılarının emrine boyun eğen, var edicilerinin birliğini ikrar eden, kulluğundan yüz çevirmeyen ve göklerin sâkinlerinden, felekler âleminden ve

202. Bakara, 2/87.
203. Enam, 6/93. Âyet metninde parantez içindeki ifadeler İhvân-ı Safâ'ya aittir. (ç.n.)
204. Nisa, 4/56.
205. Zariyat, 51/49.
206. Müminun, 23/19.
207. Enam, 6/112.

Allah'ın ondan başkasının bilmediği ordularından nefret etmezler. Düşünen nefis (nefs-i natıka) de onlardandır. Yerilen cinler ise asi şeytanlar ve azgın ruhlardır. Onlar kulak hırsızlığı yaparlar, dolayısıyla onları delip geçen bir alev takip eder. "Onlar yüce topluluğu dinleyemezler. Kovulmaları için her taraftan taşa tutulurlar. Onlar için sürekli bir azap da vardır. Ancak onlardan söz kapan olur. Onu da delip geçen bir alev izler."[208] Gazabi ve şehevi nefis, doğal lezzetlere sürükler, ilâhî emir ve yasakları, felsefî bilgileri terk eder ve yeryüzünde bozgunculuk için çalışır. Onların kendilerini destekleyen, eylemleri kendilerininkine benzeyen ve davranışta onlara meyleden insan dostları vardır. Nitekim Yüce Allah şöyle demiştir: "Hatta kardeşleri, ellerinden geleni artlarına bırakmaksızın onları zulme sürüklemeye çalışsalar bile."[209] Yine dedi ki: "Cin ve insan şeytanları aldatmak için birbirlerine süslü *sözler fısıldarlar*."[210] Bu anlattıklarımız sayesinde cinlerin sözkonusu halleri anlaşılmıştır. Yaratılış halinde ve varlıkların tabii şahıslarında iki kısma ayrılmayan ve iki çift olmayan hiçbir şey yoktur. Bu, var edicilerinin birliğine ve yaratıcılarının tekliğine delildir. Hepsi, itaat ile övülen ve isyan ile yerilen sınıfları arasında yer alır. O, günah kötülüğünün aslı ve kaynağıdır. Bundan dolayı şöyle denmiştir: Kötülüğün yaratmada aslı yoktur. Çünkü Yüce Yaratıcı şöyle demiştir: "Cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."[211] İbadet itaat demektir. Yüce Allah'a itaat etmek mutlak iyidir. Ona ibâdet etmek gerçekte çirkinliklerden, kötülüklerden, çirkin davranışlardan ve kötü fiillerden kaçınmaktır. Masiyet (günah), Allah'ın emir ve yasağından çıkmak ve istediğinden istemediğine doğru sapmaktır. İşte bu kötülük olup aslı kibir ve hasettir. Bu ikisi kötülüğün başıdır ve lanetli ağacıdır. Onlardan kaynaklanan şeyler, kötülükler, şerler ve çirkin işler diye bilinir. İblis ve firavunlardan çıkan kibir, haksızlık, düşmanlık, haset ve hakkı olmayanı istemek, belli vakte kadar mühlet verilen İblis ve ordusunun geleneğidir.

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, işte bu, cinler ve insanlara, onların ortaya çıkan fiillerine ve gizlenen davranışlarına dair bilgidir. Bu, doğru burhân sayesinde tanık kalbi ve keskin görüşü olan kimse için açıklığa kavuşmuştur. Kapalılık ondan gitmiş ve körlük ondan kaybolmuştur.

Bölüm

Cinler ile İnsanlar Arasındaki Düşmanlığın Bilinmesi Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki cinlerden olan filozofun belirttiği gibi, insanlar ile cinler arasında ezelî bir düşmanlık vardır. Bu düşmanlık İblis ve Âdem devrinden beri süre gelmektedir. Aralarındaki düşmanlık Allah'ın kitabında anılmıştır. Onların bu tutumu, her asır, zaman, dönem ve çağda şahıslarının varlığında ve insanlarının devamında gizlilik dönemi uzadığı sürece devam eder. Düşmanlık, faziletli filozofun (onlara selâm olsun) dediği gibi, açık ve

208. Saffat, 37/8-10.
209. A'râf, 7/202.
210. Enam, 6/112.
211. Zariyat, 51/56. Her şey insan için yaratılmış, bkz. Bakara 2/29. İnsanın kendisi ise, Allah için yaratılmıştır. İslamî öğretinin özü. (y.h.n.)

gizli, görünür ve saklıdır. O, düşmanlarına karşı verdiği kılıç cihadından dönünce şöyle demiştir: Küçük cihattan büyük cihada döndük. Bu, işaret ettiği ve burhânla açıkladığı söz ve fiilidir. Çünkü onun kafir düşmanlarına karşı kılıçla yaptığı cihat açık ve görünürdür. Gazabi nefse karşı verdiği mücadele ise gizli, saklı ve bâtındır. Bundan dolayı onu büyük cihat diye adlandırdı. Bu burhân sayesinde insanlar ile cinler arasındaki düşmanlığın mevcut, devam etmekte, açık ve gizli olduğu anlaşılmıştır. Allah'ın dostlarının, peygamberlerinin, saf kullarının ve dinin imamlarının cihadı da aynı şekilde kaim, açık ve gizlidir. Onun açık olanı, şeriata karşı çıkan, itaatten uzaklaşan ve isyan ile ayrılan kimselere karşı kılıçla yapılan cihattır. Bu, muhalif insanlara karşı yapılan cihattır. Cinlere karşı yapılan cihat, Allah'ın büyük ismi (ism-i azam) yazılı işlenmiş yüzüklerle, çizilmiş öd ağaçlarıyla, konuştukları sihir ve büyülerle, okudukları âyetlerle ve diktikleri tılsımlarla olur. Nitekim Davud oğlu Süleyman ve onunla aynı konumda olanlar böyle yapmışlardır. Muhammed de şeytanlarına ve onları takip eden cinlere karşı Müslüman ve mümin oluncaya kadar böyle mücadele etmiştir. Aynı şekilde mümin cinler ile kâfir cinler arasında da küfür ve iman devam ettiği sürece dinmeyecek olan daimi bir düşmanlık ve savaş vardır. Her grup kendi ellerindekiyle sevinip şımarır. Cinler ile insanlar arasındaki kin ve düşmanlıkta asıl olan işte bu haldir. Daha önce aralarındaki düşmanlıktan bahsettiğimiz gibi, dostluk, muvafakat ve sevgiden de bahsetmek istiyoruz.

Bölüm

Cinler ile İnsanlar Arasındaki Dostluk ve Sevginin Bilinmesi Hakkında

Bu böyle olunca insanların şeytanları ile cinlerin şeytanları arasında dostluk, sevgi ve muhabbetin olması gerekir. Bu, onun üzerinde düşünen ve tefekkür eden kimseler için sözkonusudur. Çünkü şehevî nefis ona daima haram iş yapmayı ve suç işlemeyi emretmeye meyillidir. Bundan dolayı şeytanların pazarları yaygındır. Kim zorba firavunlardan görünen kimseler hakkında aynı hatırlatma geçerlidir. Onlara zamanlarının çığırtkan tağutları ve şeytanın dostları gibi tabi olan azgınlar ve zalimler, Yüce Allah'a isyanda ve dostlarına düşmanlıkta birbiriyle ilişkili dostlardırlar. Nitekim Yüce Allah onları şu şekilde nitelemiştir. "Puta ve şeytana kanıyorlar, inkâr edenlere: 'Bunlar, inananlardan daha doğru yoldadırlar' dediklerini görmüyor musun?"[212] Onlar, Yüce Allah'ın dediği gibi, dünyada birbirlerini seven dostlar, fakat âhirette birbirlerinden nefret eden düşmanlardır: "O gün Allah'a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dost olanlar birbirine düşman olurlar."[213] Onlardan olan bir arkadaşına şöyle diyen kimseden hikâye edildiği gibi: "Keşke benimle senin aranda doğu ile batı arasındaki kadar uzaklık olsaydı, sen ne kötü arkadaş imişsin!' der."[214] Yine dedi ki: "O gün, zalim kimse ellerini ısırıp: 'Keşke Peygamberle beraber bir yol tutsaydım, vay başıma gelene; keşke falancayı dost edinmeseydim' der."[215] Kur'an'da, dünyada bâtıl kardeşleri arasındaki dostluk ve

212. Nisa, 4/51.
213. Zuhruf, 43/67.
214. Zuhruf, 43/38. "Arkadaşına, şeytana der". (y.h.n.)
215. Furkan, 25/27-28.

sevgiye, ahrette bunların kopmasına delalet eden birçok âyet vardır. Mümin cinler ile onların Müslüman insan kardeşleri arasındaki sevgi ve dostluk gizli değildir. Onlar da dünyada birbirlerini seven dostlardır. "Biz onların gönüllerinde olan kini çıkardık, artık onlar sedirler üzerinde karşılıklı oturan kardeşlerdir."[216] Onlar Allah'a itaat üzere toplanırlar, dinini ortaya çıkarmak ve dostlarına yardım etmek için yardımlaşırlar. Biz, bunu açıklama sadedinde anlamın zihne yaklaşması, ezberinin kolaylaşması ve mânâlarının açıklığa kavuşması için veciz bir söz ve özet bir konuşma ortaya koyduk ve mânâyı izah ettik. Onunla ancak aklî hikmetler, razı olunan şer'î diyanetler ve tevil edilen hakîkatler ile yetişenleri kast ettik. Ey erdemli kardeş, yaratılış sırrına, sağlam fıtrata ve içindeki ilginçliklere, âyetlere ve mucizelere vâkıf olmak için bunu düşün ve üzerinde tefekkür et. Böylece gaflet ve cehâlet uykusundan uyanır ve kazandığın ilâhî bilgiler ve rabbâni hikmetler sayesinde bilkuvve melek olursun. Bedenden ayrılınca bilfiil melek olur. Bizim sana öğrettiklerimizle mutlu ol!

Şerhi Uzatmanın Gerekliliği Hakkında

Bu risâlenin bu bölümlerinde bizi şerhi uzatmaya sevk eden sebep, *Hayvan Risâlesi*'nde olan şey, kapılarını açtığımız ve burada öğrencilerine burhânla açıkladığımız şeydir. Oralarda remiz ve işaretler vardır. Biz bu bölümlerde onun mânâlarını sarih bir şekilde ve onlara burhânla delil getirerek ifade ettik ve açıkladık. Biz onun mânâlarını açıklamak, bütün hareketli hayvanî şahısları onlara sirâyet eden ve onlara doğru yönelen güç ve onlar arasındaki üstünlük, farklılık, başkalık, düşmanlık, sevgi, itaat, isyan, övgü, yergi, hayır ve şer ile delillendirme ve açıklama yapma hakkındaki konuşmayı uzatmak istiyoruz. Bunun sebebi, onun aslını, kaynağını ve ilkesini bilmek; adalet, tevhit ve kendisinden başka ilâh olmayan Yüce Allah'ı tanıma hakkında konuşabilmektir. O, her şeyi kendi mekânında takdir eden ve onları layık ve müstahak oldukları yere yerleştirendir. Nitekim Yüce Allah şöyle demiştir: "Allah bunları ancak gerçekle yaratmıştır."[217] Yine dedi ki: "Allah sözleriyle gerçeği kesinlikle ortaya çıkartacaktır."[218] Yüce olanın kelimeleri/sözleri, onun "ol" sözüyle mahlûkları içinde var olmuştur. Kelime, hikmetin aslının kaynağı ve ilk fıtratın ilkesidir. Onun kelimesi aracılığıyla cömertliği açığa çıkmıştır. Yaratılış hak ile kaimdir. Onun var edicisinden ortaya çıkışı ve yaratıcısından oluşu, konuşmasıyla istediği emir ve yasakları ortaya çıkaran konuşmacı gibidir. Onun bu söz ile gerçekleşen muradı ve ihtiyarı kudretine ve gücüne göredir. Nedenin eserlerinin nedenlide bulunduğunu söyledik. Bu burhâna göre bütün varlıkların Allah'ın ayrılma ve son bulma görülmeyen tam ve genel kelimesiyle olması gerekir. Çünkü gökler ve yer ayrılır ve son bulursa, yaratılış yok olur ve şeyler zamansız olarak ortadan kaybolursa; aynı şekilde Yüce Allah rahmetinin feyzini ve hikmetinin bereketlerini taşırırsa kardeşim, bu mekânı bil ve bu mânâyı düşün. O, dakik ilim ve esrarlı hikmettir. Umulur ki inşallah doğru yola iletilirsin.

216. Hicr, 15/47.
217. Yunus, 10/5.
218. Yunus, 10/82.

Bölüm

Bütün Hayvan Cinslerinin Beş Olduğu Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki, hayvan şahısları ve türlerinden oluşan varlıklar beş cinstir. Her cinsten birtakım türler doğar. Her türden de birtakım şahıslar meydana gelir. Onların sayısını yaratıcıları, var edicileri ve meydana getiricileri olan Yüce Allah'tan başkası bilmez. Onlar bir varlık tertibi üzere sıralanırlar: Birincisi toprağın böcekleridir. O, iki kısma ayrılan bir cinstir. Onların bazısı toprakta olur, ondan ayrılmaz ve kopmazlar. Orada saklanırlar. Karnı üzerinde debelenen, toprağa sığınan, oradan beslenen her hayvan, onların türlerinden çıkan ve şahıslarından oluşan şeyler böyledir. Onlardan bazısı toprakta oluşur, oradan çıkar ve havada uçmak ve yükselmek sûretiyle oradan ayrılır. Balarısı, eşekarısı, kelebek, çekirge ve benzerleri böyledir. Onların bazısı kuşlar cinsidir. Onlar iki cinstir: Birisi, tohum ve bitki yiyenler, ikincisi yırtıcı hayvanlar gibi et yiyenlerdir. Bazısı, kendilerinden faydalanılan ve insanın hizmetinde kullanılan büyükbaş hayvanlar ve sağlam binek hayvanları cinsidir. Türlerinin altında yer alanlar ve şahıslarından oluşanlar da bu cinstendir. Onların her birine mahsus ve uygun görünen fiil ve huylar vardır. Sonra yırtıcı hayvanlar cinsi, şahıslarından oluşan ve türlerinin altında yer alanlar gelir. Sonra su hayvanları gelir. Onlar oluşta toprak hayvanlarından öncedirler. Onların cinsinden türeyen ve tat ve kokuları değişik sulardaki şahıslardan meydana gelen hayvanlar böyledir. Onların her bir cinsine ait ve şahıslarından her birine uygun olan hayvanlar vardır. Sonra bütün bunlar kendisine ait ve kendisinden dolayı var olan insan gelir. O tam melekî sûrettir. Onda her şeye ait misaller ve delaletler toplanmıştır. Nefis onları düşünür, onlar üzerinde tefekkür eder ve heyûlâ denizinden onlar sayesinde kurtulur ve ruhânî bir sûret haline gelir. Nefis cismânî şahıslardan ayrılınca ruhânî âlemine ve nûrânî mahâlline döner. Beden ile onun arasında binek ile sahibi ve gemi ile yolcu arasındaki ilişki sözkonusudur.

Bölüm

Bunun Açıklanması ve Bölümlenmesi Hakkında

Su hayvanı iki kısma ayrılır. Bir kısmı suda oluşan otlarla ve suda gelişen katı nemlerle beslenir. Onlar balık cinsleri, türleri ve şahıslarıdır. Bazıları onlarla beslenir ve onları yer. Büyük balıklar, deniz canavarları, bütün su vahşileri ve yırtıcıları onlara musallat olur. Onların birçok şahsı vardır. Onları Yüce Allah'tan başka kimse bilmez, içindekileri ve onlardan ortaya çıkanları ondan başkası kavrayamaz. Yerin çıkardığı tohum, bitki ve otlarla beslenen güvercin, kumru, tavuk, kaz, turaç, keklik ve bunlara benzer diğer kuşlar böyledir. Onlar çok şahıstır. Bu kuşların etleriyle beslenen yırtıcılar onlardandır. Onlar da çok şahıstır. Yer böcekleri toprak sürüngenleri de onlardandır. Kurtçuk ve fare gibi topraktan beslenen, onun nemini emen, yerin bitki ve tohumundan ortaya çıkan şeyler de onlardandır. Onlar çok sayıda şahıslar ve çeşitli sûretlerdir. Bunlarla beslenenler vardır. Onları avladıklarında ve onlara güçleri yettiğinde onları yerler. Onlar yılan, deniz ejderhası, yırtıcı ve vahşi hayvan sınıflarıdır. Onların bazısı

toprak bitkileri, ağaç yaprakları ve meyve, ot ve ekinden çıkan şeylerle beslenir. Ceylanlar, yaban öküzleri, geyikler, yabani eşekler vs. böyledir. Bazısı da onlarla beslenir, onlarla ayakta durur, onları yer ve parçalar. Yırtıcılar, çita, kaplan, ayı, domuz ve et ve kandan başka bir şey yemeyen benzeri hayvanlar böyledir. Bundan mahrum olunca yok ve helak olurlar. Onlar çok sayıda şahıslar ve çeşitli sûretlerdir. Onların bazısı da büyükbaş hayvanlardır. Bunlar, insanın hizmetinde çalışan ve yeryüzündeki bitki, yaprak, meyve, bakla ve ot ile beslenen yük hayvanlarıdır. Onlar birbirlerini yemezler ve birbirlerine düşmanlık etmezler. İnsan onlara egemendir ve onlar ve başkalarıyla beslenir. O, kendi altında yer alan hayvan ve bitkiler üzerinde yetkilendirilmiştir. O, gücünün yettiği ve kolay hileyle ulaştığı şeylerle beslenir, mecbur kaldığında vahşilerin ve haram yırtıcıların etlerini yer. Bu başkalarında yoktur. Kertenkele ve Arap tavşanı gibi toprak haşerelerinden oluşan birçok türü yer. Çekirge gibi böcek ve sürüngenlerden oluşan birçok türü yer. O, kendi altındaki bütün sûret ve şahıslara egemen olan bir sûrettir. Onlar ona itaat ederler ve onun emir ve yasakları altında dururlar. Ne onlar için aldanış ne de onlardan sapma sözkonusudur. Onun dosdoğru yol ve apaçık bir kitap olduğu söylenmiştir. O, oluş ve bozuluş âlemindeki son kapıdır. Onunla başka bir sûrete dönüşür ve onun sayesinde huzur ve mutluluk âlemine, celal ve ikram sahibi Rahman'ın komşuluğuna girer.

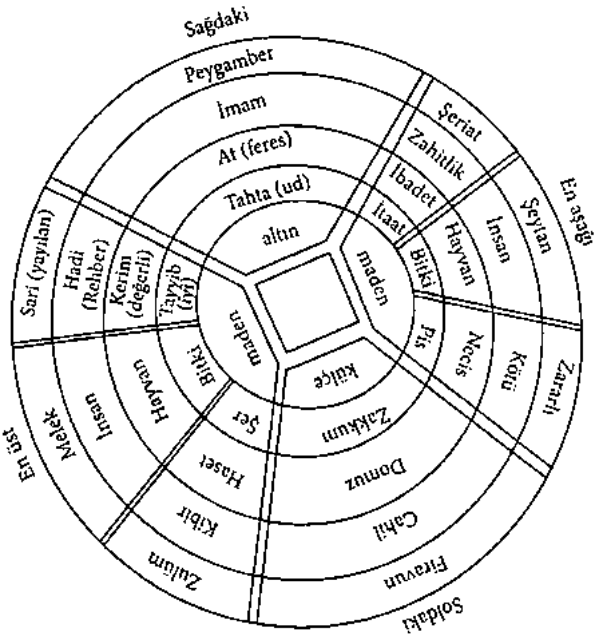
Bölüm

Bu Kısımların Övülen ve Yerilenlerinin Bilinmesi Hakkında

Su hayvanlarıyla beslenen her şey, suda teşekkül etmesi sebebiyle sağlam nefisli, övülen tabiatlı, güzel mânâlı ve mutedil yaşamlıdır. Cinsinin benzeriyle beslenen ve ona üstünlük ve galebe yoluyla egemen olan her şey eylemi itibariyle yerilir ve nefsiyle kötüdür. Onda ancak kötü görülür. Kuşlar da böyledir. Bu onlarda da vardır. Tohum ve bitkiyle beslenen her kuş sağlam kısımlı, yumuşak yanlı, iyi davranışlı ve güzel huyludur. Avlanan yırtıcılar ve avcı kuşlar korkak, çekingen, yabani ve kötü tabiatlıdır. Yırtıcılar ve vahşi hayvanlar da böyledir. İnsanın hizmetine ayrılmış olan büyükbaş hayvanlar sağlam yapılı, iyi tabiatlı ve kötülüğe uzaktır. Deve, sığır ve koyun vs böyledir. Onlarda insanın hizmetine boyun eğme ve itaat etmeyi terk eden kötü nefis nadiren bulunur. İnsan bütün bunların toplandığı ortamdır. Biz, *İnsan Küçük Bir Âlemdir Risâlesi*'nde onun insanî yaratılışta, Âdem sûretlerinde ve bütün hayvan huyları, fiilleri ve davranışlarında bulunduğunu söyledik. O da bedeninin kıvamını ve iskeletinin gelişimini sağlayan şey sebebiyle kazandığı maişetine göre fiiliyle övülen ve davranışıyla yerilen şeklinde iki kısma ayrılır. Onların bazısı, işledikleri haram, hırsızlık, öfke, zulüm, düşmanlık, egemenlik, üstünlük, kan dökme ve namusa dil uzatma gibi çirkin davranışlar, kötü fiiller ve huylar ile ve düşük kazançlar ve kötü davranışlarla beslenirler. Bu topluluk, hakkı olmayan şeyleri kapan avcı vahşiler ve parçalayan yırtıcılar gibidirler. Bazı insanlar rızkını helalinden arar ve onu kendisine uygun yerden alır. Kralların ve başkanların hizmetinde yorulan sanayi ve iş sahipleri ve şer'î kanun, mezhep ve din uğrunda hizmet eden kimseler böyledir. Onlar sağlam nefisli, iyi tabiatlı ve yeryüzünün

bitirdiği ürünlerden ve çıkardığı bitkilerden yiyen hayvanlar gibidirler. Onlar, ondan ayrılıp başkasına meyletmezler ve başlarını hakları olmayan başka bir şeye çevirmezler. Bu grup, yerdeki şeyleri yiyen, sevk ettiği her yerde insana boyun eğen ve onun istediği şekilde hizmetinde bulunan hayvanlar gibidirler. İnsan âleminde bu gruba mensup ve iyiliği emredip kötülükten alıkoyan ve yeryüzünde genel iyilik ve tam yarar için çalışan başkanlar; davet ettiklerinde, emrettiklerinde ve yasakladıklarında şeriat sahipleri, onlara halef olan aile ve arkadaşları, onlara tabi olanlar ve sonra katılan diğer topluluklar gibidirler. Koyunlarda olduğu gibi, küçük hayvanların büyüklerine itaat etmesi gibidir. Küçük hayvanların büyük hayvanlara itaat etmesi gibi, koyunların ve köpeklerin at, deve, sığır, eşek ve katır gibi büyük hayvanlara uymaları şeklindedir. Bu hayvan bireyleri, icabet, acele gelme, rıza ve teslimiyetle çağrıldıklarında insanlara itaat ederler ve onları severler. Sert, vahşi ve kötü yırtıcılar gibi olan insanlar şeriatlarda bozgunculuk yaparlar, yeryüzünde bütün kullara zarar vermek için çalışırlar ve hakları olmayan şeyleri alırlar. Onlar yanlış iddiaların ve bâtıl görüşlerin sahipleri, İblis'in grubu, şeytanın zürriyeti, onlara katılan, eylemleri onlarınkine benzeyen, fakat sûretleri onlarınkinden farklı olan yılanlardır. Sapıklık başkanlarına ve cehâlet önderlerine tabi olan bu grup da cehennem halkı ve kötüler topluluğudur.

Biz bu bölümlerde yöneldiğimiz amacı ve *Hayvan Risâlesi*'nde kast ettiğimiz maksadı açıkladık. Bütün bunlar insan sûretinde mevcuttur. Erdemli kardeşim, sen bunun üzerinde düşün ve mânâlarını anla. İlgili konuşma burada sona erdi. Şimdi onun duyu gözüyle görmesi ve hisseden nefse neredeyse hiçbir şeyin gizli kalmaması için onu açıklamaya ve şerh etmeye dönelim. Şimdi bir daire çizmek ve orada sûret ve şekilleri birbirinden farklı da olsa eylemleri birbirine benzeyen şahısların nasıl sıralandığını, son madenin ilk bitkiye, son bitkinin ilk hayvana, son hayvanın insan âleminin ilk mertebesine, insan âleminin sonunun meleklerin ilk mertebesine nasıl bitiştiğini açıklamak istiyoruz. Bu şahıslar, sûretler ve türlerden çıkan bu eylemler ve davranışlar çevreleyen felekler ve kapsayan dairelerdir. Cinsler, türler ve şahıslar orada meydana gelmiştir. Onlardan her birine özgü uygun bir yer ve kendisinden gücüne göre çıkan bir fiil/eylem vardır. Aynı şekilde orada tikel nefislerin onlarla nasıl birleştiklerini, onlara kendi ufuklarından nasıl indiklerini açıklamak istiyoruz. Bu dairenin bölümlemesinde sana anladığın ve düşündüğün konuları öğrettik. Bunun derin bir hikmet, yararlı bir öğüt, önemli bir konuşma ve büyük bir haber olduğunu bildin. Onu düşünürsen inşallah doğruya ulaşırsın. Kardeşim, dairedeki hususların açıklanması konusunda daha çok açıklama yapmamız ve burhânla konuşmamız gerekse de sen bu örneğe bak, bu daireyi aklınla kavra ve onu basiretinle ayırt et.

Bölüm

Dairenin Açıklanması Hakkında

Ey samimi ve merhametli kardeş, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki var olan bütün şeyler övülen ve yerilen şeklinde iki kısımdır, onların üçüncüsü yoktur. Yerginin sonu şeytanlık mertebesidir. Övgünün sonu meleklik mertebesidir. Bu ikisinin kendilerinde olmalarıyla buluşan iki mekânı vardır. İki mekânın onlara ulaşanların mutlaka yürümek zorunda oldukları iki yolu vardır. Meleklerin konumu en yüksek konumdur. Bütün yakın melekler ona şâhid olurlar. Oraya peygamberlerin, şehidlerin ve iyi kulların ruhlarıyla çıkılır. "Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar Allah'ın nimetine eriştirdiği peygamberlerle, dosdoğru olanlar, *şehid*ler ve iyilerle beraberdirler. Onlar ne iyi arkadaştırlar!"[219] O mekâna giden yol sağdakidir. Değerli şeyler daima aşağıdan yukarıya doğru yükselir. Madenlerdeki en üstün ve değerli güç, her şeyin kıymetinin kendisiyle bilindiği altındır. O, bütün cevherler için konulmuş pahadır. Bundan dolayı o, madenlerle birleşmiş olan güçlerin en değerlisidir. Onun, Güneş'in cisminden çıkan bir güç olduğu söylenmiştir. Onun altında gümüş ve diğerleri yer alır. Yaş ud ağacı şahısların en üstünüdür. O, ağaçların en güzel kokulu olanıdır. Çünkü ondan ruhânî bir güç çıkar. Duman haline gelince ona hava karışır. Onun kokusu uzak mesafeden yumuşak, hoş ve lezzetli bir şekilde hissedilir. O havayı deler, kendi rengiyle boyar ve kendi kokusuyla gönderir. O iyi ve değerli bir ağaçtır. Onun altında yer alan yenilir bitki hurma ağacıdır. O da yenilen ve meyvesi tatlı ve

219. Nisa, 4/69.

lezzetli olan bir ağaçtır. Ondan insanın ihtiyaç duyduğu benzeri türler edinilir. Hayvanlardan at böyledir. O, görkem ve güzelliğinden dolayı kralların bineği olmuştur. Sûretinin güzelliği, yaratılışının parlaklığı ve nefsinin sağlamlığından dolayı onda diğer hayvanların sahip olmadıkları özellikler vardır.

Sonra en üstün âlem olan insan, iyi işleri, güzel eylemleri ve kendisinden çıkan, şeriatın uygulanmasını ve meleklerden ruh almayı sağlayan güzel siyaset sayesinde yükselmeye devam eder. Sonra bu âlemden ayrılınca bilfiil melek olur, melekler zümresine girer, oluş ve bozuluş âleminden ayrılır. Bu, sağdakinin yoludur. Sağdakinin yolunun örneği ise siyah renkli, pis kokulu, yakıcı, öldürücü ve az yaralı katranlı madenlerdedir. Onun bitkilerdeki örneği zakkum ağacı ve hayvanlardaki örneği pisliğiyle domuz, ona benzeyen hayvanlar ve câhil insandır. Câhil insanın bilgisizliği onu sonunda Allah'a ve dostlarına düşman bir firavun oluncaya kadar sürekli cehâlete sürükler. Bundan dolayı şöyle denmiştir: Bir şeyi bilmeyen kişi ona düşman olur. Allah'ı ve dostlarını bilmediği için Rabbi olan Allah'a düşman olur, ona itaatten ayrılır ve hak etmediği ve layık olmadığı şeylere sahip olduğunu iddia eder. O sapıklık önderi ve bilgisizlik başkanıdır. Bu âlemden bedeniyle ayrılınca nefsiyle şeytan olur. Onun nefsi bedeninden ayrılmaz, en aşağı seviyeye düşer, insanların gönüllerine sapıklığı fısıldar ve kendisi gibi bedenlerle birleşmiş kimselere süslü ve aldatıcı sözler ilham eder. Nitekim melekler de peygamberlere destek ilham ederler, emir ve yasakları getirirler ve dilediği kullarına yaratıcılarının emrini indirirler. "Ve onu Rûh'ul-emin indirdi, kalbine, uyarıcılardan olman için, apaçık Arapça bir dille."[220]

Kardeşim, bu bölümde sana bu dairede ispat ettiğimiz şeyleri öğrettik. Daire, âlemlerin bilgisi ve indirilmiş olan iki dairenin karargâhıdır. Cennet, huzur, mutluluk ve Rahman'ın komşuluğu bulunan felekler âlemi ve gökler uzayıdır. Cehennem oluş ve bozuluş âlemidir. Rablerini bilmeyenler, şeytanlar ve İblis'in ordusuyla birlikte en aşağı mertebeye varırlar. Şeyler, üstün olanın itaatte en aşağı dereceden en yüksek ve en yetkin dereceye çıkacak şekilde birbirleriyle nasıl ilişkili olurlar? Aynı şekilde eksik yerilen de alçaklık, eksiklik ve cehennemdeki kalıcılıkta son noktaya ulaşıncaya kadar devam eder. "Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir, yüreklere kadar ulaşan! Evet o, onların üzerine kapatılmış olacak, uzatılmış sütunlar halinde!"[221] Cennetliklerin mutluluk sürelerinin ve ateş ahalisinin azap sürelerinin ne zaman son bulacağını Yüce Allah'tan başkası bilmez. "Kıyâmet saatini bilmek ancak Allah'a mahsustur. Yağmuru O indirir, rahimlerde bulunanı O bilir, kimse yarın ne kazanacağını bilmez ve hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Allah şüphesiz bilendir, her şeyden haberdardır."[222] Bizim öğrettiklerimiz sayesinde inşallah mutlu ve doğru yolda olursun. Allah'a hamd, yarattığı seçkin kullarına salât ve selâm olsun.

220. Şuarâ, 26/193-194.
221. Hümeze, 104/6-9.
222. Lokman, 31/34.

Bölüm

Dokuzuncu Risâle Hakkında

O, bedenin birleşimi ile ilgilidir. Bunun açıklaması şöyledir: İnsan küçük bir âlemdir. Onun iskelet yapısı, o şehirde halkını doğru bir şekilde yöneten ve orada adaletli davranan bir krala benzer. Bütün bunlar ile istenen amaç ve kast edilen mânâ, insanın bedenini, yapısını ve kendisi için hazırlanmış olan sûretini bilmesidir. Boyun dikliği, hayvan şekillerinin en üstünü, en iyi yaratılış ve en yüksek mertebedir. İnsan bedeninin yapısı, Levh-i Mahfuz'daki âlemin özetidir. O, cennet ile cehennem arasına uzatılmış yoldur. O, Yüce Allah'ın kulları arasına koyduğu adil terazi, kendi eliyle yazdığı kitap, bizzat yaptığı sanat ve ortaya icat ettiği kelimedir. İnsani nefis, Allah'ın yeryüzündeki halifesi, âleminin yöneticisi, kulları arasında hâkim, mahlûkatının siyasetçisi ve belli bir süre değersiz âleminin kullanıcısıdır. Sonra o [bu âlemden] intikal edince onun yüce âleminin süsü ve varlıksal zâtının ebediyen koruyucusu olur. Yüce Allah'ın şu sözünde olduğu gibi, insan, bedenini yöneten, zâtının kaimliğini, sûretinin tamamlığını ve yaratılışının düzgünlüğünü sağlayan nefsini bilirse kendisini halife seçen, onu âlemine şâhid tutan ve kendisini kendisine tanık yapan Rabbini de bilir: "Onlara kendilerini şâhid tutarak, ben sizin Rabbiniz değil miyim, demiş, onlar da, evet şahidiz, demişlerdi."[223] Kendisini/nefsini hakkıyla bilen kimse çağrıya cevap verir, daveti duyar, Allah'ın birliğini ikrar eder, ona ulaşabilir, yaklaşabilir, ebedilik ve sonsuz kalıcılık mutluluğuna nail olur.

Bölüm

Bedenin Nefsin Aracı Olduğunun Açıklanması Hakkında

"Bedenin Terkibi" diye bilinen bu risâlede bu tikel nefse ait doğal bedenin sanatçıya göre dükkân, oturana göre ev, yolcuya göre gemi ve krala göre şehir konumunda olduğunu açıklamıştık. Onun yaşantısı adil, huyları güzel, fiilleri övülmüş ve işleri iyi olduğunda halleri düzelir, işleri düzene girer ve eylemleri güzelleşir. Dolayısıyla dükkânı kurar. Bu, sanatının iyi, rızık ve maişetinin geniş olmasının sebebidir. Ev de böyledir. Sahibinin ona yönelik ilgisi dağınıklığını toplamaya ve durumunu iyileştirmeye matuf olunca evi güzelleşir, meskeninin güzelliği hoşuna gider ve onun için güzel olur. Gemi de aynı şekilde yapısı düzgün ve aleti yetkin olunca, sahibi onu yönetince, o suyun üzerinde seyredince, denizin dalgası kesilince, sahibi kurtulunca, şiddetli rüzgâr onu karaya ulaşıncaya, yolcusu güvene kavuşuncaya ve seyir sona erinceye kadar götürünce durum böyledir. Şehir de böyledir. Kralı orayı adaletle yönetince, orada güzel ve övülen bir hayat sürdürünce orası mamur olur, ahalisi zenginleşir, kralı oradan faydalanır ve bereketlerinin sebebi olur. İnsan da bünyesini yönetir, nefsini, güçlerini, kendisi için ve kendisinden dolayı yaratılmış olan şeyleri, bu âleme inişinin, madde denizine dalışının, bedenle birleşmesinin, imtihan yurdundaki ve mutsuzluk mahâllindeki yalnızlığının sebebini bilirse bu durumda olur. Onun durumu, bir gemide bulunan topluluğun durumuna benzer. Gemi batınca onlardan her biri kurtuluş aradığı bir sebebe tutunur. Onlardan birisi geminin tahtalarından

223. A'râf, 7/172.

birine tutunur ve o tahta onu bırakıp altından giderse batar ve karaya, yerleşim mekânına ulaşması imkânsız olur. Dolayısıyla tahta onu aldatır. Kendisiyle birlikte olduğu ve üzerinde karar kıldığı müddetçe onunla kurtulmayı umabilir. Fakat ondan gafil olur, ona tutunmayı ve onu iyi yönetmeyi bırakırsa o ayağının altından gider ve helak olur. Onun için kurtuluş imkânsızdır. Aynı şekilde kendisini doğal lezzetlere ve çirkin işlere kaptıran, sarhoşluğa dalan ve uykuya devam eden kimse hemen hemen bu binek kendisinden alınıncaya, bu dükkândan çıkıncaya, bu evden kovuluncaya, bu şehirden ayrılıncaya ve oranın refahından, onun sebebiyle elde ettiği ve onunla umduğu şeylerden ve ondan daha önemli olan şeye yükselmekten mahrum oluncaya kadar uykusundan uyanamaz. Nitekim kral, kölelerinden birini şehirlerinden birine vali olarak görevlendirince, o orada iyi muamelede bulununca ve halkı ona teşekkür edince kralın onu bundan daha üstün, daha önemli, daha iyi, daha görkemli ve daha mükemmel bir şehrin yönetimine geçirmesi umulur. Aynı şekilde, baba oğlu için bir dükkân açıp da onun işinde mahir olduğunu görünce onu öncekinden daha geniş, daha iyi, daha iç açıcı, aletleri tam, malı çok ve ticareti daha bol bir dükkâna taşır. Küçük gemi yönetimini iyi yapan ve onun yönetiminde ihtiyaç duyduğu şeyleri yerine getiren kaptana daha büyük gemi ve vasıtaların verilmesi, oradakilerin hepsine reis olması, onun sayesinde güvende olma ve karanlık denizlerden ve sert rüzgârlardan kurtulma umulur. Ev sâkini de böyledir. Ev sahibi onun evin durumuna önem verdiğini görünce onun evde en iyi halde ve en yetkin çalışma içinde kalmasını sağlar. Kim efendisinin emrine karşı gelir, şehrinde onun yasakladığı işi yapar, babasının dükkânını tahrip eder, aletlerini parçalar, kırar ve onları hor kullanırsa o (efendi veya baba) onu uzaklaştırır. Efendisi tarafından araç kullanmakla görevlendirilen ve kendisine gemi verilen kimse eğer batıp parçalanıncaya kadar gemiden gafil kalır ve onu iyi yönetmezse onunla birlikte batar. Aynı şekilde evde oturan kimse de efendisinin evine böyle yapar ve kapıları kapanıncaya, duvarları yıkılıncaya ve çökünceye kadar ondan gafil kalırsa kötü bölgenin yaptığı taşkınlık sebebiyle cezalandırmak için onu en berbat meskende ve en ıssız evde oturmaya mecbur bırakması umulur. Nitekim aziz ve celil olan Allah şöyle demiştir: "Allah'a karşı yaptığım kusurdan ötürü bana yazıklar olsun; gerçekten ben alay edenlerdenim, demeden önce sakının."[224] Burhâna göre Rabbinin emir ve yasağını idrak eden, eylemleri iyi ve işleri doğru olan, kendisini bilen, yaratıcı ve var edicisinin birliğini dile getiren kimseyi Allah'ın en önemli yere ulaştırması, bu bedenden alıp bünyesi ondan daha tam, sûreti daha güzel, görünüşü daha mükemmel, görünümü daha hoş ve içi daha iyi olan bir bedene taşımasının ve gam, keder, üzüntü, ölüm, değişim, yok oluş, yaşlılık, dağılma, dostlardan ayrılma ve arkadaşlardan kopmanın gerçekleşmemesinin bekleneceği burhânla doğrulanmıştır. O, kardeşleriyle birlikte huzur, mutluluk ve refah cennetinde, güzel hurilerin, hizmetçilerin ve uşakların yanında, meyveler, çiçekler, fesleğenler, ürünler, bahçeler, süt, su ve içki ırmakları başında olacaktır. Celal ve ikram sahibi Rahman'ın yanında ona canların çektiği, gözlerin zevk aldığı her şey, huzur ve mutluluk âlemi, cennet dereceleri verilir. Bu mutluluğu kaybeden kimse ise ıssız bölgelerde, kirli şahıslarda ve pis ruhlarda barınmak üzere cehennemde kalır ve en aşağı derecede şeytanlarla

224. Zümer, 39/56.

birlikte acıklı azaba yakalanır. Nitekim aziz ve celil olan Allah şöyle demiştir: "Gömlekleri katrandan olacak ve yüzlerini ateş bürüyecektir."[225] "Onlar için bir de demirden topuzlar vardır. Orada, uğradıkları gamdan ne zaman çıkmak isteseler her defasında oraya geri çevrilirler; yakıcı azabı tadın, denir."[226] Yine dedi ki: "Onlar orada sızlanıp inlerler."[227] Onlar ateş ve yokluk yurdunun sâkinleridirler. Zakkum ağacından yerler ve kaynar sudan içerler. Onların meyveleri irindir. Ey kardeş, Allah seni, bizi ve bütün kardeşlerimizi acıklı azaptan korusun. O şefkatli ve merhametlidir.

Bölüm

Onuncu Risâlenin Anılması Hakkında

Bu risâle, duyu ve duyulur, duyuların duyulurları idrak etmeleri, hisseden güç ile hissedilir aletler vasıtasıyla ilişki kurmaları, dış duyuların güçlerinin kaynaklandığı insan bedenlerine yayılan güç sayesinde ortak duyu ile ilişkilerinden bahseder. Bunlar onlardan, merkezden çevreleyene birçok nokta ile çıkan fakat bir tek nokta ile dönen çizgiler gibi dönerler. O, ilk ruhânî mertebedir. Bu risâle ile kast edilen amaç ve bütün bunlar ile talep edilen maksat, ruhânî âleme ulaşmanın ancak ruhânî şekille bitişik olan cismânî şekil ile mümkün olduğudur. Ortak yani iç duyu salt ruhânîdir. Çünkü ondan bir parçanın hükmü, parçalara ayırma onun üzerinde hakîkat dışında gerçekleşmese bile, bütünün hükmü gibidir. Çünkü o bir şeyi ancak onu idrak ederek ve muhayyile gücüne ulaştırarak tasavvur eder. Muhayyile gücünün yatağı (mecra) beynin ön kısmıdır. O da [sûreti] orada dolaşımıyla temyiz edip gözlemesi için yatağı beynin ortası olan müfekkire gücüne iletir. Onun hakîkatini bilen müfekkire gücü sonra onu hatırlama vaktine kadar tutup inanarak veya inanmadan koruması için yatağı beynin son kısmı olan hafıza gücüne gönderir. Sonra onu insanın zâtı olan, her şeyi düşünen (tedbir), bizzat bâki kalan, bütün mânâ ve sûretleri soyutlayan ve sonra musavver ve mürtesim oldukları şeylerden soyutlanmış olan o mânâ ve sûretleri tasavvur eden akledici düşünme gücüne (kuvve-i natıka-i akile) iletir. O, birincisi vasıtasıyla düşünen güçtür. Sûret onun için heyûlâ (madde) ve mevzu (konu) konumundadır. İfade eden güç (muabbire) de nutuk ile olur. O üçüncü şekilde dil vasıtasıyla kuvve-i natıkadır. Birincisi bir şeyi dışarı çıkarmaya niyetlenince –ki o hakîkatte ilâhî nutuktur– nefis ikinci sûreti tasavvur eder. Çünkü bu ikisi maddelerden ve cisimsellik dediğimiz heyûlâdan soyutlanmış olmaları sebebiyle birdirler. Onları muhataplarda mânâlara delalet eden lafızlarla ifade etmesi için yatağı dil üzerinde olan kuvve-i natıkaya gönderir. Bu mânâlar nefisten yapıcı güce çıkar. Bu güç ellerden o lafızları levhalar, defter sayfaları ve tomarlar üzerine kalemle yazmak için çıkar. Bu, bilgilerin öncekilerden sonrakilere zâtî sûretleriyle yani mânâlarıyla korunmuş olarak kalabilmesi ve şimdi bulunanlardan huzurda olmayanlara (gaip) kıyâmet gününe kadar bir hitap olması için dış nutuk ve görünür konuşmadır.

Bu doğru burhân ve adil önerme sayesinde nefsin, ilk bedeninden ayrılmasından sonra mütehayyile gücü ve temyiz edici düşünmesi ile öncekilerin izlerini (eserler)

225. İbrahim, 14/50.
226. Hac, 22/21-22. "Demirden topuzlar"dan maksat her suçlunun başında birçok bekçi olacaktır. (y.h.n.)
227. Hud, 11/106.

soyutlaması, onların şahıslarının kendisine görünmesi, gücüyle onların sûretlerini çekip çıkarması, görmesi ve onları zamansız ve mekânsız olarak müşâhede etmesi sebebiyle zâtî cevher ile kalıcı bir varlığının olduğu zorunlu olmuştur. Onların sûretleri ondan kaybolup gider, heba olur ve anılmaz. Bu burhâna göre nefsin bedeninden ayrıldığı sırada kendi fiilini tasavvur ederek ve işiyle bitişik olarak zâtıyla bâki kaldığı zorunlu olmuştur. O, iyi işlerinin ve kârlı kazançlarının artmasını arzular. Nitekim Yüce Allah şöyle demiştir: "Herkes iyilik olarak yaptıklarını da kötülük olarak yaptıklarını da karşısında hazır bulduğu gün kötülükleri ile kendisi arasında uzun bir mesafenin bulunmasını ister. Allah sizi kendisine karşı gelmekten sakındırıyor. Allah kullarına çok şefkatlidir."[228] Yani arınmış nefis hükmün yerine getirilmesi için ortaya çıkarıldığı zaman. O, uyarılanların ve müjdelenenlerin geldiği saatin gerçekleşmesidir (*kıyâmet*). O, ortaya çıkışıyla ve gelişiyle tikel nefislere karşılıklarını verir, amellerini önlerine getirir ve onlara fiilleriyle *şâhid*lik eder. "Kendi dilleri, elleri ve ayaklarının yapmış olduklarına *şâhid*lik ettikleri gün."[229] "Kendileri, O'nu unuttuğu halde, Allah, onları bir bir saymıştır."[230]

Bölüm
On Birinci Risâlenin Anılması Hakkında

O, nutfenin düştüğü yer, nefsin yani tikel nefsin orada ve onun sayesinde ortaya çıkması ve ondan heyûlâni bir sûretin meydana gelmesi için onunla ilişki kurma şekli ve cisimsel tabiatla birleşmesi hakkındadır. Ayrıca onun yetkinleşmesi esnasında ona tamlık sûreti bitişir. Nefis, zâtı yetkinleştiği, araçları sağlam olduğu, kısımları dengelendiği, düzeni düzgün olduğu ve kendisi için hazırlanan şeye ulaştığı zaman bu sûret sayesinde semavi mertebeye geçer. Eğer bilakis bunun tersi olursa ikisinden biri, kâh tam mutluluk, kâh kapsamlı mutsuzluk baskın oluncaya kadar bazen oluşa bazen bozuluşa yakın olur. Işığı ondan perdelendiği, cevheri karardığı, zâtı ondan gizlendiği, lezzetleriyle meşgul olduğu ve yeme, içme ve bedeninin iyiliğini, kalıbının kuruluşunu, fani meskeninin bayındırlığını, ruhânî âleminden ve nûrânî mahâllinden gafletini sağlayan diğer arzular gibi şehvetleri tatmaya daldığı zaman çirkin işleri ve kötü huyları yüzünden cehennemliklerden ve yokluk yurdu sâkinlerinden olan kovulmuş ve lanetli bir şeytan haline gelir ve onu yaptıklarının kötülükleri kuşatır. "Rabbin kullara zulmetmez."[231]

Bölüm
Tikel Nefislerin Yüce Âlemden Aşağı Âleme Düştüğüne Dair

Takdir ilâhî hikmetin ve rabbâni inâyetin gereği olunca cenin rahimde dokuz ay kaldı ve bu süre içinde aylara bağlı olarak halden hale geçti. Nitekim Yüce Allah şöyle demiştir: "Ve hiç kuşku yok ki, insanı seçilmiş bir çamurdan yarattık. Sonra onu, nutfe [sperm damlası] halinde sağlam bir yere yerleştirdik. Sonra nutfeyi kan pıhtısına

228. Âl-i İmrân, 3/30.
229. Nûr, 24/24.
230. Mücadele, 58/6.
231. Fussilet, 41/46.

çevirdik, kan pıhtısını bir parça et yaptık, bir parça etten kemikler yarattık, kemiklere et giydirdik."[232] Sonra ceninin kalış süresi, beden hükümlerinde gerekli olan mizaç ve terkibe göre yıldızların ruhânîyetlerinin etkileri ile, feleğin üçte birinde Güneş'in yolculuk miktarıyla ve burçların ateşlik, topraklık, havalık ve suluk tabiatlarını tam olarak almasıyla dört ay, sonra nefsin hükümlerindeki tesir ve etkilerinin keyfiyetiyle başka bir dört aydır. Ona yer eden ve bilkuvve ilk sûret dediğimiz hazırlık ve istidat, gelecek zamanda ve doğumu müteakip ömrün yeniden başlamasında huyları, bilgileri, davranışları, edepleri, hikmeti ve görüşleri kabule hazırlanırken bilfiil sûret olması içindir. Dokuzuncu ayda, Güneş'in kendi mevzisinden dokuzuncunun evine girdiği sırada, nutfenin hareket, yolculuk, nakil, tasavvur, bilgi ve zekâ evine düştüğü gün doğum (vaz') gerçekleşir.

Bizi nutfenin düşmesi hakkındaki bu risâleyi yazmaya sevk eden sebep, yönlendirildikleri ve kendilerine ilâhî hikmet ile gösterilen doğru yoldan gafil, dalgın ve eğlenen nefisleri uyarmaktır. Bununla gaflet uykusundan uyanmaları, cehâlet sarhoşluğundan ayılmaları ve bu fani dünyada ebedi olarak kalmayacaklarını, bu eskiyen bedenlerle birlikteliklerinin daimi olmayacağını, nefislerin bu âleme getirildiğini ve davranışları sebebiyle kendileri için hazırlanan ve fiilleriyle kazandıkları âleme döneceklerini doğru bir şekilde araştırmaları ve kesin olarak bilmeleri amaçlanmıştır. Nitekim Yüce Allah şöyle demiştir: "Herkes iyilik olarak yaptıklarını da kötülük olarak yaptıklarını da karşısında hazır bulduğu gün kötülükleri ile kendisi arasında uzun bir mesafenin bulunmasını ister."[233] Nefislerin bu âlemde yaptıkları eylemler ve işler, felekler âleminde ve gökler mahâllinde onlar için mekânlar, meskenler, üstlerinde, mutluluk cennetlerinde odalar ve ezelî bir saltanat olacaktır. Onlar, ariflerin nefislerinin kendisiyle huzur bulduğu ve müminlerin ruhlarının kendisiyle yatıştığı meskenlerdir. Onlar ilâhî hikmete dayanır. Orada hiçbir gözün görmediği ve hiçbir kulağın işitmediği meyveler vardır. Aynı şekilde çirkin eylemler ve kötü huylar da ıssız meskenler, karanlık evler, yığılmış bilgisizlik, üstte karanlıklar, altta kara dalgalı deniz, üst tarafta ateş parçaları olarak karşılık bulur. Onlar orada şaşkındırlar ve azaba ortak olurlar. "Onların azabı hafifletilmez."[234] "Onlar oradan çıkamazlar."[235] Bu onların işlediklerine karşılık cezalarıdır. Onlar anmıyorlardı.

Bölüm
Tikel Nefislerin Düştükleri ve Doğal Cisimlerle İrtibat Kurdukları Kapının Anılması Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki bu bölüm, gizli bilgi, hikmet sırları, ince faydalar ve görkemli nimetlerle ilgilidir. Çünkü ona vâkıf olmak ve ulaşmak, başlangıç ve dönüş bilgisidir. Onu bilmek son taleptir. O, *Nutfenin Düştüğü Yer Risâlesi*'nin nihâî amacıdır. Biz bu kapsamlı risâlenin burasında yer alan bu bölümden bahsetmeyi bıraktık. Çünkü daha önce yazdığımız yerde ondan bahset-

232. Müminun, 23/12-14.
233. Âl-i İmrân, 3/30.
234. Bakara, 2/162.
235. Maide, 5/37.

miş ve orada ona işaret etmiştik. Onda bahsedilmesi önemli, hatırlanması büyük ve çok değerli faydalar vardır. Allah'ın sana verdiğini al ve şükredenlerden ol. En yüksek amacın basit nefislerin ve diğer arazların durumunu haber vermek olduğunu bil. Bu süre içinde rahimde kalmanın sebebi bünyeyi tamamlamak ve sûreti yetkinleştirmektir. O, aletin tamamının kendisine öğretilen ve ulaşan aklî bilgileri kabule hazır hale gelmesi için aleti yetkinleştirmenin, araçları kullanmanın, nefsin bedenle doğru ilişki kurmasının, onun güçleriyle birleşmesinin, bünyede yayılmasının ve bütünü mümkün kılmasının ilk yetkinliğidir. Nutfenin düşmesinin dördüncü ayına girilince, yönetim Güneş'e ait olunca ve embriyoyu onun ruhânî güçleri kaplayınca ona hayat rûhu üflenir ve hayvanî nefis yayılır. Çünkü Güneş, felekte yıldızların reisidir. Onun nefsi bütün âlemin rûhudur. O, Ay feleğinin altındaki olanları, özellikle insan yavrularını istila eder. Zira Güneş'in cismi, bedende kalbin cismi konumundadır. Diğer yıldızların ve feleklerin cisimleri ise bedenin organları ve eklemleri konumundadır. Onun ruhânîyet güçlerinin âleme sirâyeti, insanın kalpten kaynaklanıp yayılan doğal sıcaklığının bedenin bütün organlarına sirâyeti gibidir. Ama diğer yıldızların ruhânîyetlerinin güçleri, Güneş'in orduları, yardımcıları ve hizmetçileri gibidir. Bütün bunlar, güçlü ve bilen Allah'ın takdiridir. Yaratanların en iyisi olan Allah yücedir.

Kardeşim, bil ki o (Güneş), yıldızlar ve burçların sınırlarında dolaşmasıyla, ışığının aşırı aydınlatmasıyla ve ruhânîyet güçlerinin yayılmasıyla felekten Ay feleği altındaki oluş ve bozuluş âlemine, her gün ve her saat, her derece ve dakikada başka bir gün ve başka bir saattekinden farklı şekilde yönetim çeşitleri olarak iner. Allah tarafından bilgilendirilen ve Allah için adaleti gerçekleştiren ülülazm elçiler, peygamberler ve melekler dışında hiçbir beşer anlayışı onun bilgisinin özüne ulaşamaz.

Bölüm

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki risâlemizin ehli olmayanın veya cehâletinden dolayı ret ve inkâr edebilecek kimsenin eline düşmemesi* gerektiği kendimizle ilgili vehim ve tasavvurumuzda bize göre tahakkuk etmiş ve gerçekleşmiştir. Çünkü risâlenin mânâları ona gizli kalacak ve orada Yüce Allah'ın birlenmesi ve adaletinin kulları arasında tesisi ile ilgili olarak yöneldiğimiz amacı bilmeyecektir. Allah, zalimlerin söylediklerinden son derece münezzehtir. Biz orada kudret ve güç yetirmeye göre var olan bütün yaratılışlar üzerine burhânlarla söylenenlerin (makûlat) tamamını getirmeyi kendimize zorunlu kıldık ve o konuda söz söylemeyi üzerimize aldık. Bu kitabı temiz olanlardan başkasının dokunamadığı yazılı sırların ve gizli ilimlerin sahibi olan İhvân-ı Safâ ve Hullan-ı Vefa (Saf kardeşler ve Vefalı dostlar) diye bilinen değerli kardeşlerimize yayınca, bize, açığa çıkarmak istediklerimizi gizlememiz ve mânâları kapalı, kilidi kapalı ve anahtarı ehlinden, onlara icabet edenlerden ve onlarla arkadaşlığa rağbet eden diğer insanlardan başkasına zor gelen alametlerle açıklamak istediklerimizi saklamamız zorunlu ve uygun oldu. Bunlarla ilgili hiçbir şey ona zor gelmez. Öğrenilmesinde kardeşlerimize başkasının ortak olmamasını ve sayesinde en önemli olduğu konuda

* Baskıda "düşmesi" anlamına gelecek şekilde "en tekaa" tabiri yer almaktadır. Bağlama uygun olan, çeviride tercih ettiğimiz olumsuz ifadedir. (ç.n.)

ona oluşturduğumuz harfler ve düzenlediğimiz kelimelerle ulaşmamasını istediğimiz şeyi yazmayı düşündük. Onun için bir mukaddime ve tercüme yazdık. Ona vâkıf olur ve mânâsını anlarsan senin için kapalılığı gider ve onun anahtarı elinde olur. İşte bu onun sûretidir. Temiz nefsin, pak rûhun ve kıyâmet günü önünde koşacak olan parlak ışıklarınla onu düşün. O zaman inşallah daimi saadete ve ebedî mutlu hayata nail olursun.

İşaret ettiğimiz (şifrelediğimiz) üzere alfabenin şekli budur. Kim söylediğini gizlemek isterse o daha önce bahsedilen tercüme ile dönüştürülmüştür.[236] bahsedilen tercüme ile döndürülmüştür.

ه	ظ	ما	سا	ل	ام	لا	م	3	الا		ي	ر	1	2
ض	ص	ش	س	ز	ر	ذ	د	خ	ح	چ	ث	ت	ب	ا
	سام	ژ	ب	ض	ل	پ	گ		ر		ء	ص	۹	ط
	ي	ال	ه	و	ن	م	ل	ك	ق	ف	غ	ع	ظ	ط
	ط	ط	سا			‘		صح	ال	7	لع	ر	اح	ال
ض	ص	ش	س	ز	ر	ذ	د	خ	ح	چ	ث	ت	ب	أ
	,2	ژ		2	ب			ن	ط	د	2	O	۹	ط
	ي	ال	ه	و	ن	م	ل	ك	ق	ف	غ	ع	ظ	ط

ه ظ ما سا ل ما لا م ٣ الا ي ر ١ ٢

ض ص ش س ز ر ذ د خ ح ج ث ت ب ١

سام ژ ب ض ل ڤ گ ر ء ص ۹ ط

ي لا ه و ن م ل ك ق ف غ ع ظ ط

ط ط سا ، صح لا ٧ لع ر حا لا

أ ب ت ث ج ح خ د ذ ر ز س ش ص ض

ط ۹ □ ٢ د ط ن ٢ ب ن ٢، ژ

ي لا ه و ن م ل ك ق ف غ ع ظ ط

236. Şöyle de çevirilebilir: Kim söylemek istediğini gizlemek isterse daha önce anlatılan açıklamanın tersini yapsın.

He	Zı	Mâ	Sâ	L	Mâ	Lâ	M	3	İlla		Y	R	1	2
Dad	Sad	Ş	S	Z	R	Ze	D	Hı	Ha	C	Se	T	B	1
	Sam	J	B	Dad	L	P	G		R		E	Sad	9	Tı
	Y	La	He	V	N	M	L	K	Kaf	F	Ğ	Ayn	Zı	Tı
	Tı	Tı	Sâ			‘		Sah	Lâ	7	La’	R	Hâ	ﻻ
Dad	Sad	Ş	S	Z	R	Ze	D	Hı	Ha	C	Se	T	B	E
	,2	J		2	B			N	Tı	D	2	O	9	Tı
	Y	Lâ	He	V	N	M	L	K	Kaf	F	Ğ	Ayn	Zı	Tı

Nazım ve telif şu örneğe göre olur:

بسماللهالرحمنالرحيم

حاساهو.الله١ حان٣١س ڒ ھ

Bu harflere göre meydana gelmiş olan bu sûretin başka bir dilde bu örneğe göre ortaya çıkan başka isimleri vardır. O, şeylerin bulundukları durumdan bu örnek gibi olması nedeniyle onu olması gereken türe dönüşmesini gerektiren yakın ilişki vaktinde feleğin şekli ile teşekkül ettiği zaman onu tanı. Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bu harflerin Elif, Be, Te, Se harfleri olduğunu bil. Biz bu örnekle ancak sana çizgilerin nasıl kalktığını ve dillerin nasıl oluştuğunu açıklamak istedik. Alfabe, kendisinden birtakım dalların ve çeşitli şubelerin çıktığı ağaçtır. Her topluluğun başkanı bu sûreti en iyi yeteneği ve destek gücüyle almış, onu başka bir sûrete dönüştürmüş, üzerine isimler koymuş, sonra kendisi, ailesi, ona icabet edenler ve elindekine rağbet gösterenler onun üzerinde uzlaşmışlardır. Böylece onlar bir tek topluluk olmuşlar, âleme yayılmışlar, aralarında birlik oluşmuş, onu esas alarak çocuklar üremiş, sayıları artmış, başkalarından ayrılmış ve uzaklaşmışlardır. Aynı şekilde İhvân-ı Safâ'nın da bildikleri bir kitapları ve aralarında geçerli, başkalarının ortak olmadığı ve onlara karışmadığı bir dilleri vardır. Onlar diğer insanlardan inşallah onu bilmekle ayrılırlar. Biz bu şekli ona delalet etmesi için tasvir ettik. Yoksa o, onunla birlikte olur. Çünkü bu onun zamanı değildir; aksine anlarının başlangıcı, önünde bir mukaddime ve ona yapılmış bir işarettir. Durum anlattığımız gibi olunca sen Allah'ın tevfiki, kudreti, gücü ve kuvveti sayesinde tasvir ettiklerimizi anlar ve onunla yazdıklarımızı okursun. Biz bu bölümde gizlemek istediğimiz bu kısmı yazmaya başlıyoruz.

Bölüm

Tikel Nefsin Tümel Nefisten Tabii Şahıslara ve Maddi Sûretlere Yayılma Şeklinin Bilinmesi Hakkında

Ey iyi ve merhametli kardeş, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki faal akıl, Allah'ın eskimeyen, değişmeyen ve kaybolmayan yüzüdür. O, ilk ve önceki yaratılandır, tam yaratılış ve ilk var ediliş sahibidir. Bu böyle olunca, Allah'ın her şeyi kendisiyle yarattığı kelimesinin yerinin dilediği gibi olması gerekir. Onun hükmünün takipçisi yoktur. Onun nûru ve cömertlik feyzi altındakilere yayılır. İlk var etmenin eseri olarak tümel nefis faal aklın yüzüdür. Edilgen akıl, ilk var etmedendir. nûrunun feyzi onunla ilişkilidir. İlk var etmeden ve kelimeden bir güç edilgenlikle hareket eder. Onun yüzü, ilişki kurduğu ceberût* nûruyla aydınlanır. Onun güzel yüzü görünür. O Güneş'tir. O en üstündür. İlahi hikmet, rabbâni inâyet ve kelimenin desteklenmesinin ilk dereceyle ilişkisinin ve ona zamansız olarak peş peşe ve devamlı taşırmasının sürekliliği gereği kendi uygun yerinde sıralanır. Ona benzeriyle yardım eder. O da sevinir, ışıkları güler ve aydınlığı zamansız olarak bir defada parlar. Felekler dizilirler ve ona ışıklarından süs giydirirler. Yıldızlar, kendi yerlerinde dizilmiş, kendi mekânlarında yerleşik ve fasih dillerle konuşan varlıklardır, doğru araçlar ve düzgün kısımlardır, var edicilerini birlemek ve yaratıcılarını kutsamakla üstün orandırlar. Onlar felekler âlemi ve göklerin sâkinleridir. Yüce felekler ve içlerindeki ruhânî âlemler ilk feyz ve baş iştir (emr). Sonra ikinci lahzada ilk bakışın altındadır. Onun altında Ay feleğine kadar uzanan felekler vardır. İki bakış arasında zamansal bir edilgenlik yoktur. Dolayısıyla ikinci gücün birinci güce katılması eksik olur ve zayıflar. İkinci yüzün (vecih) sıralanışı Ay'dır. Tikel nefsin yüzü onun merkezindedir. Altındakini yönetir ve ilk yüz (vecih) ona altındakinin yönetimini teslim eder, feyiz ve cömertliği emreder. Bundan dolayı alır, verir, boşalır ve dolar. Birincisi zâtıyla kaimdir, onun ışıklarıyla dolar, bütün âlemin hayat yolunda dosdoğrudur, onun kendisine bitişik güçle yöneticisidir. O yüce mutluluk kutbudur. Göklerde ve yerde yüksek ideler (misaller) onundur. O, kalp ve ona inen ruhânî duyular konumundadır. Nitekim Yüce Allah şöyle demiştir: "Ve onu Rûh'ul-emin indirdi, kalbine, uyarıcılardan olması için apaçık Arapça bir dille."[237] Ruh kalbe iner, sonra güç dil ile ilişki kurar. Onun yeri yüzdür. Emir ve yasak ondan nutuk ile çıkar. Oluşan şeyler emir ile oluşur. Makaleler nutukla ve olmuş olacak şeyleri haber vermekle gerçekleşir. Kalple ilişkili güç, aklın eserlerinin tümel ve ilksel nefis ile ilişkisi gibidir. Sonra onun yüzü ile ilişki kurar ve sözlü olarak "kun/ol" der. Yüce Yaratıcının dilediği her şey ondandır. O birinci yüzü aydınlatır, emri yerine getirir ve oluş ortaya çıkar. Sonra birinciden kendisine ulaştırılan emir ile ikinci yüz sıralanır. Bundan dolayı "kun" kelimesi iki harfe dayanır. "Kef" harfi yücelikle ilişkilidir. Bu birinci yüzdür. "Nun" harfi birinciden ortaya çıkarak yücelikten aşağılığa doğru iner. "Kef" yücelikten kaynaklanır ve onun sonuncusu olan nokta ile aşağılığa döner. Bu ikinci yüzdür. Bundan dolayı ikincinin iki taraflı olduğu söylenmiştir. Birisi yardım alan taraf, diğeri yardım eden taraftır. Aynı şekilde ikinci yüz, doluncaya ve tamlıkta birinciye benzeyinceye kadar ışıkları tam ve parlaklığı aydınlatıcı olan ilkten yardım

* Ceberût: Allah'a varmanın üçüncü basamağı. Buradaki kullanımı Allah'ın büyüklüğü'dür. (y.h.n.)

237. Şuarâ, 26/193-195.

alır. Sonra o, taşıyamayacağı şeyleri kabul etmekle sınırlanarak durur, sonra başlar ve oluş ve bozuluş âleminde altında bulunanlara yardım eder. Bu süreç kendisindekini verip yardım almaya dönünceye kadar devam eder. Tikel nefisler, bedenlerle birleşmek için oluş ve bozuluş âlemine ondan inerler. Bu onun için kabul edici konumundadır. Annesine dönerek ondan kaynaklanır. Çünkü o buna elverişlidir. Aziz ve celil olan Allah şöyle demiştir: "Tıpkı ilk yaratmaya başladığımız gibi *–üzerimizde bir söz olarak– onu yeniden var edeceğiz.*"[238] Bu onun için hazırlanır. Temiz işlerle süslenince ve ilkten ikinci ve vahiy vasıtasıyla kaynaklanan emir ve yasağı kabul edince Cebrail, Mikail ruh ile inen melekler Rab'lerinin emrini büyük arşın sahibi Allah'tan başka ilâh olmadığını hatırlatarak dilediği seçkin kullarına indirirler. Onlar, inşa ettikleri ve süfli âleme ulaştırdıkları şeyler sebebiyle ulvî âlemin tercümanlarıdır.

Kalbin bedenin içinde gizli olması, görünmemesi ve ortaya çıkmaması gibi, onunla ilişkili olan vahiy ve ilham, duyulara yayılmış olarak ortaya çıkan güçler de zamansız olarak gizli ve saklıdır. Mekânın hakîkati onun için gözle görülür şekilde bilinmez. Aynı şekilde kelimenin ilk mertebe ile ilişkisi de ilâhî güç iledir. Sonra ondan yayılır ve onun asil yüzüyle ilişki kurar. Yüce semavi varlıklar onun zâtından düzgün konuşma ve düzenli kısımlarla birbirini izleyerek ve üstün âlemle ve yetkin yaratılışla görüşerek ortaya çıkar. Yüce emir, en yüce asil yüzün örneği olan ikinci yüz ile ilişki kurar. O, ondan aldığı ve kabul ettiği şey ile onun dışındakiler arasında vasıta ve tercümandır. O, Allah'ın yeryüzündeki âyetidir. Birinci yüz Allah'ın yüzü, ikincisi Allah'ın nimetinin faydalarını alan yüzüdür. İlk yüz konuşunca ve aşağı şeylerin insan duyularında görülecek şekilde ortaya çıkarılması için hareket edince kelimenin gücüyle (veya gücünü) emretme gizlidir, saklıdır, görünmez, bilinmez, zamanlı ve mekânlı sıfatlardan, emirden bilfiil çıkmaktan münezzehtir. Fakat onu Allah'ın yol gösterdiği ve belirttiğimiz ve işaret ettiğimiz şeylerin bilgisiyle ihsânda bulunduğu kimselerden başkası göremez. Biz ona işaret etmiş ve kalbi olan ve kendisine bir şâhid olarak haber/işitme gücü verilmiş kimseye onu göstermiş olsak da o ince bir sır ve derin bir denizdir. İkinci yüz, doluncaya kadar ilk yüze benzemeye, ona doğru şevk ile hareket etmeye, onun feyiz ve cömertliğinden almaya devam eder. Sonra o güç yetiremediklerini kabul etmekten aciz kalır ve durur. Sonra kendisinde olanı altındakilere verir ve bununla başka bir feyiz alabilmek için acele eder. Bundan dolayı üçte ikinin dönüşünde oluş ve bozuluş birbirini takip eder. Başından yarısına kadar alır, sonuna kadar verir. Her asır geçtikçe ve her ümmet ortaya çıktıkça diğerleri de onlar gibi olur. Bu, güçlü ve hikmetli Allah'ın takdiridir.

Kelime birinci yüz ile zamansız olarak daima ilişki halindedir. Daha doğrusu, nûru parlak olan bu varlık, onunla ilişkili gücün mekânı konumundadır. Çünkü o, feyzi kabul etmekten aciz değildir. O, ötesinde altındakiler için geçiş olmayan çevreleyici arştır, sonların sonu ve gayelerin gayesidir. İkincinin mertebesi birincinin mertebesinin altındadır. Çünkü ilk feyiz yaratmayla ilgili (ibdaî) ve lahutîdir [ilâhî, melekî], sıfatlardan arınmıştır, vehimle idrak edilmez ve ona düşünce ile vâkıf olunmaz. Sonra

238. Enbiya, 21/104. Allah bu dünyanın görünen ilk yaratılışını gerçekleştirir, sonra dirilişle bizi yeni bir hayata sokacağı öteki dünyada birinci yaratılışın benzeri olan ama şu anda göremediğimiz ikinci bir yaratılışı gerçekleştirir. Ayrıca bkz. Yunus 10/4 (y.h.n.)

ikinci yüz ile ilişki kurmak ve bilfiil üstün olmak için ilk mertebeden var edici güç ile ortaya çıkar. Böylece ilk oluş, ondan olan ve çıkan ilk bakış mânâsında felekler âlemi, göklerin sâkinleri ve yıldızların ışıkları olur. Aydınlatıcı cevherlerinin, zâtî ışıklarının ve kalıcı inceliklerinin saflığına göre onların merhamet, sevgi ve şefkatten nasipleri vardır. Bundan dolayı yeryüzündekiler için bağışlanma dilerler. Onlar arşı ve çevresindekileri taşırlar ve şöyle derler: "Rabbimiz! *İlim ve rahmetçe her şeyi kuşatıyorsun.* Tövbe edip senin yoluna uyanları bağışla!"[239] Bununla ataları Âdem'in kelimeleri öğrendikten sonra tövbe etmesi gibi hatadan sonra tövbe etmeyi kast ederler.

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin, bil ki Âdem'in öğrendiği kelimeler yüce arş levhasına kudret nûruyla yazılmıştır. O, onları okumasını, onlar vasıtasıyla Rabbine yol bulmasını ilham etti ve tövbeden sonra vazgeçmesini istedi. O, yer âleminden o kelimelere bakanların ilkidir. Ondan sonra Allah'ın yüksek bir makama çıkardığı İdris ve onun soyundan başarı gemisine binmiş bir tür gelir. Yüce melekûtu müşâhede edince ve oraya yükseltilince ona şöyle denmiştir: "Tarafımızdan bir barışla git; ve bereketler üzerine olsun!"[240] Sonra oraya varan zürriyetini ve kendisiyle birlikte gemiye binenleri yayması için indirildi. İbrahim, gezegenleri, Ay'ı ve Güneş'i gördükten sonra kesin inananlardan olmak için göklerin melekûtunu gördü. O ve İsmail, İshak, o ikisinden büyük kurban ile fidyesi verilen, cennetten çıkarılan, Cebrail'in getirdiği kimse, İshak ve onun soyundan İsrail, Yakup ve Yusuf doğru yolda yürüyenlerden idiler. Yusuf dedi ki: "Babacığım, ben rüyamda on bir yıldız, Ay ve Güneş'in bana secde ettiklerini gördüm."[241] Babası ona şöyle diyerek tavsiyede bulundu: "*Rüyanı kardeşlerine anlatma! Yoksa sana tuzak kurarlar.*"[242] Nitekim İblis Âdem'e, Kabil Habil'e ve kavmin zorbası da İdris'e böyle tuzak kurmuştu. Hatta o yüce feleklere kadar yükseldi, ona hiçbir zorbanın eli yetişmedi. Nuh'a da kavminin ve sözkonusu ilâhlarının tuzağı erişmedi. Nihâyet o, gemiye bindi, sapıklık denizinin karanlıklarından ve cehâlet vadilerinin çukurundan kurtuldu. İbrahim de kavmi ona karşı işbirliği yapınca ve Allah'a karşı onunla mücadele edince kurtuldu. O tuzak ve zamanının zorbasıyla ilgili haber yok olup gitti. İçine atıldığı ateş soğudu ve İbrahim için esenlik oldu. İsrail'in soyundan Musa ve kardeşi Harun, Firavun ve kavmine kendisiyle gönderildikleri mesaj, Kur'an'da anılan karşılıklı konuşma, Firavun'un, kavminin ve ileri gelenlerinin helak edilişi ve Allah'ın Musa'yı kendisiyle desteklediği konuşması, vahyi, mucizelerin ortaya çıkması, âyetlerinin açıklanması; Allah'ın rûhu İsa ve mele-i âlâdan büyük hanımefendi Meryem'e bırakılan kelimesi de böyledir. Bundan dolayı babalık nisbeti beşerî ve insanî değil, ulvîdir. Havarilere verilen şey, Rabbi tarafından gelen mucizeler, önündeki Tevrat ve İncil'in tasdiki, Davud ve Süleyman tarafından gönderilecek Ahmed ile müjdelenme. Yüce Allah Davud'u semavi yüce melekleriyle destekledi ve Calut'u yendi. Çünkü onun demiri vardı. Tuzak kuranların tuzağını ve inatçıların inadını etkisiz kılması için ona, onlar için elbise dikmesini öğretti. Süleyman'ın da rüzgârı vardı. Cinleri, insanları, kuşları ve

239. Mümin (Ğafir), 40/7.
240. Hud, 11/48. "Gemiden in ve karaya yerleş" anlamına da gelmektedir. (y.h.n.)
241. Yusuf, 12/4.
242. Yusuf, 12/5.

yabani hayvanları onun hizmetine verdi ve ona gördüğü ve öğrendiği gök melekûtu, hatime sahibi, kıyâmet öncülü ve merhum ümmete gönderilen Ahmed sebebiyle kuş dilini öğretti. Bu ümmet kafirlere karşı sert, birbirlerine karşı merhametlidir. Sen onların rükû ve secde yaptıklarını görürsün. Öncül, onların Tevrat, İncil ve peygamber kitaplarındaki sıfatlarıdır. Onlar, Muhammedî şeriat ve Haşimî dinde İhvân-ı Safâ'dır. Onlar şehidler ve sıdıklardır. Gökten vahiy onlara, onların doğru ve güvenilir efendisine, nübüvvet mührünün ve risâlet kılıcının sahibine, art arda indirilen melekler ve güvenilir Cebrail ile desteklenen Peygambere Cebrail'in diliyle gelmiştir. O, İsra gecesinde Burak'a binip desteklenmiş bütün meleklerle birlikte Mescid-i Haram'dan çevresi mübarek kılınmış olan Mescid-i Aksa'ya gitmiştir. Oradan da yüce feleklere çıkmış, göklerin kapıları ona açılmış, o onlardan girmiş, oraların sâkinlerine uğramıştır. Onların secde eden, rükûa eğilen, Allah'ı tespih eden, La ilâhe illallah diyen, takdis eden ve tekbir getiren zümreler olduklarını görmüştür. Uğradığı her topluluğa namaz kıldırdı, kutsal rûhu ve ilâhî maddesiyle onları geçti. Nihâyet yüce makamına ve büyük mahâlline ulaştı. Herkes onun yükseldiği noktaya çıkamayıp geride kaldı. Nitekim o şöyle demiştir: "Cebrail beni nûrun içine attı." Mübarek bölgede Tur'un sağ tarafından Musa'ya seslenildiği gibi ona da bir nida geldi: "Ben Allah'ım. Benden başka ilâh yoktur. Bana ibâdet et ve beni anmak için namaz kıl. Herkes işlediğinin karşılığını görsün diye, zamanını gizli tuttuğum kıyâmet mutlaka gelecektir. Buna inanmayan ve hevesine uyan kimse seni ondan alıkoymasın, yoksa helak olursun."[243] Musa'ya yaptığı tavsiyenin bir benzerini övülen makamında Ahmed'e yaptı. Bundan dolayı şöyle dedi: "Nuh'a buyurduğunu sana vahyettiğimizi; İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya da *buyurduğumuz yolu, Allah size de din kıldı. Dini yerleştirin ve* onda ayrılığa düşmeyin."[244] Onlardan her birine hitabın açıklanacağı ortaya çıkış gününde kıyâmetin kopuşuna karşı uyarma ve özür dileme tavsiye edildi. Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bu mânâları anla, bu haberleri ve işaretleri düşün ve bilge filozof olmak için kelimelerin mânâlarını öğren. Umulur ki maddenin ve ruh gıdanın ilk bakıştan ve ilk aydınlanmadan olacağı dereceye yükselirsin. Böylece yücelik derecelerinde, iyilerin mertebelerinde ve hayırlıların makamında bir yerin olur. Ebedilerin ebediliği ve sonsuz kalanların sonsuz zamanı boyunca bela mahâlline ve mutsuzluk yurduna dönmezsin. Güneş ve Ay kendi bölgelerine gittikleri ve sen onlarla bir araya geldiğin zaman o ikisinin ışığını perdeleyen iki karanlık düğümün (ukde) karanlığından kurtulursun.

Cismânî tabiatın ve aşağılık maddenin karanlığı düşünen nefse ve gazabi nefse arız olduğunda ve onları kaplayıp örttüğünde de durum böyledir. Eğer düşünen nefis acele eder, temiz işlere ve faydalı bilgilere koşar ve gazabi nefis kendisine boyun eğerse karanlık ondan gider, uykudan uyanır, sarhoşluktan ayılır, asla örtülü olmaz, bela mahâlline dönmez ve ilk ölümden başka bir ölümü tatmaz. Yüce Allah iki karanlık düğümü feleğe ancak onlarla ilgili olarak meydana gelen Güneş ve Ay tutulması sebebiyle yerleştirdi. Güneş, dosdoğru yol alışı ve hızlı geçişiyle koyu karanlıktan ve korkunç düğümden ayrılır. Böylece ışıkları görünür ve ona kendisini geçip geride bıra-

243. Taha, 20/14-16.
244. Şûra, 42/13.

kan hiçbir şey katılmaz. Aynı şekilde Ay da burçlarında hızla akışı ve yol alışıyla çıkar. Düşünen nefis (nefs-i natıka) de cismânî tabiat karanlığından ve karanlık maddeden ayrılınca onun ışıklarına katılır ve zâtına duyduğu arzu sebebiyle aydınlığına döner. Ruhânî lezzetleri ve nûrânî faydaları yerinde onları hatırlar. Çünkü o ilâhî kelimenin cevherinden çıkmıştır. Bundan gafil olunca oluş, bozuluş, düşüş ve birleşme âleminde kalır. Nefsin yüksek ve alçak olmak üzere iki tarafı olunca bir günde ona yükselmek ve tamamen ulvî olmak için yüksek tarafın faydalarının alçak taraf ile ilişkili olması gerekir. Yüce feyzi kabul etmez ve yetkinlik derecesinden mahrum kalırsa o yüksek mekândan ve ulu zirveden ayrılması ve hapis ve zindan hayatı boyunca kurtuluşu seçen kimse gibi istediği ve seçtiği yerde kalması beklenir. Onlar dalgın ruhlar ve ihmalkâr nefislerdir.

Bölüm

Yüksek Taraf ve Alçak Tarafın Bilinmesi ve Onlarla İlgili Burhân Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki nefis onu önceleyen emir ile ilgili ilk mertebe esnasında var edici (ibdai) kelimeden olunca var edici kelime ile ilgili infiali emir de ondan olur, söz açığa çıkar, onun yüzü (vechi) kendisinden varlıkların yüzünün olması için sırasına girer ve parlar. Birinci, birinciyle zâtî bir irtibat kurar ve emri durgunluktan çıkan hareket ettirici güç ile tamamlar. Bütün yaratılmışların vehimleri ondan uzaktır. Allah'ın nûru tenzih ile birleşmiştir. Işıklar onun aydınlatmasıyla koşarlar, emri onun en yükseğinden almak için acele ederler ve yarışırlar. Dolayısıyla onların hareketinden her birine uygun yer oluşur. Sonra onların hepsi tevhit, soyutlama ve tenzih dilleriyle yaratıcılarını telaffuz ederler. Onların incelikleri kendilerine uygun ve kendilerinden olan yoğunluklarına yerleşir. Yoğun olanlar mekânlar ve bedenler; ince/saydam olanlar ise yerleşikler ve yaratıcılarının birliğini söyleyen ruhlar olurlar. Cömertlik ve taşırma onlarla ilişki kurar ve onlardan her birine kendi gücü ve takatine göre taşırılır. Hepsi mekânlar, yerleşikler, ruhlar ve cisimler sahibi olurlar. Yaratıcılarını mevsuf oldukları sıfatlardan tenzih ederler. Rab'leri onları çağırır, onlar da ona bütünüyle "Allah'tan başka Tanrı yoktur." diye karşılık verirler. Nitekim Yüce ve yüksek olan göklerden ve yerden hikâye ederek şöyle demiştir: "*İsteyerek veya istemeyerek gelin. Onlar da isteyerek geldik, dediler.*"[245] Semavi şahıslar ve yüksek feleklerin sâkinleri davete ilk icabet edenler ve itaate en yakın kimseler oldular. Onları yeryüzüne ait şahıslar takip ettiler.

İkinci yüz yer merkezini takip eden şeyden sonra sıralanınca onun altındaki de sıralandı. Onun yöneten ve yumuşak bir şekilde siyaset eden rabbi (sahibi) oldu. O, yetkinliğinde azimli ve kendisine güzelliğiyle dönen şeye isteklidir. O takatine göre doluncaya, parlayıncaya, dönünceye ve üstünde olup da kendisine yardım eden şeye benzeyinceye kadar daima onun burçlarına yayılır, konaklarına uğrar ve üstündekinin ışıklarından yararlanır. Kapasiteli olmadığı şeyleri kabul etmekten aciz kalır, kendisinde olan şeyleri yerine getirir, ruhânîyeti ve kabul ettiği üst ruhânîyetler sirâyet eder. Hepsi Allah'ın melekleri ve sayısını ondan başkasının bilmediği ordularla birlikte inerler,

245. Fussilet, 41/11.

ardından rükünlere ve ana unsurlara yayılırlar. Dolayısıyla onlardan garip mahlûklar ve acayip ürünler meydana gelir. Onlar varlıklar içinde görülürler. Bundan dolayı hikmeti öğrencilerin kavrayışlarına yaklaştırmak için şöyle denmiştir: Nefis iki taraflıdır. Yüksek tarafı yardım etmeyi öğrenir, aşağı tarafı istifadeyi kabul eder. Parça, gücü ölçüsünde bütünün feyzini aldığı sürece bütünden ayrılmaz. Eğer feyzi zâtından atar ve başkasına meylederse, onların emrine isyan etmeleri ve itaatten çıkmaları sebebiyle tıpkı Allah'ın peygamberleri ve elçileriyle ilişkileri kesilenlerin üzerinin kararması gibi, onun cevheriyle ilişkisi kesilir ve onun tarafı kararır. Bahsettiğimiz hususa dair burhân ve açıklamamızın teyidi aziz ve celil olan Allah'ın peygamberine şöyle dediği yerdeki sözüdür: "De ki: Ben de sizin gibi bir insanım."[246] Dolayısıyla cismânîlikle onlara aşağı tarafta ortak oldu. Sonra "Bana vahyediliyor." dedi. Onlara muhalefet etti ve yüksek cevheriyle ve ilâhî destekleri almasını sağlayan kutsal nefsiyle onlardan ayrıldı. Bundan dolayı biz, yüksek tarafın alçak tarafa ona çıktığı herhangi bir günde meylettiğini söyledik. Bu nedenle Ay feleği altındaki her şeyin en aşağı olan azdan başlayıp en yetkin olan tama doğru yaratıldığını söyledik. Bunun bir benzeri yüce âlemde olmuş değildir. Çünkü o ilk emirle zamansız başlamıştır. Ay feleği altındaki şeyler birbirini takip ederek sıralanırlar. Yüce âlem sıralanınca, felekleri dönünce, yıldızları parlayınca, felekleri aydınlanınca, ilk mertebe tarafından tam yetkinlik ve genel nûr ile desteklenen birinci yüz (vech) parlayınca ona ait konaklar (menazil) üstünden üç ve altından üç olunca, nizam doğru olunca ve tamlık gerçekleşince altındakiler onun oluşu gibi olmazlar. Onun gibi olsalar da aralarında bütün hallerde farklılık olmaz.

Burhâna göre, zamansız olan şey, altındaki zamanı oluşturur. İbdaî (var edici) emir önce onunla ilişkili olur, sonra emir ondan olur ve altındakiler onunla oluşur. Bundan dolayı Yüce Allah "*İşleri yöneten meleklere ant olsun.*"[247] demiştir. Yani onlar Yüce Allah'ın emrindendir. Her feleğin hareketi, içinde altındakilerin oluştuğu zamandır. Bu, yeryüzü oluşanların sonuncusu oluncaya kadar böyle devam eder. Sonra onlardan ortaya çıkanlar da böyledir. İçinde yüce şeylerin birbirinden meydana geldiği zamanın bilgisini anlatmaya, Ay feleği altında zaman ile olan şeylerin anlatılmasında olduğu gibi imkân yoktur. Bunun ancak Satürn feleğinin Jüpiter feleğinin üstünde ve Jüpiter feleğinin Mars feleğinin üstünde olduğunun söylenmesi gibi olduğu söylenir. Öne geçmenin yüksek olana, geride kalmanın aşağı olana ait olduğunu gördük. Onlarda öne geçenin Ay feleği dışında olduğunu gördük. Başkasını değil de onu zaman ile geçer. Bundan dolayı biz yüksek olanın altındakinin oluşumunu sağlayan zaman olduğunu söyledik. Bu nedenle bazı metafizikçi filozoflar yaratıcılarına dua ve yakarışlarında "Ey ezelden ebede kadar olan!"* diye seslenmişlerdir. Peygamber (s.a.v) şöyle demiştir: "Dehri yermeyin. Zira Allah dehrdir." Kardeşim, bunu bilir ve düşünürsen inşallah dinin de dünyan da kurtulur.

246. Kehf, 18/110.

* Arapça tabiri: Dehr el-dahirîn. (ç.n.)

247. Naziat, 79/5. Şöyle de çevrilebilir: "sonra, işi çekip çevirenlere!" (y.h.n.)

Bölüm

Nefis [Nakış]* ve Tasvir Sahibi Olan, Cisimsel Heyûlâyı Tamamlayan ve Onu Yetkinlik ve Tamlık Dercesine Yükselten Ruhânîyet Elinin Bilinmesi Hakkında

Ay, nutfenin düştüğü günden itibaren beşinci ay olunca; Güneş, tabiatı nutfenin düştüğü günü içinde bulunduran burca uygun "çocuğun evi" diye adlandırılan beşinci burca doğru gidince; Venüs'e ait yönetim nakış ve tasvir (resim) sahibi en küçük şans olunca ve ruhânîyetlerinin güçleri yaratılışı istila edince yaratılış tamamlanır, yapı ve oluşum yetkinleşir, organların sûreti görünür, sûretin çizgileri belirir ve yüz içindeki her şey ile birlikte ortaya çıkar. İşte o, Yüce Allah'ın, hakkında şöyle dediği sûret verici (musavvire) elidir: "Sizi rahimlerde dilediği gibi şekillendiren odur."[248] Bundan dolayı aziz ve celil olan Allah, Âdem hakkında onu eliyle yarattığını söylemiştir. O, dilediği yaratılış şekillendirmesini ve bünye tamamlamasını bana vahyeden melektir. Kalpten ele doğru bir gücün doğup yayılması ve ondan sahip oldukları güçlere göre nakışların, sûretlerin, çizgilerin ve şekillerin ortaya çıkması gibi Allah'ın melekleri ve orduları da ondan kaynaklanıp yayılır. O sûret ve nakış verir. Bütün bunlar aziz ve celil olan Allah'ın emriyle olur. Kardeş, bunu anla! Umulur ki bu elin ruhânîyetlerini bilmekle kurtuluşa erersin. O, Allah'ın bütün yaratıklarını kapsayan nimettir. Belki böylece ondan güzel bir sûret ve hoş bir nakış edinirsin. Bu, âhiret yurdunda senin için bir süs olur. Allah seni ve bütün kardeşlerimizi lütuf ve ihsânıyla buna nail eylesin.

Bölüm

Kalıcılık Yurduna Ulaşmayı Sağlayan Ruhânî Doğumun Bilgisi Hakkında

Ey nazik ve merhametli kardeş, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki *Nutfenin Düştüğü Yer Risâlesi*'nde anlattığımız ve bahsettiğimiz hususlar; cenin için rahimde takdir edilen kalma süresinin bilgisi ve bedenin tamamlanması ve sûretin yetkinleşmesi için hikmetin ve sağlam sanatın gereği olarak yönetimini üstlendiği yüce yıldızlar ve geniş felekleri ve parlak ışıkları olan yüksek burçlar hakkındaki söz senin için açıklığa kavuşup araştırıldı. Bununla güdülen amaç, nefsin bedenle irtibatıdır. Nefis ulvî âlemden gelmiş ve süfli âlemle ilişki kurmuştur. Güneş ve altındaki yıldızlar, yaratıcısının kendisinde yarattığı ve takdir ettiği şeye göre onun düzenini (tertib) yönetmeyi üstlenir. Bununla güdülen amaç, doğan çocuğun bu dünyada Allah'ın kendisi için yazdığı, onu şâhid kıldığı ve açıkladığı kitabını ve yine onun dış dünyada nefislerde yazılı âyetlerini bilmesi, okuması, görmesi, müşâhede etmesi ve düşünmesi için hayattan yararlanmasıdır. "Onun hak olduğu iyice ortaya çıkana kadar."[249] Aynı şekilde filozof şöyle demiştir: Emir ve yasağa muhatap olan akıllı insanın bu dünyada doğal ömrü boyunca kalması, ya aklın gereğidir ya da şeriatın emir ve yasaklarını işitme yoluyladır. Bundaki amaç ve maksat, inceleme ve içtihat, nefsin erdemlerinin

---

* Başlıkta bu (nakış) kelime "nefis" olarak yazılmış, fakat üç satır ileride "nakış ve tasvir sahibi" tabiri yazılmıştır. Nefis ve tasvir gibi iki bağımsız kelime yerine nakış ve tasvir gibi birbirine yakın ve irtibatlı iki kelimenin kullanılmış olması daha makuldür. (ç.n.)

248. Âl-i İmrân, 3/6.

249. Fussilet, 41/53.

tamamlanması, zâtının olgunlaşması, huylarının ve rabbâni bilgilerinin düşünme, araştırma, inceleme ve ameldeki çaba yoluyla yetkinleşmesidir. Nitekim ceninin hareketteki çabasıyla kendisini tutan bağları ve rutubetleri koparması gibi, akıllı insan da düşünen nefsini cisimsel şehvetlere ve doğal lezzetlere bağlılıktan koparınca oluş ve bozuluş âleminden çıkar, bedenler âlemiyle birleşmiş olmaktan kurtulur, ruhânî melekler sûretini alır ve felekler âlemine yükselmeye, göklerin uzayına girmeye ve orada türünün fertleriyle birlikte olmaya hazırlanır.

Bölüm

Ruhânî Doğumda Babaların ve Annelerin Bilinmesi Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki ruhânîyetlerde baba ve anne, gece ve gündüzün delilidir. Hisseden hareketli nefsin, bedende, erkeğin hareketi gibi hareket eden tikel şey ile konuşan yüzde (vecih/şekil) ondan yayılmış güçle hareket eden ikinci derece ile birleşmiş şey ile olan güçten olur. Amaç, erkekten arzu ile insan bedeninin oluştuğu nutfenin [spermin] çıkmasıdır. İki yüce ata da (ebeveyn) böyledir. Birincisinden ışıktan yayılan ve ikincisi anneden meydana gelmiş bir soğukluğa bitişik olan güçlü bir sıcaklık meydana gelir. Onların karışması ve birleşmesi ile nefis beden ile birleşir. Doğum ve kuvveden fiile çıkış, çıktığı şeye benzeyecek şekilde erkek ve dişi dediğimiz ebeveyn arasından olur. O yetkin yapılı, düzgün yaratılışlı ve tam sûretli olarak ortaya çıkınca onun bedeninin doğuran cismânî ebeveyni (anne ve babası) onu öğretim yoluyla kuvve derecesinden fiil derecesine çıkarmaları için bilfiil ruhânî ebeveynine teslim eder. Onun nefsinde olan şey ortaya çıkar. Nitekim metafizikçi Aristoteles şöyle demiştir: İnsanların ona teşekkür etmeleri ve ebeveynine dua etmeleri sebebiyle ülkesini harap etmek isteyen krala karşı hilesi gerçekleşince şöyle dedi: "Bu ikisi gerçekte ebeveynim değildir. Benim gerçek babam, aklımı doğuran ve bana öğreten Eflatun'dur." Öğretimler yoluna koyulduğumda ve ondan takdir edildiği ölçüde ve nebevi teviller ve felsefî siyaset içeren metafizik kitapları ve semavi vahiyleri öğretmesi sebebiyle akıl aldığımda ona dua etmem gerekir. Ona yeryüzüne ait sanatsal bilgiler öğreten kimse anne konumundadır. Ona göğün yollarını, nebevi bilgileri ve felsefî görüşleri öğreten kimse baba konumundadır. Dolayısıyla yaratılış başına döner. O, bu hasletleri yetkinleştiren yetkinlik, tamlık ve güzelliğin zirvesindedir. Ebeveyni başlangıçta Güneş ve Ay; dünyaya gelişinde dişi ve erkek; ahret yurduna çıkışı esnasında ise nebevi şeriatlar ve felsefî sanatlar üzerinde çalışan övülmüş bir öğretmen ve yol gösterici bir hocadır. Kişi bu doğumla birlikte tamlık ve yetkinlik derecesine ulaşır. Bundan dolayı Mesih şöyle demiştir: "İki doğumda doğmayan kimse göğün melekûtunu göremez." Nefsin iki doğumu vardır. Mesih bunu kast etmiştir. Bedenin bir tek doğumu vardır. Onun erkeği yoktur. Kardeş, bunu bil ve düşün! Umulur ki iyiler mertebesine yükselir, hayırlı kimselerle dost olur ve kötülerden ayrılırsın. Allah lütfu ve keremiyle seni, bizi ve bulundukları beldelerde bütün kardeşlerimizi buna eriştirsin. O kerim ve cömerttir. Güç ve kuvvet ancak Yüce ve Ulu Allah'a mahsustur.

Bölüm

On İkinci Risâle, Filozofların, "İnsan Küçük Âlemdir" Sözü Hakkındadır

O, büyük âlem anlamında onun tamamını ifade eder. İlk cevher ve üstün ışığa bitişik nefis gücünün kendisiyle birleşmesi sayesinde onun meyvesi ve özüdür. Çünkü Yüce Allah cömertlik ve fazlından ona ihsânda bulunmuştur. Bu, varlığına göre emirle birleşmiş olan övülmüş kelimesi ile olur. Birden kaynaklanan sayılarda olduğu gibi, her şey ondandır. Birinciye eklenen ve iki adını alan birin kaynaklanmasında olduğu gibi aynı şekilde tümel nefis de akıldan kaynaklanır. Çünkü ikincinin sûreti birinciden olsa da onu takip eder. Aralarında lafzî olarak öncelik vardır. Birincinin varlığı mertebece ve kendisine mahsus üstünlükle öncedir. Zira o, övülmüş kelimenin (sözün) yeridir. Nefis, ilk var edilenden (el-mubda' el-evvel) itibaren ikinci emrin yeridir. O, ikinci var etme (ibda) ile olur. Sonra ondan ortaya çıkan ve ondan yaratılan tam güç ve genel nimet de böyledir. Ondan ilk heyûlânî sûret meydana gelir. Bu ilkten de ilâhî yönetim ve rabbâni hüküm sayesinde yakınlaşmış melekler gibi içindeki ruhânî yaratılmışlarla birlikte büyük âlem meydana gelir. Sonra büyük âlem aracılığıyla küçük âlem oluşur. O, nefsin hayat ve hareket dediğimiz inceliklerinin ilişkili olduğu bir şeydir. Bu nefis onunla, kendisine daha önce ulaşan ve katılacak durumda olan şeyde yayılmadıkça birleşmez. Sonra nefis ona doğru sarkar, iner ve onunla ilişki kurar. Bundan dolayı âlimler ve eski filozoflar insanı küçük âlem diye adlandırmışlardır. Çünkü onun iskelet şekli büyük âlemin sûretine benzer. Onda filleri birbirine zıt ve eylemleri başka olan değişik güçler vardır. Onlar içinde meleklere benzeyen iyi ve üstün güçler, şeytanlara benzeyen kötü ve rezil güçler ve cinlere benzeyen gizli ve saklı güçler vardır. Yıldızların ruhânîleri, bitki ve hayvan gibi varlıkların ortaya çıkışı gibi ortaya çıkarlar ve görünürler. Bu risâlede yani *İnsan Küçük Âlemdir Risâlesi*'nde bu mânâdaki toplu sözleri zikredince, onlara delalet edip mânâlarını açıklayınca bu kapsamlı risâle için çok açıklama ve yeterli izah ve burhânla buraya uygun hikmet nükteleri ve nimet faydaları topladık.

Bölüm

İnsanın Ruhânî ve Cismânî Âlemlerin Özü Olduğuna Dair

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki insanî sûret gerçekte bu âlemin özeti, meyvesi, özü, bu yüce âlemin tortusu, posasıdır. İnsanın cismanî mânâların sonuncusu olması, onun ruhânî mânâların ilki olduğunu gösterir. Ondan feyzi kabul edip ona bağlanınca nedenli nedenine ve şeyin kendi yerine doğru hızla gidişine bağlanır. O, her iki âlemin komşu sınırı ve iki yetkinliğin toplamına uygun asıl gibidir. Eğer kabul eder, uyarılanlardan olur, mürşitlere uyar, yaratıcısına itaat eder ve onu hakkıyla tanırsa iki mutluluğa nail olur, onun için iki mertebe gerçekleşir: Dünyada yetkin insanlık mertebesi ve erdemli felsefe; âhirette canlılık yurdunda meleklerin sûreti, cennet derecelerinde huriler, uşaklar ve hoşnutlukla birlikte Rahman'a komşuluk.

Bölüm

İnsan Sûretinin Ay Feleği Altındaki Sûretlerin En Üstünü ve Yüce Allah'a Kulluğa, Onu Bilmeye ve Ölümden Sonra Gökler Âlemine Yükselmeye En Lâyığı Olduğu Hakkında

Ey erdemli kardeş, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki insan sûreti Yüce Allah'ın yarattığı halifesidir. O, iki hal arasında orta olup iki mertebe arasında yerleşmiş bulunmaktadır. O, ruhânî, hissî ve doğal olarak bile rûhuyla basit ve cismiyle birleşiktir. O, basit ile birleşik arasında olup, rûhânî rûhuyla hayatı kabul eder, bedeniyle de ölümü kabul eder. Bedeninin tabiatı, yeryüzü tabiatlarının ve doğal heyûlânın en safıdır. Tabiatına uygun besini ve maddesi de böyledir. Kendisine daha uygun, daha layık ve daha yakın besinden ayrılınca bu onun bozulma, yokluk ve fanilik sebebi olur. Ona hastalık yerleşir, eziyet erişir ve ölüm iner. Onun nefsi, yüksek nefis mertebelerinin en düşüğüdür. Çünkü nefis beden ile ancak felekî şahıslarda yayıldıktan ve semavî meleklerle birlikte indikten sonra ilişki kurar, onda yayılır ve onu aydınlatır. Nitekim aziz ve celil olan Allah şöyle demiştir: "Melekler ve ruh inerler."[250] Sonra onu cismanî sûrete ve heyûlânî tabiatlara yerleştirir. Sonra ona rahmetiyle eğilir, onu (nefsi) şefkatiyle destekler, göğün haberlerini yarattıklarının seçkinleri ve kullarının halisleri olan peygamberlere vahyetmek sûretiyle ona nimetiyle iner. Nefis, kendisine en uygun olan şeyden sapınca –ki besini olan ilâhî ilimleri kabul etmede kendisi ona daha layıktır– sûreti onunla tamamlanır ve o kendi âlemine katılmasına sebep olur ve onu üstün ve kalıcı ikinci sûret olarak kazanır. Rabbini inkâr eder ve körlüğünde şaşkın ve cehâletinde aptallaşmış bir halde maslahatlarından ayrılırsa işte bu onun ölümüdür. Çünkü o, böylece kendi âlemiyle ilişkisini koparmış, cevherinden ayrılmış, çirkin işler ve kötü huylarla birleşmiş olur. Böylece o, insanlık sûreti mertebesinden çıkar ve meleklik sûreti onu geçer. Sonunda amelleri yüzünden karanlık, şeytanî ve çirkin ve korkunç bir sûrete bürünür. Bundan dolayı filozoflar şöyle demişlerdir: İnsanî sûret üçüncü mertebedir. O, cennet ile cehennem arasında uzatılmış sırattır. Sağında felekler âlemi ve gök tabakaları olan cennet, solunda cisimler mahâlli ve acılar yurdu olan cehennem vardır. Orada bitkilere ve konuşmayan, suskun, çeşitli azap ve acılarla işkence gören hayvanlara komşuluk eder. "Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir, yüreklere kadar ulaşan! Evet o, onların üzerine kapatılmış olacak, uzatılmış sütunlar halinde!"[251] Yani karanlık cisimler ve şeytanî kişilerdir. "Gömlekleri katrandan olacak, yüzlerini ateş bürüyecektir."[252]

Bunun Açıklanması Hakkında

Doğru burhân ve açık delil ile sabit olduğuna göre, insan en yararlı ve bedenine en faydalı gıdayı yediği zaman kısımları mutedil ve nizamı düzgün olur, tabiatları dengelenir, mekânları güzelleşir, faydaları tamamlanır, organları sağlam olur, iyi lezzet alır ve hayattan yararlanır. Bunun zıddına saptığında ise bu onun helak, yok oluş ve bozulma sebebi olur. Nefis de böyledir. Kendisine söylenen şeyi kabul edince ve aklî faydalar

250. Kadr, 97/4.
251. Hümeze, 104/6.
252. İbrahim, 14/50.

ve ilâhî destekler öğretilince bizzat diri, zâtıyla yetkinleşmiş, cevherine dönmüş ve ışıkları parlamış olur. Ameli kendi önünde aydınlatıcı lamba ve inci parlaklığındaki yıldız gibi yürür. Kendi âlemine zamansız olarak katılır ve değersizlik mekânından ayrılır. Cehâletinde gafil kaldığı, uykusunda meşgul olduğu, uyarıcılardan yüz çevirdiği, elçilere tabi olmaktan kibirle kaçındığı zaman yolu kararır, neşesi kaybolur, bizzat ölü olur, azap berzahından ve ceza sûretindeki âleminden ayrılır. "Derilerinin her yanışında, cezayı tatmaları için onları başka derilerle değiştireceğiz."[253]

Bölüm
Ondaki Amacın Açıklanması Hakkında

İnsan Küçük Âlemdir Risâlesi'nde güttüğümüz ve işaret ettiğimiz amaç, basit nefislerin şahıslaşmasından önceki halinden, tikel cisimler ve duyusal şahıslarla ilişki kurmasından, onunla belli bir süre ilişkili olma sebebinden, nihâyetine vardığı ve faziletlerini tamamladığı sırada ayrılmasından, insanın kendi mahiyetini, bünyesini, nefsinin keyfiyetini ve zâtının hakîkatini nasıl bildiğinden haber vermektir. O, Levh-i Mahfuz'un bir özetidir. Bütün varlıkların mânâları onda özet olarak mevcuttur. O bütün gibidir ve her şeyi kuşatır. Dolayısıyla buna dikkat eder, doğruyu düşünür, hayatı boyunca fırsatı değerlendirir, ona yönelir ve onu elde eder. Hatadan kaçınır ve onu engeller. Bundan dolayı yaratılışını meydana getirir, onu tekrarlar, ortaya çıkarır, devam ettirir, kalıcı kılar ve onu kendisi için hazırlanan kalıcı huzur, genel iyilik ve doğru işe ulaştırır.

Bölüm
Nefsin Allah'a Nisbetinin Yakınlığı, Onun Nezdindeki Konumu ve Üstünlüğü Hakkında

Ey vefalı ve merhametli kardeş, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki Allah nezdinde nefis cevherlerinin cisim cevherlerinde olmayan mertebe ve üstünlüğü vardır. Çünkü nefsin cevherleri bizzat diridir, bilkuvve bilir, doğal olarak yapıcıdır. Cisimlerin cevherleri ise ölü, câhil ve edilgendir. Bil ki biz risâlelerimizde ve Allah kendilerini desteklesin, kardeşlerimize nefislerinin eğitilmesi ve ruhlarının arınması için yazdığımız kitaplarda, varlıkların şanı yüce Yaratıcı'ya nisbetlerinin sayıların bir sayısına nisbeti gibi olduğunu açıkladık. Bunu, konunun anlayışlara yaklaşması ve onun varlık yoluyla ihtiva etmesi için söyledik. Çünkü Yüce Yaratıcı sayıların biri gibidir. O, benzemekten, çiftlerden ve teklerden münezzehtir. Yüce Allah, hesap organıyla nitelenmeyen ve kendisinden önce ruhânî düşünceler bulunmayan "bir" olunca akıl iki gibi, nefis üç gibi, ilk madde dört gibi, tabiat beş gibi, cisim altı gibi, felek yedi gibi, unsurlar sekiz gibi ve doğanlar (müvelledat) dokuz gibi oldu. Aklın aziz ve celil olan Yaratıcıya nisbeti, Güneş ışığının Güneş'e nisbeti gibidir. Nefsin akla nisbeti, Ay ışığının Güneş'e nisbeti gibidir. Aklın Yaratıcı'ya nisbeti, Güneş ışığının Güneş'e nisbeti gibidir.* Nitekim Ay, Güneş ışığı ile dolunca ışığı onun ışığına benzer.

253. Nisa, 4/56.

* Bu cümle, iki sıfat ilavesiyle iki cümle öncesinde de var. Yanlışlıkla tekrarlanmış olduğunu düşünüyoruz. (ç.n.)

Nefis de böyledir. Aklın feyzini kabul edip ışığı tamamlanınca fiilleri aklın fiilleri gibi olur. Onun fazileti ancak âleminin halleri insanî sûret olarak düşünüldüğünde tamamlanır. Çünkü aziz ve celil olan Allah insanı en güzel kıvamda yaratmış, ona en yetkin sûret ile şekillendirmiş ve sûretini onda büyük âlemin sûretinin ve apaçık levhada gizli olan şeylerin kendisine görünmesi için nefsinin aynası yapmıştır.

Bölüm

Kulluk Eden Kimsenin Allah'ı Bilgi ile Bilmesi ve Onu Bilmeyen Kimse Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki Allah'ın mülkü geniştir ve hükümranlığı yaratılışı kaplamıştır. Tikel nefisler yarattıklarının genişliğini kapsayamazlar ve O'nun levhinde yazdıklarını okumaktan acizdirler. Parça, bütünü ancak güç ve takatinin yettiği kadarıyla ihata edebilir. Bu durumda Allah insanî nefsi kendi ilim hazinelerinden ve Levh-i Mahfuz'una yazdığı şeylerden haberdar etmek ve ona bütün âlemi müşâhede ettirmek isteyince onu küçük bir âlem olarak özetledi, onu sanatında en iyi şekilde yaptı, onda büyük âlemdeki şeylerin tamamını şekillendirdi ve onu onlara şâhid kıldı. Bu hususta şöyle dedi: "Onlara, ben sizin Rabbiniz değil miyim, demiş ve buna kendilerini *şâhid* tutmuştu. Onlar da evet, şahidiz, demişlerdi."[254] Onlardan kim yaratıcısını tanır, onu birlemeyi (tevhidi) emreder, Rabbinin kendi eliyle yazdığı kitabını okur, okuyuşunu güzelleştirir ve âyetlerini düşünürse şâhidliği doğru/sağlam olur, kulluğu yetkinleşir, Rabbi davet ettiğinde O'na koşarak icabet eder ve çağırınca karşılık verir. Onun şâhidliği hak ve sözü doğrudur. Kim nefsi faziletlerini yetkinleştirinceye, Rabbinin yaratmasındaki acayip yaratıkları ve garip mahlûkları düşününceye ve O'nun birliğine tanıklık edinceye kadar Allah'ın kendisi için yarattıklarını bilmez, ehil kılındığı şeyi yapmaktan aciz kalır ve kendisini onda olmayan şeylere ve şahsının bekâsını sağlayan maddeye kaptırırsa şâhidliği reddedilir ve ibâdeti geçerli olmaz. Bundan dolayı Yüce Allah şöyle demiştir: "Ancak Hakka bilerek *şâhid*lik edenler bunun dışındadır."[255] Yine dedi ki: "Allah'tan ancak bilginler sakınır."[256] Yine dedi ki: "Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilâh olmadığına adaletle *şâhid*lik ettiler."[257] Bütün ilimlerin başının insanın kendisini bilmesinde olduğunu bil!

Bölüm

Kardeşim, bil ki insanın kendisini bilmesi, üç şekilde olur: Birincisi, onun bedeninin hallerini, yapısının birleşimini ve ona nefisten soyutlanmış olarak ilişen sıfatları düşünmesi şeklindedir. İkincisi, onların (beden ve nefsin) hallerini ve onlara bütün olarak nisbet edilen sıfatları biri diğerine bitişik haldeyken düşünmesi şeklindedir. Üçüncüsü ise bedenden ayrılma hali, onun kazandıklarına tek başına bitişik olması ve yaptıklarına komşu olmasıdır.

254. A'râf, 7/172.
255. Zuhruf, 43/86.
256. Fatır, 35/28.
257. Âl-i İmrân, 3/18.

Bölüm

Ey vefalı ve merhametli kardeş, Allah seni kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki Allah insanın terkibini birtakım misaller, işaretler ve feleklerin ve burçlarının, gökler ve tabakalarının sıralaması gibi sıralamalar yaptı. İnsan nefsinin güçlerinin bedeninin eklemlerine yayılmasını ve organlarının farklılaşmasını melek nefislerinin güçlerinin gök tabakalarına ve felekler uzayına yayılmasına ve cin, şeytan ve insan türlerinin güçlerinin en yücesinden en değersizine kadar havaya ve yeryüzünün ufuklarına yayılmasına benzetti. Bu onda her şeyden toplanmış bir bütün ve tam sûret ve sağlam sanat olduğuna dair örnekler ve işaretlerdir. O, çizgi gibi hikmetle kaimdir ve cennet ile cehennem arasına uzatılmış dosdoğru bir yoldur.

Bölüm

Allah yüce âlemi terkip ettiğinde felekleri birbiri içinde dokuz tabaka yaptı. Onlardan her birinin içine birer melek cinsi yerleştirdi. "Onlar gece gündüz bıkmadan (Allah'ı) tespih ederler."[258] Aynı şekilde insan bünyesi de birbiri üstünde olan dokuz cevherden terkip edilmiştir. Onların her birine nefsanî güçler, daima atan, hareket ettiren ve ölünceye kadar gece gündüz hiç dinmeyen ve sâkinleşmeyen duyusal hareket verdi. Onun her gücü organlardan birine aittir. Onunla ortaya çıkar, onun iş ve eylemlerindendir. Bedenin terkibini (bileşimini) nicelik ve nitelik bakımından tamamen feleklerin terkibine benzetti. Çünkü felekler dokuz tabakadır. İnsan da birbirine benzer dokuz cevherden bir araya gelerek oluşmuştur. Bunlar kemik, beyin, beyin içinde sinir gücü ve onun içinde tahayyül gücü, içinde nabız olan damarlar, kan dolaşımı, et, deri, kıl ve tırnaktır. Onlardan her biri, içinde ruh dolaştığı, besin ve madde bitişik olduğu sürece artar, büyür ve fani olanın yerine bedel bırakır. Her organda işlev gören her güç, başka bir organda işlev gören diğer bir güçten farklıdır. Amaç, organın parçalarının birbirini tutması ve onun kalıcılığının sağlanmasıdır. Aynı şekilde feleklerin her birinde de Yüce Allah'ın melekleri ve sayısını Yüce Allah'tan başkasının bilmediği bir ordu vardır. Onlar gece gündüz bıkmadan tespih ederler, göğün uçlarını ve fiil tabakalarını tutarlar. "Onlar kendilerine emredilenleri yaparlar."[259] Onların her biri belli bir makamdadır. Feleğin on iki (12) burca bölünmüş olması gibi beden yapısının da aynı şekilde ona benzer şekilde on iki deliği vardır. Bunlar iki göz, iki kulak, iki burun deliği, iki yol (üreme organı ve dübür), iki meme, ağız ve göbektir. Burçların altısının güneyde, altısının kuzeyde olması gibi nicelik ve nitelikte benzer şekilde deliklerin de altısı sağ tarafta ve altısı sol taraftadır. Felekte felek hükümlerinin varlıklarda gerçekleşmesini sağlayan yedi gezegenin (seyyar yıldız) olması gibi bedende de bedenin iyiliğini sağlayan yedi faal güç vardır. Bu gezegenlerin nasıl nefisleri, bedenleri ve nefislerde etkili olan ruhsal fiilleri varsa aynı şekilde insan bedeninde de yedi cisimsel güç vardır. Bunlar çekici güç, tutucu güç, hazmedici güç, atıcı güç, besleyici güç, büyütücü güç ve şekillendirici güçtür. Ayrıca yedi ruhsal güç vardır. Bunlar ise gören, işiten, tadan,

258. Enbiya, 21/20. Bu âyette de olduğu gibi "tespih" ve "subhan" kelimeleri Sami dil ailesinden evrilen dillerde olduğu gibi anlam ve işaret ettiği eylemler itibariyle farklılık gösterebiliyor. "Dizilmek" ve "Temiz olmak" anlamları. (y.h.n.)
259. Nahl, 16/50.

koklayan ve dokunan duyu güçleri ile konuşan (natık) güç ve akleden güçtür. Bunlar Güneş, [Ay] ve beş gezegen ile örtüşürler.* Felekte her birinin iki hanesi vardır. Birisi Ay alanında, diğeri Güneş alanındadır. Yıldızlarla ilgili risâlelerimizde açıkladığımız gibi, iki lambadan (Güneş ve Ay'dan) her birinin bir hanesi vardır. Aynı şekilde beden bünyesindeki bu güçlerin de iki mecrası vardır. Birisi sağ tarafta, diğeri sol taraftadır. Gören gücün mecrası iki gözdedir. İşiten gücün mecrası iki kulaktadır. Koklayan gücün mecrası iki burun deliğindedir. Dokunan gücün mecrası iki eldedir. Tatma ve şehvet gücünün mecrası ağız ve tenasül organındadır. Ağız sağ tarafa benzer, tenasül organı sol tarafa benzer. Konuşan gücün mecrası boğaz ile dil arasındadır. Akleden gücün mecrası beynin orta kısmındadır. Konuşan gücün akleden güce nisbeti, Ay'ın Güneş'e nisbeti gibidir. Çünkü Ay, ışığını yirmi sekiz (28) konağında dolaşmak sûretiyle Güneş'ten alır. Aynı şekilde, natık (konuşan/düşünen) güç de bilinenlerin mânâlarını boğazda dolaşmak sûretiyle akıldan alır. Onları yirmi sekiz (28) harf ile ifade eder. Natık güce ait yirmi sekiz harfin konumu, Ay'a ait yirmi sekiz konak konumundadır. Ey kardeşim, bu bölümde gizli ilmin ince bir sırrı vardır. Onu düşündüğünde, değerlendirdiğinde, onda düşünceyi ve iyi fikri işlettiğinde, Allah sana bu konuda başarı ile yardım etsin, şeyleri nefsinin huzur bulduğu, rûhunun sükûnete erdiği ve yerinde mutmain olduğu bir varlık olarak bulursun. Bu bölümü sana tekrar anlatmamızın ve öğretmemizin sebebi, senin için uyarı, aklın için uyanıklık olması, kazanılmış aklın, seni kuşatan nefsin, mead ve dönüş yerinin ne olduğunu bilir misin?

Bölüm

Felekte baş ve kuyruk şeklinde zâtı gizli, fiilleri görünür iki karanlık düğüm olduğu gibi, insanda da fiilleri görünür olan iki gizli şey vardır. Beden yapısının iyiliği, nefsin fiillerinin sağlamlığı ve bozukluğu bu ikisi ile olur. Bunlar mizacın sağlıklı ve kötü olmasıdır. Çünkü karışımların mizacı sağlıklı olunca beden düzgün, organları ve eklemleri sağlam, nefsin halleri dosdoğru olur ve doğal olarak işlerler. Mizaç bozulunca bünye sarsılır, nefsin fiilleri doğruluktan sapar, iki düğümün (ukde) talihsizlikleri iki büyük lamba olan Güneş ve Ay'a baskı yapar. Çünkü onların tutulmasındaki sebepleri desteklerler. Aynı şekilde kötü mizaç da konuşan güç ve akleden güce zarar verir. Çünkü o, onların kendi fiillerini icra etmelerini engeller. Bedendeki iki göz, felekte Jüpiter'in iki hanesine (beyt) karşılık gelir (uygun düşer). Bedendeki iki kulak, felekte Merkür'ün iki hanesine karşılık gelir. Bedendeki iki burun deliği, Mars'ın iki hanesine karşılık gelir. İki meme, Venüs'ün iki hanesine karşılık gelir. İki yol (tenasül ve dışkı organları) Satürn'ün iki hanesine karşılık gelir. Ağız, Güneş'in hanesine, göbek de Ay'ın hanesine karşılık gelir. Göbek, doğumdan önce rahimdeki besin kapısıdır. Ağız ise dünyadaki besin kapısıdır. İki yol, göbek ve ağza Satürn'ün iki hanesinin Güneş ve Ay'a karşılık gelmesi gibi karşılık gelir. Felekte değişik nitelikli mertebeleri, yüzleri ve dereceleri olan burçlar vardır. Aynı şekilde bedende de açıklaması uzun sürecek değişik vasıflarda organlar, eklemler, damarlar, sinirler ve kemikler vardır.

* Orijinal Arapça metinde "Ay" anlamında Kamer kelimesi yer almamaktadır. Yedi sayısının tamamlanması için onun da bulunması gerekir. Zaten bir sonraki cümlede Güneş'in yanı sıra Ay da zikredilmiştir. (ç.n.)

Bölüm

Ay feleğinin altında dört unsur (rükün) vardır. Bunlar analardır, yani ateş, hava, su ve topraktır. Doğanlar (yavrular) dediğimiz hayvanlar, bitkiler ve madenlerin oluşumu onlarla gerçekleşir. Aynı şekilde insan bedeninin bünyesinde insan bütününün tamamı olan dört organ vardır. Birincisi baş, ikincisi göğüs, üçüncüsü karın, dördüncüsü kasıklardan ayaklara kadar olan kısımdır. Bu dört organ, o dört unsura paralellik gösterir. Baş, ateş unsurunun karşılığıdır. Göğüs, hava unsurunun karşılığıdır. Karın, su unsurunun karşılığıdır. Karından ayaklara kadar olan kısım, toprak unsurunun karşılığıdır. İnsanın başı, gözündeki ışınlar, duyularındaki incelik ve ona yükselen nefes buharları ve sıcaklığı bakımından ateşe benzer. Göğsü, havayı içine çekmesi ve bazen içeri, bazen dışarı, bazen durarak, bazen hareket ederek gidip gelmesi sebebiyle hava unsuruna benzer. Karnı, içindeki sıvı nemler sebebiyle suya benzer. Kasıklarından ayaklarına kadar olan kısmı, kuru ve donmuş kemikler olması, içinde topraktaki madenler gibi iliğin saklı olması ve diğer üç rüknün ona yerleşmiş olması nedeniyle toprağa benzer. Aynı şekilde baş, göğüs ve karın da iki üzerine yerleşmiştir. Bu dört unsurdan buharların çözülmesi ve rüzgâr, bulut, yağmur, hayvan, bitki ve madenlerin oluşması gibi bu dört organ için de bedenden buharların çözülmesi sözkonusudur. Mesela, iki burun deliğinden çıkanlar, iki gözden çıkanlar, ağızdan akanlar, karın boşluğunda oluşan yel, idrar ve dışkı gibi çıkan rutubetler böyledir. İnsan bünyesinin büyük âlemin yaratılışına benzer olduğu burhân ile doğrulandığında düşünen kimse düşünür ve insan kitabı sağından aldığı zaman okumayı bilir. Eğer okuması güzel olmaz, onun mânâsını ve âyetlerini düşünmezse (kitabı) ona arkasından verilir ve zarar etmiş olarak ters döner. "İşte, apaçık kayıp budur!"[260]

Bölüm

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki bu risâlede kast edilen amaç, delilin doğru burhânla kurulması ve hakîkatleri Allah'ı birleyerek, O'nu yaratılmışların sıfatlarından ve kulların niteliklerinden tenzih edip soyutlayarak bilmekten gafil olan kimselerin tanıtılmasıdır. Çünkü azgın toplulukların ve sapık şeytanların çoğu, Allah'ın âyetleri hakkında sapıtmışlar, O'na ortak koşmuşlar ve O'ndan başka dostlar edinmişlerdir. "Bu, zalimler için ne kötü değişmedir!"[261] O'nu bazıları mahlûklara benzetmişler, bazıları da sonradan meydana gelen şeylerin sıfatları ile nitelemişlerdir. Allah böyle nitelenmekten münezzeh ve yücedir. Biz bu konuşma ve sözü uzatma ile apaçık gerçeğin bilgisinden mahrum olan, doğru yolda yürümekten ve sırat-ı müstakimde geçmekten sapan kimsenin, tam yapılı, ilginç yaratılışlı ve birleşik olan insanın boy, en ve derinlik şeklinde üç boyutunun; doğu, batı, güney ve kuzey şeklinde dört bölgesinin ve sağ, sol, üst, alt, ön ve arka şeklinde altı yönünün olduğunu bilmesini amaçladık. Bunlar cisim ile sınırlanmış ve nitelenmiş, duyu ve dokunma ile kuşatılmıştır. Beş duyu ile var olan şey cisimdir. Onunla birleşmiş, onun cismine bağlı ve duyusunda yayılmış olan cevher onun ken-

260. Hac, 22/11.
261. Kehf, 18/50.

disinde tasarrufta bulunan nefsidir. O, nefsi kuşatarak idrak etmez ve onu müşâhede ederek nitelemez. Onun fiilleri ne mekânda mevcuttur ne de zaman parçalarının altına girer. Çünkü nefsin kendisine boyun eğen, emrini yerine getirmeye koşan, iradesi altına giren ve emrinden çıkmayan orduları, yardımcıları, hizmetçileri ve uşakları vardır. O (nefis) onlara emirler, yasaklar ve istenen fiilleri vahyeder. Onlar ona itaat ederler, onun heybetinden korkarlar, emrine isyan etmezler, kendilerine emredilenleri yaparlar. O onlara emreder, onları alıkoyar ve onlara muhatap olmaksızın ve onlarla işitecekleri şekilde doğrudan konuşmaksızın vahyeder. Bilakis o, onlardan ayrılmış haldedir. O, onlara yayılmış ve sirâyet etmiş güçlerdir. Onlar kendilerine emredilenleri yaparlar.

Bölüm
Bunun Açıklanması Hakkında

Ey kardeş, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki işiten gücün mecrası iki kulaktadır. Nefis ona işitilen seslerin idraki görevini vermiştir. O birtakım dalları ve sözleri toplar ve çeşitli bölümlere ayrılır. Bazısı mantıkî (konuşmayla ilgili), bazısı mantıkî değil, hayvanî ve madenîdir. Mantıkî olan, hecesi olan her sestir. Mantıkî olmayan ise insandan sadır olan çığlık, inleme ve teneffüs gibi şeylerdir. Hayvanî olan, eşek anırması ve at kişnemesi gibi hayvandan sadır olan şeylerdir. Madenî olan, demire benzer maden sesleri, bakır, altın ve gümüş çınlaması ve taşların birbirine çarpma sesi gibi şeylerdir. Bazısı, nefesli çalgı, kaval, davul, def ve saz sesi gibi aletli şeylerdir. Bazısı, ağaçların titremesi gibi bitkiseldir. Bazısı, nehirlerin akması ve deniz dalgalarının titreşmesi gibi suyla ilgilidir. Gök gürültüsü, yağmur ve şimşek sesi gibi meydana gelen meteorolojik olaylar (ulvî etkiler) da böyledir. Bu türlerden her birinin başka türleri vardır. Türlerin altında sayılarını aziz ve celil olan Allah'tan başka kimsenin bilmediği şahıslar vardır. İşiten güç, bütün bunları yönetir, onlarda haberlerini ulaştırarak tasarrufta bulunur, onlarda meydana gelen şeyleri taşır ve onu meskeni beynin ön kısmı olan mütehayyile gücüne iletir. Bu gücün ona nisbeti, haber sahibinin ülkenin değişik bölgelerinden kendisine haberler gelen krala nisbeti gibidir.

Gören gücün mecrası iki gözdedir. Nefis ona görülen şeylerin idraki görevini vermiştir. Onlar bazı türlere ayrılır: Bazısı ışıklar ve karanlık, bazısı renklerdir. Bunlar siyah, beyaz, sarı, kırmızı, yeşil, onlarda meydana gelen ve onlardan üreyen diğer renklerdir. Ölçüler, boyutlar, şekiller, sûretler, hareketler ve durgunluk da görülen şeylerdendir. Bu türlerden her birinin altında başka türler vardır. Bütün türlerin altında şahıslar vardır. Onların tamamı gören gücün idraki kapsamındadır. O onlarda tasarrufta bulunur ve onları birbirinden ayırır. Yatağı (mecrası) beynin ön kısmı olan mütehayyile gücüne onlardan haber getirir.

Koklayan gücün mecrası iki burun deliğindedir. Nefis ona kokuların idraki, onlarda yapılan tasarruf ve temyiz görevini vermiştir. Onlar lezzetli ve acı olmak üzere iki çeşittir. Lezzetliye hoş, acıya nahoş denir. Bu türlerden her birinin altında diğer türlerin adlandırıldığı gibi tek başına ismi olmayan birtakım türler vardır. Fakat konuşan güç, her kokuyu misk kokusu, kâfur kokusu, gül kokusu, nergis kokusu vs

denmesinde olduğu gibi ondan yayılan şeye nisbet eder. Onlar, sayısını Allah'tan başkasının bilemeyeceği kadar çoktur.

Koklayan güç, onların algılanmasını, onlarda tasarrufta bulunmayı ve onların haberlerini nefisle ilişkili mütehayyile gücüne getirmeyi idare eder. Tadan gücün kanalı dildedir. Nefis ona tatlar işini, onların idraki, onlarda tasarrufta bulunma ve onları birbirinden ayırma görevini vermiştir. Onlar dokuz çeşittir: Birincisi dilin tabiatına uygun olan tatlılık, ikincisi onun tabiatına aykırı olan acılıktır. Diğerleri bu ikisinin ortasında yer alır. Üçüncüsü tuzluluk, dördüncüsü ekşilik, beşincisi demuset(kötü bir tat), altıncısı haranet, yedincisi kabuzat*, sekizincisi burukluk, dokuzuncusu tatlılıktır (azubet). Bu türlerden her birinin altında birtakım türler vardır. Bu türlerden her birinin, sayısını, birbirinden ayırt edilmesini ve haberlerinin mütehayyile gücüne getirilmesini Allah'tan başkasının bilmediği şahısları vardır. Onun temiz nefse nisbeti, habercilerin krala nisbeti gibidir.

Dokunan gücün mecrası iki eldedir ve bayağılıkla (ibtizal) ilgilidir. Nefis, dokunulurların idaresini ona vermiştir. Bunlar on çeşittir: Sıcaklık, soğukluk, yaşlık, kuruluk, yumuşaklık, sertlik, katılık, gevşeklik, ağırlık ve hafifliktir. Bunlardan her birinin altında birtakım türler vardır. Türlerin altında sayısını aziz ve celil olan Allah'tan başkasının bilmediği şahıslar yer alır. İki el ile dokunan güç, bu dokunulurların işini onları idrak etmek, onlarda tasarrufta bulunmak, onları birbirinden ayırmak ve haberlerini mütehayyile gücüne getirmek sûretiyle yönetir. Onun nefse nisbeti, daha önce bahsedilen kardeşlerinden birinin nisbeti gibidir. Nefsin beş duyu dediğimiz bu güçlerle olan durumu, duyulurlarının yollarındaki farklılık ve her cins altındaki sûretleri değişik, şekilleri başka ve görünüşleri farklı türler ve şahıslar, beş ülülazm peygamber gibidir. Onları gönderen aynı varlıktır, ama şeriatları farklıdır. Her şeriatın altında çeşitli farzlar, değişik hükümler ve bambaşka bir hayat tarzı vardır. Bu şeriatların hükümleri altında o peygamberlere ait Allah'tan başkasının sayamayacağı kadar görüşler ve mânâlar vardır. Nasıl bu ümmetlerin hepsinin dönüşü Allah'a ise ve O, ihtilaf ettikleri konularda onların arasında hüküm verecekse, aynı şekilde bütün bu duyulurlar da onun kendilerini birbirinden ayırt etmesi, onları tek tek hakîkatleriyle tanıtması, tamamı hakkında hüküm vermesi ve onlara konumlarını açıklaması için natık nefse döneceklerdir.

Bölüm
Nefse Ait Beş Gücün Açıklanması Hakkında

İnsanî nefsin başka beş gücü daha vardır. Bunların ona nisbeti, daha önce bahsedilen beş gücün nisbetinden farklıdır. Bunların beden organlarına yayılması onların yayılmasından başkadır. Bunların fiilleri onların fiillerine benzemez. Çünkü bu beş güç, bilinenlerin sûretlerini almada birbiriyle yardımlaşan ortaklar gibidir. Bunlardan üçünün nefse nisbeti, mecliste daima hazır bulunan nedimlerin (sohbet arkadaşlarının) krala nisbeti gibidir. Onun sırlarının bilgisine özel hallerindeki gözleri gibi muttali olurlar. Bu, mecrası beynin ön kısmı olan mütehayyile gücüdür. Müfekkire ve temyiz

* Demûset, harânet ve kabûzet kelimelerinin tam karşılığı bulunamamıştır. (ç.n.)

gücünün mecrası beynin orta kısmıdır. Koruyan (hafıza) gücün mecrası beynin son kısmıdır. Onlardan her birinin nefse nisbeti, muhafız ve tercümanın krala nisbeti gibidir. O, nefsi ifade eden, ona ve düşüncesindeki ilim ve ihtiyaçların mânâlarına cevap veren natık güçtür. Onun mecrası boğazdan dile kadar olan kısımdadır. Onlardan her birinin nefse nisbeti, vezirin ülke siyaseti ve halkı yönetmede krala nisbeti gibidir. Bu güç nefisten eller ve parmaklardaki yazı ve diğer tüm sanatlar şeklinde ortaya çıkar. Bu beş güç, bilinenlerden aldığı sûretler konusunda yardımlaşan kimseler gibidir.

Bölüm
Bunun Açıklanması Hakkında

Ey vefalı ve merhametli kardeş, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki bu bölümün değeri yüksek, zikri önemlidir. Bu risâlede bizi onları tekrar etmeye yönelten sebep, değerli cevherlerden ve üstün hazinelerin sırlarındandır. Nitekim eski saygın filozoflar, büyük âlimler, metafizikçi filozoflar ve aklî hakîkatlere ve yazılı sırlara sahip olanlar onunla ilgilenmişlerdir. Çünkü insan, ona vâkıf olmak ve ulaşmak sûretiyle kendi kendisini ve zâtını bilir, ölümden sonraki varlığını tanır. Bu bilgi sayesinde yaratılışından ölümüne kadar kendisine yöneldiği Rabbini tanır.

Bölüm
Mütehayyile Gücünün ve Natık Güce Kadar Onu İzleyen Güçlerin Anılması Hakkında

Bil ki mütehayyile gücü, duyu gücünden duyulurların resimlerini alınca onların hepsini toplar ve onları birbirinden ayırması, hak ile bâtılı, doğru ile yanlışı ve yararlı ile zararlıyı ayırt edip tanıması için mecrası beynin ortasında olan müfekkire gücüne gönderir. Sonra onları ihtiyaç ve hatırlama vaktine kadar koruması için mecrası beynin son kısmında olan hafıza gücüne gönderir. Sonra natık güç, bu korunmuş resimleri ve toplanmış bilgileri alıp açıklama esnasında o an hazır bulunanların işitme gücü için ifade eder. Sesler havada ancak kulakların onlardan nasipleri kadarını aldıkları, sonra yok oldukları süre içinde kaldıkları için ilâhî hikmet ve rabbâni inâyet bu lafızların yazı sanatıyla kaydedilmesini gerektirmiş ve onları bilginin yazı sanatı sayesinde geçmişlerden gelen bir fayda ile kayıtlı olarak, öncekilerden sonrakilere bir eser olarak ve burada olmayanlardan hazır bulunanlara bir hitap olarak kalması için tomar ve sayfa yüzlerine yerleştirmiştir. Bu, Allah'ın, kitabında belirttiği gibi, insana verdiği büyük bir nimettir. Şöyle demektedir: "Oku! *Çünkü* Rabbin, en üstün. Kalemle öğreten O'dur. İnsana, bilmediğini öğretti."[262]

Bölüm

Ey kardeş, bil ki insan daha önce bahsetmiş olduğumuz bu güçleri, güçlerin beden organlarında yayılışını, bu duyulurların idrakindeki tasarruflarını, bilinenlerin resimlerini tasavvur etmelerini, nefsin onlardan bütün hallerinde haberdar olmasını düşündüğü zaman kendiliğinden bir rehberlik ve zâtından bir delil olur. Tümel nef-

262. Alak, 96/3-5. Ayrıca bkz. Kalem 68/1.

sin felekler uzayında, gök tabakalarında, hayvanlar ve bitkilerdeki ana unsurlarda yaratılmışları korumakla görevli ve kulların iyiliğini düzenleyen birçok gücü vardır. Onlar celali büyük ve şanı yüce Allah'ın melekleri, seçkin ve en iyi kullarıdırlar. "Onlar Allah'ın emirleri konusunda O'na karşı gelmezler ve kendilerine emredilen işleri yaparlar."[263] Bu konuda hiç konuşmazlar ve hitap etmezler. Bu güçler de aynı şekilde nefsin ihtiyaçlarında kendilerinde onlara yönelik bir konuşma ve hitap olmaksızın tasarrufta bulunurlar. Yine biz şanı yüce olan Allah'ın bütün âlemlerin sırlarından ve hallerinden haberdar olduğunu açıklıyoruz. Onların işleri konusunda zerre kadar bilgi kaybolmaz. Aynı şekilde insan nefsi de bütün duyuların duyulurlarının ve güçlerinin bilinenlerinin sırlarından haberdardır. Onlar duyuların duyulurlara ilişkin olarak getirdikleri haberler konusunda nefsin emrine konuşmadan ve hitap etmeden boyun eğerler. Allah'ı tenzih ederiz. "O'ndan başka ilâh yoktur ve O, büyük arşın Rabbidir."[264] Bu bölümler bütünüyle olunca onlardan bu risâlede yani İnsan Küçük Âlemdir Risâlesi'nde bahsettik ve bu kapsamlı risâlenin burasında onlar hakkındaki konuşmayı tatmin edici burhân ve yeterli beyan ile açıkladık. Çünkü akılların onları tasavvur etmesi ve onlara dair bilginin nefislerde yer etmesi için mutlaka hatırlanması ve tekrarlanması gerekir. Çünkü o, Allah'ın kendi eliyle yazdığı kitabının okunuşunun bilgisidir ve O'nun kurduğu yola vâkıf olmaktır. Biz bu risâlede onun için depoladıklarımızı ve tahsis ettiklerimizi anlatmak istiyoruz. Amaç, daha önce belirtildiği gibi yüksek faziletin ve üstün mertebenin olmasıdır. Bunlar önlerinde öncül yaptığımız şeyler ve onları gösteren delillerdir. Bu, dinî insanın ve ilmî şahsın bilgisidir. İnsan, insanlık adını onun bilgisi sayesinde hak eder. Bundan dolayı şöyle denmiştir: Allah, dinini, yarattıklarıyla dinini, diniyle de birliğini delillendirmek için onların misali üzere kurdu. Çünkü ismi yüce olan Allah, varlığını gösterince ve onu ona karşı cömertlik ve ihsânı için mekân kabul edince onu tevhidi bildi ve onu kendisini tenzih edip övmeye davet etti.

Bölüm
Tümel ve Tam İnsanın Bilinmesi Hakkında

O, tikel insanın kendisinden dolayı yaratıldığı şeydir. O, saf ruhânî yol ve hâlis kutsal ruhtur. O, hak ile kaim olan adil terazi konumundadır. Ameller onunla tartılır, fiiller onunla değerlendirilir. Biz kendi kendimize gizli, saklı, esrarlı, bâtınî ve örtülü bir bilgi biriktirmeyeceğimizi şart koşunca ona ulaştık ve onu belirledik. Ancak onun her yerinde mümkün olmasına göre orada bundan bahsettik. Ondan sadır olan ve ona layık olan güç Yüce Allah'ın verdiği başarıdan, O'na duyulan aşırı güvenden, O'na dayanmaktan ve O'na yönelmektendir. Biz anlattıklarımızla şanı yüce Allah'ın rızasından, ahret yurdundan, gafilleri uyarmaktan, dalgınları uyandırmaktan ve unutanlara hatırlatmaktan başka bir şeyi kast etmedik. Amaç, onların karanlık kabirlerden ve ıssız evlerden hakkın ve hidâyetin ışığına, cehâlet ve körlük sapıklığından saf Güneş ışığına, ışıldayan ışıkları olan açık göğe, parlak yıldızlara ve doğan gezegenlere çıkmalarıdır. Tabiat zincirinden, madde bağından ve günah kirinden kurtuldukları zaman biz Yüce

263. Tahrim, 66/6.
264. Neml, 27/26.

Allah'tan bu sayede bize nûruyla yardım etmesini, ihsânı ve cömertliğiyle kalplerimizi zikrine açmasını umuyoruz.

Bölüm
Tümel İnsan Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki o konuda daha önce konuştuk ve onun hakkında burhân gerçekleşti. Felekler âlemi ve çevreleyen felekten Ay feleğinin sonuna kadar gök tabakalarının sâkinleri, ruhânî, yüksek, nûrânî, zâtıyla kaim, organları yetkinleşmiş, dış zâtı ve üstün cevherleriyle ihtiyaçsız olan bir âlemdir. O, yaratıcısına itaat eden, var edicisinin birliğini söyleyen, diliyle konuşan ve daima tenzih etmek, kutsamak, Allah'tan başka ilâh olmadığını dile getirmek, Allah'ın büyüklüğünü belirtmek, övmek ve hamd etmek sûretiyle doğru söyleyen bir insan gibidir. Bu, onların hoş nağmeler ve eğlendirici ezgilerle tattıkları ünsiyet ve lezzetlerinin gayesidir. Bu, huzur, mutluluk ve güzel hayırlardır. Bunda onlar için tam mutluluk ve kapsamlı nimet bir araya gelmiştir. Onların sûretleri melekî, ruhları kutsaldır. İlahî konuları aklî cevherler ve nefsanî basitler vasıtasıyla alırlar. İkametgâhları ilk nûrânî madde, mertebeleri üstün hayvanî yurttur. O, Ay feleği altındakilerden farklı bir kaynaktır. Çünkü feleklerin beşinci tabiat ve ilk madde oldukları söylenmiştir. Yaratıcısına itaat eden bu insanın bilinmesi burhân ile açıklığa kavuşmuştur. Onda günah yoktur. O üstün tümel insandır. Çünkü altında yer alan (insan) onun misalidir.

Bölüm
Tikel İnsanın Bilinmesi Hakkında

Yerin merkezi olan Ay feleğinin altındaki şeyler, onun üzerinde, ondan ve onun içinde görünen şeyler tikel âlem ve tikel nefislerdir. Onun tamamı, üzerindeki bütün varlıklarla birlikte bir tek hayvana benzer. Onda parçalanmış nefisler, bölünmüş cevherler ve birleşik cisimli şeyler vardır. Yine onda iyi, üstün ve bilkuvve meleklere benzeyen nefisler olduğu gibi, pis, kirli, parçalanmış ve karanlığın gerisinde kalmış nefisler de vardır. Bunlar bilkuvve şeytanlar ve iblislerdir. İşte bu tikel insandır. Sûret bu iki âlem arasında olunca o hem ruhânî âlemdendir ve natık nefsin ve akleden gücün nisbetiyle ilişkilidir hem de tikel âlem, değersiz merkez, doğal madde ve cismanî sûret ile ilişkilidir. Bundan dolayı biz onun iki âlemin toplamı olduğunu söyledik. Onun hakkındaki söz ve işaret burhân ile doğrulanmıştır.

Bölüm
İlmî İnsanın ve Dinî Şahsın Bilinmesi Hakkında

Dinî insan ve ilmî şahsın bilinmesi hakkındaki konuşmaya gelince, o, ilâhî kelimenin gücü tarafından desteklenmiş kutsal nefistir. Şeylerin hakîkatleri onun ile bilinir ve ilk yaratmanın bilgisine onun ile ulaşılır. O, cevherlerin kendisiyle cevherleştiği bir cevher ve akledilirlerin kendisiyle akledildiği bir akıldır. İsmi ulu ve şanı yüce Yaratıcı'nın birlenmesine onun ile ulaşılır. O, aklın ve altında yer alan nefis ve diğer şeylerin kendilerine uygun bir mertebede sıralanmalarını sağlayan güçtür. Her biri

kendi hak ettiği yerdedir. Onu söyleyen, ondan bütünüyle haber veren ve onda tamamen var olan, gerçekte kuşatılmayan, kendisine zamansal olarak işaret edilmeyen, nitel olarak tasavvur edilmeyen Yaratıcı'dır. Bununla ilgili olarak söylenenler O'nun hakkında teşbih değil, yaklaştırma yoluyla söylenebilir. Allah bundan münezzeh ve yücedir. Bu bir bereket ve rahmettir. Onu korursan inşallah başarılı olursun.

Bölüm

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki bilgi Yüce Allah'ın bir olduğunu ikrar etmeye ulaştıran şeydir, akıl ondan çıkmıştır, emir ondan sudur etmiştir. Akıl sonradan meydana getirilmiş, yaratılmış ve var edilmiştir. Onun bir yaratıcısı vardır. O, var edicisinin cömertliğine muhtaçtır. O, emri kabul eder, yaratıcısına boyun eğer, O'ndan korkar ve O'na kulluk uğrunda çalışır. Nefis, mertebe ve konum bakımından aklın altındadır. Kelime, ilk akılla birleşiktir. O, cömertliği ve bu esaslardan kaynaklanan şeyleri nefse taşırır. Bu söz ve bu burhân, onun aklın ve nefsin cevherinden farklı bir cevher olduğunu gösterir.* Akıl onun için heyûlâdır. Nefis onunla sâkinleşir ve huzur bulur. Bununla akıl ve nefsin yaratılmış, muhdes ve kul olduğunu haber veren, Allah'ın kelimesiyle desteklenmiş olan şer'î (namusî) güçtür. Çünkü şeyin hakîkatinden, onun kavranmasından ve ona güç yetirmekten haber veren, onun kendisine muttali olan yaratıcısından başkası değildir. Yarattıklarından küçük veya büyük hiçbir şey O'na gizli değildir, o hepsini sayar. Bilgi, bütün varlıkların hakîkatlerine özgü ve onlara hâkim olunca onunla bilinir ve nitelenirler. O onların mertebelerini sıralar, her birine uygun faziletleri verir. Bu, onların kendileriyle birleşen güçlerine ulaşmalarıyla ve mekânlarında olmalarıyla gerçekleşir. O, hakkın bâtıldan, doğrunun yanlıştan ayırt edilmesini sağlayan ayırıcıdır. Akıl ilk fazilet ile onun vasıtasıyla birleşir ve ona katılan nefis üzerindeki mertebeye ve önceliğe mahsus olur. Onlar onun altındadır. Altındakileri bilmesi ve ondan sadır olanları nitelemesi hakkındaki söz de böyledir. Doğru burhâna göre bu, onun ruhânî nefislere sahip basitler ve cismanî sûretlere sahip birleşikler gibi bütün varlık cevherlerinin faziletlerini kapsayan şahıs olduğunu gösterir. Bundan dolayı Yüce Allah kendisini onunla (bilgi ile) nitelemiştir. "Görülmeyeni de görülebileni de bilir."[265] "Allah âlimdir." denir, ama "Allah akıllıdır." denmez. Bundan dolayı biz şöyle dedik: Aklın mahiyeti ve var edilme keyfiyeti aziz ve celil olan Allah'ın emridir. İsmi yüce olan Allah onu bununla kendi varlığına delil getirmeleri ve insanları kendisine davet etmeleri için emrinden seçtiği kullarına iletmiştir. O, sağlam yapılar, edebiyat kurallarına göre konuşan(fasih) diller ve doğru araçlar üzerine kuruludur.

* Cümlede nefis kelimesinin sehven eklendiğini düşünüyoruz. Çünkü karşılaştırılan cevher zaten nefistir. (ç.n.)

265. Müminun, 23/92.

Bölüm

Bütün Faziletleri Kapsayan Üstün Esasın Bilinmesi Üzerine Söylenmiş Söz Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki göklerin, yerin, ikisi içindekilerin ve ikisi arasında bulunanların kendisi sebebiyle yaratıldığı esas yaratılmış "hakîkat"tir. Nitekim Allah onun hakkında şöyle demiştir: "Allah bunları ancak gerçekle yaratmıştır."[266] O, her şeyin zâtının tamamlayıcı ve kurucu sûretidir. İnsan ne zaman ondan mahrum olursa kendisine verilen ismi, işaret dışında bir yolla hak etmez. Nitekim Yüce Allah şöyle demiştir: "Onlar görmezler."[267] Çünkü onlar bilgisizdirler. Yine demiştir ki: "Onlar hayvanlar gibidirler, hatta (cehâlet ve gafletleri sebebiyle) daha aşağılıktırlar."[268] Onlar bilgisi, ibâdeti ve Rabbi olmayan kimselerdir. Çünkü bildiği bir Rabbi olsaydı ona kulluk eder ve onu birlerdi. Burhâna göre, yaratılışın tamamı ve fıtratın tümü bilgi sebebiyle yaratılmış ve ondan dolayı var edilmiştir. Allah'ın cömertliği bilgi sayesinde bilinir. O'nun varlığı ve mevcutlarının hakîkatleri yine bilgi sayesinde gerçektir.

Bölüm

Kardeşim, bil ki bu üstün cevherin ferdileşmesi duyu tarafından hissedildiğinde ve duyular onu idrak ettiğinde bu, ilâhî bilgiler, yüce hikmetler ve rabbâni destekler ile eğitilmiş kimselerden başkasına çok zor gelir. Kardeş, onu koru ve ehlinden başkasına anlatma. Risâlelerin tamamı başından sonuna kadar ona dayanır ve onu gösterir. O, tamamında kast edilen amaçtır. O, hikmet yeri ve yaratılış sırrıdır. O, akıl ve nefsin üstünde ve Yüce Yaratıcı'nın, O'nun gizli ilminin ve saklı sırrının dışında bir konudur. Ondan başlar, ona döner. Onun hakkında konuşmamız ve ona işaret etmemiz aynı yerde mümkün değildir. Bilakis buranın bir bölümünde onun hakkında konuşacağız ve ondan bahsedeceğiz. Başka bir yerde ise açıklamaya yakın bir işaretle ve anlatıma yakın bir işaretle onu ima edeceğiz. Allah, dilediğini (veya dileyeni) doğru yola iletir.

Bölüm

Yüce Âlemin Yapısının Bilinmesi Hakkında

Eski filozoflar ve metafizikçi âlimler feleklerin işlerinin doğruluğunun, üstün oran, mutedil(dengeli ve orta yollu) bölümleme ve onunla ters düşmeyen, ne fazla ne de eksik olan tabiatla olduğunu ifade etmişlerdir. Gezegenler yedi tanedir. Bunlar iki aydınlatıcı Güneş ve Ay, Satürn, Jüpiter, Mars, Venüs ve Merkür'dür. Burçlar on iki tanedir. Bunlar koç, boğa, ikizler, yengeç, aslan, başak, terazi, akrep, yay, oğlak, kova ve balıktır. Bu burçlar cisimler gibi, gezegenler ruhlar gibidir. Onların ruhânîyetleri ve her birine ait güçler ahali ve sâkinlerdir. Yüce Yaratıcı yüce âlemde onlar için yüksek mertebeler, yüce makamlar ve dereceler belirlemiştir. Çevreleyen felek onların hepsini

266. Yunus, 10/5.
267. A'râf, 7/179.
268. A'râf, 7/179. Âyet içinde parantez arasında verilen ifadeler İhvân-ı Safâ'ya aittir. (ç.n.) Karşılaştırma için ayrıca bkz. İşaya VI, 9-10; Matta, XIII, 13-14.

kuşatmıştır. Tamamı onun içinde yüzerler. O, onları kuşatır ve tamamını en iyiye doğru onlara faydalı olacak bir ihtiyarî hareketle hareket ettirir, onları en faydalıya doğru çıkarır, bazen faydalanmaları için yüce yararlara doğru ulaştırır, bazen de altındaki faydalara erişmeleri için indirir. Bunlar ondan kendilerine çıkarılmış faydalardır. Yedi gezegen ve on iki burç felekler âleminde mevcut, duyu ile hissedilir ve bilgide var olunca benzerinin onun altındaki şeyde de olması gerekir. Çünkü benzer ile ona katılır. Bu onun için asıl gibi iken bunun için dal (fer') gibidir. Aynı şekilde merkez olan yeryüzünde de yedi iklim ve on iki ada vardır. Biz *Coğrafya Risâlesi*'nde bundan bahsettik ve yeterince açıkladık. Yedi iklim ve on iki ada, yeryüzündeki bütün bitkileri, madenleri, hayvanları, oraya yerleşen ve besini oradan gelen şeyleri kendi içinde toplar. Bu böyle olunca yedi ve on ikinin oradaki varlığı burhân ile gerekir. Sonra insan bedeninin yapısını inceledik. Biz onun bu bünyeye benzediğini, bedeninin onun üzerine kurulmuş olduğunu ve sûretinin ona dayandığını gördük. Çünkü o birleşiktir, yedi cevher ve on iki delikten meydana gelmiştir. Bunlar onun bütün duyularını ve nefes mecralarını bir araya getirir. Daha önce bundan bahsedildi. Sonra biz ona dayalı iki esas olan iki aslın varlığını talep ettik. İşaret edilen şey bu ikisiyle var olur ve onlar vasıtasıyla yokluktan varlığa çıkar. Bu iki asıl beden (cisim) ve ruhtur. Feleğin varlığı açık olunca onun cisim olması gerekir. Onun hareketleri hafif ve cevherleri lâtif (ince ve yumuşak) olunca onun toprak türünden başka bir tür ile olması gerekir. Onun tabiatı mutedil ve maddesi lâtif olunca birleşmiş nefsin doğal kusurlardan ve yere ait değişmelerden arınmış yüksek tümel nefis olması gerekir. Bundan dolayı kalıcılık anında varlığı üstün hal ve yetkin ihtişam üzere daim olur. Biz aynı şekilde yerin (toprağın) ve Ay feleği altındaki şeylerin cisim ve ruh olduğunu gördük. Daha çok cisme benzeyenler su ve toprak, daha çok rûha benzeyenler ateş ve havadır. Aynı şekilde insanî sûretin tabiatı, cismi, nefsi ve rûhu vardır. İnsan bedeni, onun aldığı ve bitkiler ile hayvanların aralarında ortak gördükleri yumuşak gıdalar sebebiyle saf tabiatlı olunca rûhunun ve nefsinin hava ve ateşten daha şeffaf, daha ince, daha hafif ve daha basit olması gerekir. Tezat, yaratma ve çift olma bütün yaratılmışlarda onlara bütünüyle hâkim olarak mevcut olunca ihtişam, saf tevhit ve tenzih Yüce Allah için olur. Biz bunu felekler âlemi ve göklerin sâkinlerinde de arıyoruz (talep ediyoruz). Gezegenler ve burçlardaki etkisinin varlığı nasıl oluyor? Biz iki düğüm (ukde) olan talihsizlik ve şansı, baş ve kuyruğu, ikisi vasıtasıyla meydana gelen Güneş tutulması ve Ay tutulması ve gezegenlerin yanması üzerinde düşündük. Sonra onu yer merkezi, tikel şahıs ve aşağılık âlemde aradık. Soğukluk ve kuruluğu gördük. Onu insan bedeni ve beşerî şahısta aradık. Onun kötü mizaçlı ve nefislerden çıkan iyilik ve kötülük fiili olduğunu gördük. Bunlar varlıkta bu şahıslar için duyu ile sağlanınca bu burhâna göre geriye dördüncü insanın varlığı kalır. O gizli yol ve ince sırdır. O, şeylerin tamamını düzenlediği bilgidir. Biz onun organlarının ve ondan çıkan ve sadır olan şahıslarının varlığını aradık.

Filozoflar, bilginin yedi vakitte oluşan yedi faziletli şahıs ile mevcut ve kaim olduğunu ve onlardan her biri ile beraber ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Kendi zamanında ortaya çıkınca ileri gelen arkadaşlarından ve akrabalarından on iki adama risâlelerini ulaştırma, öğüdünü açıklama, âyetlerini ve mucizelerinin sıfatlarını öğretme görevini

yerine getirdi. Görevleri, gönderildiği mesajı kendisinden alıp ümmetine ulaştırmak ve davetinin ortaya konmasında ona yardım etmektir. Sonra melekler ve Allah'ın ordularından oluşan on iki burca yedi gezegenin ruhânîyetlerinin güçlerinin, onlardan çıkan fiillerin, amellerin, sözlerin, tespih, takdis, tehlil, tekbir* ve ibâdetin yayılması gibi onların her birinden sayılarını Allah'tan başkasının bilmediği birtakım adamlar çoğalıp yayılır. İnsan bedenindeki yedi güçten meydana gelen şeyler, ondan delikler yoluyla çıkan nefesler, ortaya çıkan duyuları ve işleri, sanatlarında meydana gelenler, konuşması ve Allah'tan başkasının bilmediği lafızları da bu yayılanlar arasında yer alır. Aynı şekilde yedi gün ve on iki ay şeklinde zamansal fert de vardır. Sene, bütün bunları ve onlardan çıkan saat, dakika ve dereceleri de kapsar. Astrologlar bunu bilir. Bu, ilim erbabına gizli değildir. Sene bunların tamamını içinde toplar. Yine çevreleyen (muhit) felek de altındaki felekleri kapsar. Aynı şekilde yer de içinde bulunan bütün varlıkları kapsar. Yer, onun içinde bulunan ve etrafında dönen şeylerin tamamını kapsayan bir dairedir. İnsan bedeninin yüzeyi de onun bütün uzuv, eklemli organ, alet ve araçlarını içine alır. Yine insanın nefsi de onun tüm güçlerini, ondan çıkan ve sudur eden şeyleri kapsar. İhvân-ı Safâ'nın ahir zamanda gelecek olan efendisi yedinci başkan da böyledir. O, kendisinden önceki altı başkanın ilimlerini kendisinde toplamıştır. Yüce Allah'ın selâmı onun zikri üzerine olsun, onun ortaya çıkmasıyla bütün mutluluklar ortaya çıkar. O, âlemin tamamlanması, halkın başlangıcına, hakkın ehline dönmesidir. Bu şeylerin hepsini bilmek de böyledir. O, onları kuşatır. Onların sonları ve başlangıçları onunla bilinir. Onlar Yüce Allah'tan var olmuşlar, O'ndan meydana gelmişler ve O'na döneceklerdir. Mebde (başlangıç, yaratılış) ve mead (son, dönüş) O'ndandır. O, ilk yaratılışı var eden, son yaratılışı da tekrarlayandır. "Allah'tan başka ilâh yoktur, güzel isimler (ve yüce misaller) O'na aittir."[269] Onun tevhidini bilmenin, yarattığı varlıkları ve ilginç yaratıkları tanımanın, ikinci emrin ve nefsin üstünde olan ilk emir olduğu burhân ile açıklığa kavuşmuştur. Bu, O'ndan başlayan ve O'na dönen, nefsinin kendiliğinden nitelendiği, ibâdet ve itaate çağıran şey dışında sıfat ve izafetten arındırılmış (mümecced) kelimedir. Kardeşim, işte bu, ilimlerin en değerlisi ve takdire şayan olanıdır. Bunu sana arz ettik ve emânet olarak bıraktık. Onu bir araya getirdiğimiz harflerle ve ters çevirdiğimiz sûretle yazmayı düşünmedik. Hikmeti indiği gibi saf haliyle bırakmak istedik. Onu bulanıklık ile kirletmez. Susuz kimsenin onunla susuzluğunu gidermesi, incisiyle doyması ve soğukluğuyla karaciğerinin sıcaklığını gidermesi umulur. "Allah gerçekten de dileyeni (veya dilediğini) doğru yola iletir."[270] Güç ve kuvvet yalnızca Ulu Allah'a aittir.

* Cümlede geçen bazı dinî terimlerin mânâları şöyledir: Takdis: kutsamak; tespih: eksiklikten uzak olduğunu söylemek; tehlil: la ilâhe illallah demek; tekbir: Allahü ekber demek. (ç.n.)

269. Taha, 20/8. Âyet içinde parantez arasında verilen ifadeler İhvân-ı Safâ'ya aittir. (ç.n.)

270. Nûr, 24/46.

Bölüm

Çevreleyen Felekten Yer Merkezinin Sonuna Kadar Âlemin Tamamının Bir Tek Cisim Olduğu ve Onun Rûhunun Allah'ın Kelimesi Olduğu Hakkındadır

Ey erdemli, vefalı ve merhametli kardeş, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki âlemin tamamı, yüce felekleriyle, yüksek gökleriyle, içindeki ruhânî ışıklarla, hareketli nefislerle, gökler ve yerin etrafındaki cisimsel unsurlar, doğal cisimler ve diğer mahlûklara yayılan güçlerle yücelerin yücesinden aşağıların aşağısına kadar bir tek cisimdir. O, tümel feyzi eksiklikten münezzeh ve şanı yüce Yaratıcı'sından almaya hazırdır. Allah kelimesi onunla ilişkilidir. Tamamlanması ve varlıkta sürekli kalması için onu taşırma ve cömertlikle destekler. Bu kelimenin ilk feyzi ve birleşmesi, faal akıl dediğimiz ilk mevcut iledir. Sonra onun vasıtasıyla tümel nefse gelir. O, âlemin tümündeki akıldır. O, üstün insanî şahıslardan peygamberler ve iyi kullara mahsustur. İnsanî sûret Allah'ın yeryüzündeki halifesidir ve O'nun aşağı âlemini yönetmekle görevlidir. Onun her zaman ve her asırda o zamanın insanlarının iyiliklerini, O'na delaletlerini ve ibâdetlerini öğreten erdemli bir şahsı vardır. O, bu şahsı konuşmasıyla, vahyi ile veya perde ardından seslenerek önündekileri ve arkasındakileri kuşatmak için Allah'ın halifesi olarak atar. Bu onun yüzü, dili, tercümanı, onu okuyan halkı, şeriatının başkanlarının halifesi ve ona ilk katılan olur. Onların ona en yakını olur. Onun yüzü ruhânî akıllı basit âlemde, izleyeni felekler âleminde, göklerin ışıklarında, Güneş ve Ay'dadır. İnsan âleminde âlem zamanının başı, konuşanların en üstünü, hikmet habercisi peygamber ve şeriat sahibi vardır. Onu okuyan kimse onun şeriat müntesiplerini ve davet arkadaşlarını görür. Sonra bütün topluluklar bir tek beden olurlar. Peygamber onun başı, içlerindeki halifesi onun kalbi, arkadaşları (ashabı) onun duyuları ve organları, bâtın ilmi onun rûhu ve nefsi, zâhir ilmi onun hareketi, temizliği, namazı, orucu, haccı, zekâtı, cihadı, dinin farzları ve şeriatının sünnetleridir. Onu bununla hareket ettirir, hidâyete erdirdiğini ona gönderir, onu şanı yüce olanın emri, kelâmı ve vahyiyle irşat eder. Âlemden kim Rabbine boyun eğer, başkanına itaat eder, Rabbinden getirdiklerini bilir, onun hakîkatlerini ve yollarının açıklayıcılarını tanır, zâhirine tutunur, bâtınını tasdik eder ve ondan sonra gelen halifesini tanıyıp ona itaat ederse o, yaptığı temizlik, namaz, zekât, oruç, hac ve din düşmanı kâfirler ve münafıklara karşı cihat sebebiyle temiz ve üstün bir beden ve diri, hayırlı, faziletli ve yüksek ruh sahibidir. Onunla cennet derecelerine yükselmesini ve melekler zümresine, huzur ve mutluluk bulunan Rıdvan sahasına girmesini sağlayan ruhânî ve melekî bir sûret kazanır. Kim şeriatın bâtınına (iç yüzüne) değil de zâhirine (dış yüzüne) yönelirse ruhsuz ve eksik organlı bir beden sahibi olur. Kendisini yüce göğe ve yüksek mertebelere çıkaran yetkin bir ruh ve kapsamlı bir nimet elde edinceye kadar şeriata hizmet etmeyi ve tabiata dost olmayı sürdürür. Hakiki ilimlere, felsefî düşüncelere ve aklî sırlara yönelen kimse şeriatın zâhirî hükümlerini ve teklifî sünnetlerini yerine getirmeye ilgi göstermez. Bu durumda o, bedeninden ayrılmış ve avretini örten elbisesinden soyunmuş bir ruh sahibidir. Soyut sûretiyle kendi vaktinin dışına çıkarsa ve hikmet zamanı dışında konuşursa neredeyse ayıbını açığa çıkarır, dünyada avretini açar. Şüphesiz hakkı yok olur, birliği dağılır ve ilmi parçalanır. Kardeşim, Allah

seni müntesiplerini dosdoğru yoldan, apaçık haktan, açık ve sağlam yoldan saptıran bu iki yoldan korusun! Seni ve bizi orta yolu yani eğrilik ve meyli olmayan dosdoğru yolu, nimet verdiği kullarının yolunu bilmeye muvaffak etsin. "Onlara korku yoktur. Onlar üzülmeyecekler de."[271] Onlar gazaba uğramış ve sapmış kimseler değildirler.

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki gazaba uğrayanlar ilâhî kanunların zâhirlerinden ve dinî şer'î farzlardan kopan kimselerdir. Hâlbuki peygamberler onlara bunları hakkıyla yerine getirmelerini ve hakîkatlerini bilmelerini emretmiş ve bunların terk ve ihmal edilmesinden sakındırmıştır. Çünkü onlar bunların vakitlerinde gelmişlerdir. Sapıklar ise hakîkatlerden sapan ve onların bilgilerini bilmeyen kimselerdir. Dosdoğru yolda duranlar, gazaba uğramamış ve sapmamış olan kimselerdir. Onlar, peygamberlerin sünnetlerine uyan ve onlardan sonra halifelik yapanlara bağlananlardır. Bunlar onlara iman ederler, itaat ederler, emirlerine uyarlar, emrettiklerinin görünür olanlarını bilirler, kendileri için ortaya koydukları şeyleri uygularlar ve kendilerine öğretilen ilimlerin hakîkatlerini araştırırlar. Büyük dehşet gününde onun sayesinde güvende olurlar, onlar için korkacak ve üzülecek bir şey yoktur. Ey kardeş, eğer bu bölümü düşünür ve tefekkür edersen inşallah doğru yolda yürürsün.

Bölüm
On Üçüncü Risâle Hakkında

Bu risâle, tikel nefislerin insan bedenleri ve doğal cisimlerde yaratılmaları, oradan sudur etme ve yücelerin yücesinde yakın melekler mertebesine, ruhânîler yurduna, nûrânîler karargâhına iyi işler ve kârlı ticaretler ile yükselme, gururlarını kırma, çirkin işler, kötü huylar ve rezil âdetler ile şeytanlar seviyesine düşme ve lanetli İblis topluluğuna ve kovulmuş şeytan grubuna girme, çukura düşme ve cehennem ateşine, kızartan tutuşmuş aleve girme şekilleri hakkındadır. "tutuşturulmuş ateşidir, yüreklere kadar ulaşan! Evet o, onların üzerine kapatılmış olacak, uzatılmış sütunlar halinde!"[272] Ey vefalı ve değerli kardeş, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bu risâlede daha önce bahsettiğimiz konunun açıklamasına dair konuşmamız burada sona erdi. Şimdi mânâsının açıklığa kavuşması ve üzerindeki örtünün açılması için orada yöneldiğimiz amaçtan haber vermek istiyoruz. Umulur ki O'nun rahmeti sayesinde kurtulanlarla beraber sen de kurtulursun. O, merhametlilerin en merhametlisidir.

Bölüm
Onunla Ulaşılmak İstenen Amaç Hakkında

Bu araştırmada talebin gayesi, insanın devamlı intikal ve hal değişimiyle yetkinlik derecesine, varacağı en son hedef ve amaca ulaşma şeklini açıklamaktır. İnsan iyi melekler mertebesine, yerleşme yurduna ve ışıklar mahâlline nasıl ulaşır? İnsan için bu, âdet bırakılmadan, madde tamamlanmadan, iradeye erişilmeden ve mutluluğun sonuna varılmadan gerçekleşmez. O, Yaratıcı'sına ancak temiz kalbi ve parlak ışığı

271. Yunus, 10/62.
272. Hümeze, 104/6-9.

ile bakabilir. Böylece Yüce Allah'ı hakkıyla tanır, O da kendisini sûretli varlığı ve nûrlu cevheriyle ölümden önce veya sonra en iyi şekilde mükâfatlandırır ve yüksek mertebelere çıkarır.

Bölüm

Daha önce İnsan Küçük Âlemdir Risâlesi'nin açıklamasında bahsettiğimiz, açıkladığımız ve beyan ettiğimiz sözde bu mânâda akıl sahipleri için yeterli söz ve hatırlatma geçti. Fakat bu risâlenin önlerinde öncül ve onları fazlasıyla içeren şeyleri müjdeleyici olarak kabul ettiğimiz şeylerin cevherlerini kapsayıcı olması için onun mânâlarını açıklama ve içindekileri özetleme sadedindeki sözümüz bitince her risâlenin açıklamasında daha açık bir delalet getirmemiz gerekir. Biz onun için onlardan ziyade ve fazla sözü biriktirdik. Ona karşı getirdiğimiz ve bizi kendisine çağıran şey Allah'ın elçisinden rivâyet edilen şu sözdür: "Ümmetim içinde yenilik (bidat) ortaya çıktığı zaman âlim ilmini ortaya koysun. Bidat ve çirkinliğin en büyüğü câhillerin birçoğunun icat ettikleri süslü sözler, çirkin eylemler ve yeniden diriliş ve ruhların bedenlere dönüş gününü yalanlamak gibi kötü işlerdir. O gün toplanma günüdür ve her nefis yaptıklarının karşılığını görecektir. Nitekim Yüce Allah apaçık konuşan kitabında bunu haber vermiş, doğru sözlü ve güvenilir peygamberi de onu açıklamıştır. "Hayır' Kıyâmet gününe yemin ederim. Ama hayır! Kendisini kınayan nefse yemin ederim. İnsan, kemiklerini bir araya toplayamayız mı sanıyor? Bilakis biz onu, parmak uçlarını bile, düzenlemeye güç yetiririz. Ama insanoğlu buna karşın, kötülük yapmak ister de."[273] Yine dedi ki: "Ve yaratılışını unutup bize bir örnek vererek der ki, çürüdüğünde, kemiklere kim hayat verecek? De ki: 'Onları ilk defa yaratan, onlara hayat verecek. Gerçekten de O, her türlü yaratmayı bilir.'"[274] Bu kınanmış topluluk ve uğursuz grup hakkında hikâye yoluyla şöyle der: "Ne! Gerçekten biz öldüğümüz, toprak ve kemik olduğumuzda mı diriltileceğiz? İlk atalarımız da mı? De ki: 'Evet, hem de alçaltılmış olarak.'"[275] Yeryüzünde fesatçılık peşinde koşan iftiracıların iddiaları ve şüphecilerin süslü sözleri artınca şöyle dedi: "Allah'ın nûrunu ağızlarıyla söndürmek isterler. Kâfirler istemese de Allah nûrunu mutlaka tamamlayacaktır."[276] Çünkü onlar şer'î işleri ve dinî hükümleri insanlara gösteriş olsun diye yapıyorlardı. Haberleri süslüyor ve onları iyiler adına naklediyorlardı. Yüce Allah'ı yaratılmışlara benzetiyor ve O'nu sonradan olanların, kulların sıfatlarıyla niteliyorlardı. Yüce Allah zalimlerin söylediklerinden çok münezzehtir. Bir başka grup, hesap gününü yalanlıyor ve yalana dalmış olanlarla birlikte dalıyorlardı. Hak dine yönelmiyor ve doğru söz söylemiyorlardı. Nitekim Yüce Allah'ın haber verdiğine göre, O'nun sâlih kulları ve ihlâslı dostları bolluk ve ebedî mülk cennetinde iken onlara şöyle sormuşlardır: "Suçlulara sorarlar: Sizi bu yakıcı ateşe [sekar] sürükleyen nedir? Onlar derler ki: Namaz kılanlardan değildik. Düşkünü doyurmuyorduk. Ve [boş tartışmalar içine] dalanlarla birlikte dalıyorduk. Ceza gününü yalanlıyorduk. Kesin olan bize gelene kadar. Artık onlara şefaatçilerin şefaati

273. Kıyâmet, 75/1-5. "Biz" kelimesi metinde geçmiyor. (y.h.n.)
274. Yâsin, 36/78-79.
275. Saffat, 37/16-18.
276. Tövbe, 9/32.

fayda vermez. Öyleyken bunlara ne oluyor ki öğütten [hatırlatma] yüz çeviriyorlar? Aslandan ürkerek kaçan yabani merkeplere benzerler. Hayır, her biri önüne açılıvermiş sayfalar verilmesini ister. Hayır, doğrusu onlar öteki dünyadan korkmazlar. Hayır, bu gerçekten bir hatırlatmadır. Dileyen onu hatırlasın. Allah dilemeksizin hatırlayamazlar. O, kendisinden korkulmaya değer olandır ve bağışlamaya daha ehildir."[277]

Yüce Allah şu âyette onların yapmayı sürdürdükleri şeyi haber vermiştir: "Onlar ne tövbe derler ne de hatırlarlar."[278] Onlardan bir topluluk da kıyâmet günü Rab'lerini gözleriyle göreceklerini, O'nun emredip nehyedeceğini, önünde meleklerin ayakta duracaklarını iddia ederler. Onlara göre cehennem melekleri ve cennet melekleri vardır. O, kulların sorgusunu kendiliğinden üstlenir. Cehennemliklere cehenneme girmelerini, cennetliklere cennete girmelerini emreder. İyilikler O'nu razı eder, kötülükler O'nu öfkelendirir. Bağlandıkları bu görüşün zâhirine itiraz ederler. Yüce Allah'ın sözü şöyledir: "Ruh'un ve meleklerin dizi dizi durdukları gün Rahman'ın izni olmadan hiç kimse konuşamayacaktır. Konuştuğu zaman da doğruyu söyleyecektir."[279] Şanı yüce olanın şu sözünün mânâsını ibretle düşünmezler: "*İşte gerçek gün budur. Dileyen kimse, Rabbine götürecek bir yol benimser.*"[280] Bunu iyi işler ve temiz huylar ile yapar. İsmi yüce olan Allah, o gün kulları arasında ihtilaf ettikleri konularda hüküm vermek ve mazlumu zalimden adaletle ayırmak için görünecektir. O, kullarının amellerine ihtiyaç duymaz. O'nun ismi yüce, şanı büyüktür. Câhiller o gün bu durmanın nasıl olacağını bilmezler. Onlar bilgisizliklerinde direnirler ve uykularından uyanmazlar. Bütün bunlar, "*İ*nsanların mallarını bâtıl yollarla yemek içindir."[281] "Onlar oradan çıkamazlar."[282]

Onların içinde Allah'ın isimleri konusunda sapıklığa düşen ve O'nun dostlarından ayrılan bir topluluk vardır. Onların içinde Rabbini cisimlerin varlık sıfatıyla nitelemekle birlediğini iddia eden kimseler vardır. Onlara lezzet ve acı ilişmez. O, zaman hükümlerinin ve günlerinin geçmesinin altına girer. Onlar kendilerini muvahhit olarak adlandırdılar. Hâlbuki onlar gerçekte iptal, küfür ve taklit taraftarlarıdır. Ey kardeş, Allah bizi, seni ve tüm kardeşlerimizi haktan ayrılan bu topluluğun ağına düşmekten korusun! Onlardan bazıları câhillik ve iftira ile sırtını şüpheye dayandırarak rûhun yeniden dirilişinin olmadığını, onun tabiatın özü ve ana unsurların ürünü olduğunu, bedenin çözülmesiyle çözüleceğini ve onun bedenden ayrıldıktan sonra varlığının olmayacağını söylerler. Bu görüş onların haramları helal kabul etmelerine, büyük günahları işlemelerine, dinden çıkmalarına, mümin ve Müslüman cemaatten uzaklaşmalarına sebep oldu. Onlar felsefecilerin işlevsizliği savunan, apaçık haktan sapan ve hesap gününü yalanlayan câhilleridirler. Biz bu durumda ve meşhur sapıklık içinde olan bu gibi toplulukların mescitlerde, kiliselerde ve meclislerde insanları Allah'ın dininden ve yoldan saptırmak ve onları mallarını yemek ve hidâyetten saptırmak için Allah'ın dostlarıyla ilişki kurmaktan alıkoymak maksadıyla konuşmaya başladıklarını gördük.

277. Müddessir, 74/42-56.
278. Tövbe, 9/126.
279. Nebe, 78/38.
280. Nebe, 78/39.
281. Tövbe, 9/34.
282. Maide, 5/37.

O zaman Allah'ın muvaffak kılmasıyla telif ettiklerimizi yaymayı ve 52 (elli iki) risâlede ve bu kapsayıcı risâlede anlattıklarımızı açıklamayı düşündük. Bu risâlelerdekileri sana hem sana hem de topluluğuna hatırlatma olması için öğrettik. "Allah dileyeni/dilediğini dosdoğru yola iletir."[283] Bu kitapları Allah'ın bize olan rahmeti ve âlemlere rahmetle gönderilmiş dostlarından ve onlara halifelik yapan temiz ehlibeytlerinden bize ulaşan nimeti sayesinde yazdık. Allah onlardan şeytanın pisliğini gidermiş, onları tertemiz kılmış ve onları kendi dönemlerinin halkları için ışık ve nûr yapmıştır. "Bu, Allah'ın dilediğine verdiği ihsânıdır. *Allah büyük* ihsân sahibidir."[284] Onlardaki sözümüz ve hepsiyle kast ettiğimiz amaç Allah'ı birlemek ve bilmektir. Çünkü insan kendisini (nefsini), bedeninin yapı şeklini, yeniden diriliş ilmini, dönüşün niteliğini, kıyâmetin hakîkatini ve yaratılışın sıfatını böyle bilir. O (yaratılış) hak ile kurulmuştur ve adalet ile kaimdir. Aziz ve celil olan Allah şöyle der: "Zerre ağırlığınca bir şey bile O'na gizli kalmaz."[285] O hepsini bilir.

Doğru yol (sırat-ı müstakim), göklerin ve yerin yaratıldığı günden beri cennet ile cehennem arasında uzatılmıştır. O, gün gün, saat saat yaptıkları sebebiyle tikel nefisleri hesaba çeker ve ruhlara karşılıklarını verir. Bunu konuşanlar gibi konuşmaksızın ve cismanî mahlûkların muhataplığı gibi muhatap olmaksızın, daha doğrusu yakın meleklerine gönderilmiş peygamberlerine vahyederek yapar. Kur'an'da tasvir edilen günler, o zamanlardaki tecelli, zuhur ve hüküm vermek için ortaya çıkma ve kıyâmet günü olacaklar ancak Yüce Allah'ın yaratmasında cömert bir yönünün ve melekûtî ışıklarla ve ceberrutî kudretle ilişkili önemli bir makamının olduğuna delalet eden mânâlar yüklü gizli işaretler ve sırlardır. Işık onunla tecelli eder ve O, hüküm vermek için onunla ortaya çıkar ve görünür. O, kulları arasında ihtilaf ettikleri hususlarda hüküm verir. Yani o cömert yüzdür, Yüce Allah'ın tercümanıdır. O, yeryüzü krallarının ve cismanî topluluğun hayat tarzına sahip bir varlıktır. Onların kudrette büyük olanı tebaasıyla kendisine tahsis ettiği ve hizmetine ayırdığı dilden başkasıyla konuşmaz ve memleketinin halkıyla doğrudan muhatap olmaz. Nitekim Yüce Allah şöyle demiştir: "Allah, meleklerden ve insanlardan kendisine elçiler seçer."[286] Musa'ya dedi ki: "Ben seni risâletim [mesajlarım] ve konuşmamla insanlara elçi olarak seçtim."[287] Bundan dolayı tikel nefislerin ve cismanî şahıslarla birleşmiş insan ruhlarının bilgisine ait birtakım gizli, saklı ve örtülü güçler vardır. Onların ona nisbet ve yakınlıkları dışarıdaki görünür güçlerin nisbet ve yakınlığından daha ileridir. Onlara yakın olan, onlar ile onlardan sonraki güçler arasında vasıtadır. Onların hepsi gerçekleştirdikleri amaçlar ve onlara bildirdikleri duyulur haberleri sebebiyle birbirlerine vahyederler(fısıldarlar). Onlar kendilerine ait güçlerden oluşmuşlardır. O, onlardan bunu alır, ayırt eder, ona nakleder, sonra onlara ulaştırır. Bu, o insanlardan bu güçlere, bunlardan da onlara doğru konuşmaksızın ve hitap etmeksizin gerçekleşir. Onlara vahyettikleri zaman onlarla zamansız olarak ilişki kurarlar. Onlara ilettikleri zaman onlarla bu şekilde ilişki kurarlar. Bunlar (insanlar) onlardandır, fakat onlar bunlardan değildir. Çünkü bunlar

283. Bakara, 2/213.
284. Mâide, 5/54.
285. Sebe', 34/3. "Bir şey" ifadesi metinde yer almamaktadır. (y.h.n.)
286. Hac, 22/75.
287. A'râf, 7/144.

onlardan ortaya çıkmışlardır, onlar bunlardan ortaya çıkmamışlardır. Bunlar onların kölesi, onlar da bunların efendisi konumundadır. Bunlar, yarattıkları içinden kendi dilemesiyle kullarına rehberlik etmeleri için seçtiği kimselerdir. Onların bazısı bazısına yukarıdan aşağıya ilişki kurmak için vahyederler. Onlar Yüce Yaratıcı'ya kıyasla kul konumundadırlar. Onların tamamı özel ve geneldir. Kulluk ismi onları bir araya getirir. İsmi yüce olan Allah onların mevlası, efendisi, yaratıcısı ve rızık vericisidir. Bundan dolayı şöyle dedik: Kendini bilen kimse Rabbini bilir ve O'nu hakkıyla bir kabul eder. Nitekim doğru sözlü filozof, konuşan peygamber şöyle demiştir: Sizden kendini en iyi bilen kimse Rabbini de en iyi bilir. Kendini bilmeyen kimse, Rabbi konusunda en câhil, Hakkın yolundan en çok sapmış ve bâtıl yola en çok meyletmiş olan kimsedir.

Bölüm
İnkârcıların Nefislerin Bedenden Ayrıldıktan Sonra Bâki Kalacağını Bilmemeleri Hakkında

O onları nefsin bedenden ayrıldıktan sonra bâki kalacağını yalanlamaya sevk etti. Çünkü onlar nefsi ve ona mahsus fiil ve işleri hakkıyla bilmediler. O, bedenden ayrılır. O, gizli ilimlerin ve tam faydaların idrak edemediği ve cismanî organların güç yetiremediği birtakım fiiller ve işler yapar. Eğer verilen ulvî güçler ve aklî konular sayesinde kendileriyle birleşen nefsanî güçler ve ilâhî destekler olmazsa doğal mizaçlar ona tek başlarına ulaşamazlar. Nefis bu feyzi ve maddeleri (konuları) ancak kendisiyle akıl ve emir arasındaki nisbetin yakınlığı sebebiyle alır. Nefis ona ait bir şeyi tabii gıdaları aldığı gibi ve onunla ilişki kurması ve ondan çıkması sebebiyle kabul etmez. Her birini kendi cinsinden kabul eder, benzerine meyleder ve benzeriyle ilişki kurar. Biz nefsin bedenden ayrıldıktan sonra bâki kalacağına dair burhân getirdiğimizden bahsetmiştik. Burada bunun bir kısmına değinmek istiyoruz. İnşallah onun sayesinde mutlu olursun.

Bölüm
Nefse Özgü İşler ve Bedene Özgü Fiiller Hakkında

Ey erdemli kardeş, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki biz nefsin bedenle olan durumunu değerlendirdiğimizde ve her birine özgü fiilleri ve onlardan çıkan davranışları incelediğimizde bedenin nefse tabi olduğunu, ona boyun eğdiğini, onun emir ve yasaklarına uyduğunu görürüz. Duyu ile ortaya çıkan ve dokunma ile görülen şeylerin hepsi onun bedeni hareket ettiren güçleridir. O olanları haber verir, göklerden birleşme vakitlerinde âyet ve bereketlerin inişiyle uyarır, vahiy ve haberleri alır. Haşhaş ilaçları ve hayvanlar, toprak ve madenlerin içindeki şeyler sebebiyle faydalar ve zararlara delalet eder. İnsanların en üstünü yerine en düşük olanı ile ilişki kurar. Sonra aralarındaki üstünlük yarışı, bu faziletler o zamanın yüzünde ve meleklerden onlar için vahiy ve ilham alan başkanında devam eder. Onun sözlerini ve eylemlerini düşündüğümüzde ona ait bu faziletlerin ortaya çıkışının bir cevherden ve toprağa ait tabiat inceliklerinden olmadığını görürüz. O semavî bir destek ve ilâhî bir emirdir. O, üstün nisbetinin ve yetkin araçlarının yakınlığıyla bu yüksek feyzi ve ince ilmi alır. Sonra zamanının insanlarının kabulü de aynı şekilde kendisiyle onlar

arasındaki yakın nisbetle idi. Her biri ondan nasibini alır, payına kavuşur. İki halin yönetimi ve iki işin iyiliği faydalandığı besin, onun zararları, faydaları, tabiatlarının düzgün olması, ona mahsus ve işinin iyiliği ve kurtuluşunun devamlılığı şeklindeki yönetim, nefse özgü hal iyiliği ve iş düzgünlüğü sebebiyle bedenin işidir.

Sonra biz ayrılık ve bitişiklik durumlarını değerlendirdik ve araştırdık. Bedenin ayrılık durumunda düştüğünü ve delirdiğini gördük. Dolayısıyla onun temeli (kıvam) yoktur ve ona tamlık ismi verilemez. Çünkü onun uyuyan ve ölmüş olduğu söylenir. Sûreti ve yaratılışı çirkindir. Nefisler ondan kaçarlar ve uzaklaşmak isterler. Doktoru ondan ayrılır, sevgilisi ondan bıkar. Ona olan şefkat ve iyiliğinden dolayı ayıbını örtmek ve avretini gizlemek için çarçabuk toprağa gömer. Sonra birleşerek oluşmuş olan parçaları ayrılır ve basit unsur cevherleriyle karışır. Her cisimsel güç, tek tek doğal maddesine döner. Nefsanî sûret onu terk eder. Ebediyen kendisine insan adı verilen bir insan olmaktan çıkar. Buradaki burhâna göre, nefis bedenden ayrılınca tıpkı bedenin çıktığı ve başladığı şeye dönmesi gibi başladığı ve çıktığı şeye döner. Sonra işlediklerine ve yaptıklarına karşılık rehin olur. İnsan fertlerinde doğal organlarla var olmaz ve cismanî sıfatlarla nitelenmez. Bu durum onun için ancak ona uygun ve onu yetkinliğine ulaştıran sıfatların kendisinde tamamlanması halinde geçerlidir. O, dünyada iken bu yetkinlikten uzak durmuş, nefret etmiş, ondan çıkmak ve ayrılmak istemiştir. O zaman yurdu ve ziyaretgâhı uzakta kalsa da tıpkı aşkın aşığı maşukuna, iştiyakın da arzu edeni iştiyak duyduğu şeye sürüklemesi gibi, arzusu onu istediği ve sevdiği şeyin olduğu yere sürükler. Burhâna göre, bedeni nefis vasıtasıyla iyileştiren şeylerden biri de ona mensup olmamasıdır. Çünkü ondan olsaydı ona ihtiyaç duymazdı. Nefsin kendisinden olması gerçeğinden ayrılmış olduğuna göre ona ihtiyaç duyması gerekir. Bir şey ancak kendisinden daha üstün olan bir şeye zorunlu olarak ihtiyaç duyar. Burhâna göre, nefsin cevheri bedenin cevherinden zorunlu olarak daha üstündür. Nefis, kendi iyiliğini sağlayan bilgiye muhtaçtır. Burhâna göre o, gerçekte nefisten değildir. Bilakis nefis, yaratıcısının kendisi hakkında bildiği üstün güç sebebiyle onu kabul etmeye hazırdır. Onunla ilişkili bilgi akıl vasıtasıyla ilâhî bir konudur. Çünkü nefis bir şeyi başka bir şeyden sonra onun vasıtasıyla bilir ve bir mertebeden başka bir mertebeye çıkar. Bu feyzin onunla ilişkisi peş peşe olunca onu yetkinliğine ulaştırmak için yok olmaz ve kesintiye uğramaz. O kendi bedenine onu en iyi kıvam (temel) ve en yetkin düzende kalıcı kılmak için şefkatle ve halini ayakta tutarak eğilir. Beden, kendi unsuruna meyletmesi ve karargâhına arzu duyması ile nefisten ayrılır, döner, bozuluş ve yok oluşuna sebep olan şeylere meyleder.

Burhâna göre, nefsin yeryüzüne ait bir cevher ve bedenin yok oluşuyla birlikte kaybolan, ondan ayrılınca var olmayan, ondan mahrum olunca canlı kalmayan doğal bir öz olduğunu iddia eden kimsenin bu görüşünü reddetmek sabit olmuştur. Bu böyle olsaydı ilimler yok olur, hikmetler son bulur, peygamberlerin gelişi hükümsüz olur ve gökten vahiy kesilirdi. Cismanî âlem ve beşerin yaratılışı da böyledir. Semavî ilimler ve felekî hükümlerde onlara ihtiyaç kalmazdı. Göklerin ve içindeki Güneş, Ay, gezegenler ve yıldızların yaratılışı anlamsız, saçma ve oyuncak olurdu. Hâlbuki Allah bundan münezzehtir. Onların yeryüzünde ve tabiatta başkasına ihtiyaçları olmazdı. Çünkü onlar ondandırlar, onun içindedirler ve ona dönerler. Fakat onlar

kendi seçimleriyle tevil ettikleri görüşe dayandılar. Onların cehâleti bunu gösterir. Yüce Allah'ın bu konudaki sözü şöyledir: "Sizi yerden yarattık, oraya döndüreceğiz, sizi tekrar oradan çıkaracağız."[288] Bunu düşünmediler ve hakkıyla anlamadılar. Sanki onlar O'nun şu sözünü duymamış gibidirler: "Ey huzur içinde olan nefis! Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön! *İyi kullarımın* arasına gir. Cennetime gir."[289] Eğer yer nefsin aslı ise, ondan yaratılmış ve ona döndürülecekse o zaman yer onun kendisine dönülecek olan rabbidir. Keşke ilk hitabın nefisler değil, cisimlerle ilgili olduğunu bilselerdi! Çünkü cisimler yeryüzüne ait cevherler ve doğal maddelerdir. Allah onları kendisinden yarattığı yere/toprağa nisbet eder. Nefisler ayrıldığında onları tekrar oraya döndürecektir. Onları tekrar oradan çıkaracaktır.

Burhâna göre, nefsin kendisine emredilen işleri yapması, kendisine verilen ve indirilen şeyleri kabul etmesi halinde tek başına Rabbine döneceği doğrulanmıştır. Yine burhâna göre, aklın Allah'tan gelen bilgi ile desteklendiği doğrulanmıştır. Akıl bilginin yeri ve heyûlâsıdır. İnsan akıllı olmadıkça bilen olmaz. Akıllı kimse Allah'ın emrini ve yasağını akleder. O, bunu kendisini takip eden şeye taşırır. Bu tıpkı Güneş'in kendisinde yaratılmış, üzerine taşırılmış ve sayesinde aydınlandığı bilkuvve saf ışıkları kabul etmesine benzer. O, parlak Ay'a doluncaya kadar kendi ışıklarıyla yardım eder. O da altındaki birbirinden olan gezegenlere taşırır. Aynı şekilde Allah'ın peygamberleri ve dostların bilgi ve hikmeti Allah'ın bunlarla desteklediği kimseden aldıkları, bilgi ve hikmet yakın meleklerden ona bırakıldığı, o Allah'ın seçtiği cismanî kullar ile ilişki kurduğu ve onlar da temiz ruhları ve aydınlanmış nefisleriyle onları kabul ettikleri zaman hikmetin tamamlanması, dilemenin amacına ulaşması, insanî nefislerin melekî sûret ve sayesinde ona ulaşacakları semavî bir mertebe kazanmaları için bunları altlarındaki âleme yayarlar. Nefisler duyusal cisimler ve doğal maddeden ayrıldıkları zaman ona (sûret/mertebe) döndürülürler. Kardeşim bu konuşmayı düşünür ve bu sözü anlarsan inşallah o bilgi sayesinde câhiller topluluğunun içinden çıkar, tam ve yetkin insan olursun, yetkinlik ve tamlık mertebesine yükselirsin.

Bölüm
On Dördüncü Risâle Hakkında

O, insanın bilgilerdeki gücünü, sınırlarını, ilimlerde ulaştığı noktayı, nerede son bulacağını ve hangi yüksekliğe erişeceğini açıklama hakkındadır. Bu risâle ile kast edilen amaç, insanın ilimlerde ulaştığı derecenin ve durduğu mertebenin bilinmesidir. Bu üç kısımdır.

Bölüm
İlimlerin Bütün Esaslarının Üç Kısım Olduğunun Açıklanması Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki insanların ilimleri onların asılları ve dallarının farklılığının kapsayıcıları olan üç kısmın dışına çıkmaz. Bunlar şeriat ilmi, sanat ilmi, önderlik (siyaset, hâkim olma) ilmi ve bun-

288. Talıa, 20/55.
289. Fecr, 89/27-30.

lardan dallara ayrılan kategorilerdir. Bunlar gönderilen üç baba gibidir: Âdem, Nuh ve İbrahim (a.s). Onlar babalardır. İlimler ve hikmetler onlardan dallanıp çıkmıştır. Onlar, şeriatlar, sanatlar ve önderliğin esaslarıdır. İnsanın bilgisinin sonu şer'î ilimler ve ilâhî yasalarla ilgilidir. Cevherinin saflığı, tabiatının selâmeti, organının yetkinleşmesi ve yetkinlik derecesine ulaşması sayesinde onun konuşan peygamber ve zamanın halkına öğretmen olması mümkün olur. Böylece o vahiy ve desteği kabul eder. Bu, onun ulaştığı ve muttali olduğu şer'î ilimlerin ve dinî bilgilerin sonudur. Ondan sonra ona tabi olanlar, bunların yerine getirilmesi hususunda ehlibeyti ve arkadaşları içinde onun halife bıraktığı işlerde onun makamına geçerler ve ona vekâlet ederler.

Önderlik ilmi, insanın özel ve genel, tikel ve tümel siyaseti bilmesidir. Özel siyaset, kişinin kendi lehinde ve aleyhinde kendisi ve ona yakın olan aile ferleri için gerekli olan işler hakkındadır. Genel siyaset, onların siyasetinden uzak olan kimselerin hepsi ile ilgilidir. Bu, ülke yönetim ilmini ve onun için gerekli şeyleri kapsamakla birlikte kendisine yakın olan kimselerin siyaseti (yönetilmesi) gibidir. Bunu onun (halk) üzerinde belirleyebilen ve ona şefkatle ulaştırabilen kimse böylece halden hale yükselir, nihâyet iktidar tahtına oturur. Ona ulaşıp kavuşunca yanında durur ve başına varır. Sonra şer'î din (mille) ve kanunî hikmet âlemine yükselmek ister. Eğer yüksek noktaya ulaşır ve zirvesine çıkarsa kral peygamber ve konuşan elçi olma imkânına kavuşur. O kendisinde hükümdarlık ve peygamberliği toplar. Sonra zamanının halkının dünya geçimliğindeki menfaatine ait şeye yönelir. Sonra ona çıkardığı önemli sanatlar sebebiyle bedenlerin yararları ile kaim olan, onları musibet ve acılardan koruyan şeylerin ilmi gibi değerli sanatlar âlemi üzerinde düşünür. Bedenlerin sağlamlığı, nefislerin iyiliği ve afetlerden korunması bu sanatlar sayesinde gerçekleşir. Sonra buradan nefsin gayesi ve sonunun tamlığı olan bir mertebeye ulaşır. Bu insan bilgilerde doğru yolda olur, onların zirvesine ulaşır ve orada son noktalardaki derecelerine yükselir. Bu bilgiler ondan âleme yayılır. O, gaye, son nokta ve zamanındaki insanların en geniş kapasitelisi olur. Peygamber ve filozof kral olur. Bu mertebede kazandıkları kendisinden sonra ailesi, akrabası, aşireti, arkadaşları ve emrindeki kişilere yayılır. Böylece bereketi yayılır, faydası halkını ve dönemindeki herkesi kapsar. O, bu özellikleri kendisinde toplayan şahsın bilgisi sayesinde Allah'ın bilgisi ve O'na doğru yöneliş olur. O, Allah'ın birlenmesi hususunda döneminin insanlarına rehber olur, onlara itaati emreder ve onları Rab'lerinin rahmetine sevk eder. Onları O'nun rahmetine yöneltir, onlara dinlerini öğretir, O'na itaat, dayanma, tümden dönüş ve varlığını birleme konusunda yol gösterir. Bu, bilgilere güç yetirme ile desteklenmiş olan "yedinci resul"ün makamıdır. O amaçtır, silsile onunla son bulur ve kıyâmet onda gerçekleşir.

Bölüm
On Beşinci Risâle Hakkında

O, ölüm ve hayatın mahiyeti hakkındadır. Bunların dünyada ve oluş ve bozuluş âleminde var olmalarının hikmeti nedir? Meadin (âhiret, dönüş) hakîkati nedir? Bundaki amaç, natık nefislerin ölüm anına kadar insan bedenleriyle irtibatlarının ve tikel şahıslarla ilişkilerinin sebebini ve kurtuluş mümkün olduğu, kurtuluş sebebi göründüğü, bedenler var olduğu ve organlar iş görebildiği sürece ölümden önceki

istidat, hazırlık ve kullanımın şeklini açıklamaktır. Ölümü hafife almak, ondan nefret etmek, ondan korkmamak ve onu temenni etmek ancak bunun sayesinde mümkün olur. Nitekim aziz ve celil olan Allah, diğer insanların değil de sadece kendilerinin Allah'ın dostları olduklarını zanneden kimseler hakkında şöyle demiştir: "Bütün insanlar bir yana, yalnız kendinizin Allah'ın dostları olduğunuzu iddia ediyorsanız ve bunda samimi iseniz ölümü temenni edin."[290] Nefis ölümü temenni etmekle, O'na yaklaşmakla, nefse yerleşip alanına indiğinde bedenini O'na teslim etmekle, onu kullanmayı bırakmakla ve onun eziyetinden kurtulup istirahata çekilmekle kendi âlemine kavuşur, kendi kaderinde var olur ve gayesine ulaşır. Onun için değişmeyen ve kaybolmayan ezelî bekâ dönüşen bedenden ayrılmadıkça mümkün değildir. Beden, değişim, kayboluş ve halden hale geçme sebebidir.

Ölümün Gerekliliğinin Hikmet Olması Hakkında

Ey kardeş, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki ölüm ruh için doğumdur. Cenin ancak organı tamamlandıktan ve sûreti meydana geldikten sonra doğar. Doğum onun için mutluluk ve berekettir. Çünkü ancak doğum sayesinde bu geniş dünyaya gelir, bu duyuları müşâhede eder ve görülebilir şeyleri görür. Bu dünya ile içinde bulunduğu ve ayrıldığında gözlerini açmadan önce üzüldüğü rahim arasında büyük bir derece ve yüksek bir mertebe vardır. Gözlerini açıp ayaklarını uzatınca geldiği yerin üstünlüğünü anlar ve orada olması sebebiyle mukadder olan bu sürede rahimde olmadığını ve bunun ancak doğumdan sonra dünyada yararlanacağı bir sûretin yetkinleşmesi için olduğunu düşünür. Nefsin bedende belli bir süre kalması da böyledir. Amaç, nefis için yararlanacağı bir sûretin tamamlanmasıdır. Bu fani âlemden ve cismanî mahâlden ayrılınca eğer bu onu geride bırakırsa dönüşte ters yüz olur, kötü talepte bulunur ve şöyle der: "Allah'ın yanında işlediğim kusurlardan dolayı vay hâlime!"[291] Dediler ki: "Keşke dünyaya geri gönderilsek de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak!"[292] "Yaptığımızdan başka iyi iş yapsak!"[293] Heyhat! "Kendileriyle, arzuladıkları şeyler arasına artık engel konur."[294] Nefis, ruhânî âlem ve mahâlle ancak bu dünyevî mekândan ve cismanî kalıptan ayrıldıktan sonra ulaşabilir. Ölüm, iyi işler ve kârlı ticaretlerle cennetler âlemine ve Rahman'ın komşuluğuna girilecek kapıdır. Kişi işlediklerinin karşılığını görür ve kazandıklarına yakın olur. "Rabbin kullarına zulmetmez."[295] Rab'lerine kavuşacaklarını ve döneceklerini umanlar için ölüm, bir hikmet ve nimettir. *Ölümün Hikmeti Risâlesi*'nde açıkladıklarımız ve beyan ettiklerimiz hakkında yeterli bilgi vardır. Onunla yetinirsen muvaffak olursun inşallah.

290. Cuma, 62/6. Ayrıca bkz. Bakara 2/94.
291. Zümer, 39/56.
292. Enam, 6/27.
293. Fatır, 35/37.
294. Sebe, 34/54.
295. Fussilet, 41/46.

Bölüm
On Altıncı Risâle Hakkında

Bu risâle, cismanî ve ruhânî lezzet ve acıların mahiyetini, ölümün hayvana çirkin görünmesini, acı ve lezzet sebeplerinin keyfiyetini açıklama hakkındadır. Nefis bedenle ilişki halindeyken bunu nasıl elde eder? Ondan ayrılınca tek başına nasıl ulaşır? Zâtıyla tek kalması ve nefsiyle soyutlanması nasıl gerçekleşir? Yaratıcısına itaat ettiği ve var edicisinin birliğini ikrar ettiği zaman melekî nasıl birleşir ve semavî mertebeye nasıl geçer? Yaratıcısına isyan ettiğinde ve O'nu bilme konusunda cehâlet gösterdiğinde insanî sûretten şeytanî sûrete ve karanlık mertebeye nasıl düşer? Nitekim aziz ve celil olan Allah şöyle demiştir: "Biz insanı en güzel şekilde yarattık. Sonra onu (çirkin işleri, kötü huyları, rezil âdetleri ve eziyet verici eylemleri yüzünden) aşağıların aşağısına düşürdük."[296] Onun cin şeytanlarıyla birleşmiş olan insan şeytanlarına sığınması onların fısıldamaları sebebiyledir. "Aldatmak için birbirlerine cazip sözler fısıldarlar."[297]

Bu risâlede amaçlanan gaye, parlak ışıkları olan temiz ruhların ve pak nefislerin melekûtî sûret sahibi değerli cevherler, nûrânî parlamalar ve kutsal ruhânî zatlarla nasıl ilişki kurduklarını açıklamaktır. Cennetliklerin huri ve gılmanlarla birlikte lezzetleri, canlılık yurdunda, Rahman'ın yakınında rıdvanla dostluğu nasıldır? Ateş ahalisinin İblis, şeytan, Firavun, Haman ve öfkeli Malik ile birlikte acıları nasıldır?* Cehennem çukurunun karanlıklarında, acıklı azaba ve kalıcı aşağılanmaya şâhidlik eden kızgın cehennemde ters döndürülmüş sûretler, tepe aşağı, bağlanmış ve zincire vurulmuş kalıplara yakınlıkları nasıldır? "Onlar ondan (zakkum ağacından) yerler ve karınlarını onunla doldururlar."[298] Kaynar su içerler. Cennetliklerin makamı yakın ve ebedi meleklerle, gönderilmiş peygamberlerle birliktedir. "Onlar orada bir yorgunluk hissetmezler. Oradan *çıkarılmayacaklar da*."[299] Onlar cennette diledikleri yere yerleşirler. "*İyi davrananların mükâfatı ne güzeldir!*"[300]

Bölüm
Doğal Bedenlerle Birlikte Olan Tikel Nefislerin Tattığı Lezzetler ve Acılara Dair Bilginin Açıklanması Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin, bil ki lezzetler ve acılar tikel ve tümel diye iki kısma ayrılır. Onlardan bazısı daha yakın, bazısı daha büyüktür. Nitekim Yüce Allah şöyle demiştir: "Hiç kuşkusuz, onlara büyük ceza yerine (büyük ve son ceza) en yakın cezadan (dünyadaki ceza) tattıracağız; belki dönerler."[301] Lezzetler de böyledir. Bazısı daha büyük, bazısı daha küçüktür. Küçük olan lezzetler, nefislerin dünyada bedenleriyle birleşmiş ve cisimlerine bağlı halde iken elde ettiği lezzetler-

296. Tin, 95/4-5. Âyetteki parantez içi metin İhvân-ı Safâ'ya aittir. (ç.n.)
297. Enam, 6/112.
* Mâlik: Cehennem bekçisinin adı. İblis (Diabolos): Arapça'da belirlilik takısı almadan "şeytan" kelimesiyle aynı şeyi ifade etmek için kullanılır. Oysa "şeytan" kelimesi takı alır. Tağut: Şeytan'ın isimlerinden biri. Hâman: Firavun Ramses II'nin bakanıydı. (y.h.n.)
298. Saffat, 37/66.
299. Hicr, 15/48.
300. Âl-i İmrân, 3/136.
301. Secde, 32/21.

dir. Temiz besin yemek, soğuk su içmek, temiz havayı koklamak, hoş ses dinlemek, yumuşak şeye dokunmak, güzel yüzlere, akarsulara, zarif çiçeklere, parlak bahçelere, alımlı yerlere, parlayan ışıklara ve orta halli başka bir topluluğa ait benzeri şeylere bakmak böyledir. Acılar, ağrılar, hastalıklar, sıkıntılar, musibetler, afetler, felaketler gibi azap da böyledir. Onlardan bazısı yakın azabının sonunda, bazısı sonunda değil ortasındadır. Nitekim bedenler/cisimler vasıtasıyla elde edilen lezzet ve mutluluk, tikel lezzet ve yakın mutluluktur. Beden nefis ile birlikte olduğu sürece azap da böyledir. Bazı ağırlıkları onunla taşınır. Bu, yakın azap ve küçük beladır. Bu iki durumdan her biri tümel değil, tikeldir.

Bölüm

Bedenlerden Ayrıldığında Nefislerle İlişkili Olan Acılar ve Lezzetler

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki en büyük azap, asi, yaratıcısını inkâr eden, dostlarına karşı büyüklenen nefislerin cevherlerine bitişiktir. Onlar, Allah'ın peygamberlerini haksız olarak öldüren, dostları küçük gören, müminlere karşı kibirlenen, haramları işlemeyi ve günahları helal görmeyi emreden kimselerdir. Onlar çok sayıda topluluktur. Onların kendilerini simalarından tanıman için bir kısmından bahsetmek istediğimiz değişik davranışları vardır. Onlara dayanma ve hiçbiriyle ilişki kurma. "Hatırlatmadan sonra sakın o zalimler topluluğu ile birlikte oturma!"[302] Onların içinde Firavun, Haman, Calut[303] ve Nemrud gibi zorbalar vardır. Onlar saltanat ve başkanlığa zulüm, haksızlık ve zorbalıkla el koyarlar. Yaptıkları işler ve kazandıkları bilgilerle hak etmedikleri meclisleri basarlar. Bunları ancak sapıklık ilimlerine ve cehâlet yoluna ulaşmak yoluyla elde ederler. Kim bu konuda onlara yardım ederse, elde ettikleri acil izzet ve emrinin devamı sebebiyle dünya döküntüsünün ve gelip geçici mutluluğunun taliplerinden olur. Onlar Allah'ın peygamberlerini, risâletin temsilcilerini ve peygamberlik soyunu hakir görürler, risâleti karalarlar, kendilerini hak etmedikleri isimlerle adlandırırlar. Onlar dünyada peygamber ve elçilerin gelmesiyle aleyhlerinde delil oluşturulması için insanî sûret içinde günahı tamamlayan, refah, kudret ve zenginlik içinde mühlet verilen kimselerdir. Onların halife tayin ettikleri kimseler Allah ile buluşma konusunda onları uyarırlar ve sakındırırlar. Onlar, aziz ve celil olan Allah'ın dediği gibi, öğüt almazlar, peygamberleri yalanlarlar ve vasileri öldürürler: "Kimini yalanlarsınız, kimini öldürürsünüz"?[304] "O ateşin başında gâyet katı, çetin, Allah'ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen ve kendilerine emredilen şeyi yapan melekler vardır."[305] Bunu korkunç sûretleri, pis kokuları, kaplayan iniltileri, yakıcı alev parçaları, çakan şimşekleri, zincir ve bukağıları olan ebedî bela yurdunda sertlik, katılık, vahşet, korku, bela ve zulüm ile yaparlar. "Gömlekleri katrandandır. Yüzlerini de ateş bürüyecektir."[306] "*Şöyle seslenirler: Ey Malik, Rabbin canımızı alsın. O*

302. Enam, 6/68. "Hatırlatma". Hatırlamanın bu kullanılışı sık sık yer almaktadır. Kur'an insanlar için bir "hatırlatma"dır. Sürekli hatırlayanlar, inananlardır. Ayrıca bkz. Âl-i İmrân 3/7. (y.h.n.)
303. Calut, golyat ve Davut hakkında bkz. I. Samuel XVII. (y.h.n.)
304. Bakara, 2/87. Bunlar cevap istemeyen sorulardır. (y.h.n.)
305. Tahrim, 66/6.
306. İbrahim, 14/50.

der ki: Siz böyle kalacaksınız."[307] Onlara meleklerinin diliyle seslenerek şöyle der: "Size âyetlerim okunmadı mı?"[308] Yüce Allah der ki: "Ant olsun ki yakın göğü kandillerle donattık, onları şeytanlar için taşlama araçları yaptık çılgın alev azabını hazırladık. Rab'lerini inkâr eden kimseler için cehennem azabı vardır. Ne kötü bir dönüştür! Oraya atıldıkları zaman, onun kaynarken çıkardığı uğultuyu işitirler. Nerede ise öfkesinden paralanacak! İçine her bir topluluğun atılmasında, bekçileri onlara sorarlar: Size bir uyarıcı gelmemiş miydi? Onlar derler ki: Evet, doğrusu bize bir uyarıcı geldi, fakat biz yalanladık ve Allah hiçbir şey indirmemiştir, siz büyük bir sapıklık içindesiniz demiştik. Eğer kulak vermiş veya akletmiş olsaydık, çılgın alevli cehennemlikler içinde olmazdık. Böylece, günahlarını itiraf ederler. Çılgın alevli cehennemlikler yok olsunlar!"[309] Onlara ait bu söz, günahlarının itirafı değildir. Onların görecek gözleri, işitecek kulakları ve akledecek kalpleri yoktur. Eğer içinde bulundukları bu yaratılış düzgünlüğü ve organ sağlamlığı durumunun aksi halde olsalardı Allah'ın onlara sevgisi olmazdı. Çünkü onlar işitmezler, görmezler ve akletmezler (düşünmezler). Bununla onların uyarıcıların sözlerini dinlememeleri, peygamberlerin mucizelerini görmemeleri ve seçkin kulların ilimlerini akletmemeleri kast edilmiştir. Onlar şu âyette itiraf ettikleri gibi yalancıdırlar: "Evet, doğrusu bize bir uyarıcı geldi, fakat biz yalanladık ve Allah hiçbir şey indirmedi, siz büyük bir sapıklık içindesiniz, dedik."[310] Yüce Allah'ın dediği gibi, peygamberlere tabi olanları kast eder: "Kendilerine kitaptan bir nasip verilmiş olanları (eski şeriat sahiplerini) görmüyor musun? Onlar Cibt'e [büyücü] ve tâğûta (sapıklık önderlerine) inanıyorlar. İnkâr edenler (onların sapıklığına uyan ve cehâletlerine dalan kimseler) için de; bunlar, iman edenlerden (Rab'lerine icabet eden ve O'nun dostlarına yönelen ve O'na itaat eden kimselerden) daha doğru yoldadır, diyorlar."[311] Yüce Allah dedi ki: "Onlarla karşılaştıklarında kaş göz hareketiyle alay ederlerdi... Müminleri gördüklerinde, şüphesiz bunlar sapıtmış, derlerdi."[312]

Bölüm

Azap Edilen Büyük Cehenneme Giriş Kapısının Bilinmesi Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki bu risâlenin bu bölümüne vâkıf olursan cehennemi bilebilirsin. Bu bölüm, tatları, acıları, cehennemlikleri ve cehennemin vasfını bilmede en üstün amaç ve en yüksek derecedir. Orada cehennemliklerin sûreti nasıldır? Bu, değeri ve itibarı en büyük sırlardandır. Onu koru, muhafaza et ve ehlinden başkasına verme! Biz onları ve onlardan haberdar olma yöntemini sırrı tek olan sayfada sana tanıttığımız ve öğrettiğimiz tercüme ile yazmak istiyoruz. İnşallah bu sayede kurtuluşa erersin.

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki Yüce Allah'ın şu âyetlerde bahsettiği cehennem oluş ve bozuluş âlemidir: "Onlar sabah akşam o

307. Zuhruf, 43/77.
308. Müminun, 23/105.
309. Mülk, 67/5-11.
310. Mülk, 67/9.
311. Nisa, 4/51. âyetteki parantez içi bilgiler İhvân-ı Safâ'ya aittir. (ç.n.)
312. Mutaffifin, 83/30, 32.

ateşe sokulurlar."[313]; "Sizden oraya uğramayacak kimse yoktur. Bu, Rabbinin katında kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra biz takvalı davrananları kurtarır, zalimleri de orada diz üstü çökmüş olarak bırakırız."[314] Bütün tikel nefisler oraya girer. Kim işinde, bu âleme gönderilme, iniş ve giriş şekli hakkında kendisine öğretilen hikmetten öğüt alırsa kurtulur, başarıya ulaşır, ondan ayrılır, özgürleşir ve oradan ayrılıp iyilik yurduna ve mutluluk mahâlline girer. Buna aldırış etmeyen kimse ise diz üstü çöke kalır. [Bunun için kullanılan] cüsüv kelimesi, diz üstünde yere yapışmak, yere çakılıp kalmak ve orayı sevmek anlamına gelir. Bu yüzden orada özlem ve bela içinde devamlı kalır. Acıklı azap ve kalıcı zillet cehennemi olan büyük cehennem halkının sûretlerinin niteliğine gelince; onlar, bilerek ve kesin inançla isyan eden, yaratıcılarını inkâr eden, itaatten uzak duran, yüce makamla ilişkisini koparan ve peygamberlere karşı büyüklük taslayan nefislerdir. Nitekim Allah şöyle demiştir: "Kendileri de bunların hak olduklarını kesin olarak bildikleri hâlde sırf zalimliklerinden ve büyüklük taslamalarından ötürü onları bile bile inkâr ettiler."[315] Ölüm onları çözer, Satürn ve Mars'ın ruhânîyetleri olan şiddetli ve sert yapılı melekler onlara yani onların doğanlarını (yavrularını) istila eden şahıslara özellikle nefisleriyle inerler. O karanlık berzahtır. O, cehennemin ilk tabakasıdır. Onun azabını dünyada Allah'ın emri ile yayılan melekler üstlenir. Onlar, tam bir günah, inkâr ve küfür ile insanî sûretlerden çıkan nefislere acıklı azap ederler. Bu ruhânîler onları Yüce Allah'ın bahsettiği zincire tam girinceye kadar peş peşe değişik şekillerde öldürme, boğazlama ve ölüm ile takip ederler. O, meleklere şöyle emreder: "Onu yakalayıp bağlayın. Sonra onu cehenneme atın. Sonra onu uzunluğu yetmiş arşın olan zincire vurun. Çünkü o, Yüce Allah'a iman etmiyordu."[316] Asi nefisler onlar kendileri için hazırlanmış olan zincirin son halkasına varınca azap melekleri onlara dalarlar ve Gazban meleği onları azarlar. Azabın incelikleri onlarla birleşir, onlara özür beyan ederler. Onlar sadece karanlık olurlar. Onlara kendi zâtında görünür. Nefsi, içinde yol aldığı zincirin fertlerini düşününce ve ona cehennem dalgaları yerleşince onu bazen eter alevine yükseltir, bazen zemheri soğuğuna indirir. Şeytanlar onunla birlikte batarlar. Melekler onu azap şimşeğiyle taşlarlar. Def etmek için onları her taraftan atarlar. Onların bu âdeti, gökler ve yer durduğu sürece devam eder. Bunlarla, dünya hayatı boyunca cisimlerle birlikte olduğu süre içinde kazandığı kötü amelleri görevlidir. İşte bu, cehenneme ve yerleştikleri ve sahasına indikleri zaman cehennemliklerin sûretine dair bilgidir. Ey kardeş, Allah seni, bizi ve tüm kardeşlerimizi lütuf ve ihsânıyla onun azabından korusun.

313. Mümin (Ğafir), 40/46. Yani gece gündüz, sonsuza dek. (y.h.n.)
314. Meryem, 19/71-72. Cehennemin çevresindeki mahşer meydanına. Oraya atılmayı bekler durumda anlamı şu ifadeden anlaşılıyor: "diz üstü çökmüş durumda". (y.h.n.)
315. Neml, 27/14.
316. Hakka, 69/30-33.

Bölüm

Lezzetlerin Sadece Rab'lerine İtaat Eden Nefislerle İlişkisinin Bilinmesi Hakkında

Ey kardeş, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki yaratıcısına itaat eden, iyiliği emredip kötülükten alıkoyan yol gösterici dostlarına ve halifelerine tabi olan nefisler, temsilde ve burhân ve delilin açıklamasında onlarla birleşen maddelerdir. Bu birleşme, meltem kokusunun birleşmesine benzer. Seher vakti onunla karışmış çiçek kokuları kalkınca ondan bütün güzel şeylerin kokusu çıkıp yayılır. O zaman meltem havası ile fesleğen ve yasemin kokusu birbirinden ayırt edilemez. Temiz nefis de aynı şekilde bedeninden ayrıldığı zaman dünyada müşâhede ettiği güzel ve göz alıcı görüntülerden ve hoş kokulardan eğer zâtında benzerini gözlemlememiş ve görmemiş ise hiçbir eser kalmaz. Görmedikleri ne kadardır? Allah dedi ki: "Bu rızık onlara benzer olarak verilmiştir."[317] Benzemeyen de vardır. Yani her an ve bakışta orada ve üzerinde Allah'ın nimetlerinden hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin aklına gelmeyen şeyleri müşâhede eder. Nitekim Allah şöyle demiştir: "Cennete varıp kapıları açıldığında ve cennet bekçileri onlara şöyle der: Size selâm olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi, ebedî kalmak üzere buraya girin."[318] Yine dedi ki: "Her kapıdan melekler girecek."[319] Dedi ki: "Dirlik temennileri, size selâm olsun şeklindedir."[320] Kardeşim, işte bu, cennetliklerin mutluluğunun bilgisidir. Onu bilir ve üzerinde düşünürsen inşallah doğru yolu bulursun.

Bölüm

Huzur ve Mutluluk Âlemi Olan Cennete Girilen Kapının Bilinmesi Hakkında. O Kapıda Rıdvan Görevlidir. Kalıcı Mutluluk ve Büyük Saltanatın, Huzur, Mutluluk ve Cennete Ulaşma Bilgisinin Keyfiyeti Dünya Yurdunda Bu İlimle Öğrenilir.

Kardeşim, bil ki itaatkâr nefis itaatini tamamlayıp sonuna vardığında ve insanî sûrette gayesine ulaştığında ve temiz davranışları ve yaptığı fiiller sayesinde melekî sûreti hak ettiğinde semavî mertebeye geçer, ölüm onun sahasına girer, iyi melekler acıma, şefkat ve merhametle ona inerler. Bunlar Venüs ve Jüpiter'in ruhânîyetleridir. Onu öldürürler ve tıpkı ebeler ve dadıların kral çocuklarını hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir kalbin düşünmediği dünya iftiharları, güzel kokular, sündüs ve brokar mendiller, mutluluk, sevinç ve neşe ile aldıkları gibi huzur ve mutlulukla alırlar. Onlar (itaatkâr nefisler) meleklerle birlikte Allah'ın dilediklerini bilerek ve idrak ederek bâki kalırlar, meleklerle beraber yayılarak temiz bölgelere ve mamur mescitlere gelirler, dünyada iyi müminlerle ilişki kurarlar ve rüyalarında onlara müjde, gönül huzuru ve sonunda güzel dönüş şeklinde görünürler. Bundan sonra kıyâmet günü olunca melekler onları cennetler, kalıcı mutluluk ve daimi saltanata yükseltirler. "Orada ilk ölümden başka bir ölüm tatmazlar. Allah, onları cehennem

317. Bakara, 2/25.
318. Zümer, 39/73.
319. Rad, 13/23.
320. Yunus, 10/10.

azabından korumuştur."[321] "Dualarının sonu da âlemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun şeklindedir."[322] Gafil ruhlar ve oyuna dalmış nefisler de aynı şekilde ölümün onların sahasına inmesi ve yerleşmesiyle birlikte bedenlerinden çıkarlar. "Melekler ellerini uzatıp, canlarınızı verin [derler]."[323] Azap melekleri onları petrol, katran, ateş, zakkum ağacı, kaynar su, kelepçeler, zincirler, prangalar, leş ve bunlara benzer azap ve aşağılama şekilleri ile karşılarlar. Nitekim dünyalılardan bela, sıkıntı ve fakirlik çekenlerin doğumu böyledir. Abraş babası, bela ve sıkıntı çeken ailesi olan ceninin cüzamlı annesinin sütüyle beslendiğinde sıkıntı ve musibet çeşitlerine çıkması da böyledir. Asi ruhların bedenlerinden örnektekine benzer bir hale çıkmaları da böyledir. Ey kardeş, Allah bizi ve seni bu sıfatları taşıyan kimselerden korusun ve bizi dünya ve âhirette onlarla bir araya getirmesin. Melekler onların canlarını kendi kendilerine zulmetmeden alırlar. Onlara acıklı azap yerleşir. Canları melekler tarafından iyiler olarak alınan kimseler huzur ve mutluluğa ulaşırlar. Yüce Allah'ın dediği gibi Allah onların canlarını bizzat kendi eliyle alır. "Allah, ruhları, ölümleri anında alır. Ölmeyenlerin de uykuları sırasında. Ölmelerini kararlaştırdığı kimselerinkini tutar, diğerlerini, belirli bir süreye kadar salıverir."[324] Bu nefislerin yüksek mertebeleri ve üstün dereceleri vardır. Kişi bu nefislere uymakla kurtulur, onlardan uzak kalmakla helak olur. Yüce Allah şöyle demektedir: "Allah sizi kendisine karşı dikkatli olmanız konusunda uyarmaktadır."[325] Onlar Allah'ın emri olan, O'nun kelâmı ve vahyi ile desteklenen uyarılan, sakındırılan, hikmet nûruyla aydınlanan, ilim ile desteklenen temiz ve kutsal nefislerdir. Bu âyetin tevilinde değineceğimiz ince bir sır ve derin bir deniz vardır. İnşallah bu kapsayıcı risâlede bahsettiğimiz hususların bilinmesi sayesinde bu konuyla ilgili konuşmamız ve tasvir ettiklerimizin açıklamasına dair vukufiyet bittiğinde biriktirilen hayırlar ve kalıcı iyilikler vesilesiyle ölümden sonra mutlu olan mutlu olur ve kurtulan kurtulur.

Bölüm

On Yedinci Risâle Hakkında

Bu risâle, dillerin ve yazı şekilleri ve ibarelerin farklı olma sebepleri, din, mezhep, inanç ve düşüncelerin ilkelerinin keyfiyeti, ilk ortaya çıkışları, başlamaları, gelişmeleri, halden hale geçerek ve asırdan asra artmaları, toplumdan topluma intikal etme şekilleri; gezegen hükümlerinin, felek ve ilişki oluşumlarının, vakit ve zamanların gereği olarak değişme, yok olma, artma, eksilme, öncekinin kaybolma ve sonrakinin meydana gelme sebepleri hakkındadır.

Bölüm

Bu risâlede güdülen amaç, nefsin fiillerinin ancak tabiatında ve yaratılışında bulunan şeylere göre meydana geldiği ve araştırılan gizlilikleri sevmenin madde gibi onun cevherinde olduğu konusunda uyarıda bulunmaktır. Onlar heyûlâ gibidirler.

321. Duhan, 44/56. Harfî harfine: İlk ölüm. Dünyadaki ölüm ayrı. (y.h.n.)
322. Yunus, 10/10.
323. Enam, 6/93.
324. Zümer, 39/42. Ayrıca bkz. En'am 6/60.
325. Âl-i İmrân, 3/30.

Onlarla birleşen bilgi nakış gibidir. İlimler ve bilgiler nefislerde yetkinleşince, güzel huylarla süslenince, övülen erdemleri kazanınca duyulur ve akledilire ait üstün, aşağı, ince, önemli, düşük ve yetkin ilim sınıflarından değerli ilimleri elde edince, iki ucu tanıyınca, iki mertebe onun için açıklığa kavuşunca, şeyleri konuşma gücü ile ifade edince ve sayıların sûretlerinin sayanların nefislerine konulması gibi onları öğretilerin yoluna atınca onların zatlarına düşünceler ve gönüllerine fikirler gelir. Müfekkire gücü onlar üzerinde çalışır. Vahiy ve ilham nefisle, onun gücüne ve kapasitesine göre ilişki kurar ve onun bilmesi ile düşünceler ve zihni ile görüşler açığa çıkar.

Bölüm
Erdemli İnsanın Bilmesi Hakkında

Onun organları sağlıklı, zâtı yetkin olunca ve kötü âdetlerini üzerinden atınca mütehayyile gücü sağlıklı olur ve onu doğrular. O, bu güç sayesinde zaman ve mekân itibariyle huzurunda olmayan şeyleri tahayyül eder, sonra tasavvur eder, onları inceler, onlarla muhatap olur ve cevap verdiklerinde onlardan alır. Böylece yüksek mertebeye ve üstün dereceye layık olur. O zaman Güneş'in ruhânîyetleri onunla ilişki kurar, ikinci mertebenin feyzini ona saf olarak iletir ve ona konuşmayla hareket ettirdiği şeyi emreder. Neticede onun kalbinde tahayyül gerçekleşir, sonra ondan götürür, konuşma gücü ve mantıksal lafızlarla onu haber verir ve onu gönderildiği ve birlikte yaşadığı topluluğun dilinde düzenli harfler ve üstün nisbet ile çıkarır. Nitekim aziz ve celil olan Allah şöyle demektedir: "Biz her peygamberi kendi halkının diliyle gönderdik."[326] Sonra bu lafızlar, harfler ve bilgileri o lafızlara lafızların düşüncelere delaleti şeklinde ve düşüncelerin de şeylerin aynlarına [öz], hakîkatlerine ve mânâlarına delaletli şeklinde delalet ederek yazı resimleri ile kaydeder. Sonra o zaman içinde gelen kimselerin yavruları (doğanlar) yetişirler. O başkana taşırılan nefsin oluşturmasıyla felek oluşur. Bütün gezegenlerin ruhânîyetlerinin hükümleri Güneş'in ruhânîyetlerine ilişki ile boyun eğer. Bu başkan, ilâhî hikmet ve rabbâni inâyetin gereği olarak o dönemin halkının çok zamanını alır. Bütün âlem, bu kişiden dolayı bir beden, bir organ, bir ordu ve yardımcılar haline gelir. O, aklın mekânında baş konumunda olur. Onun yerine geçen ailesi, arkadaşları ve ondan kendisine verdiği şeyi kabul edenler ayrı organlar gibidirler. Güçlerin baş, kalp ve ciğer gibi bedenin bütün organlarına yayılması gibi, bilgi, hikmet, emirler ve yasaklar da ondan yayılır. Mutluluk yetkin olunca âlemin tamamı onun emir ve yasağının altına girer; peygamberlik ve krallık şartları yetkinleşince ona boyun eğer bütün âlem ister istemez ona itaat eder. İtaat edenler, O'nun kendilerine öğrettiği hikmet ve hak din sebebiyle ilim ve bilgi sahipleridir. Hoşlanmayanlar, O'na kılıç korkusuyla ve kraldan elde edecekleri hayır ümidiyle itaat eden câhillerdir. Bunlar münafıklar ve kalpleri ısındırılanlardır. Birbirini izleyen her ümmet ve şeriatın durumu böyledir. Bütün bunlar tabiatlara ait münasebetlere ve vakitler, bölgeler, kaynak, doğanlar, dost ve akraba kavimlerle karışmada; düşünceler, görüşler,

326. İbrahim, 14/4. Buradaki "dil" tartışması birçok müfessirin farklı yorumlarına neden olmuştur. Prof. Hamidullah'ın belirttiği gibi peygamber, kitaplı ve Tanrısal mesajı ana diliyle alacaktır. Bunları diğer dillere çevirmek ve Peygamber'in dilini bilmeyen öteki insanlara ulaştırmak ise, Peygamber'in toplumuna mensup değişik kuşakların görevi olacaktır. (y.h.n.)

bilgiler, filozoflar, hocalar ve öğretmenlere uymada, onlara kulak vermede, onlardan almada ve huylarıyla süslenmede meydana gelen ittifaklara (tesadüflere) göre olur. Bu ittifaklara göre insan, düşünce ve görüşler konusunda başkalarına cömertlik yapar.

Bölüm
Şeriatların Tamamlanması, İptal Edilmesi ve Onlardan Sonra Gelen Şeyler Hakkında

Sonra o zamanın halkı, o şeriata ve dine mensup olanlar şeriatın hükmü, âdete uygun olarak devam ettiği, hedefi tam ve Allah'ın dilemesine uygun olduğu sürece onu uygularlar. Sonra felek başka bir şekilde başlar, ilişki yeniden kurulur, devir döner, değişim ve dönüşümü gerektirir. Şeriat müntesipleri arasında fitne, usanma, bitkinlik, nifak, riya, fesat, inatlaşma, muhalefet ve uyumsuzluk ortaya çıkar. Hatta bu, aralarında fitne, savaş, lanetleşme ve öfkeye kadar varır. İçlerinde Allah'ın adı anılan mescitler, kiliseler ve havralar yerle bir edilir ve insanlara iyiliği emreden ve onları kötülükten alıkoyan kimseler öldürülürler. O zaman bu şeriatta Yüce Allah için üstü açılmamış sır ve çiğnenmemiş kutsal kalmaz. Bu durumda Yüce Allah ilk mertebede övülen emriyle ve sıfatlardan aşkın kelimesiyle, bu ilk emirle okumaya başlayanın okuduğu satırların çekilip alınmasına izin verir ve onu başka nûrlar ile kaplar. Nitekim Yüce Allah şöyle demektedir: "Allah dilediğini siler, dilediğini daha da güçlendirir; Ana Kitap O'nun katındadır."[327] Sonra gönderilmeyi ve onunla birlikte göndermeyi emreder. İlk etapta uyarı, işaret ve rehberlikten sonra gelişiyle âlemde onu tanıyan, kabul etmeye hazır ve getirdiği şeyi bekleyen bir topluluğun olması için dilediği kullarına emrine ait Ruh'u iletir. O konuşunca davetine koşarlar, itaatine olumlu yanıt verirler, ilk yüzün (vecih) ruhânîyetleri ikinci yüz vasıtasıyla onunla ilişki kurar, bu şekilde felek oluşur, ona mutluluklar ve destek iner. İlk emrin sahiplerine, ikinci emrin sahibine karşı sergiledikleri muhalefet, inatlaşma ve hile esnasında talihsizlik ve bela iner. O zaman itaat isyana, isyan itaate dönüşür, mutsuz mutlu olur, mutlu da mutsuz olur. İkinci emrin, ikinci yeni şeriatın sahibine katılmadığı zaman geçmiş şeriattaki ilk emir ile mutlu olan kimse kast edilir. Bundan dolayı mutlunun mutsuz, mutsuzun da mutlu olduğu söylenmiştir. Mutlu haline gelen mutsuz, talep, toplama ve kazanmasında mutsuz olduğu ilk görüşünden ayrılan kimsedir. O, kendisine iletme ve taşırma yoluyla gelen, talebinde mutsuz olmadığı, aksine kazanmak için çalıştığı emir sayesinde mutlu olarak döner. Bu mânâda mutlu mutsuz olur, mutsuz da mutlu olur. İtaatin isyan, isyanın da itaat olmasına gelince; ikincinin ortaya çıktığı sırada birinciye itaat ve onun getirdiği hükümlere uymak isyan olur. Bu kimsenin ilk emre isyan etmesi de onun hükmünün ortadan kalkması ve ikincinin hükmünün zorunlu olması sebebiyle itaat olur. Bu, dinî burhân ve şer'î hüküm ile açık bir delildir. "Allah'ın geçmiş topluluklara uyguladığı yasası budur ve Allah'ın yasasında bir değişme bulamazsın."[328]

327. Rad, 13/39. Ana Kitap: Tam çevirisi "Kitapların anası". (y.h.n.)
328. Ahzab, 33/62.

Bölüm

Aynı şeriatın ve bağlı oldukları görüş ve düşüncelerin hükmü altına girenlerin inanç farklılığındaki sebep şudur: Allah'tan yeni emir getiren peygamberin konuşması, emri ve yasağı Allah'ın yardımı sayesinde yayılınca herkes ondan gücüne göre payını alır ve onu isteyip seçtiği, üzerinde meydana gelen ve tabiatında toplanan şeylere uygular. Sonra onu zihniyle tasavvur ettiği işitilen lafızlar ve ezberlenen mânâlar ile açıklar. Çünkü edindiği görüş ve düşünceleri seçebilen her insan ile bu düşüncelerden her biri arasında tabii, fıtri ve içsel münasebetler ve onu kendisine çeken ve teşvik eden dışsal alışılmış âdetler vardır. O, çekilme, meyil ve ülfetine göre bu âdetlerde temize çıkar ve onlarda maharet gösterir. Bu görüşte ona, kendisinin ilk meyli ile onların kendisinden ortaya çıkan şeye meyilleri örtüşen kimse tabi olur. Onlar şeriat sahibinin sözünü hoşlandıkları ve seçtikleri şeye çevirirler. Şeriattaki bu ihtilafta ve görüşlerin dallandırılmasında –aralarındaki ihtilaf din ve tartışma şeriat olduğu sürece– onun için iyilik, emri için sağlamlık ve yayılma sebebi vardır. İhtilaf ve münazara dünya işlerine dönünce şeriat bozulur, düzeni hükmünü kaybeder, bölümleri sarsılır, düşmanları ona galip gelir ve başka bir emir yürürlüğe girer.

Bölüm

İnsanların talepler, hibeler, ticaretler, kazançlar, sanatlar ve amaçlar konusundaki ihtilaflarına gelince; bunda onların ittifak ettikleri çocuklara (mevalid) ve babaların, hocaların, öğretmenlerin, çocuğun yetişmesinde, olmasında, sanat ve ticaretle uysallaştırılmasında emeği geçen kimselerin sanatına göre bir lütuf vardır. İnsanların uzaklaştırılmadıkları ve ayrılmadıkları sürece sanat, ticaret, mezhep ve düşüncelerinde ebeveynlerine, ailelerine, akrabalarına, aşiretlerine aykırı düştükleri çok az görülür. O, zamanın durumu ve dönemin değişiminden meydana gelen sebepler ve nedenlerden dolayı başkalarına dönüşür. Ülfet güçlü ve âdet devamlı olursa nefsi onunla sükûnete kavuşur ve onu başkasına tercih eder. Hatta işin sonunda seçtiği şeye alışıp ülfet sağlar, onun dışındakilere karşı direnir, üstün de olsalar onu diğer hakiki görüşlere ve aklî düşüncelere tercih eder ve ondan daha değerlisi de olsa onun kendisi için yüce ve değerli olduğuna hükmeder. Mezhepler ve dinler arasındaki ihtilaf ve farklılık buna göre çoğalır. Doğru en az olanla birliktedir. Diğeri birincisine katılır.

Bölüm

Ey erdemli kardeş, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki biz bu risâleyi geniş tuttuk ve ona rağbet ve icabet edenlerin nefislerinin eğitilmesi ve şeyleri hakîkatleriyle idrak etmeleri ve böylece nefislerinin gaflet uykusundan uyanması ve tabiat karanlığından, ülfet ve âdet bağından kurtulmaları için bilgilerin mânâlarını ve hikmetlerin sırlarını ekledik. Biz onlara, saf nefis, temiz kalp ve dikkatli kulak ile önlerindekine vâkıf oluncaya, ondan önceki şeylerle eğitilinceye ve içindekileri öğreninceye kadar bu risâledeki konulara vâkıf olmayı genellemedik. Onlar duyuları gözlemleyen, görülenleri müşâhede eden ve sonra bu duyulurlar kendisinden kaybolan sağlam göz sahibinin tasavvuru gibi tasavvur ederler. O bu duyuları

dayandıkları şey sebebiyle sağlam tahayyülü ile tasavvur eder. Gözünün kusursuz, bakışının sağlıklı olması sebebiyle onlardan hiçbir şey değişmez. Âyetler üzerinde düşünür ve işaretleri anlar. Biz felsefenin sırlarını ve nimetin faydalarını ihtiva eden bu kitabı peygamberlerin burhânlarından, filozofların kitaplarının tevillerinden ve şeriat sırlarının mânâlarından ayrılan cedel ve muhalefet erbabı için yazmadık. Çünkü bu risâlede yöneldiğimiz ve işaret ettiğimiz amaç, peygamberler ve imamların getirdikleri icabet edip boyun eğmek, ismi yüce ve şanı büyük Allah'tan getirdiklerine tabi olmak ve bunun dışındaki yalanlama, muhalefet ve cedeli reddetmektir. Nitekim aziz ve celil olan Allah şöyle demektedir: Bazı insanlar hiçbir bilgileri olmadığı hâlde Allah hakkında tartışmaya girerler."[329]

Cedelciler ve münakaşacılar, başkanlık elde etmek, insanların mallarını bâtıl yollarla yemek için şeriat sahiplerini karalamak ve şeriatları bozmak isteyen kimselerdir. Böylece mezhep ve görüşler kollara ayrılır, kıyaslar ve düşünceler çoğalır. Şeytanlarıyla yani sapık ve saptırıcı nefisleriyle baş başa kaldıkları zaman haramları işleme ve günahları helal saymada cehâletle dayandıkları ve yaslandıkları şeyler büyük günahlardandır. [Onlara göre] nefisler dönerler, ruhlar bedenlerin bozulması gibi yok olup bozulurlar. Onlar, peygamberlerin nefsin bekâsına dair burhân getirmediklerini vehmederler. Hâşâ, onlar ümmete ancak hıyanet, hile ve aldatma getirmişlerdir! Onları böyle kıyas yapmaya sürükleyen sebep, sahip oldukları bozuk düşünceler ve çirkin davranışlardır. O, rûhuyla baş başa kalır ve şeytanlarıyla huzur bulur. O rahatlık ve hafifliği tercih ederken, duyusal şehvetlere, doğal lezzetlere ve iştah kabartan şeylere meylederken bu tekliften nasıl kurtulacaktır? O, Allah'ın okunan âyetlerini ve tilavet edilen kitaplarını duyduğu zaman kendisini görenlere onları anladığı izlenimi vermek için başını hareket ettirir. Heyhat, onunla âyetler arasına cehâleti girmiştir. Fakat o bununla birlikte şeriat koyucunun zekâsı ve fıtrat kalitesi üzerinde düşünür. O, insanların mallarını bâtıl yollarla yemek için böyle olmak ve insanların yüzünü kendisine çevirmek ister. Sonra Yüce Allah'ın onun gönlündekini kendisine yakın olan ve icabet ederek onunla huzur bulan kimseye iletmek sûretiyle perdesini açması gerekir. Böylece meyvesini koruması, kendisinden sonra yerine geçmesi, ona naiplik etmesi ve dilde onun yerini alması için onlardan birine sırrını verir, ona emriyle çıkar, ona ağacını diker ve tohumunu eker.

Kıyâmet günü yeniden diriliş, hesap, ceza ve ödül için ruhların bedenlerle birlikte dirilişidir. Bu konuda aktarılan haberler ve rivâyetler vardır. Cennet, yeme, içme ve câriye, gılman ve çocuklarla evlenmeden başka bir şey değildir. Orası ve içindekiler tamamen bunun için hazırlanmıştır. O, dünya yurdunun kaynağı gibidir. Onunla müşâhede ettikleri arasında bekâ ve devamlılık dışında bir fark yoktur. Sonra onu ilmine yükseltir. Cennette değişim ve yok oluş yoktur. Onun meyveleri son bulmaz, lezzetleri ebediyen bitmez. Oranın halkı def-i hacet yapmazlar. Onlar yaşlanmayan gençlerdir. Bu tür şeyler bedenlere yakışmaz. Onlar cisimlere ait sıfatlar da değildir. Afetlerden korunmuş akıllar ve bilgisizliklerden kurtulmuş nefisler onların dış yüzünü inkâr eder. O zaman ondan bu sözü işiten kimsenin onun hakkında şüphe ettiği ve aklı mânâları hakkında sarsıldığı, bu sırrın bilgisine arzu duyduğu, onun istek ve

329. Hac, 22/3.

kaygısının arttığı, kıyâmetin oluşunun ve varlığının –sonu bilinmeyen ve bizi gayesine ulaştırmayan uzun bir zaman dışında– imkânsız olduğunu görmeye başladığı bilinir. Kulların tamamı bir defada ölürler. Sonra onu böyle bir durumda başlayıncaya ve onu işittiği ve bildiği şeylerde bırakıncaya kadar bir dereceden diğerine çıkarmaya devam eder. Cisim bozulur, değişir ve yok olur. Cismin parçaları ayrıldıktan sonra bir araya gelmez.

Nefis, bedenin gücüyle güçlenen, onun zayıflamasıyla zayıflayan ve bozulmasıyla bozulan tabiatların özüdür. Onun nazarında bu bâtıl olanından ve tahayyülünün bozukluğundan ayrılınca din onun açısından dünya işinin kuruluşu ve bedenin iyiliği için sanat ve hayat olur. O, nefsin bedenden ayrıldıktan sonraki varlığını kanıtlayan burhânları aramada sürekli çalışır. O, kendisine vahiy ve destekle öğretilen peygamber âyetleriyle yetinmez. Çünkü o, yalanlanmasını kendi içinde taşır. O, dünya maişetinin sağlanması ve başkanlık ve kıymetlilik arayışı açısından kendisini tasvir eden için bir maişet ve onu getiren için bir sanattır. O, bunu kendi nefsi ile ve ona öğreten ve emânet eden öğretmen ve hocasıyla karşılaştırır. Onlar uyarı ve âyetlerin fayda vermediği gruptur. Çünkü onların şüphesi mucizelerin ötesindedir. Sahip oldukları burhân ve deliller onlara fayda vermez. Biz kitaplarımızı bu yerilen grup ve lanetli fırka için yazmadık. Hiçbir konuda ne onlar bizdendir ne de biz onlardanız. Onlar, keder ve mutsuzluğun kardeşleri, İblis'in arkadaşları ve birbirlerinin düşmanlarıdırlar. Onlar yeminleşen, karışan, İblis'in ordusu, atı ve ayağı olan bir topluluktur. Şeytan onları etkisi altına almış ve onlara Allah'ı anmayı unutturmuştur. Onlar Kur'an'ı yükselişlerini geçmeden okurlar. Allah'ın kitabını tevilsiz tevil ederler. Onu Allah ve Resulü'ne iftira etmek için indirilişine aykırı olarak okurlar, haramları helal kılarlar ve büyük günahları işlerler.

İster Yahudi, ister Hıristiyan, ister Mecusi, ister Sabii, ister Müslüman, isterse başka bir dine mensup olsun, bu grup ve fırkalara mensup her tartışmacı topluluk her dinin aslının ve her şeriatın temelinin nefsin bedenden sonra yaptıklarına bağlı olarak onun bekâsına ve varlığının gerçekliğine dayandığını bilir. Eğer bu böyle olmasaydı hükümler geçersiz olur, dünyada helal ve haram olmaz, kutsallar çiğnenir, kan dökülür, dünyanın düzeni bozulur, yaratılış işlevsizleşir, doğanlar fani olur, âyetler hükmünü kaybeder ve nesneler bütünüyle ortadan kalkardı. Bunu inkâr edenlere yazıklar olsun! Müşâhede ettikleri bütün tümel ve tikel şeylerin nefsin bedenden ayrıldıktan sonra bekâsına ve varlığının gerçekliğine, işlediği iyilik ve kötülüğe bağlı olarak acılar mahâllinde olduğuna, emir ve yasağın, vaat ve tehdidin ancak nefsin bekâsından dolayı ve onun bekâsına ve kendi âlemine dönüşüne delalet eden en güçlü delil olduğuna dair açık ve parlak deliller, doğru burhânlar ve doğruyu söyleyen diller olduğunu düşünseler, akletseler, bilseler ve buna kesin olarak inansalardı, nefis sarhoşluğundan ayıldığında ve uykusundan uyandığında mutluluğunun hayır işlemekte, marufu yapmakta, kötülük yapmasından ve çirkinlik işlemesinden dolayı pişman olmasında olduğunu anlarlardı. Bu, nefsin bekâsına işaret eden açık delil ve burhândır. Ufuklardaki, unsurlardaki, yerler ve göklerdeki bütün âyet ve alametler onun bâki olduğuna veya kötü işle acı çekeceğine ya da iyi işle mutlu olacağına delalet eder.

Bölüm

Ey vefalı ve merhametli kardeş, bu risâleyi o topluluktan birine vermek sûretiyle zayi etmek sana ve bunu elinde bulunduran herkese haramdır. Onların en büyük amacı ve en önemli gayesi, onu yalanlamak, imkânsızlığını söyleyerek reddetmek, yazarına sövmek ve talibini tekfir etmektir. Onlar bu şekilde ağızlarıyla Allah'ın nûrunu söndürmek, insanları, doğru, hak ve iyi yoldan körlük ve imkânsızlık yoluna saptırmak ve Rahman'ın komşuluğundan ve meyveleri sarkmış cennet gölgelerinden şeytanın komşuluğuna ve sabit cehennemin kökü olan kötü ağacının gölgesine çevirmek isterler. Biz bu yazdığımız ve açıkladığımız hikmetleri sırlar sahibi ve ileri görüşlü İhvân-ı Safâ ve Hullan-ı Vefa için yazdık. Allah onlardan şüphe pisliğini gidersin, onları iftira kirinden arındırsın, onları hayat suyu ile yıkasın, onları rehberlerin doğruluğu ile apaçık hakka ve davetçilerin doğruluğu ile sırat-ı müstakime iletsin. O davetçi rehberler, peygamberlerin, elçilerin, yol gösterici imamların ve raşid halifelerin getirdiklerini doğruluklarına güvenerek ve hakkaniyetlerine mutmain olarak teslimiyet ve imanla alırlar. Onlar kendilerinden yana huzur içindedirler, Allah'ın dostları da onların kesin inançları sebebiyle onlardan yana huzur içindedirler. Onlar gerçekten inanmış kimselerdir. Onlar her gün daha fazla bilgi ile donanırlar ve hikmet bahçesine gelirler. "Allah'ın, yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar, buralarda sabah akşam O'nu tespih ederler."[330] Onlar bununla Allah'ın rızasından ve ahret yurdundan başka bir şeyi istemezler. "Onlar ayakta iken, otururken, yan yatarken Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler: Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın, Sen münezzehsin. Bizi ateşin azabından koru!"[331] Yani bizi din hakkındaki şüphe azabından ve kesin inançtan sonra şaşkınlık azabından koru. Kardeşim, hatırlatmadan sonra zalimler topluluğuyla beraber oturmaman için biz sana şüpheciler ve şaşkınlar hakkında bilgi verdik.

Ey kardeş, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bu risâleleri baştan sona okuman ve o bölümlerden hiçbirine öncesine vâkıf olmadan başlamaman gerekir. Onun ihtiva ettiği hikmeti bilmen seni doğruya yöneltecek ve kesinlik, yetkinlik ve doğruluk mertebesine ulaştıracaktır.

330. Nûr, 24/36-37.
331. Âl-i İmrân, 3/191.

Aklî Risâleler, Ruhsal Birikimler ve İlahi Taşırmaların Anılması Hakkında

Bölüm

Onların birincisi, Pisagorcuların [Pythagoras] düşüncesine göre yazılmış olan Aklî İlkeler hakkındaki risâledir. Bu risâle, nefisleri eğitilmiş ve ruhları uyanma (tenebbühat) kirinden arınmış, duyulurların mânâlarına vâkıf olmuş, tabii varlıkları görmüş ve görülen cismanî varlıkları müşâhede etmiş, aklî taşırmaları, ruhsal birikimleri ve ilâhî feyizleri arzulamış olan ve nefsin cennetler âlemine ve celal ve ikram sahibi Rahman'ın komşuluğuna varmasını hedefleyen kimseler için yazılmıştır.

Bölüm

Bu makale ile istenen ve bu risâle ile kast edilen amaç şudur: Şanı yüce ve ismi kutsal olan Yaratıcı varlıkları ilk yaratmada var ettiği zaman nefiste onun vasıtasıyla var olanları icat etti, onları olanlar içinde takdir etti, analar ve doğanlara göre oluşturdu ve onları ikiden önce gelen birden, üçten önce gelen ikiden vd. başlatarak sıralayıp düzene soktu. Onlardan her bir cins için birbiriyle uyuşan, etken ve edilgen, madde ve sûret, tür ve cins şeklinde özel bir derece ve belli bir son belirledi. Çünkü bunun en sağlam, en iyi, en yetkin, en güzel, en doğru ve en açık olduğunu düşündü.

Bölüm

İlk Geçmişin ve Onu Takip Edenin Anılması Hakkında

İlk akıl önce gelir, nefis onu takip eder. Sonra madde arzu eder, tabiat gönderir. Tabiat sûrete onu inceliklerine ulaştırmak için maddesini iletir. Çünkü onun yetkinliği ve tamlığı bununla mümkündür. Madde nefsi, taşırdığı feyzi ve ihsânı arzu eder. Cisim/beden onun hareket ve yönetimini kabul eder. Nefis, aklın konularından alınmış aklî faydalara arzu duyar, ona rağbetle yaklaşır, bütün işlerinde ona dayanır. Akıl da Rabbinin emrine istek duyar. O'nun sahip oldukları bitmez, aklı lütfu sayesinde kendisinde olan şeyle ile destekler. Akıl, nefis için madde konumundadır. O bütün şeylerden öncedir. Aynı şekilde o da kendi altındakilere yardım eder. Feyiz sürekli, bereket genel ve nimet kapsayıcı olarak devam eder. Misalde ilk akıl, Yaratıcı'sının emri için madde konumundadır. Emir onda nefis ve ruhtur. Bununla tamamlanır ve yetkinleşir. Bundan dolayı ona akıl denmiştir. Nefis akıl için madde konumundadır. Aklın tamamlanması nefis sebebiyledir. Mutlak cisme ait mutlak genel sûret onun

için tamlıktır. Bütün şeylere yayılmış olan madde (heyûlâ) baş gibi, unsurlar sütunlar gibi, doğanlar duvarlar gibi, ondan kaynaklanıp ortaya çıkan şeyler onun sâkinleri gibidir. Böylece ev tamamlanmış, şehir mamur olmuştur. O, bir tek kralın yönettiği bir tek şehir gibidir. O orayı dosdoğru siyasetle yönetir. O Yüce Allah'tır. O, bir tek bedene sahip olan bir tek nefis gibidir. Nitekim aziz ve celil olan Allah şöyle demiştir: "Hepinizin yaratılmanız ve öldükten sonra tekrar diriltilmeniz, ancak bir tek insanı yaratmak ve diriltmek gibidir."[332] Allah'ın emri hepsini kuşatmış olup hükmü tamamında geçerlidir. Onun saltanatında hiçbir şey eksik değildir. Kudreti hiçbir fiilden mahrum değildir. Emir önce de sonra da O'na aittir. Yaratılış O'ndan başlamıştır, O'na dönecektir. Yüce arşın Rabbinden başka ilâh yoktur.

Bölüm
Muvahhit Âlimlerin Yaratılış Konusundaki Bahisleri Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin, bil ki muvahhit filozof ve bilgelerin yaratılışın başlangıcı ve ilk düşünce diye adlandırdıkları şey hakkında kendi yerlerinde bahsettiğimiz, lafızlarında ihtilaf ettikleri, mânâ ve amaçlarında ittifak ettikleri birçok isimleri vardır. Bu bölümde hatırlayanlara öğüt, isteyenlere açıklama olması için ondan yorumlanmış bir sözü ve haber verilmiş bir açıklamayı anlatmamız gerekir. Bazı filozoflar madde ve sûret demişler, bazıları levh ve kalem demişler, bazıları ışık ve karanlık, bazıları cevher ve araz demişler, bazıları ruhânî ve cismânî demişler, bast(genişleme) ve kabz(daralma) demişler, bazıları muhabbet ve şevk demişler, bazıları hareket ve sükûn demişler, bazıları varlık ve yokluk demişler, bazıları zaman ve mekân demişler, bazıları dünya ve âhiret demişler, bazıları neden ve nedenli demişler, bazıları zâhir ve bâtın demişler, bazıları yüksek ve alçak demişler, bazıları saydam ve yoğun demişlerdir. İki esası ifade eden ve onlara işaret eden daha başka iki isim. Filozoflar arasında onların esas ve görüşlerinde farklılık olmadığını bilmeleri için onların esas ve mânâlardaki görüşlerinin ittifaklarını ve lafız ve mânâlardaki ihtilaflarını açıklamak istiyoruz.

Bölüm
Bunun Açıklanması Hakkında

[İki esasın] madde ve sûret olduğunu söyleyenler bununla aklın nefis için sûret ve onun tamlığı olduğunu kast ederler. Nefis akıl için, onun etkilerini kabul etmesi ve onun ışığıyla aydınlanması bakımından madde konumundadır. Akıl ona tamlık sûretini verir ve onu yetkinlik derecesine ulaştırır. Işık ve karanlık olduğunu söyleyenler ışık ile aklın nûrunu içinde bulanıklık olmayan saflığını; karanlık ile nefsi ve onun tabiata meylini kast eder. Onu kabul ettiği ve akıldan mahrum olduğu zaman, yolu onun hakkında konuşur. O zaman karartıcı karanlık olur. Levh ve kalem olduğunu söyleyenler bunlarla akıl ve nefsi kast ederler. Çünkü kalemin yazdıkları Levh-i Mahfuz'da görünür. Cevher ve araz olduğunu söyleyenler, cevher ile aklı kast ederler. Çünkü o, cevherlerin babası, cevherleştiricisi, unsurların unsuru, onların

332. Lokman, 31/28.

unsur yapanıdır. Nefis, akla nisbetle ve ondan oluşuyla araz; altındakilere nisbetle cevherdir. Ondan başkası da altındaki başkalarına nisbetle cevherdir. Ruhânî ve cismânî olduğunu söyleyenler ruhânî ile aklı kast ederler. Çünkü o mutlak Rûh'ul-kuds'tür. İçinde ona katılan bulanıklık ve yoğunluk yoktur. Cismânî ile –cisimlerle birleşmesi ve tabiata meyletmesi sebebiyle– akla nisbetle nefsi kast ederler. Nefis, akla yönelmesi bakımından ruhânî, tabiata yönelmesi bakımından cismânîdir. Bast ve kabz olduğunu söyleyenler, bast ile aklın ışıklarını, faydalarını ve nimetlerini nefse yaymasını kast ederler. Kabz ile faydalandığı şeyi tutması, altındakilere vermesi ve onun altındakileri tutup alması kast edilir. Muhabbet ve şevk olduğunu söyleyenler, muhabbet ile aklın nefse sevgi ile yönelmesini kast ederler. Çünkü akıl nefis için baba konumundadır. Şevk ise nefsin onun faydalarına arzu duyması ve nimetlerini almasıdır. Hareket ve durgunluk olduğunu söyleyenler, hareket ile aklın, kendisinden şeylerin ortaya çıkması için Yaratıcı'sının emri ile hareket etmesini kast ederler. Durgunluk ise nefsin akılda sâkinleşmesini ve onunla huzura kavuşmasını kast ederler. Varlık ve yokluk olduğunu söyleyenler, varlık ile kendisinden başka ilâh bulunmayan ve her mevcudun sebebi olan Mabud Efendi'den cömertliğin taşmasından önceki ilk mevcut olan aklı kast ederler. Yokluk ile nefsi kast ederler. Aklın olmaması halinde yok (madum) olunca nefis akla ve onun kendisinden önce olmasına nisbetle yokluktur. O asıldır. O, nefsin varlığıdır. Zaman ve mekân olduğunu kast ederler, zaman ile aklı kast ederler. Çünkü o zamanların zamanı ve devirlerin devridir; zamanın esası olan hareket ondan başlamıştır. Mekân ile nefis kast edilir. Çünkü mekân, aklın ona verdiği faydalardan, nefsin bunu ondan almasından ve onun etkisiyle genişlemesinden dolayı mekân olmuştur. Nefis mekân, akıl mekân kaplayandır. Akıl zaman, nefis zamanda bulunandır. Dünya ve âhiret olduğunu söyleyenler dünya ile nefsi kast ederler. Çünkü o onun imarının ve âlemindeki hayatın sebebidir. Âhiret ile akıl kast edilir. Çünkü o canlılık (hayevan) yurdudur ve Rahman'ın komşuluğudur. Neden ve nedenli olduğunu söyleyenler neden ile aklı, nedenli ile nefsi kast ederler. Çünkü akıl nefsin nedenidir. O, nefsin varlık sebebidir. Mebde ve mead olduğunu söyleyenler, mebde ile aklı kast ederler. Çünkü o, şeylerin başlangıcının esasıdır. Mead ile nefis kast edilir. Çünkü nefis, faydalanma ve maddesini alma vakti ona döner. Zâhir ve bâtın olduğunu söyleyenler, zâhir ile âyetlerinin görünmesi ve varlıklarının açıklanması sebebiyle aklı kast ederler. Bâtın ile güçlerinin akışını gizlemesi, ruhânîyetlerinin duyulurların içlerinde, cismânîlerin gizliliklerinde ve tabii şeylerin inceliklerinde olması sebebiyle nefis kast edilir. Bu burhânın doğruluğu ve bu açıklama sayesinde filozofların onun (nefsin) maksatları ve amaçları hakkındaki görüşleri uyuşmuş; dil ve lafızları hakkında farklılaşmıştır.

Bölüm

Yaratılmış İki Esasın Yaratılmış İki Dal ile Karşılaşması Hakkında

Bu iki isim, yüce âlemdeki iki yüksek ve lâtif (saydam) esasa verilince, alçak âlemde de o ikisinin karşısında benzeri iki isim olur. Bundan dolayı filozofların duyuda açık ve dokunmada mevcut olması nedeniyle söyledikleri ve niteledikleri yoğun ve saydam, yaş ve kuru, ağır ve hafif, diri ve ölü, fazla ve eksik, cansız ve büyüyen [sesi çıkan],

konuşan ve suskun, erkek ve dişi de aynı şekilde Ay feleğinin altındaki oluş ve bozuluş âleminde bulunan tikel nefse ve doğal cisimlere işaret etmektedir. Bu mahâllerde düşünen (natık) nefis, yüce âlemde aklın mahâlli gibi ve *Sidre-i münteha*'nın mahâlli gibidir. Bu nefis için tabiat, tümel akıl için tümel nefis konumundadır. Bu tikel nefis tikel akıldır. Tabiatın güçleri onun için tikel nefisler gibidir. Tikel nefis yüce felekler vasıtasıyla tümel nefsin feyzini kabul edince ve meleklerle desteklenmiş olan peygamberlere uyunca yükselir ve parçanın mahâllinden bütünün alanına, Sidre-i münteha'daki melekler mahâlline çıkar. Orada (tikel nefis) mekânın sıfatını gözün kendisinden geri dönmesi sebebiyle idrak edemez. Göz bitkin, fikir aciz kalır. Aynı şekilde hayvanî güçler matematik öğretileri (riyazî tealim) sayesinde tikel nefislerin feyzini kabul edince herhangi bir günde tikel nefisler mertebesine ulaşır ve insanî sûretler vasıtasıyla yükümlülükle ilgili öğretileri kabul eder. Hayvanî nefislerin düzgün sûrete [müstakim] geçişi de böyledir. Bundan dolayı hayvan mertebesinin sonunun insan mertebesinin başına bitişik olduğu söylenmiştir. İnsan mertebelerinin başı, dokunulan şeylere sahip duyulur nesneleri, matematik ilimlerini bilmek ve öğretmektir. Nihâyeti ilâhiyat ilimlerine ulaşmak ve sonra yüce melekler zümresine girmektir. Bundan sonra o, ne insanî mertebeye, ne cismanî sûrete, ne doğal maddeye, ne hayvanî güçlere, ne de bitkisel nefse döner. Bu sayede unsurlardan bitkisel sûretler vasıtasıyla elde edeceği gıdaya ihtiyaç duymaz. Onun gıdası, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin aklına gelmeyen aklî konular ve ilâhî taşırmalardır. Bu, eskimeyen ve yok olmayan krallıktır. Bu yeni krallık, Allah'ın keramet yurdunda, rıza ve nimet mahâllindeki krallığıdır.

Bölüm

Yüce Allah'ın İnsanların Anlayışlarına Yaklaşan Zikri Hakkında[333]

Kardeşim, bil ki övgüsü ve azameti yüce olan Yaratıcı'nın bütün varlıklardan önce olduğu insanların zihinlerine yaklaştırılarak söylenir. Tıpkı sayı olan birin diğer sayılardan önce olması gibi. İşte aziz ve celil olan Yaratıcı da varlıkları böyle var etmiştir. Nasıl ki sayı olarak iki birden sonra gelir; akıl da Yüce Yaratıcı'nın ilk yarattığı varlıktır. Daha sonra ondan doğuştan gelen akıl, ondan da kazanılmış akıl var oldu. İşte bu, aklın varlıklar içindeki derecesini gösteren bir delildir. Yine nasıl ki üç ikiden sonra gelir; aynı şekilde nefis de varlık mertebelerinde akıldan sonra gelir ve onun üç çeşidi vardır: Bitkisel nefis, hayvanî nefis ve natık (insanî) nefistir. Bu tasnif, nefsin varlıklar içindeki derecesini gösteren bir delildir. Yine nasıl ki dört üçten sonra gelir; aynı şekilde heyûlâ da varlıkta nefisten sonra gelir. Onun da varlıklardaki derecesini göstermesi için dört çeşidi vardır: Yapılmış heyûlâ, tabii heyûlâ, tümel heyûlâ ve ilk heyûlâ. Sonra beşin dörtten sonra gelmesi gibi tabiat da heyûlâdan sonra gelir. Tabiat da beşe ayrılır. İlki, feleğin tabiatıdır, kalan dördü de feleğin altında yer alır. Altının beşten sonra gelmesi gibi tabiattan sonra da mutlak cisim gelir. Bunun sonucunda da cismin altı yönünün olduğu söylenir. Sonra yedinin altıdan sonra gelmesi gibi cisimden felek oluşur. Bunun sonucunda da feleğin görevi, menzilleri belli yedi yıldız

333. Çeviri: Tahsin Yurttaş.Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü Araştırma Görevlisi.

üzerinde cereyan eder. Bu da onun varlıklar içindeki konumunu göstermesi içindir. Yediden sonra sekizin gelmesi gibi unsurlar da feleğin içinde varlık bulur. Bu yüzden ona sekiz karışımlı da denir. Buna göre yer, kuru ve soğuk; su, soğuk ve nemli; hava, sıcak ve nemli; ateş, sıcak ve kurudur. Bu sekiz vasıf da o maddelerin tümel varlıklar içindeki yerlerini gösterir. Dokuzun sekizden sonra gelmesi gibi doğumla var olanlar da ondan sonra gelir. Bu yüzden ona dokuz çeşitli denir. İşte bu dokuz ana tümel, tıpkı dokuzun sayıların en sonuncusu olması gibi onların sonuncusudur. Bil ki tümel varlıklar içinde yerini göstermesi bakımından doğan üç cins de dokuza ayrılır. O da dokuzun tekli sayıların sonuncusu olması gibi diğer dokuz sınıfın sonuncusudur.

Ey kardeş, üzerinde düşün, farkına var ve bunları bil! Bil ki nefisle birlikte sıralanan bütün bu şeylerden her birinin birer derecesi ve varlık mertebesi vardır. Yine nefis, diğer şeyleri dirilten ve onun hareketiyle hareketlenen, akledilen şeylerin tamamı üzerinde etkin olarak onları en ileri ve yüce gayeleriyle birlikte nihâî hallerine ulaştırandır. Akıl da onu destekler. Yüce Yaratıcı onun var edicisi, Yaratıcısı, varlığını devam ettiricisi ve bâki kılıcısı iken vehimli bir kişi nasıl olur da zihnini bulandırarak onun hiçbir varlığı olmadığını ve cisimlerin varlığına öncelenmediğini vehmedebilir? Onun yokluğunda cisimlerin nasıl varlığı olabilir! Hâlbuki bizâtîhi bununla isimlendirilen ve cisimlere sûreti kendisi vasıtasıyla verilen odur. Eğer nefis ve onun varlığı olmasaydı ona cisim denmezdi ve onun resmi (eksik tanımı) bilinmezdi. Olsa bile ancak nefsin cismi ya da rûhun bedeni denirdi. Tıpkı *oturana ait* veya *binenin atı* denmesi gibi. Bu da bir şeye benzemezdi. Bu konuda burhâni delil ise ev sâkininin varlıkta evden önce olması, ev yıkıldıktan sonra bile oturanın bâki kalmasıdır. İlkin açıkladığımız gibi, evi yıksan bile bu böyledir ve tersini düşünmek mümkün değildir. Ayrıca yapıcısı olmaksızın "ev, sâkini için kendiliğinden oluştu" ya da seyisi olmaksızın "at, binicisi için kendiliğinden sürüldü" demek de doğru değildir. Aynı şekilde aklen ve mantıken nefis, cisimden sonra oluştu demek de caiz değildir. Hakka en yakın, doğruya en uygun, aklın delilince en doğru olan görüş, nefsin ezeliliği, bedenin nefsin varlığından sonra olması ve dilemenin tamam olması ve iradenin olgunlaşması için nefsin onunla birleşmesi gerektiği görüşüdür. Nefislerin bilgisine kör olup onun yokluğuna kanaat getirenler; böylece onu yok sayanlar, en büyük günahları işlemeye sevk edilenler, sonuçta da âhiret cezasının korkusunu unutup bu düşünceyle kendilerini mutmain sayanların ne yazık ki o gün hiçbir varlıkları olmayacak! "Kendileriyle arzuladıkları şeyler arasına bir engel konmuştur..."[334] Yine Allah, onlar hakkında şöyle buyurdu: "...öyle ki sonunda kendilerine vaat edilen şeyleri gördüler..."[335] "Doğrusu biz sizi yakın bir azapla uyardık. O gün kişi ellerinin önden gönderdiğine bakar ve inkâr eden kimse; keşke ben toprak olsaydım, der."[336] Yani nefsi bu şekilde söyler. Nefsi, cevheriyle tutuşturulan o azabı gördüğünde, keşke yok olan bir cisim olsaydım ki der; –eğer öyle olsaydı– o (cisim) toprağa karışacak, ona azap dokunmayacak ve cezanın elemini hissetmeyecekti! Dinî burhân, şer'î delil, nefsin bedenden sonra da bâki olduğunu, ayrıca bedenden

334. Sebe, 34/54.
335. Cin, 72/24.
336. Nebe, 78/40.

de önce var olduğunu söyler. Yüce Allah'ın buyurduğu gibi: "Ant olsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker huzurumuza geldiniz..."[337] Yani ruhlar âlemi günahtan ve cisimler âlemine düşüşten öncedir. "Size verdiğimiz dünyalık nimetleri de arkanızda bıraktınız."[338] Yani sizin için kendisiyle itaate dair işleri yapabildiğiniz vasıtalar kıldığımız cismânî araçlardan sizi faydalandırdığımız o şeyleri geride bıraktınız. O vasıtalar ki onların işaretleri üzerinde düşünüp, gece ve gündüz uğrayarak yerler ve göklerdeki apaçık alametleri hakkında tefekkür etmeleri gerekirdi. Siz ise, size temin ettiğimiz dünyalık bütün imkânları artık arkanızda bıraktınız. Siz cismânî lezzetlere ve maddi şehvetlere düşkünlük gösterdiğiniz sırada bütün bu imkânlar ve bineklerinizi sizden çekilip alındı. Böylece çölün karanlıklarında yapayalnız kaldınız. Sonra malum, tıpkı sizi ilk yarattığımız haldeki gibi kıyâmet günü bize tek başınıza geldiniz. Artık sizin yanınızda bir şefaatçi de görmüyoruz ki size şefaat etsinler! Yani sizde ne sâlih ameller ne de acıklı azabı kaldırıp size aracı olacak tertemiz hayırlı işler gördük! İşte tam bu vakitte şöyle derler: "Keşke geriye dönebilseydik de"[339] daha önce yaptıklarımızdan farklı iyi şeyler yapabilseydik. Onlara denildi ki: "Biz size ömür vermedik mi?"[340] Öğüt alacak kişinin öğüt alacağı ve ibret alacak kişinin ibret alacağı kadar, sâlih amel işleyip şükredecek kişinin ihtiyaç duyduğu kadar süre vermedik mi?. Şimdi bu hitaba muhatap olan kimse, düşün, hitap sadece nefse mi yoksa toprak olacak olan ölü bedenlere mi? Allah akıl sahiplerini muhatap alarak onlara hatırlatır. Artık kim bu hitabı kabul eder ve ona cevap verirse o kurtulur. Fakat bu burhâni delili yalanlayan kişi için kötü bir son ve acıklı bir cezadan kaçış için neresi vardır? Ey kardeşim, Allah bizi, seni ve farklı yerlerde bulunan tüm kardeşlerimizi bu sapkın saptırıcı helak olan topluluktan kurtarsın! Şüphesiz ki O Rauf'tur Rahim'dir, Cömerttir, Kerim'dir. Güç ve kudret sadece Yüce Allah'a aittir.

Bölüm

İkinci Risâlenin Anılması Hakkında

Bu risâle, İhvân-ı Safâ ve Hullân-ı Vefâ'nın görüşüne göre, aklî ilkeler hakkındadır. Yine o, Pisagorcu filozofların, varlıkların Yaratıcı'dan olduğuyla ilgili görüşlerine uygun olduğu hakkındadır. Tıpkı sayıların birden çıkması gibi. Tümel ve tikel tüm varlıkların sebebi Yaratıcı'dır. Onların varlık hiyerarşisi içindeki yerleri de birin ikiden önce olması gibi sayıların doğru sıralaması şeklindedir.

Bölüm

Bu, görüşlerin en doğrusu, sözlerin en sahihi ve delillerin en açık olanıdır. Bu yüzden bu görüş sahipleri kardeşlerimizin –Allah onları ve bizi kendisinden bir ruh ile desteklesin– görüşlerini onaylamıştır. Ki onların görüşleri de şeyleri Allah'ın koymuş olduğu yere koyma ve yaratmış olduğu fıtrat üzere kabul etme görüşüdür.

337. Enam 6/94.
338. Enam 6/94.
339. Bakara, 2/167.
340. Fatır, 35/37.

Böylece şeylerin düzeni istikamet üzere, kısımları orta, oranları düzgün ve kökleri de sabit olur. Eğer bu şekilde kesin, yapısı düzgün ve en iyi şekilde yapılmış tarzda olursa kendisine takdir edilen oranlarında farklılık, eksiklik ve fazlalık da olmaz. "Allah'ın verdiği renge uyun; rengi Allah'ınkinden daha güzel olan kim vardır? 'Biz O'na kulluk edenleriz' deyin."[341] Bu ve benzeri âyetlere bakıp yerin ve göklerin yaratılışı hakkında düşünürsen –ki bu mukaddes şeylerle ilgilenenlerin görüşüdür– bu vesileyle ruhânî meleklerin derecesine yükselir ve cismânîlikten kurtulursun.

Bölüm
Üçüncü Risâlenin Anılması Hakkında

Bununla filozofların görüşleri kast edilir: Âlem, ruh ve nefis sahibi büyük insan, canlı, bilen ve Yaratan'ına itaatkârdır. Rabbi onu yarattığı gün tam ve mükemmel bir şekilde yaratmıştır. Bütün yaratılmışlar tamamen âlemdedir; âlem de onların tamamını kapsar. Âlemin dışında başka bir şey yoktur. Ne boşluk ne de doluluk. Âlem bir mekânda da değildir. Onun içinde olan her şey ona vekalet eden mekândır. Âlemlerden mekânda bulunan her biri, âlemin mekânlarından sayılmaya daha layıktır. Bu onun içinde, üzerinde, ondan ve onunla şeklinde mekânlaşan her bir şeye göre de böyledir. Onun mekânları ve imkânları içinde bulunan her şeyin aynı şekilde zamanları da takdir edilmiştir. Ondan, onun içinde, onunla ve onun için olan şeyler meleklerin vekilliğiyle olur: "Allah'ın kendilerine verdiği buyruklara karşı gelmeyen, kendilerine buyrulanları yerine getiren."[342] "Ve her biri belli bir yörüngede yüzerler."[343] "Gece ve gündüz, ara vermeden tespih ederler."[344] Yani Allah'a ibâdet ederek. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: " 'Bizim her birimizin belli bir makamı vardır. Biziz, o saflar halinde dizilmiş olanlar, gerçekten biziz. Şüphesiz o tespih edenler biziz.»[345]

Bölüm
İnsanın Küçük Âlem Olduğunun Açıklanması Hakkında

İnsan, büyük insan olan büyük âlemin bir özü ve küçük âlemdir. Nitekim biz *İnsan Küçük Âlemdir: Mahiyeti ve Yapısının Keyfiyeti Risâlesi*'nde bunu açıklamıştık. Buna göre o büyük âlemin bir özeti/özüdür. Biz, kapsayıcı olan risâlenin bu bölümünde âlemin yapısının nasıl olduğunu zikretmeyi ayrıca büyük âlemin, basiretle bakan bir kimse için küçük âlem olan insanın sûretine benzediğini ortaya koymak istiyoruz. Böylece bu onun için bir ders olsun ve Yüce Allah'ın onu yaratmaya muttali olduğunu, küçük olsun büyük olsun, hiçbir işin O'ndan zerre miktarınca uzak olamayacağını ve O'nu mutlaka sayacağını bilsin! Allah'ın buyurduğu kitapta şöyle geçer: "Vah bize, eyvah bize! Bu nasıl bir kitapmış!"[346] Orada durdurulduklarında ve âyetlerini anladıklarında:

341. Bakara, 2/138.
342. Tahrim, 66/6.
343. Yâsin, 36/40.
344. Enbiya, 21/20.
345. Saffât, 37/164-166 Burada konuşan sûrenin ilk âyetlerinde nitelikleri belirtilen "sıra sıra duran" meleklerdir. (y.h.n.)
346. Kehf, 18/49.

"Küçük büyük bir şey bırakmadan hepsini saymış! derler. Yaptıkları her şeyi ortaya konmuş bulurlar. Rabbin kimseye haksızlık etmez."[347] O kitabın ismi Levh-i Mahfûz'dur. Onda şeylerin sûretleri vardır. O okuyuşunun hakkını verip âyetlerini düşünenler ve alametleri üzerinde duranlar için satırlarla ve yayılmış deriler üzerinde yazılmış bir kitap, kaynayan bir deniz ve Allah'ın emriyle yükseltilmiş bir çatıdır. Yine bu, İblis ve tüm askerlerinin içinde bulundukları durumun bilgisini kuşatan bir kitaptır. İşte Allah'ın yarattıkları bunlardır. Şimdi öyleyse siz de Allah dışındaki o varlıkların neyi yaratacaklarını bir gösterin bakalım! O, Allah'ın insan âlemine verdiği bir sûrettir. Bu şahıs, tümel nefisle birleşmiştir. Akıl da onunla birleşmiştir. Allah'ın işi tam bir kudretle onu kuşatmıştır. Ki onun altında olanlar da O'nun tasarruf yetkisiyle ve O'nun isteğiyle olmuştur. Akıl da onun itaate dönük yüzüdür. Akıl, ilâhî yardımın nûrlarıyla parlar. Tümel nefis ise onun ondan, O'nun emri ve yasaklamasıyla sadır olan sadrıdır. Cevheri ve taşması ondandır. Dokuz felek ise onun oyuğudur. Yedi yıldız ise insanın yüzündeki yedi kısım gibi onun (âlemin) organlarıdır. On iki burç ise onun duyularıdır. Ondan sirâyet eden nefsani güçler ise onun rûhu, nefisleri doğum cinsiyetleri, çeşitli şekillerden oluşan cismindeki gariplikleri de garip eklem yerleridir. Oluş ve bozuluş âlemi, açan ve daraltıcı olan onun elidir. Güneş ve Ay, parıldayan ve nûrlu olan iki gözüdür. Yerin ve tabiatın merkezi onun ayaklarıdır. Allah'ın emri onu kuşatmıştır. O kudret feleğinde giden ilâhî iradenin bir örtüsüdür. Allah Teâla ise ondan haberdardır. Onu takdir ve tedbir bakımından kuşatmıştır. Allah'a bu konuda bir yardımcı yardım etmemiş ve onun bir destekçisi de olmamıştır. Ayrıca onu yaratmak için düşünmeye de ihtiyaç duymamış bir danışmanla da istişare etmemiştir. O her türlü eksiklikten münezzehtir ve O yüce ve uludur.

Bu açıklamalar âlemin büyük bir insan, insanın da küçük bir âlem olduğunu gösterir. O âlemin cümlesinden bir özdür. Maddesini ondan almıştır. Biz *İnsan Küçük Âlemdir Risâlesi*'nde âlemin insanın cevherleri ve bedeninin yapısıyla uyum içinde olduğunu açıklamıştık. Öyle ki (insan) bütün varlıklar ve –alçağı yücesi fark etmez– bütün yönleriyle büyük âlemdedir. *Âlem Büyük Bir İnsandır Risâlesi*'nde benim kast ettiğim temel amaç, cins, tür ve şahıs olarak mevcudatı diğer cinsleriyle birlikte bilmektir. Tıpkı insan topluluklarının kabilenin altında, aşiretlerin de bu insan topluluklarının altında, aşiret soylarının ise bu aşiretlerin altında toplanması gibi. Onların altında da sırasıyla sülaleler ve akrabalar vardır. Yine bu bir şeriata benzer ki onun da pek çok alt farzları, çeşitli hükümleri vardır. Her ne kadar bu farzların farklı sünnetleri ve birbirinden farklı tanımları da olsa onların hepsini tek bir din kendi bünyesinde toplar.

Bölüm

Nefsin Tek Bir Âlem Olduğunun Açıklanması Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendisinden bir ruh ile desteklesin, bu makaleleri düşün! Bil ki nefis kendisinden yayılan tüm güçleriyle tek bir cevherdir. Yine o tek bir âlem, melekî bir sûrettir. O, dünyaya ait cisimlerden ayrılıp doğal şehvetlerden uzaklaştığında güçleri ve cevherleriyle bizâtîhi ayrı bir varlık olur. O dört ayrı dalı

347. Kehf, 18/49.

olan bir ağaç gibi dört kısımdan oluşur. Bunlar akıl gücü, nâtık güç, büyüme gücü ve hayvanî güçtür. Bunlar bilkuvve müdrik ve tabiatlarıyla faaldirler. Onların da yedi gücü vardır: Akıl gücü, hafıza gücü, hatırlama gücü, mütehayyile gücü, tefekkür gücü, nâtıka gücü, bilme gücü. Bunlardan da döndürüldüğü feleklerle bağlantılı on iki ruhânî güç ve yedi nefsani madde çıkar. Yedi yıldız yayılır. Ondan da tabiata dört madde sirâyet eder. Her bir madde aleti olan alt kısımlara ayrılır. Ta ki Ay feleğinde son bulana kadar. Ay feleğinden ise oluş ve bozuluş âlemi çıkar. Onun bir kısmı madenlerin belirmesi, bir kısmı bitkilerin çıkması bir kısmı hayvanlarla ve bir kısmı da insan âlemiyle oluşur. Bu sûretle o, ince hikmetlerle örülü bir bedenin sûretine ve kendisine yaklaşıp yakınlaşmak için yönelen sağlam bir yapıya benzer. Sonra böylece hayvanın tüm cisimleri insan sûretinin misali üzeredir. Fakat o yapı, özellikleri bakımından zıttır ve aşağıların aşağısına dönüktür. Çünkü o ağır tabiatlı, karanlık ve düşük mizaçlıdır. Bu yüzden düşük, eksik ve rezil nefisler onda görünür. Yine sağırlık, dilsizlik ve körlük ondan kaynaklanır. Bu sıfatla nefis âlemi, içinde barındırdığı tüm nefsani güçler ve ruhânî hareketlerle birlikte tek bir nefis ve tek bir insandır. Aklı onun rûhu ve onu kuşatan düzenleyicisi olur. Aynı şekilde akıl da tek bir cevherdir, şeffaftır, tamamı erdemdir, ayrılığı ve gayrılığı yoktur, bozulmaz ve yok olmaz, düşmez, artmaz, ruhların bedenlerle birleşmesi gibi birleşmez. Onun birleşmesi saf tabiatlarla birleşen nefislerin cevherleriyle birleşmesidir. Onun nefislerde görünürlüğü temiz bir iz olarak parlamasıyla olur. Böylece nefiste onun nûrları görünür olur, bereketi ona yayılır. O nefsin yüce cevherleriyle, erdemli kısımlarıyla ve mükemmel gayeleriyle tek bir insan olur. Böylece onun Allah'ın takdir ettiği için ölümsüzlüğünün garantisi olan ve kendisinden asla ayrı olmayan rûhu tamamen bir saflıktır. Emir tam olarak onunla birdir ve rûhun bedenden ayrı olması gibi ya da yoğun olanın hafiften ayrılması gibi onunla emir arasında bir ayrılık yoktur. Allah nefsin, heyûlânın, cismin, tabiatın taşıdığı sıfatlardan münezzehtir. Dolayısıyla bu sıfatlar bütün varlığın varlık sebebine atfedilemez. Cömertliği kabul eden bütün varlıkların sahip olduğu kerem de O'ndandır. O, sebeplerin sebebi ve ulaşmak isteyenlerin gayesidir. Ey kardeş bu yüce ilmi öğren, onu tefekkür et! Artık onu arayanlar için hidâyet yolu apaçık belli olmuş, yolcuları için hak yolu zâhir olmuştur. Allah dosdoğru yola iletir.

Bölüm
Âlemin Bütün Kısımlarının ve Onun Allah'ın Emri Kapsamında Olduğunun Bilinmesi Hakkında

Kardeşim –Allah seni ve bizi kendisinden bir ruhla desteklesin– bil ki âlemin tamamı, ondan ayrı olmaksızın ve Ondan kaçmaksızın içindekilerle birlikte Allah'ın emri altında ve kapsamındadır. Yine âlem O'nun gücü ve iradesi altındadır. Başından sonuna ona en yakın olan ise akıldır. O kendisinden Allah'ın birliğine ulaşılan, nazar edilen ve önünde durulan en büyük örtü ve en büyük kapı gibidir. O sebeplerin ilkidir. Onun süfli âlemde/dünyada bir misali vardır. Yüce Yaratıcı olmasaydı her şey çift çift olurdu. Öyleyse O Bir, Tek, doğmamış ve doğurulmamış Samed'tir (vardır). Yüce âlemdeki tümel aklın benzeri (süfli âlemde) tikel akıldır. Ki o, süfli âlemin yüzü ve

düzenleyicisidir. Aynı zamanda aralarında ihtilaf ettikleri konularda hüküm verendir. Sonra tümel nefis gelir. O yüce fakat boyun eğenlerin ikincisi, saygın melekler ve arşın taşıyıcı melekleridir. O, gökleri ve yeri kaplayan geniş kürsüdür. Onun da süfli âlemde bir benzeri ve örneği vardır. O da tümel nefsin semavi feleklerin cevherlerini kuşatması gibi tabi cisimlerin bütün doğumlarını/doğanlarını koruyan tikel nefistir. Mertebe olarak daha sonra felekleri olan ve ana unsurların olduğu süfli âlemde benzeri olan ilk heyûlâ gelir. Sonra kendisine sûretlerini veren felekleri tamamlayan nefsani sûret (mertebesi) gelir. Böylece onun da insanî sûret âleminde bir benzeri vardır. O da tabi cisimlerin yetkinliği, duyusal şahıslardır. Sonra kapsamındaki tüm şeylerle birlikte mutlak cisim gelir. O, tüm felek ve yıldızları kuşatan felektir. Dört unsura gelince onlar, ateş, hava, su, topraktır. Böylece toprağın merkezi, kapsamındaki bütün bileşenleri içerir. Eşyanın tamamı birbiriyle bağlantılıdır. Allah'ın işi ise tüm boyutlarıyla hepsini kuşatandır. O, hiçbir şey kendisinden kaçmayacak şekilde onlara muttalidir. Bütün bunların gayesi Allah'ın eliyle yazdığı kitabının kıraatini bilmek, onun yükselttiği yüce çatıya bakmak, İblisi ve avenesini ona ulaşmaması için mahrum bıraktığı ilmiyle kuşanmaktır. Ki onların bu ilme ulaşmaları haram kılınmıştır. Kişi onu (ilmi) elde edebilirse bütün gücüyle onu korumalıdır; eğer onu kaybederse bundan sorumludur. Allah'ın sözü şöyledir: "Hepinizin yaratılması da, tekrar diriltilmesi de bir kişininki gibidir."[348] Yine Onun sözü şöyledir: "Herkesin, yaptığı iyilik ve kötülüğü karşısında hazır bulduğu günde (insan) kötülükleri ile kendisi arasında uzun bir mesafe bulunsun isteyecektir. Allah, kendisine karşı (gelmekten) sizi sakındırıyor. Allah kullarına çok şefkatlidir."[349]

Bölüm

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendisinden bir ruhla desteklesin, bil ki içindeki tüm şeylerle birlikte marifete delalet eden kapsayıcı söz olduğu müddetçe bu risâleyi olduğu gibi bırakmak ve aynı sözü tekrar etmek hikmettendir. Bu, risâlenin ihtiyaç duyduğu şeyi yerine getirmesi içindir. Aksi takdirde risâlelerin tamamı yitip giderdi, tümüyle onun yerine geçer ve sadece ona bir fazlalık olurdu.

Bölüm

Yüce Allah buyurur ki: "Hepinizin yaratılması da, tekrar diriltilmesi de bir kişininki gibidir."[350] Yani eğer akıl vasıtasıyla tümel nefse onun kereminden bir taşma olmasaydı âlem tümden yok olur, kısımları iptal olur ve bir anda düzeni bozulurdu.

348. Lokman, 31/28.
349. Âl-i İmrân, 3/30.
350. Lokman, 31/28.

Bölüm
Bunun Açıklanması Hakkında

Filozoflar, tümel cisim dediklerinde onunla âlemin tamamını kast ederler. Tümel nefis ise onu hareket ettirendir. Tümel akılla, tümel nefsi destekleyen ilâhî gücü kast ederler. Bu güç onu hareket ettiren bütün cisimlere sirâyet etmiş, onu kuşatmış, açığa çıkarmıştır. Fiilleri ise onunla ve ondandır. Onlar ilk heyûlâ dediklerinde ise onunla uzunluk, derinlik ve genişlikten önce olan cevheri kast ederler. Mutlak cisim dediklerinde ise, uzunluk, genişlik ve derinliği olan cevheri kast ederler. Çünkü bu özellikler mutlak cisimde vardır. Basit cisimler dediklerinde ise onunla felekleri, yıldızları, ateş, hava, su ve topraktan oluşan dört unsuru kast ederler. Basit nefisler dediklerinde hareket ettirici ve cisimleri yöneten tümel nefsin güçlerini kast ederler. Filozoflar kitaplarında ve risâlelerinde bu güçleri ruhânî melekler olarak isimlendirirler. Doğan (müvellede) cisimler dediklerinde ise bitki hayvan ve maden çeşitlerini kast ederler. Hayvanî, bitkisel ve madeni nefisler dediklerinde bu cisimleri hareket ettiren ve düzenleyen basit nefsin güçlerini kast ederler. Tikel cisimler dediklerinde ise onunla hayvan, bitki, maden şahıslarını ve insan eliyle yapılan diğer şeyleri kast ederler. Müteharrik nefisler dediklerinde onunla tikel cisimlere sirâyet edip onu düzenleyen onu açığa çıkaran hayvanî, bitkisel ve madeni nefsin güçlerini kast ederler. Onun fiilleri Ayaltı âlemde var olan şahıslardan tek tek ortaya çıkar. Bu açıklama yeterli oldu. Burhânın tasdiğine göre âlem tümüyle Yaratıcı'ya itaat eden ve O'nun birliğiyle beraber Yaratıcısı olduğuna şâhidlik eden tek bir insan gibidir.

Bölüm
Tikel Nefislerin Tümel Nefislerin Güçleri Olduğunun Açıklanması Hakkında

Filozoflar tikel nefisler dediklerinde onunla süfli, merkeze düşen ve yayılan gücü kast ederler. Bu güç tabiat âlemini özler. O, tespih etmeye ve nûrlar âleminde takdis etmeye ara vererek aklî taşmayı kabulden geri kaldığı için merkezin kararına (süfli âleme) düşürülüp orada fiziksel şahıslar ve aletlerle birlikte kulluk sorumluluğu ve itaatin zorluğuyla baş başa bırakılmıştır. Şimdi artık o onunla birlikte olmuştur. Eğer günahlarından tövbe eder hatalarından pişman olursa ona geri dönebilir. Bu yüzden o tümel akla ilgi ve sevgi besler. Allah da bu yüzden peygamberler ve uyarıcılar gönderip onları kendisine yakın meleklerle desteklemiştir. Eğer o nefis tövbe eder ve yönelirse o zaman huzur ve mutluluk âlemine ve ona kızgın olmayan Rabbine geri dönebilir. Yok eğer isyan eder, reddeder, bunda ısrar eder, uyarıcılara karşı kibirlenir, kendisine hatırlatıldığı halde öğüt almaz, gösterildiği halde görmez ve hayret etmez, dağın zirvesinden akıp gelen selin önünün kesilmesi gibi eğer bağlarını keserse o zaman aşağıların aşağısına iner ve bu durumda bazen bir bozuluşla derecesi düşer, bazen de oluş yoluyla bedenler mahâlline yönelir, bazen zaman onu hükmü altına alır, zamana zıt davranır, farklı ufuklarda dağılır, topluluklardan uzaklaşır. O malum vakit ve sınırlı ecel geldiğinde, sonun vakti yaklaştığında, her şey tamam olduğunda ve bulutların arasından Rabbin göründüğünde, melaike-i kiram huzura geldiğinde, Rab hükmünü

vermek için ortaya çıktığında, gözetleyici melekler hazır tutulduğunda, mizanlar kurulduğunda, cennet ve ateş arasında karşılık bekleyenler için sırat açıldığında, şâhidler çağırıldığında, günahkarlara kulakları ve gözleri şâhidlik edip onların ağzını mühürlediğinde, bu şekilde derileri yapageldikleri şeyleri konuştuğunda ve gün "bir kimse daha önce inanmamışsa veya inancıyla bir iyilik kazanmamışsa, imanı ona fayda vermez."[351] denildiğinde onlar birleştirilir ve birbirine eklenir. İşte bu vaat edilen gün yayılan güçlerini ona sunması için tümel nefsin açığa çıktığı gündür. Bunun örneği tıpkı bir kralın kendisine yaklaştırmak için ordusunu hazırlayıp askerlerini ülkenin her tarafına dağıtması, onlara yönetim görevi vermesi, onlara emir vermesi, bazı şeyleri yasaklaması, elçilerine, danışmanlarına ve has dairesine görevlerini uygulatması gibidir. Bundan sonra (halktan) kimi onları kabul eder kimi de itaat etmekten geri kalır ya da isyan eder. Kimi de onun gönderdiği elçilere büyüklenip onu öldürür. Ancak onların sonları yaklaştığında, kral askerlerini ülkenin her tarafından ve devletinin her bucağından toplar sonra onları hesaba çekip cezalandırmak için kendisi başta olmak üzere onların üzerine gider. Bundan sonra artık kim itaat eder, ona yönelir, otoriteyi kabul eder ve tövbe ederse ona nimet verir, iyilikte bulunur, kendine yakın eder, onu nimete boğar ve merhameti onu kuşatır; fakat kim de emrini ve nehyini yerine getirmede geri durur, onun yasaklarını çiğner, günah saydıklarını işler, elçilerini ve seçkin adamlarını öldürürse onu da ebediyen küçük düşürücü bir azaba, sürekli bir belaya sokar. İşte kralın adamlarına, askerlerine ve ülke halkına karşı bu muamelesi Yüce Allah tarafından da teyit edilmiştir: «O gün Ruh ve melekler saf saf dizilir. Kendisine Rahmân'ın izin verdiği dışında kimse konuşamaz ve konuşacak olan da ancak yerli yerinde söz söyler.»[352] Böylece hüküm veren hâkim Allah'tır. Melekler ise nefislerin kazandıklarına şâhidlik eder ve onlar nefislerin yapa geldiği şeyleri kayıtlarına alırlar. "Allah, onu bir bir saymış, onlar ise onu unutmuşlardır."[353] Hesap olup, Allah'ın emriyle sorgu gerçekleştiğinde O hüküm verendir. Yoksa Allah doğrudan yaratılanları muhatap alması gibi ruhânî ve cismânîlerin âlemini muhatap almaktan münezzehtir. İşte âlemlerin Rabbi Allah budur. Aynı tenzihçi ve yüceltici yaklaşım insanların kralları ve yöneticileri hakkında da geçerlidir. Nitekim onlara emrettikleri ve yasakladıklarında, adamlarına, has dairesine, ona yakın olanlara ve kendi askerlerine karşı gelindiğinde de durum aynıdır. Emredilen kimselerin yaptıkları şeyler yöneticilerine nisbet edilir. Şöyle denildiği gibi: Kral filancayı öldürdü. Aslında kral onu eliyle öldürmedi, fakat bunu emriyle yaptırdı. Yüce Allah'ın elçisine buyurduğu ve örnek verdiği gibi: "Attığın zaman sen atmadın ancak Allah attı."[354]

351. En'am, 6/158.
352. Nebe, 78/38.
353. Mücadele, 58/6.
354. Enfal, 8/17. Okları, taşları "attığında".

Bölüm
Dünyadaki Varlıkların Hepsinin Âhirette Olacakların Misalleri Olması Hakkında

Kardeşim –Allah seni ve bizi kendisinden bir ruh ile desteklesin– bil ki dünya işlerinin tamamı, iş ve fiil olarak orada cereyan eden her şey, kıyâmet gününde olacak olan şeylere birer işaret ve misaldir. Ayrıca nasıl ki insanların dünya hayatında alışverişleri, almaları vermeleri, dünya maişetinin işlerinde tasarruf etmeleri vardır; yine bu dünya hayatında ölçü tartı, hesap, kitap, şâhidlik, ticarette kazanma ya da kaybetme ve kaybedince mal azlığı vardır; yine onlar nasıl ki her şehirde her milletten ve her taraftan gelenler olarak toplanırlar, hâkimlere ve kadılara anlaşamadıkları şeyler hususunda başvururlar, böylece haklarını savunurlar, hâkimler de onlar ispat edince haklarında karar verir, yine adiller, şâhidler ve kitaplar/deliller mahkemeye gelir, sonra haklı olana olumlu hüküm verilir, gasp edenin ise aleyhinde hüküm verilir; nasıl ki aleyhine hüküm verilenler hakkında hapis, küçük düşürme veya kısas hükmü çıkarılır ve ülkenin her yerinde ve tüm şehirlerdeki o hâkim ve şâhidler ancak tek bir elçinin Allah'tan getirdiği tek bir şeriat dininin hükmünce hükmederler; işte Allah'ın tüm âlemi topladığı o kıyâmet gününde nefsin hali de böyle olur! O gün, şâhidler getirilir, mizan kurulur, nefisler yaptıklarını mizanda tartılması için gösterirler. Bu muamele, insanların arasında hüküm vermek, işlerini araştırmak, haklarını korumak, mazlumu zalimden ayırmak, hakkını gasp edenden hakkını almak ve o hakkı sahibine vermek için her yedi günde bir yapılan ve bir gün süren dünya hayatındaki adli işlemlere benzemektedir. Yedi günde olan bu şeyler aynı şekilde yedi bin senede de olur. Tümel nefis, tikel nefisleri hesaba çekmek ve onlara hayır ve şer ile karşılık vermek için ortaya çıkar. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "... Peygamberler ve şâhidler getirilecek ve aralarında hak ile hüküm verilecek ve aralarında adaletle karar verilecek ve onlara hiç haksızlık yapılmayacak."[355], "Herkese yaptığının karşılığı tam olarak verilir."[356],"Artık kimseye, hiçbir şekilde haksızlık edilmez. (Yapılan iş,) bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu (adalet terazisine) getiririz. Hesap gören olarak biz (herkese) yeteriz."[357] Hz. Peygamberden (s.a.v.) şöyle buyurduğu rivâyet edilir: Dünyanın ömrü yedi bin senedir. Ben son bin içinde gönderildim. Benden sonra peygamber yoktur. Ve şöyle dedi, bu ümmetin sonuncusuyla da kıyâmet kopacak."

Bölüm
Tümel Nefislerin Tikel Nefislerin Muhasebesi İçin Ortaya Çıktığının Açıklaması Hakkında

Kardeşim –Allah seni ve bizi tarafından bir ruh ile desteklesin– bil ki bu bölümün değeri çok büyük ve yücedir. Filozoflar ve eski âlimler ne mutlak bir görüş beyan ettiler ne de birkaç basit işaret dışında yazdıkları kitaplarda bu konu hakkında bir söz ettiler. Onlar sadece kendilerine güvenen öğrencileri ve çocukları için meseleyi kısaca ele aldılar; fakat sapık ve muhalif görüşlü kimselerin onu yenmesi korkusuyla onlara da

355. Zümer, 39/69.
356. Zümer, 39/70.
357. Enbiya, 21/47.

sadece yarım yamalak bilgiler bıraktılar. Biz bu bölümde halkın genel kanaatlerinin de dışına çıkmadan ve eskilerin kitaplarına atıf da yaparak imkân ölçüsünce bu konuyu açıklamayı istiyoruz. Fakat biz farklı olarak, bu açıklama sırasında konuyu –daha önce risâlenin başında şart koştuğumuz üzere– burhâni delille izah etmek ve ayrıntılandırmak niyetindeyiz. Bölümün erdemli olan ismine layık olarak, biz tüm gayeleri ve kapsamındaki konuları bu risâlede toplayacağız. Allah seni ve bizi tarafından bir ruh ile desteklesin, Allah'ın senin için dinde takdir ettiği basiret, Allah hakkında hüsnü zan, derin bir ihlas miktarınca, sana sunacağımız bu konuyu anlamak için bir yol bulmuş olacaksın. Allah dilediğini dosdoğru yola iletir.

Bölüm

Kardeşim –Allah seni ve bizi tarafından bir ruh ile desteklesin– bil ki Yüce Allah'ın "Hani Rabbin, Âdemoğullarının sırtlarından soylarını almış ve onları kendi nefislerine karşı şâhidler kılmıştı: 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' (demişti de) onlar: 'Evet (Rabbimizsin), şahid olduk' demişlerdi. (Bu,) Kıyâmet günü: 'Biz bundan habersizdik' dememeniz içindir"[358] sözünün anlamı şudur: Allah'ın söz aldığı o gün ilk arzdır. Buradaki gün kelimesi dünya günlerinden bir gün gibi teşbih ve temsil anlamındadır. Yoksa hakiki anlamında değildir. Aksine o, özellikleri itibariyle zamanın hareket dairesinden çıkmış tümel nefsin hareketine dâhil olmuş bir gündür. Zaman, felek hareketinin prensibidir. Onun günleri Güneş'in doğup batmasıyla bilinir. Bu yapılması zorunlu emirler, şeri yasaklar, yasaları belli ibâdetler gibidir. Fakat bu haller tümel nefsin hareketinin günlerinde yoktur. Çünkü Güneş bu (tümel) vakitte mevcut değildir. Ona ihtiyaç da yoktur. Yüce Allah'ın buyurduğu gibi: "Orada ne Güneş görürler ne de zemheri."[359] Güneş yükseldiğinde zamanın varlığı da yükselir. Gece ve gündüzün birbirinden ayrılışı, gün ay ve yılların sayısı belirir. Bütün âlem nûr ve ışık olur. Bu tikel değildir, tümeldir ve tümel nefsin parlaması içindir. Onun ortaya çıkışı, oluş ve bozuluş âlemi olan dünya âleminde Güneş'in ortaya çıkışı gibidir. İşte tümel nefsin ortaya çıkışı bu şekilde olur. Onun kıyâmet gününde Aziz ve Celil Allah'ın emriyle tecelli etmesi Güneş'in dünya günlerinde âleme tecelli etmesi gibidir. Yine o âlemin hayatı, mutlulukları ve azapları da güneşli olan dünya hayatındaki gibidir. Kim Güneş'in bu ışınlarına yakın olmayı isterse onun bedeni yanar ve kanı çekilir. Hâlbuki Güneş'in tecellisiyle şeyler korunmuş da olur. Tümel nefsin kıyâmetteki durumu da böyledir. O, tikel nefislerin hesabı işiyle görevlidir. O gün nefisler, ya cennet ehlinin nimetleriyle ya da ateş ehlinin azabıyla karşılaşır. İşte bu, tümel nefsin tikel nefisleri hesaba çekmesinin kısa bir açıklaması ve işaret ve imalı bir özetidir. Bu belirli güne Yüce Allah zikrinde şöyle işaret eder: "Allah, elçileri toplayacağı gün, şöyle diyecek: "Size verilen cevap nedir?" Onlar da: "Bizim bilgimiz yoktur"[360] Yüce Allah buyurdu: " 'Burada ne kadar kaldınız?' dedi. O kişi: 'Bir gün veya bir günden daha az kaldım' cevabını verdi."[361] İşte bu, o gün olacakların haberidir.

358. A'râf, 7/172. Müslüman mutasavvıflar arasında önemli bir konudur. Bu ve benzeri âyetlerden kıyâmet ve diriliş gününün sorumluluğunu insanın içindfe hissetmesi gerektiği sonucu çıkartılabiliyor. (y.h.n.)
359. İnsan (Dehr), 76/13.
360. Maide, 5/109.
361. Bakara, 2/259.

Bölüm

İyilik ve Kötülüklerin Tartılma Keyfiyetinin Bilinmesi Hakkında

Kardeşim –Allah seni ve bizi tarafından bir ruh ile desteklesin– bil ki pek çok insan kıyâmet gününü ve tartıların kurulmasını duyduğunda, yapılan amellerin bu günde toplanan maddi şeylere dönüştüğünü ve cisimleştiğini sonra da mizanda miskal şeklinde önlerine konularak tartıldığını ve onun da maddi olarak artıp eksildiğini zanneder. Bu tartımın sonucunda belki kötülükler iyiliklerden fazla olur; belki de iyilikler kötülüklerden fazla olur; ya da altın ve gümüşün tartılması, yiyecek ve içeceklerin fiyatlanması vb dünya işlerinde şâhid oldukları gibi buna benzer bir şey olur. Bu tür bir yaklaşım çocukların, kadınların, aptalın, delinin ve peygamberlere, imamlara ve ariflere uymaktan geri duranlar gibi akılsız adamların hayalidir. Yüce Allah'ın, ki O söyleyenlerin en doğru sözlüsüdür, buyurduğu gibi, onların anlaması sığırlar gibidir, hatta yol bakımından daha da sapmışlardır. Fakat sadık peygamberlerin ve yetkin filozofların kitaplarına vâkıf olan ilim ve hikmet erbabına gelince onlar, tartıların, hayır ve şer olarak kulların amellerinin tartıldığı kıyâmet günü için kurulduğunu bilirler. O tartılar ancak nefsani ve saf haldedirler. Yapanların amellerini göreceği kadar şeffaftır. O gün, akıllı olan –eğer ameli hayırlı ise– amelini hayır olarak; yok ameli şerli ise onu şer olarak görür. Onlar, amel defteri arkasından verilen kimselerin okuduğu kitaplardır. Buyurdu ki: "Amel defterim, keşke bana verilmeseydi; hesabımın ne olduğunu da bilmeseydi! Ne yazık! Ölüm, keşke her şeyin sonu olsaydı! "[362] Yani keşke dünyadaki son varlığımdan başka bir de elim bir azaba ve kalıcı bir alçalmaya götüren başka bir var oluş da olmasaydı! "Amel defteri kendisinin sağ eline verilen kimse, kolay bir hesapla hesaba çekilir ve ailesinin yanına sevinçle döner."[363] Yani, onun ailesine dönmesi onun kıyâmetin her türlü korkusundan arınmış olarak, alışıp bileceği ve bol nimetlerle karşılaşıp esenlikle gireceği cennete dönmesi demektir. Ey kardeşim bu (kayıt) kitapları, âdemoğlunun amellerini yazan yüce ve mükerrem hafaza meleklerinin ellerindedir. Onlar kıyâmet günü tartı görevlileridir. Dünya ehlini simalarından tanıyan arâf ashabına gelince, dünya ehli olanlar dünyadayken itaatten çıkıp kibirlendikleri için onları tanıyamaz. Onların diğerleri hakkında sözü şöyledir: «Dediler ki: Siz de bizim gibi birer insandan başka bir şey değilsiniz. Rahman da hiçbir şey indirmemiştir. Siz ancak yalan söylüyorsunuz."[364] Onlara a'râftakiler denir. Çünkü onlar marifet ehlidir. Derecesinin yüceliği ve güzel itaati ile onları tanıyabilene ve saadete erip selâmete ulaşanlara ne mutlu! Onlar kendi yakınlarından kötülük yapanlara, nefsine zulmedenlere ve Allah'ın hakkında bir delil indirmediği şeylere isim takanlara şefaat eden kimselerdir. "İnsanlara: Sakın Tanrılarınızı bırakmayın, Ved, Suva, Yağus, Yeuk ve Nesr'den asla vazgeçmeyin dediler."[365] "Dediler ki, atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan çevirmeye mi geldin?"[366] İşte kıyâmet gününde örneği

362. Hakka, 69/25-27.
363. İnşikak, 84/7-9.
364. Yâsin, 36/15.
365. Nuh, 71/23. Bunlar Nuh Peygamber dönemindeki putların adıdır. Tufandan sonra yeniden inşa edildiler. (y.h.n.)
366. Yunus, 10/78.

verilir: "Aralarına, içinde rahmet dışında ceza bulunan kapılı bir sur vurulacak."[367] Kendisiyle şekil ve miktarların tartıldığı dünyadaki bu tartıların misalleri (âhirette olduğunda), usturlap vb diğer aletler gibi zamana göre farklı şekillerde bilinen terkip edilmiş tartılardaki parçaların toplanması gibi bir araya gelmez. Fakat ne kadar zaman geçerse geçsin cetvel, düzlüğü ve eğriliği, zirâ' da insanın eni ve boyu bilmesini sağlayan bir araç olarak kalır. İnsan bu şeyler aracılığıyla kendisine göründüğü kadarıyla ilgili bu türden işleri bilir. Aynı şekilde işte bu (dünyevî) tartılar, hayır ve şer işlerini düşünen kimseler için onlara âhirettekine bir işarettir. İnsanlar tartıyı kullanırken onun doğruluğu hakkında tartışmaz ve ihtilafa düşmezler. Sadece olması gerekenin ve görünenin hakkını teslim ederler. İşte bu uhrevi tartılar da böyledir. Kötü amel sahibi kötülüklerinin tartısını gördüğünde onu bilir ve onda şüpheye düşmez. Ayrıca bilir ki Rabbi ona zulmetmemiştir. Ayrıca bilir ki ameli ona geri dönmüştür. Yüce Allah'ın buyurduğu gibi: "Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez."[368] Buyurdu ki: "Herkes iyilik olarak yaptıklarını da kötülük olarak yaptıklarını da karşısında hazır bulduğu gün kötülükleri ile kendisi arasında uzun bir mesafenin bulunmasını ister. Allah sizi kendisine karşı gelmekten sakındırıyor. Allah kullarına çok şefkatlidir."[369] Bu mânâyı genişçe ele alacağız ve konuyu inşallah *Diriliş ve Kıyâmet Risâlesi*'nde imkânlar ölçüsünce açacağız.

Bölüm
Dördüncü Risâle Hakkında

O, akıl ve makul hakkındadır. Heyûlâni akıl nedir? Bilkuvve akıl nedir? Bilfiil akıl nedir? Müstefad [kazanılmış] akıl ve faal akıl nedir? İnsan bunların tarifini niçin yapmıştır? Sûretin sûreti nedir? Nefsin cevheriyle birlikte hakîkati nedir? Beden gidip yok olduktan sonra bâki olana işaret etmek; Nefsin daha sonra temel basitliğine dönmesi ve tümel nefislerine rücu etmesi; Nefsin diriliş ve meâd âleminde şekli varlığı ve nûrlu cevheriyle bâki kalması; Maddi alanlardan ayrıldığında, tek başına kaldığında, uykusundan ve sarhoşluğundan uyandığında sevdiğine kavuşması ve aradığı şeye ulaşması nasıl olur? Yine ezberlediği ilimleri farklılıklarıyla tanımlardan öğrendiği şeyleri (isimlerini) bulması nasıl gerçekleşir? Heyûlâdan çıkan varlıkları, tabir edilen lâtifelerini, temyiz eden gücünü ve tahayyül ettiği şeyle onu tabir etmesini düşünce gücüyle maddelerinden soyutlayarak tasavvur etmesi nasıldır? Ta ki bilkuvvelikten bilfiillik tanımına yükselene kadar nefsin tahayyül ettiği o şey ondan haber vererek nasıl ifade edilir ve sonra söz ile ikinci güç olur? Sonra (nasıl) elde beliren sanat aletleri olarak ortaya çıkar, böylece sûreti belirir, ürünü ortaya çıkar ve yokluk boyutundan sonra varlık kazanır?

367. Hadid, 57/13.
368. Kelıf, 18/49.
369. Âl-i İmrân, 3/30.

Bölüm

Tikel Nefislerin Diğer İlimler İçin Çıkarılmasının Açıklanması Hakkında

Onun idrak eden gücüyle ortaya çıkardığı ilimler, sanatlar ve resimler nasıl gizli sırlar ve ince ilimler haline gelir. Böylece onun ameli bilfiil akıl olur, tabi maddelerden soyutlanır ve heyûlâni şeylerden uzaklaşır. Sonunda da şerefli erdemlerle ve lâtif ilimlerle yetkinleşince faal aklın bekâsıyla bâki olur. Sonunda Allah'ın yaydığı parıltılar onunla ilişki kurar. Aziz Celil Allah buyurdu: "O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır. Hüküm O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz."[370]

Bölüm

Kardeşim, Allah seni ve bizi tarafından bir ruhla desteklesin, bil ki bu bölüm önemli bir ilimdir. Onun zikri de kadri de yücedir. İlk dönem filozofları ve erdemli âlimler bu ilmi kendileri için biriktiriyorlar ve insanlardan saklıyorlardı. Onu ancak defalarca söz alıp yemin ettirdikten sonra güvendikleri kimseye veriyorlardı. Onu, içinde şeylerin tüm hakîkatlerinin ve bunların en doğru ölçülerinin bilgisi olduğu için zirve ilim olarak isimlendiriyorlardı. Hakkın sözünde olduğu gibi: "Ona önünden veya arkasından yanlış gelemez."[371] Onlar, kendi hizmetlerinde bulunup rızaları doğrultusunda çalışmaya gayret eden ve onların isteklerine cevap verebilenlerden birini bu ilme ulaştırmak istediklerinde o kişiye kırk gün oruç, kırk gece de namaz kılmayı emrederlerdi. Bundan sonra taşıyabileceğini taşır ve kapasitesi oranınca da hikmet evinde bu zamanda uygun olduğu kadar o ilme ulaşırdı. Farz kılınan şeylerin konumu, peygamberlerin şeriatlarında zorunlu kılınan vaciplerdir. Kişi bu farzları, daha önce belirtilen kuralları belli ilimleri uyguladıktan sonra sadık bir niyet, gerçekçi bir azim ve arınmış bir nefisle yaparsa bundan sonra birinci derecede, makamlarının ilkinde nefsin bilgisine yükselebilir. O bu vazifeleri yerine getirip öğrenme derecesine yükselmek için hazır olduğunda hikmet ehli zor günlerin birinde toplanırlar. Onlar yüce namazlarını ve uzun secde ve tespihlerini bitirip onların amellerini ve hallerini araştırdıktan sonra –daha önce bahsettiğimiz gibi– istekli olarak yaptığı amellerle öne çıkan öğrenci ayağa kalkar ve hikmet evinin yöneticisi olan filozofların başkanına ilticada bulunur. Güç yetirebileceği kadar ilme ulaşma amacıyla kendisine sebep olan o kişiden şefaat etmesini ister. Tam bu sırada efendisinin önüne gelir, o da göstermiş olduğu çabalarından onun halini ve Allah rızasını aradığını anlar. Öğrenci de onun yüce ilmine ve üstün zâtının bilgisine muttali olur. Böylece öğrenci sınavı geçmiş olur. İmanın şartları onun açısından tamamlandığı için ona o vakit olması gerektiği gibi muamele eder. Böylece bu ilmin hakîkatini bilir ve onun sırrı ona zâhir olur. Ona sembolik yerleri ve gizli işaretleri gösterir. Ta ki hakkı müşâhede edebilsin, onun hakkında doğruyu söyleyebilsin ve nakle dayalı bilgisinden ona (hakka) yükselebilsin. Bunun ona dönüşü ve inkılâbı gerçekleşir. Onun için insanî sûret bu dünyada, melekî sûret de âhirette yetkinleşir. Böylece onun için iki halin yetkinliği gerçekleşir ve o bu iki dereceyi de elde etmiş olur. Hem dünyada hem de âhirette mutlu olur. Ey kardeş,

370. Kasas, 28/88.
371. Fussilet, 41/42.

biz sana filozofların bu ileri düzeydeki sünnetini sana sadece bir örneklik olsun diye öğrettik. Böylece sen istediğinde bu ilmi dilediğin kişiye verebilirsin ve onu imtihan ettikten, onun derecesini anladıktan, imanın kemâl aşamasına ulaştığını bildikten sonra ona bu ilimle bir bağışta bulunabilirsin. Sen o ilimde aşırıya kaçma. Aksine onu bütün gücünle koru ki o da varlığı ve keremiyle sana nitelikli bir ilim versin.

Bölüm

Kardeşim, Allah seni ve bizi tarafından bir nûr ile desteklesin, bil ki bütün akledilenler, nefislerin zâtında görüp kendisine ait heyûlâda müşâhede ettikten sonra cevherinde duyular yoluyla bizzat gördüğü ruhânî sûretlerdir. Onlar bu ruhânî sûretleri gaflet ve cehâlet uykusundan uyanıp heyûlâda, öğretilen, kendisine indirilen ve hikmetle desteklenen peygamberler ve imamların sözünün delilleri ile parlayan aklın nûruna basiretli bir gözle baktıklarında görürler. Nefis zamansal açıdan ona yaklaştığı için onun ziyasıyla aydınlanır ve onun muhteşem güzelliği ile güzelleşir. Nihâyetinde ise aklın sûreti, kerim cevherleri ve yüce makamlarıyla birleşerek ona (nefse) görünür. O, ona gelip tümüyle kulak verdiğinde ve tabiattan yüz çevirdiğinde nûrları ona parıldar, sırları ona görünür; ta ki hırslarını [hevâ, arzu] artık görmez olur; hatta onu işitmez olur. İşte o vakit onu ilmine ulaştırır ve onu hakîkatine delil kılar. Böylece birbirine karışmaksızın onun kendisiyle olduğu şeye göre zatları görünürken o zaman bilinen şeylerin tamamına mekân olur. Bir de o, duyularındaki düzende olduğu gibi, gücüne ilimle konu olur. Sonunda da heyûlâdan ve dışındakilerden bizâtîhi bağımsız saf bir akıl olur. İşte bu dereceye ulaştığında kendisine verilmesine ve ilâhî maddelerden kendisine taşırılmasına hazır olur. Böylece ubudiyet derecesinden mutlakıyet derecesine, eksiklikten yetkinlik mertebesine ulaşmış olur. Bu konuyu iyi bil ve onun mânâları sana açılana kadar onun üzerinde düşün.

Bölüm
Varlık Hakkında

Kardeşim bil ki akıl müşterek bir isimdir. İki anlamda söylenir: Birincisi, filozofların işaret ettiği, Yüce Yaratıcı'nın yarattığı ilk varlık olduğu görüşüdür. Buna göre o, basit ruhânî bir cevherdir, bütün şeyleri tümüyle ruhânî bir şekilde kuşatır. Diğer mânâ ise cumhurun işaret ettiği şekliyle, insanî nefsin fikrin, görüşün, mantık ve sanatlar tarafından oluşturulan bir gücüdür. Bu akıl insanî nefsin güçlerinden bir güç olduğunda biz ilk önce varlıkların kısımlarını ve varlığın anlamını zikretmeye ihtiyaç hissederiz. Biz biliriz ki varlık lafzı, vecede/yecidü/vucuden/vacidün/mevcudun kelimelerinden türemiştir. Onun varlık sebebi şu üç durumdan ayrı düşünülemez: O ya duyu güçlerinden biriyle mevcut olan şeydir, ya fikir, görüş, temyiz, fehm, sadık vehim ve saf zihinle ifade edilen aklî güçlerden biridir, ya da zarurî olan burhân yoluyladır. İnsanın bunlar dışında başka bir bilgi yolu yoktur.

Bölüm
Yokluk Hakkında

Yokluğun anlamına gelince, o, yukarıda bahsettiğimiz üç durumun olumsuz çeşitlerinden birisidir. Yani eğer bir şeye duyu yoluyla var diyorsak onun yokluğu ondaki duyusallığın kaybedilmesi ve kendisiyle var olan şeyle birlikte onu idrak eden duyu yetisinin yok olmasıdır. Eğer bir şey kendisine işaret edilerek akıl yoluyla varsa onun yokluğu, kendisi hakkında aklî bir bilmeyle hakîkatin bilinemediğini söylemektir. Bir şey önermenin doğruluğunu gösteren burhân yoluyla varsa, onun yokluğu hakkında varlığıyla burhânın olmadığını söylemektir. Yüce Yaratıcı'nın şeyleri bilmesi bu üç yoldan biriyle değildir. Aksine O, bu yolların tamamından daha şerefli ve yücedir.

Bölüm
Yüce Allah'ın Bir Tenzih Şekli Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendisinden bir ruh ile desteklesin, bil ki Yüce Yaratıcı şeyleri bulandır denilmez; aksine var eden (mucid), varlığa getiren (muhdis), yaratan (muhteri), benzersiz var eden (mübdi), bâki kılan, tamamlayan, kemâle erdiren (mükemmil) denir. Yaratılanın daha önce zikri geçen bu üç yolla bilinmeye ihtiyacı vardır. Çünkü o, yaratmanın ve emrin kendisine ait olanın kuşatması gibi bütün tarafından kuşatılmış, sınırlı yaratılmış bir şeydir. Bu yüzden muhtaçtır ve onun muhtaç olması noksanlıkla zemmedilmesinden, noksanlıkla zemmedilmesi de kuşatılmışlığından, kuşatılmışlığı da kendisi hakkında düşünmenin gerekliliğindendir. Kendisi hakkında düşünüldüğünde onun başka bir şeyle şey olduğu görülecektir. Bu da onun benzersiz var edicisinin ve yaratanının birliğinin ikrarını gerekli kıldığı gibi O'nu, nefsinde bir şeye ihtiyaç duyma veya bir şey aracılığıyla başka bir şeyden yardım isteme veya bir menfaati sağlayıp bir zararı gidermek için bir kısım şeyin başka bir şeyde kullanmak gibi (eksik) sıfatlardan da nefyetmek gerekir. Yüce Yaratıcının bu tür şeylere ihtiyacı yoktur, O tam bir düzenleyiş ve kudretle şeylerin tamamını kuşatır.

Bölüm
İnsanın Allah'ı Bilmesi Hakkında

İnsanın Yüce Yaratıcı'yı bilmesi iki yoldan biriyle olur. Bunlardan birincisi genel, diğeri özel yolla bilmektir. Genel yol, yaratılanların kimlikleriyle tabiatlarında toplanmış olan garizî bilgiyle bilmedir. Nitekim âlimi câhili, mümini kafiri olsun, bütün insanlar yaratanı ikrar ederler, O'na her yerde rağbet ederek ve dua ederek koşarlar. Hatta hayvanlar da böyledir. Öyle ki onların çorak bir tepede başlarını göğe kaldırıp yağmur talep ettikleri de söylenir. Özel yolla bilmeye gelince o, soyutlama ve tenzih yoluyla anlatmaktır. İşte o burhân yoluyla olandır. İnsanların erdemlileri o yolla temayüz ederler. Onlar peygamberler, veliler, filozoflar, seçkinler, muttaki olanlar ve iyi olanlardır.

Bölüm

Bütün Varlıkların Akılda Bilkuvve Olduğunun Bilinmesi Hakkında

Kardeşim bil ki bütün varlıklar sûretlerden ve âyândan oluşur. Yüce Yaratıcı onu akıl yoluyla taşırmıştır. O (akıl), Aziz ve Celil'in ilk var ettiği varlıktır. Onu ruhânî ve basit bir cevher olarak kelimesiyle var etti. Onda varlıkların tüm sûretleri vardır. Tıpkı Yüce Yaratıcı'nın nefsinde, heyûlâda belirlenip ortaya çıkarılmadan önce yaratılanların yapılmış sûretlerinin olması gibi. O da zamansız olarak tek bir seferde tümel nefis vasıtasıyla bu sûretlerin taşmasıdır.

Bölüm

Şeylerin Kuvveden Fiile Çıkışının Bilinmesi Hakkında

Aklî taşma tefekkür eden insanî nefiste yer etmiştir. O taşmanın başlangıcı iradeye sebep olan hareketin kendisinden doğduğu bir sükûn halidir. Bir şeyin yokluktan varlığa çıkışı onda bilkuvve olur. Sonra birinci gücün ona etkisi ile ikinci gücün nâtık kuvveye sirâyeti sözkonusu olur. Varlığın lafzı ortaya çıkarılır. Duyular da bu durumda seçme gücünü kullanabilir. Böylece ikinci kuvvetin sûreti, yapma gücünün yoluna ulaşır ve o şey yokluktan varlığa geçer. Örneğin, yüzüğün kuyumcunun dökmesiyle, kapının marangozun yapmasıyla ve duvarın ustanın inşa etmesiyle ortaya çıkması gibi. Gözleme dayalı diğer tecrübi işler de böyledir. Bu örneklerin bir benzeri olarak, burhâni delille şeylerin kuvveden fiile geçişi üzerinde bir vukufiyet olur. Çünkü aklın ona taşması tümel nefis yoluyla olur. Tümel nefis de onları sûretlerin kabul yeri olan ilk heyûlâya verir. Tıpkı Güneş'in ve onun nûrunun hava yoluyla taşması gibi. Nefis de bazen bu taşmaya bazen de heyûlâ yoluyla taşan olmaya kabildir. Tıpkı Ay'ın bazen Güneş'in ışığını kabul edip bazen de onu hava aracılığıyla taşırması gibi. Heyûlâ da belli bir aşamadan sonra tümel nefisten bu sûretleri almaya kabiliyetlidir. O açığa çıkış (hudus) ve oluşta (kevn) farklı kısımlar olarak peş peşe gelir. Böylece asıl olan, Yüce Yaratıcı'dan yani İlk Neden'den kaynaklanır. Tıpkı birbiriyle ilişkili olsa da çift ve tek sayıların açığa çıkış ve sıralanış içinde ikiden önce gelen bir sayısından olması gibi.

Bölüm

Şeylere İsim, Lakap ve Lafızlarla Yapılan İşaretlerin Bilinmesi Hakkında

Bil ki bütün bu lafızlar, lakaplar ve isimlendirmelerle onları birbirinden ayıracak sûretlere işaret edilmiş olur. Tıpkı sayıların farklılıklarının farklı lafızlarla temyiz edilmesi gibi. Bu şekilde tek olanın sûreti bazen heyûlâ, bazen cevher, bazen basit, bazen mürekkep, bazen ruhânîyet, bazen cismânîyet ve bazen de neden olarak isimlendirilir.

Bölüm

Bunun İzahı ve Açıklanması Hakkında

Bunun örneği gömlektir. O duyu ile idrak edilen cismânî varlıklardan biridir. O giysideki bir sûrettir. Giysi de onun heyûlâsıdır. Giysi eğrilmiş iplikteki bir sûrettir. Eğrilmiş iplik de onun heyûlâsıdır. Eğrilmiş iplik pamukta bir sûrettir. Pamuk da onun heyûlâsıdır. Pamuk bitkide bir sûrettir. Bitki de onun heyûlâsıdır. Bitki, ateş, hava, su

ve toprak olan tabi cisimlerde bir sûrettir. Bunlardan her biri de aynı şekilde mutlak cisimde bir sûrettir. *Oluş ve Bozuluş Risâlesi*'nde zikrettiğimiz üzere mutlak cisim de aynı şekilde ilk heyûlâda bir sûrettir. İlk heyûlâ da tümel nefisten taşan ruhânî bir sûrettir. Tümel nefis de aynı şekilde Aziz Celil Yaratıcı'nın var ettiği ilk mevcut olan tümel akıldan taşan ruhânî bir sûrettir. Artık bu örneklerle bütün varlıkların var oluş ve varlığına devam edişle alakalı olan bir sûret olduğu açığa çıkmıştır. Hiyerarşik olarak sıralandığında İlk İllette yani Allah'ta son bulurlar. Tıpkı tek ve çift sayıların varlık bulmalarının ikiden önceki bir sayısına dayanmaları gibi. Sûretlerden herhangi biri bir seferinde neden olabilirken diğer seferde nedenli olabilir. İnsanın sûreti böyledir. Onun babası onun varlık nedenidir. Ayrıca o da babanın nedenlisidir. Sonra bu durum başlangıcında böyle devam eder. (Daha sonra) babanın dedesinden devam etmesi gibi neden nedenli ilişkisi düzenli olarak daha önce zikrettiğimiz üzere her şeyi var eden Yüce Allah'a varıncaya kadar devam eder. Başlangıç O'ndandır, son da O'na dönüktür. Sûretin oluşu bir seferde cevhersel olabilirken diğer kez arızi olabilmektedir. Ya da bir mekânda olurken diğer bir yerde olmayabilir. O var olduğu vakitte kendisiyle var olduğu için cevhersel iken iradesinin ve isteklerinin bir kısmı arız olunca arızi derecesinde de olabilmektedir. Bu tıpkı Güneş ışınlarının bir mekânla var olup yine o mekânla yok olması gibidir. Bu örnek dikkate alındığında ona basit denilir. Bu yüzden ona tek sûret altında bazen cismânî bazen de ruhânî denir. Aynı şekilde insan da bedeniyle cismânî, nefsiyle ruhânîdir. Bu misale göre ona pek çok isimle ve farklı lakaplarla işaret edilir.

Bölüm
Varlıkların Bilinmesi Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi tarafından bir ruh ile desteklesin, bil ki bütün varlıklar iki çeşittir. Cismânî ve ruhânî. Ruhânîye gelince, o fikren tasavvur edilendir. Cismânî ise duyularla idrak edilendir. Cismânî, üç çeşittir. Onlar, felekî cisimler, temel tabi unsurlar ve ondan olan doğanlar. Ruhânî üç çeşittir. Birincisi, edilgen ve basit bir cevher olan ilk heyûlâ, ikincisi, faal bilen basit bir cevher olan nefistir. Üçüncüsü, şeyler ve nedenlerinde fail olan Yüce Yaratıcı'dan çıkan akıldır. Yüce Yaratıcı ise ne ruhânî ne de cismânî olarak vasfedilebilir.

Bölüm
Varlıkların Nedenlerinin Bilinmesi Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi tarafından bir ruh ile desteklesin, bil ki varlıklardan her birinin dört nedeni vardır. Fail neden, sûret oluşturan neden, tamamlayıcı neden ve heyûlâni neden. Sen bütün varlıkları düşündüğünde onun bu dört nedenden olması gerekir. Örneğin sandalyenin fail nedeni marangoz, heyûlâni nedeni ahşap, sûretsel nedeni dörtgen şekilde olması, tamamlayıcı nedeni ise onun üzerinde oturulmasıdır. Heyûlâni nedenin yaptığı mutlak cisme gelince, o kendisine bir uzunluk, genişlik ve derinlik olmadan önce basit ve kendisine sûretleri kabul gücü konulmuş bir cevherdir. Daha sonra onunla bir cisim olur. Onun fail nedeni Yüce Yaratıcı'dır. Onun sûretsel

sebebi akıldır. Çünkü uzunluk, genişlik ve derinlik ancak aklî bir sûrettir. Ayrıca onun tamamlayıcı nedeni ise nefistir. Çünkü heyûlâ, yapacağını ondan ve onda yapılması bakımından nefsi kemâle erdirip tamam olmak gayesiyle ve onun için yaratılmıştır. Kardeşim o nefsin heyûlâ ile bağlantısında en yüce gayedir. Basit cevher olan ilk heyûlâya gelince, onun üç nedeni vardır: Fail neden: O Yüce Yaratıcı'dır. Sûretsel neden, o ilk akıldır. Tamamlayıcı neden: o da nefistir. Nefsin iki nedeni vardır. Onlar da Yüce Yaratıcı ve akıldır. Yüce Yaratıcı neden olması ve Yaratıcı fail neden olmasıdır. Sûretsel neden ise kendisine Yüce Yaratıcı'dan kabul ettiği şeylerin taştığı akıldır. Aklın tek bir nedeni vardır. O, zamansız olarak kendisine varlığı, bekâyı, tamamlığı ve yetkinliği tek seferde taşıran Yüce Yaratıcı'dır. O akıl ise Peygamberi Muhammed'in (sav) diliyle kitabında buyurarak işaret ettiği akıldır. Şöyle buyurdu: "buyruğumuz, bir göz kırpması gibi ansızındır."[372] Hatta daha kısa bir sürede. Ona şöyle buyurarak işaret etti: "Sana rûhun ne olduğunu soruyorlar, de ki: Ruh, Rabbimin buyruğundandır. Bu hususta size pek az bilgi verilmiştir."[373] Bütün şeylerin kendisine yöneldiği ruh, Ona meyillidir. Meyil O'na, dönüş ve başlangıç O'ndan ve son da O'nadır. Şöyle buyurdu: "Bilesiniz ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur."[374] Onlar ruhânî cevherlerdir ve hepsi de Allah'a aittir ve O'nun emriyle ayaktadır, O'nun iradesiyle var olmuştur.

Bölüm

Varlıklara Dair Söylenenler ve Ondaki Doğru Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi tarafından bir ruh ile desteklesin, bil ki ruhânîyet işleri hakkında bilgisi olmayan pek çok insan şöyle söyler: "Var olanlar Allah'tan başka bir şey değildir. Cisim ve mahâllindeki şeyler gayelerdendir." Onlar bu yüzden fiilleri, sanatları, ilimleri ve hikmetleri insan elinin deneyimlerine nisbet ettiler. Hayvanlardan olan fiilleri, sanatları, tabii işleri ise et ve kandan oluşan bedene ve hayat, kudret ve ilim gibi şeyleri kendi zanlarınca ona giren arızi şeylere nisbet ettiler. Ateşin doğal cisimlerde ortaya çıkan hayvan bedenlerini yakması ve telef etmesi gibi etkileri, hayvanların karınlarında yediklerinin renk ve kokularının dışkı ve gübreye dönüşmesi şeklinde meydana gelen değişimleri, tabiatlarında görülen kötülük, zulüm ve saldırganlıkları, işledikleri hata ve çirkinlikleri bazıları aziz ve celil olan Allah'a nisbet ederler, bazıları O'nu bunlardan tenzih ederler, bazıları şans ve tesadüfe nisbet ederler, bazıları tabiata nisbet ederler, bazıları da sürekli ve süreksiz nedenlerle açıklar ve tahsis ederler. İncelenmesi halinde görüleceği gibi, onlar arasında sınırı aşan birçok ihtilaf ve tartışma meydana gelmiştir.

Bölüm

Filozofların ve ilimde derinleşen saygın kimselerin nefislerinin duruluğu ile, akıllarının nûru ile cismânî olmayan, bilkuvve bilen, tabitlarıyla faal olan ve cisimlere yayılan cevherleri müşâhede ettiler. Onların fiilleri bu cevherlerde ortaya çıkarlar. Onun fiilleri ara ara kurduğu ilişkilere göredir. Cevherler, gücü, kuvveti ve enerjisine

372. Kamer, 54/50. Harfî harfine: Yalnızca bir defa. Yani ansızın gerçekleşir.
373. İsra, 17/85.
374. A'râf, 7/54.

göre her birinde açığa çıkar. Bu ruhânîyetler (cevherler) yaratılışın özüdür. Varlıkların ortaya çıkan fiilleri bu ruhânîyetlere nisbet edilir. Hepsi de sahibine benzer ve ona yakın olanları onaylar ve tabi fiillerden ona muhalif olanlarından da farklılaşır. Onun hikmetine, siyasetine ve düzenine uygun olanları hariç Yüce Yaratıcı'yı onlardan tenzih ederler.

Bölüm
Bedenden Ayrıldıktan Sonra ve Onunla İrtibat Kurmadan Önce Nefsin Varlığı ve Bekâsı Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi tarafından bir ruhla desteklesin, bil ki bu fiil filozofların arı duru nefisleriyle başardıkları, ikna edici işleriyle istinbat edip çıkardıkları cevherlerdendir. Bu bakımdan cisim fail ya da müteharrik olması açısından değil kendi olması bakımından cisimdir. Yani o edilgen bir heyûlâdır. Cisimlere mahâl olan arazlar da böyledir. Çünkü onlar bilfiil etkide bulunan değil arazları değiştiren cisimlerdir. Çünkü o cismin en eksik halidir. Aslında onun hiçbir varlığı yoktur. Ancak cismin aracı olmasıyla vardır. Onlar (arazlar) değişimle cisme nisbet edilen her şeydir. Cisimle hususileşen bu arazlar onunla, onda ve ondan olurlar. Ancak hayat, kudret, ilim vb gibi diğer arazlar cismânî arazlar değildir. Onlar nefse yakın oldukları için bazı cisimlerde bulunan ruhânî arazlardır. Onun olmasıyla ondan, onunla ve onda açığa çıkanlar kaybolur gider. Ruhânî arazlar da aynı şekilde nefsin var olması ve oluşuyla vardırlar. Nefis onlardan ayrıldığında durumuna bakarlar ve cisim olması bakımından kendilerine uygun arazlarını bulurlar. Bunlar ondan ayrılmış değillerdir. Aksine onlarla vasıflanmıştır. Onlar kendisinde değişimin, dönüşümün, bozulmanın ve çürümenin olduğu fail güçlerdir. O, saçlarının siyahlığı ve beyazlığı, etinin ve kanının kırmızılığı, dişlerinin ve kemiklerinin aklığı ve tüm uzuvları yönüyle onlarla vasıflanmıştır. Kendisiyle varlığa çıkan neden ve onların izleri ondandır. Ona zâhir olan hareket, hayat, konuşma, nutuk, ilim, emir ve nehy [emretme ve yasak etme] gibi ruhânî arazlar onda mevcut değildir. Bu itibarla hayvanî cisimlerle cismânî olmayan; fakat o cisimlerde fail başka cevherler de olduğu açığa çıkmıştır. Bazılarında açığa çıkan bu emareler ise diğer bazılarında görünmeyebilir. Bedenin arazları nefsi bedenden ayrılıp yine bedende olması bakımından onda mevcut olduğunda bizim için, hayat, ilim, idrak gibi nefsani arazların –nefis bedenden ayrılsa bile– hâlâ var olmaya devam edecekleri doğrudur. Bu açıdan burhân ve makbul düşünceye göre nefsin bedenden ayrıldıktan sonra ve onunla bağlantıdan önce de var olmaya devam ettiği tespiti doğrudur. Nitekim nefis, bedenlerde fail güç ve onlara tam sûretlerini verendir. Sonra onlar sadece nefsin durumuna ve onun ihtiyaç duyduğu şeye itibar ettiler. Sonra da onun, şeylerin ilkelerini araştıran ona belli bir ifade gücü veren ve maddesini talep eden akla mecbur olduğu kanaatine vardılar. Çünkü akıl, kendisine sığınıp işlerinde ona dayandığında, onu karşılaştığı belalardan kurtarandır. Onun cevherinin, (nefsin) cevherinden daha değerli ve onun nedeni olduğunu da bildiler. Onlar, ilimle aklın soyut haline itibar ettiler. Aklın onu var edeni ispat etmesi gerektiği kanaatine vardılar. Her ne zaman menfiyi istese Onu ispata mecbur kaldı. Öyle ki Onun (Var edici) Rab olduğunu bildiler. Bu ilme itibar etmek onlar için en doğrusu oldu. Böylece

nefisleri mutmain oldu ve bu marifet bilgisiyle seçkin olacaklarını ve bilmeyenlerden ayrılacaklarını bildiler. Yüce Allah'ın buyurduğu gibi: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"[375] Buyurdu ki: "Kulları içinde Allah'tan ancak âlimler hakkıyla korkar."[376]

Bölüm

Düşünen Nefse Ait Olan Erdemler Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi kendisinden bir ruhla desteklesin, bil ki insanî nefisteki düşünen gücün diğer güçlerin fiillerini de kapsayan erdemli ve iyi işleri vardır. Böylece onun fiilleri iki türlüdür. Onlardan biri tek başına özelleşendir. Diğeri de diğer güçlerle ortak olandır. Ortak olanlardan bir kısmı bütün sanatlardır. Bunlar tahayyül gücüyle onun arasında ortaktır. Fakat bilgiler ise onunla hafıza gücü arasında ortaktır. Düşünme gücüyle ilgili olan fiiller şunlardır: Tefekkür, düşünme (raviyye), tasavvur, itibar, seçme gücü, sentez, analiz, toplama, ayırma, kıyas, engelleme, büyü, hatıra, ilham, vahyi kabul, rüyalar. Bunun düşünme ile ayrılması kralın yönetimi ve toplumun siyasetidir. Düşünme ilimlerdeki kapalılıkları gösteririr. İtibarla geçmiş zamandaki işler bilinir. Tasavvur ile şeylerin hakîkati kavranır, birbiriyle birleştirilir ve sanatlar ortaya çıkarılır. Analiz ile basit cevherler bilinir. Kıyas ve burhânla zaman ve mekânda bulunmayan işler idrak edilir. Toplama ile türler ve cinsler bilinir. Ferasetle (fizyognomi) insan ve hayvan tabiatlarındaki gizli durumlar bilinir. Zecir ile zamanın olayları bilinir. Kehanet ve astroloji ile felek hükümlerinin gereklerine göre olan şeyler bilinir. Rüyalar ile uyarılar ve müjdeler bilinir. İlham, düşünce ve vahyin kabulü ile şeri kanunların konuluşu, ilâhî kitapların tedvini, tevil edilen gizli hikmetin açıklaması, yazılı ilimler bilinir. Ki onlara ancak maddi kirlerden arınmış gerçek ruhânîler, yani temizlenenler dokunabilir. Böylece onlar vahyi Allah'a yakın meleklerden alır ve onlar beyt-i mamurun, yayılmış derilerin, satırlarla yazılı levhanın, nûrlar nûrunun halkındandır. Öyleyse bu remzi iyi anla, bu işareti iyi düşün belki ona ulaşır ya da varırsın! İnşallah!

Bölüm

Kardeşim, Allah seni ve bizi tarafından bir ruhla desteklesin, bil ki Aziz ve Celil Yaratıcı bütün duyulur cismânî işleri aklî ruhânî işlere deliller ve misaller kıldı. O duyuların yolunu bir merdiven ve nefsin kendisinde ulaşabildiği en yüce gaye olan aklî işleri bilmeye terfi ettiren yükselme araçları kıldı. Ey kardeşim, Allah seni ve bizi tarafından bir ruhla desteklesin, bil ki sen istenilenlerin en yücesine ve aklî işleri olan bu gayelerin en şereflisine ulaşmak istersen, o zaman duyularla ilgili işleri bilmeye çok çaba göster. İşte sen müşâhedeyle, doğru delil ve burhânla ve bizzat görerek aklî işlerin derecesine ulaşabilirsin. Cisimsel şeyleri bilme hususunda onları kendi vasıtasıyla bilmek için bedene ve onun duyuları ve uzuvlarına ihtiyaç duyulur. Ruhânî işlerin idrak edilmesine gelince o, ruhânîyetini beden aracılığıyla duyulardan aldıktan sonra, cevheri ve özüyle onu alır. Onun için bu durum gerçekleştiğinde artık bedene

375. Zümer, 39/9.
376. Fatır, 35/28.

ve bedene ilişmeye ihtiyaç duymaz. Öyleyse sen de ömrün bitmeden ve ecel hayatını budamadan önce çizilen bu beden yardımıyla ebedi fenayı isteyerek çalış.

Bölüm
Bu Organ Varlığının Yok Olacağına Dair

Sen nefsinin kendisiyle tamamlanması ve yetkinleşmesi için başka bir bedene muhtaç olarak kalmasından sakın! Yoksa "Keşke geri dönsek de"[377] "dünyada iken yaptıklarımızdan başka iyi işler yapsak»[378] diyenlerden ya da "dirildikleri güne kadar"[379] dünya hayatında oyun ve eğlencede, konfor içinde maddi hazlara ve tadımlık günahlara dalmış, bu fani dünyada kuruntularla avunduğu halde berzahta bulunan kişilerden olursun! Dikkat et, sakın gafillerden olma ki belki de (ebedi) rahatlığa ve naim cennetine girenlerden olursun! Allah seni, bizi ve bütün kardeşlerimizi başarılı kılsın! O şefkatli ve merhametlidir.

Bölüm
Beşinci Risâle Hakkında

Bu risâle, küreler ve dairelerin açıklanması, dönüşler, asırların, çağların, zaman ve dehrin farklılığını açıklamak hakkındadır. Bununla amaçlanan, âlemin inşasının ve onun ilkelerinin nasıl olduğu, yine, onun tertibi, açığa çıkışı, gayesi ve tekrar yok ve harap oluşunun nasıl olacağını açıklamak hakkındadır. Eğer onu devamlı kılan maddeleri, onu bâki kılanla ilişkisini kesmiş olsaydı hemen yok olur gider ve zamansız olarak çökerdi. Kıyâmet saatinin emri göz açıp kapayıncaya kadar ya da daha kısadır.

Bölüm
Gece ve Gündüzün Oluşma Sebebi Hakkında

Kardeşim bil ki bu risâlenin amacı yüce kişilerin aşağı derecedeki kişilere etkilerinin bilinmesi hakkındadır. Bu kısa ve yakın zamanlı seri hareketlerden, dört unsurun çevresindeki her şeyi kuşatan feleğin dönüşü ortaya çıkar. Her yirmi dört saatte, bir tur olur. Yüce Allah'ın buyurduğu gibi: "Hepsi belli bir yörüngede akıp gider."[380] İşte gece ve gündüzü oluşturan odur. Geceleyin canlıların sâkinliği ve gündüzleyin de hareketi vardır. Böylece yerkürenin yanında, feleğin dönmesiyle Güneş doğduğunda hava onun nûruyla aydınlanır ve ziyasıyla da dünya yüzeyini aydınlatır, hayvanların çoğu uykusundan uyanır ve dinlendikten sonra hareketlenir. Onlar şaşkınlığı ve sessizliğinden sonra açılır, geçim talebiyle yayılır, yollara koyulur. Aynı şekilde çiçekler ve bitkiler yaprak açarlar ve onlardan hoş güzel kokular saçılır. İnsanlar istekleri doğrultusunda giderler ve amaçları uğruna yeryüzüne dağılırlar ve ihtiyaçları için çalışırlar. Böylece dünya, sanki hareketli, tamamen aydınlık ve ışıldayan tek bir canlı gibidir. Bütün bunlar Güneş'in parıldayan o saf ziyasıyla olur. Onun lâtif, şeylere sirâyet

377. Enam, 6/27.
378. Fatır, 35/37.
379. Hicr, 15/36.
380. Yâsin, 36/38.

eden ruhânîyetleri tıpkı, afiyet halinin uyuyan şeylere sirâyet etmesi gibidir. Güneş battığında hava karanlık olur. Atmosfer ve yeryüzü, karanlığa bürünür. Hayvanların çoğu seyrelir ve günlük işlerinden vatanlarına ve yerlerine dönerler. İnsanlar da çarşı pazardan meskenlerine, işlerinden evlerine dönerler. Bu dağılma ve işlerindeki azimle çalışmalarından sonra onların uykuları gelir. Artık hareketten sonra sükûnet, kargaşadan sonra dinginlik olur. Dünya sanki uyuyan bir canlı ya da sükûnet ve sessizlikle bilinen hareketsiz bir ölü gibidir.

Bölüm
Hayvanın Varlığının Feleğin Hareketinin Devamıyla Olması Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi tarafından bir ruhla desteklesin, bil ki felekte korunmuş olan hareket devam ettiği sürece bu durum, canlı varlıklarda da olmaya devam edecektir. Eğer bu hareket durursa bu düzen ve sistem bozulur. Bu hareket Allah'ın yarattıklarına, en büyük nimetlerindendir. Nitekim onlara şöyle hatırlatılır: "De ki: Allah, kıyâmet gününe dek geceyi uzatsaydı size, Allah'tan başka kim bir aydınlık getirebilirdi? Hâlâ mı duymazsınız?"[381] "De ki: Eğer Allah üzerinize gündüzü kıyâmete kadar sürekli kılsa Allah'tan başka size içinde dinleneceğiniz geceyi getirecek ilâh kimdir? Görmüyor musunuz?"[382]

Bölüm
Hareketin Bozuluşu Hakkında

Kardeşim –Allah seni ve bizi tarafından bir ruhla desteklesin– bil ki felekteki bu korunmuş hareket devam ettiği sürece ki bu kainatın ve âlemde olanların sûreti ondandır, heyûlâ da var olmaya devam edecektir. Felek dönmeyi ne zaman durdurursa düzen bozulur; oluş ve bozuluş âlemi iptal olur. Denildi ki: Tümel nefis en yüce amacına ulaştığında bu şüphesiz olacaktır. Amaç ise vehmin ondan önce geldiği hedeftir. Artık ona ulaşıldığı için fail fiilini gerçekleştirir. Ona ulaşıldığı zaman da fiilini keser.

Bölüm
Olacak Olanın Ayın Hareketiyle Bilinmesi Hakkında

Yılın her ayında iki kez olan şey, seri hareketlerden, kısa zamandan ve yakın mekândan kaynaklanır. Bunlar da taşıyan (hamil) felekteki ayın dönüş merkezinin hareketiyle olur. Her on dört günde bir, ay, parlak yüzünü dünyaya dönerek dolunay konumunda olur. Bu şekilde Almagest [el-Mecistî]* kitabındaki ilmi bilen sanat ehli hakkında (daha önce) söylediklerimizin hakîkati de bilinmiş olur. Bu harekete tabi olanlar, bu âlemde sonradan olanlardır. Onların çoğu bitki ve canlılardan olanlarla yeni olan şeylerdeki gelişme ve artıştır. Bu artış, aynı şekilde yayılım, nem ve ıslaklıkta da olur. Bunları tabiat âlimleri, dış dünya üzerinde düşünenler ve varlıkların hallerini değerlendirenler iyi bilirler. Bu merkez diğer seferde ayın ikinci yarısında taşıyıcı

381. Kasas, 28/71.
382. Kasas, 28/72.
* Almagest [el-Mecistî]: İskenderiyeli Batlamyus'un [Ptolemaeus] astronomi ile ilgili kitabıdır. (y.h.n.)

(hamil) felekte döner ve ay nûr ile dolu yüzüyle dünya yörüngesinden uzaklaşarak Merkür feleğine yaklaşır. Bu yayılma içinde ay bir defa taşıyıcı felek yörüngesinde döner.

Bölüm
Âlemde Bu Hareketle Meydana Gelen Şeylerin Bilgisi Hakkında

Ay feleği dışında, oluş ve bozuluş âlemindeki bu süre içinde bu hareketle olan şeyler; solma, cılızlık, büyüyen şeylerde eksiklik, olgunlaşma, kuruluk; iyice olmuş meyve ve ekinlerde kurumadır. Yine bu süre içindeki bu hareketle tuz, mantar ve benzeri bazı madeni cevherler oluşur. Yine bu süre içinde bu hareket sayesinde kuşlar, ipek böceği, eşek arıları gibi bazı hayvanlar olur. Onların çoğunun yaratılışı ayın on dördüncü gününde tamamlanıp ayın yirmi birinden sonra çıkmaya başlarlar. Bu müddet, ayın ortasından çıktığı güne, içinde bulunduğu burçtan nakil ve yolculuk yeri olan dokuzuncu burca kadar sayılan ayın bu seyir miktarıncadır. Bu hayvanlar bu müddet içinde bir evreden başka bir evreye geçerler. Bu hareket felekte var olmaya devam ettikçe, bu olanlar da sûret kazanır ve bu âlemdeki heyûlâda var olurlar. Allah ona işaret buyurdu: "Ay için de birtakım menziller (yörüngeler) tayin ettik. Nihâyet o, eğri hurma dalına dönüşünceye (hilal) kadar."[383]

Bölüm
Bu Hareketle Meydana Gelen Hayvanların Ömür Sürelerinin Bilinmesi Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi tarafından bir ruh ile desteklesin, bil ki hayvan ve bitkilerden bu hareketle olanların tamamı ya uzun ya da kısa ömürlü olur. Onların (ömürlerinin) sonuna gelmelerinin sebebi ise, heyûlâdaki bu tür varlıkların yapısına bağlıdır. Bu miktar zamandan kaynaklanır. Ki o (zaman) onun oluş sebebidir ve bu, tek bir dönüşte olan üç yüz altmış derece ve yirmi sekiz menzile bölünmüş burçlar feleğindeki harekettir. Ayın, bu burçların birinde olduğu ya da menzillerden bir menzilde olduğu zaman, kuşların yavruladığı günüdür. O, yavrulama ve kuluçka çıktığı gündür. Bu, menzilin yirmincisinde ve bu burcun dokuzuncusunda olur. Böylece feleğin iki yüz yirmi derecesi katedilmiş ve başladığı o gündeki derecesine dönmesi için geriye yüz yirmi derece kalmıştır. Dünyadaki ömür her bir derece için bir ayda yeniden başlar. İşte bu da bu hareketle olan hayvanın doğal ömrüdür. Bu müddetten önce yok olan ya da bu miktarı aşacak kadar yaşayanlara gelince bunların, açıklaması uzun sürecek sebepleri ve gerekçeleri vardır.

Bölüm
İnsani Sûretlerin Ömürleri ve Onlara Katılan Hayvanî Sûretlere Dair Konuşmak Hakkında

İnsanın durumuna gelince, nutfe-i beşer türünün veya dokuz ayda yahut daha eksik daha fazla sürede doğan bazı hayvanların rahmine düşünce –bu hayvan türü bütün hallerinde insanın durumlarına katılır ve bitişir– Güneşin o saat felek burcunda bir

383. Yâsin, 36/39.

derecede olması gerekir. Ay, dokuzuncu ay olduğunda Güneş de yörüngesinde sekiz burçluk mesafeyi kateder, üçlü burçların tabiatlarını kaplar ve nakil ve sefer evi olan dokuzuncu burcun başına ulaşır, artık doğacak olanın bir mekândan başka bir mekâna, bir halden başka bir hale intikali zorunlu olur. Bu durumda Güneş, nutfenin rahime düştüğü günden bu güne kadar iki yüz yirmi derece katederek burçların feleğinde seyir halinde olur. Nutfenin rahme düştüğü o güne yani başta bulunduğu o dereceye dönmesi için geriye onun yüz yirmi derecesi kalır. Böylece bu türden şahısların bekâsı son bulur. Her derece için onun doğal ömrü bir yıldır. Ki o, geriye kalandır. Orada, anne rahmine düştüğü gün olan o dereceye dönene kadar yüz yirmi derece gider. Eğer bu süre daha fazla ya da daha eksik olursa bunun sebepleri ve nedenleri çoktur. Bu kıyasa göre, canlı türlerinden her doğanın bu haline itibar edilir. O da felek şahıslarından birinin hareketiyle olur. Kardeş bunu bil! İlahi hikmet ve rabbâni inâyetle bu şaşırtıcı kudret ve düzenli yaratılmışlar hakkında düşün!

Bölüm

Aynı Şekilde Âlemde Güneşin Hareketiyle Meydana Gelen Şeylerin Bilinmesi Hakkında

Hızlı hareketlerle ve kısa zamanda, her sene bir kez olan şeyler, Güneş'in hareketi veya burçlar feleğindeki Venüs ve Merkür'ün döndürmesiyle olur. Bu bazen burçlar feleğinde, bazen kuzey burçlarında, bazen güney burçlarında, düz ufuk çizgisinde, bazen eğik olanında, bazen ateşli olanda, bazen topraklı olanda, bazen havalı olanda, bazen sulu olanda, bazen yukarı çıkanda, bazen alçalanda, bazen yücelmesinde, bazen alçalmasında, bazen evlerinde, bazen kötü sonuçlarında, bazen zirvesinde, bazen düzlüğünde, bazen hızlı, bazen yavaş, bazen cevherlerinin başlarında, bazen de kuyruklarında, bazen birbirine kenetlenmiş bir halde, bazen gevşeklikte, bazen doğuda, bazen batıda, bazen düşerken, bazen boşken, bazen kazıklarda, bazen onu takip eden şeylerde, bazen kazıklar olmaksızın, bazen dönüşen burçlarda, bazen üçüncüsünde bazen bedenleşen şeyde ve bazen de buna benzer hallerde gerçekleşir.

Bölüm

Bu âlemde bu müddet içinde, bu hareketten ve çeşitli sûretler ve farklı durumlardan müteşekkil bu yıldız hallerinden varlığa gelenler öyle şeylerdir ki, ilmiyle, künhüyle ve varlığa gelişiyle, onları yaratan, benzersiz olarak var eden Yüce Allah'tan başka kimse onları kuşatamaz. O'ndan başka ilâh yoktur ve O yüce arşın Rabbidir.

Bölüm

Âlemde Güneş'in Koç Burcuna Uğramasıyla Meydana Gelen Şeyler Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi tarafından bir ruh ile desteklesin, bil ki Güneş koç burcunun ilk dakikasına geldiğinde gece ve gündüz iklimleri kaplar, zaman mutedil olur, hava güzelleşir, ılık rüzgârlar eser, karlar erir, vadiler akar, nehirler uzanır, pınarlar fışkırır, nem ağaçların üzerlerine kadar yükselir, otlar biter, ekinler uzar, çayırlar büyür, çiçekler parlar, ağaçlar yapraklanır, çiçekler açar, yeryüzü yeşerir, hayvanlar ve

binekler büyüyüp gelişir, çiftlik hayvanları doğurur ve memeleri süt dolar; hayvanları evlerinden uzakta farklı yerlere dağılır, geçimlik derdine düşerler, insanlar serin yerler ararlar, hafif ince örtüler edinirler, kuyuların suyu soğur, yer üstündeki sular ısınır, yeryüzü ziynetini gösterir, insanlar onunla mutlu olur, öyle ki o, süslü bir geline döner; dünya da genç bir câriye gibi olur. Dünyanın bu hali Güneş ikizler burcuna gelinceye kadar devam eder.

Bölüm

Kardeşim bu, dünya işlerinden bir misal ve delildir. Orada cereyan edeni ve gizli işlerle ve sırlarla bu hareketten olanı ancak Allah ve ilimde derinleşenler bilir. Dünya işleri esasında âhirete dönüktür. Bunların hepsi ise Allah'ın dinine, hikmetine, gizli sırrına ve emir ve yasağının (yüce) makamına birer misal ve delildir. Biz bu hareketlerin kapsamında bulunan bu misallerle üstü örtük gizli hikmeti hatırlatmak istiyoruz. Bu şekilde inşallah onun olmasıyla câhil kişi, nefis sarhoşluğundan ve cehâlet uykusundan ve cehâletli ölümünden uyanır. Kardeşim –Allah seni ve bizi tarafından bir ruh ile desteklesin– bil ki Güneş Allah'ın göklerdeki ve yerdeki âyetidir. Âlem onunla düzene kavuşur. Âleme hayat rûhunu gönderen odur. İnsan küçük bir âlem olduğunda hikmet gereği onun büyük âlemde bir misalinin olması zorunlu olur. İnsandaki kalp, felekler âlemindeki Güneş derecesindedir. Bu sebeple feleklerin ortası ve kutupların da merkezidir. Tıpkı bunun gibi kalp, insan bedeninin merkezinde ve ortasındadır. Güneşin bir eve inmesi onun için bir şeref, Güneş ve Ay tutulması [küsuf ve husuf] gibi afetlerden ve müneccimlerin bildiği şeylerden korunması demektir. el-Mecistî ve diğerlerinde zikredildiği üzere o (Güneş'in bir eve inmesi) âlem için bir barış, iyi hal, mutedil bir düzen, kısımlarının düzen sebebi olur. Aynı şekilde kalp de afetlerden, helak edici arızalardan selâmette olduğunda beden düzene girer, eklemleri kemâle erer, halleri güzelleşir, işleri muntazam olur. Büyük âlemin terkibine benzer olarak insan ferdi, tek başına kabul edildiğinde bütün âlemin de tek başına büyük bir insan kabul edilmesi gerekir. Eğer âlemin tamamı böyle olursa –ki ben bununla tek bir insan mertebesiyle emir ve yasakları almaya kabil insanî sûretlerin tamamını kast ediyorum– o zaman âlem için ve âlemde kalp, böbrek ve bedenin gizli duyulardan kendisiyle iyi olup hayat bulduğu şey gibi erdemli yüce uzuvların olması gerekir. Onun göz, kulak, burun, ağız ve dil gibi kendisiyle gözlem ve duyuya dayalı şeyleri idrak ettiği görünen uzuvları da olmak zorundadır. Yine onun, el gibi, bilge sanatçıların ve zirve âlimlerin kendisiyle yüce sanatları/yapma melekeleri de olmalıdır. Yine onun (âlemin) içinde, Allah'ın evlerine ve namaz yerlerine koşan iki ayak gibi, yine, âlemin içinde namaz kılmak, hac yapmak ve cihat etmek için Allah'ın evlerine koşan abidler, sâlihler ve zahitler de olmalıdır.

Bölüm

Artık bu böylece burhânla açığa çıktığına göre, Güneş, Ay, hareketli beş ve sabit yedi yıldız gibi üstün felekler ve yüce yıldızlar âlemindeki zirve varlıkları, onunla olan feleklerin işinin ilkelerini, gökler âleminin düzenini, ona orada arız olan şeyleri,

gözün bazılarını düşüncesini yoğunlaştırarak bazılarını da doğru kıyas ve burhânla gördüğü gizli işleri Yüce Allah'tan başka kimse bilmediği gibi bunlar, Allah'ın muttali kılıp, peygamberler, elçiler, dürüst ve emin kişiler ve Allah'a yakın olan meleklerinin kendilerini karşıladığı âleme ulaşanlar gibi vahiyle desteklediği kişiler hariç Onun yarattıklarının zihinlerinin bilgisine de ulaşmaz! Ondan ruhânî güçler, dört unsura, analara ve yavrulara sirâyet eden nefisler de çıkar. Bunların hepsi de tümel nefsin ilâhî istek ve rabbâni hikmetle yayıp kendisinde kalmasıyla olan şeylerdir. Doğum yerlerini inşa eden, onun hareket düzenini sağlayan, kısımlarının mutedil olmasını ve oranlarının doğru çıkmasını temin etmeye vekil tayin edilmiş olarak âlemi çekip çeviren bu ruhlar, Allah'ın melekleri ve askerleridir. Onların sayısını ancak Allah bilir. Nitekim şöyle buyurdu: "Rabbinin ordularını kendisinden başka kimse bilemez. Bunlar insana sadece bir öğüttür."[384] Kendisinde destekleyen bir alet, kalp, böbrek, dalak, ciğer ve varlığıyla iyi olup yokluğunda kötüleştiği diğer azalar gibi, ona hayat veren etkileri kabule hazırlayan olmaksızın, bedenin işi tek başına tamam olmaz, durumu düzelmez. Bu doğrudur ve kendisini bilmede bir şüphe yoktur. Bütünüyle âlem, düşünen canlı ve insanî sûreti kapsayandır. Aynı zamanda tek bir din, tek bir kulluk onu tümüyle kapsar. Böylece onun tamamı, tek bir elçinin emri ve tek bir dinin altında toplanır. Onda peygamberler ve emir ve yasakları, hadleri zâhiren yerine getiren, hüküm koyan, şeriat ehli kimseler gibi onun emrini yerine getirecek, halini çekip düzene koyacak başkanların olması gerekir. O kimseler tıpkı, kulak, göz, burun ağız gibi, bilinen duyuların örnekleridir. Onlar hikmetle konuşup doğru bir gözle şeylerin hakîkatini idrak ederler, duymaya hazır kulaklarla ruhlar âlemine kulak verirler ve en doğru bir şekilde hikmet kokularından koklarlar. Ki onlar tertemiz ruhlardan ve yüce melekût âleminin kokularından burunlarına çekerler. Başkanlara gelince, onlar kalp, böbrek ve diğer beden uzuvları gibidirler. Onu, iç örter, göğüs kaplar. Onlar peygamberlerin şeriatlarına halef kılınmış kimselerdir. Peygamberler gittiklerinde ümmetin hidâyetini onlara bıraktılar ve onları imamlar makamına yükselttiler. Onlardan kimileri, peygamberlerden kalan gizemlere ve filozofların hakkında konuşa geldiği sırlara sahip kimseler olan sırlı hikmetin tabileridirler. Onlar, görünen bedenleriyle zâhirî fakat derin ilimleriyle bâtınî başkanlardır. Sanatların başkanlarına gelince, onların misali insanın iki eli gibidir. O iki elle insan, kendi zekâları veya ruhlarının letafetiyle ortaya çıkardıkları sanatlardan bilip anladıklarını (sanat ürünü olarak) ortaya döker. Ya da (sanatların başkanları) başlardaki yüz gibidir. Onların mutlu doğumları, övülen işleri yüzlerde belirir. Böylece âlemin mutluluğu, imarı, onu hazırladığı erdemlere ve hayırlara ulaşması gerçekleşmiş olur. Kulluk ve zahitlikteki başkanlara gelince, onun durumu iki ayağın durumu gibidir. Onlar ibâdet evlerine koşup orada namaza dururlar. İşte onlar, mescitlere, mağaralara, uzlet yerlerine, sırf Allah'ın rızasını ve âhiret yurdunu aradıkları kiliselere tutkun olarak şeriatın yükümlülüklerini ve emirlerini yerine getiren kimselerdir. Onlar bu şekilde insanlara karşı kendini beğenip gösteriş yapmayı, ibâdetlerini göstererek yapıp insanların paralarını yemeyi da amaçlamazlar. Bu burhâni delille artık başkanların vücudu ve felekler âlemindeki menzillerin topluluğu tamamlandı. Onun tamamı hakkında söylenecek söz, onun tek, erdemli,

384. Müddessir, 74/31.

yetkin, Yaratıcı'ya itaatkâr, Onun birliğini kabul eden bir sûret olduğudur. "Onlar, bıkıp usanmaksızın gece gündüz (Allah'ı) tespih ederler."[385] Onlardan her biri bilinen bir makamdadır. "O'ndan [Allah] önce söz söyleyemezler; ancak O'nun emri üzerine iş işlerler."[386] Küçük âlem olan o tek insanda, misaller vardır. Tıpkı onu tek bir din ve tek bir şeriat kapsadığında büyük âlemi ve bütün insanlık âlemi içinde başkanların varlığı olan tek bir insan gibi olur. İşte câhiliye başkanları da böyledir. Onlardan kabile başkanları yıldız isimleriyle, kral gibi yüksek rütbeli kimseler de Güneş, Ay ve onun halleriyle ilgili adlarla isimlendirilirlerdi.

Bölüm

Mutlulukların Karışımlarının İtidali Durumunda Var Olduklarına Dair

Güneş'in koç burcunun yörüngesine girmesiyle gece ve gündüz mutedil olur ve iyi bir zaman gelir, kısımlar itidalli olur ve âlem düzene girer, bereket yaygınlaşır, mutluluklar yayılır, nefisler muratlarına ermek için şevklenir. Yüce Allah'ın buyurduğu gibi: "Nihâyet yeryüzü ziynetini takınıp süslendiği ve sâkinleri de onun üzerinde güç sahibi olduklarını sandıkları bir sırada..."[387] Yani onun bilgilerine hükmettiklerinde, böylece de onun mutluluklarına ulaşma emeli içinde olduklarında işte insan böyledir. Onun kalbi, ruhsal olarak mutedil olunca, zihni berraklaşınca, üzüntü veren karmaşık duygulardan ve sürekli değişen ruhsal durumlardan uzak olunca beden gelişir, kilo alır ve nefis bununla sevinir, ilimleri ezberlemeye ve gizli olan hakîkatleri ve buna benzer övülen işleri idrak etmeye hazır olur. Bütün âlem de böyledir. Eğer onu bir araya getiren ve onun mutluluğu için emirleri ve yasakları ona katan bir şeriat olursa ve yine orada düzeni sağlayan başkanlar olursa, bu durumda bereket oranın halkına yayılır, mescitleri mamur olur, yavruları büyür, hükümlerine uyulur; onu istemeyenlerin burnu yere sürtülür, ona muhalif olanlar helak olur, kazananları bollaşır, onları bereketler kaplar, üzerlerine hayırlı şeyler taşar. Eğer bu mutluluktan bir eksiklik hâsıl olursa o zaman, oranın halkının izzeti de eksilir, onlardan bereket gider. Eğer ondan vaz geçerler ve halkı onun görevlerini yerine getirmekte zaafa düşerse onun bu durumu Güneş'in hallerinin uğradığı zafiyet gibi olur. Nitekim Güneş, hayırlı şeylere izin vermeyen burçların yörüngesinde olduğunda, koç burcunda onun için olanların örneğine ulaşmaktan uzaklaştığında yine birinci âlemdeki mekânının misaline dönünceye kadar bu hali aynen devam ettiği sürece onun hali geçmişteki şeriatın hali gibi olur. Ta ki ikincisi, bu menzildekinin misalindeki gibi birincisinin başlangıcına dönünceye kadar. Bedenin durumu da işte böyledir. Onun kalbinin ruhsal durumu bozulduğunda, yapısı düzenini yitirdiğinde, ona hastalık geldiğinde ve ölüm gelip çattığında artık yetkinlik derecesine varıncaya kadar önceki haline dönemez: "İlk yaratmaya başladığımız gibi yine onu (eski durumuna) iade edeceğiz."[388] Kardeşim bu bölümü anla ve bu söz üzerinde düşün ki inşallah onunla mutlu olasın!

385. Enbiya, 21/20.
386. Enbiya, 21/27.
387. Yunus, 10/24.
388. Enbiya, 21/104.

Bölüm

Güneş yengeç burcunun yörüngesine geldiğinde gece kısalır, gündüz uzar, bahar gider yaz gelir, samyeli eser, sıcaklık artar, güney rüzgârları eser, meyveler olur, bütün dünya güzel bir kız gibi olur ve gücü yetkinleşir. Güçlü, sağlam, ne yapmak istediğini bilen bir genç gibi olduğunda insan da böyle olur. Aynı şey daveti tamama erip nüfuzu artınca ve sözü sabit olunca şeriata katılan ve tek bir dinin kapsamına giren yüce âlemin durumu için de geçerlidir. Böylece dinin önderleri hakkın hükmünü uygulamada, doğru sözü açıklamada güçlü kimseler olurlar. Onların düşmanlarına karşı güçlenir ve kendilerine yakın adamlarının da gözleri aydın olur.

Bölüm

Güneş'in Terazi Burcuna İnmesi Hakkında

Güneş terazi burcuna indiğinde gece ve gündüz tekrar eşitlenir. Sonra geceler gündüze nisbetle uzamaya başlar. Yaz gider, sonbahar gelir, kuzey rüzgârları eser, otlar kurur, meyveler biter, bitkiler solar, yeryüzü değişir, kuşlar ve vahşi hayvanlar sıcak bölge arayışıyla göç ederler, insanlar yiyecek biriktirirler, hava değişir ve dünya sanki gençlik zamanı geçmiş bitkin birisi gibi olur.

Bölüm

İşte, ömrü geçip hayatı akıp gittiğinde insan da böyle olur. Öyle ki yaşı halden hale girdiği bir aşamaya ulaşır, yapabildiği işleri yapamaz olur, beden uzuvlarının ona yardımı zorlaşır ve mühleti dolup eceli yaklaştığında daha önce yapıp bildiği şeyler konusunda yetersiz olur. Aynı şekilde kalbinin sağlığı bozulur, böbreklerinin ateşi artar, siyahi salgılar ve sümüksü maddeler güçlenir, doğuştan gelen ateş zayıflar. Tek bir şeriatın katıldığı ve tek bir dinin kendisini kapsadığı âlemin hali de böyledir. Orada şeytanların başkanları belirip dinin zâhirî hükümlerini mağlup ettiklerinde hidâyet ve âhiret dininin önderleri gizlendiğinde artık şeriatın hükümleri zayıflar, ona lüzumsuz ve bozucu şeyler dâhil olur. Onun halleri düzensizleşir, hükümleri atıl olur ve şeriat ehli onun farzlarından kısarlar. Artık orada sapkınlığın önderleri, cehâletin bayraktarları olurlar. Bu, ilâhî yazı eceline ve mümin de emeline ulaşana kadar sürer.

Bölüm

Kış Gelmesinin Anılması Hakkında

Güneş, yay burcunun sonuna ve oğlak burcunun başına ulaştığında gecelerin uzunluğu sona erer ve sonra gündüzler uzamaya başlar. Sonbahar çıkar ve kış girer. Soğuk artar, hava sert eser, ağaçların yaprakları düşer, bitkilerin çoğunluğu ölür, hayvanların çoğu soğuğun şiddetinden ve ıslaklıktan yerin altına ya da dağlardaki mağaralara saklanır, bulutlar büyür, hava kararır, zaman yüzünü asar, hayvanlar cılızlaşır, bedenlerin güçleri zayıflar, soğuk insanları çalışmaktan alıkoyar, hayvanların çoğunluğunun hayatı zorlaşır, bu sebeple çoğu helak olup gider. İşte insanların zayıfları da böyledir. Dünya sanki ölümün yaklaştığı düşkün haldeki yaşlı bir kadın gibi olmuştur.

Bölüm

Doğal ömrü dolup onun sonuna geldiğinde insanın durumu da böyledir. Nitekim bunlar olduğunda onun gücü zayıflar, hareketleri yavaşlar, ölür ve yok olur, cesedi bozulur, bedeni yokluğa karışır, kıyâmeti kopar. İşleri bittiğinde, ehli azgınlaştığında, orada bozgunculuğu çoğalttıklarında, hakîkatlerden yüz çevirdiklerinde, yaratılana itaat ettiklerinde Yaratan'a isyan ettiklerinde, adaletli ve doğru sözüyle hak kaim olduğunda, kendilerinde nankörlük yer ettiği için bu toplum yok olduğunda kıyâmetleri kopup bundan dolayı helakları ve yıkılışları gerçekleştiğinde, tek bir şeriata/düzene ve tek bir dine katılan dünyanın hali de böyle olur. "Rabbinin bazı âyetlerinin geldiği gün önceden iman etmemiş veya imanıyla bir iyilik kazanmamış kimseye artık iman etmesinin bir yararı olmayacaktır."[389]

Bölüm

Âlemin Sonu Hakkında Söylenenlere Dair

Denildi ki: Her ne zaman o üç yüz altmış sene dört aylık bir süre olan akrep burcunun hezreclerinden yoksun olursa en şiddetli felaket ve en büyük musibet gerçekleşir. Âlemin yedi iklimdeki düzeni yokluğa ve helake sürüklenir. Ancak onlardan mağaralara, dağ başlarına, vadi tepelerine ve denizlerdeki adalara sığınanlar hariç. Onların helak olmaları, krallar arasındaki durumun bozulması ve birbirlerine tamah etmeleri, birbirlerinin ellerindekini istemeleri ve herkesin birbirine karşı nankörlük etmesi şeklinde olmuştur. Bunun sebebi ise yıldız hükümlerinin gerekleri ve o heybetin kaybedilmesiyle ilgili Allah'ın hikmetinin gereğinin vaki olmasıdır. Çünkü şeriatın kendisine bağlandığı en büyük kral (o heybeti) kaybetti. Diğer krallar da onun konumuna göz dikip hırslandılar. Ona her taraftan gelmeye niyetlendiler ve birbirlerini yok ettiler. Güneş'in diğer yıldızlarla durumu da aynen bunun gibidir. Güneş batıp ışıkları kaybolduğunda Ay konum itibariyle Güneş'in durumuna öykünerek onun yerini almaya koyuldu. Sonra yıldızlar çıktı ve feleklerindeki nûrlarını Güneş'in geçtiği konumlara yönlendirdiler. Aslında Ay'ın bizâtîhi ne bir aydınlatma gücü ne de yıldızları kaplayacak bir yetkinliği vardı. Bu Güneş'in ışığında olduğu gibi ne onun için ne de onda bir şekilde görünür olamazdı. Güneş doğduğunda Ay ve gezegenler kaybolur. Bu her şeyi bilen Aziz Allah'ın takdiridir. Denildi ki: Tam bu sınıra gelindiğinde bütün zararlı ve eza veren yırtıcı hayvanlar, akrepler, zehirli baykuşlar bile helak olur. Hatta yeryüzünde onlardan hiçbiri kalmaz. İşte bunların belirtilerinin görülmesi yengeç burcunda olurken yengecin müsellesi olan akrep burcunda ise helak olurlar. Hüküm ve emir Jüpiter gezegeninin evi olan yay burcuna doğru olur. Güneş'in müsellesine gelince, o, mutluluk âleminde açığa çıkar, dinin emri istikamet üzere olur, âlem tek bir kelime üzere düzene kavuşur, dağıldıktan sonra tekrar toplanır, İhvân-ı Safâ'nın devleti ortaya çıkar, bu hükmün süresi yay burcu iki bedenli olsun diye en ulu Neyyir yıldızının iki tur dönüş ölçüsünce yüz elli dokuz senedir. Bu sürede acayip işler olur, dünya âleminden âhiret işlerinin hükümlerine ve kıyâmet saatinin şartlarına yaklaşılır. Satürn gezegeninin evi olan oğlak burcunun derecesinde onuncu devrin

389. Enam, 6/158.

hali başlar. Tabi ki onun da hükümleri gelir ancak bize onun hakkında hüküm verip söz söylemek düşmez. O burçla ilgili bilgiler ilerleyen zamanlarda gelecek olan işler hakkında konuşan filozofların kitaplarında vardır.

Sıra kova burcuna geldiğinde, hepsi tamamlanıncaya ve günleri bitinceye kadar hükümleri ortaya çıkar. On ikinci devir olduğunda artık o yeni bir başlangıç ve toplanma oluncaya kadar haşır, neşir ve en büyük kıyâmettir. Bu da Yüce Yaratıcı'nın koç burcunun ilk yüzüne yani ikinci yaratmaya başlamasına, ilkinde olması gibi âhiret dirilişini istemesine bağlıdır. Nasıl ki onu ilk defa yaratmaya başladık tekrar onu diriltiriz. İşte Allah böylece dilediğini yapan ve istediğine hükmedendir. O'nun hükmünün takipçisi yoktur. Bu, ilim sahiplerinin yıldızların hükümleriyle ilgili görüşüdür. Delil ve burhânla delillendirmek için bu meyanda uygun olanları anlatmış olduk. Bundan gaye ise dünya işlerinin din işlerine bağlı olduğunu ve onun kapsamındaki tüm şeylerin Yüce Allah'ın birliğini, kudretini ve O'nun saltanatını hatırlatan misaller, alametler ve işaretler olduğunu göstermektir.

Bölüm

Yönetici Gezegenlerin Toplanması Esnasında Burçların Sonuna Kadar Meydana Gelenlerin Bilinmesi Hakkında

Feleğin işi bu bölümlemeyle on iki burçta tamamlanır. Ona yedi parlak yıldız girer. Bu burçlar bedenler, yıldızlar ve ruhlar gibidir. Bu yedi yıldız burçların sonunda bir araya gelince âlemde meydana gelen büyük bir işe ve önemli bir olaya sebep olur. Kardeşim, Allah seni ve bizi kendisinden bir ruh ile desteklesin, bil ki Hindistanlı filozoflar onların işaret edip gösterdikleri yere atıfta bulunarak bu örneği verdiler. Biz onu *Gök ve Âlem Risâlesi*'nde zikretmiştik. Onu burada zikredip hakkında daha fazla açıklama yapmak ve onun kapalı sırrını aralamak istiyoruz.

Bölüm

Anlattıklarına göre krallardan biri çevresi altmış fersah olan bir şehir inşa ettirmiş. Farklı zamanlarda etrafını gözetleyecek yedi asker görevlendirmiş. Onlardan biri her gün bir fersah tur atıyormuş. Sonraki her gün iki fersah, üçüncüsü her gün üç fersah, dördüncüsü her gün dört fersah, beşincisi her gün beş fersah, altıncısı her gün altı fersah, yedincisi her gün yedi fersah tur atıyormuş. Onlara demiş ki: Bu şehrin etrafında devriye gezin! Başlangıç noktanız kapının yanından olsun. Devriye görevlerinizden sonra ne zaman yine kapıda karşılaşırsanız bana gelerek her biriniz kaç tur attığını bana bildirin. O zaman size yeni bir emir vereceğim. Her kim bu askerlerin o şehirdeki devriyelerinin hesabını ve kralın düşündüğü şeyi anlarsa onun bu yıldızların yeryüzünün etrafındaki dönüşünü ve dönüşlerinin başlangıcından itibaren kaç turdan sonra koç burcunun başında yine bir araya geleceklerini anlaması da mümkün olur.

Bölüm

Bu askerlerin devriye hesabıyla kurguladıkları şey misal olarak yedi gezegene kıyas yapmaktır. Çünkü onlar altı asker olarak şehrin kapısında tam altmış gün sonra

karşılaşırlar. Birincisi tek tur, ikincisi iki tur, üçüncüsü üç tur, dördüncüsü dört tur, beşincisi beş tur, altıncısı da altı tur atmıştır. Her gün yedi fersah dönen yedincisine gelince, o, sekiz tur ve 37 fersah döner. Öyleyse o askerlerin tura yeniden başlamalarına ihtiyaç vardır. Yüz yirmi gün sonra tekrar kapıda karşılaşıyorlar. Her birinin ilk hesabı ikinci kez tur atmaları şeklinde iken yedinci asker bir fersah fazladan olmak üzere on yedi tur atmıştır. Bu yüzden yeniden devriyeye başlamaları gerekiyor. Yüz seksen gün sonra, altı asker tekrar ve üçüncü kez o kapıda karşılaşırlar. Onlardan her biri üçüncü kez yine ilk hesaplarındaki gibi tur atmışlardır. Fakat yedincisi bu seferde yirmi beş tur atmıştır. Beş tur da fazla atmıştır. Bu yüzden devriyeye yeniden başlamaları gerekecektir. İki yüz kırk gün sonra dördüncü kez kapıda karşılaşınca onlardan her biri dördüncü kez olmak üzere yine ilk hesaplarındaki gibi tur atmışlardır. Fakat yedincisi fazladan iki fersah olmak üzere otuz dört tur atmıştır. Tekrar devriyeyi baştan almaları gerekecektir. Üç yüz gün sonra beşinci kez olmak üzere karşılaşırlar. Fakat yedincisi altı fersah fazladan olmak üzere kırk iki tur atmıştır. Bu yüzden yeniden devriyeye başlamaları gerekiyor. Üç yüz altmış gün sonra altıncı kez karşılaşırlar ve her biri altıncı kez olmak üzere yine ilk hesaplarındaki gibi tur atmıştır. Fakat yedincisi üç tane fazladan olmak üzere elli bir tur atmıştır. Bu durumda yeniden devriyeye başlamaları gerekiyor. Dört yüz yirmi gün sonra şehrin kapısında karşılaşırlar. Birincisi yedi devriye, ikincisi on dört devriye, üçüncüsü yirmi bir devriye dördüncüsü yirmi sekiz devriye, beşincisi otuz beş devriye, altıncısı kırk iki devriye yedincisi de altmış devriye atmıştır. Hükümlerle ilgili kitaplarda zikredildiği üzere bu karşılaşma olması gerektiği gibi gerçekleşmiştir.

Bölüm

Kardeşim, Allah seni ve bizi tarafından bir ruh ile desteklesin, bil ki her ne zaman feleğin düzeni bu bölümlemeyle bölünüp hareketleri bu orana göre oranlanırsa o zaman bu şekilde sağlıklı bir düzen ve kısımların dengelenmesi gerçekleşir. Var olma onun tamamen olduğu hal üzere olması, onun zamanın geçmesiyle değişmemesi ve günlerin geçmesiyle imkânsız olmamasıdır. O her yeni bir günde, her inatçı zorbayı yok eder. Ve hakîkat bilgisine kulak hırsızlığı yaptığı için kendisini bir alev topunun çakan şimşeklerin takip ettiği tuzak kuran her şeytanı işlevsiz kılar. Çünkü Allah onda ilâhî iradesi ve rabbâni yardımıyla tümel bir güç var etmiştir. Zaten hikmetin bir gereği olarak hayvanlar âleminin en yücesi olan insanlık âleminde olanın bu hareketler sebebiyle olan feleklerin ve gök sâkinlerinin âleminde de var olması gerekir. Onların var oluşları ve devamlılıkları ise yüksek ama güzel seslerle, hoş namelerle, harika terennümlerle ve çeşitli dillerde yapılan tespih, tekbir, tehlil şeklinde olur. Her gök ehli, diğer göğün ehline benzemeyen hareketlerle tespih eder. Onlar dili ile, bilinen makamların sahipleridirler. Buyurduğu gibi: "Şüphesiz biz, orada sıra sıra dururuz ve şüphesiz Allah'ı tespih ederiz."[390] Bu hareket sebebiyle olan zamanın işleyişi, bu bölümleme örneğindeki gibidir. Ondaki mevcut şahıslar nefsin etkilerini ve aklın maddelerini almaya kabiliyetli kimseler olurlar. Onların işi, kendilerini yoktan

390. Saffat, 37/165.

var edeni ikrar ve Yaratıcı'larını tespih ile tamamlanır. Yedi şahsın hareketleri feleğin hareketleri ve devirlerinin kendisinde bulunduğu; ayrıca, zamanların ve asırların tekrar edilmesiyle olan ve kendisinden ışık parıltıları çıkan yedi yıldızla da uyumludur.

Bölüm
Yedi Şahsın Üstünlük Çekişmesi Hakkında

Kardeşim, Allah seni ve bizi tarafından bir ruh ile desteklesin, bil ki isimleri yüce olan Ulu Allah yarattıklarını dinine delil, dinini de birliğine işaret kıldı. Şeyleri nedenin nedenlisi ile irtibatı açısından birbiriyle bağlantılı olarak çift yarattı, kısımlarını dengeli, düzenini hikmetin ve adaletin gereği olan erdemli bir oran üzere kıldı. Ruhânî ve cismânîyi yarattı. Onları birbirine muhtaç ve bağlı kıldı. Onun iradesi böyle tecelli ettiği için lâtif ruhları yaratıp onları yoğun iskeletlere yaklaştırdı. Bundan da yaratılışın başı, tam ve ilk yaratma olan, tam ve yetkin sûret veren fıtratın ilki oldu. Şeyler bilkuvve olarak onda toplandı. Bilfiillik derecesine meylettiğinde de onunla tamam olur. Şeyler bilkuvve kendisinde bulunduğu halde ona tamlığı ve yetkinliği verir. Bilfiillik derecesine meylettiğinde de onunla tamamlanır. O, kendisinden başka ilâh olmayan yoktan var edicisinin emriyle olan yetkin tamdır. O kutsal ruhtur. Sonra Allah'ın emriyle nefis olur. İlk akla nisbetle o, Allah'a yakınlık ve mertebe açısından onun altında olur. Akıl, Allah ile nefis arasında bir vasıtadır. Akıl onun rûhu olur. Onun için, beden derecesinde olur. Böylece neden nedenli ile bağ kurar ve ondan etkilerini kabul eder. Onun ışıkları, kendisini destekleyerek onunla bir olur. Sonra ilk heyûlâ, nefisten çıkar; fakat nefsin altında yer alır, sonra nefsin maddesi olur. Tabiat olarak heyûlâ nefse yakınlık oranı açısından en basiti ve en lâtifidir. O yüce feleklerin ve göklerinin terkiplerinin ve kendisinde bulunan yüce topluluğun (mele-i alâ) aslıdır. Bu yüzden feleğe içindekilerle birlikte beşinci tabiat denir. Kâinatta doğanların sebebi olan tabiat, hayvan ve bitkilerin bedenlerinin oluşması daha yoğundur. İlk heyûlâ onun rûhu olduğu gibi onu ruhânî gücüyle destekleyen, ona sirâyet eden, tümel nefsin maddeleriyle eksik halden onu tamlık ve yetkinliğe yükselten, onun varlığına aklın desteği ve Allah'ın emriyle süreklilik katan nefsi de olmuş olur. Böylece şeylerin birbiriyle bağlantısı olmuş olur ve birincisi nefis gibi Yaratıcı'ya yakınlığı bakımından önce olduğu için ikincisi için olmuş olur. İkincisi de maddesi gibi olur; çünkü o da birincisinden sonra gelir. Bu yüzden bu burhâni delille denildi ki: Nefsin cevheri var olması bakımından, bedenin cevherinden önce gelir. Onun bu şekilde önce gelmesinin zorunlu olması Yüce Allah'a yakınlık oranıyla ilgilidir. Akıl ise cisimden sonradır ve ondan üstün olması zorunludur. Biz onun cisme üstünlüğünü düşündüğümüzde onun cisme tam sûretini verdiğini görürüz. Artık onunla birlikte bilfiil olarak hayat, hareket ve diriliş isminin olması lazım gelir. Fakat onun yokluğu durumunda ölüm, eksiklik isimleri ve eksik mahâlde olma durumu elzem olur. Yüce Yaratıcı'dan olan bu varlıklar daha önce ifade ettiğimiz tertip üzere sıralanırlar. Bizim açıkladığımız bu varlık hiyerarşisi durumu hikmet ölçüsünce takdir edilmiş ve hak ve adalet terazisiyle tartılmış olarak var olmuştur. Tamamını kapsayan, onun için yaratıldığı, onunla olan emir, en yüce gaye ve en yüksek mertebeyi ifade eden Allah'a kulluk, O'nun birliğini ikrar, O'nu yarattığı şeylerdeki ve yaratılanların sıfatlarındaki tüm şeylerden tenzih etmektir.

Nitekim şöyle buyurmuştur: "Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. Ben onlardan rızık istemiyorum. Beni doyurmalarını da istemiyorum."[391] Böylece Yüce Allah yarattıklarının hepsini kendisine ibâdete zorunlu kıldı. O onların muhtaç oldukları şeylerden münezzehtir. Çünkü onların rızkını verip onları doyuran O'dur. Adı yüce Allah'ın bilgisine ulaşmak imkânsızdır. O'na ibâdet ve itaat ancak dinle olur. Din de O'nun emri ve yasağıdır. O'nun emrini yerine getiren ise insanî şahıslar ve âdem sûretinde olanlardır. Zaman içinde insanlar sırayla varlığa geldiler.

Onların ilki Âdem'di. Onun misali aklın misali gibidir. Çünkü o cismânî başlangıcın ve yaratılan insanî terkibin ilkidir. Cebrail'in getirdiği emirlerle konuşan, şeriatı uygulayanların ilkidir. Aklın nûrları ve nefsin lâtifeleri onunla bir olmuştur. Yüce Yaratıcı onu, emir ve yasaklarıyla nefis vasıtasıyla desteklemiştir. Böylece sûretinin kendisinden sonra gelen çocuklarının ve o nesillerin sûreti olması zorunlu olmuştur. O nesiller de bilkuvve olarak onda toplanmış ve ondan sonra gelen ya da ona nisbet edilen herkes onun ismiyle çağırılmıştır. Artık ona fiziksel bir doğum ve yasayla desteklenmiş bir şeriatla intisap edilmiştir. Bu yüzden onun Allah'a yakınlık ve önce gelmede bir derece üstünlüğü vardır. Bu sebeple Allah onu eliyle yaratıp melekleri ona secde ettirmiş ve onu cennette kendi güvenli yanında ve korunaklı yerinde oturtmuştur.

Âdem başta bilkuvve olarak vardı. Başlangıç ilk keşif devresinden sonradır. İkinci devrenin başında ise O'nun emrine muhalefet etmesi gelir. İşte o, örtünme devresinin zamanının geçmesi ve ikinci arz şartlarının gelmesiyle olan ikinci yaratılıştır. Onun bilkuvve olarak desteklenen aklı nefisle bir olan bir güçtür. Nefis artık onun gönderdiği o şeyleri almaya kabiliyetlidir. Böylece tabiata meyli, zaman ve mekânın gerektirdiği lezzetlere ve cisimsel şehvetlere karşı sevgisi ortaya çıkmış olur. Sonuçta Âdem'in nefsi yönetim sevgisi, kendisine yasaklanan şeye karşı zaaf gibi arzulanan şeylere iştiyak içinde oldu. Yine (Allah)onun bu şekilde derece ve yer olarak ancak yücelerin makamı olan yüksek bir derecede olmasını istedi. Tıpkı onun düşmanının ona dediği gibi: " Rabbinizin sizi bu ağaçtan menetmesi melek olmanızı *veya burada temelli kalmanız* içindir."[392] Âdem bu hatayı işlediği için artık onun sınırlı bilgiyi içeren bir şeriat sahibi olması, hayırlı şeylerin azına, teklifin sıkıntılarına ve bir cezaya müstahak olması zorunlu oldu. Sonra onun cennetten ve saygınlık yurdundan çıkarılması, düşmanına eşlik etmesi, ikisinin hep beraber düşüşleri gerçekleşti. Sonra aralarına bir düşmanlık ve husumet girdi. Orada hayat ve faydalı şeyler de azdı. Şeyler de başlangıçta bilkuvve durumdaydı. Çünkü Allah'ın hikmeti bu gizlilik döneminin az faydalı olmasını gerekli kıldı. O vakit onun işleri düşmanlık, muhalefet ve tartışma üzere cereyan ediyordu. Âdem'in devri müddetince her şey onu ikinci bir kişi takip edinceye kadar bu durum üzereydi. O zaman güç arttı ve bilfiil derecesinde açığa çıktı. Birinci sevgiyle ikinciye meyletti. Nefis parladı ve güçler gelişti, gökten melekler vahiy için gönderildi.

Erdemli kişi olan Nuh'a vardılar. O da yeni ve ikinci olan emir ve yasakları getirdi. Sonra sel felaketinin zamanı geldi. Allah ona kitabında buyurduğu üzere "Gemiyi inşa

391. Zariyat, 51/56-57. Her şey insan için yaratılmış (Ayrıca bkz. 2/29). İnsanın kendisi ise Allah için yaratılmış. (y.h.n.)
392. A'râf, 7/20..

et!"[393] dedi. Sonra yeryüzünü ve üstündekileri suyla kapladı. Gemidekiler dışında yaratılan hiç kimse sağ kalmadı. Allah geminin kurtulmasını murat etti. Felaket durumu da sona erdi: "Bir süre sonra yere; ey yer, suyunu çek ve göğe; ey gök, yağmurunu tut" denildi. Bunun üzerine sular çekildi, Allah'ın emri gerçekleşti ve gemi Cudi'ye oturdu. Bu sırada: "Kahrolsun zalimler topluluğu!" diyen bir ses duyuldu."[394] Nuh'un görevi devam etti ve Allah'ın takdir ettiği süre kadar Allah'ın emrini yerine getirdi.

Sonra üçüncü devir geldi. Bu sürede güç arttı, bilfiil derecesinde ortaya çıktı ve birincisi ikincisine yöneldi. İbrahim ile peygamberlik bağı kuran üçüncü emir gerçekleşti. Allah ona, evimi tavaf edenler, itikafa[395] girenler, rüku ve secde edenler için temiz tut, insanları da hac için çağır diye vahyetti. Kitapta buyurduğu şeyler O'nun emriyle olmuştu. Nitekim zaman ilerledi, ekin ve nesil çoğaldı, nübüvvetin aslı ve sözün kararlaştırması da gerçek oldu. Yine İbrahim'in O'nun tarafından takdir edilen temiz bir çocuğu ve mübarek bir nesli oldu. Allah onun gücünü topladı ve sözü, peygamberliği, imameti, mülkün mirasını, hikmeti onun peşinden bâki kıldı. Sonra onun da devri geçti.

Sonra dördüncü devir geldi. (Cebrail'in) emri birinciden ikinciye ulaştı, onu (Musa'yı, peygamberlik) göreviyle destekledi, ona sözü söyledi ve o da peygamberlik makamıyla bir olma derecesine ulaştı. Temiz bir kişi olarak ortaya çıktı. O temiz beden, mukaddes vadideki Tûr dağının sağında bulunan mübarek yerde ayakta iken mübarek bir ağaç tarafından kendisine nida edildi. Bu nida ona yüceler yücesinden gelmişti: "Ey Musa, Ben Allah'ım!"[396] Böylece yüce bir makama, övülen bir mertebeye ulaşmış; Allah da onu kelâmı ve verdiği peygamberlik göreviyle seçkin kılmıştı. Onu ve kardeşini Firavun'a, onun avenesine ve o zamanın halkına peygamber olarak gönderdi. Bu emir, kıyâmetin kendisiyle olacağı sonun derecesinin sahibine işaret etmektedir. Böylece emirle ilişki kurma gerçekleşir. Sonunda o, bizâtîhi Allah'ın yardımıyla desteklenen nebilerin ve resullerin desteklendiği bir makama ulaşır. Peygamberle ilişki kurma işi aracısız olur. Böylece bütün peygamberler onunla ve ona işaret ediyor, onu anıyorlar ve onu gösteriyorlardı. O, görünmediği zamanda bile gücüyle onları destekler. Açığa çıktığında ise önünde hazır bulduğu öncelikli işleri hemen yapar, her hak sahibine hakkını verir. İnşallah biz onu konu hakkındaki sözümüz bittiğinde zikredeceğiz. Musa'nın Firavun ve avenesiyle yaşadıklarından sonra Allah İsrailoğullarını kendisinden sonra yeryüzüne mirasçı kıldı. Kitaptaki kıssalarda anlatıldığı üzere olanlar O'nun emriyledir.

Sonra beşinci devre oldu ve onlara kutsal ruhla desteklenen İsa Mesih'i (Yesu) peygamber olarak gönderdi. O, insanlarla daha beşikteyken konuştu, Allah'ın kitabında zikrettiği üzere onun âyetleri ve mucizeleri vardı. Onunla hitabını indirdi. Olan şeyler yine O'nun emriyle oldu.

Sonra altıncı devre geldi. Artık emir, gelen sona yani kıyâmet saatine yakın oldu. O vakte karşı uyarı, sakındırma ve o saatle müjdeleme de yine o devrede olur. Onun

393. Hûd, 11/37

394. Hûd, 11/44. Burada "Cudi" olarak geçen dağ Ararat (Ağrı) dağının tepelerinden biridir. (Ayrıca bkz. Ahd-i Atik Yaratılış, VIII,4). (y.h.n.)

395. İ'tikâf: Bir yere kapanıp ibâdetle vakit geçirme. (y.h.n.)

396. Kasas, 28/30.

emri yine birbiriyle bağlantılı olur. Tıpkı altı gezegenin oğlak burcunun ilk derecesinde bulunan yedinci gezegenle bir araya gelmesi ya da (daha önce bahsedilen) şehrin etrafında yedi tur atan altı askerin devriye işine başladıkları kapıda karşılaşmaları gibi. İşte o zaman kıyâmetin halleri ortaya çıkar, dünyanın işleri değişir ve Allah yeni günde gelir, O'nun hatırlattığı, nebevi kitaplarda ve bu günde olacak olanı ifade eden felsefî işaretlerde zikredilen karşılık verme, sevap ve ceza da gerçekleşir. Yüce Rab ayırıcı hükmünü vermek için tecelli eder ve yer başka bir yere dönüşür. "O gün onlar meydana çıkarlar; onların hiçbir şeyi Allah'a gizli kalmaz."[397] Ayrıca "Herkesin, iyilik olarak yaptıklarını da kötülük olarak yaptıklarını da karşısında hazır bulduğu günde (insan) isteyecek ki kötülükleri ile kendisi arasında uzun bir mesafe bulunsun."[398] Bir ateş tufanının kıyâmetin alametlerinden olduğu söylenilir. Nitekim O'nun buyurduğu üzere: "Göğün apaçık bir duman getireceği günü gözetle. İnsanları çepeçevre saracaktır; bu acı bir azaptır."[399] Buyurdu ki: "Hepiniz oraya uğrayacaksınız!»[400] Denildi ki: Ateşli yıldızlar istila ettiğinde bu kesinlikle olacaktır. Fakat bize bu konuda az bir ilim verilmiştir. Feleklerin işlerinin ve gökler âlemiyle içinde bulunduğu âlemin düzeni nasıl oluyorsa, yine onlardaki işlerle olan şeyler, onların ibâdetleri, tespihi, takdisi, tehlili ve tekbiri bu on iki burçtaki yedi gezegenin hareketiyle nasıl ortaya çıkıyorsa, aynı şekilde süfli âlemin, beşerî varlıkların ve onlar tarafından olan ibâdetlerin, temizliklerin, namazın, tespihin ve takdisin gerçekleşmesi de öyle olur.

Allah'ı bilmek, o yedi başkanın ve onların ashabının gelmesiyle olur. Böylece onları hayırlara ulaştırır, onları kendi hane halklarından olan kimselere halef kılar. O kimseler ki onların hâkimiyetlerine varis olmuşlar, onların nimetlerini elde etmişlerdir. Artık bu burhân deliliyle din işlerinin yaratılış işlerine uygun olduğu açığa çıkmıştır. Şeyler çift kutuplu, yoğun ve lâtiftir. Âdem ve onun dönemindekiler –lâtif bir ruh gibi, onun hükümlerinin kaybolup sünnetinin zail olduğu zamandan sonra olduğu üzere– baştan sona kadar yeni ilerleme devresindeki cisim gibidir. Emir, bazen açığa çıkıp bazen gizlenen gece ve gündüzün birbirini takip etmesi gibi peş peşe olur. Bunlar Aziz ve Âlim'in takdiridir. Denildi ki: Hareket, en yüce gayeye ulaşıncaya kadar devam eder. Nefis gayesine ulaştığında da sükûn ve huzur olur. Bazı filozoflar onu, anlayacak kimseler için serlevha [başlık] kılarak ve işaret ettikleri şeyin anlamını tarif ederek şöyle dediler: Feleklerin dönmesi, ancak vehmin daha önce kendisine iliştiği bir gaye içindir. Hareket ettirici bu gayeye ulaştığında hareketi kesmesi an meselesidir. Hareketin kesilmesiyle de fiil yok olur. Fiilin yok olmasıyla varlıklar yok olur ve kâinat fesada uğrar, dünya işleri son bulur ve âhiret işleri ve doğru emir ortaya çıkar. Dedi ki: Kim onun anlamları üzerinde durur ve kendisiyle kast edileni öğrenirse o onda şüphe etmez. Kardeşim, Allah seni ve bizi tarafından bir ruhla desteklesin, bil ki gündüzün varlığı âlemin hareketinin oluş sebebidir. Âlemin hareketi de onun sebebidir. Onları kendisine çağırdığı şeyler: rahatlık, lezzet alma, serbestlik, sükûnet ve kendisinde huzur bulmaları için gecenin beklenişidir. O gece ki yaşadıkları hareketliliğin verdiği

397. Mümin (Ğafir), 40/16.
398. Âl-i İmrân, 3/30.
399. Duhân, 44/10-11. Müslüman yorumcular "duman"ın dünyanın sonunun delili olduğunu söyler. Matta XXIV, 30'da insanoğlunun "göğün bulutları tarafından taşınarak geleceği" belirtilir. (y.h.n.)
400. Meryem, 19/71.

sıkıntıları, yorgunluğu, bitkinliği, değişik işlerden ve beşerin karşılaştığı sorunlara göre çeşitli hareketlerden, yaptıklarından ve sanatlarından kaynaklanan zorlukları onlardan giderir. Gündüz hareket eden bir kimse bunu (hareketi) ancak, kendi vehmince nefsinin kendisine meylettiği bir lezzete ulaşmak için yapar. Onun için hareket ettiği bu şeyi o gündüzün gecesinde de idrak eder, çalışmak ve maişetini kazanmak için gayret eder. O bununla beraber, onu karşılayan ve huzur, sükûnet, lezzet, sevinç, duyularının dinginliği, vesveselerini dindirme gibi amaçlara ulaştığı o gecede halini düzeltmiş olur. Gece geldiğinde bu hareket yerleşir. Bu hareket, emretme, yasaklama, kıyamda durma, oturma, yasaya ait işlerden ve şeri hükümlerden, zor sorumluluklardan sayılan yorucu ibâdetler, düşmanla cihat, Beyt-i Haram'ı haccetmek, başarıları ve korkuları aşmakla ilgili olan gizlilik (setr) devrindedir. Bu emirlerdeki hareketle murat edilen, cenneti kazanma, dinginliğe ve mutmainliğe, lezzetle gelen başarı ve harekete, güzel ve genç câriyelerle beraber gelen yüksek sevinç ve hoşnutluğa, Kuran'da bütün peygamber kitaplarında cennetin sıfatları olarak zikredilen şeylere ulaşma gayesidir. Şüphesiz âhiret zamanında ve kıyâmet vaktinde o olacaktır. Her nefse yaptıklarının karşılığı tastamam verildiğinde onlara zulmedilmeyecektir. Bu hareketin zail olmasıyla birlikte bazı emirler, yasaklar ve işler hariç dünya işi ve onda mevcut olanlar da yok olacaktır. O sırada tabiatlarda yer etmiş aklî hükümler olacaktır. Üst düzey meleklerin felekler âleminde yüce gök tabakalarında olması gibi bu âlemin başkanları da cennette olacaktır. Çünkü onların tespih, takdis, hamd ve övgü dışında ne bir uğraşları ne de bir işleri olmuştur. Bu yüzden denildi ki: Yaratıcı'ya itaat ettiğinde, onu yoktan var edeni ikrar ettiğinde, peygamberlere, imamlara, onların emir ve yasak olarak getirdiklerine tabi olduğunda insanın sonu meleklerin mertebesinde olmasıdır. O tam bir sûret ve genel bir nimettir. Bu yüzden denildi ki: Yer dönüşür ve melekler Kadir Gecesi vakti inerler. Ay'ın yarılması, kıyâmet saatinin yaklaşması, Ay ve Güneş'in birleşmesi ve bunların hepsi ey kardeşim, Allah'ın başarılı kıldığı, kendisine hidâyet verip yardımını esirgemediği kişi dışında kimsenin bilemeyeceği ve açıklama imkânından uzak gizli işaretlerdir. Bu, nefsin, cehâlet uykusundan uyanıp günahkâr bir ölümden kurtulup marifet rûhuyla canlandığında gerçekleşir. Bu konuyu öğrenmen ve kendisine güvenip emin olduğun kimselere de öğretmen için Allah'ın bize fazlından yardım ettiği kadar açıklayıp sana sunmuştuk. Kendisinden sana haber verdiğimiz ve gizli işlerden sana gösterdiğimiz her şey, bu risâlenin dışında, her ne kadar meramı anlatmaktan uzak olsa, işaret etmesi zorluklar ve kapalı yönlendirmeler barındırsa da biz sana bunları açıkladık, onu sana keşif, beyan, delil ve burhân getirme ile kolaylaştırdık. Artık sana sunduğumuz şeylerden hiçbiri sana gizli kalmayıncaya kadar onun gereklerini yapman ve onun ilmini ehlinden alman konusunda senin bir mazeretin kalmamıştır! Böylece sen onu kazananlarla kazanmış olursun. Güç ve kuvvet Yüce ve Ulu Allah'a aittir.

Bölüm[401]

Altıncı Risâleye Dair

Altıncı Risâle, aşk, nefislerin ilâhî birlik ve rızaya duydukları muhabbet, eğilim ve şevk; bunların hakîkatleri, nereden kaynaklandıkları, bunları harekete geçiren kuvvetlerin niteliği, kaç kısma ayrıldıkları, hakîkatlerinin ne olduğu, tümellik ve tikellik durumları ve illet ve mâlûl oluşları hakkındadır. Bu risâlenin amacı şu hususları açıklamaktır: Gerçekte âşık ve maşuk olan, itaat edilen, muhabbet duyulan, murat edilen ve istenilen Yüce Yaratıcıdır. Yaratılanların ve evrenin tamamı onu arzulamakta, onu istemekte; yetkinlik [kemâl] yönünde, sûretlerini [form] tamamlamak üzere kendilerine form ve biçim verene ve bu sûret ve biçimlerini tamamlayıp kemâle erdirene duydukları aşkla hareket etmektedirler. Bu nedenle nefis, her iyi, şaşırtıcı, alımlı ve güzel bir sûret gördüğünde ona eğilim gösterdi, güzelliği ve iyiliğinden dolayı onunla birleşmeyi ve ona yakın olmayı arzuladı. Bu bakımdan nefis, vahşi sûretlere ve çirkin görünümlü fertlere, iyi, şirin, ölçülü ve dengeli cisimlere, saf cevherlere, parlayan nûrlara, göz alıcı bahçelere, akan sulara, meyve veren ağaçlara, yeşil bahçelere ve parıldayan yıldızların bulunduğu yüksek göklere eğilim gösterdiği gibi yönelmez. Çünkü gözler bu tür şeylerin güzelliklerinde gezinir ve varlığa [sahip olduğu bu] mahiyetinden dolayı arzu duyar. Bu mahiyetin onda sürekli olarak bulunmasından ve kendisiyle onun arasında bir engelin bulunmamasından dolayı ona yakınlık gösterir. Bu durum tıpkı insanın maşukuna meyletmesine, aradığını arzulamasına, onun evine yakın olmayı istemesine, onun ziyaretgâhının yakınında bulunmasına ve ona doğru koşup yönelmesine benzer. Aynı şekilde tüm şeyler de en aşağı ve düşük durumdan en değerli ve eksiksiz duruma doğru yükselmeyi, kusursuz ve uzun bir ömür sürmeyi, en iyi konumlarda bulunmayı, arzularının zirvesine ulaşmayı, ruh ve rahmet âlemine kavuşmayı ve azamet ve ikram sahibi Rahman'ın komşusu olmayı isterler. İşte bunlar, Yüce Yaratıcı'nın "hiçbir şey yoktur ki onu hamd ile tespih etmiş olmasın"[402] buyurduğu şeylerdir. Allah'ı hamd ile tespih etmek, onun emir ve yasaklarına uygun hareket etmek için koşuşturmaktan ve onun yakınında ve yanında bulunmaktan ibarettir. O halde ey kardeş, onun rahmetinden seni uzaklaştıracak, rahmetiyle senin arana engel oluşturacak, böylece seni onun taraftarları ve sevgi ve muhabbet duyduğu ehli arasından çıkaracak bir amelde bulunmaktan sakın! Aksi takdirde ona buğz edenlerden ve onu sevip ona itaat edenlere düşmanlığa yönelenlerden olursun. Allah seni ateş yurdunun ve şerlilerin barınağının ehliyle özdeşleşmiş olan bu nitelikten korusun. Onlar, Allah dostlarıyla bağlarını koparmışlar, onun düşmanları olan insanlara ve cinlere katılmışlardır. "Onların bir kısmı diğer bir kısmına aldatıcı güzel sözlerle telkinlerde bulunurlar."[403]

Bölüm

Bil ki ey kardeş! Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin. Geçmiş tıp bilginlerinden olan feylesoflar, aşk ve sevgi (mahabbet) konusunda ileri geri çok laflar

401. Çeviri: Prof. Dr. Metin Özdemir. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi.
402. El-İsra, 17/44.
403. Enam, 6/112.

ettiler ve duru zihin, güzel ayırt ediş, çok düşünme ve dikkatli değerlendirme ile bu konuyu araştırdılar. Bunların bir kısmı, aşkın psikolojik bir hastalık olduğunu söyledi. Bazıları, baskın bir heva olduğunu, bazıları ise Allah tarafından verilmiş bir delilik olduğunu söyledi. Aşkın psikolojik bir hastalık olduğunu söyleyenlerin bu görüşlerinin sebebi, hastalarda olduğu gibi, âşıklarda da görülen aşırı ağır başlılık, bitkinlik, gözlerinin iyice derine batıp körlüğe yol açması, hızlı nabız atışı ve derinden solunup yapma gibi durumlardır. Bunlardan dolayı aşkın psikolojik bir hastalık olduğunu zannettiler. Aşkın Allah vergisi bir hastalık olduğunu söyleyenler, bu hastalığı tedavi edecek bir ilaç ve içirildiğinde aşk hastalığına tutulanlardan bu ızdırabı giderecek bir içecek bulamadıkları için böyle bir iddiada bulunmaktadırlar. Bu bölümü ve burada, bu gerekçeyi düşünenlere kapalı kalmayacak şekilde açıklığa kavuşturmak ve bunlara işarette bulunmak için bu konudaki görüşleri sunduk. Her insan bir tür aşka tutulabilir. Hepimiz sözün doğrusunu ve bu manadan gerçeğe yakın olanı açıklamak istiyoruz. Burada da, Allah'ın yardımı ve başarıya ulaştırmasıyla, aşkın manalarını açıklamak, meramlarının hakikatlerini keşfetmek ve gizli kalan yönlerini yeterli derecede sana izah etmek istiyoruz.

Bölüm

Bil ki ey kardeş! Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin. Cesetlere bürünmüş olan nefisler üç kısımdır. Birincisi, şehvet mizaçlı bitkisel nefistir. Bunun aşkı, yiyeceklere, içeceklere ve cinsel birleşmelere yöneliktir. İkincisi, öfke mizaçlı hayvanî nefistir. Bunun aşkı, zorla egemen olmak, galip gelmek, başkan olmak, izzet ve kahramanlığa, silâha, savaş atları ve aletlerine düşkünlük ve fitne yönündedir. Üçüncüsü ise, düşünen nefistir. Onun aşkı ise, ilim ve bilginin peşine düşme, hakîkatlerin bilgisine ulaşma ve bu tür faziletleri elde etme yönündedir. İnsanlardan hiçbirisi yukarıda zikrettiğimiz bu üç nefisten birisine sahip olmaktan uzak değildir.

Bitkisel nefse gelince, yöneldiği aşkı onun ayrılmaz bir parçasıdır ve bu ondan bir an olsun ayrılmaz. O bunun için atanmıştır. Dolayısıyla arzusu bu yöndedir. Ondan geri durmaz ve ona ara vermez. Aksine daima o arzu üzere bulunur. Cesedin gelişmesi, devamlılığı, kemâli ve tamamlanması onun sayesinde olur. İşte bu kuvvet, bitkisel nefse ilişmiştir; onun yaratılışında mevcut olup tabiatına yerleşmiştir. Çünkü bitkisel nefsin kıvamı ve devamlılığı onun sayesinde gerçekleşir. Bitkisel nefis bu kuvvetin [kullanımında] aşırıya gittiği takdirde helak olur, cesedi ortadan kalkar ve varlığını kaybeder. Bu, bitkisel nefis için gerekli olan ve ondan ayrılmayan bir aşktır. Bu itibarla şöyle söylemek doğrudur: Aşk nefsanî bir hastalıktır. O, güzel olan genç oğlanlara, câriyelere ve nikâhı arzu edilen benzeri kimselere duyulan muhabbetten; ayrıca temiz yiyeceklere, leziz içeceklere, güzel elbiselere ve kokulara duyulan iştah ve arzudan ibarettir. Bu durumda olan şeylerin hepsi bitkisel nefse aittir. O bunlara imkân bulup ulaştığında sevinir, rahatlar, neşelenir ve huzur duyar. Bedeni gelişip cismi semirir. Kuvvetleri lezzetleri elde etmeye koşar. Onu öfke mizaçlı nefis izler ve ona yardım eder; onu bu durumlara alıştırır. Böylece bitkisel nefis, onun kuvvetiyle daha da güçlenir. Eğer düşünen kuvvet de onlara meyleder ve bu ikisinin eylemlerine karışır ve böylece yekvücut olurlarsa, o da bozulur ve bu yüzden azaba uğrar. Bu

durumda, düşünen nefis karanlıklar içinde kalır. Dolayısıyla eylemleriyle kendine özgü âleme ulaşması engellenir. Sonuçta kendi âleminden ayrı olarak oluş ve bozuluş [kevn ve fesad] âleminde kalır. İşte aşkın bu türü, nefsanî bir hastalıktır. Bu hastalık, ölümün, ölüm de yokluğun, helakin ve parçalanmanın sebebidir. Eğer bu hastalık, düşünen nefse bulaşıp ona galip gelirse, onu öldürür. Onun ölmesi, kendine özgü âleme ulaşmasından alıkonması demektir. Aşkın bu türünün en şiddetlisi, şahısların cinsel birleşmenin yapıldığı mekânlara muhabbet duyması ve yönelmesidir. Bu, insanların [oralara] gelmesinin ve [ve bu tür işler için] binalar inşa etmelerinin sebebidir. Çünkü şehvet, bedenin, onu bütünüyle bilfiil harekete geçiren bir melekesi olan kuvvetten doğar. Böylece bu hareket sayesinde onun kuvveden fiile çıkan benzerinin sûreti oluşur. Bu hareket, doğum vakitlerinin farklılığına ve [insanın] tabiatında güzel câriyelere duyulan muhabbete göre farklılık gösterir. Bu nedenledir ki bir grup bunların ve diğerlerinin normal olanlarından hoşlanır. Bir grupta ise çocuklara, genç oğlanlara ve bu tarz şeylere muhabbet duyma ağır basar. Onları bu tür şeylere doğumları, ana rahmine nutfe olarak düştükleri anlarda ve doğum vakitlerinde kendilerine vekil kılınan yıldızları zorlar. [Sözkonusu şeylere olan muhabbetleri] yıldızların konumlarına, onlardan kaynaklanan olaylara ve meydana gelen şeylere göre artar ya da azalır. Bunların hepsi nefsanî bir hastalıktır.

Bölüm

Öfke mizaçlı nefse ilişkin olan aşka gelince, onda zorla egemen olmaya, ululuğa, başkanlığa, kızgınlığa, aşırılığa, rekabete, gayretkeşliğe, cehâlete, atılganlığa, düşmanlıkta inatçılığa, zulme, haddini bilmezliğe, küskünlüğe, kibirlenmeye, bozuk mezheplere, haktan uzak görüşlere yönelmeye, onlar uğruna hasım olmaya, mücadele etmeye, adam öldürmeye, savaş ve fitne çıkarmaya muhabbet duyma vardır. Kuşkusuz bunlar ve benzeri şeyler, öfke mizaçlı nefiste var olan kuvvetlerdir. Bunlar sözkonusu nefsin huyu, onun ayrılmaz bir parçası olan ve onda varlıklarını sürdüren şeylerdir. [Bunlar, onların] doğumlarına ve feleklerin konumlarına göre artarlar ya da eksilirler. Dolayısıyla bu tarz şeyler, [kişide] galip gelen boş arzulardır. Bu itibarla şöyle söylemek yerindedir: Kuşkusuz nefse galip gelen boş arzu [hevâ], ona işlerin gerçek yüzlerini kapatır, onu haktan bâtıla yöneltir. Daha da kötüsü, düşünen nefiste bozuk inançlar oluşturur. Gücü yettiği kimseyi hak mezhepten alıkoyup bâtıl olanı ona cazip gösterir. Bu durum, livâtadan ibaret olan genç oğlanlarla cinsel ilişkiye düşkünlük gibi hayvanî nefsin yardımıyla şehvet mizaçlı bitkisel nefsin kuvvetinde mevcut bulunan aşka uygundur. Hayvanî nefs, bitkisel nefse uygun olan fercten uzaklaştırıp yoldan çıkartarak genç oğlanlara, livâtaya yöneltmektedir. Zina ise kişinin kendisine helal kılınanı bırakıp haram olana ve elde etmesi yasak kılınana yönelmesidir. Böylece kişi hak mezhepten ayrılıp bâtıla yönelir. Sonuçta din bakımından zina çocuğu, bozuk bir nesil ve gayri meşru ilişki ortaya çıkar. Bu aşktan bu tür şeylerin ortaya çıkması, düşünen nefsin de onlara meyledip yönelmesi durumunda boş arzunun galip gelmesi yüzündendir.

Bölüm

Düşünen nefse gelince, onda bulunan ve ona layık olan şeyler, değerli ilimlere ve ince hikmetlere düşkünlük; yüksek konumlarda bulunan yıldızlara, yüce göklere bakmak, göklerin ve yerin yaratılışı ve onlarda bulunan ilâhî belgeler/âyetler hakkında düşünmek, fikir atmosferinde gezinmek, yaratılışın gerçekleşmesi ve fıtratın ortaya çıkması konusunda düşünce üretmek, maksatları gözetmek, hedefe ulaşmak, beş duyu yardımıyla eksik niteliklerden uzak olan yoktan var edeni kavrama konusunda hayranlık duymak; [göklerde hiçbir kusur bulamayan] gözün bitkin bir şekilde geri çevrilmesi, aklın [varlığın] mahiyetini tam olarak kavramaktan yorgun düşmesi, zihnin bu tür konularda tereddüt göstermesi, nebilere tabi olma, uyarıcıların sözlerine kulak verme, hakkı bilmeye duyulan şiddetli arzu, en kısa yollardan ona ulaşmaya çalışma, yüce mertebelere tırmanma ve en yüksek mutluluğa ulaşma, iyi ve güzel ameller işlemek için koşuşturma, en güzel ahlaka sahip olma, yerilen hallerden ve çirkin eylemlerden uzak durma, şehvetli nefsin fiillerinden arınma, öfke mizaçlı nefsin işlerine bulaşmama, doğal olan şeylere yönelme, ilâhî uyarıları, şeriatın emirlerini ve felsefî hakîkatleri dikkate alma gibi hususlardır. Bu tarz şeyler, filozofların ilâhî cinnet dedikleri aşktan ibarettir. Bu cinnetin sebebi, zihni ve aklı kaplayan hayranlıktır. Bu hayranlık, aklın ve zihnin yoktan var edeni, onun gösterdiği delillerin ve verdiği hidâyetin dışında [başka bir yolla] kavramaktan aciz kalması durumunda ortaya çıkar. Bu itibarla şöyle diyeninin sözü doğrudur: Gerçekten de aşkın bu türü ilâhî bir cinnettir. Bil ki, aşkın bu üç tarzına özgü, onlara uygun ve onlarla örtüşen kanallar vardır.

Bölüm

Bu türler içerisinde şehevî nefse uygun olan kanala gelince, [onun içinde] yenilen ve içilen şeylere dair vasıtalar [bulunur]. Bu kuvvet aracılığıyla ekinler ve nesiller ortaya çıkar, sanatlar işlenir. Onun yardımıyla yenilir ve içilir. Onun sayesinde süslenilip güzelleşilir ve dünyevî çekicilikler elde edilir. Bu tür işlere uygun olan şeyleri elde etmek, kadınlarla evlenmek, câriyelerle işret âleminde bulunmak, genç oğlanlarla, yük ve binek hayvanlarıyla yatıp kalkmak onun vasıtasıyla gerçekleşir. [Sözkonusu nefse uygun hareket eden) kişi, bu kanala ulaşma ve ona güç yetirme durumuna göre sevinç ve neşe duyar. Düşünen nefsin, dünya hayatında bu kanaldan kaçırdığı fırsatlara üzüntü, pişmanlık ve tasada ona uymasıyla birlikte, sözkonusu kanalın yokluğu oranında, üzülür, acı duyar, neşesi azalır, bedeni erir ve psikolojisi bozulur.

Bölüm

Öfke mizaçlı nefsin eylemlerine uygun olup işlerinde ona gerekli olan kanala gelince, bunlar, kılıç, mızrak ve yay türünden bedenlerin telef olmasına, elemlerin ortaya çıkmasına, belalara ve kıtlık gibi felaketlere maruz kalınmasına, savaşlara, şiddetli saldırılara, askerî hücum ve akınlara, düşmanlarla harp etmeye, sınırları korumaya ve düşmandan sakınmaya imkân veren silâhlar edinme, atlara vb şeylere sahip olma gibi hususlardır. İşte bunların hepsi, öfke mizaçlı nefiste bulunan kuvvetin aradığı ve bir arada bulundurmak için gayret gösterdiği bir kanaldır.

Bölüm

Düşünen nefse yakışan ise, ilim ve hikmete düşkünlük, kitapları ve [her türlü] yazılı belgeleri toplama, onların içeriklerini öğrenme, onlara göz atma, onlar üzerinde düşünme ve daimi mutluluğa ulaştıracak vasıtaları elde etme gibi hususlardır. Eskilerin haberlerini, şiirlerini, geçmiş dönemlerde ve asırlarda meydana gelenleri, onlarda gerçekleşenler ile yaşanılan zamana ait olayları, astroloji ilminin hükümleri doğrultusunda gelecek günlerde gerçekleşecek olan hadiseleri, peygamberlerin verdikleri haberleri ve nihâyet bilge kişilerin geleceğe dair konuşmalarını bilmek de bu kanala ait hususlardandır. Telif edilen kitaplarda ve yazılan risâlelerde yer olan bu tür konuların hepsi, düşünen nefsin kanalıdır. Düşünen nefis bunları arar, onları toplamaya gayret eder. Onlara ulaşmak ve onları anlamak için çabalar.

Bölüm

Bil ki ey kardeş! Filozofların nefsanî bir hastalık olarak niteledikleri şehevî nefsin aşkı, övülen ve yerilen olmak üzere iki kısma ayrılır. Övülen kısım, tedavisi mümkün olandır. Onun düşünen nefsin ve akıl eden kuvvetin yardımıyla şifa bulması ve iyileşmesi umulur. Düşünen nefis onun tarafına yönelip bir değerlendirme lütfunda bulunur ve yenilen ve içilen şeylerden ihtiyaç miktarı, yani içeceklerden susuzluğu giderecek, yiyeceklerden ise açlığı yatıştıracak ölçüde [gerekli] gıdayı almak ve yine avret yerlerini örtecek şekilde giyinmek –ki giyinme imkân bulunduğu takdirde sıcağın ve soğuğun verdiği eziyeti kaldırmak için bir araçtır– sûretiyle tedbir siyasetini uyguladığı takdirde şifa ve iyileşme ümit edilir. Kişi bunlardan birine ulaşma fırsatını kaçırırsa, sabır ve ihtiyatla bekler ve Allah'a şükreder. Çünkü bu durumda o mazurdur. Yine kişinin cinsel ihtiyaçlarını eşlerinden yani ona helal olanlar aracılığıyla karşılaması da bu kanal kapsamındadır. Kısacası kişinin, Allah'ın kendisine ihsânda bulunduğu ve başarılı kıldığı ölçüde bunların uygun olanlarından sahip olduğu şeyler, bu kanala aittir. Nitekim bu konuda Allahü Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Allah'ın kulları için yarattığı süsleri ve temiz rızıkları haram kılan kimdir? Bunlar, dünya hayatında inananlarındır..."[404] Yine o şöyle buyurdu: "hoşunuza giden kadınlarla nikâhlanın..."[405] [Devamında da şöyle] buyurdu: "... Ya da ellerinizin sahip olduğu kölelerle nikâhlanın..."[406] Bunların hepsi helal yollardan olduğu sürece övülen şeylerdir. Eğer kişi yenilen, içilen şeylerde ve nikâh konusunda ihtiyaç fazlasını almada aşırıya giderse, bu durum onun bedeninin hastalanması, cisminin illetli olması ve [kan, balgam, safra ve sevdadan ibaret olan] mizacındaki dengenin bozulması sonucuna götürür. Ancak bu, şifası bulunan bir hastalık, ilacı bulunan bir illettir. Bunlar kişinin normal olana dönmesiyle ortadan kalkar. Böylece kişi eceline ulaşır, kendisine verilen süreyi tamamlar, rızkını tüketir ve sonuçta Allah'ın rızasına erer, ikram yurduna ulaşır. Eğer o, yaratıcısını tanıdığını iyi ve güzel işler yapmak sûretiyle gösterirse, sonucunda övgüye değer bir ödül alacağı mutlu bir hayat yaşar ve şehid olarak ölür. İşte aşkın övülen kısmı budur.

---

404. A'raf, 7/32.
405. Nisa, 4/3.
406. Nisa, 4/3. Genel kanıya göre savaşta esir alınan köle kadınlara işaret eder. Ayrıca bkz. Nisa 4/25 (y.h.n.)

Bölüm

Yerilen kısma gelince, o bu niteliklerini saydığımız ve anlattığımız şeylerin dışında olan çirkin işlere ve yerilen eylemlere yönelmekten, onların helal olmayanlarına el uzatmaktan, onları yerli yerinde kullanmamaktan, hakîkatlerden yüz çevirmekten vb şeylerden ibarettir. İşte bunlar, şifası umulmayan ve devası bulunmayan şeylerdir. Bunları yapanlar, tövbe etmedikleri takdirde dünya ve âhirette helak olacaklardır.

Bölüm

Hevâ ve hevesin galip geldiği öfke mizaçlı nefse nisbet edilen aşka gelince, o da övülen ve yerilen olmak üzere iki kısma ayrılır: Övülen kısma gelince, o Allah yolunda cihada, düşmanlarla savaşmaya ve Allah'ın dinini gayretle savunmaya yönelik bir aşktır. Nitekim noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah şöyle buyurmuştur: "Onlara [saldırgan Mekkeli kâfir ve müşrikler] karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayınız..."[407] Peygamberine şöyle demiştir: "Ey Peygamber! [Saldırgan] kâfir ve münafıklarla cihat et. Onlara karşı sert davran."[408] İşte bu türden şeyler sözkonusu aşkın bir tarzıdır. Bu kanaldan yardım talep edilen hususlar ve onların bir arada bulundurulması övülen kısım kapsamındadır. Bu işleri yapanlara sevap verilir. Bu aşkın sahibi, sözkonusu işlerde bulunduğu ve bu uğurda öldüğü takdirde, Allah katında mertebesi ve derecesi yüksek olan bir şehidtir. Nitekim Allah bu konuda da şöyle buyurmuştur: "Allah yolunda öldürülenleri ölü saymayın, bilakis onlar Rableri katında diridirler. Allah'ın bol nimetinden onlara verdiği şeylerle sevinç içinde rızıklanırlar..."[409]

Bölüm

Bu aşkın yerilen kısmı, yukarıda zikredilenlerin aksine, Allah'ın dini ve dostları aleyhine gayret gösterip çabalamak, onları öldürmek, birliklerini parçalamak, işlerini dağıtmak, haklarını gasp etmek, haramlara el uzatmak, yasakları çiğnemek, Allah dostlarına itaatten yüz çevirmek, şeytanların yollarını izlemek ve bozguncuların peşi sıra gitmek gibi hususları kapsar. Aziz ve Celil Allah şöyle demiştir: "İnkârcılar, gönüllerine gayreti, câhiliye gayretini yerleştirmişlerdi."[410] Ve dedi ki: "Ağızlarıyla Allah'ın nûrunu söndürmek istiyorlar. Kâfirler hoşlanmasalar da Allah nûrunu tamamlayacaktır."[411] Bunlar ve Allah'ın haram kıldığı cana kıymak, ortak koşmak (şirk), ana-babaya asi gelmek, kendi döneminde Peygambere, daha sonra da onun halifesine ve müminlerin her dönemdeki idarecilerine karşı büyüklenmek gibi şeyler, kötülüklerin anası, günahların büyükleridirler. Bu hastalığın da şifası umulmaz, ilacına ulaşılamaz. Bu hasletlerin sahibi öldüğünde ateş halkından olur. Ey kardeş, Allah bizi ve seni, bu hastalıktan ve kanaldan korusun. Bize rahmetiyle [onun zıttı olan] aşkı versin. Kuşkusuz o merhametlilerin en merhametlisidir.

407. Enfal, 8/60.
408. Beraat (Tövbe), 9/73.
409. Âl-i İmrân, 3/169.
410. Feth, 48/26.
411. Saf, 61/8.

Bölüm

Düşünen nefse ait aşk da iki kısma ayrılır. İnsanlar bu konuda da iki övülen ve yerilen olmak üzere gruplandırılıp iki mertebede bulunurlar. Övülen kısma gelince, o gerçek ilimlere yönelmek, ilâhî emirleri ve dinin tekliflerini kabullenmek, onların hakîkatlerini bilmek, apaçık olan yollarında yürümek, onların doğrulukları konusunda kesin deliller getirmek, soranların onlara dair bilgilerle tatmin olacak ve onları tanımakla kurtulacak şekilde onların yorumlarını araştırmak, onları bulup aramaya çalışmak gibi hususları kapsar. Kişi bunlara dair kanalı, bu mânâları içerisinde bulunduran kitaplardan, onları ezberlemek, onları toplamaya ve biriktirmeye düşkünlük göstermek ve onları, hak etmeyenlerden uzak tutmak sûretiyle elde eder. İşte bu hususlar ve onlara uygun olan kanallar, onlar uğruna servet kazanmak, onlara ulaşmak için [gerekli olan] yollara başvurmak ve bütün bunlar için imkân bulmak övülen işlerdendir. Bunları yapanlar, cennetteki rahatlığı ve huzuru bulmada ve onun kokusunu almada acele ederler. Onun nimetleri ve hoşnutluğu ile kurtuluşa erer. İşte bunlar, Allah'ın, Kitabı'nda nitelendirdiği, kendilerine hitap ederek övdüğü, Kendisinden hakkıyla korkanlar olduklarını, Kendisini şanına uygun şekilde tanıdıklarını, âyetlerini, göklerle yeri yaratışını, yükseğiyle düşüğüyle var ettiği şeyleri, bolluk ve darlık vermesini düşündüklerini bildirdiği âlimlerdir. Onlar şöyle derler: "Rabbimiz, bunları boş yere yaratmadın. Münezzehsin! Bizi ateş azabından koru."[412] İlahi cinnet ve hakiki aşk [olarak nitelendirdiğimiz şey işte] budur.

Bölüm

Düşünen nefse ve ona ait olan kanala nisbet edilen aşkın yerilen kısmına gelince, o bu anlattıklarımızın aksi ve zıttı olan şeyleri kapsar. Bunlar, nefsi hidâyet yollarından delalete, [manevi] körlüğe, çirkin işlere, kötü fiillere sürükleyen şiirleri, kitapları, aldatıcı haberlere ilişkin rivâyetleri, telif edilen hikâyeleri ve [tılsım ve büyü maksadıyla] yazılan isimleri okumak gibi hususlardır. Eğer kaynak sağlam olur ve nefis kendi âlemine özgü durumları hatırlar, sarhoşluğundan ayılır, gaflet uykusundan uyanır, pişmanlık duyar, tövbe eder, [gittiği yanlış] yolundan döner, iyi olana ve daha önce zikrettiğimiz hususlardan kendisine yakışana yönelirse, belki bunların şifası bulunabilir, iyileşmeleri ve devaları umulabilir. Dolayısıyla bu hastalığın iyileşmesi ve bu cinnetin sersemliğinden kurtulma, nefsin lâtif olanla özdeşleşmiş bir letafette olması durumunda ümit edilebilir. Çünkü düşünen nefis, göksel bir cevherdir. Onun, illetine yakın bir nisbeti vardır. [Bu yüzden] ona şiddetli bir arzu duyar. Maddeler ona ilişmiştir. Eğer onun cehâleti uzar, hastalıkları ve illetleri güç kazanır ve böylece rahatsızlıkları artarsa, helak olur, kendi dünyasına katılmaktan uzak kalır, çirkin işleri ağır basar, işlediklerinin kötülüğü ve yaptıklarının çirkinliği kendisini kuşatır, [daima kötülükleri] dileyen bir şeytana dönüşür, en berbat şekilde ters yüz olur, en kötü sona ulaşır, oluş ve bozuluş âlemine yakın durur, elemler dünyasında cesetlerle birleşir ve musibetler ve hastalıklar diyarında dolaşır. Allah Teâlâ [onun bu durumunu] şöyle anlatır: "Derilerinin her

412. Âl-i İmrân, 3/191.

yanışında cezayı tatmaları için derilerini başka derilerle değiştireceğiz."[413] Yine Yüce Allah der ki: "Sinin orada! Artık benimle konuşmayın!"[414] Ey kardeş! Allah bizi ve seni bu helak edici cinnetten korusun. Bu öyle bir cinnet halidir ki, sahibini şeytan çarpar ve onu lanet olası İblis'in orduları ayartır. Eğer kesin kararlılık göstermez, yıldızların attığı yakıcı kıvılcımlarla göğe tırmanmaları engellenen şeytanı onu terk etmez ve azgın veziri yanından ayrılmazsa, bu durumu neredeyse hiç kesintiye uğramaz. Ancak işinin ehli bir doktorun eline düşer ve [iradenin ve nefsin] nasıl afsunlanacağını iyi bilen bir [maneviyat] ustasına rastlarsa, bu durumu düzelir. Ancak bu durumda, Allah'ın elem verici ve kişinin yakasını bırakmayan alçaltıcı azaptan kurtarmayı murat ettiği çok az kimse bulunur. Yine bu aşkın mecnunu, kendisini sarmalayan ağın içine düşer, zincir ve halkalara dolanır. Kendi pisliğine bulanır, edep yerleri görünür, üstünü başını paralar ve örtülerini yırtıp atar. İşte şeytanlarının ve taraftarlarının kuşatması altındaki nefsin durumu budur. Bunlar onun hevâ ve hevesini kışkırtır, onu kapıp götürür, ona çirkin kimseleri, düşük amelleri ve kötü eylemleriyle kazandığı bozuk ve çarpık sûretleri gösterir. Aziz ve Celil Allah der ki: "Alay edip durdukları şeyler onları çepeçevre kuşatacak."[415] İşte yerilen cinnet ve övgüye değer bulunmayan aşk budur.

Bu durumda olan kimse, kara birine ve çirkin suratlı bir oğlana âşık olan kişiye benzer. Yine o, nefsinde ortaya çıkan azgınlığı yatıştırmak için erkek güzellerini ve böylece devasız hastalıkları arzulayan, nefsini kötü amellere koşan, çirkin ve çarpık görünümlü kişilerin ve mahlûkların peşi sıra giden, kara câriyeleri yanındaki güzel kadınlara, taze ve genç oğlanlara tercih eden kimseye benzer. İnsanların bu kısmının, anlatılan şekilde âşık olup bu tarz şeylere eğilim göstermeleri, bir tür cinnet hali, akıl tutulması, cehâlete saplanma ve alçalmadır. Hakkı kabullenmeye ve doğruluk ehlinin görüşlerine aykırı olan, dolayısıyla helake, yok oluşa ve ahret yurdunda kötü bir duruma düşmeye sürükleyen düşük inançların ve mezheplerin durumu da buna benzer. Allah seni ve bizi lütfu ve rahmetiyle bu cins ve türden durumlar ve kişilerle karşılaşmaktan korusun. İşte burası sözün bittiği yerdir. Net açıklamalar, aşkın bu türünün nefsanî bir hastalık, nefse galip gelen bir arzu ve heves ve ilâhî bir cinnet olduğuna ilişkin söylenenlere açık kanıtlar sunma işi burada tamamlanmıştır. Bu bölümlerden maksadımız, üstün aşkın ve kusursuz sevginin hakîkatinin [Hak ile] birleşmeye ve İlk Neden'e yakın olmaya duyulan aşk olduğunu göstermektir. Bunları arzulayan, bunlara yönelmeyi ve yakın olmayı isteyen herkesin, bunları ve nasıl gerçekleşeceklerini bilmesi ve Allah'ın izniyle bunlar aracılığıyla [tüm kötülüklerden] sakınması gerekir. En büyük olan Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur.

Bölüm

Diriliş, Kıyâmet, Neşr, Haşr, Hesap ve Miracın Keyfiyetine Dair

Bunların bilinmesi, tüm risâlelerimizin en yüksek gayesidir. Yine bunlar, sözün bittiği yer olup en yüksek gayeyi ve en yüce mertebeyi oluşturur. Dolayısıyla bunlar, [ilim suyunun] çağıldayan bir pınarı, kesin bilgiler, apaçık gerçekler, Allah'ın

413. Nisa, 4/56.
414. Mi'minûn, 23/108.
415. Hud, 11/8.

[kopmayan] ipi ve dosdoğru yoludurlar. Yüce olan bu duruma şöyle işaret etmiştir: "Melekler ve Ruh [Cebrail] onun katına elli bin yıllık mesafe ölçüsündeki bir günde çıkarlar."[416] Risâlemizde bu değerli ilme işaret ettik, ona kısaca değindik, ondan bir nebzecik olsun bahsettik, ancak onu her yönüyle anlatmadık. Bununla birlikte onu bırakmadık, Allah'ın yardımıyla onu tekrar ele alma imkânı bulduk ve onu kapsamlı risâlemizdeki bu mekânda tamamladık. Böylece burada onu açıkça beyan ettik, [ona dair] gerçek burhânları sergiledik. Onunla ilgili sözün tamamını şartlarına uygun olarak takdim etmiş bulunuyoruz. Elbette ondan önceki risâlelerde birtakım mukaddimeler vardır. Bunlar ona işaret edip kanıt oluştururlar. Ey iyi ve şefkatli kardeş! Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin. Eğer sen bunlar üzerinde durursan, onları tam anlamıyla muhafaza et. İlmin gereği ve emânetin bir hakkı olarak onlarla amel et. Sakın onları hak etmeyenlere vermek, uygun olmayan yerlere koymak, onları şiddetle arzulayıp talep etmeyenlere hoyratça sunmak sûretiyle ihanette bulunma! Aksi takdirde, Allah'tan gereği gibi korkan, ona itaatten ayrılmayan ve ona hakkıyla ibâdet eden âlimler zümresinin dışında kalırsın. Nitekim bu âlimler, eşyayı kendilerine layık olan yerlere koymuşlar, oralarda bulundurmuşlar ve oralara indirmişlerdir. Allah'ın elçisine düşen apaçık tebliğden ibarettir. Büyük ve ulu olan Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur.

Bölüm

Bil ki, ey kardeş! Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin. Kuşkusuz gaye olan ilim budur. Onun bilinmesiyle amaca ulaşmak mümkün olur. Çünkü o, [yaratılışın] başlangıcı [mebde] ve varlıkların sonuna [meada], yeniden hayat bulmaya, dünya ve ahrete, büyüyüp yetişmeye, sonra [toprak olup] çürümeye, diriliş ve [hesap vermek üzere] toplanmaya [haşra], ceza ve sevaba, sırat [köprüsüne] ve [amellerin tartıldığı] mizana, cennet ve cehenneme, Allah'a yakın olan meleklere, şeytanlara, lanetli İblis'in ordularına, hak ve bâtıla, âlim ve câhile, eksik ve tam olana, fazilette üstün ve eksik olana, elden kaçırılan ve elde olan fırsata, görünmeyene ve görünene, kar ve zarara, sanayi ve ticarete, darlık ve bolluğa, alçaklık ve yüksekliğe, karanlık ve nûra, gölgeye ve sıcaklığa, gece ve gündüze, yüksek gökler âlemine, alçak yerlerin sâkinlerine, en yüksek makamlarda bulunan iyilerin kitabına, en düşük mertebelerde bulunan günahkârların kitabına, Firdevs cennetine, Tuba ağacına, Sidretü'l-Münteha'ya*, Me'vâ cennetine, Huld cennetine, yok olmayacak mülke, Hâviye[417] cehennemine, derileri kavuran [şâviye] cehennemine, derin çukurlardan yükselen ateşe [cahîme], cehennemde içirilecek kaynar suya [hamime], zakkum meyvesinden yemeye, yanan cesetlere, bedenlerini terk eden ruhlara, ateşte eridikçe yenilenen derilere, asi ifritlerle birlikte azap gören nefislere, cehennemin öfkeli bekçisi Mâlik'e, cehennem zebani-

416. Mearic, 70/4. Meleklere özgü olan bu gün, insanların elli bin yılına denktir. Yani engin bir mesafedir. (Ayrıca bkz. Vakıa, 56/1; Secde, 32/5; Petrus'un 2. Mektubu III, 8/9). (y.h.n.)

* Yedinci kat gökte olduğu rivâyet edilen, Mi'rac gecesinde Hz. Peygamberin ulaştığı en son makam.(ç.n) Müslüman mutasavvıflar nezdinde büyük tartışma konusudur. Allah'a manen en yakınların bile daha fazla yaklaşamadığı nihâî sınır olarak kabul edilir. "Sidre" Arabistan çöllerinde yetişen nadir bir canlı varlığın da adıdır (y.h.n.)

417. Cehennemin yedinci tabakası, onun en korkunç olan yeri.

lerine, insanın yakasını bırakmayan azaba, [Kur'an'da nitelikleri anlatılan] günleri bilmeye, âzife[418], hâkka[419], tâmme[420], vâkıa[421], kâria[422], sâffe[423], sâa[424], kıyâme, yevmu'l-ba's ve'n-nüşûr[425] gibi önemli konulardaki farklılıkları gösteren değişik isimlerin zâtına ve onlara uygun düşen nitelemelere, kabirlerde bulunanların çıkarılmasına, kalplerde olanların ortaya dökülmesine, ahu figan gününe [yevmü't-tenâd], Âhiret gününe, karşılıkların verileceği güne, Rabbin [hesap gününde] hükmünü açıkça ortaya koymasına, kadir gecesine, kıyâmetin yaklaşmasına, ayın yarılmasına, yerin değiştirilmesine, göğün dürülmesine, haşr'a, yıldızların saçılmasına, musibetlerin ardı ardına gelmesine, güneşin ışığının sönmesine, nefislerin şaşırmasına, dağların bulutlar gibi yürütülmesine, göğün kitap dürülür gibi dürülmesine, denizlerin kaynatılmasına, pınarların ve nehirlerin suyunun yerin dibine batırılarak kurutulmasına, sûretlere [ruh] üflenmesine, çürümüş sûretlerin ve kemiklerin diriltilmesine, parçalanmış cesetlerin ayağa kalkmasına, dağılmış cüzlerin toplanmasına, ölülerin ayağa kalkmasına, ufalanmış kemiklerin hayat bulmasına, [ölülerin] yeniden diriliş günü için derin uykularından uyanmasına, şehidlere, peygamberlere, Rablerinin mesajlarını tebliğ edenlere, uyarıcılara, "göğün, insanları bürüyecek ve gözle görülecek bir duman çıkaracağı güne"[426], cehennemin azgınlara görünmesine, meleklerin ve Rûh'ul-Saffa [Cebrail] suskun bir vaziyette saf tutmalarına, hakkın [tecelli edeceği] güne, toplanma gününe, [dünyadaki] aldanışın [fark edildiği] güne, hüküm gününe, süresi bizim yıllarımızla bin yıla denk düşen güne, "yeryüzünde kaç yıl kaldınız? sorusuna, 'bir gün ya da günün bir kısmı kadar kaldık, isterseniz, hesap edenlere sorunuz'"[427] buyruğunda ifade edilen güne, diriliş gününe, ilk ölüme, ikinci ölüme, ilk hayata ve ikinci hayata dair bilgidir. [Âyette şöyle buyruldu:] "Dediler ki, 'Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Biz de suçlarımızı itiraf ettik. Acaba bir çıkış yolu var mı?'"[428] Tanıklar onların aleyhine tanıklıkta bulundular. Nitekim "her can, kendisiyle beraber bir sürücü ve şâhid bulunduğu halde gelir."[429] "O gün zalim, parmaklarını ısırarak şöyle der: 'Keşke Allah'ın elçisinin yanında bir yol tutsaydım. Keşke filancayı dost edinmeseydim. Kuşkusuz o bana gelen hatırlatmadan sonra beni sapıttı. Şeytan insanı yapayalnız bırakıyor.'"[430] Ve o gün, "kişi şöyle der: 'Allah'a karşı aşırı gitmemden ötürü bana yazıklar olsun. Gerçekten ben alaya alanlardandım.' Ya da şöyle der: 'Keşke benim için dönüş imkânı bulunsa da iyilerden olsam.'"[431] O gün, "kâfir de şöyle

418. Yaklaşmakta olan, kıyâmet.
419. Kıyâmet günü, afet, ardı arkası kesilmeyen musibet.
420. Kıyâmet vakti, keskin çığlık.
421. Kıyâmet, şiddetli olay.
422. Kıyâmet, ansızın gelen bela.
423. Sıra sıra dizilmiş vaziyette duran.
424. Kıyâmet saati.
425. Diriliş ve kabirlerden mahşere doğru yürümek üzere kalkış günü.
426. Duhan, 44/10.
427. Mü'minûn, 23/113.
428. Mü'min (Ğafir), 40/11.
429. Kâf, 50/21.
430. Furkan, 25/28-29.
431. Zümer, 39/56-58.

der: 'Keşke toprak olsaydım!'"[432] Yine o gün, "herkes işlediğinin karşılığını tam olarak görür."[433] O gün, "Allah'ın [azabı] onlara bulut gölgeleri içinde gelir."[434] Değerli melekler ve tanıklar da bu azap esnasında hazır bulunurlar. "O gün herkes, kendi derdine düşüp çabalar."[435] O gün, [Rableri tarafından] arınmış nefse ve huzura ermiş olan rûha şöyle denir: "Razı olmuş ve olunmuş olarak Rabbine dön. Kullarımın arasına katıl. Cennetime gir."[436] O gün Allah, Mesih'e şöyle der: "Sen mi insanlara beni ve annemi Allah'ın dışında iki ilâh edinin diye söyledin. Der ki: 'Münezzehsin! Hakkım olmayan sözü söylemek bana yakışır mı? Eğer böyle bir şey söylemiş olsaydım, zaten Sen onu bilirdin. Sen benim içimde olanı bilirsin. Ancak ben senin zâtında olanı bilmem. Kuşkusuz sen, tüm gizlilikleri en iyi bilensin."[437] O gün herkes bir tanıkla gelir. O gün her topluluk önderleriyle çağırılır. O gün tartı adaletle kurulur. Ameller sunulur, haberler ortaya dökülür, [amellerin yazılı olduğu] kitaplar açılır ve kişiye şöyle denilir: "Oku kitabını! Bu gün sana o hesap görücü olarak yeter."[438] [Kıyâmeti anlatan bir başka âyette de şöyle buyrulur:] "Güneş dürülüp yörüngesinden ayrıldığında, yıldızlar karardığında; doğurması yaklaşmış develer başıboş bırakıldığı zaman; yabani hayvanlar bir araya toplatıldığı zaman; denizler kaynatıldığında; ruhlar eşleştirildiğinde; kız çocuğunun hangi suçtan ötürü öldürüldüğü kendisine sorulduğu zaman; amel defterleri açıldığı zaman; gök yerinden oynatıldığı zaman; Cehennem alevlendirildiği zaman; insanoğlu önceden ne hazırladığını görecektir."[439] O gün, inkâr edenler ateşe sunulur. O gün sizden hiçbir şey saklı kalmaz. O gün, bellidir. Ecel kesinleşmiştir. Sicil defterinin mührü açılmıştır. O gün, inananlar toplu halde cennete sevk olunurlar. Kâfirler de toplu halde cehenneme... O gün onlar ateşe sunulurlar. O gün onlar, ayakta bekletilirler, kabirlerinden kaldırılırlar, azaba uğratılırlar, hesaba çekilirler. O gün, elleri ve ayakları kazandıkları şeylere tanıklık ederler. O gün, onlar Allah'a döndürülürler. O gün, onlar ters yüz olurlar. O gün Allah onlara şöyle der: "Size benim âyetlerim okunmadı mı? Hâlbuki siz onları yalanlayıp duruyordunuz."[440] O gün gerçekten zalim olduklarına dair kendi aleyhlerine tanıklıkta bulunurlar. O gün onlara "yazıklar olsun sizlere, yok olun" diye seslenilir. O gün [ikiyüzlüler] inananlara şöyle seslenir: "'Biz sizinle beraber değil miydik' Onlar da, 'Evet öyle; fakat sizler kendinizi aldattınız'" derler.[441] O gün onların önüne tek kapısı olan bir duvar örülür. Bu kapının iç kısmında rahmet, [yüzü inkârcılara] dönük olan kısmında ize azap vardır. O gün şeytan şöyle der: "Rabbimiz onu sen azdırmadın, aksine onun kendisi derin bir sapıklık içerisindeydi." O gün Allah şöyle der: "Sen bu durumdan

---

432. Nebe, 78/40.
433. Bakara, 2/281.
434. Bakara, 2/210.
435. Nahl, 16/111.
436. Fecr, 89/29.
437. Maide, 5/116.
438. İsra, 17/14.
439. Tekvir, 81/1-14. Bu âyetlerdeki betimlemeler hakkında ayrıca bkz. Matta XXIV, 29 (y.h.n.)
440. Mü'minûn, 23/105.
441. Hadid, 57/14.

habersizdin. Bu gün artık biz perdeni kaldırdık. Şimdi görüşün keskindir."[442] "O gün biz Cehenneme 'artık doldun mu?' diye sorarız. Cehennem de 'daha var mı?' der."[443] O gün cehennemin yakıtı ateş ve [putların yapım malzemeleri olan] taşlardır. Orası inkârcıların ve kibirlilerin barınağıdır. O gün baba oğluna, oğul da babasına bir fayda sağlayamaz. "O gün kişi kardeşinden, anasından, babasından, eşinden ve oğlundan kaçar. O gün herkesin kendisine yeter bir derdi vardır."[444] O gün Şeytan, işleri bitirilmiş olan taraftarlarına ve izleyicilerine şöyle der: "Allah size gerçeği vaat etti. Ben de size vaatte bulundum. Ancak şimdi vaadimden döndüm. Benim sizin üzerinizde bir egemenliğim yoktu. Yalnızca sözle çağrıda bulundum. Siz de benim çağrıma uydunuz."[445] O gün zalimler tek tek gelirler. Yanlarında kendilerine şefaat edecek bir şefaatçileri de yoktur. Onlara şöyle denir: "Kuşkusuz bize, sizi ilk yarattığımız günkü gibi tek başınıza geldiniz. Size verdiğimiz malı, mülkü ve hizmetçileri arkanızda bıraktınız."[446] Ve şöyle der: "O gün herkes iyilikten ve kötülükten kazandığını yanında hazır bulur ve arzu eder ki, kendisiyle kazandığı kötülük arasında uzun bir mesafe bulunsun."[447] "O gün, suçluları zincirlere vurulmuş olarak görürsün. Gömlekleri katrandan olacak, yüzlerini ateş bürüyecektir."[448] O gün inkâr edenlere mazeretleri bir fayda sağlamaz. O gün, "daha önce iman etmeyen ya da imanıyla bir hayır kazanmayan kimseye imanı bir fayda vermez."[449] "O gün, Allah'tan sakınanların dışındaki dostlar birbirlerine düşman olurlar."[450] O gün, "aralarındaki soy yakınlığı fayda vermez."[451] "O gün ağızlarına mühür vururuz. Ellerini konuştururuz. İşlediklerine ayakları tanıklık eder."[452] O gün, "kulakları ve gözleri kendi aleyhlerine tanıklık eder ve derileri için şöyle derler: 'Niçin bizim aleyhimize tanıklık ettiniz.' Onlar da şöyle cevap verirler: 'Bizi her şeyi konuşturan Allah konuşturdu.'"[453] O gün, iman edenler ise şöyle derler: Bizden hüznü gideren Allah'a hamd olsun. Verdiği sözde duran ve bizi yeryüzüne varis kılan Allah'a hamd olsun. Cennette dilediğimiz yerde konaklıyoruz. [Allah yolunda] çalışıp çabalayanların ecri ne kadar da güzel! O gün melekleri, Arş'ın etrafında Rablerini tespih ederek tavaf ederken görürsün. O gün onlar kendileriyle karşılaşanlara 'Selâm' derler. Dualarının sonu ise, 'âlemlerin Rabbine hamd olsun' şeklindedir. Bu işaretlerin ve niteliklerin hepsi –ki biz onları anmak ve tek tek saymakla sözü uzattık– aklı olan kimselerin [Kıyâmet Günü'ndeki) bu durumun büyük bir iş ve önemli bir mesele olduğunu anlamaları için peygamberlerin kitaplarında yer alan nitelemelerdir. Onlar üzerinde durmak ve onları anlamak ve etraflı bir şekilde kavramak, [dinî] ilimler aracılığıyla mümkündür. Cennette bulunmak, [iman] kuvvetiyle olur. Ruh,

442. Kaf, 50/22.
443. Kaf, 50/30.
444. Abese, 80/34-37.
445. İbrahim, 14/22.
446. En'am, 6/94.
447. Âl-i İmrân, 3/30.
448. İbrahim, 14/49-50.
449. En'am, 6/158.
450. Zuhruf, 43/67.
451. Mü'minûn, 23/101.
452. Yâsin, 36/65.
453. Fussilet, 41/21.

cesedi terk ettiğinde Cennete yükselir. Orada Rahman [olan Allah'ın] komşusu kılınır. Güzel hurilerle dostluk kurar. Allah'a yakın olan melekler, peygamberler, elçiler ve Allah'ın arınmış kullarıyla birlikte bulunur. İşte [o gün] onlara korku ve hüzün yoktur.

Bölüm

Bil ki ey kardeş! Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin. Dirilişi, kıyâmeti, kabirlerden kalkmayı [neşri], Allah'ın huzurunda toplanmayı [haşrı], hesaba çekilmeyi ve daha önce niteliklerini andığımız bu türden hususları inkâr edenler, onları ancak zihinlerindeki şüpheler ve kalplerindeki şaşkınlıklar yüzünden inkâr edip yalanladılar. Bu şüphe ve şaşkınlığın nedeni ise, kendi nefislerini, onun cevherini, bedenle birlikte bulunuş keyfiyetini, niçin bir an onunla bulunup diğer bir anda onu terk ettiğini, onun başlangıcının nereden kaynaklandığını ve bedeni terk ettikten sonra sonunun nereye varacağını bilmeden önce bu tür hadiselerin hakîkatini, keyfiyetini, mekânsal özelliklerini, mahiyetlerini ve niceliklerini bilmeyi talep etmeleridir. Halbuki bu tür konulara dair bilgiler kapalı ve anlaşılması zor bir sırdır. Bu bilgileri elde etmek ancak ilimler ve iman aracılığıyla arınmış olanlar ve onları aziz ve celil olan Allah'ın desteğiyle meleklerden vahiy ve ilham yoluyla alan ve Ondan haber getiren doğru habercilerin sözlerini tasdik edenler için mümkündür. Bu bilgileri teslimiyet, iman ve tasdik yoluyla almayı yeterli bulmayıp aklî burhânlar ve felsefî kanıtlar talep edenlere gelince, onlar arınmış nefislere, temiz ruhlara, saf kalplere, [hakkı] dinlemeye odaklanan kulaklara ve temiz bir ahlaka muhtaçtırlar. Yine onlar, bu tür konuların doğruluğu ve sırların hakîkati üzerinde durmayı gerektiren ilimlere olumlu bakmak durumundadırlar. Bu nedenle biz, bu konulara dair sözü uzattık ve teorik bilgilerden olan matematiksel ilimler, gözleme dayalı tabii ilimler ve aklî ilimlerden olan psikoloji üzerinde araştırıp düşünen kimseler için gerekli olan hususları içeren risâlelerden [tekrar] bir aktarımda bulunduk. Böylece onların zihinleri, bunlar üzerinde durdukları, yeterli bir çabayla peygamberlere gönderilen kitaplardaki hakîkatlere ve gökten indirilen âyetlere ulaştıkları takdirde uyanır. Dolayısıyla sözkonusu ettiğimiz konulara dair düşüncelerimizi, bu risâlemizde burhân ve delilleriyle birlikte zikrederek açıklığa kavuşturduk. Bununla birlikte onlar, açık bir burhân ve anlaşılır bir beyana dayalı olsalar da yalnızca ehli olan ve Allah'ın onları bilme konusunda başarılı kıldığı kimseler tarafından elde edilebilir. Onlar üzerinde nasıl araştırma yapılıp düşünüleceğini yalnızca bu kimseler bilebilir. Ehli olmayan kimseler ise onları bilemez, onlar üzerinde duramaz ve onlara ulaşamaz. Bu durumda olan kimseler, bu ilimlerin sahibine ithamda bulunurlar ve onu ortaya koyanı tekfir ederler. Onu küfür ve imansızlıkla yaftalarlar. Ona bühtan [yalan] ve inatla iftira atarlar. Bu nedenle Allah onları lanetler, rezil eder ve "Âhirete inanmayanlardan"[454] eyler. Yazıklar olsun onlara! Azabın en kötüsü onlaradır. Onlar, haklarında şöyle denilen kimselerdendir. "Sinin o [azabın içinde], artık konuşup durmayın."[455] Onlar kökleri yere tutunmuş fakat kararı olmayan pis ve lanetli bir ağacın yaprakları hükmündedirler. Onlar cehennemin odunudurlar. Onlar oraya uğrayacaklardır.

454. En'an, 6/113.
455. Mü'minûn, 23/108.

Bölüm

Ey kardeş! Allah seni katından bir ruh ile desteklesin. Şimdi biz, niteliklerini saydığımız, anlamlarını açıkladığımız ve yeterli ölçüde ifade edip beyanda bulunarak güzelce sunmaya çalıştığımız şeylerin hakîkatleri üzerinde durmak istiyoruz. Allah dilediği kimseyi doğru yola ulaştırır.

Bölüm

Dirilişi Bilme

Bil ki, ey kardeş! Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin. Diriliş [ba's], bu konuda iki anlama işaret eden bir lafızdır. Onlardan birisi başlangıç [mebde] ve son [mead] anlamına gelen ilk diriliş [ba'su îrâd] ve son diriliştir [ba'su isdar]. İlk dirilişe gelince, nefsin akıldan çıkmasıdır. Sonra eşyanın bir kısmının diğerinden çıkması ve bunların da çıkışının akıldan başlaması bu anlamdadır. Hepsinin çıkışı ise aziz ve celîl olan Allah'tandır. İlk diriliş, kuvve halinden fiil haline çıkıştır. Bu da eşyanın sûretler halinde yokluktan varlık alanına çıkarılmasından ve hepsinin [heyûlâda] henüz biçimlenmemiş olan maddede bulunmasından ibarettir. Dönüş ve tekrar ortaya çıkış anlamındaki dirilişe gelince, o nefsin birleşmesinin ardından bedeni terk etmesi ve ardından işlediği şeylere yakın olup kazandıklarını taşıması demektir. Bu da ya sürüp giden bir azap ya da kesintisiz bir sevinç ve nimet şeklinde olur. İşte dirilişin kısa ve öz anlatımını bilmek bundan ibarettir. Buna dair sözümüz, başlangıçtaki ve sondaki dirilişin sözkonusu anlamına delalet eder. Allah'ın şu sözünde geçen "ba's" kavramı da aynı anlamdadır. "Allah, peygamberleri müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndermiştir."[456] Peygamberler bereketin yayılması ve nimetin kapsayıcı olması için ümmet içerisinde onların mesajlarını onlar adına tebliğ edecek kişiler olarak gönderilmiştir. Dünyada gerçekleşen diriliş/gönderilme cüzî, Âhirete yönelten diriliş ise küllîdir.

Bölüm

Bu günün *hâkka* olarak nitelendirilmesine gelince, bu yalnızca peygamberlerin haber verdikleri, filozofların kanıtlarını gösterdikleri, inanan bilginlerin onayladıkları, câhillerin ve münafıkların ise yalanladıkları [kıyâmete dair] ilâhî bilginin gerçekleşmesine işarettir. *Vâkı'a* ile o gün, sözün onları yalanlayacak şekilde gerçekleşmesi, inandıkları saçma görüşlerin ve hak söze aykırı olan mezheplerin bozukluğunun, yaldızlı sözleriyle doğruların yolundan ayrıldıklarının ve kazandıklarının kendilerini kuşattığının ortaya çıkması kastedilir. *Ezûf*, Arapçada, ayrılma, gitme [ravâh] anlamındadır. O bir mekândan diğerine geçiştir. Nitekim "güneş batış noktasına gitti ve vakit geldi" denilir. Aynı şekilde âzife bir şeyi kaldırmak ve başka bir şeyi onun yerine koymak ve orada yerleşmesini sağlamak demektir. O gün de durum aynen böyle olur. Zayıf mezhepler, bozuk inançlar, sapkın ve saptırıcı arzular ortadan kalkar. Bunlara taraftar olanlar alçaltıcı bir azabın ve daimi bir zilletin içine sürüklenirler. Bu bakımdan aziz ve celîl olan Allah şöyle buyurmuştur: "Belirlenmiş Vakit yaklaşır ve

456. Bakara, 2/213.

Ay yarılır."[457] Ay, oluş ve bozuluş evreninin düzenini yürütmekten sorumlu olduğuna göre, bu, dünyanın ortadan kalkması demektir. Çünkü onun yarılmasıyla dünyanın hareketi iptal olur.

Yevmü't-tenâd ifadesine gelince, o, Allahü Teâlâ'nın 'biz sizinle birlikte değil miydik' diye seslenirler" buyruğunda olduğu gibi seslenilmesini ifade eder. [O gün] A'raf'ta bulunanlar nida ederler. Yine o gün müminler birbirlerini müjdelemek, tebrik etmek, rahatlık ve sevinç duygularını ifade etmek için seslenirler. Kâfirler de birbirlerine hayıflanarak ve bela okuyarak seslenirler. İşte onların sözlerinden biri: "Biz gaflet içerisinde idik."[458] Onlar zalimlerden olduklarına dair kendi aleyhlerine tanıklıkta bulunarak nida ederler.

Yevmü'n-nüşûr: O, amel [defterlerinin] yayılıp ortaya çıkarılacağı gündür. Böylece iki topluluk da onu görür. Her iki topluluk da onlardan haberdar olur. Dolayısıyla müminler de inkârcıların amellerini bilirler. İnkârcıların amelleri müminlere arz olunarak şöyle denir: "Nasıl, bu hak değil miymiş?" Onlar da "evet" derler. Ardından inkârcılara şöyle denir: "Bu sizin amelleriniz değil mi?" Onlar da bunu itiraf ederler. Kötülükleri onları kuşatır. Diğer taraftan müminlerin temiz ve Allah'ın rızasına uygun amelleri de inkârcılara arz olunarak şöyle denir: "Hiç kuşkusuz Rabbimizin elçileri, bize gerçekle geliyorlardı".[459] "Biz de onları yalanladık ve Allah hiçbir şey indirmemiştir dedik"[460] derler.

Bil ki, ey kardeş, arz, kulların amellerinin arzıdır. O günde, simalarından tanınmaları için bazıları bazılarından yukarıda bulunur. Onların simaları, amelleri [doğrultusunda şekillenecektir]. Şehidler müminlerin reisleridir. Onlar, doğru yola erdirilmiş olan imamlar ve hak üzere olan halifelerdir. Bu bağlamda kulların amellerinin Allah'a arz olunacağını, böylece onun onları bilip onlardan haberdar olacağını ve ardından emir ve nehiyde bulunacağını zanneden kimsenin durumuna gelince, hâşâ, nasıl olur da [ilmiyle] kuşattığı, dolayısıyla kendisine gizli kalmayan şeyler ona arz olunabilir? Arz, ancak arz olunan şeyleri bilmeye muhtaç olan kimseye edilir. Hâlbuki bu, bütün noksanlıklardan münezzeh olan Allah'a yakışmayan bir sıfattır. O halde burada kastedilen arz, amellerin, yani itaat ve isyan ehlinin amellerinin halka arzından ibarettir. Böylece adalet, onlar üzerine bizzat onların [tanıklığıyla] gerçekleşir. Ölçü adaletledir. O gün herkes işlediği her şeyden haberdar olur. Dolayısıyla onlara zulmedilmez. Onlar amellerini bilirler, onlara amellerinden hiçbir şey saklı kalmaz. Dolayısıyla onlar da amellerini inkâr edemezler. Sonuçta iman edenlerin amelleri, kendileri için hiçbir gözün görmediği ve hiçbir kulağın işitmediği cennetler, odalar, köşkler, güzel kokular, hoş görünüşler, rahatlık ve rahmet oluverir. Aynı şekilde kâfirler de "Yaptıklarını, büyük pişmanlıklar olarak göreceklerdir."[461]

O günde gerçekleşecek olan, *bu'siratü'l-kubûr* ile kişinin kabrinde saklı olan, onun örtüp gizlediği şeylerin ortaya çıkarılmasıdır. O esnada örtülü olan her şey açığa çıkar. Kalplerde olanların tahsili ise, müminlerin göğüslerinin gizlediği ve kalplerinin

457. Kamer, 54a/1.
458. Enbiya, 21/97.
459. A'raf, 7/43.
460. Mülk, 67/9. Konu hakkında ayrıca bkz. Yâsin, 36/14.
461. Bakara, 2/167.

hakîkate dair bilgilerden ihtiva ettiği şeylerin ortaya çıkarılmasıdır. Çünkü müminler dünya hayatında iken kendi üzerlerinde egemen olan kâfirlerin kendilerini aşağılamalarından korktukları için onları ortaya çıkaramıyorlar ve onlarla delil getiremiyorlardı. Dolayısıyla o anda, onların kâfirlere dair kalplerinde besledikleri şeyler ortaya çıkar. Onların temiz nefislerine ait olan nûrların, önlerinde ve sağ taraflarında kendilerini takip ettiği görülür. Aynı şekilde kâfirlerin de göğüslerindeki bozuk hayalleri, kötü vehimleri, nefislerini tatmin eden ve ruhlarını sâkinleştiren sapkın inançları ortaya çıkar. Böylece, zulmetlerine zulmet eklenir. Sırtlarına günahları yüklenir. "Ayrıca bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarını da kısmen yüklenirler."[462] Bu yüzden Allahü Teâlâ şöyle buyurmuştur: "İşte onların dünya hayatındaki çabaları boşa gitmiştir. Hâlbuki güzel iş yaptıklarını zannediyorlardı."[463] Yine şöyle buyurdu: " zor işler altında bitkin düşmüştür. Onlar yakıcı ateşe yaslanırlar."[464] *Kadir gecesi*, ahret işlerinin takdir edildiği ve her şeyin yerli yerince konulduğu gecedir. *Göğün yarılması*, işlerin görünür kısımlarının içine nüfuz edilip onların gizli hakîkatlerinin ortaya çıkarılmasıdır. O gecede melekler bu gizlenmiş hakîkatlerle inerler ve her hikmetli iş karara bağlanır. Nitekim aziz ve celîl olan Allah şöyle buyurmuştur: "Rızkınız da size söz verilen [azap] da göktedir." Kıyâmet gününde gök yarılır. Melekler göğün kapılarından belirlenmiş ve taksim edilmiş rızıklarla inerler. Böylece rızıklar ehlinin üzerine bir kerede boşaltılır. Kıyâmet gününde küllî bir ihsân olur. Böylece bir defada hayırlar ve nimetler ehli üzerine dökülür, belalar ve cezalar da hak edenler üzerine yağar. *O gün, göğün kitap dürülür gibi dürülmesi,* emir ve nehiylerin [yazılı olduğu kitapların] dürülüp bir kenara bırakılmasıdır. Nitekim kitap okunduğu zaman, "okuyucu onu okuma işini bitirdi ve onun içindeki şeylerin artık işinin bittiğini, yani onun içindeki hükümlerin ortadan kalktığını ve artık onlara ihtiyaç duyulmadığını anladı" denilir. "Tıpkı ilk yaratmaya başladığımız gibi."[465] Yani ilk yaratılışı tekrar ederiz. *Yevmü'l-haşr*, o günde herkesin toplanması demektir. Haşr, cüzî nefislerin küllî nefse katılmasıdır. Güneşin batması, kıyâmetin öncesinde onun işaretleri ve alametlerinden birisi olarak gerçekleşir. O gün, güneş, doğudan batar, batıdan doğar.

Dağların bulutlar gibi hareket etmesi, imamların, bulutların arzın hayatı olan yağmur ve suyla hareket etmesi gibi bilim ve hikmetle hareket etmesidir. Denizlerin kaynatılması, yedi imamın ilminin ve onların şeriatlarında ve yasalarında gizli olan şeylerin ortaya çıkması demektir. Bu nedenle "yedi deniz [vardır] ve yedinci deniz de kapsayıcı ve kuşatıcı olandır" denilmiştir. Dolayısıyla o, imamların sonuncusuna benzer. Sura üfürülme, geçmiş zamanlarda şahısların [bedenlerinde] kullanılan temiz rûhun, kıyâmet vaktinde hazır bulunması, fiillerin hakîkatlerini gözlemlemesi ve bilkuvve gözlemlediği fiilleri bilfiil gözlemek üzere ortaya çıkarılmasıdır. İlk üfleme gerçekleştiğinde, özürler ve uyarılarla uyanışın başlangıcı olarak altıncının müjdesidir. İkinci üflemede uyanan [dirilen] herkes yedincinin ortaya çıkmasını bekler. Altıncı bilkuvve olarak ilktir. Yedinci bilfiil olarak ikincidir. Bu üflemde aynı zamanda çürü-

462. Nahl, 16/25. "Günahlarını da kısmen yüklenirler". Yalnızca başkalarını saptıranların cezası ikiye katlanır. Çünkü onlar iki kat sorumluluğu bizzat kazanırlar. (y.h.n.)
463. Kehf, 18/104.
464. Ğâşiye, 88/3-4.
465. Enbiya, 21/104.

müş olan sûretler, cehâlet ve sapkın görüşler içerisinde yüzen cesetler kazandıklarının karşılıklarını görmek üzere dirilir.

Ölülerin hayat bulması ve dağılmış parçaların toplanması, müminlerden ve Allah'ın Sâlih kullarından şeytanların galebe çalması ve zalimlerin kahrı ile ölmüş olanların hayat bulması, yine onların öldürülmeleri, parçalanmaları, yakılmaları ve küfür ve fasıklık suçlaması nedeni ile [Ehli kitap tarafından] vurulmaları nedeniyle dağılmış olan parçalarının toplanmasıdır.

Noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah'ın, Ehl-i kitabın inananlar hakkındaki sözlerine dair şu haberinde geçtiği gibi: "Kendilerine kitap verilmiş olanların, puta ve şeytana kanıp, inkâr edenlere: 'Bunlar, inananlardan daha doğru yoldadırlar' dediklerini görmedin mi?"[466] Yine Onun şu buyruğundaki gibi: "Bir grubu yalanlıyor, diğer bir grubu ise öldürüyordunuz."[467] Yalanlanan grup peygamberlerdir. Öldürülen grup ise onların takipçileri ve ashabıdır.

O günde tanıkların hazır bulundurulması, peygamberlerin kâfirler aleyhine kesin deliller ortaya koymaları için toplanması anlamındadır. Çünkü onlar kendilerini tanıyan, kendilerine karşı kibirlenen ve eziyet eden o kâfirleri bizzat görmüşlerdir. O anda suç işlemiş olanlar şaşırıp kalırlar ve kendilerini kuşatıldıkları şeyin kötülüğünden kurtarabilecek kesin bir delil ortaya koyma imkânı bulamazlar. Şanı yüce olan Allah'ın, "Göğün, insanları bürüyecek ve apaçık bir duman çıkaracağı günü bekle; bu, can yakan bir azaptır"[468] şeklindeki buyruğuna gelince, bu durum, kıyâmetin kopmasından önce insanları kaplayacak olan bir fitnedir. İnsanların, hikmetin seması karardığında, yıldızları saçıldığında ve güneşi batıp ayının ışığı söndüğünde karşılaşacakları zulmet, onları kaplar. İşte bu apaçık bir azaptır. O gün, "Her emzikli kadın emzirdiğini unutur, her gebe çocuğunu düşürür. İnsanları sarhoş gibi görürsün oysa sarhoş değildirler, fakat bu sadece Allah'ın azabının çetin olmasındandır."[469] Ve o gün, "kendilerine uyulanlar, azabı görünce uyanlardan uzaklaşacaklar ve aralarındaki bağlar kopacaktır."[470]

Cem günü, hak ve bâtıl grubu olmak üzere iki topluluğun dışarıda hiçbir kimse kalmaksızın bir araya geldiği gündür.

Aldanma günü, zalimlerin yaptıkları şeylerin bir araya toplanacağı gündür. Hâlbuki onlar, [yaptıkları işi] güzel yaptıklarını sanıyorlardı."[471] *Ğabun*, hüsrana uğrayıp ziyan etmek ve bir şeyi bedelsiz olarak almak demektir. Nitekim inkâr edenler, kıyâmet günü geldiğinde amellerinin karşılıklarını göreceklerini zannederler. Fakat sonunda hüsrana uğrarlar. Az ya da çok hiçbir amelleri onlara fayda vermez. Kötülükleri iyilikleriyle ölçülür, fakat iyilikleri kötülüklerini karşılamaya yetmez. Buna karşılık, inananların iyilikleri de kötülükleriyle ölçülür. Fakat bu onlara zarar vermez. Onlar bu durumdan

---

466. Nisa, 4/51.
467. Maide, 5/70. âyetin aslı şöyledir: "Ant olsun ki İsrailoğullarından söz aldık ve onlara peygamberler gönderdik. Nefislerinin hoşlanmadığı bir şeyle onlara her peygamber gelişte, bir kısmını yalanlarlar ve bir kısmını da öldürürlerdi." (ç.n.)
468. Duhan, 44/10-11.
469. Hacc, 22/2.
470. Bakara, 2/166.
471. Kehf, 18/104.

dolayı hesaba çekilmezler. Çünkü inananların iyiliklerinin başı, tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah'ı, onun velilerini ve onların itaatlerini tanımaktır. Bundan sonra onlara zarar verebilecek hiçbir günah yoktur. Zira onlar kendilerine vacip olanı yerine getirdiler. Onların büyük ihtimalle iki ayağı birden kaymaz. Onlardan birisinin bir ayağı kaydığında hemen diğer ayağına dayanır. Yine bunun ötesinde onlara fayda verebilecek hiçbir namaz, oruç ve amel yoktur. Nitekim aziz ve celil olan Allah şöyle buyurmuştur: "Yaptıkları her işi ele alır, onu toz duman ederiz."[472] İşte aldanış gününün hakîkatini bilmek bundan ibarettir.

Allah'ın, "[O gün], Cehennem/Cahîm de azgınlara gösterilir"[473] buyruğunda geçen Cahîm'e gelince, o hak edenin belasını bulduğu yerdir. Orası kesintisiz zillet ve şiddetli azap mekânıdır.

"Ruh ve meleklerin saflarda konuşmadan"[474] kıyama durmaları, bu ruhları temiz ve nefisleri arınmış olan müminlerin önderlerinin kıyama durmasıdır. Melekler, onların sahip oldukları mertebeleri ve meleklerden aldıkları ilimleridir. O gün onlar bu ilimlere dair konuşmazlar. "Ancak Rahman olan [Allah'ın] izin verdiği kimse konuşur ve doğruyu söyler."[475] "İşte gerçek gün budur. Dileyen kimse, Rabbine götürecek bir yol benimser."[476]

Allah'ın, "miktarı sizin saydıklarınızdan bin seneye denk gelen gün"[477] buyruğuna gelince, bundan maksat altıncı [dönemin] işlerinin gerçekleşme süresidir. Nitekim Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur. "Dünyanın ömrü yedi bin yıldır. Ben son binincisinde gönderildim." "Miktarı elli bin yıla denk gelen gün"[478] sözüne gelince, o ahret dönemidir. " 'Dünyada kaç yıl kaldınız' [diye sorulunca], 'bir gün ya da bir günün bir kısmı kadar kaldık' dediler", sözüne gelince, onlara sadece dünyadaki hayatınızdan ve ikametinizden diriliş vaktine ve berzah âleminin başlangıcından kıyâmetinizin koptuğu bu vakte kadar ne kadar süre geçtiği sorulur. "Bir gün ya da bir günün bir kısmı kadar, isterseniz hesaplayanlara sorun"[479] diye cevap verirler. Hesaplayanlar da, "siz Allah'ın yazısında mevcut yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. İşte bu yeniden dirilme günüdür, fakat sizler anlamıyordunuz"[480] derler. Çünkü onlara, gaflet gelmiş ve kendilerine vaat edilenlerle karşı karşıya kaldıklarında büyük bir musibet dokunmuştur.

İlk ölüm, bedenin ölümü, nefsin ondan ayrılması, onu terk etmesi ve bedenle onun arasına bir engelin konmasıdır. İkinci ölüm, âhirette ödüllendirileceğini zanneden nefsin sevaptan ümidini kesmedir. O anda onun çalışmaları ziyan olur ve zannı boş çıkar. Dolayısıyla hasret ve pişmanlık ölümüyle ölür.

İlk hayat, nefsin dünya hayatındaki ilk dirilişiyle hayat bulmasıdır. İkinci hayat, nefsin kıyâmet günündeki ikinci dirilişiyle ikinci hayatına kavuşması ve kâfirlerin, günahlarını ve amellerini gördüklerinde ve kendilerine arz olunduğunda itiraf et-

472. Furkan, 25/23.
473. Şuarâ, 26/91.
474. Nebe, 78/38.
475. Nebe, 78/38.
476. Nebe, 78/39.
477. Secde, 32/5. "Size bin yıl gibi gelen, Allah için bir gün gibidir" şeklinde de çevrilebilir. (y.h.n.)
478. Mearic, 70/4.
479. Muminun, 23/113.
480. Rum, 30/56.

meleridir. Allah'ın "Her can, kendisiyle beraber bir sevkiyatçısı ve şâhid bulunduğu halde gelir"[481] buyruğuna gelince, sevkiyatçı/sâik, nefsin amelidir. Şâhid ise zamanın kendisine itaat edilmesi emredilen imamıdır. Şâhid, itaat konusunda lehte ve aleyhte tanıklıkta bulunur. O, zamanındaki kimseleri tanır ve onların hayır ve şerden işlediklerini gözetir. Tanıklara gelince, onlar A'raf halkıdır. "O gün, zalim kimse ellerini ısırıp: "Keşke Peygamberle beraber bir yol tutsaydım, vay başıma gelene; keşke falancayı dost edinmeseydim."[482] Bu sözü, hak meclisinden başka mecliste oturan, kendi hakkı olmayanı alan, emredildiği hususlarda peygamberin takip ettiği yolu takip etmeyen ve ondan sonra onun vasiyet ettiği imama muhalefet eden herkes söyler. Yine bu sözü, şeytanın kötü amelini kendisine güzel gösterdiği, onu dost edinen ve onun gösterdiği çirkin işleri yapmaya cesaret eden kimse söyler. Bunların hepsi şeytanın makamına geçer, şeytan onlar için bir örnek olur. Böylece İblis'in daveti gerçekleşir. Dolayısıyla onun makamı, belirli olan gününe kadar korunur. Allah'ın tarafını terk eden zalim nefsin sözüne gelince, bu onun yüzü, malındaki nimetle [kötülük yolunda] açılan eli ve alay edip hak ile yalanı birbirine karıştırarak Allah'ı bırakıp başkasına yönelmesidir. Kâfirin, "keşke toprak olsaydım"[483] sözüne gelince, o, onun azabı görüp [tüm kurtuluş] vasıtalarından ümidini kestiğinde, "keşke yok olsaydım, bu gün yaptıklarımın karşılığını görmek üzere hiç var olmasaydım" demesi anlamına gelir. Allah'ın "Her kişinin yaptığı iyiliği ve yaptığı kötülüğü –ki kendisiyle o kötülük arasında uzun bir mesafe olmasını diler– hazır bulacağı günü bir düşünün"[484] sözüne gelince, bunun anlamı açıktır. Allah'ın, "O gün, herkesin kendi derdine düşüp çabalayacağı... bir gündür" sözüne gelince, ey kardeş, bu müminlerin imamlarına özgüdür. O gün, mümin, Allah'ın huzurunda kâfirlere karşı bir delil oraya koymaktan aciz kaldığında, onlar adına [dünya hayatında] kendilerini eğiten imamları kesin delillerle konuşurlar. Allah'ın kâfirlerin dilinden aktardığı, onların Nuh hakkında söyledikleri şu sözlerinde olduğu gibi: "Bizimle mücadele ettin, gerçekten bizimle mücadeleni pek uzattın."[485]

Allah'ı hoşnut eden ve Allah'ın da kendisinden hoşnut olduğu, huzura ermiş bir vaziyette Rabbine dönen nefse gelince, bu yaratıcısının katından cüzî nefse, onu arındırmak ve gaflet ve cehâlet uykusundan uyandırmak için gönderilen nefistir. İşte o gün, bu nefis ve onun çağrısına kulak verip kabul eden nefis, Rablerine, onu hoşnut etmiş ve kendisi de ondan hoşnut olmuş bir vaziyette döner ve ardından aziz ve celîl olan Allah'ın sâlih kullarıyla birlikte cennete girer. "Allah'ın (azabının] bulut gölgeleri içinden geldiği gün" sözünün anlamı ise, o, Allah'ın, "Allah'ın emrinin gelmesi [kesinleşti], onu istemekte acele etmeyin" buyruğunda geçen emridir. Buluta gelince, onu ancak müminler görebilirler. Kâfirler ise bulutların mahlûkatın gözünden güneşi saklaması durumunda olduğu gibi onu göremezler. Nitekim aziz ve celîl olan Allah kâfirler hakkında şöyle demiştir: "Hayır; doğrusu onlar o gün, Rablerinden yoksun

481. Kaf, 50/21.
482. Furkan, 25/27.
483. Nebe, 78/40.
484. Âl-i İmrân, 3/30.
485. Hûd, 11/32.

kalacaklardır."[486] Bulut, kıyâmet gününde inkâr edenlerin Allah'a bakışlarını engelleyen perdelerdir. Melekler ise, göklerin ve felekler âleminin sâkinleridir.

Allah'ın, o gün Mesih'e söyleyecek olduğu, "Ey İsa! Sen mi insanlara beni ve annemi Allah'tan başka iki ilâh edinin diye söyledin[487]" sözüne gelince, o, Hıristiyanlardan Hz. İsa'nın yolunu izleyip de onun hakkında aşırıya gidenlere bir yalanlamadır. Nitekim onlar, İsa'nın bir ilâh ve kıyâmetin sahibi olduğunu, dolayısıyla yaratıkları hesaba çekme işini onun yapacağını söylemişlerdir. Böylece onu yedinci devrin imamı mertebesine koyarak kendisini ilâh edinmelerini ve onu bu şekilde tanımalarını bizzat onun emrettiğini, kaybolma döneminden sonra kendilerine geri döneceğini, göğe yükselişinin ardından tekrar geri geleceğini, onun ölmediğini, bilakis diri olduğunu, intikamını almak için bu âleme tekrar geleceğini ve kıyâmetin kopmasının onun aracılığıyla gerçekleşeceğini söylemişlerdir. Bu yüzden Allah, onların bu tür sözlerini, peygamberlerinden altıncı devrin peygamberinin ve son elçisinin diliyle yalanlamıştır. Dolayısıyla onlara Mesih'in kendisi adına böyle bir davette bulunmadığını ve böyle bir şeyi onlara emretmediğini bildirmiştir. Bu bakımdan, kıyâmet gününde İsa'ya müşriklerin [kendisiyle ilgili] sözleri ve bâtıl ehlinin kendisine nisbet ettikleri inançları hakkında sorulduğunda, Allah'ın onun dilinden aktardığı üzere o söyle cevap verir: "Hak olmayan sözü söylemek bana yaraşmaz; eğer söylemişsem, şüphesiz Sen onu bilirsin; Sen, benim içimde olanı bilirsin; ben Senin içinde olanı bilmem."[488] Yani kuşkusuz sen, bana verdiğin desteği ve beni ulaştırdığın mertebeyi bilirsin. Elbette sen bunları bilirsin. Çünkü bunların hepsi bana senden gelmiştir. Bu yüzden Allah şöyle buyurmuştur: "Ona/Meryem'e kendi rûhumuzdan üfledik."[489] Allah, "sen benim içimde olanı bilirsin" buyruğuyla ise, Hz. Meryem'e üflenen ve ona metanet kazandıran rûhu kastetmiştir. Böylece o ruh, insanlara konuşmuş, onların başına gelen belaları savmış ve hatta ölümündün onları ayıltmıştır. Ardından İsa, ben senin kendisi aracılığıyla yedinci devrin imamını desteklediğin rûhunu, onu atadığını ve gönderdiğini bilmem, evet, benim bunların hiçbirisinden haberim yok, ancak senin bana haber verdiklerini ve vermem gereken müjdeler, yapmam gereken uyarılar ve olacakların kabulü konusunda bildirdiklerini bilebilirim demiştir. Kendimi Allah'ın yerine koymam, onun mertebesinde bulunduğumu iddia etmem meselesine gelince, kuşkusuz ben böyle bir şeyi istemem, benim buna hiçbir hakkım yoktur[490]. Bu yüzden ey Rabbim! beni onların benim adıma uydurdukları şeylerden ve söylemediğim şeyleri benim hakkımda söylemelerinden dolayı hesaba çekme. Sonra, İsa, kendisi hakkında yalan uyduranlara ve bu tür sözleri kendisine nisbet edenlere acıdı da şöyle dedi: "Ben onlara ancak bana emrettiğin üzere Allah'a kulluk etmelerini söyledim. Eğer onlara azap edersen, kuşkusuz onlar senin kullarındır. Ancak onları bağışlarsan, kuşkusuz,

486. Mutaffifin, 83/15.
487. Mâide, 5/116. Bu âyet, Collyridienlere ve Hz. Meryem'e hiçbir yaratılmışa verilmesi uygun olmayan bir kutsal makam verenlere işaret ediyor. (y.h.n.)
488. Maide, 5/116.
489. Tahrim, 66/12. "Biz ona üfledik" Erkek zamiri, dişi için kullanılmıştır. (y.h.n.)
490. Gerçekten de İsa İncil'lerin hiçbirinde "ben Tanrı'yım" demez. Kul olmaktan memnundur. Bkz. Matta IV, 10; Luka IV, 8. (y.h.n.)

sen her şeye galip olan ve her şeyi yerli yerince yapansın."[491] Bunun üzerine Allah şöyle der: "bu doğrulara doğruluklarının fayda verdiği bir gündür."[492] Çünkü Hz. İsa, ancak hakkı söyledi. O, Allah'ın kendisine koyduğu sınırların ötesine geçmedi. Kendisini [asla] onun yerine koymadı.

Allah'ın "[o gün] her ümmetten bir tanık getiririz"[493] buyruğuna gelince, bunun anlamı, sözkonusu tanığın onlar hakkında şâhidlikte bulunmasıdır. Bunu daha önce anlatıp açıklamıştık. Allah'ın, "O gün herkesi önderleriyle çağırırız"[494] buyruğu ise, bu imamın [halkını] terbiye etmesi, onlara ruhânî ilimleri ve aklî hikmetleri öğretmesidir. Allah'ın, "Kıyâmet günü için hassas teraziler kurarız" buyruğuna gelince, bunun açıklaması ve şerhi daha önce geçmişti. Allah'ın, "kitabını oku, bugün hesap görücü olarak kitabın sana yeter" buyruğu ise, o gün onlardan her bir kimseye nefsinin kendi aleyhine çıkardığı delili gösterir. Kitap ise, kişinin, sanatın tüm hikmetlerini kendisinde toplayan inşa edilmiş heykelidir. O, kişinin yaratıcısını tanımasına ve ona ibâdet etmesi gerektiğine delalet eder. Ayrıca o, onun, kendi cesedinde bulunan uzuvların bir imamı bulunması, hayatın ve cesedin dengesinin onun aracılığıyla gerçekleşmesi gibi dünya hayatını düzenleyen imamlar bulunduğunu bilmesine işaret eder.

Allah'ın "güneş yörüngesinden ayrıldığında"[495] sözüne gelince, o, bir şeyin küre şeklini almasına delalet eder. Tekvîr, bir şeyi daireye dönüştürmek ve düzlemek anlamına gelir. Başka bir anlamıyla o, örtmek, bir şeyi örtüyle kaplamak ve görünmez kılmak demektir. Bu, Arap lisanında bilinen bir husustur. Gerçekte ise, o, dünya güneşinin tümüyle düzlenmesinden, daire şekline getirilmesinden, böylece kendisi için doğuş ve batışın bitmesinden ve başlangıçta sahip olduğu sıfatların dışında başka bir niteliğe bürünmesinden ibarettir. Yine o, güneşin kaybolmasıyla yıldızların saçılması, onun doğuşuyla ekime elverişli hale gelen arazilerin ortadan kalkması anlamına gelir. Vahşi hayvanların bir araya toplanması ise, düşmanların, dünya hayatında güneşin doğduğu ve battığı vakitlerde kendilerini bozgunculuk yapmak için güvende hissederek vahşi hayvanların toplanması gibi her taraftan gelerek bir araya toplanmasını anlatır. Bunlar şeytanlar, iblisler ve bu vakitlerde onların yaptıkları işler ve ortaya koydukları şeylerdir. "Denizler kaynatıldığında[496]" sözüne gelince, o, ilimlerin ortadan kalkması, sınırlanması ve birbirine karışmasıdır. "Ruhlar eşleştirildiğinde[497]" sözü ise, her nefsin kazandığıyla buluşmasını ve işledikleriyle sorumlu tutulmasını ifade eder. "Kız çocuğun hangi suçtan ötürü öldürüldüğü kendisine sorulduğu zaman.*" Bu soru, hesap sorucu geldiğinde sorulur. "Sâhifeler yayıldığı zaman.[498]" Yani nimet ve azap sahibinin gelmesiyle hikmetin yayıldığı zaman... "Gök yerinden oynatıldığı zaman." Yani, ümmetin semasındaki karanlık, kâtibin kitabında bulunmasını istemediği şeyi

491. Maide, 5/118.
492. Maide, 5/119.
493. Nisa, 3/41.
494. İsra, 17/71.
495. Tekvir, 81/1.
496. Tekvîr, 81/6.
497. Tekvîr, 81/7. Burada "iyi" ve "kötü" ayrımına dayanan düalist görüşü hedef almaktadır.
* Bir başka çeviri: "ve diri diri gömülen kız çocuğu konusunda sorulduğunda". "Sorulduğunda" fiili iki nesne almıştır. 1. Kız çocuğu, 2. Hangi suçlarından. (y.h.n.)
498. Amel defterleri.

silmesi, böylece ondaki karalamayı yok edip mürekkebinin örtüp gizlediği şeyi imha etmesi gibi silindiği zaman. "Cehennem alevlendirildiği zaman." Onun ateşi, içindekiler için tutuşturulur. Böylece cehennem onları eline geçirir, onlar da amelleri ve çirkin işleri karşılığında cehennemi elde etmiş olurlar. "Cennet yaklaştırıldığı zaman." Yani müminlere yaklaştırıldığında... Onlar cenneti, sabırları karşılığında hak ettiler. Amelleri ile cennette kurtuluşa erdiler. İşte bu anda, "her nefis önceden (hayır ve şer) neyi hazırladığını bilecektir." O gün, onların bir kısmı diğerlerine durumlarını arz ederler. Onlardan hiçbir şey gizli kalmaz.[499]

"Melekler onun çevresindedirler; o gün Rabbinin arşını onlardan başka sekiz tanesi yüklenir."[500] Her şeyi kaplayan Arşın taşıyıcıları olan bu sekiz melek, meleklerin reisleridir. O anda iman edenlerle inkâr edenler arasına, kapısı bulunan bir sur örülür. Bu kapının iç kısmında rahmet, dış kısmında ise azap vardır. O gün Şeytan şöyle der: "Rabbimiz, onu ben azdırmadım, aksine o çok derin bir sapıklık içindeydi."[501] Şeytanın bulunduğu bu yerde, kendisine insanlık âleminden ve beşer halkından tahsis edilen bir şahıs bulunur. Bu şahıs, onun [dünyadaki] arkadaşı ve yakınıdır. O gün onlardan her biri, günahını ve azgınlığını bu arkadaşının ve dostunun üzerine atar. Bunun üzerine onlara şöyle seslenilir: "Benim katımda tartışıp durmayın. Elbette ben size daha önce azap tehdidinde bulunmuştum."[502] Bu, [daha önce] onları tavsiyesi, emri ve yasağı ile sorumlu tutan zâtın sözüdür. Hâlbuki onlar ona muhalefet ettiler. Yasakladığı şeyleri yaptılar. Nitekim şanı yüce olan Allah şöyle buyurmuştur: "[Ey Peygamber'in eşleri!] Eğer eşinizin aleyhinde yardımlaşarak bir şey yapmağa kalkarsanız, bilin ki Allah onun dostu, bundan başka Cebrail, iyi müminler ve melekler de yardımcısıdır."[503] Ey kardeş! Bu sözün anlamını iyi kavra. "O gün cehenneme, artık doldun mu, deriz. O da daha var mı, der."[504]

Oluş ve bozuluş âleminin; cisimlerin dış görünüşlerinden ibaret olan ve kendisinde rahatlık bulunmayan ve kendisinden nûrun zuhur etmediği âlemin misali, yendiği zaman [ağızdan] atılan meyve kabukları gibidir. Onları ancak hayvanlar ve insanların delileri gibi aklı olmayanlar yerler. O gün, Allah'ın buyruğu gerçekleştiğinde, Şeytan kendisini takip edenlere ve taraftarlarına şöyle der: "Doğrusu Allah size gerçeği söz vermişti. Ben de size söz verdim ama sonra caydım; esasen sizi zorlayacak bir nüfuzum yoktu; sadece çağırdım, siz de geldiniz. O halde, beni değil kendinizi kınayın. Artık ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız."[505] Bu [sözün anlamı], insaf sahibi olan ve bu durumu aklıselim ile tecrübe eden kimseye gizli değildir. Ancak bu ümmetin ahmakları, dünya ehline tabi olurlar. Dolayısıyla din ehlini terk ederler de lanetli İblis'in yolunu izlerler. Hâlbuki onlar, dünya işlerinin fani ve geçici olduğunu bilmekteydiler. Ancak şeytan onları dünya işlerinde isteklendirdi, böylece dünya malı toplamaya ve onu talep etmeye teşvik etti. Allah'ın gerçek bir vaadi olan Âhiret

499. Parantez içindeki âyet mealleri için, bkz., Tekvir, 1-16.
500. Hakka, 68/17.
501. Kaf, 50/27.
502. Kaf, 50/28.
503. Tahrim, 66/4.
504. Kaf, 50/30.
505. İbrahim, 14/22.

ve onun nimetleri konusunda ise onları züht sahibi yaptı. Dünyadan ayrıldıklarında, kendilerine vaat edilenlerin [hak olduklarını] gördüler. Sonuçta onlara bunları vaat eden şeytanlar kendilerini terk etti. Böylece Allah'ın rahmetinden mahrum kaldılar, nimetlerinden uzaklaştırıldılar ve şeytanlar oldular. Bu yüzden onlar, kıyâmet günündeki azapta ortaktırlar.

Allah'ın, "o gün kişi, kardeşinden, anasından-babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar"[506] sözüne gelince, o, o gün her nefsin kazandığı kötülükleri kendisini kuşattığı anda kendi ameliyle uğraşacağı anlamına gelir. "Ant olsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi bize teker teker geldiniz."[507] Yani bize cisimsiz ruhlar olarak geldiniz. "Hani, yanınızda şefaatçilerinizi göremiyoruz."[508] Yani yanınızda sâlih amelleriniz yok. "Size bahşettiklerimizi ardınızda bırakıp [geldiniz]."[509] Yani onlara hikmetinin ve sağlam sanatının eserlerini sergilediği cisimlerini bahşetti. "[İşte bu] Allah'ın rengidir, rengi Allah'ınkinden güzel olan kim vardır?" Bu, inkâr edip kibirlenerek kendisine emredileni unuttuğunda nefsin hatalar denizinde boğulurken ve azap tufanı kendisini kuşatırken sığındığı gemidir. Her kim [gaflet] uykusundan uyanır, dikkatli olur, terk ettiği yeri ve içinde bulunduğu konumu bilir, fırsatı değerlendirir ve tövbe suyuyla günahlarından arınarak kendisini tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan yaratıcısına döndürecek ameller işlerse, işte o, huzur içerisinde rahatlık ve hoşnutluğa ve gazaplı olmayan Rabbe döner. Fakat kim de bundan yüz çevirir, bulunduğu durumda isyanını artırır ve günahlarına günah eklemeye devam ederse, o da şeytanlar ve kâfirlerle birlikte şiddetli bir azaba ve daimi bir zillete döner. İşte bunlar, "o gün, suçluları zincirlere vurulmuş olarak görürsün. Gömlekleri katrandan olacak, yüzlerini ateş bürüyecektir."[510] "İşte o gün zulmedenlere mazeretleri fayda vermez"[511] buyruklarında anılan kimselerdir. Onların barınağı ateştir. O ne kötü bir dönüş yeridir. Yeni bir emirle yedinci imamın kıyam vakti geldiğinde, "artık daha önce iman etmemiş ya da imanıyla bir hayır kazanmamış olan hiçbir nefse imanı bir yarar sağlamaz."[512] Bu âyette geçen hayırdan maksat, kıyamından önce yedinci imamı tanımaktır.

Allah'ın, "O gün Allah'a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dost olanlar birbirine düşman olurlar" buyruğuna gelince, burada kastedilen dostlar, dünyada Allah'tan ayrılarak günahlar üzerinde birleşen dost ve muhabbet ehlidirler. Kıyâmet günü geldiğinde ise bu sadakat düşmanlığa ve bu dostluk ayrılığa dönüşür. Sonuçta birbirlerini kınamaya başlarlar. Ancak içtenlikle Allah'a muhabbet duyan muttakilere gelince, onlar karşılıklı olarak koltuklara kurulmuş kardeşlerdir. Allah'ın, "o gün kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine tanıklıkta bulunur"[513] buyruğuna gelince, burada anılanlar, "Âlemin tamamı tek bir insan hükmündedir" konusunu ele aldığımız yerde yaptığımız açıklamalarda geçtiği üzere [Allah'tan başkasını] dost edinenlerin reisle-

506. Abese, 80/34-36.
507. En'am, 6/94.
508. En'am, 6/94.
509. En'am, 6/94.
510. İbrahim, 14/49-50.
511. Rum, 30/57.
512. En'am, 6/158.
513. Fussilet, 41/20.

ridir. Âlemi tek bir din ve tek bir şeriat kapladığına göre, sapıklığa öncülük edenler, saptırdıkları kimselerin kulakları, gözleri, kalpleri bedenlerindeki diğer uzuvları hükmündedirler. Onlar adeta saptırdıkları kimselerin derileri hükmündedirler. Aynı şekilde inananların ve Allah'tan sakınanların reisleri, onların kulakları, gözleri, kalpleri ve temiz bedenlerindeki diğer uzuvlarının reisleri hükmündedir. Bu bakımdan şöyle denilmiştir: Bedenlerde, itaat ile arınan, isyanla ise kirlenen uzuvlar vardır. Onların, kendi derilerine "niçin bizim aleyhimizde tanıklıkta bulundunuz diye sorduklarında, bizi her şeyi konuşturan Allah konuşturdu diye cevap vermelerine"[514] gelince, bunun anlamı şudur: Biz sizin ve kendimizin aleyhine hak ile tanıklıkta bulunduk, çünkü bu gün, eşyanın tamamı bize açık olarak göründü; onlar Allah'ın birliğini söylemektedirler. Hâlbuki biz bundan gafildik, bu gerçeği yalanlıyorduk. İşte o gün, Allah yeryüzüne iman edenleri varis kılar. Onlar cennette diledikleri köşeyi mekân tutarlar.

"[Hayır] işleyenlerin ecirleri ne kadar güzeldir. [O gün] melekleri arşın etrafını tavaf ederken görürsün." Bu, Melekût/İlahi hükümranlık Arşı'dır. Hiçbir mahlûk onun sanatını kavrayamaz. Hâlbuki Allah'ın ilmi mahlûkatın tamamını kuşatmıştır. Arş, Allah'ın tam olarak yoktan var ettiği ilk şeydir. O, celal ve ikram sahibi Allah'ın Arşı'dır. Sekiz meleğe gelince, onlar meleklerin reisleridir. Onlar kıyâmet günü açıkça görünecek olan yüksek mertebede bulunanlar ve kurtuluşa ermiş olanlardır. Müminler de cennette kurtuluşa ermişlerdir. Allah'ın diledikleri hariç, yer ve gökler durdukça onlara korku yoktur. Cennet ehli, Allah'ın şeref konuğu olarak [cennette] ağırlanmışlardır. Onların oraya vardıkları günkü sözleri, selâmdır. Dualarının sonu ise âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd-ü senalar olsun şeklindedir.

İşte bunlar, kıyâmete dair özet bilgilerdir. Bunları sana iletiyoruz. Niteliklerini belirttiğimiz ve anlattığımız hususlarda yüce ve ulu olan Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur. Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd-ü senalar olsun.

Bölüm

Sekizinci Risâleye Dair

Bu risâle, hareketlerin niceliğini, onların farklılık keyfiyetini, ilkelerini, gayelerini ve maksatlarını bilmeye dairdir. Bu da âlemin varlığının şanı yüce olan yaratıcıdan çıkış keyfiyetini, tabiatların hareketlerinin tamamlanış keyfiyetini ve onlardan her birinin kendilerine özgü sûretlerinin bu hareketler için nasıl elverişli hale geldiklerini beyan etmekten ibarettir. Çünkü bir şey ancak sûretiyle ne ise o olur ve onunla vücut bulur, onunla bir mekân tutar ve kendisine işaret edilebilen malum bir şey olur.

Bölüm

Bil ki ey kardeş! Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin. Hareket, cisimsel ve ruhsal olmak üzere iki kısımdır. Önce gelen cisimsel hareketlerin altı türü vardır: Bunlar oluş, bozuluş, artış, eksiliş, değişim ve nakil hareketleridir. Nakil hareketine gelince, o da üç kısma ayrılır: Bunlar doğrusal, dairesel ve bu ikisinin bileşiği olan hareketlerdir. Doğrusal harekete gelince, onun da iki türü vardır: O ya merkezden

514. Fussilet, 41/21.

kenarlara ya da kenarlardan merkeze doğru olur. Yani ya âlemin merkezine ya kenarlarına doğrudur ya da bu ikisi arasındadır. Dairesel hareket ise merkezin etrafında olur.

Bölüm

Bil ki ey kardeş! Hareketlerin tamamı on iki çeşittir. Onlar bundan ne az ne de fazladır. Bunlardan bir kısmı yıldızlarıyla birlikte yedi feleğin hareketleridir. Bir kısmı yörüngelerinde akıp giden yıldızların hareketleridir. Bir kısmı kuyruklu yıldızların hareketleridir. Bir kısmı, değişim hareketleridir. Bir kısmı hava ve rüzgârların ve meteoroloji olaylarının hareketleridir. Bir kısmı denizlerin, nehirlerin ve yağmur sularının hareketleridir. Bir kısmı, depremlerden, çökmelerden vb şeylerden ibaret olan yerin iç kısımlarının hareketleridir. Bir kısmı yerin yüzeyinde bulunan bitkilerin ve ağaçların ve yerin iç kısmında bulunan cevherlerin ve madenlerin hareketleridir. Nihâyet bir kısmı da altı yönde bulunan kara, deniz ve hava hayvanlarının hareketleridir. Hareketlerin yönlerine gelince onların adedi çoktur, şekilleri çeşitlidir. Ancak hepsi de ya âlemin merkezinden kenarlarına ya kenarlarından merkeze ya merkezin etrafında ya da bu ikisi arasındadır.

Bölüm

Bil ki ey kardeş! Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin, âlemin tamamında mevcut olan bu hareketlerin [sayısı] daha önce belirttiğimiz gibi doğru olan burhân ile sabittir. Çünkü onlar duyulara açıktır. [Onları algılayan] duyular da iki kısma ayrılır: Bir kısım dokunma ve ele alma ile kavranır. Bir kısmı ise yörüngelerinde hareket eden yıldızların ve ay ve güneşin hareketlerine bakmak gibi gözle görülen ve kaynağı uzak olan hareketlerdir. Onların bir kısmına dokunarak ve ele alarak ulaşmak mümkün değildir. Onlar ancak görme duyusuyla algılanabilirler. Bu hareketlerden kaynaklanan sıcaklık, soğukluk, nûr, zulmet ve onlarla ilgili yasaların gerektirdiği şeyler ve hareketlerin tamamı bir arada bulunduğuna ve onların hepsi bu iki kısma dâhil olup bu iki konumda yer aldığına göre, hareketlerin anaları konumundaki ateşin, suyun, havanın ve toprağın insanlık âlemine yakın olmaları gerekli oldu. Dolayısıyla insan bu âlem üzerinde güç sahibi oldu, ona ulaştı. İnsanın suyu avuçlaması, bedeniyle havanın hareketine karşı durması, ateşte yanması, toprağı eline alması, onu mülk edinmesi, topraktan meydana gelen şeyler ve topraktan çıkış hareketiyle yokluktan yoğun bir cismânî harekete dönüşerek yerden bitenler, dokunma duyusuyla algılanan hareketler grubuna girer. Nûrların/ışıkların, gecenin karanlığının ve gündüzün ışığının hareketleri gibi diğer duyuların dışında gözle görülen, görme duyusuyla algılanan harekete gelince, o lâtif ve ruhânî bir harekettir. Aynı şekilde küçük bir âlem olan insanda da biri görme ve dokunma duyusuyla algılanan, diğeri ise dokunma duyusuyla algılanamayan, sadece görme duyusuyla algılanan olmak üzere iki tür hareket bulunur ve görülür. İnsanın, bakışları ve elleriyle kendi zâtında idrak ettiği harekete gelince, o, hareket neticesinde yokluktan varlık sahasına çıkan, yer kaplayan ve kendisine birtakım isimlerin ve sıfatların atfedilmesini sağlayan işlerde ve sanatlarda görülür. İnsanın kendisinde [sadece] bakışlarıyla algıladığı, dolayısıyla eline alıp dokunması

mümkün olmayan hareket ise, onun nefsi, övgüye değer görüşlerden kaynaklanan hakîkat bilgileri, güzel mezhepler, üstün inançlar ve değerli ilimler ile dirildiğinde ortaya çıkan [türden] bir harekettir.

İnsanın, kendisinde bulunan ve kendisinden ortaya çıktıktan sonra lâtif ve yoğun duyularıyla üzerinde güç sahibi olduğu hareketlerine gelince, onlar annelerin hareketlerine, onlarda oluşan ve ortaya çıkan şeylere benzerler. İnsanın, nefsiyle gerçekleştirdiği ve onda ortaya çıkan, dolayısıyla da dokunması mümkün olmayıp hisle algılanan varlıkların dışında bir konumda bulunan hareketlerine gelince, onlar, yüce feleklerin, yörüngelerinde dönen yıldızların, güneş ve ayın ve hayrıyla ve bereketiyle bu âleme ulaşan ve bunlara ait yasaların gerektirdiği diğer şeylerin hareketlerine benzerler. Burhân/kesin delil açıkça ortaya koymuştur ki, bu iki tür harekete bu açıdan baktığımızda, onlar cisim gibi yoğun, ruh gibi incedirler. Yine çok açıktır ki, varlıkların tamamı, cisimsel yoğunluk ile ruhsal incelik arasında derecelenirler. Yoğun olanların süflî âlemde, ince olanların ise yüksek âlemde bulunması daha uygundur. Bu yüzden taş doğal olarak aşağıya, ateş ise yukarıya doğru hareket eder. Durum böyle olunca, cismin hareketinin yersel, nefsin hareketinin ise göksel olması gerekir. O halde nefsin, bedeni terk ettiği esnada onu kendi âlemine gönderecek bir hareketi vardır. O, ameline göre ya sevap alır ya da azap görür. Beden de kendine özgü hareketine yönelir. Bu da onun aslına kavuşması, başladığı noktaya dönmesidir. Bu durum, bedenin dönüşüdür. Aynı şekilde bedenin dönüşü de nefsin onu terk etmesinden, başladığı ve ortaya çıktığı yere dönmesinden sonra olur. Nefsin hareketi, onun kıyamı, derin cehâlet uykusundan uyanması, heyûlâ denizinden ve meşakkat âleminden kurtulup ilk önce bulunduğu nimet yurduna dönmesidir. Sonra kazandığı hatalar yüzünden oradan ayrılır ve kendisini işlediği günahların azabı kuşatır. Bu burhânda, tecrübe ve müşâhedeye bile bile karşı çıkandan başka hiç kimseyi incitecek bir sataşma yoktur. Allah kullarına işitme ve görmeye dayanan deliller sunmuştur. Nitekim şanı yüce olan Allah, mahlûkatına bu ikisinden soracağını şöyle hatırlatmıştır: "Kuşkusuz, kulak, göz ve kalp, bunların hepsi [ardına düştükleri şeylerden] sorumludurlar."[515] Yani Allah'ın sanatındaki*, onun birliğine ve ortağı olmadığına delalet den hikmetini inkâr eden kimseler...

Bölüm

Bu hareketlerin insanlık âleminde bulunmasına gelince, onların tamamı ve tek bir bedenin kendisinde tek bir nefsin sirâyetini bir arada bulundurması gibi kendisine ait kapsayıcı hareketlerin tümü, bu [insanlık] âlemini aziz ve celîl olan Allah'a kulluğa, onu tanımaya, ona kavuşmaya ve ona doğru yürümeye davet eden dinî, Rabbâni ve ilâhî hareketlerdir. Nefis hakîkatlerin hareketine yöneldiğinde ve kendisini Rabbine sevk eden güçlü bir arzuyla kendisine en yakın ender [bilginlerin] yolundan yürüdüğünde, işte bu anda onun Rabbine dönüşü, razı olmuş ve razı olunmuş bir halde olur. Hareketi kendisini Rabbinden uzağa düşüren ve şeytana ve onun taraftarlarına yakın eden kimsenin durumu ise bunun aksidir. İnsanlık âlemindeki bu hareketin aslı, tek

515. İsra, 17/36.

* Orijinal metinde, Allah'ın sıfatındaki şeklinde geçiyor. (ç.n.)

bir harekettir. O, bu hareketten iki kısma ayrılır. Nitekim bu âlemde varlıkların aslı da bir olup ondan iki kuvvet çıkmıştır. Filozoflardan bir kısmı şöyle demiştir: Varlıkların aslı, kendisinden heyûlâ ve nefsin çıktığı akıldır. Onlardan bir kısmı ise şöyle demiştir: Varlıkların aslı, aklın ve nefsin tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan yaratıcısıdır. İlk sözü söyleyenler, aklın ve nefsin yaratıcısı olan ve tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan yaratıcıyı tenzih etme yoluna gittiler. Onun tanımlanmaktan ve vasıflanmaktan yüce olduğunu belirttiler. Bununla birlikte her iki sözü de ilâhiyat âlimleri söylemişlerdir. Sıfatları tümden yok sayma ve yaratıklara benzetme sözkonusu olmadıkça her ikisini söyleyenler de doğru yoldadır. Bütün noksan sıfatlardan münezzeh olan yaratıcı, âlemin aslının yoktan var edicisi, onun nedeni [illeti] ve varlığa getiricisi olduğuna ve var olanlardan aklın, nefsin, heyûlânın, sûretin, tabiatın ve arzın tamamı onun emriyle meydana geldiğine göre, bunların hepsi onun hikmetiyle varlığını sürdürmekte ve onun sanatıyla sağlam durmaktadır. Bunların tamamının aslı ise yaratıcısına yakın olan sebeptir. Bu da ondan çıkan ilk yoktan var ediştir.

Nefsin akla nisbeti, bedenin rûha nisbeti gibidir. Çünkü nefis, akıl ile sükûna erer. Nefsin aklın etkilerine açık olması, cismin nefisten kaynaklanan hayatın etkilerine açık olması gibidir. Nitekim cisim, kuvvetleri nefsin etkilerine açık olmayı reddettiğinde zayıf ve bitap düşer ve telef olma noktasına varır. Böylece onda bozukluk ortaya çıkar, tam olan [sıfatları] eksilmeye başlar, dolayısıyla onun kemâl derecesine çıkması zorlaşır. Nefsin durumu da aynıdır. O da aklın nûrlarından, feyizlerinden ve iyiliklerinden gaflet ettiğinde, kendisine noksanlık ilişir. Hatalar ve günahlar işlemeye başlar. Dolayısıyla meşakkatlere düşer, bunlardan kurtuluş ile kendisi arasındaki mesafeyi açan engeller oluşur. İşte bu burhân, nefsin akla nisbetinin, bedenin rûha nisbeti gibi olduğunu doğrulamaktadır. Aynı şekilde nefis kuvvetinden doğan hareketler bedene sirâyet ettiğinde, bedenden sağlam sanatlar, âlemi ıslah etmek için var olanlarla ve kendisinde bulunan genel bereket ve tam nimetle tahkim edilmiş, ekme, üreme, alma, satma ve ibâdetler gibi din ve dünya işlerini düzene koyan fiiller ortaya çıkar. Küllî nefsin, küllî aklın kendisini takviye eden kuvvetlerini kabul etmesi de bunun gibidir. Bu takviye, nefsin cevherliğine ilişmiş olan tam ve kemâl üzere taşmalardan ibarettir. Küllî aklın, küllî nefsi tamlık ve kemâl cihetine yöneltmesi, kuşun, ana-babasının kendisine getirdiği kuvvet ve canlılık veren rızkı ve gıdayı yavrusuna bırakması gibidir. Yavru bu gıdayı aldığında, rahatlık, sevinç ve ıstırap duyar ve bütün duyularıyla harekete geçer. Küllî nefsin, küllî aklın haberlerini alması, ona boyun eğip huzurunda bulunması için harekete geçmesi de aynen bunun gibidir. Aklın bu boyun eğişi ve saygısı, nefsin yaratıcısına olan boyun eğişinden daha büyük, daha değerli ve daha fazladır.* Çünkü akıl, nefse bu saygıyı ve boyun eğişi öğretendir. Nitekim bütün noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah şöyle demiştir: "Allah'tan kulları içerisinde ancak âlimler korkar."[516] Âlimler, akıl bakımından insanların en üstünüdürler. Çünkü onlar akıl sayesinde âlim olmuşlardır. Cüzî nefisler bu tür bir saygıdan uzaklaştıkları zaman, Allah'ın, "Gerçekten daha önce Âdem'e buyruğu-

* Metinde akıl yerine nefis kelimesi kullanılmıştır. Ancak bu anlam daha sonra gelen cümleyle çeliştiğinden, biz doğru olanı tercih ettik. (ç.n.)

516. Fatır, 35/28.

muzu bildirmiştik, fakat o [bunu] unuttu. Biz onda bir kararlılık da bulmadık"[517] buyruğunda olduğu gibi, kazandıklarının karşılığını alması için ikram yurdundan meşakkat alanına indirildi.

Bölüm

Âlemdeki varlıkların tamamı yoğun cisimsel olanlar ile lâtif ruhsal olanlar arasında derecelendiğine göre, iki yurt, yani yer ve gök, cennet ve cehennemin hepsi, akıldan ibaret olan tek bir asıldandır. Âlimi, bilmeye, Allah'ı tanımaya ve ona ibâdet etmeye sevk eden hareketlerin hepsinin aslı da tektir. Bu konulara ilişkin sözkonusu asıl, yoktan var edilenlerin ilki olan ve yaratıcısının emriyle onları harekete geçiren ilk akıl konumundadır. Bu durum haberde şöyle anlatılmıştır: Yüce Allah'ın yarattığı ilk şey akıldır. O, ona "gel" dedi, o da hemen geldi. "Git" dedi, o da hemen gitti. Bunun üzerine Allah şöyle dedi: İzzetim ve celâlim hakkı için bana senden daha sevimli olan bir şey yaratmadım. Seninle alır, seninle veririm. Seninle ödüllendirir, yine seninle cezalandırırım. Allah'tan bu sözü nakleden kimse, ancak Allah'ın sözünden maksadın onun emri olduğunu kastetmiştir. Nitekim yanılmayan, hata etmeyen ve unutmayan Allah'ın, kendisinde hiçbir eğrilik bulunmayan dosdoğru emrini ve yasağını ilk kabul eden akıldır. Bu bakımdan aziz ve celil olan Allah, peygamberi [Hz. Musa] hakkında şöyle demiştir: "[Musa] dedi ki: [Geçmiş kuşakların durumlarının] Onların bilgisi, Rabbimin katındaki bir kitaptadır. Rabbim yanılmaz ve unutmaz."[518]

[İnsanlık] âleminde dinlerin bilinmesini sağlayan gönderilme hareketinin kendisinden çıktığı asıl, Rahman olan [Allah'ın] cisimsel âlemde ve beşerî varlıklar arasında konuşan ve kaim olan kulu ve elçisidir. Aklın makamı, ruhlar âlemi ve gökler katıdır. Sonra ondan bu [gönderilme] hareketi çıkar. Allah'ın kulu ve elçisi bu hareketle, yani Allah'ın emri uyarınca meleklerin ona getirdiği vahiy, emir, ilâhî yasalar ve şeriatlarla desteklenmiştir. Allah'ın kulu ve elçisinin öğüt ve hatırlatmalarla gönderildiği bu âlemde, onu ilk kabul edenler, onu tasdik edenlerdir. Bu hareketin, bedeni ve duyuları etkilemesiyle ortaya çıkan bedensel ibâdetler, bedenlerde bulunan yoğun bir harekettir. Âlemin parçaları da kendileri için konulmuş olan benzer [görevleri] yüklenmişlerdir. Bu asıldan gönderilmiş olan hareketten çıkan şeyler ve bu yoğun hareketin altında saklı ve ona bitişik olan yan kısımları (fer'i), konuşan nefse sorumluluk olarak yüklenen emirler ve yasaklardır. Şehevî nefisle mücadele ve tabii lezzetlere eğilimi terk etme bu emirlerden bir kısmıdır. İşte bu, lâtif ruhsal harekettir. Bu ruhsal hareket için konulmuş olan heyûlâ ise, bilen ve konuşan nefistir. Bu nefis, kendisinde bulunan sözkonusu hareketi aklî bir sûret olarak tasavvur ettiğinde, bu tasavvuru aracılığıyla kendisini ait olduğu âleme neşe ve sevinç içerisinde gönderen hareket edici üzerinde bir güç ve kuvvet sahibi olur. O, ne zaman bundan gaflet eder ve beden üzerinde yerleşik olan yoğun harekete yönelirse, kendisinden kurtulma ve uzaklaşma imkânı bulamadığı yoğun ve ağır bir sûret tasavvur eder. Sonuçta çirkin ameller ve kötü fiiller ile kayıtlı olan oluş ve bozuluş âleminde kalır. İnsanî âlemin bedenlerinde kaçınılmaz olarak bulunan ilk harekete ve beşerî yaratılışa gelince, bu oluş ve bozuluş âlemine/cehenneme

517. Tâhâ, 20/115. Ayrıca bkz. Bakara 2/35 ve devamı.
518. Tâhâ, 20/52.

uğramayacak kimse yoktur. [Kur'an'da Allah bu duruma şöyle işaret etmiştir]: "Sonra [günahlardan] sakınanları kurtarırız. Zalimleri ise orada dizüstü çökmüş vaziyette bırakırız."[519] Bu burhân açıkça göstermiştir ki, şeriatların görünen kısımları bedenler hükmündedir. Onlara dair ilimler ve yorumlar ise ruhlar hükmündedir. Kuşkusuz ruhlar ancak cesetler ile ayakta durabilirler. Buna karşılık cesetler de ancak ruhlar ile ayakta durabilirler. Nefis ne zaman bedene muhabbet duymaya başlarsa onunla dirilir ve ondan ayrılmadan kalır. Yine nefis ne zaman şehvetlere muhabbet duyarsa -ki onlar nisbeten böyle birisine daha yakındırlar- nerede olursa olsun onun, kendisine ilişmiş olan bu şehvetlerle birlikte bulunması daha doğru ve gereklidir. Nitekim Allah'ın elçisi şöyle demiştir: "Kişi sevdiğiyle birlikte dirilir." O halde ey kardeş sen, aziz ve celil olan Allah'a saf ruhsal ve aklî bir muhabbet duymaya çalış. Çünkü o, elçisine kullarını ibâdete davet etmesini emrettiğinde şöyle demiştir: "(Ey peygamber) de ki, eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin."[520] Allah'ın elçisine tabi olmak ancak hidâyet ile olur. Hidâyet, nûrdur. Nûr ise Allah'ın emrinden olan ruhtur. Dolayısıyla o, zekî ve şerefli olan nefis ve mukaddes ruhtur. Nitekim şanı yüce olan Allah şöyle buyurmuştur: "[Ey peygamber!] uyaranlardan olman için onu senin kalbine güvenilir olan Ruh indirmiştir. "Bu itibarla, Allah'ın dininin ona ibâdete ve onu hakkıyla tanımaya davet hareketleri, onun yoktan var ettiği varlıklara ve yarattığı sanatlarına benzer şeyler üzerine bina edilmiştir. Bu bakımdan şanı yüce olan Allah şöyle demiştir: "Onun hak olduğu ortaya çıkıncaya kadar varlığımızın belgelerini onlara hem dış dünyada ve hem de kendi içlerinde göstereceğiz."[521] Yani onun kulları için ortaya koyduğu dininin ve seçmiş olduğu şeriatının hak olduğu belli olsun diye. Şanı yüce olan Allah, cisimsel ve ruhsal varlıkların sıfatlarından münezzeh olduğuna göre, o zaman bu sıfatlarla vasıflananların Allah'ı kendilerinde gördükleri sıfatlardan tenzih etmeleri gerekir. Bundan dolayıdır ki o, cin, insan akıl ve nefisten göklerde ve yerde bulunanların hepsinin kulluğunu hak etmiştir. Onların hepsi [Allah'ın] kulları ve köleleridir. "O'ndan önce söz söyleyemezler; ancak O'nun buyruğuyla hareket ederler."[522] Onlardan her birinin belli bir makamı vardır.

Bölüm

Cisimsel hareketler altı tür ve yedincisi ise hafif bir hareket olduğuna göre, bu hareketler içerisinde bilkuvve olarak bulunan sözkonusu hafif hareket, daha sonra onlardan bilfiil olarak ortaya çıkar. Aynı şeklide [hak] dinin hareketleri de insanlık âlemi içerisinde bulunan ve şeriat sahibi olan altı şahıstan çıkar. Onlardan beşi [ulu'l-azm] sabır ve sebat sahibi peygamberlerdendir. Altıncısı Âdem olup yedincisi onlardan ortaya çıkar. Yedincisi onların şeriatlarında bilkuvve olarak bulunur. Nitekim onlar bu yedincisini [kitaplarında] anmakta, onun [gelişini] müjdelemekte, ona davet etmekte ve ondan sakındırmaktadırlar. Sonra o, bunlardan sonra bilfiil kıyam eder. O bir yönden cisimsel, diğer bir yönden ise ruhsal bir harekettir. O, iki sınırı birbirinden ayıran orta

519. Meryem, 19/72.
520. Âl-i İmrân, 3/31.
521. Fussilet, 41/53.
522. Enbiya, 21/27.

sınır çizgisi, iki taraf arasındaki orta nokta, gecenin diğer saatlerinde kılınan namazlara nisbetle sabah namazı ve günün ilk saati konumundadır. O aynı zamanda bir nakil hareketidir. Ölüm onunla gerçekleşir. Çünkü ölüm hareketi, dünya âlemi ile ahret âlemi arasında orta bir yerde bulunan bir harekettir. O, dünya vakitlerinin sonunda bulunur. Dolayısıyla o, ahret vakitlerinin başlangıcıdır. İkinci yaratılış da aynı şekilde cisimsel olan ile ruhsal olan arasında yer alan bir sûretten ibarettir. İkinci yaratılışın cisimsel sınırı, bu vakitte aklın emir ve nehye ait bilgisi gereğince ortaya çıkan nefse ait bir durumdur. İkinci yaratılışın ruhsal sınırına gelince, o, onda salt akıl ve nefis sûretinde tecelli eden şeydir.

Bölüm

Altı gezegenin hareketleri de bu şekildedir. Güneşin hareketine gelince, o, yedinci harekettir. Onun hareketi, altı gezegenin hareketleri içinde bilkuvve olarak bulunur. Güneşin kendisine özgü bir fiili vardır. Dolayısıyla diğer gezegenlerden hiçbirisi, güneşin hareketlerine iştirak etmezler. Güneşe özgü bu hareket, bu âlemin hayatıdır. Çünkü dünyaya hayat rûhunu bahşeden bu harekettir. Nitekim biz, bu durumu, "Nutfenin/ spermin [Ana Rahmine] Düşüşü" risâlemizde anlatmıştık. Yedincinin durumu da bunun gibidir. Çünkü o da bu âleme ilmî hayatın rûhunu bahşedendir. Güneş, diğer gezegenlerin ortasında bulunan bir gezegen olduğuna göre, o, bir yönden kendisinden üstte olanlara, diğer bir yönden de kendisinden aşağıda bulunanlara bakar. Dolayısıyla onun iki hareketi vardır: Birisi onun kendisinden üstte bulunanlara bilkuvve olarak yönelen hareketi –ki bu onun kendisinden üstte bulunanların mekânlarını bilmesi, onlara bakması ve onların farkına varmasıdır– diğeri ise kendisinden aşağıda bulunanlara hayat rûhu bahşeden bir harekettir. Gizlilik dönemi ve keşif dönemi olmak üzere iki âlemin ortasında bulunan yedinci imanın durumu da bunun gibidir. Gizlilik dönemi, yedinci imamın gelişinden önce bulunan imamların dönemidir. Onların kendi içlerinde bilkuvve olarak bulunan harekete gelince, o, yedinci imamın varlığını ve onun gelişini bilmeleri, onun ulu makamını ve yüksek mertebesini buyruklarını ulaştırdıkları halklarına iletmeleridir. Onların yedinci imamın farkında olmaları, güneşin üstündeki gezegenlerin güneşin farkında olmaları gibidir. Yedinci İmamın kendisi dışındakilere hayat rûhu bahşeden hareketine gelince, bu, ona yakın olan müminlerin, onun kendi zamanında hazır bulunanlar arasında kıyam edişinden kaynaklanan kurtuluşudur. Onu yalanlayanlar ise onun öfkesine maruz kaldıklarında helak olurlar. Bu durum da güneşin kendi altında bulunan gezegenlere ve feleklere hayat rûhu bahşeden bilkuvve hareketine benzer. Nitekim bu hareket, sonuçta ay feleğinin altındaki âlemde bulunan kimselere kadar ulaşır. Bu hareketin insanın bedenindeki yeri kalbin içidir. Dolayısıyla yedinci imamın Allah'ın dinine nisbetle konumu, kalbin insana nisbetle konumu gibidir. Akıllı insanların, Allah'ın emrinden, terkip halinde bulunmayan ve yoğunlukla nitelenmeyen [akıl ve nefis gibi] basit şeyleri muhafaza ettikleri gibi yedinci imamın işi de aynı şekilde terkip halinde bulunmayan salt lâtif ve yoğunluğu olmayan bir şeydir. O, birbirinden farklı olan şeylere davet etmez ya da kendisine nisbet edilenlerden bir kısmını diğerine üstün tutmaz. Onun işleri üzerinde ihtilaf edilmez. Aksine onun sözü, gerçek ve doğrudur. O, tam vaatle konuşan bir lisandır.

O, Rahman olan [Allah'ın] kusursuz, fazlası ve eksiği bulunmayan bir yaratığıdır. Tıpkı, "Rahman'ın yaratışında bir düzensizlik göremezsin"[523] buyruğunda olduğu gibi. Güneşin ışınları da böyledir. Güneş doğup ışığı ortaya çıktığında, onda bir farklılık bulunmaz. Ancak onun ışığına muhtaç olan bazı cisimler, ondan yararlanıp tamlığa ve kemâle ulaşırken, ona elverişli olmayan diğer cisimler ise ondan dolayı helak olurlar. Yedinci imamın durumu da bunun gibidir. O bir topluluk için hayat, diğerleri için ise helak kaynağıdır. Güneşin nûrundan maksat, tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan yaratıcının emriyle güneşte bozukluktan uzak olarak yaratılan ve yararlılık için onun [tabiatına] konmuş olan şey olduğu halde, onun üzerlerine doğması ve ışığının kendilerine ulaşması nedeniyle helak olan bazı cisimlerde bozukluk ortaya çıkmıştır. Yedinci imamın durumu da buna benzer. Nitekim o belli bir kesime sadece rahmet getirir, onları en düşük durumdan en yüksek duruma ulaştırır. Buna karşılık, onun gelişiyle bu dünyada kendisine sunulan saadete muhalefet eden ve bahtsızlığı seçen kimse ise helak olur. Çünkü o, kendisini nimet cennetine, Allah'ın cennetine ve onun komşuluğuna, onun ikram yurduna ve ziyaretgâhının yakınına yönelten kimsenin emrine muhalefet etmiş, şeytanlarla birlikte zalimlere refakat ederek ve lanetli İblis'e yakın durarak oluş ve bozuluş âlemini tercih etmiştir. Bu burhân açıkça göstermektedir ki, Allah'ın emir ve yasaklamasına ilişkin hareketlerin ortaya çıkışı, bu yedi önderin Allah'a ibâdete ve itaate yönelttiği halkın içinde gerçekleşmiştir. Varlıkların ve oluşların tamamının ortaya çıkışı yedi gezegenin hareketlerine bağlı olmakla birlikte, terkiplerin tamamının aslı, illeti ve mucidi, bütün noksan sıfatlardan münezzeh olan yaratıcıdır. Allah'ın yarattığı ilk yaratık, akıldır. Ondan da nefis ve diğerleri ortaya çıkmıştır. Dinsel hareketlerin aslı ise Allah'ın emriyle konuşan peygamberdir. O Allah'ın kendisine vahyi ya da kelâmıyla konuşur. Nitekim Allah şöyle demiştir: "Allah bir insanla ancak vahiy sûretiyle veya perde arkasından konuşur..."[524] Vahiy, ilham, ulûhiyet âleminin perdesinin ardından gelen bir pekiştirme, sonra ilâhî hükümranlığın nûru ve ilâhî azametin izzeti demektir. Bunlardan ortaya çıkan ise vahyin tercümanı, emir ve yasak, söz ve fiil ve ilim ve amel konusunda Rabbin lisanı olan şerefli bir müjdeci ve ulu bir şahsiyettir. İşte bunlar, kendilerini kabul edenleri, kendilerine doğru yönelenleri, koşanları ve hareket edenleri, kemâl mertebesine, saadete ve dünya ve âhirette kurtuluşa sevk eden hareketlerdir.

Bölüm

On iki harekete gelince, daha önce açıklamalarımızın başlangıcında ifade ettiğimiz üzere, şimdi burhânlar ve deliller ortaya koymak sûretiyle doğru kimsede kesin bilgi oluşması için onların dindeki benzerlerine temas etmek istiyoruz. Onlardan bir kısmı yedi feleğin hareketleridir. Onlardan her bir feleğin, doğuşunun ve ışıklarının kendisinden kaynaklandığı bir yıldızı vardır. Her felekte bulunan bu yıldızlardan meydana gelen olaylar ve oluşların dindeki benzerleri, şeriatlar ve her şeriatta bulunan altı yasadır. Ana yasa tektir. Şeriatın içerisinde bulunan emirler ve yasaklar, onda yer alan farzlar, sünnetler, ibâdetlere ilişkin durumlar ve hareketlerin sonuncusu olan

523. Mülk, 67/3.
524. Şura, 42/51.

yedinci hareket, onun üzerinden devirler ve uzun bir zaman geçmesinin ardından [tekrar] bu yasadan alınmış ve ondan ortaya çıkmıştır.

Bölüm

Yörüngelerinde dolaşan gezegenlerin hareketlerinin benzerlerine gelince, onlar peygamberlerin elçilerinin hareketleridir. Nitekim peygamberler de elçilerini arzda dolaştırırlar. Her elçinin, yeryüzündeki adalardan on iki adaya gönderdiği on iki elçisi vardır. Bu elçilerin görevi, peygamberin elçilerinden aldıklarını [onun davetinin] bereketinin tüm âleme yayılması için arzın etrafındaki ümmetlere ulaştırmak, onlar adına bu görevi yerine getirmek ve tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah'ın kesin kanıtını bu ümmetlerin gözleri önüne sermektir. Böylece onların, "bize ne bir müjdeleyici ne de bir uyarıcı"[525] geldi deme hakları kalmaz.

Bölüm

Bazı gezegenlerden ortaya çıkan yakıcı alevlere gelince, onların benzeri, Allah'ın velilerinin tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah'ın düşmanlarının [uydurdukları] yalanlarını yok eden, onları yakan ilimleri ve kesin kanıtlarıdır. Nitekim Müminlerin Emîri Hz. Ali bin Ebu Talib şöyle demiştir: "Nurum onların ateşini söndürdü." Yani onun, zamanın darlığı ve imkânların elverişsizliği yüzünden ipliğin iğne deliğinden çıkmasına benzer şekilde kendisinden çıkan ilmi, kendisine muhalefet edenlerin bâtıl görüşlerini yok etti.

Bölüm

Gezegenlerin aynı burçta birleştikleri vakitlerde ve ancak büyük bir emirden ve çok önemli bir durumdan dolayı kıyâmetin alametleri, ulusların değişmesi ve devletlerin azalması gibi mühim olayların gerçekleşmelerinin kararlaştırılması anında ortaya çıkan kuyruklu yıldızların hareketleri ise, Allah'ın velilerinin ilimlerinin hareketlerinden gelecek vakitlerde ortaya çıkacak olan şeylere ve o günlerin olaylarına benzerler. Bu ilmi bilen kimse, ilâhî inâyet ve rabbâni hikmetle vakti gelmeden önce onu ortaya çıkarıp herkese yaymaz. Allah'ın velilerinden olan bu grubun bu âlemdeki durumu, göz kamaştıran kuyruklu yıldızların felekler arasında gözükmemesi gibidir. Çünkü kuyruklu yıldızlar ancak mühim bir olay için peyderpey ve zaman zaman ortaya çıkarlar. Allah'ın velilerinden birisinin, zaman zaman ve gezegenlerin aynı burçta bir buluşmadan diğer buluşmalarına kadar olan vakitlerde ortaya çıkacak olan olayları gerçekleşmelerinden önce haber vermek üzere ortaya çıkışı da bunun gibidir. Bu tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah'ın yaratıklarına bir lütfudur. Böylece müminler Allah'ın emrinden kendi başlarına gelecek olanlara hazırlanırlar ve Allah'ın kesin kanıtı da onun emrine muhalefet edip kendilerine yasak edilen yollara saptıklarında câhil inkârcıların aleyhlerine gerçekleşir.

525. Maide, 5/19.

Bölüm

Hava ve rüzgârların hareketlerine gelince, onlar iki kısma ayrılırlar: Birincisi, âlemin kendisiyle hayat bulduğu, diğeri ise helak olduğu harekettir. Hayat hareketleri, hava delikleriyle temas eden hava esintisinden kaynaklanan hareketlerdir. İçteki hararet onunla azalır, ciğerlerdeki ve bağırsaklardaki ateşin harareti onunla söner. Havanın bu hareketi sayesinde âlemin hayat hareketi oluşur. Din bakımından, Allah'tan aldıkları mesajları âleme ileten [elçilerin] doğru hareketi de havanın bu hareketine benzer. Onların bu hareketiyle kendi dönemlerindeki insanlar, Allah'tan kendilerine getirilen ilimleri ve hikmeti kabul ettikleri takdirde [manevî açıdan] hayat bulurlar. Rüzgârların helak eden hareketleri ise, aziz ve celil olan Allah'ın helak ettiği kimselerin [kökünü kazımak üzere] ortalığı kasıp kavurması için emri altına aldığı hareketlerdir. Allah onu yedi gece sekiz gündüz süresince [asi kimselerin] kökünü kazıyan bir hareket olarak emri altına almıştır. "Halkın, kökünden çıkarılmış hurma kütükleri gibi yere yıkıldıklarını görürsün."[526] Bu hareketin Allah'ın dinindeki karşılığı, kıyâmetin kopuşundan önce gerçekleşecek olan [olağanüstü] günlerin halkından olan sekiz kişidir. Bunlar yedinci imamın gelişini müjdelerler. Bu sekiz kişiden her birinin döneminde bulunan kimseler, onlarla mücadele ederler. Bunlar [hakka] muhalefet eden yalan düşüncenin ehlidir. Bu sekiz kişinin, içinde bulundukları toplumun üzerine düşen yıldırımlara benzeyen ilimleri ve kesin burhânlar eşliğinde sundukları delilleri onları çarptığında, adeta gök üzerlerine bir tavan gibi çöker.

Bölüm

Denizlerin, nehirlerin ve yağmurların hareketine gelince, onların benzerleri, şeriatların emirlerinin görünen kısımlarını yerine getiren ve onlarla amel eden kimselerin hareketleridir. Nitekim tuzlu denizlerin içinde hepsi helal olan, etleri temiz balıklar vardır. Ancak bu balıkları derileri örtmüştür. Bu derilerin renkleri güzeldir. [Denizdeki] inci sedefin içinde, mercan kendi yerindedir. Dolayısıyla bu dış görünüşlerin içinde gizli olan yüce hikmetler, görünmeyen faydalar ve manevî birikimler vardır. [Şeriat] denizinin hareketi de aynen bunun gibidir. Onun hareketiyle de içerisinde gizli olan bu tür işler açığa çıkar.

Nehirlerin, yağmurların ve tatlı suların hareketlerine gelince, Allah'ın, dinin emirleri ve ruhlara hayat veren ahret yurdunu imar eden derin hikmetler uyarınca hareket eden veli kullarının hareketleridir. Nitekim gökten inen suyla dünya yurdu imar edilir. O su vasıtasıyla meyveler, hurmalar, otlar, ekinler ve zeytinler çıkar. Bu dünyanın tümü onunla hayat bulur.

Bölüm

Yerin iç hareketlerine ve bu hareketlerden kaynaklanan depremlere, çökmelere vb şeylere gelince, bunlar kendisinden önceki peygamberin şeriatını ortadan kaldıran peygamberin hareketine benzemektedir. Nitekim bu hareketten fitneler, düşmanlar-

526. Hakka, 69/7.

la mücadele, ümmetin ihtilafları ve çirkin tutumlar ortaya çıkar. Bir topluluk kabul ederken, diğeri helak olur.

Bölüm

Yeryüzünde meydana gelen bitkiler ve ağaçların hareketleri gibi hareketlere gelince, bunların benzeri, peygamberlere ait şeriatlara göre hareket edenlerin, onların [getirdikleri] yasalara hizmette bulunanların ve sözkonusu şeriatların hükümleri, farzları ve [onları tebliğ eden peygamberlerin] sünnetleri uyarınca hareket edenlerin hareketlerine benzer. Nitekim peygamberlerin yarıştıkları ve birbirlerine üstünlük sağladıkları şeriat bitkilerinin ve ağaçlarının durumu, yeryüzünde birbirleriyle boy ölçüşen ağaç ve bitkilerin yarışına benzemektedir.

Bölüm

Yerin iç kısmındaki madensel cevherlerin hareketleri ise, hikmet ehlinin sâhifelere, defterlere ve kâğıt tomarlarına kaydettikleri her şeriatın ve dinin ilimlerine ve hikmetine benzer. Nitekim madensel cevherler de madenden altın ve gümüş olarak çıkarılıp gerektiği şekilde işlendiklerinde, insanlar onlardan faydalanır ve onları [ihtiyaçlarını karşılamak için] infak ederler. Çünkü dünya geçimliği için bunlarda yarar vardır. Aynı şekilde sözkonusu ilimler yayılıp hikmetler öğrenildiğinde, onlar vasıtasıyla helaller, haramlar ve hükümler öğrenilir. Cennete ulaşmak ve ahret yurdunun imarı onlar aracılığıyla gerçekleşir.

Bölüm

Kara, deniz, hava, su, ateş ve ay altı âlemdeki yer küre olmak üzere altı cihette bulunan hayvanların hareketlerinin gelince, onlar her şeriat ve din ehlinin hareketlerine benzerler. Her toplumun, su, kara vb hayvan cinslerinden her birinin kendilerine uygun düşen birtakım özgün hareketlerinin bulunması gibi kendisine uygun düşen özgün bir hareketi vardır. Aynı şekilde her şeriat ve din ehli de kendilerini kuşatan emir ve yasağa göre hareket ederler. Nitekim şanı yüce olan Allah şöyle buyurmuştur: "Her topluluk kendi sahip olduğu [değerler sistemiyle] kıvanç duymaktadır."[527] Onlardan bir kısmı asi, diğer bir kısmı saîddir. Aynı durum, kara ve deniz hayvanları için de sözkonusudur. Onlar arasında hareketi nedeniyle helak olanlar bulunduğu gibi diğer bir hareket nedeniyle hayatta kalanlar da vardır. "Bu, en üstün ve her şeyi bilen [Allah'ın] takdiridir."[528] [Yukarıda] bu hareketlerle ilgili genel olarak anlattıklarımızın benzerini, bu konuya ayırmış olduğumuz risâlemizde, farklı bir şekilde, astroloji ilmine vâkıf olan filozofların vb anlattıklarına uygun olarak ayrıntılarıyla zikretmiştik. Burada ise İhvân-ı Safâ ve Hüllânu'l-vefâ/Temiz Kardeşler ve Vefalı Dostlar gibi dinî ilimlere vâkıf olan âlimlerin anlattıklarını ayrıntılı bir şekilde zikrettik. Nitekim onlar, dinin farklı ilim dallarına ve kesin bilginin hakîkatlerine temiz kalpleri, keskin gözleri, arı duru zihinleri ve işittiklerini muhafaza eden kulakları ile yöneldiler.

527. Mü'minun, 23/53.
528. En'am, 6/96.

Rablerinin birliğini dilleriyle ifade ettiler. Bu konuyla ilgili olarak daha önce takdim etmiş olduğumuz risâlelerimizin bu risâlemize nisbeti, rûhun bedene nisbeti gibidir. Nasıl ki bedenlerin işleri ruh ile düzene giriyorsa, diğer risâlelerimizin [eksikleri] de bu risâlemizle tamamlanır. Bunu anla! Sakın Allah'ın sözünü zayi etme. Yoksa hüsrana uğrayanlardan olursun. Âlemlerin Rabbi olan Allahü Teâlâ'ya hamd-ü senalar olsun. Elçisi Muhammed'e ve onun tüm âline salât-ü selâm olsun.

Bölüm

Dokuzuncu Risale

Dokuzuncu risâlemiz, nedenler ve nedenliler, onların başlangıçlarının sonlarına, sonlarının ise başlangıçlarına dönüşlerinin keyfiyeti hakkındadır. Bu risâlemizin amacı, ilimlerin asıllarını, ilkelerini, sebeplerini, kanunlarını, hakîkati resmedişlerini ve onu nasıl elde ettiklerini bilmektir.

Bölüm

Bil ki ey kardeş! Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin. Aziz ve celil olan Allah'ın kullarına ihsân ettiği nimetleri sayılamayacak kadar çoktur. Onların adedini ancak şanı yüce olan Allah bilir. Bu nimetlerin en büyüğü ve kullara nisbetle en üstünü, Allah'ın inâyetiyle onları kendisini bilmeye ve tanımaya yöneltme, bunu onlara öğretme, onlara kendisine itaati emretme, dinî yasalar ve hikmetli kanunlar sahibi olan peygamberler ve elçiler gönderme lütfunda bulunmasıdır. Allah'ın kullarına olan bu nimeti, peygamberlerin onun katından getirdikleri indirilmiş kitaplar, ayrıntılarıyla açıklanmış âyetler, farz kılınmış ibâdetler, ortaya konulmuş şeriatlar şeklinde rahmet ve hidâyet kaynağı olarak onların eline ulaşmıştır. Allah ile yaratıkları arasındaki bu vasıtalar, onun kulları üzerine olan nimetleri, her devir ve zamanda, her asır ve uzun zaman dilimlerinde onun kullarına uzanan rahmet ve bereket elidir. Peygamberlerden sonra, onların getirdiği şeriatların hükümlerini yerleştirmek üzere gelenler, ümmet içerisinde onların makamına geçerler. İşte peygamberlerden sonra gelen bu kimseler iki kısma ayrılırlar: Onlardan bir kısmı, aziz ve celil olan Allah'ın emri üzere doğru yolu gösteren imamlardır. Onlar, Allah'ın peygamberlerinin dilinden kendilerine ulaştırmış ve öğretmiş olduğu vahyi ve kelâmı doğrultusunda, hayırlı işler, namaz kılma, zekât verme ve indirilmiş olan şeriatta mevcut olan diğer hükümler gibi konularda insanlara rehberlik etmektedirler. Diğer bir kısmı ise kendi nefsine zulmeden ve ait olduğu meclisin dışında bulunduğu mekânlarda açanlar ve hak etmedikleri şeyleri alanlardır. İşte bunlar da ateşe çağıran önderlerdir. Peygamberden sonra onun şeriatında yer alan hikmete gelince, bu durum, iki farklı madende bulunan iki farklı nitelik şeklinde düşünülebilir. Bu nedenle şeriatın sahibi gittikten sonra, ümmet içerisinde ihtilaf çıkmıştır. Çünkü o, şeriatının farzlarını ve davetinin hükümlerini apaçık olarak ortaya koymuştur. Görünürdeki emirlerinin altında gizli, görünmeyen, örtülü ve hoş emirler bırakmıştır. Onlara ancak ayıp ve kusurlardan arınmış olanlar ulaşabilir. Nitekim şanı yüce olan Allah şöyle buyurmuştur: "Ona ancak arınmış olanlar

dokunabilir."[529] Yine o, şöyle demiştir: "Onun nihâî anlamını ancak Allah ve ilimde kökleşmiş olanlar bilebilir. Onlar, 'biz ona iman ettik, hepsi Rabbimizin katındandır', derler."[530] Bu, Ehl-i Beyt'e mensup ve peygamberliğin madeni [hükmünde olan] Rabbâni âlimlerin sözüdür. Onlar, gizli, hoş, temiz ve arınmış hikmetlerin ehlidir. Onlar câhiliye kirlerinden, mânâ ve hakîkatten yoksun olup sadece isim olarak var olan mecazî anlamdaki [boş] hikmetten arınmışlardır. Hikmetin bu [boş] türü, ateşe davet eden imamlar katında bulunur. Onlar, peygamberlerinin ardından gelen hak ehli imamlarının düşmanlarıdır. Onlar câhiliye döneminden artık kalan şeytanlardır. Onlar, "ağızlarıyla Allah'ın nûrunu söndürmek isterler, ancak Allah, kâfirler hoşlanmasa da nûrunu tamamlayacaktır."[531] İşte bu yüzden, şeriatların mensupları arasında peygamberlerinin ayrılışlarından sonra ihtilaf çıktı. Bu nedenle bâtıl ehli hak ehline galip geldiğinde, hak ehli gizlendi. Hak ehli galip geldiği takdirde ise Allah'ın emri ortaya çıkar. Hak, ehline tekrar geri döner. Aziz ve celil olan Allah, bu durumu şöyle anlatır: "Biz ise, yeryüzünde güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak... istiyorduk."[532] Yani onları imamlar yapmak, inananlardan kılmak, onlara yeryüzünde imkânlar vermek ve Firavun, Haman ve ordularına onlardan sakındıkları şeyleri göstermek istiyorduk.

Bölüm

Bil ki, ey kardeş! Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin. Felsefe, Yunan lisanında hikmet, filozof da hakîm olarak isimlendirilir. Hakîm, fiilleri muhkem, sanatları sağlam, sözleri doğru, ahlakı güzel, görüşleri isabetli, işleri temiz ve bilgileri gerçek olan kimsedir. Hikmet ise eşyanın hakîkatlerini, cinslerin niceliğini ve bu cinslerin türlerini ve türlerin tek tek özelliklerini bilmek, onların nedenlerini, mahiyetlerini, niçin, ne kadar, hangisi, nasıl, nerede ve ne zaman olduklarını bilmektir. Hikmet ve felsefeye nisbet edilmeyi hak eden hakîm, bu meselelerin mahiyeti kendisine sorulduğunda, eksiklik ve fazlalık olmadan güzelce cevap veren, söylediklerinin doğruluğuna tanıklık eden deliller ve burhânlar getiren kimsedir.

Filozofa tabi olan, faydalanmayı ve öğretimi hak eden öğrenci ve talebeye gelince, bu meselelere dair soru sorduğunda onu güzelce soran, kendisine verilen cevapları anlayan, onların hakîkatlerini araştıran, anlayışı onların anlamlarını kavramaya yeten, hakîme aldığı eğitime uygun olduğunun göstergelerini sunan ve elde ettiği şeylere her gün yenisini ilave ederek ona denk bir konuma gelen kimsedir. Bunlardan bir kısmı diğerlerinden daha bilgili olur. Bazısı güzel soru sorar. Bazısı ise soran ile sorulan arasında geçenleri iyi dinlemez. Onlar bu ümmetin çobanları ve katmerli câhillerin arkadaşları ve onların cehâletlerinin sebepleridirler. Onların dünya işleriyle meşguliyetleri bundan ibarettir. Onların [hakîkat karşısındaki] öfkelerinin yansıması şu şekildedir: Okunan hikmetleri ve Kur'an'ı dinlediklerinde, onu alaya alıp dalga geçerler. Bir kısmı onları dinler, fakat dinlemesi bittikten sonra şöyle der: "[Bu adam!] az önce ne söyledi.' derler. İşte bunlar Allah'ın kalplerini mühürlediği kimselerdir."[533]

529. Vâkıa, 56/79.
530. Âl-i İmrân, 3/7.
531. Saf, 61/8.
532. Kasas, 28/5.
533. Muhammed (Kıtal), 47/16.

"Onların kulaklarında ve gözlerinde perdeler vardır." Onlar kendilerini tanımaya, niçin yaratıldıklarını ve başlangıçlarının nasıl var olduklarını bilmeye yönelmezler. "İşte onlar hayvanlar gibidirler hatta [gidişat bakımından] onlardan daha aşağı bir seviyededirler." Onlar şeytanların izleyicileri, zalimlerin yardımcıları ve lanetli İblis'in binekleri, melunların [bâtıla yürüyen] ayaklarıdır.

Bölüm

Bil ki ey kardeş! Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin. İnsanlardan felsefeyle uğraşıp hak etmedikleri halde hikmet ehli olmakla nitelenenler vardır. Bunlar, Peygamberden sonra, onun meclisinin dışında oturan ve hak etmedikleri payeleri alan kimselere benzerler. Ona karmaşık, gizli ve [anlaşılması] zor meseleler hakkında sorulduğunda, durur, kafası karışır, şaşırır ve cevap veremeden kalır. Ey kardeş! Yukarıdaki dokuz sorudan, cevabı en zor olan niçin sorusunun cevabını iyi öğren. Çünkü o, nedenleri araştıran bir sorudur. Nedenler ise çok olup [insanı] fitneye düşürür. Onları bilmek, çok sıkı bir çalışmayı, doğru bir anlayışı, arınmış bir zihni ve dikkatli bir bakışı gerektiren hassas ve kapalı bir konudur. Bil ki, eşyanın hakîkatlerini bilmeye yönelik araştırma ve incelemeler dokuz kısımdır. Bunlara dair sorular da dokuz çeşittir. Bunların ilki "o mu?" sorusudur. Sonra "o nedir?", "o ne kadardır?", "o hangisidir?", "o nasıldır?", "o nerededir?" ve "o kimdir?" gibi sorular gelir. Bunların hepsinin diğerinden ayrı olan bir cevabı vardır. Eşyanın hakîkatlerini bilmeye çalışan bir kimse, [aslında] onun illetlerinin ve sebeplerinin peşinde demektir. Dolayısıyla onun bu dokuz hususu ve bu dokuz sorunun cevabını tek tek gerçek ve doğru bir şekilde bilmesi gerekir.

Bölüm

Aynı şekilde, Peygamber'den sonra onun meclisinde oturan ve ümmet içerisinde onun makamına geçen kimsenin de, dinî konularda kendisine sorulan soruların cevaplarını, şifreli anlamlarını, onların işaret ettikleri uzak anlamları, mânâlarının gizliliklerini, zâhirlerinin bâtınlarını ve âyetlerin yorumlarını bilmesi gerekir. Allah'ın vaciplerden, adaplardan koymuş olduğu sınırları aşmayanlara ve halk arasında onun hükümlerini gerçekleştirenlere gerekli olan, ümmeti irşat etmek, eğrileri doğrultmak, bozukları düzeltmek ve dağınıkları toparlamaktır. Sen bu özelliklerin yanında, Peygamberin kendi döneminde sahip olduğu gibi kendisine yakışan güzel ahlaka sahip olan ve vahiy almak hariç –çünkü vahiy almak, şeriat sahipleri olan peygamberlerin gidişlerinden sonra kesilir, dolayısıyla peygamberden sonra ümmeti çerisinde onun yerine geçen kimseler için vahiy almak mümkün değildir– sözkonusu nitelikleriyle ön plana çıkan birine rastlarsan, onlara itaat edip boyun eğmen gerekir. Çünkü böyle bir kimse, peygamberlerden sonra gelenler arasında var olmaya devam eder. Peygamberler kendilerinden sonra gelenlere yalnızca onu emânet etmişler, sırlarını yalnızca ona açmışlar ve ümmet içerisinde yalnızca ona ahit vermişlerdir. Bu nedenle onlar peygamberlerden sonra ümmetin en bilginleridirler.

Bölüm

Ey kardeş –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin– bil ki, hikmet ehli üstat hayatı boyunca kendisine refakat eden, hizmetinde bulunan ve öğrettiklerini ve kendisine emânet ettiği hikmetleri öğrenen öğrencisinin hikmetlerle ilgili sorularını, tıpkı daha önce anlattığımız üzere öğretmenin kendisine sorulan soruya anında cevap vermesi gibi cevaplandırır. İşte peygamberden sonra, onun yüksek makamına geçmeye layık olan kimsenin durumu da bunun gibidir. O da dinin anlaşılması zor konuları ve hükümlerin güç anlaşılan yönleriyle ilgili kendisine sorulan sorulara güzelce cevap verir. Bunun aksi bir durumda olan ve Peygamberden sonra ümmetin ihtiyaç duyduğu şeyleri güzelce yerine getiremeyen kimse *imam* niteliğine layık değildir. Çünkü böyle bir kimse, Allah'ın, "onları (cehâletle) ateşe davet eden önderler kıldık"[534] buyruğundaki kimselerden başkası değildir. Nitekim onlar, şeriatın ortaya konmasından önce de, cehâletleriyle sapıklıkta önder olan kimselerdi.

Bölüm

Eşyanın nedenlerini ve nedenli oluşlarını bilmek, kapalı ve zor olunca ona ulaşmak ve kavramak neredeyse mümkün değildir. Bunu ancak ilâhiyat filozoflarından ve peygamberlerin ve elçilerin halefleri olan kimselerden taklit, iman ve teslimiyet yoluyla alan ilâhî ilimlere ve Rabbâni hikmetlere yatkın kimseler elde edebilir. Ey kardeş, –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin– bil ki, biz sana bu bölümde nedenleri ve nedenlileri, felsefe, hikmet ve şeriat ehlinden olan bilginlerin aktardıkları ve filozofların haber verdikleri şekilde bildirdik. Onlar hakiki anlamlara dair cevaplarında ittifak etmişler, nedenler ve nedenlileri kavramaya büyük bir istek duymuşlardır. Nedenleri ve nedenlileri bilmek, âlemin illetinden nasıl ortaya çıktığını, bu illetin âlemin varlığı için nasıl sebep oluşturduğunu, varlığın ilk illetten nasıl kaynaklandığını ve eşyanın bir kısmının diğer bir kısmından nasıl meydana geldiğini bilmekten ibarettir. Bil ki, ey kardeş! İlk prensipler üzerine düşünen kimselerin çoğu, şanı yüce Yaratıcının ilmindeki sûretlerin, tıpkı sanatkârların zihinlerinde, sanat eserlerinin sûretlerinin, onları ortaya çıkarmalarından ve sanat alanlarında tanınan maddelerin kalıplarına dökmelerinden önce bulunması gibi bulunduğu zannı ve vehmine kapıldılar. Hâlbuki Allah'ın bilgisindeki sûretler, onların zannettikleri gibi akıllı kimselerin zihinlerindeki makullere ve onların sûretlerine benzemez.

Bölüm

Bu konudaki doğru söz, şöyle söyleyen kimsenin sözüdür: Bu durum ancak sayıların birin içinde bulunması gibidir. Çünkü sanat eserlerinin sanatkârların zihinlerindeki sûretleri, onların ancak kendilerinden önceki sanat eserlerine ve onların niteliklerine bakmalarından, onları bilmelerinden ve kendilerinden önceki mucitleri görmelerinden sonra oluşmuştur. Onlar bu sûretleri ancak nefislerinin arılığı, zihinlerinin tabiatın işlerine nisbetle yalın oluşu ve küllî nefsin ortaya çıkardığı harikalar üzerinde düşünüp tefekkür etmeleri sebebiyle elde etmişlerdir. Makullerin akıllıların

534. Kasas, 28/41.

zihinlerindeki sûretlerinin durumu da buna benzer. Bu sûretler onların zihinlerinde, hissedilir olanlara bakıp onlar üzerinde düşünmelerinden sonra oluşmuştur. Bu bakımdan onların varlıklara bakarak kendi akıllarında tasavvur ettikleri sûretler, bizzat bu varlıkları elde etmelerinden önce gelir. Bütün noksan sıfatlardan münezzeh olan Yaratıcı bu kıyastan ve böyle bir benzetmeden münezzehtir. Aksine onun ilmi kendi zâtındandır. Bu, sayıların birin zâtından olmasına benzer. Dolayısıyla benzetmede, benzeyenin benzetilene niteliklerinin en azında değil, çoğunda ve genelinde mutabık olması gerekir. Bu konuda, bütün noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah'ın benzeri, bir [sayısı]dır. Allah'tan uzak tutulması gereken şeyler de sayılara benzerler. Bu örnek, hakîkate diğerlerinden daha uygundur. O halde bil ki, her tam varlık, kendisinden aşağıda olanın nedenidir. Çünkü her tam varlıktan, kendisinden aşağıda olan tam bir feyiz ile taşar. Bu taşma, tam olanın cevherinden kaynaklanır. Yani o, [taşan şey] kendisinin zâtından ibaret olan [ve kendisinden taşan şeyden önce] bulunan sûretinden ortaya çıkar. Bu durum, ateşe ve ondan etrafında bulunan şeyler üzerine, hararet, kendisine yakın olan cisimleri ısıtma gibi acil ihtiyaçları karşılayacak olan şeylerin taşmasına benzer. Acil bir ihtiyaç bulunduğunda sudan etrafındaki yakın cisimler üzerine ıslaklığın ve rutubetin taşması da böyledir. Rutubet suyun cevherî bir özelliğidir. O, suyun kendisine kıvamını veren bir sûretidir. Bir başka örnek, güneşten taşan nûr ve ışınlardır. Bunlar, güneşin kendisine kıvamını veren sûretlerdir. Hayat da nefisten cisimler üzerine bu şekilde taşar. Çünkü hayat, nefsin özsel bir özelliğidir. O, nefsin zâtına kıvamını veren bir sûretidir. Sen, taşma, taştığı şey üzerine art arda taşmaya devam ettiği sürece, o şeyin bulunduğu hal üzere kalacağını bil. Eğer bu taşmada bir eksiklik olursa, o şeyin varlığı ortadan kalkar. Şeylerin varlığının var edicilerinden art arda ortaya çıkmaları da bunun gibidir. Böylece onlar, var edicilerinin cömertliği ve lütfu ile yokluktan varlık alanına çıkarlar. Eğer bu cömertlik eli yumulursa, varlık ortadan kalkar. Bunun örneği de ışıkların havada kesintisiz devam etmesidir. Işıkların havayla temasında bir kesinti ve devamsızlık olmadığı sürece hava aydınlanır ve parlar. Işık ve ışınların havayla teması kesildiğinde ise hava kararır. Nitekim bulut, havayla güneş arasına girerek onun ışığını engellediğinde, ışık ortadan kaybolur. Sonuçta güneşin kaybolmasıyla ışığın yerini zulmet alır. Aklın nefis ve nefsin cisimler üzerine taşması da buna benzer. Dolayısıyla madde akıl, akıl da bütün noksan sıfatlardan münezzeh olan Yaratıcı ile irtibatlıdır. Bu itibarla nefis bedeni terk ettiğinde, hayat ortadan kalkar ve böylece beden ölür ve hareketsiz kalır. Aslında tüm şeylerin durumu buna benzer. Eğer yaratıcılarının onlar üzerindeki feyzi ve onlara nazarı ve onları bulundukları şekilde var eden hükümranlık iradesi kesilir, yine onların, bütün noksan sıfatlardan münezzeh olan ve hiçbir ortağı bulunmayan [Allah'ın] iradesine ve kudretine bağlı olarak varlıklarını sürdürmeleri durursa, mevcudiyetleri ortadan kalkar ve yokluk çukurunda kaybolup gider.

Ey kardeş –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin– bil ki, tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Yaratıcının yoktan var etmesi, terkip ve telif şeklinde değildir. Aksine o, örneksiz olarak var etme, ilk olarak ortaya çıkarma ve yokluktan varlık alanına getirme şeklindedir. Bu, konuşanın sözüne ve yazarın yazısına benzer. Bu ikisinden biri olan kelâm, yoktan var etmeye, diğeri olan yazı ise terkibe benzer.

Bu yüzden, konuşan sustuğunda, sözün mevcudiyeti ortadan kalkar. Buna karşılık, yazar yazmayı bıraktığında ise yazının varlığı ortadan kalkmaz. Aynı şekilde Yaratıcı cömertlik elini yumduğunda tüm mevcudatın varlığı bir anda ortadan kalkar. İşte bu burhân, mahlûkatın yaratılışının terkip ve telif şeklinde olmadığını, aksine onun ilk defa örneksiz ve modelsiz olarak gerçekleştiğini doğrular. Çünkü terkip ve telif, tıpkı yazarın yazmayı bıraktığında harflerin sûretlerinin var olmaya devam etmesi gibi müellif telifini ve terkipçi terkibini bıraktığı anda da varlığını sürdürmeye devam eder. Allah'ın şu sözü, bizim bu konuda söylediklerimizin doğruluğunu ve nitelendirmelerimizin gerçekliğini gösteren bir kanıttır: "Şüphesiz Allah gökleri ve yeri, düzenleri bozulmasın diye tutuyor. Ant olsun ki onların düzeni eğer bir bozulursa, kendisinden başka hiç kimse onları tutamaz."[535] Yine Allah'ın şu sözü [de bir kanıttır]: "O her an bir iştedir."[536] Onun bir işte olması, başka bir işte olmasını engellemez. İşte nedenlerin ve nedenlilerin bilinmesi bu bakımdan [gereklidir].

Bölüm

Tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Yaratıcının âlemi yoktan, örneksiz olarak yaratmasındaki gerektirici nedenin ne olduğu konusunda bilginler ihtilaf etmişlerdir. Onlardan bir kısmı şöyle demiştir: Tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Yaratıcı, arzı, seması, yoğunluğu düşük olanı ve yoğunluklu olanı ile tüm âlemi mevcut haliyle tek bir defada yaratmıştır. Onu bulunduğu hal üzere ne noksan ne de fazla olarak yokluktan varlık alanına çıkarmıştır. Onlardan bir kısmı, âlemin aşama aşama, diğer bir kısmı da yoğunluğu en düşük olandan en yoğun olana varıncaya kadar bir tertip üzere, birbirine bitişik ve fasılasız bir şekilde her birinin kendisinden önceki ve üstündeki yakın nedenine bağlı olarak yaratıldığını söylemiştir. İşte akılda bu üç kısımdan başka bir şey yoktur.

Yaratılışın tedrici olduğunu söyleyen kimsenin burhânına gelince, var olanın, tikel varlıklardan birinin diğerinden ortaya çıkmasıyla var olmasıdır. Dolayısıyla onlardan bir kısmının varlığı, babanın oğuldan, tavuğun yumurtadan ve yumurtanın da civcividen önce gelmesi gibi diğerinden önce gelir. Bu durum aynı zamanda sanatkârların aletlerinin iradeleriyle ortaya koydukları sanatlarından ve kendilerinden meydana gelen ve ortaya çıkan eserlerinden önce bulunmasına benzer.

Varlıkların bir kısmını oluşturan yoğunluksuz cevherlerin tek bir defada, diğerlerinin ise zamana yayılmış bir vaziyette tedrici olarak yoğunluklu olanın yoğunluğu düşük olandan çıkacak ve ayrılacak ve felekî şekilleri kabul edecek tarzda yoktan varlık alanına getirildiğini söyleyen kimselerin burhânı ise, onlardan bir kısmının diğeri üzerine terkip edilmesidir. Böylece varlığı sonra gelen önce gelene bitişik olur ve onun varlığını izler. Bu durum, daha düşük olanın daha üstün olana ve nedenlinin nedenine bağlılığına benzer. Sonuçta [bu bitişiklik ve bağlılık] parlak yıldızların cisimlerinin dönüşüne kadar uzanır ve onların kendilerine uygun merkezlerinde kümeleninceye, dört unsur birbirinden ayırt edilinceye ve kendi tertipleri üzere tertip edilip tabiatları

535. Fatır (Melaike), 35/41.
536. Ralıman, 55/29. Bir müfessire göre: Yaratıklarının kendisine duydukları değişen ihtiyaçlara göre değişik bir tasarruftadır. (y.h.n.)

kendi düzenlerini alıncaya kadar devam eder. Allah'ın şu sözü buna delalet eder: "[O Allah] gökleri ve yeri altı günde yarattı."[537] Bazı âlimler şöyle demişlerdir: Tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah bu sözüyle, ilki ikincisinden önce gelen ve bu şekilde sonuncuya kadar devam eden altı sayısı gibi bir şeyin diğerinden sonra tedrici olarak meydana gelişini kastetmiştir. Yoksa bundan maksat, bizim günlerimize benzeyen günler değildir. Zamandaki var oluş, güneşin ve ayın, gecenin ve gündüzün varlığına bağlıdır. Son derece hassas ve düzenli olan ilâhî işler ise zamana, mekâna, maddeye [heyûlâ] ve dört unsura bağlı değildir. Aksine her şey onun "ol" emriyle oluverir. Küllî akıl, küllî nefis, ilk heyûlâ/madde ve soyut sûret bu emirle olur. İlk Akıl, şanı yüce olan Yaratıcıdan taşan bir nûrdur. Nefis, aklın, Yaratıcının kendisinden taşırdığı nûru ve feyzidir. Heyûlâ, nefsin gölgesi ve yansımasıdır. Soyut sûret ise nefsin Allah'ın izniyle heyûlâ üzerinde işlediği nakışlar, boyalar ve şekillerden ibarettir. Bu işlerin tamamı zamanla kayıtlı değildir. Bu durum, güneşin nûrunun Venüs gezegeninin ışığının üzerine yansımasına ve bu nûrun Utarit gezegeniyle birleşerek ay gezegenine nüfuzuna, oradan da Ay altı âlemin nakışlara, boyalara ve yüksek tasvirlere benzeyen mahlûkatıyla temas etmesine benzer. Bu bakımdan tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah şöyle demiştir: "Allah göklerin ve yerin Nûr'udur. O'nun nûru, içinde kandil bulunan bir oyuğa benzer. Kandil bir cam içindedir, cam ise, sanki inci gibi parlayan bir yıldızdır; bu ne yalnız doğuda ve ne de yalnız batıda bulunan bereketli zeytin ağacından* yakılır. Ateş değmese bile, nerdeyse yağın kendisi aydınlatacak! Nûr üstüne nûrdur. Allah dilediğini nûruna kavuşturur. Allah insanlara misaller verir."[538] Fakat insanların çoğu, Allah'ın yaratışındaki sırrını, sanatındaki hikmetini, yoktan var edişindeki kudretini ve modelsiz var edişindeki iradesini bilmezler. Bunları ancak kendilerine öğretildiği kadarıyla âlimler bilebilir. Nitekim şanı yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Göklerde ve yerde en yüce vasıflar onundur."[539]

[Yukarıdaki âyette zikredilen] "onun nûru" ifadesinden maksat, Allah'ın bir kandil gibi yoktan var ettiği ilk akıldır. Bu akıldan çıkan küllî nefis ise kandil yuvasının Allah'ın nûruyla aydınlanan lambanın nûruyla aydınlanması gibi onun nûruyla aydınlanır. Cam fanus, şeffaf olan ilk maddeyi temsil eder. O, aklın nefsin üzerine taşması gibi kendi üzerine taşan nefsin kendisine sirâyet etmesiyle aydınlanır. Camın inci gibi parlayan bir yıldız olmasından maksat, zâtî nûrlarla yıldız gibi parlayan soyut sûrettir. Bunun ne yalnız doğuda ve ne de yalnız batıda bulunan bereketli zeytin ağacından yakılması, üç kısmı bulunan küllî nefse işaret eder. Bu nefis, zeytinyağından elde edilen yakıtın lambalara ve kandillere bir canlılık ve hareket kazandırması gibi tüm varlıklara hayat ve hareket verir. Bu lambanın yağı ne Batı'dan ne de Doğu'dandır. Bilakis o, Allah'ın [ol] emriyle yoktan var olmuştur. Dolayısıyla bileşik ve çeşitli unsurlardan oluşmuş değildir. Ona ateş dokunmasa bile neredeyse yakıtı aydınlatacak niteliktedir. O, nûr üzerine nûrdur. Bu nefis her

537. A'raf, 7/54.

* Müfessirlerin düşündüklerine göre kuzeye ve güneye bakan, dolayısıyla sürekli güneş gören ve kaliteli zeytin veren ağaçlar. Zeytinyağı ile yanan ışık en parlak ışıktır. Lambanın camı da ışığına ışık katar. Işık üstüne ışık. Allah'ın karşılaştırılamaz ışığı için kullanılmış sembollerdir. (y.h.n.)

538. Nûr, 24/35.

539. Rum, 30/27.

ne kadar akılla bitişik olmasa bile letafeti ve şerefi dolayısıyla neredeyse salt akla dönüşecektir. Dolayısıyla Allah, nefse aklın iyilikleriyle meşgul olmasını emredince bu nûr üzerine nûr olur. Nitekim aklın nûru, nefsin nûrunun üzerindedir. İşte Allah insanlara böyle misaller verir. Bu itibarla ateş, şekillerin en değerlisi ve örneklerin en üstünüdür. O nûrla bitişiktir. İblis'in "beni ateşten, Âdem'i ise topraktan yarattın"[540] diyerek övünmesi de bu yüzdendir. Çünkü ateş doğal olarak yukarıya, katı olan toprak ise tabiatı gereği aşağıya doğru hareket eder.

Bölüm

Nedenler ve Nedenliler Hakkında

Bunlar, var oluşu itibariyle birin ikiden, ikinin de üçten önce gelmesi gibi bir kısmı diğerlerinden önce gelen asıllardır. Nitekim var oluş itibariyle üçün dörtten önce gelmesi gibi nefis heyûlâdan önce gelir. Bu durum dördün beşten önce gelmesi gibi heyûlâ tabiattan, tabiat da sûretten önce gelir. Basit lâtif [varlıkların] tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Yüce Yaratıcı'dan tek bir defada çıkışı da zaman ve mekânsız olarak gerçekleşmiştir. Onların bir kısmının diğerlerinden daha üstün oluşuna gelince, bu, Yaratıcıya yakınlık durumuna nisbetledir. Tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Yaratıcı [İlk] Akıl'ın nedeni, İlk Akıl nefsin, nefis heyûlânın ve heyûlâ da soyut sûretin nedenidir.

Bölüm

Bil ki ey kardeş –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin– feleklerin varlığı, onların altında zaman içerisinde oluşan dört unsurun varlığından öncedir. Dönüş eksenlerinin, yıldızların kavuşma yerlerinin, lâtif ruhlar âleminin ve şerefli nefislerin varlıkları ise feleklerin varlığından çok uzun dönemler önce gelir. Nefsanî kuvvetler içindeki oluşlar, [ancak sezgisel olarak] kavranılabilecek/mütevehhime dönüşlerle gerçekleşir. Bu dönüşler, gecenin zifiri karanlığında ve gündüzün aydınlığında bulunan dönüşler ve zaman akışları gibi kuşatılmaktan ve kavranılmaktan uzaktır. Zaman, duhûr [devirler], çağ da zaman ile kuşatılmıştır. Zaman, feleğin hareketinin, dehr ise küllî nefsin hareketinin başlangıcıdır. Zaman dehri kapsayamaz. Çünkü dehrin varlığı zamandan öncedir. Bil ki, ey kardeş! Nefsin varlığının üzerinden bedenle temasından önce uzun bir dehr [devir] geçmiştir. Çünkü o felekî zaman içerisinde yer alan hissedilir hareketlerin kavranılması gibi kavranılmayan uzun bir hareket dönemi geçirmiştir. O bu dönemde kendi ruhânî âleminde ve nûrânî mekânındaydı. Onun aklî merkezi ve hayvanî yurdu, nedeni olan faal akla yönelmiş ve ondan feyiz, faziletler ve iyilikler almış, onda zâtî nûrlardan ibaret olan aklî misalleri, nûrânî ve melekî siluetleri görmüştür. Bunların hepsi onun, yüksek sesle ve parıldayan bir nûrla, aklın ve Rabbâni teyidin nezaretindeki tespihi, takdisi, tehlili ve tekbiridir. O, [orada] Allah'ın kelâmını işitir. Nimetler, lezzetler, rahatlık, sevinç ve huzur içerisindedir. O bu üstün hareket, tam nimet ve kuşatıcı bereket içerisinde cüzî vehim ve hissi hayal ile ulaşılamayacak bu tür şeyleri icra edip bu tür faziletler ve hayırlarla dopdolu iken illetine benzemeyi,

540. A'raf, 7/12.

ondan yararlanmayı ve varlığında onun zâtı gibi olmayı istedi. Tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Yaratıcı onun bu durumunu görünce, ona cisimler âlemine [tesir etme] imkânı verdi ve onu buna uygun hale getirdi. Sonra Allah, bu cisimler âleminden felekleri ve kuşatıcı [Atlas feleğinden] arza kadar göğün tabakalarını yarattı. Sonra feleklerin bir kısmını diğerleri üzerine terkip etti. Nefis onların içinde ihtiyarî bir harekete başladı. Sonuçta kendisi için yaratılmış olan şeylerde, tesirlerini kabul edecek bir kuvvet buldu ve kendi zâtında bulunan bir sûreti onlar içinde tasavvur etti. Sonra onları misallere dönüştürdü, süsledi, boyadı ve onlara hareket kazandırdı. Sonuçta şeyler, cisimle yoğunlaşıp nefisle yoğunluksuz oldular. Kendilerini Rabbâni inâyet, aklî feyizler ve nefsanî irade sayesinde yokluktan varlık alanına getiren bir kuvvet ile hareket kazandılar. Üstün kuvvetler ve tam hareketler felekler âlemine sirâyet ederek onu şeffaf nûrlar ve yoğunluksuz, hafif yıldızlara dönüştürüp ondaki cirimlerden soyutlanan sûretlerin misallerini onun içine nakşedince, felekler ehlinden olan melekler, kendilerinden üstteki, yakınlaştırılmış meleklerin [birer alt] misalleri oldular. Sonra kuşatıcı [Atlas] feleğinden Ay feleğine kadar tüm gök ehli aynı sürece tabi oldu. Ardından nefsin işi de bu şekilde Allah'ın dilediği süre içerisinde en iyi nizam ve en tam hal üzere yürüdü. Sonuçta Âdem'in başına gelenler yaşandı. Bu yüzden tikel nefis arzın merkezine indi. Dolayısıyla [şeffaf] yıldızlardan kopup cisimlerle birleşti. Böylece unutkanlık ve hata yapan kimse azabı hak etti. Ardından arzın merkezine inen nefis üç gruba ayrıldı. Bir grup, madensel cevherler, bir grup, bitkisel cevherler, diğer bir grup da en üstününü insanlık âleminin oluşturduğu hayvansal cevherler ile birleşti. Bundan sonra küllî nefis, yönünü Hakka çevirmek, tövbe etmek, yeryüzündekilerin bağışlanmasını dilemek, kendileri ve onlar için rahmet ve hoşnutluk dilemek sûretiyle aklî feyzi almaya yönelir. Allahü Teâlâ bu durumu şöyle ifade eder: "[O melekler] yeryüzünde bulunanlar için bağışlanma dilerler."[541] "Ey Rabbimiz, rahmetin ve ilmin her şeyi kaplamıştır. Tövbe edenleri ve senin yoluna uyanları bağışla."[542] Allah, peygamberleri, elçileri ve Rablerinin mesajlarını ileten kimseleri göndermiştir. Oluş ve bozuluş âleminde insanlar ömür sürmüş, sonuçta cehennem ise insanlar ve cinlerle dolup taşmıştır. O kadar ki, sonunda cehennem, "daha yok mu?"[543] demiştir. Her kim, kötülük ve hata işler, ardından da düşünür, taşınır ve elçileri izlerse kurtuluşa ve huzura erer. Her kim de bundan yüz çevirirse, helake ve felakete sürüklenir. Aziz ve celil olan Allah'ın şu sözü bu duruma delalet eder: "İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılabilecek bir şey olmadığı, uzun bir süre geçmedi mi?"[544] Yani nefis henüz tabii cisimle birleşmemişti. Dolayısıyla o, neden ortaya çıktığını kendisine hatırlatmamıza ihtiyaç duyar. "Biz insanı katışık bir nutfeden (erkek ve kadının dölünden) yarattık; onu imtihan edelim diye, kendisini işitir ve görür kıldık. Şüphesiz ona yolu gösterdik. İster şükredici olsun ister nankör."[545] Yani Allah ona cennete götüren ve rahmetine ulaştıran doğru yolu gösterdi. Artık o, ya onun doğru yolu gösterme ve

541. Şura, 42/5.
542. Mü'min, 40/7.
543. Kaf, 50/30.
544. İnsan (Dehr), 76/1.
545. İnsan (Dehr), 76/2-3.

ona yöneltme nimetine karşı şükreder ya da cehâlet uykusunda ömrünü tüketip delalet içinde kendisini kaybederek onun nimetine nankörlük eder. "Kuşkusuz, kâfirler için zincirler, demir halkalar ve alevli bir ateş hazırladık."[546] Yani ona oluş ve bozuluş âlemini hazırladık. Tikel nefisler, tıpkı suyun buharlaşarak bulutlara kadar yükselmek için tırmanması, böylece kapların, içlerinde sudaki maddelerin çökeltilerinden başka ihtiyaç duyulacak hiçbir şey kalmadığı için atılması gibi gelişme, yıpranma, oluş, bozuluş ve en düşük durumdan en yüksek duruma ulaşıncaya kadar tırmanma hareketleriyle hareket ederler. Bil ki ey kardeş –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin– böylece tikel nefisler tümüyle küllî nefse geri dönmeyi ve kendilerine özgü ruhânî âlemlerinde ve nûrânî mekânlarında bulunmayı, sonuçta ezelî hallerine ve cisimle ilişkilerinden önce bulundukları sonu olmayan dönemlerine, çağlarına ve vakitlerine kavuşmayı isterler. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Sonra onu [göğü] ilk yaratılışa başladığımız noktaya döndürürüz."[547] Çağların, uzun dönemlerin, devirlerin ve asırların geçmesinden sonra, yeryüzü ve en aşağı noktadaki merkez, nefis kendilerinden ayrıldığında harap olur. Çünkü o zaman feleğin dönüşü durur, yıldızlar yörüngelerindeki seyirlerini bırakır, dört unsurun karışımları ve bileşikleri çözülür, bitkiler, hayvanlar ve madenler çürür, nefis, sûretlerinden, şekillerinden ve nakışlarından soyutlanır. Cisim, nefis kendisini terk edip kendi âlemine yöneldiğinde, kendi nedenine kavuştuğunda ve onun yanında bulunup onunla birleştiğinde, başlangıçta olduğu gibi bomboş kalır. Bu durum, öğrencinin, çocukluk meşguliyetlerinden, aldığı yoğun hazlardan, şehvetlerinin peşindeki koşuşturmalarından sonra aklı erip düşünmeye ve ibret almaya başladıktan sonra hikmet öğrenmek ve almak üzere hocasına ve üstadına yönelmesine, kendisine fayda verecek ve kendisini eğitecek kişiye muhabbet duymasına benzer. İşte nefsin durumu da bunun gibidir. O da akılla birleşip ona yöneldiği anda cisimden ayrılır. Bu takdirde dünyevî hareketler iptal olur. Ey kardeş bu sözü anla ve onun anlamı üzerinde düşün. Bu sır üzerinde dur. Allah seni muvaffak kılsın. Sana, bize ve bütün kardeşlerimize lütfu ve rahmetiyle yardım etsin. Artık nefse ve akla dair risâlelerin sonuncusu olan onuncu risâleye ulaşmış bulunuyoruz. Onun konusu tanımlar ve betimlemelerdir. Bu çerçeve içerisinde yer alan sözkonusu risâlenin amacı, eşyanın hakîkatlerini, mahiyetlerini, cinslerini, bileşik türlerini ve onlardan her birinin mahiyetini basitçe bilmek ve tanımaktır. Böylece eşyanın zatları, keyfiyetleri, asılları ve nicelikleri tanınmış ve kavranmış olacaktır. Nitekim bunlar, eşyanın gayelerinin sınırını oluşturmaktadır.

Bölüm

Bu risâlenin amacı, "bütün mahlûkatı kim yarattı?" diye soran kimsenin sorusunun cevabını bilmektir. Ona şöyle cevap verilir: Her şeyin ilki, her mevcudun sebebi, yoktan var edilenlerin var edicisi, yaratılanların yaratıcısı, kâinatın var oluşunun nedeni, her şeyin Rabbi, yaratıcısı, tamamlayıcısı, kemâle erdireni ve onu en iyi duruma getirenidir. Eğer, "o niçin kudret ile nitelendirildi" şeklinde bir soru

546. İnsan (Dehr), 76/4.
547. Enbiya, 21/104.

yöneltilirse, ona, eşyayı yokluktan varlık alanına çıkarmasından dolayı diye cevap verilir. "Ona niçin sanatkâr denildi" diye sorulduğunda ise, heyûlâya [madde] sûret verdiği için denilir.

Bölüm

Yine birisi, "faal akıl nedir?" diye sorarsa, ona şöyle denir: O, tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan yaratıcının ilk olarak yoktan var ettiği şeydir. O, basit bir nûrânî cevherdir. Onda her şeyin sûreti vardır. Ve birisi, "o niçin akıl olarak isimlendirildi" derse, ona şöyle denir: Çünkü o şeylerin kendisinden çıkmasını akletmiştir. Hesap etmeyi ve saymayı kavramıştır. Nitekim tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah şöyle demiştir: "Kuşku yok ki, onların sayısını bilmiş ve bir hesapta saymıştır."[5-18] Eğer o, "nefis nedir?" diye sorarsa, ona şöyle denir: O, basit bir ruhânî cevherdir. Bizzat diri olandır. Bilkuvve olarak bilici, tabiatı gereği faaldir. O faal aklın sûretlerinden bir sûrettir. Ve eğer şöyle derse, "o niçin hayat ile nitelendirildi?". Ona şöyle denir: Çünkü eşya ondan çıkmıştır. Cisme kendisi için genel bir yarar sağlayacak ve tam bir fayda verecek hareketi o vermiştir. Yine o, "heyûlâ nedir?" diye sorarsa, ona şöyle denir: Sûreti almaya elverişli olan basit bir cevherdir. Ve eğer, "o niçin heyûlâ olarak isimlendirildi" derse, ona şöyle denir: Çünkü o tıpkı mumun kendisine yapışan nakşın ve sûretin şeklini alması gibi kendisiyle birleşeni almak üzere hazırlanmıştır.

Bölüm

Birisi, "illet nedir?" derse, ona şöyle denir: O başka bir şeyin var olmasına sebep olandır. Ona kendisi sebebiyle olanın nedeni olmasından, [nedenlinin] kendisinden ortaya çıkmasından ve başka bir şey için neden olmasından dolayı illet [neden] denildi. Nitekim nedenlilik onda durmasından ve bilfiil ortaya çıkmayı bırakmasından dolayı sona ermiştir.

Bölüm

O "nedenli nedir" derse, şöyle denir: O, var oluşu nedeniyle sebeplerden birisinin varlığının kendisinden önce bulunduğu şeydir. Ona nedenli denmiştir. Çünkü o, edilgendir.

Bölüm

O, "kadîm nedir" derse, şöyle denir: O, kendisinden önce hiçbir şeyin bulunmadığı şeydir. Zihin onu kavrayamaz. Akıl onu tasavvur edemez. Mekân onu kuşatamaz. O, zamanla kayıtlı değildir. Dolayısıyla tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Yaratıcı kadîmdir. Akıl ve nefis ise sonradan olmadır. Bu bakımdan akıl, yaratıcısının kıdemini kavrayamaz. Nefis de aklın hüviyeti içindeki şeylerin bilgisini kuşatamaz. Yaratıcı, varlığının akıl ve nefisten önce bulunması itibariyle kadîmdir. Akıl, yaratıcısı katında bulunanları idrak etmekten geri kalınca, ondan başka ilâh olmadığına

548. Meryem, 19/94.

tanıklık eder. Nefis akılda bulunan şeyleri bir anda kuşatamaz. Onları ancak aşama aşama kavrar. Akıldaki faydaların nefse ulaşması, tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah'ın tebliğinin nefse ulaşması demektir. Çünkü akıl, nefsi şanı yüce yaratıcıdan aldığı şeylerle faydalandırır. Yaratıcı da aklı faydalandırır. Ona zatî varlığından feyizler akıtır. Dolayısıyla akıl, nefse olan cömertliğini, tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan yaratıcısından kazanmıştır. Yaratıcının akla olan cömertliği ise zâtından olup kazanılmış değildir. Onun cömertliğinde hiç kimseye ihtiyacı yoktur. O, bütün noksan sıfatlardan münezzeh olup ortağı bulunmayandır. Bunlar büyük asıllar olup küçük asıllar onlardan çıkmıştır. Nitekim biz bunların hepsini *Tanımlar Risâlesi*'nde zikretmiştik. O değerli bir ilimdir. O halde sen [ayrıntılar için] oraya bakmaya devam et. Onlar üzerinde dur. Yüce Allah'ın izniyle ondan yararlanırsın.

Bölüm

Bil ki ey kardeş –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin– Yasa ilâhî bir buyruktur. Çünkü o Allah'ı birlemeye davet eden ve onu tanımanın yollarını gösteren bir dindir. O, göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin kendisiyle ayakta durduğu bir buyruktur. Allah düşünen âlemi onun hatırına yaratmıştır. O, dosdoğru olan nûrânî bir yoldur. O, lâtif nefislerin cehennem çukurunun derinliklerinden ve oluş ve bozuluş âleminden ibaret olan cehennem konağından kurtuluşu için konulmuştur. Bil ki ey kardeş –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin– biz oluş ve bozuluş dediğimiz zaman yalnızca iki anlama işaret ediyoruz: Birincisi, nefsin bir süre bedenle birlikte bulunması demektir. Bu birlikteliğe oluş denir. Bozuluş ise nefsin bedeni terk etmesi, ondan ayrılması ve uzaklaşmasıdır. İşte onun bozuluşu da bu şekilde olur. O aynı zamanda gelişme ve çöküp çürümedir. Gelişme ve çöküp çürüme, hayvanlardan, bitkilerden ve madenlerden gelişip büyüyen sonra da çöküp çürüyen her şeyi kapsar. Yine o, arzın üzerinde yükselen, sonra da alçalarak başladığı noktaya dönen, artan ve eksilen ve var olup yok olan her şeyi içine alır. Aynı şekilde hakîkat alanında da gelişme ve çürüme, oluş ve bozuluş, varlık ve yokluk, ruh ve beden sözkonusudur. Ancak onun oluş ve bozuluş hakîkatini bilmek iki kısımdan ibarettir. Birincisi, arınmış, temiz ve aydınlanmış nefsin ilimle hayat bulması ve var olmasıdır. Onun varlığının hakîkati, Rabbini bilmesi ve yaratıcısına ibâdet etmesidir. Onun bozuluşu ise bunun dışındaki değersiz görüşlere sahip olması ve çirkin işleri yapmasıdır. Nefsin cevherinin saflığına ve nûrunun parlaklığının şiddetine rağmen, değersiz inançlar, onlara inanan kimseleri bozar ve onların nefislerinde şüpheler oluşturur. Onlarda bulunan bu bozukluk yüzünden ikinci gelişmenin eşiğine gelirler. Nitekim bahçe de, toprağın içinde bulunan sûreti bozulup, suyun verdiği ıslaklık ve tabii rutubet yüzünden kokuşunca, hurmanın ve ağacın sûretinin inşasının sebebi olur. Dolayısıyla bu, onun [daha önce] bulunduğu halin aksi bir durumdur. İşte [bedensel ve ruhsal] gelişim de aynı yolu izler. Bunların her ikisi de aynı niteliktedir. İlahi yasanın varlığının ve yokluğunun durumu da bunun gibidir. Nitekim dinler ortaya çıkar, mezhepler var olur, dinin önderinden, şeriatın sahibinden ve ondan sonra gelen güvenilir ve doğru kimselerden alınan şeyler gelişir ve bozulmadan kalır. Sonra ikinci bir gelişim aşamasına kadar zaman uzar. Tıpkı ağacın sûretinin meyvenin içindeki çekirdekte

bilkuvve bulunması gibi, bu ikinci gelişim de birinci gelişimin içinde bilkuvve olarak bulunur. İlahi yasa, küllî nefisten çıkan nefsanî kuvvetlere özgü bir buyruk olunca, onun için tertip edilmiş olan akıl da önderlerin mertebelerinde ve konumlarında bulunur. Böylece bu mertebelerin nefisten, akılda yaratıcının tertip ettiği ve ona emir buyurduğu şekilde bulunan tam nizam üzere çıkışı gerçekleşir. O [akıl] kemâle ve tamlığa özgü bir kuvvettir. Noksanlıktan, dönüşümden, değişimden ve bâtıl oluştan beridir. Bu, onun yaratıcısını, kendisine kavrattığı ve kendisinde yarattı şeyler sayesinde hakkıyla bilmesi ve onun veçhi olması yüzündendir. Nitekim Allah bu konuda şöyle demiştir: "Sadece görkemli ve ikram sahibi Rabbinin veçhi [zâtı] bâki kalır."[549] İnsan türünün diğer fertlerini dinlerin kemâli üzere koruyan odur. O aklın iyiliği ve kemâli için nûrânî sûretlerin ortaya çıkması ve bu âleme sirâyet eden kuvvetler aracılığıyla insanlara lütufta bulunmuştur. Eğer akıl kendi hudutları içerisinde kalır, varlığını kuşatılan ve kuşatan bir zât olarak sürdürürse bu lütfe erişir. Yüce felekler onun [aklın] evi, nûrânî gölgeler makamı, düşünen fertler onun âleti ve bunların hepsine nüfuz eden parçalarıdır. Bu ancak aklın benzeri ve dengi için mümkün olan bir nüfuzdur. Onun kendisiyle varlığını sürdürdüğü zât arasında bir fark yoktur. Zatla akıl arasında, zatla birlikte bulunmasının dışında bir ayrıcalık ortaya çıkmaz. Aksi takdirde akıl zattan ayrı sayılmış olmaz. Akıl şu üç âlemin sıfatıdır. İlk önce akıl ve kendisinden çıkan şeyler bulunur. Varlıklar, akıldan çıkan hareketle ikincisinden [nefisten] oluşurlar. Dolayısıyla akıl, nefis ve tabiat âlemi olmak üzere üç tür âlem vardır. İlkinin nûrları tam, kararı sabittir. Nefiste bulunan şeyler onun açısından menfidir. Nefis hakkında söylenebilecek söz, onun inişli ve çıkışlı olduğudur. Onun iki boyutu ve üç ismi vardır. Ancak akıl böyle değildir. O, bizzat tek olandır. Farklı mekânlarda bulunan varlıkları ve birleşik unsurları birbirinden ayıran sıfatlar onda yoktur. O, tek bir kuvvete, tam ve olgun bir zata sahiptir. Nefisten çıkanların, hisle görünenlerin ve dokunmayla varlığı anlaşılanların durumunda olduğu gibi onda farklılaşma ve ayrılık yoktur. Kendisine yakın olanlarla ancak kendisinden çıkanları kabul etmeleri sûretiyle temas kurar. Temas kurduğu bu şey, düşünme kuvvetidir. Bu kuvvet ona arzuyla yönelir. Ondan feyiz alır. Diğer kuvvetler ise ondan uzaktır. Onunla onlar arasında bir temas yoktur. O onlarla birleşmekten, onlara yakın olmaktan ve onların seviyesine inmekten münezzehtir. O onlarla ancak onların hepsini kuşatmak, onlara yarar sağlamak maksadıyla hazırlanmış kuvvetleri hareket ettirmek sûretiyle temas kurar. Böylece onlar bu kuvvetler aracılığıyla onun seviyesine yükselir, ona yönelir. Bu kuvvetler bulanıklığın yok olup saflığın ortaya çıktığı ve bir ayna mesabesinde olan saf kuvvetin aracılık ettiği bir anda [akıldan kendilerine] ulaşan sûreti görme noktasına eriştiklerinde, aklın, kendisinin ve sözkonusu kuvvetlerin cevherinin saflığı oranında onlara ulaşması, onları kavraması, onlarla birlikte bulunması ve onlara yakın olması mümkün olur. Bu aracı aynada kişiye hayali, sûreti ve misali görünür.

Bu ayna temiz ve parlak olursa, kişi ile misali arasında bir vasıta oluşturduğunda, ona hakiki sûretini gösterir. Eğer kişinin bakışı iyi ve görüşü doğru olursa, ona kendi sûretini hakkıyla tanıtır. Ancak ilk akıl, bu tür nitelemelerden uzaktır. Çünkü o, tam ve olgun bir sûrettir. Bu nedenle onun zâtına kendisinden çıkan fiilin ismi ile işaret

549. Rahman, 55/27.

edilir. O, diğer makul varlıkları akleden bir akıldır. Zira fiili onun zâtıdır. Mahiyeti ise sıfatlarıdır. Her şeyden önce bir şey son derece basit, soyut ve yaygın olduğunda, onda hiçbir sûrette bir terkip bulunmaz. Dolayısıyla o fiilinden başka bir şey değildir. Onda hiçbir boşluk da bulunmaz.

Bölüm

Akıl aynaya benzetilemez. Aksine onun fiili zâtıdır. Onun mahiyeti sıfatlarıdır. Onun zâtı ile mahiyeti arasında düşünsel ayırım yönünden ve lâfzî tabirden başka bir fark yoktur. Bu [akıl] kuvvetinden varlığın hakîkati ortaya çıkar. Bu kuvvet, var olanın varlığının sebebidir. Varlığın hakîkatini ortaya çıkaran kuvvet ondandır ve ondan çıkmaya başlamıştır. İkincisi, birincisinin emriyledir. Ona da kendisinden çıkan fiilin adıyla işaret edilir. Bu fiil aracılığıyla bedenler en güzel sûretlerini alırlar ve en iyi hallerine kavuşurlar. Akıldan çıkan bu fiil, teneffüs ve hayattır. Bu kuvvet, âlemdeki varlıklar içinde yayılmıştır. Ancak o, yüce göklerde, yüksek feleklerde, ulular âleminde ve Arş'ın etrafında tavaf eden yakın meleklerden daha açık ve saf, daha belirgin ve yakındır. Çünkü o, onların tüm fertlerini kuşatmıştır. Onlarda nihâyete ermiş, sonra onlarda karar kılmıştır. Onları kapsamış ve içine almıştır. O kadar ki hiçbir şey onunla ilişkisini kesmez, herhangi bir parça onun zâtından ayrılmaz. Onun zâtından ayrılma ancak bedenlerle birleşme ve onlarla birlikte bulunma durumunda sözkonusu olur. Onlar Arş'ı tavaf ederken ibâdet etmekten usanmazlar. Allah'a itaatten bıkmazlar. O, tek bir tabiata sahip olan açık bir âlemdir. Onda zıtlık yoktur. Ona düşmanlık edecek bir şey, ona aykırılıkta bulunacak bir zıtlık sözkonusu değildir. Ona hiçbir bozukluk ilişemez, hiçbir yokluk ona yol bulamaz. O Rabbini tanımakla destek görmüş, ilâhî egemenliğin sağlam kulbuna tutunmuştur. O ilâhî kudret ve azametin nûrlarıyla aydınlanmıştır. Bu meleklerin meskeni, Arş'ın gölgesindeki mukaddes koruluk ve nefsin bahçesidir. Onlar birbirlerinin sahip oldukları şeyleri tüketmeye çalışmazlar. Onların kendilerine verilen şeylerde bir değişiklik olmaz. Onlar üzerine feyiz akıtılır. Onlar vahiy ve [ilâhî] yardım ehlidir. Onlar yeryüzüne hayırlarla inerler. Onlar oluş âlemiyle birleşirler ve terkibin yoğunluğu ve telifin nizamı ile karışırlar. Yine onlar bedenlerle iç içe bulunurlar, muhtelif insanî bedenler ve konuşan beşerî sûretler içinde dağılırlar. Onlardan her biri gücü ölçüsünde bir şeyler alır. Sonra ondan, yağmurun gökten inip yeryüzünün bitkileriyle karışması ve ardından her bir bitkiden tabiatında bulunan kuvvete uygun tane ve meyvenin çıkması gibi, kapasitesine uygun karışımlar ortaya çıkar. Nitekim suyun gökten yerin gözeneklerine indiğindeki durumu budur. Yer, inen suyun ardından bir başkasının gelip onun yerini almasına muhtaçtır. Gökten imtihan yurdunun sâkinleri olan peygamberlere vahiy aracılığıyla inen kuvvetlerin durumu da böyledir. Bu [vahiy mahsulü] kuvvetler de kötülük âlemiyle birleşip zalimlerin şüpheleri ve bâtıl ehlinin hayalleriyle karışınca, vahyin başlangıçtaki orijinal tasavvurundan uzaklaşılır. Dolayısıyla [yeryüzü sâkinleri] vahyin tekrar inip yenilenmesine ve Allah'ın iyi ile kötüyü birbirinden ayırması için ikinci kez onu indirmesine ihtiyaç duyarlar. Nitekim zatlar, fiillerinin özelliklerini kabul ettikleri, sûretlerinin her iki kurtuluşlarını düşündükleri, hayat ve nefisle uyumlu oldukları, zatlarında kendi varlıklarının sûretlerini, kendilerinde ve kendi içlerinde bulunan, kendilerinden olan ve çıkan

heyûlâlarının hakîkatleri ile birlikte tasavvur ettikleri zaman –ki bu tasavvurun nedeni heyûlânın zâtın bir aleti, onu zıtlığa ve bozuluşa götüren ihtilafın başlangıcı olması ve zâtın heyûlâdan soyutlanmasıdır– felekî fertler şeklinde görünürler. Böylece bu zatlar semavi rütbelere sahip olurlar ve kendilerine küllî nefisten akan ruhânî kuvvetlerle birleşerek aklî yardımlar ve ilâhî feyizlerle desteklenmiş olurlar. Bu zatlardan her biri kendisine uygun olan bir mekânda bulunur. Ve bu zât bilinen mertebeleri, payına düşen hazzı ve Levh-i Mahfuz'da yazılan isimlerinin konumu nisbetinde en yüksek dereceye yakınlık kazanır. Onun Levh-i Mahfuz'a kaydedilen isimlerinin bir kısmı ilk satırda, diğer bir kısmı ise, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı ve son satır olan yedinci satırda bulunur. Birinci satıra yerleştirilmiş olan isimler, yedinci satırda bizzat değil, bilfiil bulunan isimlerin harfleridir. Onların üzerine bu isimler yerleştirilir. Dolayısıyla bu isimler onlara, bedensel aletlerle konuşma âleminde, başlayıp ortaya çıktıkları noktaya tekrar dönünceye kadar kaldıkları sürece mantıksal ibareyle işaret etmede ve zihinsel kuvvette ortaklık ederler. "Allah (yeryüzündeki tedbir âleminden) dilediğini imha eder."[550] Göksel takdir âleminde ise dilediğini bırakır. Ana Kitap, onun katındadır. O her an bir iştedir. Yükseltir, alçaltır, ortaya getirir ve meydana çıkarır. Herkes ona kulluk eder. Levh-i Mahfuz'a kaydedilmiş olan yedinci satırın sonunda bulunan isimlerin sonuncusu, bitiş noktası, ilki ise başlangıç noktasıdır. Bunların hepsi celal levhasında toplanmıştır. Onda ilâhî buyruklar serdedilmiştir. Onları, kendilerini okumak için atanmış olan meleklerden başka hiç kimse okuyamaz, hiç kimse bu isimlerden, tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah'ın Âdem'e öğrettiği ve onun da kendilerine tevessül ettiği büyük isimlerden başka hiçbir şeyi bilemez. Bu vesile, Âdem ile Allah arasında, onun Allah'a yapmış olduğu tövbe içerisindedir. Bu yedi satır bütün mahlûkatı kapsamaktadır. Her şeyin başlangıcı ve ortaya çıkışı kendisine ait satırlardaki konumuna göredir. Şanı yüce olan Yaratıcı onlardan dilediğini imha eder ve kendi katında olan herkesi bırakır. Onun hükmünü sorgulayacak ve takdirini engelleyecek hiç kimse yoktur. Onun hükümleri devam eder. Bildikleri [varlık alanına çıkmak için] bekler. Sonra mevcudatı ortaya çıkar. Sonra Allah onları imha eder. [Varlığı yenilenenler] ise sabit kalır. Yaratma ve emir ona aittir. Allah zalimlerin söyledikleri sözlerden yüce ve uludur.

Bölüm

İkinci kuvvete gelince, ona da kendisinden çıkan fiilin ismi aracılığıyla işaret edilir. Çünkü o da tabiattan ibaret olan basitlerdendir. O hastalıklı olan şifa verici, etkiye açık olan etkileyici hükmündedir. O hem kalıba döker hem kalıba dökülür, hem tertip eder hem tertip edilir, hem etkiye açıktır hem de etki eder. O, kendisine verilen şekilleri vermeye hazır kalıplar halinde var edilmiştir. Tecelli, belirmek, ortaya çıkmak, yer kaplamak ve varlığı [yokluğa] tercih onun aracılığıyla gerçekleşir. Tabiatın hizmetine verilmiş olan araçlardan her biri analar hükmündedir. Çünkü tabiattan, maddelerden olan bir şey çıkar. Bu şey ardında gıdalardan olan aynı sûretteki diğer bir maddeyi bırakır ve tekrar ona dönüşür. Bu nedenle, bu âlem, gelişme ve çürüme

550. Ra'd, 13/39.

âlemi olmuştur. Zira nefsin bu âlemdeki kuvveti, ulvî âlemdeki kuvvetinden farklıdır. Bu farklılık, nefsin zâtına dönük bir nitelik nedeniyle değil, aksine onun tabii muradındaki eksiklik ve nefsin yeryüzüne özgü kuvveti kabul etmekten kaçınması, dolayısıyla uyanık olmaması nedeniyledir. Bu yüzden ona, bela, bozukluk, yokluk ve tükenme [gibi haller] ilişmiştir. Bu durumda nefsin işi gizlenip tabiatın işi ortaya çıkar. Aynı şekilde bâtıl ehlinin galip gelmesiyle hak ehli gizlenir, [Hakkı ayakta tutma] işi ortalıktan kaybolur ve saklanma dönemi başlar.

Oluş ve bozuluş dört unsur içerisinde bulunur. Bu ikisi tikellerle iç içedir. Ancak bu ikisinin benzerinin asıllar ve basit tümeller içerisinde bulunması mümkün değildir. Tabiat, telif ve terkibi oluşturan hareketlerin başlangıcıdır. Saklanma döneminde görünen şeyler de bu hareketin durumuna benzer. Onun aracılığıyla ortadan kalkma, değişme ve bir durumdan diğer bir duruma intikal yaklaşır. Buna karşılık basit tümellerde [kemâlin zirvesine] ulaşıldığında bütünüyle var olan şey, sükûn halidir. Tabii hareketin etkileri kaldırıldıktan sonra gerçekleşen sükûn da böyledir. Bu bakımdan "her işin bir müddeti, her gelişmenin bir çöküşü, her oluşun bir bozuluşu, her nefsin bir sonu ve her aklın tek başına kalışı sözkonusudur" denilmiştir. "İşlerin sonu Allah'a varır."[551] "Yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir."[552]

Bozulmaktan uzak olan maddelerden soyutlanmış ve boyun eğmeye programlanmış olan sûrete gelince, o aklî sûretten başkası değildir. O yüce topluluklar gibi gerçek anlamdaki salt sûrettir. O, Levh-i Mahfuz'un birinci satırında yazılmış olan isimlerin zâtıdır. Yaratıcı onu, Levhi'nde ve onun satırında kalemiyle yazdığı şekilde icat etmiş, ona "ol demiş, o da hemen oluvermiştir."[553] Tüm noksan sıfatlardan münezzeh ve yüce olan, bu sûreti tam olarak icat etmede tektir. Sonra onun aracılığı ile ona bitişik olan sûretin, yani felekler âleminin ve gök ehlinin varlığı devam eder. Sonra bu yüce sûretin aracılığı ile düşük cevherlerin sûretlerinin varlığı devam eder. Bu ulu bedenlerin maddeleri sayesinde tabiattan doğan fertlerin varlıkları ortaya çıkar. Sonuçta bu fertler, onun maddeleriyle korunmuş olan bu maddeler kapsamında korunmuş olurlar. Böylece sözkonusu fertler, kendileri üzerinde beliren arazların varlıklarını sürdürmeleri için bir mekân oluştururlar. Çünkü bu fertler sözkonusu arazlar ile duyularımızla algıladığımız görünür sûretler haline gelirler. Biz fertleri bu yolla elde etmiş oluruz. Sûret, maddenin koruyucusudur. Zira sûret her çözülüp ortadan kalktığında onun yerini bir başkası alır. Bu yüzden maddeler değiştiği halde sûret aynı kalır. Şeriatlardaki emirler ve yasaklar da aynı şekilde değişirler. Bununla birlikte dinin sûreti hep aynıdır. Nitekim şanı yüce olan Allah şöyle demiştir: "Nuh'a buyurduğunu, sana vahyettik; İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya da buyurduğumuz yolu, Allah size de din kıldı. Bu şudur: 'Dine bağlı kalın, onda ayrılığa düşmeyin.'"[554] Onlarla birlikte bulunan dinin sûreti aynıdır. Buna karşılık emirler ve yasaklar çeşitlidir. Dolayısıyla dinin sûreti basit ve yürürlükte olandır. Emirler ve yasaklardan oluşan kısım ise çeşitlidir. Onlar oluş ve bozuluş anlamında değişir ve başkalaşır.

551. Âl-i İmrân, 3/109.
552. Mü'minun, 23/14.
553. Ya-Sin, 36/82.
554. Şura, 42/13.

Bu itibarla güneş ve diğerlerinde parlayan ışık gibi, varlıklar içinde maddelerden soyutlanmış, bu yüzden kendisine çürüme ve bozulma ilişmeyen bir sûretin bulunması mümkündür. Maddenin sûretsiz olarak bulunması ise imkânsızdır. O halde nasıl olur da o sûretsiz olarak bulunabilir? Çünkü onun varlık sebebi, sûretidir. Bir şey sûretinden dolayı ne ise o olur. Cevherler de gerçek anlamda maddî olmayan sûrettirler. Çünkü fiiller onlardan ortaya çıkar. Aynı şekilde başkaları için aracı olan sûretler de maddeden soyutlanmışlar ve tamlık özelliği kazanmışlardır. Onlara da hiçbir sûrette noksanlık ilişmez. Onlar için de eksiklik tasavvur edilemez. Bilakis onların zatları da fiilleri, fiilleri zatlarıdır. Bu bakımdan vahyin inişiyle ortaya çıkan Din olgusunun maddeleri de ancak konuşan sûretinde görünür. Bu konuşan sûret, emirle emredilenler arasında bir vasıtadır. Emredilenlerin yararı ona bağlıdır. Eğer onu kabul ederler ve bu aracıdan onu alırlarsa, ondan yararlanmış olurlar. Onları kuşatan genel hayırlar ve bereketler, kabulleri oranında olur. Aralarında meydana gelen ihtilaflar, onları yokluğa ve helake sürükler. Onlar, bozukluk için değil, yarar maksadıyla ortaya çıkarılan üstün sûretin destek aldığı kuvvete mensup değillerdir. Bunun sebebi sadece Din'i kabul edenlerin ihtilafıdır. Onlar buna mecbur kılınmamışlardır. Aksine onların bu durumları, bazılarını diğerlerine düşman eden, onları helake, birbirlerine eziyet etmeye sürükleyen çelişkili tutumlardan kaynaklanır. Bu durum, cisimlere bozukluğun ilişmesine benzer. Bu üstün sûret, Allah'tan gelen emir sebebiyle cismânî âlemi, cismânî bir tarzda sevk eder. Buna karşılık sözkonusu emir, ruhânî bir tarzda kavranır. Çünkü o yalnızca akla yöneltilir. Akıl bu üstün sûretin kemâlidir. Sözkonusu sûretten çıkan ve bu âlemde görünen şeyler ancak akıl aracılığıyla olur. Zira akıl kendisinden başkası olan bir nesne değildir. Onun zâtı fiilidir. Onun zâtı, bu lafızların kendisine izafe edilmesi mümkün olan bir türle tamamlanır. O, ancak kâmil olan bir şeydir. Ya da fiili, sürekli olarak kendisi dışındaki hiçbir şeyden yardım almaksızın kendi zâtında bulunur. Hiç kuşkusuz onun fiili zâtıdır ve zâtı da kendisine özgüdür. Ne var ki bu tür konuların tasavvuru, her ne kadar burhânlar onları gerekli kılsa da zordur. Çünkü insanın zihnî kalıbı itibariyle âdeti budur. O, birbirini izleyen doğal ve duyusal olguları mülahaza ederken düşüncesini bu yöne kaydırır. Bu durum, çürüme ve bozulma dolayısıyla cesetlerden ayrılan şeylere benzer. Olaylar, sözkonusu isimlerin, nefislerde tasavvur edilen hayaller vasıtasıyla üzerlerinde cereyan etmeleri bakımından nefislerde gerçekleşirler. Ölçüler, işaretler ve boyutlardan ibaret olan öğretime dayalı nesneler de nisbetlere ve feyizlere özgüdür. İlahî meselelere gelince, onların mülahazası sadece konularının gerçek anlamda soyutlanması ve diğer özel ve tikel meseleler için ise küllî ve genel bir tarzda olur. Bu konuyu bilen bir kimse, onlardan ancak küllî ve genel olanları mülahaza eder. Onlar hakkında sadece bir duyum alabilir ve onlara yalnızca haber yoluyla ulaşabilir. Bu yüzden onlar hakkında, fiilleri zatları, zatları da fiilleridir denmiştir. Bu durum, insanın bu konuları bilmesinin ancak pek çok riyazetten ve düşüncesini tedrici bir eğitimle arındırdıktan sonra mümkün olduğuna delalet eder. Çünkü aklî konular, genel ve küllîdir. Nitekim biz onların, tamlığın ve kemâlin son noktasında olduklarını söylemiştik. Bu bakımdan şöyle denilmiştir: İlahî meseleler, mantıksal lafızlar, gözlemlenen fertler, cisimsel ölçüler, doğal maddeler, zamansal

kavramlar ve duyular yoluyla açıkça algılanan arazları taşıyan cevherler ve oluş ve bozuluşa tabi olan tikel fertler aracılığıyla kavranılamaz.

Aklî sûrete gelince, o, zihinlerde resmedilen eserlerin, duyular vasıtasıyla gerçekleşen algıların, cisimlerde renkler ve boyalar aracılığıyla görünen olguların durumunda olduğu gibi, zaman, mekân, ölçü ve bir şeye ait olma türünden araçlarla gerçekleşen oluş yoluyla değil, kendi varlığıyla ayakta durur. Aslında o, daha önce açıkladığımız üzere soyuttur. Çünkü sûretler, sûretler olmaları itibariyle renklere ve somut bir görünüme sahip değillerdir. Aksine onlar, kendilerini tanıyıp bilenler açısından, mahiyetleri üzere soyut bir özelliği sahiptirler. Onların varlığı mahiyetlerine uygun olarak gerçekleşir. Dolayısıyla onlarda yanılgı ve ayak sürçmesi meydana gelmez. Çünkü onların fiilleri kendileriyle birlikte ortaya çıkıp kendilerinden ayrılmaz. Onların zatları hüviyetleri, hüviyetleri de zatlarıdır. Bu itibarla onların durumu, duyusal sûretlerin ve kendilerinde zatlarından ayrı niteliklerin gözlemlendiği doğal fertlerin durumuna benzemez. Bu yüzden onlara, kendilerini tamlığa ve fiile sevk eden bir hareket nisbet edilmiştir. Ey kardeş! Sen bu söylediklerimiz üzerinde düşünürsen, bu durumun basit nesnelerde bile bulunduğunu açıkça görürsün. O halde sen onu tikel akıllarda gördüğün halde, onların fiillerinde, enlem ve boylamlarında, zamanın tasarruflarında, unsurların dönüşümlerinde, hayvanlardan, bitkilerden, madenlerden ve cansızlardan meydana gelen varlık türlerinde ve insan eliyle icra edilen sanatlarda açık bir şekilde nasıl görmezsin? Bunların hepsi var olan sûretlerdir. Onlar, son derece hassas dini ilkelere ve ilmî ve hikmetli olan ince sırlara delalet ederler. İnsanlar onların dış yönlerini açıkça görmekle birlikte anlamlarını, içerisinde şanı yüce olan yaratıcının hikmetinin inceliklerinden barındırdığı sırlarını, onun âyetlerini ve mucizelerini, tek bir levha üzerinde ispatlarını sergilediği açık belgelerinin ayrıntılarını bilemezler. Allah'tan başkasının bunlara gücü yetmez. O bunları [ol] sözüyle en mükemmel bir nizam üzere ve en tam şekilde var etmiştir. Sonra onları sürekli kılmış, böylece onların hareketleri de Allah dilediği sürece devamlılık kazanmışlardır. "İşlediğin şey, bir hardal tanesi ağırlığınca olsa da, bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin derinliklerinde bulunsa, Allah onu getirecektir."[555] O kendi yolunda ve duraklarında en son durağına varıncaya kadar dolaştırır. Onu kemâl gerekli kılmış ve gerektirmiştir. Bu açık türler arasında aranılan kısım, Allah'ın kendi eliyle yazmış olduğu ve satırlarını kendi hattıyla oluşturduğu korunmuş ve saklı olan ilmî kitapların sırlarıdır. Kim hakîkat nazarıyla bunlara bakarsa, onların Allah katından olduklarını ve ondan başkasının onların benzerine güç yetiremeyeceğini kesin olarak bilir. Onların bir benzerini Ancak Allah getirebilir. Onları ancak en doğru olanlar okuyabilir. Onlara ancak temiz olanlar, ilâhî yardım görerek başarıya ulaşmış ve dünyadan uzaklaşıp ahret mutluluğuna odaklanmış kimseler dokunabilir. Onlar, Allah'ın küçük ve büyük âlemde açıkça gösterdiği âyetleridir. O, bu âlemlerden birini diğerinin özeti kılmıştır. O, büyük âlemde yaptıklarını küçük âlemde bir araya toplamıştır. Böylece onun bize kendisini tanıma yolunu gösteren konuşan [elçisi] ortaya çıkar ve o âlemin işlerine onu vekil tayin eder. Her kim Allah'ın bu iki âlemde sabit olan âyetlerini ve onun her iki yönde tespit ettiği şeylerden etrafında bulunanları okursa, Allah'ın kelâmını işitmeye devam

555. Lokman, 31/16.

eder, sonuçta Allah'tan başkasını göremez ve ondan başkasını işitemez olur. Bu [her iki âlemde de] yazılı olan şeyleri sadece ondan alır. [Çünkü onlar] "değerli, yüceltilmiş ve temiz sayfalarda, şerefli ve değerli elçilerin elleriyle yazılmıştır."[556] Bu elçiler, nefislerin cevherleri, cinsleri, türleri, fertleri, tümelleri ve tikelleri olmaları, muratları doğrultusunda cisimler üzerinde tasarrufta bulunmaları, onları yalnızca [kendilerine uygun olan] yerlerine koymaları, onları hükümleri doğrultusunda düzenlemeleri, zamanın akışı, devirlerin ve dönemlerin geçmesi ve gece ile gündüzün birbirini takip etmesi esnasında durumdan duruma değişerek onlarla birlikte görünen ve onlardan çıkan fiillerini ortaya çıkarmaları gibi özelliklere sahiptirler. Yine bu nefislerden bazıları, cisimlerin karanlığına gömülürken, diğer bazıları cisimlerin karanlıklarından yükselerek çıkarlar ve adeta insanda dirilirler, onda gaflet, unutkanlık, cehâlet ve taşkınlık uykusundan uyanırlar. Böylece şeytanın aldatmalarından kurtulurlar, Firavun ve Hâmân'ın sultasından çıkarak cehennem ateşinden uzaklaşırlar. Sonuçta sırattı geçerek cennetin geniş bahçelerine ulaşırlar. Orada rahatlık, huzur, zafer, kurtuluş, hoşnutluk, güzel huriler ve hizmetçilerle dostluk gibi nimetlerden yararlanırlar. Celal ve ikram sahibi Rahman'a komşu olurlar. Böylece onlar, yüce mertebelerden, yüksek derecelerden düşmekten, cehennemin en derin çukurlarında ve arzın tabakalarında hapsolmaktan, [susamış] köpekler misali serap parıltılarına aldanmaktan, en kötü şarapları içmekten, en kötü azabı tatmaktan, günahkârların seviyelerine düşmekten, kötülerle dost olmaktan, diriliş, Allah'ın huzurunda toplanma ve göğüslerde saklı olanların ortaya çıkarılma gününe kadar berzah âleminde kalmaktan kurtulmuş olurlar. Yine onlar iyilerin saflarından atılmazlar, onlarla birlikte Arş'ın etrafındaki tavaftan mahrum kalmazlar. A'raf halkının seslendikleri [kimseler arasında] yer almazlar. Nitekim aziz ve yüce olan şöyle buyurmuştur: "[O gün] alınlarından ve ayaklarından yakalanırlar."[557] Ve şöyle demiştir: "Yeniden diriltilecekleri güne kadar, arkalarında bir ara dünya [berzah] vardır."[558] Yine şanı yüce demiştir ki: "Araf üzerinde her iki tarafı da simalarından tanıyan adamlar vardır; cennetliklere, 'Size selâm olsun' derler. Bunlar henüz cennete girmeyen fakat onu uman kimselerdir."[559]

Bil ki, ey kardeş! Bu bölüm, Namus'a/İlahî Yasaya dair risâleler arasında yer alan bu risâlenin konusudur. Burada sana tümellerin özelliklerini tanıma konusunda bilgiler verdik. Eğer onları iyice okur, kanıtları üzerinde [dikkatlice] düşünürsen, ilâhiyat meselelerinin hakîkatlerini iyice kavrarsın ve sen inşallah, İlahiyat'a, Din'e, Namus'a ve Şeriat'a dair risâlelerde ilave ettiğimiz hususların açıklamalarının bulunduğu bu son risâlemiz üzerinde Allah'ın yardımıyla durursun. Yüce ve ulu olan Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur. Yalnızca ondan yardım diler, ona tevekkül ederiz.

---

556. Abese, 80/13-16.

557. Rahman, 55/41.

558. Mü'minûn, 23/100. "Ara Dünya": Ölüm anıyla bu dünyanın sonu arasında yer alan esrarengiz bir dünyadır. (y.h.n.)

559. A'raf, 7/46. A'raf: Ara bölge. Tam olarak çevrilemeyen Arapça bir kelimedir. Cennet ile cehennem arasında bulunan niteliği ve kimlerin yerleşeceği bilinmeyen bir yeri belirtir. (y.h.n.)

İlahi ve Dînî Yasalara Dair İlimler Hakkında

Bölüm
İlâhî Yasalar Risâlelerinin İlk Eki

Bu, görüşlere, mezheplere, ilâhî yasalar ve şeriatlardan oluşan dinlere ve felsefî hikmetlere ait bir risâledir. Onun maksadı ve gayesi âlimlerin görüşlerindeki ihtilaflarında ve araştırmalarında, düşüncelerinde, açık yollarla hakîkatlerin asıllarını ortaya çıkarmada, dinin meselelerine ilişkin deliller ve burhânlar ileri sürmede, inanç ilkelerinin sayısını belirlemede, [bu konulara dair] makaleler hazırlamada, ibâdetler konusunda sınırı aşmada, konuların farklılaşmasında, ibâdette mânâların ittifak etmesinde, emir ve yasaklarda itaate dönülüp faziletli kimselere tabi olunmasında, kâmil olana yönelmede, sebepleri, nedenleri, hata ve ayak sürümelerini bilmede, hak ve bâtılı tanımada, daha az faziletli olanı faziletli olandan ayırmada, eksik olanın kâmil olana muhtaçlığında, ilimden kaybedilen ve sahip olunan konularda, herkes için yararlı olan hususlarda ve özel kimseler için faydalı olan konularda onların kendilerini fikir ayrılığına sevk eden içtihatlarını beyan etmektir. Dolayısıyla bu risâlenin tüm amacı, mezheplerin ve dinlerin tamamının bedenlere ilişen öldürücü afetleri ve hastalıkları gideren ilaçlar ve şuruplar gibi zihinlerde oluşan şüpheleri ortadan kaldırmak üzere konulduklarını beyan etmektir. Nitekim şeriat sahipleri ve Allah'ın emriyle ilâhî yasaları koyanlar, nefislerin doktorları hükmündedir. Kuşkusuz, konuşan elçilerin ve peygamberlerin ruhları mukaddestir. Onların ruhları, gökler âleminden ve felekler katından indirilmiştir. Tikel nefislerin heyûlâ denizinden, tabiatın esaretinden, ülfet ve âdet bağlarından kurtuluşu, ahret yolunu tanımalarına bağlıdır. Onlar gaflet ve cehâletin derin uykusundan ve delalet körlüğünden uyandıklarında bu yolda yürüyerek Âhirette necatın ve oluş ve bozuluş âleminden kurtuluşun keyfiyetini, düşüşün ardından rahatlığı, gelişme ve çürüme âlemiyle birleşmeyi, elemler ve hastalıkları, cehennem çukurundan rahata ermeyi, felekler âleminden sonra cennetlere ve Firdevs'e ulaşmayı ve göklerin genişliğini bilirler ve tanırlar. Toplumlar, izledikleri dinlerin çoğunu, vehimleriyle hareket ederek onların [amaçlarına] uygun olmayan bir konuma taşımışlardır. Böylece doğru yoldan sapmışlar, Âhirete dair meselelerin hakîkati üzerinde durmayı ihmal etmişlerdir. Sonuçta onlara asabiyete meyil ve câhiliye gayreti baskın gelmiştir. "Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir, yüreklere kadar ulaşan! Evet o, onların

üzerine kapatılmış olacak, uzatılmış sütunlar halinde!"[560] Böylece onlar sapıtmışlar ve [insanları] derin bir sapıklık içine düşürmüşlerdir.

Bölüm

Kurtuluş Yolunun Tanınmasına Dair

Bil ki, ey kardeş –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin– kuşkusuz kurtuluş yolu mevcuttur. Bu yol, nefsine insaf eden, boş heves ve asabiyetten uzak duran, yüksek derecelere, hayır mahfillerine ve büyük mutluluklara ulaştıran aklın önderliğinde yürüyen kimseye hemen hiç saklı kalmaz. Bil ki, şey kardeş –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin– kurtuluşa ulaşmak, kişinin, kendisi için konmuş olan dini emirlerde gücü, takati ve kuvveti nisbetinde ölçülü hareket etmesiyle mümkündür. Tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah şöyle buyurmuştur: "Allah hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük yüklemez."[561] Her kim, dinin bu rütbesini bilir, sonra da bu rütbeye uygun olan ve yakışan amelleri gücü nisbetinde yaparak ona erişir, onun dışındakileri nefse dünya işlerinin yoluna konması için verilmiş kuvvetler olarak bilirse, işte o kurtuluş yolu üzerindedir. Her kim, gücünü ve gayretini dünya işlerini ve lezzetlerini terk etmeye sarf edip tüm kudretiyle Âhirete yönelirse, o, Allah'ın [övdüğü] şu kimseler arasındadır: "Bizim [rızamız] için gayret edenlere, Bize ulaştıran [doğru] yollarımızı göstereceğiz."[562] Birinci kısım, ikinci kısma bağlıdır. Birinci grup, inanmıştır. İkinci grup, hayırlarda yarışan ve aziz ve celil olan Allah'ın düşmanlarıyla mücadele edenlerdir. Üçüncü grup ise bunlardan geri kalanlardır. Onlar Allah'ı razı edecek, onun cennetine ve ikram yurduna ulaştıracak amelleri terk ettikleri için nefislerine zulmedenlerdir.

Bölüm

Bil ki, ey kardeş! Sapıklık yolu da böyledir. Bir toplum [câhiliye] gayreti ve asabiyetine yönelmiş ve sapıklığa tutunmuşsa, onlar şüphe içerisine düşmüşlerdir. Onlar bazen bu şüpheleri içerisinde yerlerinde oturur, bazen de ayağa kalkarlar. Onların üzerinde diğer bir grup vardır ki, onlar tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah'a isyan yolunda, onun itaat ehli kullarına karşı mücadele verirler. İşte onlar, iblisler ve şeytanlardır. Bu helak yoludur. Sana bu konuda sözün özünü ve kısasını söyledik.

Bölüm

Hak Yolun Tanınmasına Dair

Hak, tek bir yöndür. O, kendisine yönelen kimseyi en güzel sonuca ve en iyi faydaya ulaştırır. O, yasa sahibinin emir ve yasaklardan getirdiklerine uymak, onların zâhirleriyle amel edip bâtınlarını [gizli anlamlarını] tasdik etmektir. Hak, yasa sahibinin emrine teslim olmak, onun taksimatına rıza göstermektir. Nitekim Allah, mümin kullarına şöyle tavsiye etmektedir: "Peygamberin size getirdiklerine

560. Hümeze, 104/6-9.
561. Bakara, 2/286.
562. 'Ankebût, 29/69.

sıkıca tutunun. Onun sizi yasakladıklarından da kaçının."[563] Yine hak, Peygamberin, kendisinin halefi olarak bıraktığı kimseye ve idarecilere, hak yolda dosdoğru yürüdükleri, doğru söyledikleri, asabiyeti ve dinden hiçbir nasibi olmadığı halde hak etmedikleri payeleri alan başka topluluklara muhabbet duyma eğilimlerini terk ettikleri sürece tabi olmaktır.

Bölüm
Bâtıl Yolu Tanımaya Dair

Bâtıla gelince, o, hakkın zıddıdır. Onun varlığı, yukarıda anlattıklarımızın tersidir. O, peygambere muhalefet edip onun getirdiklerini terk etmek, ondan başkasına yönelmek, haramları işlemek, Allah'ın kitabını değiştirmek ve bir kenara bırakmaktır. Nitekim aziz ve celil olan Allah şöyle der: "Onlar Allah'ın kelimeyi değiştirirler."[564] Ve onlar Allah'ın helal kıldıklarını haram sayarlar, asabiyetle emir olunmadıkları kimseye asabiyet gösterirler ve onunla mücadele ederler. Bunların hepsi dünyaya ve onun servetine tamah etmektir. İşte bâtıl yolunun taraftarı olmak budur. O halde ey kardeş, sen bu yolu ve gidişatı da tanı, böylece Allahü Teâlâ'nın izni ile ondan sakın ve el çek.

Bölüm
Dinin Kısımlarını Bilmeye Dair

Bil ki, ey kardeş –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin– din üç kısma ayrılır. Her kısım insanlardan ve doğru yolu arayanlardan bir grup için uygundur. Birinci kısım, seçkin kimseler için uygundur. İkinci kısım, doğru yolun peşinde olup orta kısımda yer alan talipler için uygundur. Üçüncü kısım ise, terbiye ve idare altında bulunan çocuk ve kadınlar için uygundur. Seçkin kimselere özgü olan birinci kısım, peygamberleri, imamları ve onların ardından gelen emir sahiplerinin velâyetini tasdik ettikten sonra ilim ve amelden ibarettir. Orta kısma özgü olan ikinci kısım, şeriatın zâhirî ile amel etmekten, onun gizli anlamlarını ikrardan ve onun hak olduğunu kabulden ve onu ve ondan olan herhangi bir şeyi inkâr etmeyi terk etmekten ibarettir. Bu orta kısım güçleri ölçüsünde bunlarla ve kendileri için yararlı olan [diğer] şeylerle amel ederler, cehennemi ve onun azabını hatırlarlar. Onları fesat, zulüm, dünya ve ahretteki kötü sonuç [gibi] konularda korkutmak gerekir. Bu kısımlardan her birine uygun olan bir adap ve her birine özgü ilimler vardır. Sen Allah'ın yardımıyla onlar üzerinde durdun ve onlara ulaştın.

563. Haşr, 59/7.
564. Nisa, 4/46. "Kelime" sözcüğü tekil olarak kullanılmıştır. "Kelimeyi yerlerinden değiştiriler" Anlamlarını değiştirir ya da metni tahrif ederler şeklinde açıklanabilir. (y.h.n.)

Bölüm

Aziz ve Celil Olan Allah'a Götüren Yolun Mahiyetine, Onun Büyük ve Küçük Âlemde Kendi Eliyle Yazdığı Kitaplarını Okumanın, Kendisi Hakkında Uyanık Olunması ve Kendisine Ulaşılması Konusunda İç ve Dış Dünyamızda Dikkat Çeken Âyetleri Üzerinde Derinlemesine Düşünmenin Keyfiyetine Dair

Bu risâlede bu konuya değinmekten maksadımız, nefisleri, ahlaklarını iyileştirmeye, onları bayağı adetlerden ve kötü amellerden arındırmaya, gaflet uykusundan uyanmaya ve cehâletlerini yok etmeye teşvik etmek; yanılgı içerisinde olan nefisleri ve oyun ve eğlenceye dalmış ruhları, ölümden sonrasında karşılaşacakları korkulara karşı uyarmak, âhirette nimet ya da daimi azaptan hangisiyle karşılaşacakları konusunda onlara tembihte bulunmaktır. Yine maksadımız, amellerin nefislere, bedenleri terk etmelerinden sonra nasıl ulaşacakları, nefislerin amellerine rehin olmalarının ve onların karşılıklarını görmelerinin keyfiyeti, yeniden dirilişin, toplanmanın ve cehennem ateşine sunulmanın, ona uğramanın, onun içinde bulunmanın keyfiyeti, bunların mânâlarının hakîkatleri ve sırlarının keşfi konusunda bilgi vermektir.

Bölüm

Bil ki, ey kardeş –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin– kuşkusuz Allah'a giden yolun hakîkati, Allah'ın velilerinin gösterdikleri yolu ve nefisleri yaratıcıya götüren vasıtaları bilmektir. Böylece kişi onlar aracılığıyla Allah'a ulaşır ve onun huzuruna varır. Bu yol ve vasıtalar, sâlih ameller, övülen huylar ve doğru mezheplerdir. Bu yolun refakatçileri ise peygamberler, elçiler, hidâyet üzere olan imamlar, müminler ve ariflerdir. Bil ki ey kardeş! Bu yolun sırrı, onda ancak yükü hafif olanların ve güzelce gayretlerinden dolayı amelleri iyi olanların yürüyebilmesidir. Kişi ancak bu durumda henüz ulaşmadığı ve kendisine yöneldiğinde helak olmayacağı bu yolda bulunmaya hazır hale gelir. Yükü ağır olan ve bilgisizce kendisini saptıranın yükünü de omuzlanan kişiye gelince, onun bu yolda bulunması ve ona ulaşması mümkün değildir. O, ona delalet eden kişileri de tanımaz. Çünkü o, onları tanımaya ve onlarla birlikte bulunmaya henüz hazır değildir. Zira o, onlardan olmadığı gibi ve onların topluluğuna da dâhil değildir. Bu durumda ise o, Allah'ın rahmetinden uzaklaşır. Dünyada ve âhirette hüsrana uğrar. Böylece dünyada daimi olarak kalma hırsına kapılır, orada ebedi kalmayı temenni eder. Dünyaya kanaat eder, onunla tatmin olur. Dolayısıyla ahretten ümidini keser, sonunu unutur. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "Dünya hayatına rıza gösterip onunla tatmin oldular."[565] Ve şöyle buyurmuştur: "Şu anda kabirlerinde bulunan kâfirler gibi öteki dünyadan ümitlerini kesmişlerdir."[566] Nefis, kendisine cesedi terk etmesinden ve onu kullanmayı bırakmasından ve nefretle ondan ayrılmasından ibaret olan ölüm sarhoşluğu geldiğinde, boş kalır ve kendi âlemine yükselmek için zâtına döner. Ancak onun oraya kötü amellerinin ve değersiz âdetlerinin ağır yüküyle yükselmesi mümkün değildir. Bu durumda nefse, aletler vasıtasıyla ulaştığı duyulur lezzetleri kaçırdığı, kendi âlemindeki aklî lezzetleri de elde edemediği açıkça görünür.

565. Yunus, 10/7.

566. Mümtehine, 60/13. İnkârcılar, âhiret mutluluğundan öylesine umutlarını kesmelidirler ki, tıpkı inançsızın, arkadaşlarının öldükten sonra dirilişinden umudunu kesmesi gibi. (y.h.n.)

Sonuçta dünya ve ahretinin hüsrana uğradığını kesin olarak kavrar. "İşte bu apaçık bir hüsrandır."[567]

Bölüm

Bil ki, ey kardeş –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin– Allah'a ve onun rızasına götüren, yolcusunu onun bağışlamasına ulaştıran en kestirme yollar, Âhiret yolunu bilen ariflerin delillerini izlemek, onların adımlarını takip etmek, yerine getirmeleri emredilen hususlar için koşuşturmak ve nefislerini arındırdıktan sonra onlara tabi olmaktır. Bil ki ey kardeş! Bir yolcu yola koyulduğunda, onun yanında kılavuz, azık ve binek olmak üzere üç şeyin bulunması gerekir. Allah'a giden yol, onun kullarına şeriatından ve dininden açıkladığı hususlardır. Binek, kulun sâlih amelidir. Gerçek bilgi ise onun azığıdır. Kulun arınmış nefsi ve rızaya ermiş temiz rûhu onunla gıdalanır. Onun kılavuzu ise, onu terbiye eden ve ona hakiki ilimleri öğreten ve dini riyazette bulunan kimsedir. İşte bunlar, ey kardeş! Allah'a giden yolu bilmektir. Kişi bunlar aracılığıyla Allah'a kavuşmaya ve onun huzuruna çıkmaya hazırlanır. Bu apaçık delil ve sâlih ameldir. İlim ve marifet nefsin azıklarıdır. Nefis onlar aracılığıyla zâtına ulaşır, Allah'ın cennetindeki güvenlik ortamına ve ikram yurduna ve onun rahmetine kavuşur. Ey kardeş! Allah seni peygamberlerden, elçilerden, doğrulukta zirvede olanlardan, şehidlerden ve sâlihlerden veli ve temiz kullarıyla birlikte kendisine ulaştıran yola girmeye muvaffak kılsın.

Bölüm

İhvân-ı Safâ'nın İnançlarıyla İlgili Üçüncü Risâle'ye Dair

Doğru dostluk, tam sevgi, içten muhabbet, işte Rabbânilerin ve Allah adamlarının mezhebi budur. Onların tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah'a muhabbetleri içten olup onda hiçbir bulanıklık yoktur. Onlar koltuklarda karşılıklı olarak oturan kardeşlerdir. Bu risâlenin amacı, nefsin ölümden yani bedeni terk etmesinden sonraki bekâsı, nefislerle bu işin sır ve hakîkati arasındaki perdenin kaldırılması, peygamberlerin, elçilerin, hidâyete ermiş imamların, filozofların ve daha önce gelip geçen âlimlerin bu görüş üzerinde birleşmeleri ve bu kesin sözü tasdik etmeleri hakkında konuşmaktır. Onlar sadece doğruluğunda kuşku olmayan hak üzerinde ittifak etmişlerdir. Öyle ki "ona önünden de ardından da yanlış gelemez. O, hikmet sahibi, çok övülenin katından indirilmiştir."[568] "Ve onu Rûh'ul-emin indirdi, kalbine, uyarıcılardan olması için apaçık Arapça bir dille"[569]

Bölüm

İhvân-ı Safâ'ın İnançları başlıklı bu risâlemizin başlangıcında, hikmet sahibi, doğru ve maharetli bir doktor olan ve faydalı devası bulunan o adamın [Peygamber] halini zikretmiştik. Medine halkı onun getirdikleriyle amel edince, hastalıklarından şifa bul-

567. Hac, 22/11.
568. Fussilet, 41/42.
569. Şuarâ, 26/193-196.

du. O, onları başlarına gelen musibetlerden ve içinde bulundukları [kötü] durumdan kurtardı. Sonuçta onun bereketi hepsini kuşattı. Nimeti herkese ulaştı. Onun davetini duymayan kimse kalmadı. Bu durumun açıklaması ve yorumu, gökler âleminden ve felekler katından, yanılgı içerisinde bulunan nefisleri, oyun ve eğlenceye dalmış, heyûlâ denizine gömülmüş, tabiatın ve âdetlerin esiri olmuş ruhları kurtarmak için gelen temiz nefisler ve arınmış ruhlarla ilgili takdim etmiş olduğumuz niteliklere benzer. Bunların devası ise övülen makama ulaştıran temiz bilgidir. Nefislerin doktoru ve ruhların şifacısı olan peygamberlerin ardından gelen imamların durumu da böyledir. Onların talipleri için de ateşten kurtuluş ve cehennem çukurunun dibinden kurtuluş vardır. Bu nedenle tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah, kitabındaki hitabında elçisine, Meryem oğlu İsa Mesih hakkında şöyle haber vermiş ve açıklamada bulunmuştur: Kuşkusuz o, Allah'ın izniyle ölüleri diriltir, anadan doğma körü ve alaca hastasını iyileştirir, çamurdan kuş yapar, ona üfler, o da Allah'ın izniyle kuş oluverirdi. Yani ona kuvvet verir ve onu tıpkı Süleyman'ın, Hüdhüd'ü yazdığı mektupla hitabını anlayan kimseye göndermesi ve onun da bu kimsenin cevabını geri getirmesi gibi bir öğüt notu ve belgesi ile istediği tarafa gönderirdi. Bil ki ey kardeş, doktorların görüşleri birleşip, bilgileri hastanın devası konusunda ittifak ettiğinde ve onun iyileşmesi ve hastalığından kurtulması için en kestirme yolları izlediklerinde, hasta onların devasından fayda bulur. Peygamberlerin, elçilerin ve hidâyet üzere olan imamların, din ve kesinlikle doğru olan sözler aracılığıyla bu âlemi ıslah etmek üzere ittifak etmeleri de bunun gibidir. Çünkü bu takdirde âlemin işi düzelir, onun üzerinde güzel âdetler hüküm sürer. Bu sûrette güçlü bir güvenlik ve emniyet duygusu ve dosdoğru yol daimi olur. Eğer doktor hastasına nasihat eder, onun ilacını bilir ve ona bu ilacını nasıl kullanacağını öğretirse, ona emâneti ulaştırmış olur. Dolayısıyla ona işi, tedavisi ve şifasıyla ilgili bildiği konularda ihanet nisbet edilemez. Bununla birlikte hasta, doktorunun kendisine emrettiği hususları yerine getirmez ve onun yasakladığı yiyeceklere geri döner, onları yer, onun kendisine haram kıldığını helal sayar ve kendisine yazdığı reçeteyi almazsa ölür. Ancak bu durumda doktora bir husumet beslenemez. Aynı şekilde ümmetler de peygamberlerin verdikleri öğütleri ve vaazları kabul etmezse helak olurlar. Bu yüzden Allah'ın mesajını ulaştırdıkları, delilleri ortaya koydukları ve ümmete nasihat ettikleri takdirde elçilere bir kınama yoktur. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "Elçilere düşen ancak apaçık tebliğden ibarettir."[570]

Bölüm

Ey dürüst ve şefkatli kardeş! Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin. *İhvân-ı Safâ'nın İnançları Risâlesi*'nde sana [aşağıdaki hususları] emretmiş, onlara teşvikte bulunmuş ve onları takdim etmiştik. Bunlar, babamız Nuh'un inşa ettiği kurtuluş gemisine bizimle birlikte binmen, böylece göğün dumanı gelmeden önce tabiat tufanının ateşinden kurtulman, heyûlâ denizinin dalgalarına teslim olarak boğulanlardan olmaman, ya da belki başını göğe kaldırıp Allah'ın en yüksek hükümranlığını gözlemlemen, onu müşâhede etmen ve atamız İbrahim'in gece karardığında gördüklerini

570. Nûr, 24/54.

görerek müminlerden olmandır. Yahut belki randevu saatinde, sağ taraftaki buluşma yerine gelmen, böylece sana emrin verilmesi ve senin de onu müşâhede edenlerden olmandır. Yahut belki topluluğun uğraştığı işlere dalman, sonra sana hayat rûhunun üflenmesi ve böylece toplumun senden uzaklaşmasıdır. Yahut İsa'nın/el-Eyşu'nun[571], Arş'ın sağ tarafından geliş vaktine kadar kalman ve onu görmendir. Nitekim onun gelişi yaklaşmıştır. Onu gören gözlere ne mutlu! O hürmetli Baba'nın oğludur. O, en büyük Efendi'dir. Yine [temennimiz] Arş'ın etrafını dolduranları görmendir. Yahut [arzumuz] senin, zemherinin karanlığından ve esîrin kavurucu ateşinden çıkıp rahatlık ve huzur dolu olan geniş serinliğe ulaşman, böylece itaat ehlinin inci gibi parıldayan nûrlarını görmendir. Yahut [isteğimiz] senin nûrdan heykellerin içine girip dönen felekleri, seyyar yıldızları, kudretli melekleri ve parıldayan nûrları gözlemlemendir. Böylece onları, astrologların piri Hermes'in gözlemlediği gibi hakîkat gözüyle görür ve doğru bilgiyle vasıflandırırsın. Nitekim Hermes, göklere çıkıp Allah'ın yardımıyla onlarla ilgili korunmuş ilmi iyice kavradığında, onları öğrencilerine anlattı. Yine [arzumuz] senin daha önce hiçbir beldede benzeri yaratılmamış olan sütunlarla dolu İrem şehrine girmen, oradaki yedi bileziği kollarına takman, fakat onun kapısını, beklenen yedinci imam, Berkalît-i Ekber gelinceye kadar açmamandır. [Ey kardeş!] Yine biz sana kadir gecesinde, fecrin doğuşunda ayın yarılışını göreceğin vakte kadar uyumamanı emrettik, bu konuda senin dikkatini çektik ve seni uyardık. Çünkü sen o vakitte, [peygamber olarak] gönderilmiş olan Ahmed'i ve etrafında bulunan kimseleri, Makam-ı Mahmud'da görürsün. İşte o zaman, ihtiyacın istersen karşılanır, dua ve niyazda bulunursan icabet edilir. Dua ve taleplerin reddolunmaz. Böylece Allah'a yakın kullardan olursun. Ey kardeş –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin– bu meselelerin hepsi, Âhirete, ikinci diriliş haline ve yeni bir emirle kalkışa dair ilmî işaretler, dinî hakîkatler, açık belgeler ve alametlerdir. Allah senin kalbini yakînin nûru ile diriltsin ki böylece bu meseleleri müşâhede edesin ve onların sırlarını kavrayabilesin. Sakın cesedin ölümüne aldırma. Çünkü nefsin hayatı bundadır. Bu takdirde Allah'ın ölümü temenni eden veli kullarından olursun. Allah sana, bize ve tüm kardeşlerimize rahmeti ve lütfuyla bunları kavrayıp anlamada yardım etsin.

Bölüm
Dördüncü Risâle'ye Dair

Bu, iman etmenin içeriği, inceleyerek ve araştırarak imana ulaşmış, dolayısıyla dış ve iç dünyamızda yazılı olan âyetlere bakıp anlamada basiret sahibi olan müminlerin özelliklerine dair bir risâledir. Bu risâlenin gayesi ve maksadı, doğru habercilerin Allah'tan getirdiklerine rıza gösterip teslim olmaktan ibaret olan imanın hakiki anlamını bilmektir. Nitekim tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah şöyle buyurmuştur: "Peygamber Rabbindn kendisine indirilene inandı, inananlar da. Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandı."[572] Yine [bu risâleden gaye ve maksat] ruhânî celalin, semavi rütbenin ve imanî derecenin, ilhamın, vahyin, vesvesenin, başarılı kılmanın, yalnız ve yardımsız bırakmanın, küfür ve taşkınlığın,

571. Aslı Yesû'/يسوع şeklindedir.
572. Bakara, 2/285.

hidâyet ve imanın mahiyetini bilmektir. Biz daha önce bu konuların tümünün şerhini başka bir yerde yapmıştık. Çünkü mânâlar işaretlerle ittifak halindedir.

İmanın hakîkati, rıza, teslimiyet, tasdik ve yakîndir. Müminler, peygamberlerin tabileri, Allah'ın sâlih kullarının refakatçileri, onun değerli dostları ve kendilerinden ahit ve misak aldığı kullarıdır. Bu ahit ve misak, onlara şirk, günah ve şüphe kirinden arınma ve imanda vefa gösterme, ihanetten kaçınma, emâneti koruma, itaate sarılma, isyandan uzak durma, gerçeği söyleme, doğruluktan ayrılmama, Allah'ı hakkıyla tanıma, ona itaat ve ibâdet etme, temiz ameller, güzel ahlak, övgü alan görüşler ve sağlam inançlar yoluyla ona yakınlaşma emridir. Bunların hepsi imanın ve müminlerin sıfatları, onların bilinen özellikleri ve anlatılan amelleridir. Sen onları tanı ve onlarla amel et. Böylece inşallah onlardan olursun.

Bölüm

Beşinci Risâle'ye Dair

Bu risâle, ilâhî yasa, konulmuş din, meşru mezhep, nübüvvetin şartları, peygamberlerin özellikleri ve Rabbânilerin mezhepleri hakkındadır. Onun maksadı ve gayesi, peygamberlere ait kitapların işaret ettikleri anlamları, semavi âyetleri, ilâhî yasaların oluşma keyfiyetini, onlardaki emirleri ve yasakları ve bunların şeriatlarda, gönderildikleri ümmetlerin dillerindeki farklılığa bağlı olarak farklılık arz etmelerini kavramaktır. Nitekim şanı yüce olan Allah şöyle buyurmuştur: "Ve kendilerine açıklasın diye, her elçiyi, ancak kendi halkının diliyle gönderdik."[573] Böylece maksat ve amaç, Allah'a hakkıyla kulluk eden ve ona itaat yoluna yönelen kimselerin yalnızca aziz ve celil olan Allah'a ait kılarak yaptıkları ibâdetlerin hakîkatlerini bildirmektir.

Bölüm

Bil ki ey kardeş –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin– bu âleme, Âdem'den altıncısı ve sonuncusu olan Muhammed'e kadar (hepsine salât-u selâm olsun) emir ve yasaklarla gelen kimseler yalnızca, kabul edenlerin onları düşündükleri ve dikkate aldıkları anlarda zihinlerinde tasavvur ettikleri dini bir sûret oluşturmak maksadıyla gelmişlerdir. Onlar, uzuvlarının sûreti annesinin karnında, daha dünyaya gelmeden önce tamamlanan ve hayat rûhu üflenen bir ceset konumundadır. Onun ortaya çıkışıyla, darlıktan kurtulup rahata ermesi gerçekleşir. Bu nedenle çocuk yedi aylıkken doğduğunda, yedinci ayda hayata başlamış olur. Dokuzuncu ayda doğduğunda ise o zaman hayata başlar ya da bu ikisi arasındaki bir zaman diliminde ölür. Belki yedinci ayı geçip dokuzuncu aya ulaşır, belki de vakitlerin durumuna ve bu nutfeye tesir eden yüce feleklerin ve yüksek yıldızların tedbirlerine göre dokuzuncu ayı aşıp onuncu aya girer.

Bölüm

Âdem, emir ve yasaklardan oluşan din sûretinden ilk ortaya çıkandır. Onun kendisi için oluşturulmuş olan heyûlâsının terkibi, konuşan âlemin nefislerinde ve bedenle-

573. İbrahim, 14/4. Bkz. Dipnot 35-36.

rindedir. O, Allah'ın emri ve vahyi ile ilk konuşandır. O, beşerin babası ve aslıdır. Bu nedenle onun kendisine nisbet edilen ve delalette bulunan ismi onların hepsini içine almış, ünü onlar arasında yayılmıştır. O, topraktan süzülmüş öz konumundadır. Nitekim lanetli İblis şöyle demiştir: "Beni ateşten yarattın, onu ise topraktan."[574] Nuh'un konumu ise (ona salât-u selâm olsun) sağlam bir karargâhta bulunan, kökü derinlerde ve dalları sabit olan nebevi kuvvet içinde kendi sûreti ile varlığını sürdüren bir nutfe gibidir. O, öyle bir kuvvettir ki, Nuh'tan sonra ondan temiz nesiller ortaya çıkmıştır. Nuh'un davetinin ulaştığı ve onun gemisinde taşıdığı kimseler, onun kendisinde karar kılan bu nutfeden yaratılmış olan evlatlarıdır. O, bu nutfe üzerinde nüfuz sahibidir. Yine o, kendisinden sonra, bu nutfeden yaratılmış olan zürriyeti üzerinde bir güvencedir. Bu nutfe onlarladır ve oların içindedir. Onun zürriyeti, Hz. İbrahim'e kadar gittikçe artar. Bu nutfe, rahmin duvarına tutunmuş bir kan pıhtısı gibidir. Çünkü İbrahim iki aslın ve kendisinden gelen iki dalın işleriyle ilişkilidir. Bu ikisi İsmail ve İshak'tır (onlara selâm olsun). Bu ikisinden İsmail, [Kâbe'nin] direklerini yükseltmek üzere İbrahim ile birlikte bulunmuştur. İsmi yüce olan şöyle der: "İbrahim ve İsmail, Ev'in [Kâbe] temellerini yükseltiyordu."[575] [Din yolunun] işi iki temiz ve nûrlu evde, nübüvvet ve hikmet, nimet karargâhı olan imamet ve rahmet evinde yürüdü. Bu nimeti tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah, İbrahim'e vermiş, böylece onu âlemlere üstün kılmış, ona büyük bir şeref ve yüce bir makam takdir etmiştir.

Bölüm

[Bu ikisinden sonra gelen] Musa'dır. Onun konumu, cenini taşıyan hamile kadına benzer. Çünkü o, cenini taşıyan hamilenin kuvve ve fiil arasında vasıta olması gibi iki taraf arasında vasıta konumundadır. Nitekim ceninin babanın sulbündeki varlığı kuvve halindedir. Onun annenin rahminde bulunuşu, kendisini fiili duruma geçiren bir durumdur. Onun doğumla ilk ortaya çıkışı ise, ilk fiildir. Musa'nın kendisinden önceki üç peygamberde kuvve halinde bulunan emri taşıması ve kendisinden sonra gelecek olan üç [peygamberin] bilfiil oluşuna işaret etmesi de bunun gibidir. Bu yüzden Musa, Allah'ın kelâmına nisbet edilerek teyit edilmiştir. Ona verilen Tevrat'ta kendisinden önce ve sonra gelen [peygamberlerin isimleri] zikredilmiştir. Mesih onun davetiyle ortaya çıktı. Onun şeriatına göre konuştu. Mesih, beşikte konuştuğu sırada, henüz ergenlik çağına ulaşmamış küçük bir çocuktu. Musa'dan önce gelen üç [peygamber], ilk aşama olan [babanın] sulbünde kuvve halinde oluş konumundaydılar. Ondan sonra gelen üçü ise çocuğun, takdir edildiği üzere bilfiil ortaya çıkışı konumunda oldular. Musa'nın şeriatı ise, çocuğu terbiye eden anneye benzer. O içerisinde hükümlerin tespit edildiği ilk kitaptır. Onda haramlar ortaya konmuş, peygamberler onunla haramları tespit etmişlerdir. Yine onda, olan ve olacak olan şeyler zikredilmiştir. Onun emri, Allah'ın emri ve kelâmıyla sağlamlaştırılmıştır. Ondan öncekilerin durumu Allah'ın vahyi ve ilhamıyla bildirilmiştir. Musa yalnız değildi. Çünkü o, Allah ile konuşan ve onun tarafından seçilen birisiydi. Allah, Âdem'i eliyle yaratıp melekleri ona secde ettirdiği gibi, Musa'yı da kendisi için seçmişti. Sonda olanın durumu da başlangıçta

574. A'raf, 7/12.
575. Bakara, 2/127.

olana benzer. Ancak sonda olan, ayak sürümelerinden, hatadan ve unutkanlıktan arınmıştır. Allah onu kelâmıyla teyit etmiş ve melekler ona secde etmiştir. Onun derecesi, kendisinden önce gelenlerin derecesinden yüksektir. Allah onu arzın tamamına hükümran kılmıştır. Dolayısıyla Allah, Âdem'i halife olarak seçtiği ve onu cennete ve kendisinden çıkmış olan hüccet konumundaki eşine varis kıldığı gibi, bu sonuncusunu da arzının halifesi kılmıştır. Onun ünü tüm âleme yayılmıştır. Kıyâmet onun gelişiyle kopar, ikinci diriliş onun üzerinden gerçekleşir. Bundan [Musa] sonra, bir parça et parçasının gelişi gibi İsa Mesih geldi. Burada sözü edilen bir parça et, ondan önce gelenlerin şeriatları konumundadır. İsa onların özünü çıkardı ve bu onun ve İsrail oğullarından ona tabi olanların gıdası oldu. Onlar İsa'nın kendilerine getirdiği hakkı yerine getirdiler. Böylece onun daveti, hakîkatleri sağlam olan Âdem'in daveti gibi oldu. O, misallerle konuştu, onlara sâlih amellerde bulunmayı emretti. Onun zayıf bir bedeni vardı. Nitekim mudga da ceninin en zayıf halidir. Hamileye kendisine acı veren bir durum arız olduğunda mudga bozulur. Bu yüzden cenin düşer ve kemâle eremez. Bu itibarla Allah şöyle demiştir. "İsa'nın Allah katındaki durumu, Âdem'in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı, sonra ona 'ol' dedi, oda hemen oluverdi."[576] Sonra onu dilediği şekilde var etti, kudretiyle onu tamamladı. Sonra Yahudi ve melun düşmanları onun sûretini bozmaya kastedip mudgasını düşürdüler. Ancak onların bu [planları] tamamlanamadan kaldı. Aksine Allah onun şeriatını kemâle erdirdi, havarilerinden kendisine icabet edenlerle en büyük mertebedeki altıncı elçi gelinceye kadar davetini tamamladı. Bu nedenle onun kuvveti, getirdiği [mesajların] gücünden dolayı kemiğin kuvveti hükmündedir. Nitekim kemiğin içinde hayat kaynağı olan saklı bir ilik bulunmaktadır. O, insanın bedeninde gizlenmiş olan bir kuvvettir. Bu bakımdan tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah, Peygamber'e, kendisiyle konumunu reddeden bir kâfirin tartışması üzerine şöyle demiştir: "Kendi yaratılışını unutarak bize bir misal vermeye kalkıştı da, 'ufalanmaya yüz tutmuş olan bu kemiği kim diriltecek', dedi. De ki, onu ilk kez inşa eden diriltecek."[577] Yani [o mesaj], sırlarının ortaya çıkmasının, işaretlerinin açıklanmasının, mânâlarının ve içinde gizli olan [hakîkatlerin] gelecekte ikinci defa gerçekleşecek olan diriliş vaktinde Mehdi'nin ve Beraklit-i Ekber'in ortaya çıkmasıyla izah edilmesinin ardından [tekrar dirilecek]. "Kemiğe de et giydirdik."[578] Yani onun ardından, kendi etinden ve hilkatinden gelen kimseleri var ettik. Bunlar gerçekte onun etinden ve kanından gelen evlatlarıdır. Dolayısıyla onun hükmü böylece yedinci [İmam'ın] kıyamıyla gerçekleşecek olan son diriliş vaktine kadar devam eder. Dinin sûreti bu yedincisiyle tamamlanır, hayat rûhu onda ortaya çıkar ve bu âlem onunla dünya yurdundan ahret yurdunu intikal eder. Nitekim çocuk da güneşin ışığını görüp nefis kuvveti kendisine sirâyet ettiğinde ve ana rahminde hayat rûhunu giydiğinde dünyaya gelir. Aynı şekilde, Allah'ı tanıyan mümin de ölümle birlikte dünya yurdundan ahret yurduna geçer. Böylece onun ikinci dirilişi gerçekleşir. Bu diriliş melekî bir sûrettedir. Mümin bu tam ve kâmil sûretle

576. Âl-i İmrân, 3/59. Yalnızca babasız olarak yaratılan İsa'nın durumu, hem annesiz hem de babasız olarak yaratılan Âdem'in durumundan daha büyük bir olay değildir. (y.h.n.)
577. Yâsin, 36/78-79.
578. Mü'minun, 23/14.

birlikte cennete girer. Sözkonusu ikinci diriliş, yedinci emirdir. O son yaratılıştır. "Yaratanların en güzeli olan Allah ne uludur."[579]

Bölüm

Bil ki, ey kardeş –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin– çocuk, altıncı ayında rahimden çıkmaya hazır değildir. Aksi takdirde o içinde hayat bulunmayan bir ölü olarak doğar. Ancak o, yedinci ayında çıkarsa yaşar. Fakat sekizinci ayında çıktığında yaşamaz. Bununla birlikte dokuzuncu ayın sınırında çıkarsa yaşar. Bu işte büyük bir sır ve ince bir mânâ vardır. Allah seni onu kavramaya ve onun [hakîkatine] ulaşmaya muvaffak kılsın. Biz bu konuda sana, çizdiğimiz çerçevenin dışına çıkmayasın ve bu risâlede konuyu tamamlayacağımıza dair verdiğimiz söze yerine getirelim diye yakına işaret ederek açıklamada bulunuyoruz.

Bölüm

Bil ki, ey kardeş –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin– aziz ve celil olan Allah, elçilerinden altıncısı için ardından kendi sulbünden gelecek ve ümmet içerisinde ondan sonra yerine geçecek erkek bir çocuk takdir etmedi. Onun kendisine halef olacak bir evladı olmadı. O hayatta iken evlatlarının hepsi öldü. Böylece onun mertebesinden düştüler, fakat tabii ölümle onun hükmünün son aşamasına terakki ettiler. Sonuçta bu mertebe, tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah tarafından onun temiz din içinde yer alan evlatlarından biri için takdir edildi. O, onun evlatları içinde ve daveti yolunda koşuşturan ilk kişidir. Peygamberin kendisinden sonra kalan bir kızı vardı. Haberde geldiği üzere o, kırk gün hüzünlendi ve ağladı. Kırk gün geçince, Allah'ın kendisi için hazırlamış olduğu keramet ve mertebe aşamasına geçti. Sonunda babasına kavuştu. Yedincinin durumu da buna benzer. Allah onun bir erkek çocuğu olmasını takdir etti. Ancak o, onun mertebesine ulaşıp onun derecesine çıkamaz. O sekizincisidir. Bu yüzden çocuk onda kemâl mertebesine çıkamadan düşer. Böylece sekizinci ayın günleri, yedincisi dokuzuncunun konumuna gelinceye kadar devam eder. Sonuçta doğum vakti gelir ve hilkat tamamlanır. Ardından ikinci diriliş gerçekleşir. Artık ey kardeş, bu iş sana apaçık göründü. Sen de bu sırrın hakîkati üzerinde dur. Allah lütfu ve keremiyle seni, bizi ve tüm kardeşlerimizi başarıya ulaştırsın.

Bölüm

Bil ki, ey kardeş, temel unsurlardan tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah'a ibâdet ve itaat ile mükellef olan konuşan âlemin ortaya çıkması için hareketler meydana gelince, aralarından kendilerine benzeyen bir sûretin ortaya çıkması için erkek ve dişinin hareketi gerçekleşti. Peygamberlerden ve elçilerden, son dirilişin gerçekleşmesi ve onun ziyasıyla aziz ve celil olan Allah'ın dininin ortaya çıkması için meydana gelen hareket de bunun gibidir. Nitekim [bu hareket aracılığıyla] tüm âlem bu din üzerinde birleşir. O, ortağı olmayan tek Allah'a ait olur ve yalnızca tüm noksan sıfatlardan münezzeh ve şanı zalimlerin söylediklerinden yüce ve ulu olanın zâtına has kılınır.

579. Mü'minun, 23/14.

İşte şeriatlar ve ilâhî yasa sahiplerinin gelişinden maksat budur. Dolayısıyla *İlahi Yasa Risâlesi* başlıklı bu risâlenin ele alınış maksadı bu bölümdür. Dolayısıyla o, bu risâlede anlatılmak istenenlerin özetidir.

Bölüm

Allah'a Davetin Keyfiyetine Dair

Kardeşlik ve vefadaki saflığın, salt sevgi ve arılığın ve davetin nasıl olması gerekir? Bunlara davet eden ve onları gerçekleştirmeye çağıran kimsenin hali nasıldır? Onlara icabet etmek ve onları kavramak nasıl olmalıdır? Davet edenler ve davet edilenler, tabi olanlar ve tabi olunanlar hangi tabakalardan oluşmaktadır? İşte biz sana bu risâlede sözkonusu hususları genel olarak aktarmak ve onları bilmen için burada ayrıntılı bir şekilde ifade etmek istiyoruz. İnşallah sen de onlar üzerinde durup düşünürsün.

Bölüm

Davetin Keyfiyeti Risâlesi'nde sana, bizim, bizden başkasının okuyamayacağı, bizim dışımızdakilerin hakîkatlerini kavrayamayacağı, ancak bizden önceki kimselerin bildiği, onları okumayı sadece bizim öğrettiğimiz kimselerin bilebileceği ve harflerinin sûretlerini yalnızca bizim öğrettiğimiz kimselerin tanıyabileceği kitaplarımızın olduğunu söylemiştik. Onlar şu anda mahiyetleriyle duyulara yansıyan ve insanlara görünen varlıkların sûretidir. Onlar apaçık âyetlerdir. Ancak insanlar onlardan yüz çevirmişlerdir. Feleklerin dairesel hareketleri bu sûretten çıkar. Yörüngelerinde dolaşan yıldızlar ve dört unsur, ondan meydana gelir. Bitkilerin çeşitli şekilleri ve hayvanların garip biçimleri ondan zuhur eder. Yine bizde, bizden başkasında bulunmayan [başka] bir ilim vardır. Onu bizden başkası anlayamaz. O, nefislerin cevherlerini, onların intikal mertebelerini, bazılarının diğerlerine hükümran olmasını, kuvvetlerinin nüfuzunu, fiillerinin yüksek gök cisimleri ve yeryüzündeki düşük bedenler üzerindeki tesirini, temel ve doğurgan unsurları, hayvanları, bitkileri ve insanlık âlemini, yani beşerî fertleri tanımaya dair bir bilgidir. Yine bizde insanların tabakalarına, peygamberlerin ve filozofların derecelerindeki farklılıklara ve insanların en aşağı tabakasına varıncaya kadar onların altında yer alan diğer tabakalara dair bir bilgi vardır. Kuşkusuz biz, ümmetin peygamberlerin davetinin kapsadığı taifelerinin tabakalarından bir tabakayı, bize davet eden, bize yönlendiren, gelişimizi onlara bildiren, hükmümüzün ortaya çıkışını, mehdinin gelişini, kaim imamın kıyamını, güneşimizin doğuşunu ve mağaramızdan çıkışımızı onlara vaat eden bir topluluk olarak atadık. Durum böyle olunca, bizim de boynumuzun borcu olarak dağınıklığımızı toplayacak ve bizi bir araya getirecek şehrimizi bina etmeye, orayı yurt edinmeye ve bizim ve bize icabet edenler için bir karargâh yapmaya başlamamız gerekir. Biz daha önce bunları sana anlatmış ve onun nasıl bina edileceğini bildirmiştik. Ancak burada, Allah'ın izniyle açıkça bilmen için bunların hakîkatini sana göstereceğiz.

Bölüm

Sana erdemli ve onurlu bir ruhânî şehir inşa ettiğimizden bahsettik. Bu şehrin inşası, nefislere ve bedenlere hâkim olan büyük yasanın sahibinin memleketinde gerçekleşir. O, Yedinci [İmam'ın] işidir. Onun inşası, bu önderin imametinin yaklaşması ve döneminin başlaması dolayısıyladır. Çünkü o, Altıncının hükümranlık döneminde nefislere hâkim olandır. Altıncısı ise Yedincinin gelişinden önce bedenlere hâkim olandır. Yedincisi geldiğinde hem nefislere hem de bedenlere hükümran olur. Çünkü nefislere hükümran olan, bedenlere de hükümran olur. Bununla birlikte bedenlere hükümran olan, nefislere hükümran olamaz. Çünkü bedenler, nefisler aracılığıyla yaşar. Nitekim nefislerin ayrılmasıyla bedenler ölür. Dolayısıyla bu şehrin halkı, hayırlı, erdemli ve nefislerin durumlarını, cevherlerini, hallerini, cisimlerin bunları izleyen yönlerini, ahvalini, kendileri için uygun olan hal üzere varlıklarını ne ile sürdürebileceklerini ve kendileri için yararlı olan şeyleri bilen kimseler olmaları gerekir. Ayrıca bu şehrin halkının, kendi aralarında uygulaya geldikleri değerli adetleri bulunmalıdır. Ancak biz, bu şehrin, [kıyâmet günü] başka bir mekânla değiştirildiğinde ortadan kalkmaması için yeryüzünde inşa edilmesini arzu etmiyoruz. Onun, denizin üzerinde inşa edilmesini de düşünmüyoruz. Çünkü bu takdirde o, tuzlu su dalgalarının, gürültülü çalkantıların altında kalır, denizdeki değişimlerden, alt-üst olmalardan, buharlaşmadan ve hararetin artmasından zarar görür. Onun inşası göğe asılı olarak da gerçekleşemez. Çünkü yeryüzü halkının dumanının, çirkin hallerinin, düşük ve kötü fiillerinin ona ulaşmaması gerekir. Dolayısıyla o, gözlerin erişemeyeceği kadar yüksekte olmalıdır. Böylelikle o, sürekli olarak diğer şehirlere tepeden bakar. Bu şehrin temelleri, Allah'tan gelen takva ve sözlerde doğruluk üzerine kurulmalıdır. Onun sütunları, devam ettiği sürece vefa, saflık, sıhhat ve kesin bilgi ile ayakta durmalıdır. Onun direkleri, temellerini oluşturan dört payanda üzerinde bulunmalıdır. Bunlar aklın kendisini kuşatan şeyleri bilmesi, nefis ve kapsadıkları, tabiat ve onu sağlamlaştıran şeyler, heyûlâ ve onun içinde tasavvur edilenlerden ibarettir. Onun halkı, "küçük büyük demeden hepsini içine alan"[580] apaçık kitabı güzelce okurlar. Onun kemâl noktası ve sonu, en yüksek gayesi ve en yüce maksadı, kesintisiz bekâyı, ebedi ve sonsuz nimeti, acı veren azaptan ve kötü sonuçtan kurtuluşu bilmektir.

Bölüm

Yine sana, bu şehrin inşasından bahsettikten sonra ona ulaştıracak vasıtanın ne olduğundan da söz etmiştik. Bu kurtuluş gemisidir. Bu gemi, yolcularını sözkonusu şehre huzur içerisinde ulaştırır. O ruhlarla birlikte bedenler yurdundan nefisler yurduna, nûr âlemine, sevinç ve mutluluk havzasına hareket eden bir gemidir. Bu şehir bir bahçeye dönüşür. Orada ruhlar tespihte bulunur. Kuşların yuvasına dönmesi gibi ruhlar da sonuçta oraya dönerler. Oradan da ilâhî hükümranlık yurduna [melekût âlemi] intikal ederler. İşte o andan itibaren ölümsüz bir hayat başlar. Biz bu şehir halkının dört mertebede bulunmasını arzu ediyoruz. Birinci mertebe, pratik ve ilmî sanat erbabının mertebesi, ikinci mertebe, siyaset erbabı önderlerinin mertebesi, üçüncü

580. Kehf, 18/49.

mertebe, kralların mertebesi, ilâhî olan dördüncüsü ise, irade ve dileme sahiplerinin mertebesidir.

Bölüm

Sağlam ve dayanıklı olan ilmî sanatlar erbabına gelince, onlar sûretleri heyûlâya nakşetmesini bilen eğitimli kimselerdir. Onlar sûretler üzerinde çalışmaları için kavimlerine gönderilirler. Kendilerini [çalışmak üzere] davet eden ve kendi şehirlerinin sâkinleri olmalarını isteyen kimselerin işlerinde bu hünerlerini sergilerler. Bu durum, ışığın havada ve artan kuvvetin, sûretin ortaya çıkması ve yaratılışın gerçekleşmesi için dört unsurdan su, ateş, toprak ve hava içinde seyretmesine benzer. Ceninin anne karnında oluşumu da bunun gibidir.

Bölüm

Dinî siyaset erbabı önderlerin kuvvetinin, kendilerini izleyen dünyevî siyaset erbabına sirâyeti, renklerin ışığa sirâyetine ve [bitkisel] gelişimin üstünde yer alan hayvanî kuvvetin nüfuzuna benzer. Pekiştirme görevi olan melekler mertebesindeki kralların emrinin, otorite sahibi dünya kralları üzerindeki nüfuzu ise, konuşma kuvvetinin insan, görme kuvvetinin de renkleri algılama üzerindeki nüfuzu gibidir.

Bölüm

Taç sahibi olan önderlerde Tanrı'nın iradesi ve felekî destek ile birleşmiş olan ilâhî kuvvetin, azametli ruhânîliğe ve soyut nefsanîliğe sahip olan bu şehir halkının en yüksek tabakası üzerindeki nüfuzuna gelince, o, [ilk] aklın akıllardaki ve melekî kuvvetin konuşan kuvvetteki nüfuzu gibidir. İşte sözkonusu şehrin tabakalarının, onlara davet ve delalette bulunanların cümlesi bunlardan ibarettir. Allah lütfu ve keremiyle seni, bizi ve tüm kardeşlerimizi bu şehrin halkından kılsın.

Bölüm

Bil ki, ey kardeş! Bu risâlenin amacı, hayır ehlinin devletini kavramak ve [onun esaslarını ve özelliklerini] açıklamaktır. Onun başlangıcı, hayırlılar, erdemliler ve iyiler topluluğundan oluşur. Onlar yaratılışın sırları üzerinde derinlemesine düşünen merhametli kimselerdir. Onlar iç ve dış dünyamızdaki âyetlere bakarlar. Sonuçta tek bir görüş, mezhep ve ölçülü gidişat üzerinde ittifak ederler. Onların hepsi üstün bir yol üzerindedir. Onların ve diğerlerinin kurtuluş mücadelesinde bir kenara çekilip oturmak yoktur. Allah iradesi ve kudretiyle [bize] bunu müyesser kılsın.

Bölüm

Yedinci Risâle'ye Dair

Bu risâle, ruhânîlerin fiilleri, yakın melekler, nefsanîlerden onları takip edip izleyenler, cismanîlere nüfuz eden kuvvetler, cismânîlerden olanlar ve onlardan çıkanlar,

şeytanlar, lanetli ifritlerden onları izleyenler ve melun İblis'in ordularından diğerleri ve azgınlardan onları takip edenler hakkındadır.

Bölüm

Bu risâlenin amacı, aktif olan ruhânîleri tanımak, cismânîlerin aksine onların görünmez olduklarını, onları mekânın daraltamayacağını, zamanın kuşatamayacağını, bununla birlikte onların duyu algıları ve görgü tanıklığından da kurtulamayacaklarını, çünkü onların zatlarının, fiilleri ve sûretleri yönünden eserlerinden hareketle bilindiğini açıklamaktır.

Bölüm

Bil ki, ey kardeş –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin– yukarıda zikrettiğimiz bu mertebeler ve onların erbabı ve ehli olan kimseler, yedi gruptan oluşmaktadır. Bu âlemde onlardan gelen yedi kuvvet gözükmektedir. Eşyanın yokluktan varlık alanına çıkışı onlar aracılığıyla gerçekleşir. Bunlar gizlidir, kavranamazlar. Onların keyfiyetini ancak yaratıcıları bilir. Onlar yedi ruhânîdir. Gelişme, çürüme, hayat, ölüm, sonun gelmesi ve yeni bir hayata geçiş onlar aracılığıyla gerçekleşir. Onlardan her birinin yardımcıları ve orduları vardır. Onların sayısını, tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah'tan başkası bilemez. Onlar, şanı yüce olan Allah'ın melekleridir. Onlar meleklerin ve feleklerin meliklerinin yedi reisidir. Her felekte, onlara vekil tayin edilen bir melek vardır. Onların yanında ise tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah'a itaat eden yardımcılar vardır. Onlar kendilerine emredilen işlerde Allah'a isyan etmezler. Kendilerine emredilenleri yerine getirirler. Onlar rahmet ehlidir. Vahiy ve ilâhî yardım, onların eliyle iner ve azamette onlara denk olanlar aracılığıyla cismânî âleme ve beşer topluluklarına ulaşır. Onlar ilâhî yardıma mazhar olanların reisleridir. Onlar bu yardım vasıtasıyla âyetleri ve mucizeleri gösterme, içlerinde sağlam hükümleri barındıran kitapları telif etme, tevillerin sır perdelerini aralama, görünmeyen eylemlerde bulunma, yoğun cisimlere sahip olma, ruhânî ilimleri elde etme, nefsanî kuvvetlere sahip olma, aklî yardımlarda bulunma, [kaynağı] Rabbâni ve ilâhî olan kulluklarda bulunma imkânı bulurlar. Onlar, terbiye edilmiş kullardır. Bir ucu Allah'ın elinde, diğer ucu ise tutanın elinde olan uzatılmış bir ip gibi birbirlerine bağlıdırlar. Onlar, Allah'ın kulbuna tutunmuşlar, onun çağrısına icabet etmişlerdir. Allah'ın yardımı, rahmeti, bereketi ve nimetiyle buna güç yetirmişlerdir.

Bölüm

Sekizinci Risâle'ye Dair

Bu risâle, siyaset, onun türleri, nicelikleri, keyfiyeti, siyasilerin mertebeleri ve âlemde tedbirde bulunanların nitelikleri hakkındadır. Onun amacı, bu âleme düzen verenin, onun siyasetini yürütenin, İlk hikmet sahibi, dilediğini yaratan, şanı yüce ve ismi mübarek olan yüce Allah'tır. Kuşkusuz onun elçisi, siyaset edenlerin en iyisi, onların en bilgini ve anlayışı en güçlüsü, en zekîsi, hikmeti en sağlamı, zihni en çevik olanı, tedbir almada en güzeli, ehline en iyi bakanı, hayatı en ölçülü olanı, en güzel

meclis sahibi, en insaflı muamele edeni ve en adil hüküm verenidir. O, Allah katındaki mertebesi en yüksek ve ona en yakın olandır.

Bölüm

Bil ki, ey kardeş –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin– Allah'ın kudretini en iyi gören, onun hikmetini en iyi bilen ve âyetlerini en iyi okuyan kimse, onun halkını idare etmeyi en iyi bilendir. Bunu en iyi bilen kimsenin siyaseti elbette en iyi ve en ölçülüdür. Kimin durumu böyle olursa, o, Allah'a en yakın ve onun katında en şerefli olandır.

Bölüm

Bil ki, ey kardeş –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin– Allah'ın kullarından her kim bu âlemde onun emirleri, yasakları ve muradı doğrultusunda hareket eder, onun mesajlarını insanlara ulaştırır ve ondan aktardıklarında doğruyu söylerse, o, onun yüzü, dili, eli, yeryüzündeki ve beşer toplulukları içindeki tarafı hükmündedir. Bu takdirde o, bu konuda onun kudreti ve iradesinden gelen yardımına mazhar olmuştur. Nitekim tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah şöyle buyurmuştur: "Attığın zaman sen atmadın, ancak Allah attı."[581]

Bölüm

Her kim, böyle bir kimseyi tasdik eder, onun sözlerini doğrular, onun emrine tabi olur, yasakladıklarından kaçınır, onun emrine boyun eğer ve onun tarafında yer alırsa, elbette o, ona yakın olmaya en ehil ve onun hikmetinden istifade etmeye en uygun olan kimsedir. Hiç kuşkusuz o, ondan sonra onun makamına varis olur. Allah'tan aldığı mesajları, verdiği öğütleri ve yaptığı davetini tebliğ etme hususunda, onun emânetini ve sorumluluğunu üstlenir. Onun şeriatını tamamlar. Bu şeriatın düşmanlarıyla mücadele eder. Onun tevilini ortaya çıkarır. Ümmetin hayatını düzene koymada, kurtuluşunu ve güvenliğini sağlamada ihtiyaç duyduğu tevilleri yapar.

Bölüm

Her kim bu şahsın emrine muhalefet eder, ona karşı kibirlenir, ona tuzak kurmaya, hile yapmaya, riya, nifak ve isyanda bulunmaya ve aziz ve celil olan Allah'ın, "iman edenlerle karşılaştıklarında 'biz iman ettik' derler, şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ise aslında biz sizinle birlikteyiz, biz onlarla sadece alay ediyoruz"[582] buyruğunda belirttiği üzere içindeki muhalefeti gizleyerek görünürde ona muhabbet duymaya kalkışırsa, hiç kuşkusuz o, Allah'ın nûrunu söndürmek isteyen kimselerdendir. "Hâlbuki kâfirlerin hoşuna gitmese de Allah nûrunu tamamlayacaktır."[583] Onlar İblis'in orduları, onun bineği ve ayağıdır. İblis ise hak etmediği payeyi alan, zamanının ve döneminin imamına karşı kibirlenen, İblis'in Rabbine muhalefet etmesi ve Allah'ın seçkin ve

581. Enfal, 8/17.
582. Bakara, 2/14.
583. Saf, 61/8.

samimi kulu Âdem'e karşı böbürlenmesi gibi ona muhalefet eden herkestir. Sen de senden öncekiler gibi bunu bil ve bu bilgiyle yüksel.

Bölüm
Dokuzuncu Risâle

Bu risâle, tüm evrenin iskeletinin keyfiyeti, mevcudatın varoluş düzeni ve tertibi, unsurların karışımı, dört unsurun terkibi ve bitkilerin ortaya çıkışı, hayvanların oluşturulması, insanın ortaya çıkışı, eşyanın başlangıç noktasının kıvrılarak sonuyla bitişmesi, sonunun ise en yükseğe doğru tırmanması, [tekrar] her şeyi kuşatan en yüce [atlas] feleğinden arzın merkezine doğru kıvrılması, böylece hepsinin tek bir âlem ya da tek bir şehir veya tek bir hayvan veyahut da tek bir insan gibi olması hakkındadır. Onun maksadı ve amacı ise, yukarıda anlattığımız mevcudatın ve varlıkların, açığa çıkardığımız sırların ve onların hakîkatlerini gösterdiğine işaret ettiğimiz belgelerin hakîkatlerini bilmeye ve tanımaya çalışmaktır. Biz bunun yollarını, delilleri ve burhânlarıyla gösterdik. Bu konudaki kesin sözü söyledik. Onun uçsuz bucaksız alanlarını, eklentilerini, baş ve son kısımlarını tanımanın yollarını açıkladık. Evet, bunların hepsini daha önce yaptık. Hiç kuşkusuz bu konuda sadra şifa, yeterli ve ikna edici açıklamalarda bulunduk. Daha önce, varlıkların başlangıcının Allah'ın emrinden çıktığını söylemiştik. Allah'ın emri ise, salt yokluktan var etme fiilidir. Allah, varlıkları var olmaya en uygun ve [kendi] cömertliğinin akıtılmasına en layık olandan çıkarmıştır. Çünkü o, hayatın kaynağı ve varlığın hakîkatidir. O, Allah'ın diğer varlıkları kendisinden meydana getirdiği İlk [Akıl]dır. Son haddine kadar çoğalan kuvvetler ondan çıkmıştır. Eşya ilk defa ondan çıktığı gibi yine ona doğru yükselir. Kuşkusuz dönüş rabbinedir. Bütün işler sonunda Allah'a döner.

Bölüm

O, ilk sebeptir. Diğer tüm varlıklar ona illet ve mâlûl bağı ile bağlanırlar. Onların bir kısmının mertebesi diğerlerinden üstündür. Bir kısmı aktif, diğer kısmı ise pasiftir. [Bu sebep ve sonuç zinciri] en düşük mertebeden en yükseğe kadar devam eder. Varlıklar birbirlerine mâlûlün illetine bağlılığı gibi ucu ve bucakları birbirlerine kavuşuncaya ve tamamı ilk illetine varıncaya kadar alanları ölçüsünde bağlıdırlar. Dolayısıyla o [İlk Akıl] illetlerin illetidir. O, tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah'ın kendisine bahşettiklerinden taşan başlangıçların kaynağıdır. Bu kuvvet aracılığıyla her bir zat, ondan aldıkları ölçüsünde bekâsını ve devamlılığını sağlayacak olan kendisine uygun maddeleri kabul eder. Allah rahmeti ve kelâmı ile dilediğini doğru yola eriştirir. O, dilediğini ödüllendirir, dilediğini cezalandırır. O halde yönelen ona yönelsin.

Bölüm
Onuncu Risâle'ye Dair

Bu risâle, sihir, muskalar, kehanet, zecr, fal, gaybı bilme, vehim ve şifa için okumanın mahiyeti, diğer tılsımların keyfiyeti, yeryüzü sâkinleri, cinlerin, şeytanların ve ruhânî meleklerin kimler oldukları ve onların fiillerinin bazısının diğerlerini [nasıl] etkile-

dikleri hakkındadır. Bu risâlenin amacı, *Ruhânîler ve Tabiatın Mahiyeti Risâlesi*'nde açıkladığımız konularda zikrettiğimiz ve anlattığımız üzere, bu ve buna benzer fiillerin tamamının, [onları yaptıklarını] iddia eden kimselerden çıktığının doğru olduğunu beyan etmektir. Ancak onlara bu konuda yardım eden ve onları hedeflerine ulaştıran, ruhânî işlere dair bilgileri ve tabiatın sır perdelerini aramalarıdır. Onlardan biri bunlardan herhangi birini yapmayı murat ettiğinde, bir kısmını diğerlerine musallat eder. Böylece bir kısmına diğerleri üzerinde birtakım işler yaptırır. Yine o, onların bir kısmını diğerleriyle karıştırır. Sonuçta birleştirdiği ve karıştırdığı şeyler arasından, şifa, iyilik, fayda, zarar, şifa okuması ve sihir, kehanet yoluyla olacağı olmadan önce haber verme, zecr, fal, afetleri defetme, zararlı maddeleri ortadan kaldırma, ruhânîlerin fiilleriyle irtibatlı olan tılsımlardan seçtikleriyle zararlı hayvanları helak etme, engin denizlerde, uçsuz bucaksız çöllerde ve dağların zirvelerinde yollarını kaybetmiş kimseleri, açık yollara kavuşturmak, onları mamur şehirlere, kasabalara ve kırsal alanlara yönlendirmek için birtakım işaretler oluşturmak gibi kendilerini amaçlarına ulaştıracak şeyler ortaya çıkarırlar. Örneğin onlar bunu yapmak için birtakım yazılı levhalar dikmişler ve İskenderiye fenerini yapmışlar, onu ikinci bir kaide üzerine oturtmuşlardır. Yine basit piramitler ve sahralarda sağlam kubbeler ve suni tepeler inşa etmişlerdir. Yerin altında uzun, geniş, yüksek ve alçak kısımları bulunan gömülü kaplara, saklı sandıklara ve koruma altına alınmış cevherlere tılsım yapmışlar, sahipleri gelinceye kadar gece ve gündüz insanların ve cinlerin ilişmesinden onları koruyacak, güven ve emniyet içerisinde yerlerinde muhafaza edecek [tılsımlı] varlıkları görevlendirmişlerdir. Tüm bu ince meseleler ve üstün durumlar, bu âlemde nüfuz edici, gizli, ruhânî ve değerli fiillerin kuvvetlerinden ortaya çıkar. Bunlar gizli olup görünmez ve algılanamazlar. Onlara ruhânîler denir. Onların fiilleri açık, zatları ise gizlidir. Onlardan bir kısmının fiilleri tabiat, bir kısmının nefis, diğer bir kısmının ise akıl aracılığıyla ortaya çıkar. Akıl ise mahlûkatın en değerli derecesi ve ruhânîlerin en yüksek mertebesidir. Bil ki, ey kardeş –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin. Şanı yüce olan yaratıcı, aklı yarattı, onu öne geçirdi ve nefsi ona tabi kıldı. Yine o, tabiatı şevk ve arzu uyandırıcı, heyûlâyı yapıcı, yokluğu ise yıkıcı yaptı. Akıl, mucidinin ilk yoktan var ettiği şeydir. O, mucidinin devam etmesiyle tamlık ve kemâl üzere devam edip bâki kalır. Onun dışındaki her şey ondandır, [her şeyin varlığı] ondan başlamıştır ve ona döner.

Bölüm

Artık faydalı ve yararlı olan bu kapsamlı risâledeki elli ikinci risâlenin şerhine dair söz burada bitmiştir. Ancak onu, İhvân-ı Safâ'nın birlikte yaşama adabına ilişkin risâlenin şerhiyle tamamlamak istiyoruz. Bu risâlede, onların birbirlerine nasıl yardım edecekleri, bayramlarda, cemiyetlerde, ibâdet edilen ve namaz kılınan mekânlarda ve ilimlerini ve hikmetlerini müzakere ettikleri meclislerde nasıl bir araya gelecekleri gibi konuları ele alacağız. Ey kardeş! Bunların keyfiyetini sana, onların bu mertebelere çıkmaları ve bu siyaset ile işlerini düzene koymaları için öğretiyoruz. Çünkü onların, diğerlerinin sahip olmadıkları bu özel mertebelere çıkmaları ancak bu yolla mümkündür. Bu kapsamlı risâlede ele aldığımız bu konunun açıklaması, senin için yazıp telif

ettiğimiz İhvân-ı Safâ risâlelerinin her konuyu başlığıyla bilmen için hazırladığımız fihristindeki "Birlikte Yaşamanın Keyfiyeti" başlıklı risâlede ele alınmaktadır. Bu risâlede çok değerli konular ve nefis hikmetler vardır. Dolayısıyla bu risâleyi onun bahsi ve açıklamasıyla bitiriyoruz. Âlemlerin Rabbine hamd-ü senalar, onun elçisi Muhammed'e ve onun tüm ailesine salât-ü selâm olsun.

Bölüm

Bil ki, ey kardeş –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin– kuşkusuz sana tavsiye etmemiz, bildirmemiz, tebliğ etmemiz ve bu konuda güven duymamız gereken husus, kardeşlerini, arkadaşlarından senin [davetini] kabul edip icabet edenleri ve inşallah icabet edecek olanları gözetmendir. Bu bakımdan onları her on iki günde bir, bir arada toplayabileceğin bir meclis oluşturman gerekir. Onlar bu günde, kendilerini emniyet ve güven içerisinde hissedecekleri belirli yerlerde ve mekânlarda bir araya gelirler. Onların toplanmaları, Allah'tan sakınma ve onun gözetiminde bulunduklarının şuuru içerisinde olur. Onlar bir arada hazır bulunmalarından önce maddi ve manevi olarak temizlenirler. Güçleri nisbetinde en güzel ziynetlerini takınırlar. Onları gördüğün ve onlarla göz göze geldiğin bir yerde toplandıklarında, onlardan hiçbiri, sana gelişlerini ve seninle buluşmalarını engelleyen bir mazeret bildirmeden oturmazlar. Sen de onların huzuruna, tıpkı küllî nefsin tikel nefiste ortaya çıkması gibi güzel kıyafetlerin ve cübbelerin içinde şıklığın ve heybetinle çık. Çünkü onlar senin için bir evlat, sen de onlar için bir baba gibisin. Onlar senin için beden, sen ise onlar için nefis hükmündesin. Onlar senin için evlere, sen ise onların içinde oturan sâkine benzersin. Çünkü senin hikmetin onlara emânet bırakılmış, rûhun onlar üzerine inmiştir. İster gündüz ister gece olsun, onların huzurundan ayrılışın ise sükûnet ve vakar ile olsun. Onların sana baktığını, seni dinlediklerini ve anladıklarını fark ettiğinde, hikmetinden onları faydalandır, anlayabilecekleri ölçüde onlara öğüt ver. Böylece onların anlayış kapasiteleri artar. Onlara verdiğin öğüt ve vaazlarında, onları bilgi ve irfanla donat. Onları ilim talep etmeye teşvik et. En büyük ilgilerinin, arzu ve isteklerinin çaba ve gayretlerinin, lezzet bakımından en yüksek gaye ve cennet halkının en büyük nimeti olan ilâhiyat meseleleri ve akla dayalı görüş ve fikirleri araştırmak olmasına çalış. Çünkü insanların kemâle ermeleri, his âleminin ötesine geçmeleri, bedenin zulmetinden uzaklaşmaları, tabiatın esaretinden çıkmaları, şehvet bağını koparmaları, heyûlâ denizinden, gelişme ve çürüme girdabından kurtulmaları bu yolla gerçekleşir. Onlara amellerin en iyisini, eylemlerin en değerlisini, kardeşlerini kontrol etmeyi, işlerinde tedbirli olmayı, dünya hayatında din ve dünya siyasetini öğret. Emâneti koruma, ihaneti terk etme ve birbirlerini aziz ve celil olan Allah için sevme konularında kendilerine gerekli ve vacip olan hususları hatırlat. Böylece, birbirleriyle buluşsunlar, birbirlerini hidâyete davet etsinler, birbirlerine muhabbet duysunlar, birbirlerine insaflı olsunlar, Allah yolunda birbirlerine öğüt versinler, birbirlerine hasım olmasınlar, düşmanlık etmesinler ve birbirleriyle ilişkilerini kesmesinler. Onlara peygamberlerin adabını, filozofların sıfatlarını ve müminlerin ahlakını öğret. Bu risâleleri baştan sona teker teker onlara oku. Onları onlara en açık şekilde anlat. Onlardan bir grubu kendine seçinceye kadar buna devam et. Gözlerini

onların üzerinden ayırma. Onları dünya işlerinde, hoşa giden konularda, arzu ve isteklerinde denedikten sonra, kendilerini seçip gayretlerinden memnun olursan, onlara Allah uğruna sevdikleri akrabalarından uzaklaşmayı ve en uzak olan kimselerle bağ kurmayı emret. Bunları yaptıklarında, mallarından Allah için infakta bulunmalarını, infakta bulunduklarında, Allah yolunda canlarını ortaya koyarak cihat etmelerini, bunun için harekete geçtiklerinde, Allah rızası için koşuşturmalarını, bunu yaptıklarında, Allah için vatanlarını terk etmelerini, vatanlarından çıktıklarında, dostlarından ayrılmalarını, çocuklarını yetim ve eşlerini dul bırakmalarını emret. Vatanlarını ve beldelerini terk edip bunların zorluklarına sabrettiklerinde ise, amelinle onları terbiye et. Onlara korunmuş kitapları, saklı sırları ve gizli ilimleri, bu kapsamlı risâledeki ve sana verip emânet ettiğimiz diğer kitaplardaki şerhiyle birlikte oku. Böylece seni kabul eden, sende hayat bulsun. Onlar dört okul, yedi kitap, iki cilt, yirmi beş risâle, elli iki risâle ve kapsamlı risâledir. Onlara bunların hepsini öğret, sırları, haberlerin, rivâyetlerin, irşat örneklerinin ve işaretlerin anlamlarını kavrat. Senden bunları kabul ettiklerinde, eğer onların bunları tasavvur ettiklerini ve zihinlerinde yerleşmiş olduklarını görürsen, onlardan her birini bir dağa koy, sonra onları kendine çağır da koşarak sana gelsinler. Bil ki, kuşkusuz Allah üstün ve hikmetli olandır ve her şeye gücü yetendir. Aynı şekilde senin, sana uygun olanların onlara gerekli, onlara uygun olanların da sana gerekli bulunduğunu fark ettiğinde, onlarla birlikte olman gerekir. Onlara şefkatli bir baba ve yakın bir dost olan doktor gibi ol. Sabırsız, saygısız, bozguncu, huysuz, zorba, kibirli ve zorlaştırıcı olma. Onlardan herhangi birisine takatinin üstünde bir yük yükleme ve gücünün ötesinde bir teklifte bulunma. Kuşkusuz tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah, hiç kimseye gücünün üstünde bir yük yüklemez. Herkesin kazandığı iyilik lehine, yaptığı kötülük ise aleyhinedir. İşte bunlar elli iki risâledir. Bu risâleler, sana emredip buyurduğumuz hususlarda yüklediğimiz bir sorumluluk ve emânettir. O halde bu konuda emânetin gereğini yerine getir ve ihanetten sakın. Onu rehber olman, yol göstermen, körlüğünden kurtarman, Rabbini ve dostlarını tanıtman emredilen kimselerden başkasına verme. Bu konularda ona gücü nisbetinde ve amellerinin gerektirdiği ölçüde ver. Onu denedikten sonra ortaya koyduğu eylemlerinde sebat ederse, onu yükseklere çıkar. Eğer bir ayağı kayarsa, diğer ayağına yaslandır. Eğer iki ayağı da kayarsa, iki mertebeyi de kaybeder. O zaman onu olduğu yerde bırak. Durumuna aldırma. Hatırlattığın şeyleri ona unuttur ki, sana karşı bâtıl düşünceleri ve işlediği kötü amelleri için delil getirmeye kalkışmasın. O şeytana tabi olup zalimlerle arkadaşlık ettiğinde, yüzüne kapını kapat, onunla kendi arana bir [ayrılık] perdesi indir. Bununla birlikte ona sert davranma, aksine yumuşak söz söyle, ona kendisinden ümit kesilenlere verilen öğütten ver. Eğer tövbe edip tekrar [hakka] yönelirse, bu senin aradığın şeydir. Fakat kaçınırsa, bu takdirde elçiye apaçık tebliğden başkası gerekmez. Sen ne kadar istersen iste insanların çoğu inanmazlar. Sen onlar üzerinde bir zorba değilsin. Azap tehdidinden korkan kimseye Kur'an ile öğüt ver. Hatırlat, çünkü hatırlatma müminlere fayda sağlar. Eğer katı kalpli ve kaba sözlü olsaydın, etrafından dağılıp giderlerdi. Müminlerden sana tabi olanlara karşı şefkat kanatlarını ger. Bil ki, ey kardeş! Müminlerden ve Allah'ın sâlih kullarından senin [davetini] kabul eden kimseleri [kötülükten]

sakındır. Onları düzeltmeye kalkıştığında taassup gösterirler ve anlamlarını dikkate almadan ve içeriğine dikkat etmeden anlattıklarından başkasını tercih ederler ise, onlara filozofların kitaplarını bırakmamayı, peygamberlerin yolundan herhangi birisini terk etmemeyi ve hakîkat ilimlerinden herhangi birisine, her ne kadar anlamları uzak, işaretleri kavranılmalarının zorluğundan dolayı gizli olsa da buğz etmemelerini emret. Çünkü kim hakîkat ilimlerinden birisine buğz ederse, onda câhil kalır. Onda câhil kalırsa, ona düşmanlık eder. Onu eğriltmeye ve inkâra kalkışır. Kişi bunu yaptığı takdirde, en özel sıfatlarından birisi olan ve zâtı gereği doğru olan ilme düşmanlık etmiş olur. Hâlbuki bu durum, kişiyi helake ve cehenneme sürükleyen bir aldanma ve ziyana uğrama sebebidir. Dolayısıyla onların, ilimlerden herhangi birisini terk etmemeleri gerekir. Çünkü o, daha önce söylediğimiz gibi nefsin gıdası ve insanın yaratılışından gelen karakteri ve bir özelliğidir. İlim rûhu diriltme fazilet ve kemâle davet etme ve en güzel hallere ulaşma vesilesidir. Yine onların, zatlarının ıslahı ve kendilerini gayelerine ulaştırması açısından en önemli görülen hususlarla meşgul olmaları ve kurtuluş yollarında yürümeleri gerekir. Ayrıca onlar, insanların hepsine merhamet etsinler, kendileri için dua ettiklerinde, tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah'tan, kendilerini doğruya ulaştırdığı gibi halkı da ulaştırmasını istesinler. Çünkü onlar kendileri gibi olduklarında, Allah onlara da lütufta bulunacaktır. Onlardan [cehenneme] uğramayacak hiç kimse yoktur. Allah ise ancak kendisinden sakınanları kurtarır. Zalimleri ise onun içinde diz üstü çökmüş vaziyette bırakır.

Bölüm

Ey kardeş –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin– sana gerekli olan, korunmuş kitaplardan, gizli ilimlerden ve Allah'ın Beyt-i Mâmur'da gizli ve saklı olan kitabından sana aktardığımız hususlarda Allah'tan sakınmandır. Onlara son derece özen göster. Sakın bu tavsiyelerden gafil olma. Onlarla amel etmede ve hak eden kimselere ulaştırmada lütufkâr ol. Asi kardeşe, şefkatli babaya, doğru evlada, yoldaş olan doktora, sana emrettiğimiz ve bir sorumluluk olarak yüklediğimiz hususlarda gerekli çabayı gösterdikten sonra hoşgörülü ol. Gerçekten öğrettiğimiz hususları sana ulaştırdık. Tasvir ettiğimiz noktaları kavramanı sağladık. Kolayına geldiği şekilde onlarla amel et. Sakın 'Allah'a karşı görevlerimde gevşek davrandığım için yazıklar olsun bana diyen' kimsenin durumuna düşme. Eğer alaya alanlardan isen, bil ki, insan için çalışmasının karşılığından başkası yoktur. Onun çaba ve gayretlerinin sonucu görülecektir. Sonra [Allah] onun karşılığını tam olarak ödeyecektir. Kuşkusuz son varış noktası, Rabbinedir. Veren ve kazandıran odur. O, saklı ve en gizli olanı bilendir. Göklerde, yerde, bu ikisinin arasında ve yerin altında var olan her şey onundur. Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd-ü senalar ve efendimiz Muhammed'e ve onun temiz ailesinin hepsine salât-ü selâm olsun.

Risâlelerin Özeti

Giriş[584]

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla...

Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'adır. Efendimiz, peygamberlerin sonuncusu Muhammed'e (as), O'nun uğurlu ve asil ailesine, sözlerinde duran güzel ve sadık dostlarına Salat ve selâm olsun.

Elinizdeki bu Risâle, özetin özeti olan bir risâle veya vefalı dostların ve tertemiz kardeşlerin risâlelerinin bir özetidir. Biz, bu risâlede öncelikle yaşam ve ölümün mahiyetini, oluş ve bozuluşun olan bu dünyada yaşam ve ölümün bulunuş hikmetini, ölüm sonrasının (meâd) gerçekliğinin ne olduğunu açıklamakla işe başlıyoruz. Bu risâleyi yazmaktaki amaç; tekil natık nefislerin bedenlerle (cisim) olan bağlantısının nedenini açıklamak; yanısıra bu nefislerin tekil şahıslarla ölüm vaktine kadar olan ittisalini, sevabın niteliğini ve ölümden önceki yatkınlığın niteliğini açıklamaktır. Bir diğer amacımız ise kurtuluş imkânı varken, kurtuluşun sebebi ortadayken, bedenler (cisimler) mevcut ve kurtuluş araçlarına sahipken; bütün bu imkânları kaçırmadan önce elde etmektir. İşte bu hazırlıkla ölüm istenir; ölüm korkusu ve ölümden kaçmaya çalışmak yok edilir. Nitekim Yüce ve Aziz Allah şöyle buyurur: "De ki ey Yahudiler! İnsanlar içinde sadece kendinizin Allah'ın velileri olduğunu iddia ediyorsanız ve eğer bu iddianızda samimi iseniz ölmeyi temenni edin."[585] Ölümün nefsin alanına girmesi; onun ölümü istemesi, ölüme yaklaşması, kendine ait bedeni ölüme teslim etmesi, bedeni kullanmayı terk etmesi, bedenden doğan acılardan kurtulması, bedene varlık vermeyi sonlandırması ve kendi yolunun sonuna ulaşmasıyla olur. Çünkü nefis için değişmeyen ve yok olmayan sonsuz var olmanın yolu, değişip bozulan cesetten ayrılmaktan geçer ki ceset, bir halden bir başka hale değişmenin, geçişin ve yok oluşun sebebidir. Allah'ın salat u selâmı, Efendimiz Muhammed (as), ailesi ve bütün arkadaşlarının üzerine olsun.

584. Çeviri: Prof. Dr. Ali Durusoy. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.
585. Cum'a, 62/6.

Birinci Fasıl

Ey kardeşim! Allah Teâlâ, seni ve bizi kendi katından olan bir ruh (Kutsî Ruh Cebrail) ile desteklesin. Bil ki rûhun doğumu ve ölümü, nitekim ceninlerin vazedildiği gibi, ancak rûhun organının tam olmasından ve kendi sîretinin hâsıl olmasından sonra olur. Ruh, doğum sayesinde bu geniş yurda ulaştığında ve gözle görülen bu şeyleri müşâhede ettiğinde doğum, ruh için bir mutluluk ve kendi üzerinde bulunan bir bereket olur. Bu geniş yurt ile içinde bulunduğu rahim arasında, ki ruh rahimden ayrılırken üzülür, büyük bir derece ve yüce bir konak/durak vardır. Bu durum, ruh için açık olunca sadece doğumdan sonra dünya yurdunda faydalanacağı sûretin kemâle ermesi için belli bir süre kalmış olduğu rahimde bulunmamış olmayı temenni eder. İşte dünya yurdunda bulunduğu sürece nefsin durumu da böyledir. Dolayısıyla nefsin dünya yurdunda bulunmasından murat, güzel (hasen) fiiller ve sâlih ameller ile fani âlemden ve cismânî mahâlden ayrıldıktan sonra kendisine yarar verecek olan bir sünneti kazanmaktır. Nefis, bu fırsatı kaçırınca; Allah nezdinden geri çevrilenlere dâhil olur; çok kötü bir talepte bulunur ve şöyle der:

"Meselenin ciddiyetini bilmeyenlerden isem Allah canibinde kaçırdıklarıma karşın yazıklar olsun benim halime!"[586]

"Onlar şöyle derdiler: "Bizim şefaatçilerimiz var mı ki bize şefaatçi olsunlar ya da geri gönderilip de yaptığımız amellerden başka ameller yapalım! Şüphesiz onlar kendilerine yazık ettiler ve uydurup durdukları şeyler de onlardan ayrılıp gitti."[587]

"Tıpkı daha öncekilerine yapıldığı gibi kendileriyle arzu ettikleri şeyler arasına set çekilir."[588]

"Senin Rabbinin bazı âyetleri geldiği zaman daha önce inanmamış veya inancına dair bir iyilik kazanmamış bir kimsenin o gün inanması kendisine bir yarar sağlamaz."[589]

Burhân ile doğrudur ki ölüm; hikmet ve rahmettir. Ölümün hikmetine dair Risâlemizdeki açıklamamız ve yorumlarımız, bu konuda yeterlidir. Bunlarla yetin ki inşallah başarılı olursun.

İkinci Fasıl

Ey kardeşim! Allah, seni ve bizi kendinden olan bir ruh ile desteklesin! Bil ki madde (heyûlâ) ve sûretten söz edenler, akıl ile nefsin sûretini ve akıl için nefsin tam olmasını, etkilerini kabul etmesi ve aklın nûruyla aydınlanması için nefsin, aklın maddesi olduğunu demek isterler. Dolayısıyla nefse tamam olma-yetkin olma sûretini veren ve onu kemâl derecesine çıkaran akıldır. Işık ve karanlıktan söz eden ise bu ışıkla akılın ışığını demek ister. Dolayısıyla akıl, asla içinde karanlık bulunmayandır. Nefis ise, doğaya ilgi duyduğu için kendi kendinin yolunu karartır. İşte o zaman doğaya

586. Zümer, 39/56.
587. A'raf, 7/53.
588. Sebe', 34/54.
589. En'am, 6/158.

yönelip akıldan uzaklaşınca çevresini karanlık sarar. Cevher ve arazdan söz eden ise, cevherlerin babası, cevherleri cevherleştiren, unsurların unsuru, unsurları unsurlaştıran olunca bu sözle ancak cevher ve unsuru demek ister. Cevherden meydana gelmesine ve cevhere nispetle cevher cinsinden olan bir arazdır. Nefis, kendinden başkasına nispetle cevherdir. Nefsin dışındakiler, daha aşağıdaki şeylere nispetle cevherdirler. Rûhânî ve cismânîden söz eden ise rûhânî sözü ile aklı demek ister. Zira o kendisinde asla bir karanlık barındırmayan ve asla kendisine bir katılık ilişmeyen salt Kudsî Ruh'tur. Cismânî sözü ile kastettiği ise cisimlerle birleşmesi ve doğaya ilgisi nedeniyle akla nispetle nefistir. Zira nefis, akla yönelmesi bakımından rûhânî; doğaya yönelmesi bakımından ise cismânîdir.

Yayılma ve kasılmadan (bast ve kabz) söz eden kimse, bast sözü ile ancak aklın ışıklarının, faydalarının ve nimetlerinin nefsin üzerine yayılmasını; kabz ile de nefsin akıldan müstefid olduğu şeyi kabzetmesini, aklın aşağısındakilere onu vermesini, aklın nefsi kabzetmesini ve nefsi kuşatmasını anlatmak ister. Şevk ve muhabbetten söz eden ise aklın nefse muhabbetle yönelmesini anlatmaktadır. Zira akıl, nefsin enstrümanı gibidir. Şevk ise nefsin, aklın faydalarını arzulaması, aklın nimetlerini devşirmesidir. Hareket ve sükûnu söyleyen ise hareket ile mübdiinin emri ile şeylerin, kendinden zâhir olması yönünde hareket ettirmesi nedeniyle aklı; sükûn ile de nefsin akıl nedeniyle sâkin olmasını ve itminan bulmasını demek ister.

Varlık ve aklı söyleyen ise şüphe yok ki varlık ile kendisinden başka Tanrı olmayan tek Mâbûd'un cömertliğinin feyzinden olan aklın varlığını demek ister. Öyle ise O, her mevcudun vücudunun sebebidir. Akla nispetle ve aklın kendisinden gelmesi nedeniyle nefis bulunmayınca yokluk ile ancak nefis kastedilir. Zira akıl, nefsin varlığının kökenidir. Zaman ve mekânı söyleyen ise şüphesiz zaman ile aklı demek ister. Zira akıl, zamanların zamanı ve dehirlerin dehridir. Ayrıca zamanın kökeni olan hareket, akıldan başlar. İçinde aklın faydalarının telakki edildiği bir mekân olduğu zaman bu faydaları telakki sırasında o mekândan sayıldığı ve mekânı genişlettiği için mekân ile nefis kastedilir. Böylece nefis, mekânda yer aldığı için mekân ve zaman içinde bulunduğu için zaman olur.

Dünya ve ahireti söyleyen ise şüphe yok ki dünya ile nefsi kast eder. Zira nefis, dünyanın mamur edilmesinin ve dünya âleminin hayat bulmasının sebebidir. Ahiret ile de akıl kastedilir. Zira akıl, hayatın yurdu ve Rahmân'ın karar kıldığı yerdir. Ve akıl, dünya ehlinin kendisinden hareketle ahiret yurduna geri dönecekleri yerdir. Yani ahiret, nefsin akla insirafı ve akla geri dönmesidir.

İllet ve malulden bahseden ise illet ile ancak aklı; malul ile de nefsi kastetmiştir. Zira akıl, nefsin illeti ve nefsin varlığının sebebidir. Mebde' ve meâdte ise aklın mebdei kastedilir. Zira akıl, şeylerin başlangıcının kökeni ve nefsin meadıdır. Varlığa geldiği ve maddesini kabul ettiği zaman nefsin dönecek olduğu yer akıldır.

Zâhir ve bâtını söyleyen ise mevcutlarının beyan edilmesi ve âyetlerinin açıklanması sebebiyle şüphesiz zâhir ile aklı kastetmiştir. Güçlerinin akışlarının gizli olması, güçlerinin duyulur nesnelerin içinde bulunması ve cisimlerinin gizlilikleri doğalarının özellikleri olması nedeniyle bâtın ile kastedilen ise nefistir.

Bu açıklamanın bilimsel kanıtı apaçık ortadadır. Şüphesiz amaç ve gayeler cihetinden hâkimlerin sözleri müttefiktir. Onların ihtilafı ancak dillerinde, sözlerinde ve sözcüklerindedir.

Üçüncü Fasıl

Ey kardeşim; Yüce Allah, seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki ulvi âlemde iki ulvi isim iki latif asıla verilince aşağı âlemde onların izdüşümü olan bir natık ve imam var olur. İşte bu nedenle hâkimler ve âlimler yoğun-seyrek, kuru-yaş, hafif-ağır, canlı-cansız, artık-eksik, büyüyen-büyümeyen, konuşan-suskun, erkek-dişi çiftlerinden duyularla ve özellikle dokunma duyusu ile zâhir ve mevcut olan şeyler hakkında görüş sahibi oldular. Bütün bunlar tekil nefislere ve ay feleğinin altındaki oluş ve bozuluş âleminde bulunan doğal cisimlere işâret eder. Zira doğal cisimlerde natık olanın yeri, en yüce âlemde ve Sidretü'l-müntehâ'da bulunan aklın yeri gibidir. Doğa ise külli aklı akleden külli nefistir. Tekil nefisler ise tekil aklı akledendir. Doğanın cisimlere ait güçleri ise tekil nefisler gibidir.

Nefisler, yüce felekler aracılığıyla külli nefisten gelen feyzi kabul edip kendilerine gönderilen yardımcı meleklerin izinden gidince tekil mertebesinden yükselip bütünün alanına katılır ve Sidretü'l-müntehâ'nın yanında bulunan meleklerin mekânına vâsıl olurlar. Burası öyle bir mekândır ki nazarın yorulmuş ve yıpranmış olarak geri dönmesinden dolayı onun sıfatı idrak edilemez. Gece ve gündüz olarak göklerdeki ve yerdeki âyetlere vâkıf olma konusunda ise şöyle denilir: "Size bahşettiklerimizi arkanızda bırakıp organlarınız elinizden alınıncaya dek cismânî lezzetlere ve tabiî şehvetlere yöneldiniz. Binekleriniz elinizden alındı ve kapkaranlık çöllerde kalakaldınız. Sonra da sizi ilk kez yarattığımız gibi belirlenmiş ve söz verilmiş olan kıyâmet gününde birer birer huzurumuza çıkageldiniz. Sizin yanınızda size şefaat edecek şefaatçiler, size elem veren azabı sizden kaldıracak sâlih fiiller ve temiz ameller de göremiyorum." Tam da bu sırada onlar şöyle diyecekler: "Keşke geri gönderilsek de yapmış olduğumuz amellerden ayrı olan başka ameller yapsaydık." Onlara şöyle denilir: "Size, zikretmek isteyenlerin zikredeceği, ibret almak isteyenlerin ibret alacağı, sâlih amel yapmak isteyenlerin sâlih amel yapacağı, şükretmek isteyenlerin şükredeceği bir ömür vermedik mi?"

Bu sözün kime söylendiğini keşke bilseydim! Bu söz, maddeden soyut olan tekil nefislere mi söyleniyor yoksa çürüyüp giden toprak olan cisimlere mi? Şüphesiz Yüce Allah, akıl sahiplerine; hitabını kabul edip buna cevap verene hitap eder. Şimdi bu burhânın yanlış olduğunu söyleyen nereye gidecek? Bu kimse için çok kötü bir sığınak, elem verici bir akıbetten başka ne vardır? Ey kardeşim! Allah, seni ve bizi bu fitneden kurtarsın. Bulundukları bölgede seni ve bütün kardeşlerimizi şaşırtan bu şaşkınlar ve helak olanlar topluluğuna sakın kulak asma! Şüphesiz Allah, kullarına karşı esirgeyendir. Güç ve kudret ancak azim ve yüce olan Allah iledir.

Dördüncü Fasıl

Ey kardeşim; Allah, hepimizi nezdinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki âlem, nefis ve ruh sahibi büyük bir insandır. Âlem; haydır, âlimdir, Rabbine itaat eder. Âlemin yüce Rabbi, onu tam ve kâmil yaratmıştır. Bütün yaratılmış olanlar, âleme dâhildir. Âlemin dışında hiçbir şey yoktur; âlemin haricinde ne boşluk ne de doluluk vardır. Âlem, bir mekânın içinde de değildir. Bir mekânda bulunma özelliği olan her şeye; kendisine, içinde bulunacağı, kendisinden dolayı kendisine göre, kendisi ile ve kendisinden gelen şeyle varolacağı, kendisine uygun bir mekân verilmiştir. Bütün bunların hepsi bir mekândadır ve zamanların takdir edilmesiyledir. Âlem mekândır. Buradaki her şey, Allah'ın emrettiklerine isyan etmeyen Aziz ve Celil Allah'ın meleklerinin sorumluluğuna verilmiştir. Melekler, emredilenleri yapar ve melekelerin her biri bir felekte yüzerler. Gece ve gündüz, devamlı olarak hiç ara vermeksizin Allah'ı tespih ederler. Nitekim Aziz ve Celil olan Allah Teâlâ, melekleri şöyle anlatıyor: "Hiçbirimiz yoktur ki, belli bir makamı olmasın. Evet, biz sıra sıra duranlarız. Evet, elbette biz tenzih edenleriz."[590].

İnsan, büyük bir insan olan âlemden özetlenmiş küçük bir âlem olduğundan; insanın ne olduğunu, niteliğini, niceliğini, nasıl dirileceğini, hangi anlamda büyük âlemin özeti olduğunu açıklamıştık. Şimdi burada; *Câmiatü'l-câmia Risâlesi*'nin bu faslında ise âlemin ne olduğunu açıklayacağız. Düşünen kimsenin âlemi iç gözüyle görebilmesi için âlemin bir bütün olarak yapısını, âlemin küçük âlem olan insanın sûretine benzer büyük bir insan olduğunu da açıklayacağız. Bu açıklama, âlemin ne olduğunu düşünen için bir ibret olur. Böylece bilir ki Yüce Allah, yarattığını görüp gözetir. Ve yine bilir ki büyük ve küçük âlemdeki her şeyi Allah sayıp dökmüştür; hiçbir şey O'ndan gizli kalmaz. İşte bu âlem kitabı; Yüce Allah'ın, hakkında "ona vâkıf olduklarında, onun okunuşu açıklandığında ve âyetleri iyice düşünüldüğünde" dediği kitaptır. "Ve defter ortaya konacak, o anda suçluların onda yazılı olanlardan korktuklarını göreceksin. Ve eyvah bize, bu nasıl deftermiş ki, küçük büyük hiçbir şey bırakmadan her şeyi yazmış derler. Yaptıkları her şeyi ortaya konmuş bulurlar."[591]

Bu kitap, içinde şeylerin sûretlerini barındıran korunmuş levhadır; çizilmiş kitaptır. Güzelce okuyup âyetlerini düşünen, alametlerine vâkıf olan için açılmış sayfalardır. Bu kitap, Aziz ve Celil olan Allah Teâlâ'nın izniyle kovulmuş İblis'in içindeki bilgilere ulaşmasını önlemek için yükseltilmiş bir gök yüzü ve dopdolu doldurulmuş bir denizdir. "İşte bunlar, Allah'ın yaratmasıdır. Öyleyse onun duşunda başkalarının ne yarattığını bana gösterin."[592].

İşte bu sûrete göre âleme sûret verilmiştir. Ve işte bu kişi Külli Nefis ve akıl ile özdeşleşen kişidir. Yüce ve Aşkın olan Allah'ın emri; bu ikisini, kendisinden daha bütün olanın iradesine yönelik olarak üstün kudretin kendi altındakini kuşatması gibi, kuşatmıştır. Öyle ise destek ışıklarıyla aydınlanmış ve Allah'a saygıyı kabul eden akıl ve Külli Nefis, Allah'ın buyurması ve yasaklamasıyla birlikte Allah'tan sadır olan, Allah'ın cûdunu ve feyzini kabul eden bir sûrettir. Yedi felek, büyük insan olan âlemin

590. Saffât, 37/164-166.
591. Kehf, 18/49.
592. Lokman, 31/11.

kalbi, yedi yıldız cevherleri, on iki burç duyuları, içine sirâyet eden nefsâni ruhu ve nefisleri, âlemden meydana gelenlerin cinsleri, çeşitli şekiller âlemin cisminin tuhaflıkları ve kavuşmanın incelikleridir. Oluş ve bozuluş ise âlemin tutan ve bırakan/kasan ve gevşeyen iki elidir. Güneş ve Ay, âlemin iki gözü ve parıldayan iki zatıdır. Merkezi ve doğa ise âlemin iki ayağıdır. Aziz ve Celil olan Allah'ın emri, âlemin heryerini kuşatmıştır. Âlem, kudret feleğinde yüzendir ve meşiyetin örtüsüdür. Âlemi koruyup gözetir. Allah Teâlâ, âlemi takdir ve tedbiriyle kuşatmıştır. Âlem için Allah'a hiçbir şey yar ve yardımcı olamaz. O'nun âlemi yaratmak için görüş alış verişine ve hiç kimseye danışmaya ihtiyacı yoktur. Allah; yüce, aşkın ve en büyük olandır. İşte bu söz, âlemin büyük bir insan olduğuna, insanın âlemin bütününden çıkarılıp özetlenmiş küçük bir âlem olduğuna, maddesini âlemden aldığına, âlemin kendisine verdiğini kabul eder olduğuna delalet etmektedir. "Şüphesiz İnsan Küçük Bir âlemdir" adlı risâlemizde insanın cevherleri ve ceset yapısının büyük âlemde bulunan varlıkların hepsine üstün ve aşağı olan temel cisimlerle örtüştüğünü açıklamıştık. Öyle ise bu fasıldaki yani "Âlem Büyük İnsandır" faslındaki amacımız; en genel cinsten başlayarak varlıkların cins, tür ve şahıslarının bilgisini vermektir. Tıpkı şubeleri, şubelerinin karınları, karınlarının uylukları, uyluklarının dalları, dallarının aşiretleri ve akrabaları olan bir kabileyi bilmek gibidir. Ve tıpkı pek çok farzları ve bu farzlara ait değişik sünnetleri, birbirinden başka olan hadleri ve muayyen hükümleri içeren ve bütün bunları bir araya toplayan tek bir şeriatı ve tek bir dini bilmek gibi.

Beşinci Fasıl

Ey kardeşim! Allah, seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki kendisinden fışkıran bütün güçleriyle birlikte nefis tek bir cevher ve melekî bir sûrettir. O, güçleri ve cevheriyle yardım alandır. Öyle ise o, yeryüzü cisimlerinden ayrılan ve doğal arzulardan uzaklaşabilen bir şeydir. Bu şundandır; Tıpkı kendisinden dört dal fışkıran ağaç gibi nefsin de dört dalı vardır. Bunlar; akleden, temyiz eden, konuşup anlatan, büyüyen ve canlı olandır. Bunlar bilkuvve idrak edici ve doğal olarak hep etkin olan dallardır. Bu nefsin yedi kuvveti vardır: Âkile, hâfıza, zâkire, mütehayyile, müfekkire, nâtıka ve allâmedir. Nefisten on iki tane (feleğe) ve yedi yıldıza kadar uzanan yedi nefsânî madde fışkırır ve bunlardan doğaya dört madde sirâyet eder. Ve ondan doğan ve onun aletlerinden bir alet gibi olan her madde Ay feleğine oluş-bozuluş âlemine ulaşana kadar düşer. Ay feleğinde bu maddelerin birbiriyle birleşmesiyle bir kısmı madenler, bir kısmı bitkiler, bir kısmı canlılar, bir kısmı da insanlar olan (cisimler) ortaya çıkar. Ve nefis bu sûreti ile önce bir hikmetle ve sağlam bir sanatla yapılmış olan cismin sûretine benzer. Bu cisme sığınılsın ve ona ulaşılsın diye canlıların cisimlerinin hepsinin durumu böyledir. Eksik ve fazla canlının cisimleri, insanî sûret örneğine göre yaratılmışlardır. Fakat onlar, yapıları ters çevrilmiş olan aşağıların aşağısına atılmış olanlardır. Çünkü o cisimler, ağır bir doğaya veya karanlık ve kötü bir karışıma sahiptir. İşte bu yüzden onlar, ters yöne döndürülmüşlerdir. Bunların bir kısmı kötü, aşağılık ve eksik nefislerdir. Bir kısmı sağır, dilsiz ve kördür. İçinde bulunan nefsânî kuvvetler ve ruhânî hareketlerin hepsiyle birlikte bu yaratış/sanat nefs âlemidir. O, tek bir nefis ve tek bir insandır.

Akıl ise bu insanın ruhu, insanı yöneten ve kuşatandır. Aynı şekilde akıl da bütünüyle erdemli ve saydam olan tek bir cevherdir. Akılda ne bir karşıtlık, ne bir başkalık, ne bir bozuluş, ne bir çöküş, ne bir düşüş, ne bir yok oluş, ne de nefislerin bedenlerle birleşmesi gibi bir birleşme bulunur. Zira aklın birleşmesi, ancak temiz doğalarla birleşmiş olan nefislerin cevherleriyle olur. Aklın nefisleri aydınlatması, nefislerin arınmış yerlerinin aydınlanmasına göre olur. İşte o zaman aklın ışıkları, nefiste zâhir olur. Aklın hareketleri, yüce cevherleri, erdemli bölümleri ve en son yetkinlikleri nefsin üzerine yayılır. Her bir insanın kendi ruhu, onun bekâsının ve devamının sebebidir; bu Aziz ve Celil olan Allah'ın emridir. Feyzi, kesintisiz olarak akıl ile birliktedir. Akıl tümüyle tertemizdir. Emir, akılla birleşmiştir. Emirle akıl arasında hiçbir ayrılık bulunmaz. Ruhun cesetten ayrılması gibi asla birbirinden ayrılmazlar ve seyreğin yoğun olana karşıt olması gibi bir karşıtlık da aralarında bulunmaz. Aksine maddeyi, cismi, doğayı tavsif eden bir sıfatla tanınmaktan da büsbütün yücedir. Öyle ise yalnızca tek bir sıfatla nitelenen hiçbir mevcûd yoktur. Ve her mevcuda cömertlik bahşeden, her mevcudun varlığının sebebi olan hiçbir kimse yoktur. Çünkü cömertliği kabul etmek, sebeplerin sebebidir.

Ey kardeşim! Bu değerli bilimi iyi bil ve bu konuda iyi düşün. Şüphesiz hidâyetler, talipleri için beyan edilmiş, salikleri için hidâyetin yolu açıklanmıştır. Allah, dilediğine doğru yolu gösterir.

Altıncı Fasıl

Ey kardeşim; Allah, seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin! Bilki âlemin tümü ve âlemin içindekiler, Allah Sübhânehû ve Teâlâ'nın emrine dâhil olup O'nun emrinin dışında değildir ve emrinden kaçamaz. Âlem, Allah'ın kabzasında ve iradesi altındadır. Âlemde Yaratıcı'ya en yakın olanı akıldır. Akıl, en büyük bir örtü, en büyük kapı gibidir. Akıl ile Allah'ın birliğine ulaşılır, Allah'a nazar edilir. Allah'ın önünde akıl ile durulur. Zira akıl sebeplerin ilkidir. Aşağı âlemde de aklın bir benzeri vardır. zira Yüce ve Aşkın Yaratıcı'nın dışındaki her şey ikli çifttir. Doğmamış ve doğurmamış olan Yüce Tanrı ise Bir, Tek ve Samed olarak bilinsin diye (alemdeki her şey çifttir). Oysa akıl, aşağı âlemin yüzü (vechi) ve yöneticisidir. Ve aşağı âlemdekiler aralarında ayrılığa düştükleri konularda yargıda bulunan akıldır. Sonra da en büyük ikinci kul olan Külli Nefis gelir ve daha sonra da gökleri ve yeri içine alan ve kuşatıcı kürsü olan mükerrem melekler gelir. Bunların birer örneği ve benzeri, aşağı âlemde de vardır. Bu da Külli Nefs'in semavi feleklerin cevherlerini kuşatması gibi doğal cisimlerin unsurlarının hepsini kuşatan tekil nefistir. En sonda da ilk madde (heyûlâ) gelir ki bu da felek cisimlerinin zatıdır. İlk maddenin aşağı âlemdeki benzeri temel cisimlerin (toprak, su, ateş ve hava) zatı olan maddedir.

Sonra hak etmiş olduğu sûretleri alan felekler âleminin kesinleşmiş sûreti gelir. Bu nefsânî sûretler kendilerine, uygun dizilmiştir. Felekler âleminin nefsânî sûreti, kendi ışıklarıyla görüp gözeterek temel cisimleri aydınlatır, onlara ışık feyzeder. Bu cisimlerin hiçbiri, onların ışığından gizli kalmaz. Felekler âleminin nefsânî sûretinin aşağı âlemdeki benzeri, doğal cisimlerin ve duyusal şahısların kemâli olan cismânî sûrettir. Sonra içindekilerin hepsiyle birlikte mutlak cisim gelir. Bu mutlak cisim, bütün felekleri içindekilerle

birlikte kuşatan ve en yüksek âlemden bulunan kuşatıcı felektir. Aynı şekilde dünyanın merkezine kendi üzerindekilerinin hepsini kuşatır. Öyle ise bütün şeyler, birbirleriyle bağlantılıdır ve emri bütün her şeyi kuşatmıştır; şeylerin sıfatları Allah'tan gizli ve gaip kalamaz. Allah, kuşatıcı olanın görüp gözetmesi gibi her şeyi görüp gözetir.

İşte bu açıklamalar, yazılanı okumanın marifetidir ve Allah'ın yükselttiği göğe ve ortaya koyduğu yere bakmaktadır. Ve bu, İblis'e ve avanesine yasaklanan bilgi denizidir; İblis ve yandaşları bu denize asla ulaşamazlar. Dolayısıyla bu ilme vâsıl olan ve ona kadar olanın onu bütünüyle koruması/kuşatması haramdır. Zira bu ilim ile hem talep edilir hem de bu ilimle sorumlu tutulur. "Herkesin yaptığı iyiliği ve kötülüğü karşısında hazır bulacağı günde kişi, yaptığı kötülükle kendisi arasında uzun bir süre bulunmasını isteyecektir! Allah sizi kendisinden sakındırır. Allah kullara sevecendir."[593].

Yedinci Fasıl

Ey kardeşim! Allah, seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin. Bil ki hikmetin bir bölümü var ki onu *Câmiatü'l-Câmia Risâlesi*'nde anlatmaktan ve onun hakkındaki sözü yinelemekten müstağni kalınmaz. Zira hikmetin bu kısmı, şeylerin ne ile olduğunun ve ne olduğunun bilgisini gösteren bir sözdür. Bütün risâleler bitince ihtiyaç duyulanı yerine getirsin ve onların yerini alsın diye bunu böyle yaptık. Bil ki Allah Sübhânehû ve Teâlâ, akıl aracılığıyla Külli Nefis'ten varlığı kabzederse tek bir anda âlem bütünüyle ortadan kalkardı; âlemin bütün bölümleri yok olur ve âlemin düzeni bozulurdu. Nitekim hâkimlerin dediği gibi; hâkimler, Külli Cisim kâimdir derler bu sözle âlemin bütününü, muharrik olan Külli Nefsi, Külli aklı kast ederler. Hâkimler, ilahi kuvvetle de bütün cisimlere sirâyet edip onlara hareket veren, onları kuşatan, onlar için onlardan ve onlarla fiillerini izhar eden Külli Nefsi destekleyen, müeyyid olan ilahi kuvveti kastederler. Filozoflar (hâkimler) madde dediklerinde eni, boyu ve derinliği olan cevheri kastetmişlerdir ki bu da mutlak cisimdir. Basit cisim dediklerinde ise bununla ancak felekleri, yıldızları, ateş, hava, su ve topraktan ibaret olan dört temel cismi kastederler. Basit nefisler ile de bu cisimlere sirâyet edip yöneten ve cisimlere hareket veren Külli Nefsin kuvvetlerini kastetmişlerdir.

Filozoflar, kitaplarında ve risâlelerinde bu kuvvetlere ruhânî melekler adını da verirler. Filozoflar, meydana gelmiş (müvelled) cisimler dediklerinde ise canlı, bitki ve maden türlerini ifade etmek istemişlerdir. Hayvânî, nebâtî ve mâdenî nefisler ile de meydana gelmiş [müvelled] cisimlere sirâyet edip cisimleri yöneten, cisimlere hareket veren, cisimlerde fiiller, yararlar ve özellikler meydana getiren basit nefislerin güçlerini ifade etmek isterler. Tekil cisimler dediklerinde ise hayvanî, bitki ve madenlerin şahısları ile bunlardan başka insanların elleriyle yaptıkları yapay cisimleri kastetmişlerdir. Müteharrik nefisler sözü ile de tekil cisimlere sirâyet eden, onları hareket ettirip yöneten, Ay feleğinin altında mevcut olan tek tek şahıslardan fiiller meydana getiren hayvânî, nebâtî ve mâdenî nefsin kuvvetlerini ifade etmek istemişlerdir.

İşte böylece beyan ve burhânla zâhir olmuştur ki bir bütün olarak âlem; Yaratıcısına itaat eden ve Yaratıcısının birliğine ve tekliğine şâhid olan tek bir insan gibidir.

593. Âl-i İmrân, 3/30.

Sekizinci Fasıl

Ey kardeşim; Allah, seni ve bizi nezdinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki filozoflar, cüzi nefisler sözü ile ancak Külli Nefisten aşağı âlemin merkezine yayılan, tabiat âlemine sevk edilen, takdis ve tespihten dolayı nûrlar mahallinde kendilerine yorgunluk ilişip aklî âlemden gelen feyzleri kabul etmede farklı olan kuvvetleri kastetmişlerdir. Dolayısıyla cüzi nefisler, âlemin merkezine düşmüşler; cisimsel deliller ve tabi şahıslar ile itaatin zorluğu ve ibâdet yükümlülüğü ile sorumlu tutulmuşlardır. Zira bu cüzi nefisler, sevap işleyip hatalarına tövbe ederlerse ve de yanlışlarından vazgeçerlerse nûrlar âlemine geri döneceklerdir. İşte bu yüzden bütün varlık (küll) onlara yönelir ve onlar ile ünsiyet-dostluk kurar. Şüphe yok ki onlara uyarıcılar ve elçiler gönderilir. Elçilere ve uyarıcılara da mukarreb melekler yardımcı olurlar. Bu cüzi nefisler sevap işler ve tövbe ederlerse ruha, reyhana, Rıdvan cennetine ve kendilerine gazap etmeyecek olan Rabbe dönerler. Cüzi nefisler isyan eder ve itaat etmekten kaçınırlarsa; büyüklük taslayıp uyarıcılar ve elçiler ile ters düşerlerse; kendilerine hatırlatılanları dikkate almazlar ve basiretleri açılıp göremezler; hayret ve şaşkınlığa düşerler. Böyle kimseler, dağın zirvesinden aşağı doğru düşen sel gibi (kaynaklarından) kopup giderler ve en aşağıdaki karanlıklar içinde kalırlar. Bunların nesilleri de kesilir. Sonra bu kimseler bir araya gelmek ve dost olmak isterler ama bunların toplantılarını dağılmaları izler. Sonra bir de bakmışsın belirlenmiş vakit, kesinleşmiş süre yaklaşmış ve bilinen zaman gelip çatmış; (her şey) tamamlanmış, bulutların gölgesinde Rabbin gelmiş, şerefli melekler hazırlanmış ve Rabb yargılamak için ortaya çıkmış, denetçiler huzura gelmiş ve tartılar ortaya konmuş olur. Sonra da cennet ve cehennem arasına herkesin gelip geçmesi için *sırat* kurulmuş olup şâhidler suçlular aleyhine şâhidlik yapsın diye çağrılır. Bu çağrı üzerine onların aleyhine kulakları, gözleri ve derileri şâhidlik eder. Zira Allah, onların ağızlarını açılmamak üzere mühürler ve yaptıkları işleri ve amelleri derileri anlatır. O gün "Rabb'inin birtakım delilleri bıraktığı gün, bir kimse daha önce inanmamışsa veya inancıyla bir iyilik kazanmamışsa, inanması ona bir yarar sağlamaz."[594]

İşte bu gün, kendisinden yayılan ve uzaklaşan güçlerinin kendisine geri verilmesi, yakınlaştırılıp arzedilmesi için Külli Nefsin ortaya çıkmasının vaadedildiği gündür. İşte bu günde Külli Nefis, tıpkı ordularını yayan ve yardımcılarını ülkesinin her tarafına dağıtan, onlara yönetme görevi veren, onlara emir veren, onlara bazı yasaklar ve kurallar koyan, onlara elçilerini yardımcılarını ve hassalarını gönderen bir melik gibidir. Onların bir kısmı melikin elçilerini kabul eder. Bir kısmı ise emirlere itaat etmeyip muhalefet eder. Bir kısmı ise gönderilen elçileri öldürür veya elçiye karşı büyüklük taslarlar. Melikin görevlendirdiklerinin vazifesi sona erince ülkesinin ve devletinin her bölgesinde onları toplayıp bir araya getirir. Sonra onları hesaba çeker ve gerekenleri cezalandırmak için onları huzuruna alır. Sonunda elçilerine itaat edeni, emirlerini kabul edeni, onlara sığınanları ve tövbe edeni mükâfatlandırır. Onlara nimetler ihsan eder ve ikramda bulunur. Onları kendi yanına alır, türlü nimetlere boğar ve rahmetiyle onlara sahip çıkar. Emirlerine karşı gelip yasaklarına da riâyet etmeyenleri, günahlarına gömülüp gidenleri ve elçilere karşı gelenleri, seçkin dostlarını öldürenleri azaba layık görür. Bunları belada sürekli kılar. Nitekim melikin raiyyesine, ordularına ve vatandaşlarına yönelik fiilinin, Yüce Allah'ın desteklemesi ile olması gibi aynı şekilde, kıyâmet günü külli emri

594. En'am, 6/158.

ile yetkili kılar ve destekler. Nitekim, şöyle buyrulmuştur: "Ruh'un ve meleklerin saf saf olup durdukları gün, Rahman'ın izni olmadan hiç kimse konuşamayacak. Gerçekten de O, gerçeği söyledi."[595]

Yargılayan yargıç, Yüce Allah'tır. Melekler de nefislerin yapıp ettiklerine şâhidlik ederler ve nefislerin tüm yaptıklarını kitaplara yazarlar. Nitekim tenzih etmek ve yüceltmek, beşer başkanları ve melikleri için de mümkündür. Zira onların emirleri ve yasakları, istedikleri sürece, halkları için geçerlidir; yürürlüktedir. Halkı hesaba çekmek de meliklerin yardımcılarının, özel görevlilerinin, hassalarının ve yakınlarının görevidir. Ve onların, yöneticilerinin emriyle yaptıkları şey, yöneticilere nispet edilir. İşte bu yüzden kendi eliyle değil de kendi emriyle öldürdüğü zaman "yöneten falan kişiyi öldürdü" denilir.

İşte bu nedenle Aziz ve Celil olan Allah, Resulü (s.a.v.) için; "Ve attığında da aslında sen atmadın. Ama Allah attı."[596] buyurmuştur. İşte o gün her şey, bu örneğe göre cereyan edecektir.

Dokuzuncu Fasıl

Ey kardeşim; Allah, seni ve bizi nezdinden olan bir ruh ile desteklesin! Bil ki dünyadaki şeylerin ve dünyada cereyan eden ameller ve fiillerin hepsi, ancak kıyâmet gününde olacak olan şeylere bir takım işâretler ve eserlerdir. Nitekim insanların alım-satımlarında, alıp-vermelerinde, dünya yaşamıyla ilgili çekip çevirdiği işlerin hepsinde kendilerinin ölçü-tartı, hesap-kitap, ay-yıl; ticaretlerinde ise kazanç ve kaybın olması gerekir. Yine insanların kazançtan elde ettikleri nimetlerin ve iyi yaşantıların yanı sıra helakin, ürünsüzlüğün, malın azalmasının ve ziyanın da olması gerekiyor. Sonra insanların içinde toplayıp bir araya geldiği her bir medinenin sınırlarının ve imarlarının olması, ihtilafa düştükleri konularda başvuracakları kadılar ve hâkimler olması da gerekir. Çünkü bu kimseler, hakları ortaya koyup savunurlar ve hakları ispat ettikten sonra da hak sahibinin lehine hüküm verirler. Ve orada adil yargılamanın, şâhidliğin ve kitapların (yasaların) bulunması gerekir. Bundan sonra da hak eden aleyhine hüküm verilmesi, onun gasp ettiği şeyin geri alınması; hapse koyulması, aşağılamak ve azapla zulmettiği kişinin zulmünden kurtarılması gerekir. Çünkü bütün ülkelerdeki ve şehirlerdeki şâhidler ve yargıçlar ancak Allah nezdindeki tek bir elçinin getirmiş olduğu tek bir din ve tek bir şeriatin hükmüyle hüküm verirler. Allah Teâlâ'nın âlemi bir araya topladığı, şâhidleri hazır edip tartıları ortaya koyduğu cezanın yerine getirilmesi ve hükmün verilmesi esnasında tartılması için amelleriyle nefisleri ortaya çıkardığı gün insanların durumu da böyle olacaktır. Nitekim insanlar arasında yargılamanın yapılması, işlerini bitirmesi, haklarını geri kazanması, mazlumların haklarını zâlimlerden alması, gasp edilen hakların geri alınması ve hak edene hakkın verilmesi için haftanın yedi gününden birinin seçilmesi nasıl ki dünyadaki yargılamanın da usul ve şartlarındansa; her 7.000 senede de insanların durumu böyle olur. Bu 7.000 sene,

595. Nebe, 78/38.
596. Enfal, 8/17. (Okları, taşları)

Külli Nefsin cüzi nefisleri hesaba çekip Tanrı'ya arz etmesi için ortaya konulmuş yedi gün gibidir. Aziz ve Celil olan Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "Ve yeryüzü Rabb'inin ışığıyla aydınlanacak, o zaman, amel defteri ortaya konacak ve peygamberler ve tanıklar getirilecek ve aralarında adaletle karar verilecek ve onlara hiç haksızlık yapılmayacak. Ve her kişiye, yaptığının karşılığı eksiksiz ödenecek. Zaten Allah, onların yaptıklarını, en iyi bilendir."[597] Yüce ve Sübhan olan Allah Teâlâ, yine şöyle buyuruyor: "Diriliş günü, adil teraziler koyacağız. Hiç kimse hiçbir haksızlığa uğratılmayacak. Hardal tanesi kadar bile olsa onu getirteceğiz ve hesap gören olarak biz, yeteriz!"[598]

Nebi'nin (s.a.v.) ise şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Dünyanın ömrü, 7.000 senedir. Ben son 1.000 sene içinde gönderildim"[599] Ve yine dedi ki: "Benden sonra nebi yoktur"[600]. Yine buyurdular ki: "Bu ümmetim hayatının geri kalan kısmının sonunda kıyâmet kopacaktır."[601]

Onuncu Fasıl

Ey kardeşim; Allah, hepimizi nezdinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki bu, çok değerli ve önemli bir fasıldır. Filozofların ve önceki âlimlerin hiçbiri, bu konuda söz söylememişler veya yazdıkları kitaplarda bu konuda çok gizli bir imada bulunmuşlardır. Onlar, bu konuları, çocuklarından ve öğrencilerinden güvendikleri kimselere ulaştırmışlar ve sözlü olarak bu konuları aktarmışlardır. Bunun sebebi, azgın ve muhalif kimselerin bu konuyu kullanarak başarı elde etmeleri korkusudur. Kitaplarında işâret ettikleri ve dayandıkları ilkeleri taşımayan şeylerin bir kısmını imkân ölçüsünde sadece bu risâlede açıklamak istiyoruz. Fakat biz, bu *Câmiatü'l-câmia Risâlesi*'nin bir şartı olarak açıklandığı üzere bu açıklama ve kanıtlamayı bilimsel olarak yapmak ve isminin erdemi ile konumunun kemâline uygun düşecek şekilde bu risâlede bütün amaçları özetlemek istiyoruz ki dine basiret ve Allah Teâlâ'ya hüsnü zan ve yakin ile vâsıl olana faydalı olsun. Yüce Allah, dilediğini doğru yola iletir.

On Birinci Fasıl

Ey kardeşim; Allah, hepimizi nezdinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki Aziz ve Celil olan Allah Teâlâ'nın; "Rabbinizin, Âdem'in çocukları ile yaptığı sözleşmeyi düşünün! Rabbin, onların bellerinden zürriyetlerini almış ve onların kendileri hakkında şâhidliklerini isteyerek; "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye sormuş; onlar da; ""Elbette" diye ikrar etmişlerdir. Kıyâmet günü; "Bizim bundan haberimiz yoktu" yada "Ne yapalım! Daha önce babalarımız Allah'a şirk koşmuşlardı. Biz de onların peşinden gelen bir nesil idik. Yanlış yapanların yaptıkları yüzünden, biz yok mu edeceksin, diyecektiniz."[602] buyruğunun anlamı şudur: Bu konuşma, sözleşme günü yapılan bir konuşmadır. Bu sözleşme günü; ilk sunum günüdür. Buradaki gün (yevm)

597. Zümer, 39/69-70.
598. Enbiya, 21/47.
599. Deylemî, 1/693.
600. Buhari, 3196.
601. Ahmed b. Hanbel, Müsned.
602. A'râf, 7/172-173.

benzetme ve örnek verme anlamında dünya günlerinden bir gün gibidir. Oysa gerçekte durum böyle değildir. Fakat bu gün, kendine özgü özelliği ile zaman hareketinin dışına çıkar ve Külli Nefsin hareketine dâhil olur. Ve zaman feleğinin hareketiyle kâim olunca böyle bir zamanın günleri, güneşin doğup batmasıyla bilinir olur. Böyle bir zaman, tıpkı sorumlulukla ilgili emirlerin, örneklerin ve yasaların anlatılması gibidir. Oysa bunlar, Külli Nefsin hareketi içinde mevcut değildir. Zira bu vakit içinde güneş mevcut değildir ve ona gerek de yoktur. Nitekim Aziz ve Celil olan Allah; "Orada ne güneş sıcağı görürler ne de dondurucu soğuklara uğrarlar."[603] buyurmuştur. Güneşin varlığı yükselince zaman da yükselir. Güneşin yükselmesi, geceyi, gündüzü, günlerin müddetini, ayları ve seneleri belirler ve bunları birbirinden ayırır. Âlemin tümü, Külli Nefsin aydınlatmasından dolayı cüzi olmayan Külli bir nûr olur. Ve bu Külli nûrun zuhuru, oluş ve bozuluş âlemindeki güneşin zuhuru gibi olur. Ve yine Aziz ve Celil olan Allah'ın emriyle kıyâmet gününde Külli Nefsin ortaya çıkması ve tecelli etmesi, güneşin dünya günlerinde âlem için tecelli etmesi gibidir. Nitekim bu dünyada âlemin bütünüyle hayatı, saadeti, helaki ve azabı, güneş nedeniyledir. Çünkü güneş altından daimi kalanın cismi güneşte yanar ve kanı kurur. Ve yine şeylerin salahı da güneş iledir. Aynı şekilde kıyâmet gününde Külli Nefis, cüzi nefislerin hesabını sormakla görevlendirilir. Ve Külli Nefis eliyle cennetliklere nimetler; cehennemliklere azap verilir. Yüce ve Sübhan olan Allah Teâlâ, der ki "Gün gelecek Allah Teâlâ, peygamberleri bir araya toplayıp "Sizin tebliğleriniz, ümmetleriniz tarafından nasıl karşılandı? Onlardan nasıl bir cevap aldınız?" diye sual buyurur. Onlar da; "Sen, her şeyi hakkıyla bilirsin. Senin yanında bize söz söylemek düşmez. Biz bir şey bilmeyiz. Zira gaybı sadece sen bilirsin" diye cevap vereceklerdir."[604] Ve der ki: "Diyecek ki, ' Yeryüzünde, yıl sayısı olarak ne kadar kaldınız?' Onlar, 'bir gün veya günün bir kısmı kadar kaldık. Hesaplayıcılara sor' diyecekler."[605]

On İkinci Fasıl

Ey Kardeşim! Allah, seni ve bizi kendi nezdinden bir ruh ile desteklesin. Bil ki insanların çoğu kıyâmet günü tartıların ve tartılanların hazır olacağını duydukları zaman zannettiler ki o gün ameller, cisimleşecekleri bir şeye dönüşerek tartılacaklar ve önlerindeki her şey tartılan şeyler olacak; bu tartılan şeyler bazen artıp bazen de azalacak, bazen kötülükler iyiliklerden fazla gelecek bazen de iyilikler kötülüklerden fazla gelecek. Yine bunların zannına göre benzeyen şeylerde de durum böyle olacaktır. Nitekim insanlar dünya işlerinde altının gümüşün ve yenilen içilen şeylerin tartıldığını müşahede etmektedirler. Bundan dolayı çocukların, kadınların, aptal, deli, arif ve basiretli insanlara ve elçilere uymaya muhalefet eden erkekler gibi aklı olmayanların tahayyülleri de böyledir. Nitekim Yüce olan, böyle kimseleri şöyle haber vermektedir: "Duyduğunu veya anladıklarını mı sanırsın? Onlar, ancak yaratıklar gibidir, hatta yolca daha da şaşkındırlar."[606]

603. İnsan, 76/13.
604. Mâide, 5/109.
605. Müminun, 23/112-113.
606. Furkan, 25/44.

Yüce olan en doğru sözü söyleyendir. Sadık nebilerin ve Raşit halifelerin kitaplarındaki sırlara vâkıf olan, ilim ve hikmet sahipleri ise, kıyâmet günü kulların iyi ve kötü amellerinin tartılması için getirilen tartıların yalnızca amellerin sahiplerine görüneceği ölçüde saydam ve saf nefsânî sünnetler olduklarını bilirler. Böylece amel sahibi, ameline bu sûret içinden nazar eder. Amel iyi ise amel sahibi de iyi, amel kötü ise amel sahibi de kötü olur. Ve kötü kişinin amellerinin sûreti, kitapları kendilerine arkadan verilenlerin okuduğu kitaplardır. Der ki: "Ve amel defteri sol eline verilen kimse ise şöyle diyecek: Yazık bana! Amel defterim keşke bana verilmeseydi, hesabımın ne olduğunu da bilmeseydim!.. Ne yazık! Ölüm keşke her şeyin sonu olsaydı!"[607] Yani keşke ölümle onun varlığı son bulsaydı da ölümden sonra onu elem verici bir hayata götüren varlığı olmasaydı.

Yine Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "Amel defteri sağ eline verilen kimsenin hesabı kolayca görülür ve ailesine sevinçle döner."[608] Yani bu kimsenin ailesine dönmesi, bildiği ve alıştığı cennete rücu etmesi, ikramla sevinçle ve kıyâmet ehlinden selametle kurtulmuş olmasıyla olur. Ey kardeş! Bu kitaplar, Âdemoğullarının amellerini yazan hafız, kerim ve iyi meleklerin elleriyle yazdığı kitaplardır. Kıyâmet günü tartıcılar, bu meleklerdir. Bunların bir kısmı, simalarından dünya ehlinin tanıdığı "araf ashabı"dır. Onlar da dünya ehlini, dünyada iken kendilerine itaat etmediklerini ve kendilerine karşı büyüklendiklerini bilirler. Büyüklenenlerin sözü şudur: "Dediler ki "Siz de bizim gibi birer insansınız ve Rahman, hiçbir şey indirmemiştir. Siz sadece yalan söylüyorsunuz."[609] Bunlara "araf ashabı" denildi. Çünkü bunlar marifet ehlidir. Bunların makamlarını idrak edip bunlara güzellikle itaat edenlere müjdeler olsun. Böyleleri mutluluğu kazanır ve selameti elde eder. Bunlar kendi dostlarına ve taraftarlarına ve dünyadaki ailesine şefaatçidirler. İnkâr edenler için ise asla şefaat yoktur. Çünkü onlar kendilerini Tanrılar yerine koydular ve kendilerini Allah'ın verdiği yetkiler ile yetkilendirdiler. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "Onlar "Sakın Tanrılarınızdan vazgeçmeyin! Ved, suva, yeğus, yeük ve nesr'i bırakmayın" dediler. Böylece onlar birçok insanı yoldan çıkarttılar."[610] Ve yine onlar dediler ki: "Ve onlar, "atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan çevirmek için ve yeryüzünde egemenlik ikimizin olsun diye mi bize geldin? Biz, size asla inanmayız" dediler."[611]

Bu ölçülerin dünyadaki örnekleri ise şekilleri ölçen ölçülerdir. Bunlar, usturlab ve benzeri gibi mürekkep ölçülerdeki cüzlerin bir araya geldiği gibi bir araya toplanmaz. Usturlab ile gece ve gündüz, gece ve gündüzün kısalması gözlem ve nazar ile bilinen zaman tarif edilir. Düzlük ve eğrilik cetvel ile, genişlik ve uzunluk zira ile bilinir. Nitekim insan, bildiği şeyleri ve bu şeyde bulunanları, kendine zâhir olan ölçüler ile bilir. Aynı şekilde iyi ve kötü fiiller de, bilmek isteyen kişi tarafından belli ölçüler ile bilinir. Ayrıca insanlar, ölçülere ve itiraz etmezler ve bu konuda birbirlerine karşı büyüklenmezler. Herkes, bu ölçüleri kabul eder. Ölçüler ile elde edilen sonuçlara da

607. Hâkkâ, 69/25-27.
608. İnşikâk, *84/7-9.*
609. Yâsin, 36/15.
610. Nuh, 71/23-24. Bunlar Nuh Peygamber dönemindeki putların adıdır. Tufandan sonra yeniden inşa edildiler. (y.h.n.)
611. Yunus, 10/78.

kimse itiraz etmez. Kötü amel sahiplerinin kötülükleri ölçülmek istendiğinde de durum böyledir. Onun hayatta yapmış olduğu ve bildiği ve hakkında şüphe duymadığı şeyler ölçülmek istenince durum ortaya çıkar. Çünkü o, Rabbinin kendine zulmetmediğini ve amelinin kendine döneceğini ve kendi aleyhine olacağını kesin olarak bilir. Nitekim Yüce ve Sübhân olan Allah Teâlâ şöyle der: "Ve defter ortaya konacak. O anda suçluların onda yazılı olanlardan korktuklarını göreceksin. Ve eyvah bize! Bu nasıl deftermiş ki, küçük büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini saymış, derler. Yaptıkları her şeyi ortaya konmuş bulurlar. Rabb'in hiç kimseye zulmetmez."[612] Yine şöyle der ki: Herkes iyilik olarak yaptıklarını da kötülük olarak yaptıklarını da karşısında hazır bulduğu gün kötülükleri ile kendisi arasında uzun bir mesafenin bulunmasını ister. Allah sizi kendisine karşı gelmekten sakındırıyor. Allah kullarına çok şefkatlidir."[613]

Söz, "Risâletü'l-ba's ve'l-kıyâme"ye geldiğinde Allah'ın izniyle mümkün olduğu kadar bu mânâyı daha fazla açıklayacağız ve mizanın nasıl olduğuna vâkıf kılacak bir izah getireceğiz.

On Üçüncü Fasıl

Ey Kardeşim! Allah, seni ve bizi kendi nezdinden bir ruh ile desteklesin. Bil ki yüce felekleri, yüce gökleri, içindeki ruhları, hareketli tabii nefisleri, temel cisimlere sirâyet etmiş kuvvetleri, mevcutların hepsi, sair mahlûklar, en yücesinden en aşağısına göklerin ve yerin ihtiva ettiği şeylerin hepsi ile âlemin tümü, Yüce Bârî'den gelen Küllî Feyzi kabul etmeye hazır olan tek bir cisimdir. Aziz ve Celil Allah'ın kelimesi, feyz ve cömertlik ile yardım alan âleme kavuşur. Bu kelimenin ilk feyz ve icadı ise Faal Akıl'dır. Sonra Faal Akıl vasıtasıyla Külli Nefis, sonra da İlk Heyûlâ var olur. Sonra Heyûlâ vasıtasıyla mutlak cisim meydana gelir. Daha sonra Külli Nefis, âlemin tümüne yayılır ve erdemli insanların, hak olarak gönderilen Nebilerin, sâlih kulların şahıslarıyla hususiyet kazanır. İnsanî sûret, süfli âlemi tedbir ile kâim olan, Allah'ın yeryüzündeki halifesidir. Külli Nefsin ise, her zamanda ve her çağda, o çağın insanlarının ıslahını temin edecek, O'nun emirlerini kendilerine ileteceği, O'na delalet edeceği, ibâdet edecekleri bilgileri kendilerine vereceği erdemli bir şahsı vardır. Bu kişi, önünde ve arkasında her şeyi ihata edecek şekilde kendi kelamı veya kendi vahyi veya perde arkasından konuşması ile halife seçilmiştir. İşte bu Kelam, Allah'ın veçhi lisanı ve tercümanıdır. Kendi ailesinden, kendinden sonra gelen şeriatin reislerinden ve davet ettiği kimselerden onu izleyenler, ona kavuşurlar veya ona çok yakın olurlar.

Öyle ise Allah Teâlâ'nın yüce ve basit Ruhânî âlemdeki yüzü, İlk Akıl'dır. İlk Aklı ise Felekler âleminde İlk Aklın kendisinden sirâyet eden Göklerin Nûrları izler. Âlemin zamanının başkanı ve şeriat sahibi, akledenlerin en erdemlisi ve hikmeti haber veren kişi; bu insanî âlemde bulunur. Sonra bu kişiyi, onun şeriatına bağlı olanlara ve davetine uyanlara şâhid olan biri izler. Sonra da ümmetin tümü tek bir cisim olur. Ve bu cisim, onun başı ve halifesi olur. Bu cismin kalbi ve ashabı ise, onun duyuları ve aletleridir. Onun bütün ilmi ise ruhu ve nefsidir. Onun görünen ameli, hareketleri, ibâdetleri, temizlikleri, namazları, zekâtları, oruçları, hacları, cihatları,

612. Kehf, 18/49.
613. Âl-i İmrân, 3/30.

dinin sünnet ve hükümlerinin farz kıldıklarıdır. Zira onu, bu gönderilen şeye doğru harekete geçiren; emri, kelamı ve vahyi ile onu irşat eden ve ona hidâyet veren ismi yüce olan zattır. Buna göre, âlemde kim Rabbine itaat eder, âlemin başkanına itaat etmeye boyun eğerse, reisin Rabbinden getirdiği ile amil olursa, onun hakîkatlerini ve yollarını açıklayan, zâhirine sımsıkı sarılıp, bâtının tasdik eder, onun amacını arif olur ve kendinden sonra gelen halifesine itaat ederse; temizliği, namazları, zekât, oruç ve hac gibi ibâdetleri yaparsa, dinin kafir ve münafık düşmanlarıyla cihat eder, zâhiri ibâdetleriyle erdemli olan bir cisme ve iyi hayat süren bir ruha sahip olur. Böylece bu kimse, bununla şerefli melekî bir sûret kazanır. O, bu sûretle cennetin öncüleri olmaya terakki eder, melekler zümresine ve hoşnutlar topluluğuna dâhil olur. Ruh ve reyhan sahibi olur. Şeriatın bâtını olmadan zâhirine yönelen ve aletleri eksik olan ruhsuz bir cisim olur. Dolayısıyla tabiata mukarin olarak şeriata hizmet etmeye devam eder. Ta ki kendisini yüce semaya ve en üst derecelere yükselten kâmil, şamil ve kudretli bir ruh kazanana kadar. Kim şeriatin zâhirlerini ve sünnetle ilgili sorumluluklarını yerine getirmekten gafil olarak akli bilgiler ve bilimlere yönelirse kendi cesedinden uzaklaşan ve kendi sünnetini örten konağından (bedeninden) ayrılan ruh gibi olur. Bu kişi zamanında ve yerinde olmadan mücerret sûretiyle ortaya çıkarak hikmeti anlatıp hikmetin gereğini yerine getirmez; kendi yapmadığını başkasına emrederse onun bu âlemde ayıplarının, kusurlarının ve mahremini ortaya dökülmesinden korkulur. İşte bu kişi, kendi aklını ve fehmini her şeyin önüne geçirendir. Hiç şüphe yok ki bu kişinin hakkı yok olmuş, örtüsü paramparça olmuş, ameli bölük pörçük olmuştur. Ey iyi ve merhametli kardeşim! Allah Teâlâ, kendisine intisap edenleri doğru yoldan, apaçık hakîkatten, açık ve güçlü olan yoldan döndüren/saptıran bu iki yoldan seni ve bizi muhafaza eylesin. Ve yine Allah Teâlâ seni ve bizi orta yola, içinde eğrilik ve eğim bulunmayan yola vâkıf olmaya hidâyet etsin. Zira bu doğru yol; korkmayan ve hüzünlenmeyenlerin yoludur.

Ey kardeşim! Unutma ki Allah'ın gazabına uğrayan kimseler, ilahi yasaların zâhirini ve şeriatın farzlarını terk edenler ve gereğini hakkıyla yerine getirmek, bunlarla amel etmek ve marifetin hakîkatini bildirmek için gelen nebilerin emirlerine ve tevhit hasletlerine var güçleriyle sarılmayanlardır. Oysa nebiler bu kimseleri zamanında bu dini hasletleri terk ve ihmal etmemeleri için ikaz etmişlerdir. Delalete düşenler ise dinin ve tevhidin hakîkatlerinin dışına çıkanlar ve dini ilimleri bilmeyenlerdir. Sıratı müstakime vâkıf olanlar ise Allah'ın öfkesini celp etmeyenler ve doğru yolun dışına çıkmayanlardır. İşte bunlar, nebilerin sünnetlerine tabi olanlar ve nebilerin kendilerinden sonraki ümmetleri hidâyete erdirmek üzere geride bıraktıkları aile ve arkadaşlarına alaka duyanlar ve onlara bağlananlardır. İşte bu kimseler, nebilerin haleflerine güvenmişler ve onlara bağlanmışlardır. Onların emirlerini izlemişler, verdikleri emirlerin zâhiriyle amel etmişlerdir. Öncekilerin yerine getirdiği emirleri bunlar da yerine getirmişlerdir. Ve o emirlerin hakîkatlerine dair verilen şeylerin doğru bilgilerini öğrenmişlerdir. İşte bu özelliklerinden dolayı onlar; ne hüzünlenmişler ne de korkmuşlardır. Öyle ise bu faslı iyice düşün ve tefekkür et ki Allah'ın izniyle doğru yolu bulasın.

On Dördüncü Fasıl

Ey aziz ve merhametli kardeşim! Allah, sana ve bize kendi huzurundan bir ruh ile yardım etsin. Bil ki *Câmiatü'l-câmia Risâlesi*'nin bu faslı; ba's, kıyâmet, haşr, neşr, miracın nasıl olduğu ve bilgisine-ki bu konu mebde ve meâddır (yani metafizik ve ahlaktır)– bütün risâleminiz amacına, gideceği yere-ki bu en yüce amaç, en yüce konak, gürleyen pınar, yakin ilim, hakkı Mübin, doğru yol ve Allah Teâlâ'nın; "Ruh ve Melekler, O'nun arşına, miktarı elli bin sene olan bir günde yükselirler."[614] âyetiyle işâret ettiği Allah'ın metin ipidir. Şüphesiz biz bu değerli bilimi sembolik olarak anlatmış ve onun bir yönünü sunmuştuk. Ama Allah'ın kudreti ve tevfikiyle bu ilimden vâsıl ve vâkıf olduğumuz şeylerin hepsini ortaya koymamıştık. Şüphesiz biz bu ilmi, *Câmiatü'l-câmia Risâlesi*'nin bu yeri için biriktirip saklamıştık. Onu birtakım açıklamalar ve burhânî hakîkatler ile ortaya koyalım diye böyle yaptık. Kuşkusuz daha önce sunduğumuz risâleler, bu ilme (mebde ve meâd) işâret ve delalet eden birtakım mukaddimelerdir.

Ey ahlaklı ve merhametli kardeş! Bu ilme vâkıf olduğunda onu bütün gücünle koru ve bu ilimde emaneti korumanın hakkı neyi gerektiriyorsa onu yap. Sakın onu hak etmeyene verme ve onu ait olmadığı yere koyma. Sakın bu ilmi talep etmeyene ve ona rağbet etmeyene saçıp savurma. Eğer böyle yaparsan; Allah'tan hakkıyla haşyet etmeyen, şeyleri uygun yerlerine koymayan, hakkıyla ibâdet etmesi gerekirken etmeyen ve Allah'a itaate sımsıkı sarılmayan âlimlerden olmazsın. Zira Resul'ün görevi apaçık tebliğ etmektir. Güç ve kuvvet, yalnızca Aziz ve Yüce Allah'a aittir ve onun inâyetiyle olur.

On Beşinci Fasıl

Ey kardeşim! Allah Teâlâ, seni ve bizi kendi nezdinden bir ruh ile desteklesin. Bil ki bu ilim, (bütün ilimlerin) gayesidir. Bu ilmin marifetiyle nihâyete ulaşılır. Bu ilim, mebde ve meâd ilmidir. Konuları ise şunlardır; ruh-munkalib, dünya-ahiret, nüşur-belâ, haşr-neşr, sevab-ikâb, sırat-mizan, cennet-cehennem, mukarreb melekler, şeytanlar, lanetlenmiş İblis'in orduları, hak-bâtıl, âlim-cahil, mefdul-fazıl, eksilen-artan, gaip olan-hazır olan, kazanç-hüsran, sınaat-ticaret, bast-kabz, yükseliş-düşüş, karanlık-ışık, gölge-sıcaklık, gece-gündüz, yüce gökler âlemi-aşağı yeryüzü sâkinleri, en yüce iyilerin kitabı-zindandaki kötülerin kitabı, en yüce Firdevs cenneti, Tuba ağacı, Sidretü'l-münteha, cennetül'l-huld, belaya uğramayan en yüce Melik, hâviyeyi bilmek, kızartan cehennem cahîm, kaynar suyun içilmesi, zakkumun yenmesi, ateşle tutuşmuş cisimler, boğulmuş ruhlar, yenilenip duran deriler, azap gören nefisler, reddedilmiş ifritler, öfkeli Melik, cehennem ateşinin zebanisi, mukim olan ikab, muhtelif isimler ile nitelen günlerin bilgisi ve konuların karşıt gerçeklilere dair ortak özellikleri bilmek.

Bu nitelikler; âzife, hâkka, tâmme, vâkıa, kâria, sâhha, saat, kıyâmet, dirilme ve dağılma, kabirde olanların dışarı atılması, gönüllerdekinin meydana çıkması, övgü günü, mead vakti, ceza günü, yargılamak için Rabbin ortaya çıkması gibi; Kadir gecesi, kıyâmet saatinin yaklaşması, yerin ve göğün değişmesi, göğün katlanıp dürülmesi, haşır ve neşir, yıldızların düşmesi, musibetlerin peş peşe gelmesi, güneşin gaip olması,

614. Meâric, 70/4.

nefislerin şüpheye düşmesi ve endişeye kapılması, dağların bulutlar gibi akıp gitmesi, göğün kıtalar gibi dürülüp katlanması, eski surlara üflenmesi, dağılmış cesetlerin kıyamı, dağınık şeylerin bir araya toplanması, ölülerin diriltilmesi, çürümüş kemiklerin canlandırılması, mead günü uzun uykudan uyandırmak, şâhidler ve Nebiler ile Rablerinin risâletini tebliğ edenlerin ve göğün apaçık bir dumanla kaplanacağı güne uyanların huzura getirilmesi gibi olan şeylerdir.

Taşkınlar için cehennemin ortaya çıkması, ruh ve kıyamı, haktan başka bir şey konuşmayan meleklerin saf saf gelmesi, hak günü, toplanma günü, kıyâmet ve teğâbün günü, yargı ve fasıl günü, sizin saydığınız günlerden bir gün gibi olan gün ve miktarı elli bin sene olan gün, Yüce Allah'ın "Yeryüzünde kaç sene kaldınız? Dediler ki "bir veya iki gün."[615] dediği gün, diriliş günü, ilk ve ikinci ölüm, ilk ve ikinci hayat, tıpkı Allah Teâlâ'nın "Ey Rabbimiz! Bizi iki kere öldürdün iki kere de yaşattın."[616] dediği gibi. Onların kendi günahlarını itiraf etmeleri, şâhidlerin onlar aleyhine şâhidlik etmeleri gibi. "O gün herkes, beraberinde bir şâhid bir de muhafız olduğu halde yüce divana gelir."[617] "O gün zâlimler parmaklarını ve ısırırlar ve "Eyvah! Keşke O peygamberle birlikte yer tutsaydım. Eyvah! Keşke falanı dost edinmeseydim. Vallahi bana gelen öğütten beni bu uzaklaştırdı" derler. İşte şeytan, insanı bu şekilde uçuruma sürükleyip sonra da yüzüstü bırakır."[618] O gün herkes şöyle demeye mecbur kalır: "Rabbime karşı yaptığım bunca kusurdan dolayı yazıklar olsun bana! Yazıklar olsun bana ki ben O'nun diniyle kitabıyla alay edenler arasında yer aldım."[619] Veya mecburen şöyle derler: "Allah bana hidâyet verseydi ben de Allah'a karşı gelmekten sakınanlardan olurdum."[620] Veya azabı görünce şöyle demek zorunda kalmasınlar: "Keşke elime bir fırsat geçse de iyilerden olsam."[621] "O gün inanmayan "Ah! Keşke toprak olsaydım!" diyecektir."[622] "O gün her nefse, kazandıklarının karşılığı hakkıyla verilecektir."[623] Ve yine o gün; "Onlar, Allah'ın kendilerine bulutların gölgesi içinde gelmesini bekliyor."[624] İşte biz, bütün bu işâretleri ve sıfatları-Allah'ın selamı hepsinin üzerine olsun-Nebilerin kitaplarında anlatıldığı gibi anlattık. Böylece aklı olan bilsin ki bu iş, azim bir iş ve yüce sözlerdir. Bu duruma vâkıf ve vâsıl olmak ve cennete bilkuvve olarak ulaşmak ilimlerin en yücesini kuşatmakla/bilmekle olur. Böylece nefis, bedenden ayrılınca cennete yükselir, cennette Rahman'ın civarında yer alır. Yakın melekler, gönderilmiş melekler, Allah'ın asla korku ve hüzün nedir bilmeyen sâlih kullarıyla beraber güzel hurilerle arkadaş olurlar.

615. Müminûn, 23/111-112.
616. Mümin (Ğafir), 40/11.
617. Kâf, 50/21.
618. Furkan, 25/27-29.
619. Zümer, 39/56.
620. Zümer, 39/57.
621. Zümer, 39/58.
622. Nebe, 78/40.
623. Âl-i İmrân, 3/161.
624. Bakara, 2/210.

On Altıncı Fasıl

Ey kardeşim! Allah, seni ve bizi kendi nezdinden bir ruh ile desteklesin. Bil ki dirilişi, haşrı ve neşri, hesaba çekilmeyi ve daha önce anlattıklarımız inkâr edenler; ahiretle ilgili bu durumları ancak nefislerindeki şüpheden, kalplerindeki kuşkudan, nefisler, nefislerin cevherlerinin hakîkatini, cesetle nasıl beraber olduğunu, cesede niçin bağlı kaldığını ve niçin cesetten ayrıldığını, nefsin ülkesinin neresi olduğunu, cesetten ayrıldıktan sonra nereye gideceğini bilmeden önce ahiretle ilgili konuların bilgisini ve hakîkatini, niteliğini, yerini, mahiyetini ve niceliğini bilmek istemelerinden dolayı inkâr ederler. Zira bu uhrevi konular öyle kapalı bir ilim ve derin bir sırdır ki âlimler ve imanla hidâyete erenler ona ancak Aziz ve Celil olan Allah'tan sadık habercilerin getirdiği sözü tasdik etmekle yol bulabilirler. Bu sadık haberciler, bu ilmi tam bir teslimiyet ve tasdikle Allah'tan alıp haber verenler ve sonra da bu ilmi aklî burhânlar ve felsefi kanıtlar ile geliştirenlerdir. Dolayısıyla uhrevi durumları inkâr edenlerin tertemiz ve nefislerinin erdemli ruhlarının, anlayıp belleyen kalp ve kulaklarının, temiz ahlaklarının olmasına ve bu durumun doğruluğuna, bu sırrın hakîkatine onları vâkıf kılacak ilimler ile eğitilmelerine gerek duyarlar.

İşte bu yüzden biz, bu konuları araştıranlara ve yine bu konuları Riyâzî, Ta'limî, Tabiî-Cismânî, Aklî-Nefsânî ilimlere muttali olanlara gerekli olan şeyleri tazammun eden Risâlelerden elde ettiklerimizi sunduk ve genişletilmesi gerekenleri de genişlettik ki böylece bu araştırmacılar bu bilgilere vâkıf olduklarında gaflet uykusundan uyansınlar ve iyi bir çalışma ve ahlakla nebevî kitapların ve Gökten indirilenlerin hakîkatlerine mutabık düşecek şekilde bu şeylerin bilgisine ulaşsınlar. Çünkü *Câmiatu'l-Câmia* adı verilen bir risâlede biz her şeyi apaçık anlattık. Her ne kadar bu risâlede anlatılan apaçık ve kesin olarak kanıtlanmış olsa da bu bilgiye Allah'ın bu ilim için muvaffak kıldığı kimseden ve bu ilmin ehlinden başkası muttali olamaz ve ona ulaşamaz. Kim ki bu ilim için ehil değilse, onu bilemez, ona vâkıf olamaz ve ona hidâyet bulamaz. İşte bu nokta bu ilme itiraz eden bu ilmin sahibini lanetler. Bu ilmi vazedeni-inşâ edeni tekfir eder, ona küfür ve ilhadı nispet eder, ona bühtan ve ilhadla iftira atar. İşte bu kimse, Allah'ın lanet ettiği ve rezil ettiği, ahrete inanmaz kabul ettiği kimselerdendir. Böylelerinin hakkı korku ve kötü azabdır. Bunlar ahrette kendilerine defolun gidin denilenler ve konuşamayanlardır. Bunlar yeryüzünde sabit durmayan kökleri sökülmüş, lanetlenmiş pis bir ağacın yaprakları ve cehenneme giden odunlardır.

On Yedinci Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendi nezdinden bir Rûh ile desteklesin. Bil ki nitelendirdiğimiz şeylerin hakîkatlerini, açıkladığımız şeylerin beyanını, kısaltarak anlattığımız şeylerin tafsilini yeterli ve doyurucu şekilde açıkladık ve anlattık. Allah dilediğini doğru yola hidâyet eder. İmdi bize göre [ba's] diriliş lafzı, biri îrâd etmek, diğeri ise ısdâr –sâdır ettirmek– olan iki mânâya delâlet eder. İşte bu ikisi –îrâd ve ısdâr– mebde' ve meâd mânâsındadır. Mebde' ise Nefsin Akıldan doğup fışkırması "inbiâs"tır. Sonra da şeylerin bir kısmı bir kısmından meydana gelir. Çünkü şeylerin başlangıcı akıldandır. Ve şeylerin hepsi Aziz ve Celil olan Allah'tandır. Ve başlangıcın

doğuşu kuvve sınırından fiil durumuna diriliştir. Bu da –kuvveden fiile geçiş– şeylerin yokluktan varlığa heyûlâ ile var olan sûret nedeniyle îrâd edilmesidir. Isdâr mânâsındaki ba's ise cesed ile birleştikten sonra nefsin cesetten ayrılmasıdır. Zira Nefsin cesetle beraber olması amel ettiği şeyle beraber olması ve kazandığı şeyi taşıyan olmasıdır. Nefs beraber olduğu ameli ve taşıdığı kazancından dolayı ya daimi olan azaba veya sevince ve nimete gider. İşte bu, mebde ve meâda delâlet eden ba 's bilgisinin veciz bir anlatımıdır. Ve bu mânâ hakkında Aziz ve Celil Allah şöyle der: "...Allah onlara içlerinden muştulayıcı ve uyarıcılar olarak Nebiler gönderdi-ba's etti."[625] Allah'ın nimetleri ve bereketi herkesi içine alsın ve genel olsun diye Nebilerin risâletini tebliğ etmek için Nebilerden sonra onların yerine geçecek kimseleri ba's etti–gönderdi. Bütün bunlardan sonra dünyada sözü edilen ba's tekildir. Ahirette var olan ve ona götüren ba's ise tümeldir.

On Sekizinci Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi nezdinden bir Rûh ile desteklesin! Bil ki ba's-diriliş gününün "hâkka" olarak isimlendirilmesinin mânâsı; Nebilerin haber verdiği, hakîmlerin delalet ettiği, âlimlerin ve müminlerin tasdîk ettiği, cahillerin ve kâfirlerin yalanladığı ilmin tahkik edilmesine bir işârettir. Allah'ın "el-vâkıa" sözü ile hesap günü, sözlerinin yanlışlığının, inandıkları zayıf görüşlerinin, hakktan ve hakk ehlinden ayrılan yaldızlı mezheplerinin bozukluğunun ortaya çıkması kastedilmiştir. Allah'ın "el-Âzifetü" sözü ile ise o gün her nefse amelinin ilişeceği, her nefsin kazandığı, günahlarca kuşatılacağı murad edilmiştir. Çünkü Arapça'da el-Azûf, bir yerden başka bir yere giderek zevâl bulmaktır. Nitekim güneş batış zamanı zevale erdi, vakit zeval bulmaya yaklaştı denilir. Aynı şekilde el-Âzifetü de: her şeyi ortadan kaldırıp yerine başkasını koymaktır. Hesap gününde zâil olmak ise zayıf görüşleri, bozuk inançları, şaşırtan ve saptıran özellikleri izâle edip bunlara sahip olanları aşağıya, azabı ve daimi zillete nakletmektir. Bu nedenle Allah Teâlâ "Kıyâmet saati yaklaştı, ay parçalandı."[626] buyurur. Buna göre kıyâmetin yaklaşması, nefsleri cezalandırmak için hızla yaklaşmasıdır. Ayın parçalanması ise dünya hayatının sona ermesidir. Zira oluş ve bozuluş âleminin düzenlenmesi görevi aya verilmiştir. Ve ayın parçalanması ile bu düzenleme işi yok olur. Allah Teâlâ'nın Senâ günü (ikili olma günü) sözünde ise durum şöyledir: Allah Teâlâ'nın "Biz, sizinle beraber değil miydik."[627] dediği gibi nidâ meydana gelir. O gün birbirlerini inkâr eden a'râf ashabının bağırması-nidâsı yazıklar olsun ve yok olsun ve şu sözleridir: "Biz bundan gafildik."[628] Onların başlangıcı; kendi aleyhlerine kendilerinin yalancı ve zâlim olduklarına şahadet etmek olacaktır. Allah Teâlâ'nın şûrûr günü (yemü'n-nüşûr) sözü ise topluluğun vâkıf olması ve iki kesimin görmesi için amellerin ortaya dökülmesi ve ızhâr edilmesi günüdür. Bu nedenle insanlar, inanmayanların amellerini tanırlar ve inanmayanların amelleri kendilerine sunulur

625. Bakara, 2/213.
626. Kamer, 54/1.
627. Nisa, 4/141.
628. Enbiyâ, 21/57.

ve onlara şöyle denilir: Bu doğru değil mi? Onlar: Evet doğrudur, derler. Allah, onlara: Bunlar sizin amelleriniz değil mi? der de onlar da amellerini bilirler ve yaptıkları kötü amelleri onları kuşatır. Ve inananların hoşlanılan ve temiz amelleri inanmayanlara arz edilir ve onlara şöyle denilir: Bu gibi amelleri yapmaya siz davet edilmediniz mi? Oysa siz bunları yapmaya karşı büyüklenmiştiniz. Bunun üzerine onlar şöyle der: Evet. "Şüphesiz Rabbimizin elçileri doğruyu-hakkı getirdi"[629] ama biz yalanladık ve "Rahman hiçbir şey indirmedi."[630] dedik.

On Dokuzuncu Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi nezdinden bir Rûh ile desteklesin! Bil ki arz etmek, sunmak, kıyâmet günü herkes birbirini simâından tanısın diye kıyâmet günü kulların amellerinin birbirlerine arz edilmesidir. Ve şehitler; müminlerin reisleridir. Onlar hidâyete ermiş imamlar ve râşid halifelerdir. Aziz ve Celil Allah'ın bilmesi, emretmesi, yasaklaması için kıyâmet günü kulların amellerinin Allah'a arz edildiğini vehmedenin vehmi ise muhaldir. Zira Allah'tan gizli kalmayan ve Allah'ın kuşattığı şey nasıl Allah'a arz edilir. Zira arz, ancak bu yolla arz edileni bilmeye muhtaç olana arz edilir. Ve Yüce Allah böyle bir sıfatla tavsif edilmeye layık değildir. Zira kıyâmet gününde arz, yaratılmışların amellerini kendilerine arz edilmesi, itaat ehlinin amellerinin itaat ehline, isyan ehlinin amellerinin isyan ehline arz edilmesidir. Böylece isyan ehlinin kendilerinden dolayı, kendi aleyhlerine adalet ve adaletle yapılan ölçü tecelli etsin de o gün her nefsi kendi yaptığı ameli kuşatsın ve onlar zulme uğramasınlar ve kendi amellerini tanısınlar, kendilerinden kendi yaptıkları hiçbir şey gaib olmasın ve kendi amellerini inkâr etmesinler. İnananların amelleri ise onlar için hayat olur, neşe olur. Her çeşit güzel kokulara sahip saraylar olur, rûh olur, reyhan olur, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği şey olur. "İşte Allah Teâlâ onlara bütün yaptıklarını en şiddetli pişmanlıklar halinde gösterecektir."[631] O gün kabirlerden dışarı atılmanın[632] mânâsı ise şudur: İnsanın kabrinde gizli olanın ve kendi örttüğü şeyin görünür kılınmasıdır. İşte bu sırada örtülü olan her şey, açığa çıkar. Gönüllerde olanı tahsil etmek ise inananların gönüllerinin gizlediği şeyin ızhâr etmeye muktedir olamadıkları Allah'a dair kalplerinin ihtivâ ettiği hakiki marifetlerin dışarı çıkarılmasıdır. Ve inanmayanların dünya yurdunda inananların aleyhine muktedir olmaları ve onlara yaptıkları baskılar türünden kendi aleyhlerine gizledikleri şeylere karşı inananların kanıtlar getirmesidir. İşte bu sırada inananların gönüllerindeki ve temiz nefislerindeki nûrlar ve iman hâsıl olur ve yine aynı şekilde inanmayanların gönüllerindeki bozuk hayaller, çirkin vehimler, nefislerini tatmin eden ve ruhlarını teskin eden saptıran inançlar hâsıl olur, meydana gelir. Onların bu inançları kendileri için zifiri karanlık, kendi sırtlarına ve bilmeden saptırdıkları kimselerin sırtlarına kat kat yük olur. Allah Teâlâ ve Sübhân şöyle buyurdu: "...Onlar o kimselerdir ki dünya hayatında yaptıkları işlerin karşılıkları hep boşa gidecektir. Halbuki kendilerinin

629. A'râf, 7/43.
630. Yâsin, 36/15.
631. Bakara, 2/167.
632. Âdiyât, 100/9.

güzel güzel işler yaptıklarını sanırlar."[633] ve Allah Teâlâ şöyle der: "Yorgundur, bitkin mi bitkindirler, kızgın ateşe girerler."[634] Kadir gecesinin mânâsı ise, açılma döneminin başı, kapanma döneminin sonu olan âhiret işlerinin bu günde takdir edilmesidir ve şeylerin kendi yerlerine konulmasıdır. Görünen şeylerin parça parça olması ise kadir gecesinde gizli olan ve meleklerin indirdiği şeylerin hakîkatleri nedeniyledir. Ve kadir gecesinde hâkim olan her emir tefrik edilir. Nitekim Aziz ve Celil Allah şöyle der: "Semâda sizin Rızkınız ve size vaat edilenler vardır."[635] Büyük kıyâmette felekler parça parça olur. Orta kıyâmette melekler kendi bölgelerinden belli ölçüde ve bölüştürülmüş rızıkları getirdikten sonra rızıklar sahiplerine bir kerede verilir, tefeyyüz eder. Büyük kıyâmet gününde toptan verme, ehline iyilikleri ve nimetleri feyz etme, hakk edene cezaları ve belaları bir kerede verme meydana gelir. Bu günde semânın tıpkı kitapların dürülüp kapanması gibi dürülmesi ise dünyada geçerli olan buyurmaların ve yasakların bu günde yürürlükten kaldırılmasıdır. Çünkü kıyâmet, emretme ve nehyetmeye dair değildir. Ancak bu gün dünyada kâim olan emirler ve nehiyler dürülür. Çünkü kıyâmet gününde emretme ve nehyetme diye bir şey söz konusu olamaz. Ve kıyâmet ancak emir ve nehiylerin karşılıklarını ve cezâsını verme günüdür. Okuyan okumayı bilip içindekini anladığında kitaba söylenen şey de böyledir. İşte o zaman emr dürülüp kapatılır, yani hükümleri adil olur ve emre ihtiyaç duyulmaz. "Onu ilk kez yarattığımız gibi tekrar yaratırız"ın anlamı ise ilk dirilişin geri gelmesidir. Allah'ın "Haşr günü" sözünün mânâsı ise âlemin bugünde haşr edilmesidir ve tek tek insan nefislerinin âlem nefsine/küllî nefse doğru haşr olunmasıdır. Güneşin gâib olması ise kıyâmet saatinin, fetretin ve zuhûrun mukaddimesi/girişi olmasıdır. Ve güneşin doğudan gâib olup batıdan doğması, kıyâmetin şartlarından ve alametlerindendir. İşte bu durum kıyâmet saatine giriştir. Dağların bulutlar gibi geçip gitmesi ise ilmi ve hikmet reislerinin tıpkı yeryüzüne hayat veren yağmur bulutlarının geçip gitmesi gibi-geçip gitmesidir. İşte bütün bunlar Aziz ve Celil Allah'ın işlerindendir.

Yirminci Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendi katından bir ruh ile desteklesin. Bil ki denizlerin fışkırtılmasının tevilinden maksat yedi temel bilimin ve bilimlerin şeriat ve yasalarından örtük olan şeylerin ortaya çıkmasıdır. İşte bu nedenle denizlerin yedi adet, yedinci denizin tıpkı başkanların yüzüğü gibi kuşatıcı olduğu, diğer altısının ilminin yedinciye dayandığı söylenir. Sûra üflemenin tevili ise kıyâmet vaktinin gelmesi, gerçek fiillerin müşahede edilmesi için geçmiş zamanlardaki şahıslarda kullanılmış ve zâhir olmuş Rûhun, diriltilip canlandırılması ve rûhun bilkuvve müşâhede edilir iken bilfiil hale gelmesidir. Birinci üfleme, müjde, azarlama ve korkutma ile altıncının kıyamıdır. İkinci üfleme ile âlemde bulunan kimseler ayağa kalkarlar bilkuvve olan altıncı ile bilfiil olan yedincinin zâhir oluşuna nazar ederler. Yine bu üfleme ile kazandıklarının karşılığını almak için yanlış görüşler ve bilgisizlikler âleminde yerleşmiş bedenlerin ve eskimiş sûrun ayağa kalkması meydana gelir. Ölmüşlerin yaşaması ve dağınıkla-

633. Kehf, 18/104.
634. , 88/3-4.
635. Zâriyât, 51/22.

rın bir araya gelmesi ise ölmüş olan inanmış kimselerin ve Allah'ın sâlih kullarının yaşamasıdır. Bu hayat, şeytanlara galebe gelme, zâlimleri kahretme, savaş ve yanma nedeniyle, küfr, ifk ve fısk nedeniyle ok atma nedeniyle dağılmış bedenlerini toplamak içindir. Aziz ve Celil Allah'ın hikâye ettiği şey onlar bunlarla ilgili sözüdür; "Baksana o kendilerine kitaptan bir nasib verilenlere! Putlara, kâhinlere, şeytanlara ne kadar bâtıl varsa hepsine iman ediyorlar ve yetmezmiş gibi bir de kalkıp kâfirler hakkında onlar Müslümanlardan daha doğru yoldadır, diyorlar."[636] ve "...Onların kimine yalancı deyip kimini öldüreceksiniz ha."[637] Burada kendilerine yalancı denilenler –Allah'ın selamı ve salâtı üzerlerine olsun– nebilerdir. Öldürülenler ise nebileri izleyenler ve onların arkadaşlarıdır. Bu vakitte şehîdlerin hazır bulunması ise inanmayanlara karşı kanıtlar getirmek için reisleri toplamaktır. Onlar tanıdıkları, büyüklendikleri ve eziyet ettikleri şehîdleri bedenleşmiş halleriyle görünce suç işleyenler, yani şaşkınlar ümitsizliğe düşüp karamsar olurlar, kendilerini kuşatan kötülükten kendilerini kurtaracak kendi lehlerine olan bir kanıt getiremezler. İsmi Celil olan Allah'ın "O halde o gün sen göğün bütün insanları saracak olan aşikâr bir duman çıkaracağı günü gözle! Bu gâyet acı bir azaptır."[638] sözü ise hikmet semâsı karanlığ gömüldüğü, yıldızları dağılıp gittiği, güneşleri battığı, ayı karardığı zaman insanların başına gelen şaşkınlık ve onları kuşatan, onları bayıltan fitnenin ortaya çıktığı orta kıyâmetten önce olan şeydir. "Şüphesiz benim azabım elim bir azaptır."[639]. Veya "Onu göreceğiniz gün çocuğunu emziren anne, dehşetten çocuğunu unutup terk eder. Hamile olan her kadın çocuğunu düşürür. İnsanları sarhoş olmuş görürsün. Halbuki gerçekte onlar sarhoş değildirler. Fakat Allah'ın azabı pek çetindir."[640] O gün azabı görenlerden sevap işlemiş olanlar kurtulur. Artık onların tutunacak dalları kalmamıştır. Bu gün iki kesimin toplanma günüdür. Dolayısıyla iki kesimin biri diğerine haksızlık yapamaz. Bunlar biri Hakk, diğeri bâtıl olan kesimdir.

Yirmi Birinci Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi nezdinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki büyük kıyâmetin anlatımı, orta kıyâmet konusunda işâret edildiği gibi, orta kıyâmet büyük kıyâmete örnek gösterilerek olur. Öyle ise ey kardeşim, şaşırmaktan ve meyletmekten kaçın. Aldanma günü/kıyâmet günü, inanmayanlar ve yaptıkları şeyleri iyi yaptığını zannedenlerin haşır/toplanma günüdür. Zira "gabır"; ziyan etmek ve karşılık vermeden almaktır. Öyle ise inanmayan cehennemliklere yazıklar olsun! Kıyâmet günü onlara amellerinin karşılığı verilince onlar hüsrana uğrayacaktır, amelleri onlara az ya da çok hiçbir yarar vermeyecektir. Onların yaptığı kötülükler, iyiliklerini örtecek ve iyiliklerinin karşılığını göremeyeceklerdir. İnananların iyilikleri ise yaptıkları kötülükleri örtecek, bu kötülükler onlara zarar vermeyecek ve bu kötülüklerden dolayı sorguya çekilmeyeceklerdir. Zira inananların iyiliklerinin başı; Allah Sübhanehu ve Teâlâ'yı

636. Nisa, 4/51.
637. Bakara, 2/87.
638. Duhân, 44/10-11.
639. Hicr, 15/50.
640. Hacc, 22/2.

bilme, Allah'ın dostlarını tanıma, Onlara itaat etmektir. Onlar üzerlerine düşen görevlerini yaptıkları ve iki ayakla bu göreve devam ettiklerinde masiyet onlara zarar vermez. Zira iki ayaklarından biri kayarsa diğerine dayanırlar. İnanmayanların günahlarının başı; Allah'a şirk koşmak, Allah dostlarının şerefli makamları inkâr edip onlara karşı büyüklük taslayıp onlara itaat etmemek, namaz oruç gibi kendilerine fayda verecek bir ibâdet ve iyilik yapmamalarıdır. Nitekim Aziz ve Celil Allah şöyle der: "Onların yaptıkları her işin üzerine varıp hepsini toz duman edeceğiz."[641] İşte bu söz, aldanma/tegâbün gününün hakîkatının bilgisidir. Ve Allah'ın "O gün cehennem azgınlara gösterilir"[642] sözündeki cahîm; hak edenin belâsını bulduğu içinde ikamet edilen yurt ve mekândır ve acı veren azaptır. "O gün ruh ve melekler saf saf sıralanır. Rahmân'ın izin verdiklerinin dışında asla konuşamazlar. Konuşan da doğruyu söyler."[643] İşte bunun mânâsı; Tahir ruhlar ve temiz nefisler sahibi olan inanmış insanların başkanlarının kıyamıdır. Melekler, sahip oldukları konaklarına doğru giderler. O gün Rahmân'ın izin verdiğinin dışında onlardan hiç kimse bir şey konuşamaz. "İşte bu gerçekliği kesin olan gündür. Artık dileyen Rabbine giden yolu tutar ve ona sığınır."[644] Allah Teâlâ'nın "Gökten yere kadar her işi düzenleyip yönetir, sonra bütün bu işler sizin hesabınıza göre bin yıl tutan bir günde ona yükselir."[645] sözünün mânâsı ise altıncı kıyamın süresidir. Bu nedenle Nebi şöyle dedi: Dünyanın ömrü yedi bin senedir. Ben son bin içinde gönderildim. Allah'ın "Melekler ve ruh onun arşına miktarı elli bin sen olan bir günde yükselirler."[646] Bu, âhiret yurdudur. "Sonra Allah cehennemdekilere der ki, size kalsa dünyada kaç yıl kaldınız? Onlar da bir gün veya daha az. Ne bilelim istersen bunu tamı tamına aklında tutanlara sor, diye cevap verirler"[647] Onlara ancak şöyle denilir. Hayattan edindiğinizin yararın miktarı ne kadardır ve bu vakte ve örtünme vaktine kadar dünyada kalış süreniz ne kadardır? Onlar bir gün veya yarım gün derler. "Sayı sayanlara sor"dan murad sayı bilimiyle uğraşanların reisleridir. "Kendilerine ilim ve iman nasib edilenler ise derler ki siz Allah'ın kitabınca ba's gününe kadar durdunuz. İşte bu gün dirilme günüdür. Fakat siz bunu bilmiyordunuz."[648] Yani kendilerine vaat edilen şeyi gördüklerinde kendilerinin yanlarında getirdikleri gaflet ve büyük günahı bilmiyorlardı. İlk ölüm ise cesedin ölümü ve nefsin cesedden ayrılmasıdır. İkinci ölüm ise âhiret yurdunda sevab almayı zannettiği şeyin aleyhine olarak sevaptan ümidi kesmesi ve karamsar olmasıdır. İşte bu sırada nefsin ameli ve çalışması perdelenir ve zannı yanlışlanır. Dolayısıyla nefis pişmanlık ve hüsran içinde ölür. Birinci hayat ise nefsin dünya yurduna ilk gönderildiği hayatıdır. Nefsin ikinci hayatı ise kıyâmet günündeki ikinci dirilişi ve inanmayanların gördüklerinde ve kendilerine arz edildiğinde amellerini ve günahlarını itiraf etmeleridir. Allah Teâlâ'nın "O gün her nefis beraberinde bir muhafız bir de şâhid olarak yüce divana gelir."[649] sözünden muhafız

641. Furkân 25/23.
642. Şuarâ, 26/91.
643. Nebe, 78/38.
644. Nebe, 78/39.
645. Secde, 32/5.
646. Meâric, 70/4.
647. Müminûn, 23/112-113.
648. Rum, 30/56.
649. Kaf, 50/21.

(sâik) nefsin amelleri, şâhid ise itaat etmesi emr olunan zamanının reisidir. Öyle ise reis, nefsin lehinde ve aleyhine olana şâhidtir. Reis, nefsin kazandığı hayır ve şerri nefse tarif eden bir gözetici, murakıptır. Zira şâhidler, tanıklardır. Allah Teâlâ'nın "O gün zâlim parmaklarını ısırır. Eyvâh, der. Keşke o Resûl ile birlikte yol tutsaydım. Eyvâh keşke falanı dost edinmeseydim..."[650] Buna göre zâlim, kendi ait olduğu meclisinden başka olan bir mecliste oturan, kendi hakkı olmayan şeyi alan, kendisine emrettiği konuda Resûl ile beraber yol tutmayan, elçiden sonra onun vasiyetine muhalefet eden herkestir. Falan kişi ise kötü amelini zâlime güzel gösteren, kendi işâret ettiği şeyin çirkinliğini zâlime iyi gösterendir. Bütün unlar zâlimin makamına varis olmak ve u işle zâlime örnek olmak içindir ki böylece iblisin daveti tamamlansın ve davet iblisin daveti olsun, belli bir zamana ve diriliş gününe kadar zâlimin menzili korunmuş olsun. Nefsin "...Rabbime karşı yaptığım bunca kusurdan dolayı yazıklar olsun bana..."[651] sözünü söyleyen Nefs ise Allah'ın emirlerine inanmayan zâlim nefstir. İnanmayanların "...Ah ne olurdu, keşke toprak olsaydım."[652] sözünün mânâsı ise keşke bu gün hiçbir varlığım olmasa da yok olsaydım öyle ki "... aralarında her türlü bağı kesenleri..."[653] gördüğüm sırada yaptığı şeyden dolayı cezalandırılmasaydım, demektir.

Yirmi İkinci Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendi nezdinden bir ruh ile desteklesin. Bil ki Allah Teâlâ'nın "O gün gelecek her kişi gerek hayır, gerek kötülük olarak ne yapmışsa hepsini önünde bulacak. Yaptığı kötülükten bucak bucak kaçmak isteyecek..."[654] sözünün mânâsı bilinmektedir. Allah Teâlâ'nın "O gün her nefs kendisini kurtarmaya çalışacak..."[655] sözü ise ey kardeşim! İnanmayanlara karşı kanıt getirme ve konuşmadan kesildikleri zaman Allah'ın huzurunda inananlara özgü olan bir mücadeleyi anlatır. Tıpkı Allah Teâlâ'nın, kavminin Nûh'a (a.s.), "Ey bizimle mücadele ettin ve bu mücadeleden de hayli ileri gittin, dediler."[656] dediği zamanı anlattığında görüldüğü gibi. O gün birbirinden hoşnut olarak Rabbine dönen mutmain nefis ise gaflet ve cehâlet uykusundan uyandırmak ve hidâyete erdirmek için Yaratıcı nezdinden yeryüzündeki tekil nefislere gönderilen nefistir. İşte gün bu gönderilen nefse icabet eden ve onun dediklerini kabul edenler birbirlerinden hoşnut olarak Rablerine geri dönerler, bu ve beraberindekiler Allah'ın sâlih kulları arasına dâhil olurlar. Allah Teâlâ'nın "Şeytanın peşinden gidenler ne bekliyorlar? Onlar buluttan gölgelikler içinde Allah'ın ve meleklerin gelip, haklarında hükmün verilmesini ve işlerinin bitiriverilmesini bekliyorlar? Bütün emirler Allah'a racidir."[657] sözündeki emir; Allah Teâlâ'nın hakkında "Allah'ın emri gelir, öyle ise siz onun gelmesini acele talep etmeyin..."[658] buyurduğu Allah'ın emridir. Bulut

650. Furkân, 25/27-28.
651. Zümer, 39/56.
652. Nebe, 78/40.
653. Bakara, 2/166.
654. Âl-i İmrân, 3/30.
655. Nahl, 16/111.
656. Hûd, 11/32.
657. Bakara, 2/210.
658. Nahl, 16/1.

ise Allah'ı yalnızca inananların görmesidir, zira bulut; tıpkı yaratılmışların güneşi görmesine perde olduğu gibi; inanmayanların Allah'ı görmesine engel olur. Nitekim Yüce Allah şöyle der: "Hayır, hayır! Bu cezasız kalmayacak. Onlar o gün Rabblerini görmekten mahrûm kalacaklardır."[659] Burada bulut; kıyâmet günü inanmayanlar ile onların Rablerine bakması arasına konan bir örtüdür, perdedir. Melekler ise göklerin ve felekler âleminin sâkinleridir. Aziz ve Celil Allah'ın kıyâmet gününde Meryem oğlu Îsâ Mesih aleyhisselâm hakkında "...Ey Meryem oğlu Îsâ! Sen mi insanlara beni ve annemi Allah'tan başka iki Tanrı edinin dedin..."[660] söylediği söz ise Mesih hakkında aşırıya gidip onun Tanrı olduğunu, kıyâmetin sahibi olduğunu, yaratılmışların hesabını ödeyeceğini, yedi menzilin sahibi olduğunu iddia edenlerin iddialarını yanlış çıkarma yönelik olan Allah'ın bir işâretidir. Onlar Îsâ hakkında şöyle dediler: kendisini Tanrı edinmemiz ve Rabb olarak bilmemiz için bize bunu emreden odur. Îsâ gâib olduktan sonra kendisine geri dönecek, geçip gittikten ve ahrete intikal ettikten sonra bizim yanımıza gelecek, çünkü o, ölmeyen diridir, intikamını almak için âleme geri dönecek ve kıyâmet Îsâ ile kâim olacaktır. Böylece Aziz ve Celil Allah bu söz ile, Resûllerinin sonuncusu ve nebilerinin altıncısının diline göre onları tekzib etti. Dolayısıyla Allah onlara bildirdi ki Mesih kendisi için böyle bir davette bulunmadı, onlara kendisine ibâdet edilmesini emretmedi, kendisine kıyâmet günü müşriklerin kendisi hakkında söyle ve bâtıl ehlinin kendisi hakkında inandığı şey, sorulduğu zaman Allah Teâlâ Mesih'in hikâyesini şöyle anlatır: "... Yâ Rabbi hakkım olmayan bir şeyi söylemem doğru olmaz, bana yakışmaz. Şâyet söylemişsem şüphesiz sen söylediğimi bilirsin. Bende olanı sen bilirsin, ama ben sende olan şeyi bilmem, bütün gâibleri en iyi bilen şüphesiz sensin..."[661] Yani sadece sen, beni kendisiyle desteklediğin ve derecesini bana tahsis ettiğin şeyi en iyi bilirsin. Dolayısıyla bütün bunların hepsinin başı ve ilkesi sensin ve hepsi yine sana geri gelecek. Yine aynı şekilde Allah Teâlâ şöyle der: "...Biz ona Rûhumuzdan üfledik..."[662] Allah Teâlâ "Sen benim nefsimde olanı bilirsin" sözü ile onları ve onları sarıp kuşatan yalanı murad etti. Ve Allah onları Meryem nedeniyle, kendilerinin yaptığı hatalı ölümden canlandırır. Kâim kılıp dirilttiğin zaman yedinciyi destekleyen senin nefsinde bulunan şeyi ben bilemem. Doğrusu ben bunu bilmiyorum ve senin beni muttali kıldığından başkasına muttali değilim, korkutmayı, müjdelemeyi ve onların oluşunu ve zamanı ikrâr etmeyi bana sen tarif ettin. Tanrılık iddiasında bulunmam ve kendimi Tanrı yerine koymam ise asla böyle bir şeyin benim hakkım olmasını istemem. Zaten Tanrı olmak benim hakkımda değildir. Onların benim hakkımda söyledikleri yalandan dolayı beni sorumlu tutma, çünkü onlar benim söylemediğimi söylediler. Sonra Îsâ, kendi aleyhine yalan söyleyenlere atıfta bulundu. O yalan söyleyenler de bu sözü Îsâ'ya nispet ettiler. Bunun üzerine Îsâ şöyle dedi: "...Eğer sen onları cezalandırırsan şüphe yok ki onlar senin kullarındır: Onları affedersin, Aziz ve Hâkim olan ancak sensin..."[663] ve "Sen ne emrettiysen ben onlara bundan başka bir şey söylemedim. Dediğim hep şu idi: Rabbim ve Rabbimiz

659. Mutaffifîn, 83/15.
660. Mâide, 5/116.
661. Maide, 5/116.
662. Tahrîm, 66/12.
663. Maide, 5/118.

olan Allah'a kulluk edin..."[664] "Allah ise şöyle dedi: Bugün öyle bir gündür ki ancak doğru söyleyenlerin doğru sözü kendilerine fayda verir."[665] Yani Allah'ın selamı üzerine olsun Mesih, Allah'ın doğru söyleyenlerin doğruluğunun kendilerine fayda vereceği doğruyu söyleyen kimselerdendir. Ve İsâ ancak hakkı söyledi, Allah'ın, kendisi için belirlediği şeyi ve Allah'ın ona verdiği makamın sınırını aşmadı. Allah Teâlâ'nın "Ey Resûlüm her ümmetten haklarında tanıklık edecek bir şâhid getirdiğimizde ve seni de bütün onlara şâhid olarak getirdiğimizde bakalım onların hali nice olacak."[666] sözündeki "şehîd" lafzı onların aleyhine şâhidlik yapandır. Şüphesiz biz bu konuyu daha önce anlatmıştık. Aynı şu sözü de bunun gibidir "O gün her kesim insanı, kendi imamlarıyla çağırırız..."[667] Buradaki insanların imamı, insanlara edep öğreten ve onlara nefs ile (Nefs ve İlahiyat bilimi) ilgili bilgileri öğretendir. Allah Teâlâ'nın "Ve tartıyı adaletle tartın..."[668] sözünün mânâsı daha önce açıklanmıştı. Allah'ın "Kendi kitabını oku! Bugün sen kendin kendini hesaba çekmeye yetersin."[669]sözünün mânâsı şudur: Her kişinin kendisine getirilen kanıtı yine kendisindendir ve her kişinin kitabı; kendisinde son derece hikmete uygun olarak yaratıcısının ismine ve âdetine delâlet eden yaratılış izlerini kendinde toplayan bedeni (heykeli) vasıtasıyla kazandığı şeydir. Ve yine beden kendi âleminde hayatı tamamlayan reislerinin olduğunu gösterir. İşte bu reisler, cesedin temelleridir.

Yirmi Üçüncü Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi nezdinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki Allah Teâlâ'nın "Güneş dürülüp yörüngesinden ayrıldığında"[670] sözünün mânâsı, kürenin ve oluşturmanın hâdis olması türünden olan bir şeydir. Ve bu da döndürtme ve örttürme mânâsınadır. Bu da örtünme, korunma ve gâib olma mânâsındadır. Bunun böyle olduğu Arap dilinde bilinir. Hakîkatte âlemin güneşi felekte kendini gizler, örter, tamamıyla döner ve Güneş felek içinde gidip gelme ve düzenli olarak feleği ihata etmekle felek yol kateder. Öyle ise güneşin batmasıyla, yıldızların dökülüp saçılması söz konusu olamaz. Ve güneşin doğmasıyla yaşayan evcil canlıların atıl kalması ve vahşi canlıların toplanması söz konusu olamaz. Güneşin güven ortamında doğması, şeytanların ve iblislerin geldiği bu âlemdeki düzensizlik nedeniyle evcil olmayan canlıların nefislerinin aleyhinedir. Bu vakitte onların yaptıkları ve ortaya koydukları şey nedeniyle "Denizler kaynatıldığında."[671] denilmiştir. Bunun mânâsı, ilimler bitip tükenip körelip öldüğünde demektir. "Ruhlar eşleştirildiğinde."[672] âyetinin mânâsı her nefis, kazandığı, sarıldığı ve yaptığı şeylerle beraber olduğu zaman demektir. "kız

664. Maide, 5/117.
665. Maide, 5/119.
666. Nisa, 3/41.
667. İsra, 17/71.
668. Rahman, 55/9.
669. İsra, 17/14.
670. Tekvir, 81/1.
671. Tekvir, 81/6.
672. Tekvir, 81/7.

çocuğunun, hangi suçtan ötürü öldürüldüğü kendisine sorulduğu zaman."[673] âyetinin mânâsı soru sâhibi geldiği zaman demektir. "Amel defterleri açıldığı zaman."[674]Bu defterler-sahifeler ödül ve ceza sahibinin gelişinin yaklaşmasının hikmetidir. *"Gök cisimleri yerlerind*en kaydırıldığı zaman."[675] mânâsı ümmetin semasından karanlık, adaletsizlik silindiği zaman, tıpkı kâtibin istemediği şeyi kitabından silmesi, ak sayfadan kara yazıyı izâle etmesi, mürekkeb ve âlimin örttüğü, gizlediği şeyi imha etmesi gibi. "Cehennem alevlendirildiği zaman."[676] Cehennemlikler için tutuşturulduğu ve onlar için hâsıl olduğu zaman. Çünkü cehennemin husûlü varlığa gelmesi, cehennemliklerin amelleri ve ayıplı fiilleri nedeniyledir. "Cennet yaklaştırıldığı zaman."[677] Yani inananlara, sabırları ile onu hakk edenlere, amelleriyle Cenneti kazananlara yaklaştırıldığı zaman demektir. İşte bu sırada "Her nefs, hazırladığı şeyi bilir."[678] Yani hayır ve şer nevinden hazırladığı şeyi ve o gün hazırladıklarını birbirlerine arz ederler. Tıpkı Allah Teâlâ'nın şu âyetinde buyurduğu gibi "O gün bütün yaptıklarınızla Allah'a arz olunursunuz. Öyle ki sizden en ufak bir şey bile gizli kalmaz."[679] "Meleklerde göğün etrafında bulunurlar. O gün Rabbinin arşını sekiz melek taşır."[680] Bunlar meleklerin başkanları ve en geniş arşın taşıyıcılarıdır ve işte bu sırada melekler inananlar ile inanmayanların arasını ayırır. "... Derken aralarına bir duvar çekilir. Bu duvarın bir kapısı olup bu kapının iç tarafında rahmet ve dış tarafında ise azab vardır."[681] Ve o gün şeytan şöyle der: "... Ya rabbi onu ben saptırmadım. Kendisi zaten haktan uzak bir sapıklık içinde idi."[682] Bu yerde şeytan, insanlar âleminden ve beşerî halktan bir şahıs kabul edilmiştir. Ve diğeri onun sahibi ve arkadaşıdır. İşte o zaman iki arkadaştan her biri diğerine şeytan adını verir ve ikisinden her biri tuğyân ve zulmü kendi arkadaşına nispet eder. Bunun üzerine onlara şöyle denir. "... Huzurumda çekişmeyin çünkü ben, size gelecek tehlikeyi daha önceden bildirmiştim."[683] Bu söz, onlarla emretmesi, nehyetmesi ve öğüt vermesiyle ahidleşenin sözüdür. Oysa bu ikisi ahde muhalefet etti ve yapmaları yasak olanı irtikâb ettiler. İsmi yüce Allah şöyle dedi: "[Ey Peygamber'in eşleri!] Eğer eşinizin aleyhinde yardımlaşarak bir şey yapmağa kalkarsanız, bilin ki Allah onun dostu, bundan başka Cebrail, iyi müminler ve melekler de yardımcısıdır."[684] Öyle ise ey kardeşim bu mânâyı iyi anla! "O gün cehenneme biz doldun mu dedikçe o, daha yok mu, diye iştahını dile getirir."[685] Oluş ve bozuluş âleminde, rûhu ve nûru olmayan cesetlerde zâhir olan şeylerde bu durum zâhirdir. Tıpkı içini yiyip attığın meyve kabukları aklı olmayan hayvanların ve delilerin yemesi gibi. İşte o gün emir

673. Tekvir, 81/8-9.
674. Tekvir, 81/10.
675. Tekvir, 81/11.
676. Tekvir, 81/12.
677. Tekvir, 81/13.
678. Tekvir, 81/14.
679. Hâkka, 69/18.
680. Hâkka, 69/17.
681. Hadîd, 57/13.
682. Kâf, 50/27.
683. Kâf, 50/28.
684. Tahrîm, 66/4.
685. Kâf, 50/30.

sona erdiğinde – her şeyin sonu geldiğinde izinden gelenlere ve hizbine şöyle der: "Hesaplar görülüp iş tamamlanınca şeytan onlara şöyle diyecek. Allah size doğru vaadde bulundu. Ben de size bir şeyler vaat ettim, ama sözümden caydım. Doğrusu benim size istediğimi yaptıracak bir gücüm yoktu. Sadece ben sizi davet ettim siz de çağrımı kabul ettiniz. O halde beni ayıplayan kendi kendinizi kınayın."[686] İmdi bu durum bana ve kendi nefsime insaf edene gizli değildir. İnsaf sahibi bu durumu kendi aklı ile ölçüp biçer. Ve ümmetin beyinsizleri dünyaya meyledenlerin izinden gider, din ehlinin izinden gitmezler, lanetlenmiş iblisin izinden giderler. Oysa onlar dünya işlerinin gelip geçiciliği ve şeytanın onlara dünya işlerini güzel gösterdiğini bilirler ve onları dünyaya ait şeyleri toplamaya ve talep etmeye teşvik ettiğini, ahiret ve nimetlerinden kendilerini uzak tuttuğunu bilirler. Ne var ki Allah'ın vaadi haktır. Dünyadan çıkıp kendilerine vaat edileni gördüklerinde ve şeytan onlara vaat ettiği şeyden caydığında ve rahmetten kesildiklerinde ve uzaklaştıklarında ahrette kendileri şeytan olur ve bilfiil kıyâmet günü azap görmede ortak olurlar.

Yirmi Dördüncü Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi nezdinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki Allah'ın "İşte gün kişi, kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından bile kaçar."[687] Sözünün mânâsı kötü kazançları kendisini kuşattığı zaman her nefsin kendi ameliyle iştigal etmesidir. Allah Teâlâ'nın "Sizi ilk yarattığım günkü gibi şüphesiz huzurumuza geldiniz"[688] sözünün mânâsı; cisimsiz ruhlar olarak bana geldiniz ve sizin yanınızda şefaatçiler da göremiyorum, yani sizin yanınızda Sâlih ameller de yok demektir. "Size verdiğimiz malları da çok gemilerde bıraktınız."[689] Yani ismi yüce Allah'ın sizin için yazıp size verdiği cismin içinde yaratılışın hikmetlerinin izleri vardır. Allah'tan daha güzel ve sağlam kim yaratır. Cisimler, hata denizi azdığında ve azap tufanı koptuğunda, emr olunduğu şeyi unuttuğunda, büyüklenip inkâr ettiğinde nefislerin sığındığı gemidir. Kim uyanır, ayıkır, bulunduğu yeri bilir, fırsatı ganimet bilir, kendisini Rabbi Teâlâ'ya götürecek amelleri, tövbe suyu ile günahlarından temizlenmiş olarak işlerse müsterih olarak Ruh'a ve Reyhâna ve öfkelenmeyen Rabbe geri döner. Kim isyanlarını artırırsa ve kat kat ağırlıklar (günahlar) kazanarak ahrete giderse o, elem veren azaba ve şeytanlar ile ikamet edeceği yere gider. İnanmayanlar Allah'ın haklarında "O gün suçlu kâfirlerin birbirine yaklaştırılarak kelepçelendiğini görürsün, gömlekleri katrandandır, yüzlerini ise ateş kaplar."[690] dediği kimselerdir ve "O gün zâlimlere mazeretleri fayda vermeyeceği gibi onlardan özür dilemeleri de istenilmez."[691] Yeni bir emir ile yedinci kıyâmet vakti geldiği zaman demektir. "... Rabbinin alametlerinden biri geldiği gün, daha önce iman etmeyen yahut imanıyla hayır kazanmayan hiçbir kimseye o günkü imanı asla fayda vermez..."[692] Buradaki

686. İbrâhîm, 14/22.
687. Abese, 80/34-36.
688. En'am, 6/94.
689. En'am, 6/94.
690. İbrâhîm, 14/49-50.
691. Rûm, 30/57.
692. En'am, 6/158.

hayır, onun kıyâmetinden önceki marifettir. "Muttakiler dışında dünyadaki bütün dostlar o gün birbirine düşmandır."[693] Bunlar, Aziz ve Celil Allah için değil de dünya dost ve arkadaş olanlar ve Allah'a isyan etmek üzere bir araya gelenlerdir. Bu durumda kıyâmet günü gelince bu dostluk ve arkadaşlıklar yerini düşmanlığa bırakır ve sona erer. "Bunun üzerine birbirlerini kötülerler."[694] Ancak Allah için birbirini seven doğru sözlü muttakiler hariç. Öyle ise o gün muttakiler, sevinçle birbirine birbirine koşup yönelen kardeşlerdir. Allah Teâlâ'nın "Nihâyet oraya ulaştıklarında, kulakları, gözleri ve derileri yaptıkları işleri söyleyip aleyhlerinde şâhidlik ederler."[695] sözünün mânâsı ise şöyledir: "Tek bir din ve şeriat şümûlüne aldığında âlemin bütünü tek bir insandır" sözümüzün açıklamasında daha önce söylediğimiz gibi buradaki şâhitler, reislerdir. Şaşırtmanın reisleri, onları şaşırtanlar gibi, gözleri, kalpleri ve benzeri cisimlerinin temel uzuvları gibi olan reislerdir. İşte bu nedenle bedenler, itaatle temiz kalan, isyanla kirlenen birtakım cisimler vardır. Onların "Onlar derilerine niçin aleyhimize şahidlik ettiniz dediklerine onlar, bizi her şeyi konuşturan Allah konuşturtmaktadır, derler..."[696] sözlerinin mânâsı şöyledir: Biz kendimizin ve sizin aleyhinize doğru şâhidlik yaptık. Zira bugün bütün şeyler bize, Allah'ın birliğini konuşuyor olarak göründü. Oysa biz bundan habersiz ve bu doğru bilgiyi yanlış sayıyorduk. İşte o gün cennetin istedikleri yerinde konaklayan inananlara yeryüzü miras bırakıldı. Sâlih amel edenlerin mükâfatı ne iyidir. "Sen o gün melekleri de Arşın etrafında çevrelenmiş, Rabblerini zikr, tenzih ve hamd eder vaziyette görürsün ve derken onların aralarında adaletle hükm olunur ve hamd ü senâlar, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsûstur, diye bitirilir."[697] Buradaki arş, yaratılmışların algılayamadığı meleklerin arşıdır. Bu da Allah'ın bütün yaratılmışları kuşatan ilmidir. Zira tam ve ilk olan ibdâ', Aziz ve Celil Allah'ın arşıdır. Melekler, bâki olan ve yüce olan meleklerdir. Kıyâmet günü, cenneti kazanmış olan inananlar, ne korkarlar ne de hüzünlenirler. Rabbinin dilemesi üstüne gökler ve yer durduğu sürece inanmayanlar ebediyen cehennemde bağrışıp çağrışacaklar-ağlayıp sızlayacaklar. Cennetlikler Aziz ve Celil Allah'ın ikramında daimî kalacaklar, orada birbirleriyle karşılaşınca selamlaşacaklar. Duaları âlemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun demekle son bulacak. İşte bu bizim sana aktardığımız kıyâmete dair en özet bilgidir. Güç ve kuvvet Azîm ve Yüce olan Allah'ın sayesindedir.

Yirmi Beşinci Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi nezdinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki bu fasıl Pythagoras'ın aklî ilkeler konusundaki görüşüne dairdir. Pyhtagoras bu ilkeleri, kendini güzel ahlakla donatanlar, ruhlarını şeytanî pisliklerden temizleyenler, duyulur şeylerin mânâlarına vâkıf olanlar, doğal olan şeyleri gözlemleyenler, cisimsel şeyleri müşâhede edenler, aklî feyzleri, nefsânî zevkleri, ilâhî füyûzâtı arzulayanlar için ortaya koydu ki böylece bu kimseler cennetler âlemine, celâl ve ikrâm sahibi Rahman'ın komşuluğuna

693. Zuhruf, 43/67.
694. Kalem, 68/30.
695. Fussilet, 41/20.
696. Fussilet, 41/21.
697. Zümer, 39/75.

ulaşsınlar, gitsinler. Bu fasıldan umulan ve beklenen amaç şudur: İsimleri kutsal ve Yüce olan Yaratıcı, var olanları ilk ibdâ edilendeki –bu Akıldır– ibdâ'* ettiğinde onları akıl aracılığı ile nefse de ibdâ' etti ve onları olacak şeyler içinde mukadder, temel öğeler ve onlardan meydana gelenlere göre mükevven kıldı ve; ikiden önce gelen bir, üçten önce gelen iki ve sonra gelen sayılardan sayıların tertip edildiği gibi; onları tertip ve tanzim etti. Ve bunların her birine özel bir nitelik, birine uygun düşen bilinen sınırlar verdi, onları fâil-münfail, madde-sûret, tür ve cinsler olarak belirledi. Zira Pythagoras bu şeyleri, itkân ve ihkâm, ekmel ve ihsan olarak gördü, bunlara hidâyet edildi ve o bunları açıkladı. Zira Akıl, bu şeylerden önce gelir ve nefis onlara ilişir. Sonra madde sûreti arzulayan, tabiatta maddenin inceliklerine arzusundan ötürü kendi maddesine sevk edilen kılındı. Zira maddenin tamamı ve kemâli sûret iledir. İlk madde nefsi arzular, nefisten kendine gelen feyz ve ihsanı kabul edendir. Cisim, nefsin hareketlerini ve tedbirini kabul edendir. Ve akıldan talep edilen akılsal yararları arzular. Öyle ise Nefs, işlerinde akla dayanan ve arzu ile akla yönelendir. Akıl, aklın kendi Lütfi ile nezdindeki verilen şey tükenmeyen yaratıcının emrini/konumunu arzulayandır. Madde, Akıl sebebiyle Nefse ait olmaz. Çünkü Akıl, bütün şeyleri önceler, kendinden sonra var olanlar için maddenin durumu da böyledir. Böylece feyz kesintisiz olarak, bereket ve nimet geneli içine alarak sürüp gider. Ve Akıl, Yaratıcısının emrinden dolayı örneklerde (idealar) madde, nefis ve ruh olarak bulunur ve aklın tamamlanması ve yetkinleşmesi böyle olur. Bu yüzden bir aklı vardır denilir. Ve Nefis, aklın emir için bir madde olur ve akıl sûret olur ve sûret, maddenin tamlığı olur. Sonra mutlak cismin, mutlak genel sûreti gibi, aynı şekilde maddede sûretin tamlığı olur. Ve basit madde, bütün şeylerde bulunur. Buna göre en küçük birimler, babalar: ilk cisimler, temeller: onlardan meydana gelen duvarlar-bahçeler, bunlardan kollara ayrılıp gelişenler, tek bir kişinin yönettiği tek bir ülke gibi olan bir yurdun vatandaşları gibidirler. İşte Bir ve Tek olan bu yönetici, yönetici, pek çok uzva sahip tek bir beden ve tek bir nefis gibi olan Allah Teâlâ'dır. Nitekim bu konuda Allah Teâlâ şöyle der: "Sizin hepinizi yaratmak ve öldükten sonra hepinizi diriltmek tek bir nefsi yaratıp diriltmek gibidir."[698] Zira Allah'ın emri bu nefisleri kuşatır ve hükmü bu nefislerde geçerlidir, Allah onları istediği gibi yönetir ve onun hükmünü kimse sorgulayamaz, onun kazasını hiç kimse reddedemez. İsterse gökleri, yeri ve içindekileri bir çırpıda siler ve onun mülkünden hiçbir şey eksilmez, hiçbir fiil, onun kudretine tekaddüm edemez. Ve o, her şeye kadirdir, isterse bütün bunları yarattığı gibi bâkî kalır. Öyle ise önce ve sonra da emir Allah'ındır. Yaratılış ve yaratılanlar ondan başladı ve yine ona dönecektir. Ondan başka Tanrı yoktur ve o, arşın büyük ve yüce Rabbidir.

Yirmi Altıncı Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendi nezdinden bir ruh ile desteklesin. Bil ki tevhîd ehli filozoflar ve hakîmler düşüncenin ve yaratılışın başlangıcına, bizim ilgili yerlerde anlattığımız pek çok isimler verdiler. Onlar bu isimlerin lafızlarında ihtilaf ettiler, bu isimlerin mânâlarında ve kendi amaçlarında ihtilaf ettiler. Ve bizim bu fa-

* İbdâ': Örneksiz, yoktan var etme. (y.h.n.)
698. Lokman, 31/28.

sılda bunları bilmek isteyenlere bu isimleri açıklamamız ve yorumlamamız gerekir. Buna göre hâkimlerden biri madde-sûret, biri ışık-karanlık, bir diğeri cevher-araz görüşündedirler. Bir kısmı rûhânî-cismânî, bir kısmı kalem-levha, birileri kabz-bast, diğerleri muhabbet ve şevk, başkaları hareket-sükûn, diğer bir kısımları varlık-yokluk, birileri zaman-mekân, birisi zâhir-bâtın, bir diğeri yukarı-aşağı, ötekisi illet-ma 'lûl, bir başkası seyrek-yoğun... ve iki asla dair söylenen ve işâret edilen bunlara benzer şeyler görüşündedirler. Şimdi ben onların asıllar ve mânâlardaki görüşlerinin bir olduğunu, görüş ayrılığının lafızlarda ve ayrıntılarda olduğunu göstermek istiyorum. Böylece bilsinler ki temel ilkelere dair hâkimler arasında bir görüş ayrılığı yoktur. Bil ki bu risâlenin tamamı madde ve sûret görüşünde olanları anlatan kitabın başındaki fasılda geçmişti. Allah'ın izniyle faslın sonuna doğru onlar, madde ve sûretin birbiriyle tamam olacağını bilirler.

Yirmi Yedinci Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi nezdinde bir ruh ile desteklesin! Bil ki Rûhânî olandaki anne ve baba gece ve gündüzü aydınlatan Güneş ve Ay'dır. Öyle ise bedende meydana gelen, senin hareket eden ve hisseden nefsin, emir ile oluşan kuvvetten meydana gelmiştir. Bu emirde ikinci bir emirle bitişmiştir ki bu da cüzî müteharrik emirle akleden yönünden kaynaklanan bir kuvvetle olur. Tıpkı bedeni oluşturan nutfenin istekle ortaya çıkması için erkeğin hareket etmesi gibi. İki yüce ana-babanın durumu da böyledir. Babanın nûrundan doğan güçlü nûrânî ve ıslak bir sûret meydana gelir. Madde ve sûretin bitişmesi ve karışması anadan meydana gelir. Ve nefis de bedenle bitişir ve dişi ve erkek olan ana-babadan arasında kuvveden fiile doğru doğuş ve ortaya çıkış meydana gelir. Böylece meydana gelen kendi ilkesine benzer. Meydana gelen kâmil yapılı, doğru yaratılışlı, sûreti tamam olarak meydana gelince cismin doğmasına neden olan cismânî anne-babası onu, bilfiil olan rûhânî anne-babasına teslim ederler. Rûhânî anne-baba da çocuğu öğretim-eğitim yoluyla, nefsin saklı olan şey zâhir olsun diye onu kuvveden fiile çıkarırlar. Öğrenmenin yoluna girince bu yolla kendisine takdir edilen aklı kazanır, ilahiyat kitaplarını, semavi kitapları, nebevi edepleri ve felsefî siyasetin tedrîs eder ve onların dersini alır ve ona sınâî ilimleri öğreten anası ve nebevî ilimleri ve felsefî görüşleri tanıtan ve öğreten baba yerindedir. İşte bu sırada yaratılış ilk duruma döner, zira o, artık kemâl ve tamamın zirvesidir. Öyle ise başlangıçta onun ana-babası Güneş ve Ay'dır. Oysa dünyaya doğmasının ana-babası ise erkek ve dişidir. Onun dünyadan çıkıp ahirete gitmesi sırasındaki ana-babası nübüvvetin şeriatların ve felsefesinin sanatlarını yerine getiren ahlaklı ve aklı başında bir öğretmendir. Bu doğumla sûret tamamlanır ve kemâl derecesine ulaşılır. Bu yüzden Allah'ın selâmı üzerine olsun Mesih şöyle der: İki kere doğmayan ve iki kere süt emmeyen göklerin melekûtunu göremez. Ey kardeşim! Bunu böyle bil! Ve onu yönet. Belki, Allah'ın keremi ve yardımıyla iyiler derecesine yükselirsin, inşallah! Bil ki yüce Yaratıcı, sayılardaki bir gibi, olmayan Birdir. O, çiftlere ve teklere benzetilmekten yüce ve aşkındır. Buna göre Tanrı, cismânî bir alet ile nitelenmeyen akla gelen rûhânî şeyleri önceleyen Bir (vâhid) olunca ilk var olan (Evvel) iki gibi, nefis üç gibi, ilk madde dört gibi, tabiat beş gibi, cisim altı gibi, felek yedi gibi, temel cisimler sekiz, temel cisimlerden meydana

gelenler dokuz gibi olurlar. Burada başka bir yön daha var: Nefsin akla nispeti: ayın ışığının güneşin ışığına nispeti gibidir. Bu nispetin tevili şudur: İlkelerin akla nispeti, Aklın Yaratıcıya (Bârî) nispeti gibidir. Ay ışıkla dolunca ışığı güneşin ışığına öykünür. Bunun yorumu şudur: Ayın ışığı yıldızlara feyezân eder. Tıpkı bunun gibi nefis de aksi feyzi kabul edip faziletleri tamam olunca nefsin fiilleri akıl gibi olur. Nefsin faziletleri ise ancak kendi âlemi olan insanî sûretin özellikleri anlayıp değerlendirince olur. Zira Aziz ve Celil Allah insanı en güzel kıvamda yaratıp ona en güzel sûreti verdi ve insanın sûretinde büyük âlemin sûreti görünsün diye insanın sûretini kendisi için ayna kıldı, "Levhi Mübîn"de yazılanlar da insanın sûretinde açığa çıksın diye. Ey kardeşim! Bil ki Aziz ve Celil Allah, levhinde yazılmış ilim hazinelerine insânî nefsi muttaki kılmayı isteyince âlemin tümünü ona müşâhede ettirdi. Oysa Allah'ın mülkü çok geniş ve kürsüsü yaratılmışları kuşatmıştır, cüzi nefis ise Allah'ın yarattığı şeylerin genişliğini ihâta edemez ve Allah'ın yazdığı şeyleri okumaktan aciz kalır. Çünkü tekil olan tümel olanı gücü ve kudreti ölçüsünde kuşatabilir. Böylece Allah, orta yolu tutarak, kendi hikmetiyle onun için küçük bir âlem yarattı ve kendi sanatıyla bu âlemi sağlam yaptı ve büyük âlemde olan şeylerin hepsinin sûretini bu âleme de verdi. Allah, bu nefisleri, kendilerine karşı, kendi varlığına şâhid kıldı ve ben sizin Rabbiniz değil miyim? Dedi. Onlar da evet sen bizim Rabbimizsin dediler. Öyle ise kim yaratıcısını bilir, Yaratıcısının birliğini ikrar eder, Yaratıcısının eliyle yazdığı kitabını okur, kitabı okumayı en iyi şekilde yapar, onun âyetlerini tedebbür ederse onun şehâdeti sahih ve ibâdeti kâmil olur. Rabbisi onu davet edip kendine çağırdığında koşarak gider. Rabbisine münacat ettiğinde şehâdeti hakk, sözü sıdk olur. Kendisi için yaratılanı bilmeyen, kendi payına ayrılandan aciz olan anormal şekilde tabii lezzetler ve cismânî şehvetlere dalıp gider. Oysa bu lezzetler ve cismânî şehvetler ancak cismin ihtiyaç duyduğu besin ölçüsünde alınmak üzere yaratılmıştır. Dahası kendi erdemleri kemâle erdirene kadar şahsın bekâsının maddesi olarak yaratılmıştır. Kim Yaratıcı'nın yarattığı şeylerin ilginçliklerini düşünürse onun Allah'ın birliğine olan şehâdeti kabul edilir. Kim bilmeden Allah'ın birliğine şehâdet ederse onun şehâdeti reddedilir ve ibâdetleri sahih olmaz, kabul edilmez. Nitekim Aziz-Celîl Allah da aynı şeyi söyler: "Allah'tan başkasını çağıran şefaata mâlik olamaz. Ancak bilerek doğru şâhidlik yapanlar hariç."[699] "Hiç bilenler ile bilmeyenler eşit olur mu."[700] "Kullarından âlim olanlar ancak Allah'tan korkar."[701] "Allah'tan başka Tanrı bulunmadığına şâhid bizzat Allah'tır. Bütün melekler, hakk ve adâletten ayrılmayan ilim adamları da bu gerçeğe, Aziz ve Hâkim Allah'tan başka Tanrı olmadığına şahiddirler."[702] Bil ki bütün ilimlerin girişi ve başlangıcı insanın kendisini bilmesidir. İnsanın kendi nefsini bilmesi üç açıdan olur. İlki bedeninin özelliklerini, yapısının terkibini, nefisten kaynaklanmayan bedenle ilgili olan şeylerin özelliklerini bilmesi ve değerlendirmesidir. İkincisi Nefis ve bedenin beraber ikenki özelliklerini ve bütüne nispet edilen nitelikleri bilmesidir. Üçüncüsü nefsin bedenden münferid kalma halini ve nefis bedenle beraber ve ona komşu iken yaptığı ve kazandığı şeyleri

699. Zuhruf, 43/86.
700. Zümer, 39/9.
701. Fâtır, 35/28.
702. Âl-i İmrân, 3/18.

bilmektir. Ey kardeşim! Sonra bil ki Aziz ve Celil Allah, insan terkibine feleklerin, burçlarının; semaların ve tabakalarının terkibine delalet eden birtakım işâretler ve örnekler koydu. Ve nefsinin güçlerini değişik uzuvlarına ve bedenin her bir mafsalına sirâyet eder kıldı. Tıpkı meleklerin nefislerinin güçlerinin göklerin tabakalarına ve en uzak feleklere sirâyet etmesi gibi, en yükseğinden en aşağısına havada, ufuklarda ve yerde ins, şeytanlar ve cin cinslerinin güçlerine sirâyet etmesi gibi. Bunlar her şeyin kendi içinde toplandığı bu bütün, tam sûrete, hikmete dayalı sağlam sanata, cennet ve cehennem arasındaki uzanmış yola yönelik birtakım işâretler ve örneklerdir.

Yirmi Sekicinci Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendi nezdinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki ilk mevcûd Faal Akıldır. Bu mevcûd, bâkî ve kâmil olan mevcûddur. İkinci mevcûd Nefistir. Nefsi kâmil olmayan ama tam ve bâki olan mevcûddur. Üçüncü mevcûd maddedir, bu ne tam ne de kâmildir, ama bâkîdir. Dördüncü mevcûd ne tam ne kâmil ne de bâkî olan cisimdir. Yaratıcının zâtı, aklın varlığının illeti, Aklın bekâsının illeti, feyzi sürekli kılmanın illeti, Akıl tamam olmasının ve bu feyzi kabul etmesinin, aklın kemâlinin ve Yaratıcıdan aldığı feyzi nefse vermesinin illetidir. Aklın bekâsı nefsin varlığının illetidir ve Nefsin bekâsı maddenin varlığının ilkesidir. Buna göre Nefis, kemâle erince madde tamam olur. Bundan dolayı oluş ve bozuluş ile olup bitenler olsun diye felek deverân eder, Nefis de erdemlerini maddede görünür kılsın diye ve madde de nefsin bu erdemlerini kabul etmek için tamam olur. Şâyet bu böyle olmamış olsaydı feleğin deveranı abes olurdu. Bunları böyle bil ve şunu da kesin olarak bil: Cisim nefse, nefis akla, akıl emre, emir kelimeye, kelime Yaratıcıya perdedir, örtüdür. Öyle ise kendisiyle emrin zâhir olması için nefis akıl ile ve Yaratıcının zâhir olması için kelime de emir ile zâhir olur. Ey kardeşim! Bil ki emirleri müşâhede etsin ve bu sırlara vâkıf olasın diye Allah senin kalbini kesin doğru bilginin ışığıyla aydınlatsın. Öyle ise nefsin hayatı cesede iken cesedin ölmesine üzülme böylece sen ölümü temenni eden Allah'ın veli kullarından olursun. Böyle bir durum üzerine iken Lütfi keremiyle Allah size, bize ve bütün kardeşlerimize yardım etsin. Nitekim bilmen gerekir ki altıncı mevcûd; yedinci mevcûddan önce gelen cesetlerin mâlikidir. Yedinci mecûd geldiğinde nefislere mâlik olur. Zira cesedler, nefisler ile hayat bulur ve nefislerin müfârakatıyla cesedler ölürler. Allah Teâlâ'nın şu sözünü bil: "O'nun nûrunun misali tıpkı içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir."[703] ve "Göklerde ve yerde bulunan yüce örnekler O'nundur."[704] Allah'ın "Nurun misâli"[705] sözü ile kastedilen Allah'ın ilk yarattığı Külli akıldır. Allah'ın "O'nun nûrunun misali içinde lamba bulunan bir kandil gibidir. Lamba bir sırça içinde, o sırça camda sanki parlayan inci gibi bir yıldızdır. Bu lamba ne doğuya ne de batıya ait olan mübarek bir zeytin ağacından tutuşturulur. Bu bereketli ağacın yağı neredeyse ateş değmese de ışık verecek. O kat kat aydınlıktır. Allah dilediğini kendi nûruna hidâyet eder."[706] sözüyle kastettiği mübarek zeytin ağacı Küllî Akıl'dan ileri gelen ve ışığını

703. Nûr, 24/35.
704. Rûm, 30/27.
705. Nûr, 24/35.
706. Nûr, 24/35.

tıpkı Aziz ve Celil Allah'ın nûruyla aydınlanmış lambanın nûruyla ışık veren kandil gibi, aklın ışığından alıp aydınlatan Küllî nefistir. Cam fanus ile ise Aklın nefse feyz etmesi gibi küllî nefisten kendi üzerine gelen şey ile ışıklanıp saydamlaşan ilk madde kastedilir. Sanki bu ilk madde, sûretten soyulmuş parlak bir yıldız gibidir. Ne doğulu ne de batılı mübarek bir zeytin ağacından tutuşturulan zâtî nûrlar ile yıldız kılınmıştır. Küllî nefsin ütün mevcutlara hayât ve hareket veren üç kolu var, tıpkı doğulu ve batılı olmayan zeytinyağı ile lamba ve kandillerin tutuşturulması gibi. Bilakis o, mürekkeb ve müellef değil, Aziz ve Celil Allah'ın emriyle idâ edilmiştir. Ateş değmese de onun yağı neredeyse ışık verecektir. O, Allah'ın dilediğini kendi nûruna hidâyet ettiği kat kat nûrdur. Yani külli nefs, neredeyse latif ve şerefli olmasından dolayı maddeyle iftisal etmeseydi kendi Akıl olacaktı. Allah ona iyiliklerini emredince bu emir nûr üstüne nûr olur. Aklın nûru nûr üstüne nûr olur. Aklın nûrunun, nefsin nûrundan olması da böyledir. "Allah insanlara gerçeği anlamak için böyle misaller verir. Allah her şeyi bilir."[707] İşte bu nedenle ateş, şekillerin en yücesi oldu ve nûr ile muttasıl olan misâllerin en değerlisi oldu. Şüphesiz İblis "...Beni ateşten, onu topraktan yarattın..."[708] derken ateşle iftihar etti. Çünkü ateş doğal olarak yukarıya doğru hareket eder.

Yirmi Dokuzuncu Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi nezdinden bir ruh ile desteklesin. Bil ki şüphesiz biz bu faslı, akıl-ma'kûl, heyûlânî akıl, bilkuvve akıl, bilfiil akıl, müstefâd Akıl ve Faal Aklın ne olduğunu açıklamaya ayırdık. Bu fasıldan amaç, insanın zatını, sûretler sûretini tarif etmek ve nefsin hakîkat ve cevherin ne olduğunu tarif etmektir. Cismin gitmesinden, fenâ ve izmihlâl bulmasından, basit temel öğelerine ve tümelliğine geri dönmesinden sonra geriye neftsen neyin bâki kaldığına işâret etmektir. Nefsin sûrî varlığın ve mead ve baas âlemindeki nûrânî cevheriyle bekâsına, bedendeki yerlerinden ayrıldığında kıyâmeti koptuğunda ve uykusundan uyandığında, nefsin sevgilisiyle nasıl bir araya geleceğine, isteğine nasıl ulaşacağına işâret etmektir. Koruduğu-bellediği isimler ile varlığının nasıl olacağı, mübâyin ve mugayir olmasına rağmen yaptığı ameller ile nasıl olacağına işâret etmektir. Düşünce gücüyle maddeden arındırılıp soyutlanmış, mevcutları nasıl tasavvur ettiğine işâret etmektir. Bu tecrîd, nefsin maddeden başka olan letafeti, tahayyül ettiği şeyi temyiz eden gücü sayesinde. Böylece tahayyül ettiği şey kuvveden fiile çıkar ve lütuf ile sabit bir kuvvete doğru gider. Sonra da iki ele sirâyet eden yapay bir âlet olarak nefis tezâhür eder. Böylece nefis kendi sûretiyle bariz olur ve ürünlerini ortaya koyar. Ve yokluk alanındaki iken varlık alanına dönüşür. Bil ki Yüce Yaratıcı varlıkça ilk Akıldan önce gelir. Çünkü o, Aklın yaratıcı ve var kılıcısıdır. Tıpkı birin ikiden önce gelmesi gibi. Ve ikiden tabii mücerred sûret terekküb eder, ikinin üçten önce gelmesi gibi. Nefis, varlıkça ilk maddeden önce gelir, tıpkı dördün beşten önce gelmesi gibi. Zaman ve mekân olmadan latif ve basit şeyler; Yaratıcı Teâlâ'dan bir çırpıda, defaeten meydana gelir. Bu latif şeylerin birbirine göre değeri Yaratıcıya yakınlığı nispetinde olur. Öyle ise Allah Teâlâ'nın emri aklın varlığının illetidir. Akıl nefsin, nefis ilk maddenin, ilk madde mücerred sûretin illetidir.

707. Nûr, 24/35.
708. Sâd, 38/76.

Otuzuncu Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi nezdinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki dört öğenin varlığı, zamanca kaplamındaki öğelerden önce gelir. Devirler ve çağlar, latif ruhlar ve şerif nefisler âlemi, gecenin karanlığı, gündüzün ışığı ile mevcûd olan asırlar ve devirlerin yönlerinin ihata edilmesi gibi inhisâr ve ihâta altına girmekten uzak olarak vehmedilen devirle nefsini güçlerde uzun dehrler ile mevcûd olan felekler âleminden varlıkça önce gelir. Zira zaman dehrin içindedir, dehir ise zamanı kuşatmıştır, zaman, felek hareketinin başlangıcı, dehr ise Küllî nefsin hareketinin başlangıcıdır. Zaman dehre ulaşamaz, dehr varlıkça zamandan önce gelir. Bil ki cisme taalluk etmeden önce nefsin üzerinden uzun bir dehr geçmiştir. Nefis, feleki zamanda meydana gelen mahsûs hareketlerin vehmedilmesi gibi, vehm edilemeyen uzun bir hareketle hareket etmiştir. Bu öncelik ondan dolayıdır ve Nefis, kendi rûhânî âleminde ve nûrâniyetinde ve Faal Akıl olan kendi odağında Akıldan, feyzi, faziletleri ve iyiliği kabul eder. Ve kendisinde aklî-rabbanî örnekleri (ideaları) görür-bilir. Aklın kelâmını işitir, onun yanında sevinçli, dinlenmiş ve lezzetlenmiş olur. Nefis, cüzî vehmin tasavvur edemediği şeyi, bu erdemli harekete, kâmil nimete ve şamil berekete göre ikame ettiğinde erdemler ve hayırlar ile dolup taşar, kendi illetine benzemek feyz veren olmak, tam bir zât ve vücûd olmak ister. Buna göre Yaratıcı Sübhânehu nefsin bu istediğini görünce cismi ona mekân olarak hazırlar ve bu cisimden felekler âlemini yaratır. Yerin merkezinde son bulana kadar bu kuşatıcı felekten nezdinden başlayarak göklerin tabakalarını yaratır ve felekleri iç içe terkib eder. Nefis, feleklerde ihtiyarî bir hareket meydana getirir. Dolayısıyla feleklerden yaratılan şeylerde feleklerin etkilerini kabul eden bir güç var olur ve feleklere kendi zatlarında olan şeyin sûreti de verilir. Nefis, felekleri sınıflandırır ve onlara hareketi kazandırır. Ve cisimle yoğun olan şeyler ince-seyrek olur. Felekler nefis ile kendilerini yokluktan varlığa bâis olan bir güç, rabbânî inâyet ve feyz verme ve nefsânî bir iradeyle müteharrik olurlar. Fâzıl kuvvetler ve kâmil hareketler felekler âlemine sirâyet edince bu âlemi, latîf-latîf cisimler sahibi saydam nûrlar kılarlar. Ve bu feleklerden dolayı cisimlerden mücerred ve muarrâ olan sûretin misâli nakş olur. Böylece felekler ehli olan melekler, kendi üstlerinde mukarreb melekler için misaller-örnekler olurlar. Sonra felek-i muhîtten ay feleğine kadar olan her gök ehlinin durumu da böyledir. Âdem'den meydana gelen meydana gelene kadar en güzel, en tam, en yetkin düzen üzere Aziz ve Celil olan Allah'ın dilediği sürece Allah nefsin durumunu bu hal üzere cârî kılar. Böylece tikel nefisler yeryüzüne düşer ve cisimler ile birleşir (ittihad). Ve azab ve ikabdan hak ettiği şeyden dolayı; bu da kendi hatası ve nisyanı sebebiyledir; bir cezâ olarak nefs, cisimlerden ayrılır. Ve Nefis, üç kesim şeyden koparılır. Birinci maden cevheriyle ittihad ettiği fırka, ikinci nebat cevheriyle ittihad ettiği fırka, üçüncüsü en erdemlisi insan âlemi olan hayvan cevheriyle ittihad ettiği fırkadır. Bundan sonra da Küllî nefis, tövbe ve inâbe ile aklî feyzi kabule ve yeryüzündekiler için istiğfara yönelir. "...Ey kerim Rabbimiz senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde tövbe edenleri ve senin yoluna tâbi olanları affet ve onları cehennem azabından koru."[709] Allah Teâlâ, nebileri, resulleri rablerinin risâleti tebliğ etmeleri ve oluş-bozuluş âlemini imar etmeleri için gönderir. Buna rağmen cehennem

709. Mü'min, 40/7.

ins ve cin ile dolup taşar ve cehennem köpürüp ve hata yapan daha var mı der. Kim Allah'ı zikreder, ibret alırsa fevze necât bulur. Kim Allah'tan yüz çevirirse helak olur ve taşkınlık, azgınlık yapar. Aziz Celil Allah'ın şu sözü bu duruma dâhildir: "Dehrin akışı içinde öyle zaman geçti ki, o dönemde insanın adı bile anılmazdı."[710] Yani nefis, insanın cismiyle birlikte değildi. Bu yüzden nefsin ortaya çıkmasına neden olan şey anlatıldı. "Biz insanı katışık bir meniden yarattık. Onu denemek istiyoruz. Bu sebeple de kendisini işiten ve gören bir varlık yaptık Ona yolu da gösterdik. Artık ister şükreder, ister nankör ve kâfir olur."[711] Yani ona hayat verecek yolu gösterdi ve ona rahmetinin yolunu gösterdi. İnsan ya Allah onu hidâyet ve irşâd ettiği zaman onun nimetlerine şükreden olur. Ya da kendi cehâletine, gafletine ve delaletine batıp gitmiş, saplanıp kalmış olarak Allah'ın nimetlerini inkâr eder. "Biz inanmayanlara zincirler, kelepçeler ve alevli ateşler hazırladık."[712] Yani oluş ve bozuluş âlemini hazırladık. Dolayısıyla burada şeyler, yoğun ve seyrek olanın bir araya gelmesiyle oldukları hal üzere mevcutturlar. Ve bu durum cüzî nefislerin tümünün yükselip mutlu oluncaya kadar aşağısından yukarıya, oluş-bozuluş, gelişme ve erime nedeniyle müteharrik oldukları sürece devam eder. Su buharlarının göklere yükselip bulut olmasında olduğu gibi kaplarda katı suların-ağır suların kalması ona da ihtiyaç duyulmayıp kaplardan boşaltılması gibi.

Otuz Birinci Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendi nezdinden bir ruh ile desteklesin. Bil ki bireysel nefslerin tümü tümel nefse (âlem nefsine) geri dönecektir. Bu tikel nefsler, kendi rûhânî âlemlerine, kendi yerlerine, ezeli hallerine, sonu gelmeyen sermedî-ebedî-dehrî zamanlarına döneceklerdir. Ve cisme taalluk etmeden önceki yerlerine döneceklerdir. Aziz ve Celil Allah'ın dediği gibi: "...ilkin yaratmaya nasıl başladıysak diriltmeyi de biz gerçekleştiririz..."[713] Fakat en uzun dehrî zaman, geceler, gündüzler, devirler, asırlar geçip gittikten, nefis ayrıldığı için yeryüzü âlemi ve yerin merkezi harap olduktan, feleklerin dönmesi, yıldızların seyr ü seferi, mizaçla temel cisimlerin karışımı durduktan sonra. Bitkiler, hayvanlar ve madenler çürür. Nefis, sûretler, şekiller ve nakışlardan soyunur ve cisim boş kalır, Nefsin cisimden ilk yüz çevirdiği zamanki gibi. Böylece Nefis, kendine yönelir ve illetine mülhak olur ve onun yanında var olur ve o illet içinde müttehid olur. Tıpkı öğrencinin öğretmenine, hocasına yönelmesi gibi, hocadan hikmeti öğrenen ve bilgi alan gibi. Bil ki âlim ve nâtık nefse, rûhânî hareketin aklî tasavvuru verildiği zaman onu kendi âlemine götüren ve dirilten harekete sevinç ve mutluluk içinde muktedir olur. Ama bu durumdan gafil kalıp cisimdeki katı harekete yöneldiğinde ve kendi ağır-katı hareketi tasavvur ettiğinde bu tasavvurla bu hareketten kurtulma ve uzaklaşmaya muktedir olamaz. Çirkin amelleri ve kötü fiillerine bağlanmış olarak, oluş ve bozuluş âleminde bâkî kalır. İnsânî-cismânî âlem ve Âdem'in yaratılışı üzerine verildiği farz edilen ilk harekete bağlı kalarak bâki kalır. Onlardan meydana gelen hiçbir şey yok ki Rabbin onları kesin olarak yerine

710. Dehr(İnsan), 76/1.
711. Dehr(İnsan), 76/2-3.
712. Dehr(İnsan), 76/4.
713. Enbiya, 21/104.

getirmemiş olsun. Sonra biz kötülüklerden sakınanları kurtarır, şeylerin düzenini bozan onları yerinden eden zâlimleri oluş ve bozuluş âleminin cehennemi içinde cezalandırırız. İşte şeriatların zâhirlerine yönelik bu burhânda bilinmeleri ruhlar olan birtakım cisimler vardır, zira ruhların varlıkta kalışı ancak cisimler iledir. Ve cisimlerin varlıkta kalışı da ancak ruhlar iledir. Nefis cismin şehvetlerinin muhabbetine yönelirse cisimler beraber haşr olur ve cisimden ayrıldığı yerde bâkî kalamaz. Nefis cisme nispetle kimin muhabbetine yönelirse ona kavuşmayı daha çok hak eder, onunla beraber olmak onun görevlerindendir. Resûlullâh'ın şöyle dediği yerde olduğu gibi: "Kişi sevdiği ile beraber haşr olunur". Öyle ise ey kardeşim! Aziz ve Celil olan Allah'a olan sevgini katıksız kılmaya çok çok özen göster. Nitekim Allah Teâlâ'nın Nebisine, kullarını kendisine davet etmesi için emrettiği zaman söylediği gibi: "Ey Resûlüm, de ki ey insanlar eğer Allah'ı seviyorsanız gelin bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın..."[714] Aziz ve Celil Allah'ın dediği gibi: "Onu rûhu'l-emîn, uyaran nebilerden olman için senin kalbine açık ve vazıh bir Arapça ile indirmiştir."[715] Şüphesiz bu itibarla sahihtir ki Aziz ve Celil Allah katından gelen, kendisine ibâdet etmeye ve kendisini hakkıyla bilmeye çağıran dini hareketler; Allah'ın ibdâ ve ihtirâ ettiği mevcûdlar ve masnû'ların örneği üzere bina edilmiştir. İşte bu yüzden ismi Yüce Allah şöyle der: "Biz ileride onlara delillerimizi gerek dış dünyada gerek kendi özvarlıklarında göstereceğiz ta ki Kuran'ın Allah tarafından gelen gerçeğin ta kendisi olduğu onlar tarafından da iyice anlaşılacak..."[716] Yani Allah'ın kâim kıldığı din ve kulları için teşri kıldığı şeriattır. Ve İsmi Yüce Allah, cismânîlerin, rûhânîlerin ve nefsânîlerin niteliklerinden münezzeh olunca Allah'ı bu nitelikler ile niteleyenlerin yaratıcılarını kendilerinin sıfatlarından tenzih etmeleri gerekir. İşte bu yüzden gökler, yer, cin, ins, akıl ve nefis âleminden ibâdet etmelerini talep eder. Bunların hepsi Allah'a söz etmeyen, değerli kılınmış ve yetiştirilmiş kullardır. Onlar Allah'ın emrini bilirler ve her birinin bilinen bir makamı vardır.

Otuz İkinci Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi nezdinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki nefis, bedenden ayrıldıktan sonra da mevcuttur. Çünkü nefis, bedenden çok uzun zaman önce yaratılmıştır. Nitekim hiç şüphesiz Aziz ve Celil Allah, Akla bütün mevcûdları feyz etmiştir ve Akıl, Allah'ın kendi kelimesiyle var kıldığı ilk mevcûddur. Akıl, kendisinde, bütün vecûdların sûretleri bulunan basit rûhânî bir cevherdir. Nitekim ortaya koymadan ve maddede vasfetmeden önce yapanın nefsinde yapılanların sûretlerinin bulunması gibi. Zira Akıl, bu sûretlerinin bulunması gibi. Zira Akıl, bu sûretleri nefis, uzun bir zamanda değil de bir defada feyz edendir. İsmi yüce, övgüsü ve zikri aşkın yaratıcıyı insanın bilmesi ise biri genel, diğeri özel olan iki yoldan biriyle olur. Yaratıcıyı genel olan yola göre bilmek, bütün yaratılanların doğasında bulunan yaratılıştan gelen bilgidir. Bu şundandır, âlim-câhil, inanan-inanmayan bütün insanlar Sâninin varlığının ikrâr eder. İnsanın dışındaki canlılar da dâhil her yerde insanlar rağbet, duâ ve yakarışla

714. Âl-i İmrân, 3/34.
715. Şuarâ, 26/193-195.
716. Fussilet, 41/53.

her yerde Sânî'ye sığınırlar. Şüphesiz denilir ki kurak geçen yıllarda hayvanlar başlarını göğe kaldırıp yağmur isterler. Allah'ı özel yolla bilmek ise O'nu tecrîd ve tenzîh ile vasfetmektir ki işte bu yol, burhân yoludur. Ve bu yol erdemli insanlara özgüdür. Bunlar: nebîler, fazıllar, hâkimler, iyiler müttakiler ve iyilik yapanlardır. Aziz ve Celil Allah'ın "Ey insanlar! Sizin hepinizi yaratmak ve öldükten sonra hepinizi diriltmek bir tek nefsi diriltmek gibidir..."[717] sözünün mânâsı ise şudur. Şâyet Allah, akıl vasıtasıyla küllî nefse verdiği cûdunu kabzetse âlem bütünüyle yokluğa gider, bölümleri bâtıl olur ve tek bir anda düzeni bozulup gider. İmanın mahiyeti, yazılı âyetleri, afak ve enfüste verilmiş delileri araştıran basiret sahibi müminlerin hasletleri; –ki bu âyet ve delillerdeki amaç imana ulaşmak ve bunlardan matlûb olan imanın gerçek bilgisidir –Allah'ın sâdık habercilerinin sözünü doğru kabul etmek ve onlardan râzı olmaktır. Nitekim Allah Teâlâ'nın dediği gibi: "Resûl, Rabbinden kendine ne indirildi ise ona iman etti, müminler de onlardan her biri, Allah'a meleklerine kitaplarına ve elçilerine iman etti. Onun elçilerinden hiçbirini diğerinden ayırmayız dediler ve eklediler. İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz affını dileriz, dönüşümüz sanadır."[718] Rûhânî yücelik, semâvî rütbe, îmânî derece ve ilham, vahiy, vesvese, yakîn, cedel, inkâr, azgınlık, hidâyet ve imanın mânâlarının hepsini, işâret ettikleri mânâlarda müttefik olduklarında, başka yerde açıkladığımız gibi bu risâlede de açıkladık. İmanın veya rızâ, teslim, tasdik ve yakînin hakîkatı ise bunlar Resûllerin izinden giden müminlerin, Allah'ın Sâlih kullarının arkadaşlarının, mükerrem olan velilerinin özellikleridir. Bunların verdikleri söz ise kendilerine verilen emre vefa göstermek, şirk, reyb ve şüphe kirlerinden temizlenmek, ihânet etmekten kaçınmak, itaata sarılmak, isyandan uzak durmak, sözü doğru söylemek ve doğruya bağlı kalmak, Allah'ı hakkıyla bilmek ve ona hakkıyla ibâdet itaat etmek, onun razı olduğu temiz ameller, hoşlanılan, güzel düşünceler ve iyi inançlar ile ona yakınlaşmaya çalışmaktır. İşte bunlar inancın ve inananların özelliği ve onların bilinen hasletleri ve özellikleri sayılan amelleridir. Öyle ise bu özellikleri iyi bilir ve bu nitelikleri kazanmak için amel edersen, Allah'ın izni ve istemesiyle sen de inananlardan olursun.

Otuz Üçüncü Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendi nezdinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki Alah Teâlâ Aziz kitabında şöyle der: "Annelerinizin rahminde size dilediği sûreti veren odur..."[719] Aynı şekilde Allah, Âdem (a.s.) hakkında şöyle der: Allah, Âdem'i kendi eliyle yarattı. Zira Allah'ın sûret verici eli, yaratılana istediği sûreti verdirmek için kendisine Allah'ın emri vahyedilen melektir. Dahası hilkatın bünyesini tamamlamak, melekleri ve Allah'ın ordularını haber vermek için. Öyle ise bunları bil ki doğru yolu bulasın. Bil ki Âdem, Allah'ın emrettiği şeyin örtüsünü, korunmasını ve saklanmasını Allah'ın düşmanlarından kaldırdığı zaman yanlışa düştü. Çünkü bu emir; göklerin yerin ve dağların yüklenmeyi kabullenmediği gizli bir eminettir. Ve insan bu emaneti yüklenmek için öne çıktı, çünkü zâlim ve cahildir. Allah Teâlâ şöyle der: "İnsan aceleci olarak yaratılmıştır. Hele durun biraz beni de aceleye getirmeyin, yakında

717. Lokman, 31/28.
718. Bakara, 2/285.
719. Âl-i İmrân, 3/6.

âyetlerimi size göstereceğim."[720] Acelecilik pişmanlık getirir. Ey kardeşim! Âlimlerin mânâlarını bulup çıkarmada çok yoruldukları bu ilginç konuları iyice düşün. Bil ki bizim risâlelerimizin doğruluğuna şâhidlik edene ve onların kanıtlarını geçerli kılana levha-yı mübîne kerîm kerîm kalemin yazdığı Allah'ın eliyle yazdığı ve bütün isimleri içinde topladığı yüce âlemden muhtasar olarak gelen Allah7ın kitabını ve yerin ve göklerin melekûtunu araştıranlara âyetleri haber vererek âlemde tesbit ettiği şeyler nevinden afak ve enfüste gizlenmiş olan âyetler kendisine açıklanır. Allah şöyle der: "Biz her şeyi imam-ı mübînde sayıp dökeriz..."[721] ve "Kitâbını oku! Bugün kendini hesaba çekmeye kendin yetersin."[722] ve "Hayır, iyilerin kitabı illiyyûndadır. İlliyyûn nedir bilir misin? İlliyyûn insanların yaptıkları işlerin yazıldığı kitaptır."[723] Öyle ise bu kişi, felsefenin hikmet olduğuna burhân getirmiştir. Ve hikmet, Allah'ın nefse verdiği nefsin bir hibesi, bahşişidir. Saadeti, hikmet sebebiyle olsun ve hikmetle kemâlini, kemâliyle cemâlini ve cemâliyle iyilerin yüce yurduna, meliki ahlaka, yüce makamlara, yüce derecelere intikal etmeyi bilsin diye. Böylece bunları bilmekle küçültücü azaptan sonra kurtuluşa, sürekli olmaya ve bâkî kalmaya nâil olur. Bozuk inançlara alışanlar ve kötü alışkanlıkları âdet edinenler ve şer, Allah katındandır ve şerri Allah yaratmıştır ve şerri Allah murad eder –Allah Teâlâ böyle olmaktan münezzeh ve yücedir– diyen kişiler hakkındaki sözün nedir? Şüphesiz, inançsızlık bunları böyle tevil yapmaya götürmüştür. Bunun aleyhine çok kötü bir delili tanık göstermişlerdir. Bu kimseler, gizli mânâları, ince sırları, kapalı bilgileri misâller ile açıklayan Kurân'ı düşünüp anlamamışlardır. Bu gizli ilimleri yalnızca Allah ve Tayyib olan ağaçtan gelen bilgide râsih olanlar bilir "Görmedin mi Allah nasıl bir benzetme yaptı. Güzel söz kökü yerin derinliklerinde sâbit, dalları ise göğe doğru yükselmiş bir ağaç gibidir ki Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Düşünüp ders çıkarsınlar diye Allah insanlara böyle temsiller getirir."[724] "Kötü söz ise gövdesi toprağın üstünden kolayca çıkarılabilen kökleşip yerleşmeyen değersiz bir ağaca benzer."[725] "Sînâ dağından çıkan bir ağaç da yetiştiririz ki o ağaç hem yağ hem de yiyenlere bir katık çıkarır."[726] "Öyle bir ağaçtır ki cehennemin ta kökünden çıkar, meyveleri sanki şeytanların başları. İşte o, zâlimler bunları yer ve karınlarını tıka basa doldururlar."[727] Ey kardeşim! Bil ki vefâlı dostlar ve duru kardeşlerin seçkinleri ve mutluları ise birtakım gizemlere sahip basiret sahipleri "Ey Rabbimiz sen bunu bâtıl olarak yaratmadın. Seni bu gibi noksanlıklardan tenzih ederiz. Sen bizi ateş azabından koru."[728] derler. Bu konuda araştırma ve yorum yapan mutlu olur. İbret almak isteyen ibret fayda verir, fânî yurttan bâkî yurda göçmeye yatkın olur ve Ahiret yolculuğu için dünyada iken azık biriktirir. Doğrusu ömür tükenmeden, ecel yaklaşmadan, umutlar tükenmeden ve

720. Enbiya, 21/37.
721. Yâsin, 36/12.
722. İsrâ, 17/14.
723. Mutaffifîn, 83/18-19.
724. İbrahim, 14/24-25.
725. İbrahim, 26.
726. Müminûn, 23/20.
727. Saffât, 37/64-66.
728. Âl-i İmrân, 3/191.

mutsuzların ve "Bizi dünyaya geri gönder de yapmadığımız amelleri yapalım."[729] dediği gibi demeden önce en iyi azık; takva azığıdır. Zarar edip pişman olmadan önce selâmeti ganimet bilmeliyiz. İstenen iyilik konusunda şüphesiz şöyle denilmiştir. Hiçbir imren ehli cennetin imren ehli gibi değildir. Ve ateş ehlinin pişmanlığı gibi de hiçbir pişmanlık yoktur.

Otuz Dördüncü Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendi nezdinden bir ruh ile desteklesin. Bil ki söylediğimiz gibi Âdemoğlunun kanında dolaşan rûhânî lanetlenmiş İblis; takvaya engel olan şehvânî gazabî nefis menzilesindedir ve dünya şehvetlerine abanmıştır. Şüphesiz bu nefis, katı cismin oyukları içinde dolaşırken kuvveti zayıflar, şehveti azalır. Temiz nefsin ve aklî feyzlerin zuhûru, tabiî şeylerin dağılması, dünyevî güzelliklerin harap olması, uhrevî durumun hudûsu, ikinci doğuş yeniden diriliş ve büyük kıyâmetin hudûsu nedeniyle küllî nefs, nâtık nese destek çıktığından nâtık nefis şehvânî, gazabî nefsi denetimi altına alır. Dolayısıyla o zaman hayvânî nefis olmaz. Zira o zamanda hayvan yoktur. Çünkü felek, kendisinin tam şekil almasıyla şekillenir. Ve bu tam şekil de tastamam insan sûreti olunca bu zamanda eksik özellikli bir şeyin olması gerekir. İşte bu nedenle bu zamanda bulunmayan yüzüstü kapanmış sessiz bir hayvanın varlığına dair apaçık bir kanıt gerekir. Çünkü canlı, tükenmiş, çürümüş ve görünmeyecek şekilde gâib olmuştur ve Âlemin tümü, sûretlerin en güzeli olan insanî sûrette var olmuştur. Allah Teâlâ şöyle der: "Biz insanı en mükemmel sûrette yarattık."[730] İşte bu sırada insan şerîf, rûhânî ve latîf nefsi ile dilsiz hayvandan müstağnî ve ona gerek duymayan bir melek olur. İnsan bir zamanlar muhtaç olduğu âletten müstağnî kalınca burhânla bilinir ki bu aleti kaybına aldırmaz ve aletin yokluğuna ve zevâline üzülmez. Öyle ise kıyâmet günü hayvanın bekâsı söz konusu değildir ve o gün hayvanın şu anda bulunduğu türde bir varlığı da olamaz. Zira hayvan insanî sûrete kavuşup ve duraklarında tam olana kadar yükselişi sürdürür. Ve tamamlanınca ve en değerli özelliklerine sahip olup ve amaçları tamamlanınca nefis kendi erdemleriyle bir çırpıda tabiatten ayrılır ve akıl ile ilişkiye geçer ve nefse bir üzüntü ilişmez ve tabiatla bir alakası da kalmaz ve akıldan gelen küllî feyzi ve mahza cömertliği kabul etmesine bir engel de kalmaz. İşte bu sırada nefs, hiçbir gözün görmediği hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir beşerin aklından geçmeyen lezzetlere, sevinçlere, nimetlere ve gönençlere sahip olur. Böylece "...Birbirlerini aldatmak için birbirlerine birtakım yaldızlı sözler fısıldayan..."[731] ins ve cin şeytanlarının ve iblislerinin şahıslarının zevâl bulacağına aklın hükmü şâhitlik yapar ve bunu ispatlayan kesin kanıt ortaya konur. Bunlar; cisim şeytanları ve gazabî nefsi, nâtık nefsine galebe gelen ve gazabî nefsin irâde ve lezzetine tâbi olan ve hikmet nûrunun dışında kalan nefis şeytanıdır. Böylece nâtık nefis, gadabî nefis gibi olur ve gazabî nefsin süslü sözlerine aldanan ve gadabî nefsin görünüşüne büyülenen nâtık nefis ona yükselir ve onun çekim alanına girer. Sen iblisi anlatırken Allah'ı söylediği: "Öyle ise senin izzetine yemin ederim ki ben de onların hepsini azdıracağım, ancak

729. A'râf, 7/53.
730. Tin, 95/5.
731. En'am, 6/112.

senin ihlâsa erdirdiğin kullar bundan müstesnâdır, dedi İblis."[732] bu sözünü bilmiyorsun. Allah'ın bu sözündeki muhlisler ile nâtık nefisleri gazabî nefslerinden ve gazabî nefsin denetim altına almasından halâs bulup kurtulanlar kestedilmektedir. İsmi Aziz ve Yüce Allah şöyle der: "Şüphesiz benim o seçkin kullarım üzerinde senin hiçbir nüfûzun yoktur. Ancak senin peşine takılmış şaşkın azgınlar başka"[733] Öyle ise hevâsı aklına galebe gelen her iblistir. Ve gazabî nefsine itaat eden ve câhiliyye hamiyetine giren ve bâtıl için gazaplanan herkes şeytandır. Her ne kadar dinin zâhiri hükümlerine bağlı kaldığını söylese de insanların mallarını yemek, onları şaşmaya çağırmak, süslü sözlerle onları aldatmak için öyle görünür. İbadeti açıktan yapan, tuzakları ve ihâneti gizleyen herkes insin şeytanlarındandır. Değersizi değerli kılan, aşağılık şeyleri ait olduğu yerinde tutmayan, hak etmeyene hak etmediğini veren, ulvî ve değerli olanı değersiz kılıp ait olduğu yere yerleştirmeyen cin şeytanlarından bir şeytan, hataları sırtlanan, yalancı şâhidlikleri irtikâb edendir. Bil ki Âdem'in (a.s.) sıkıntısı uzayınca sözü geri istedi ve Rabbine yakardı kendi zamanındaki zâhir olacak ve hakîkatleri kâim kılacak ve o zamanda yüce makamlar ile kâim olacak kişiyle Rabbine tevessülde bulundu. Bu yüce makamlar tam kelimeler ve apaçık âyetlerdir. Her ne kadar Âdem bununla kayıtlanmamış olsa da, ona sâhib olanı kabullenmeye karşı inkâr ve büyüklenmeye girmeksizin bu yüce dereceye ve değerli makama ancak özlem ve arzu duyar.

Otuz Beşinci Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendi nezdinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki gazabî nefis rûhânî olan iblistir. Cismânî iblis ise Hakkı inkâr eden ve kendine ait olmayan mertebeyi iddia edendir. Bil ki Allah'ın salavatı üzerine olsun kâim, keşif devri olan yedinci devrin sahibidir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle der: "İlkin yaratmaya nasıl başladıysak diriltmeyi de biz gerçekleştiririz. Bu üzerimize aldığımız bir vaattir. Bunu gerçekleştirecek olan da Biziz."[734] Öyle ise yedi nâtıklar, tıpkı yedi yıldız ve haftanın yedi günü gibidir. İş bitince-sona erince başladığı yere döner. Nitekim insanların ilimleri de ilimlerdeki kategorilerden dolayı dallara ayrılmaz. Zira ilimler-Allah'ın salâtı üzerlerine olsun– elçiler olan Âdem, Nûh, İbrâhim'den ibâret olan üç baba gibidir. Öyle ise bunlar kendilerinde ilimler ve hikmetlerin dallandığı babalardır. Bunlar şeriatların sanatların ve mülkün konularının temelleridir. Zira insanın ilmi, şer'î ilimler ve ilâhî nâmûslarla son bulur. Bil ki bilgilerdeki incelikleri kuşatmakla desteklenmiş yedinci devrin sahibi gayedir, devirlerin son bulması ve kıyâmetin kâim olması onunla olur. Bil ki Allah'ın salâtı üzerlerine olsun Nebîlerin, hidâyet imamlarının ve Râşid halîfelerin davetine icâbet eden herkes yeryüzünden kendisine tevdî edilen emaneti koruyanlardır. Hikmetin tabutları Allah'ın evleri olan bu kişiler Allah'ın adı yükseltenlerdir. Kıyâmet gününe ve halef selefe onu miras bırakana kadar onu korumakla yükümlü meleklerin taşıdığı sekine tabutu onların yanındadır. Bunlar Allah'ın yeryüzündeki halifeleri ve salt Allah'ın ilminin hazinedarıdırlar. Öyle ise kim onları tanır, onların seleflerine tabii olur ve onların sebebiyle doğru yolu bulursa şüphesiz ibâdeti düşmanlıkları

732. Sâd, 38/82-83.
733. Hicr, 15/42.
734. Enbiya, 21/104.

apaçık olan cin ve insin iblislerinden kurtulur. Ve kendi bedenine gizlenmiş kanında dolaşan cismindeki gizli iblislerden de kurtulur. Böylece onlardan ve tuzaklarından kurtulduğunda bedende bulunduğu sürece bilkuvve olarak meleklerden bir melek olur. Nefsi bedeninden ayrılınca da bilfiil melek olur. Nebilerin davetinden gafil olup onların davetine icâbet etmeyen ve zamanın şeytanlarına, çağının firavunlarına ve avanelerine tâbi olan, nefsinin yağı aşağılık arzularına gömülüp kalan, aklî faydaları fevt eden, temiz zürriyetin dışında kalıp bilkuvve cisimsel şeytanların hizbine dâhil olan ölünce bilfiil azgın-taşkın rûhânî bir şeytan olur, dalâlete düşürmesinde başkan, vesvese vermeye muktedir olduğu kimseyi azgınlaştıran-saptıran olur. Nitekim Allah Teâlâ da şöyle buyurur: "Böylece biz nebilere ins ve cin şeytanlarını düşman yaptık. Onlar birbirlerini aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözleri fısıldayıp dururlar..."[735] Bu durum böylece sürüp gider. Dolayısıyla nefsini iyi ahlaklı donatan, amellerini temizleyen ve fiillerini güzelleştiren herkes melek olur, erdemli olarak kerâmet yurduna nimetler mahalline ve rahmet makamına yükselir. Tabiatta ebedî kalmayı ve tabiatın sâkini olmayı isteyen, şehvetlerine gömülüp kalan, haramları helâl sayan ve şahıslara feyz vermekten vazgeçen herkes ölüm sırasında aşağılıklar yurduna, hastalıklar mahalline, oluş ve bozuluş âlemine geri döner. "Derilerinin her yanışında, cezayı tatmaları için onları başka derilerle değiştireceğiz."[736] Gökler ve yer durdukça orada kalıcıdırlar.

Otuz Altıncı Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendi nezdinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki iblis, ister insî, ister cinnî olsun Âdem'e ancak insan sûretinde gelir. Bu yüzden Âdem'e tuzak kurar. Çünkü o Âdem'le konuşur ve Âdem de onun söylediğini anlar. Nitekim haber de böyle geldi. İblis'ten dolayı olan oldu. İblis Âdem'in aleyhine verdiği hükmü, yaratılmışların aleyhine de verdi. Şöyle ki kamer feleğinin altında bulunan hiçbir şey, aynı özellikte dâimî kalmayacaktır. Onu başkalaşması ve değişmesi gerekecektir. Ancak peşinden gelenlerin ona bakması için onda korunmuş tek bir konum kalacaktır. Onun ardın gelen onun sırasını devralacak, onun yerine geçecek onun amelini yapacak, onun davetini tamamlayacaktır ve böylece onun isyanî kemâle erecektir. Öyle ise Allah'ın gönderdiği her nebinin karşına dikilip düşmanlık yapan gibi düşmanlık yapmayı sürdüren herkes İblistir. Zira o, İblisin yaptığının tıpkısını yapıyor. İblisin kâim kıldığı şeyin aynısını kâim kılıyor. Nitekim her nebi, Âdem menzilesinde olduğu gibi, Allah ve dostları için düşmanlık yapan herkes İblis konumundadır ve İblisin konumu, örtünme devrinin süresi boyunca çocuğunda ve zürriyetinde korunmuş olarak kalır. Âdem, İblis ve onların bu âlemdeki bekâsına dair burhânî bilgi budur. Öyle ise ey kardeşim! Bu bilgiyi anla ve bu bilgiye güven. Öyle ise bu bilgi haktır ve sırra aklından razı olduğun ve sence dini sahih olan kişiye de muttali kıl. Nefsini terbiye eden, amellerini temizleyen ve çalışmasında başarı olan kişiyle de bu sırrı paylaş. Allah dilediğini sırât-ı müstakîme hidâyet eder. İşte bu ve bunun gibi olan ilim ve ilimler ile bu dünyada ve ahrette bâkî ol Yüce Allah'ın "Ve kötü kazançları ortaya çıkar..."[737] sözünün mânâsı

735. En'am, 6/106.
736. Nisa, 4/56.
737. Zümer, 39/48.

şudur: kötülenmiş delilik, övülmeyen ve benzeri gibi şeylerdir. Tıpkı Sudanlıya âşık olan gibi, çirkin gençlere âşık olmak gibi. Başına gelen zulmü kovmak ve kendini kötü işlere vermek için güçlü bir erkeği isteyen kimse iki âlemde de zemmedilmiş ve bütün insanlar içinde ar perdesi yırtılmış sayılır. Orta yaşlı ergin kadınlara, çirkin görünümlülere ve çirkin yaratılışlı kimselere âşık olan ve elinin altında güzel yüzlü cariyeler, sıbyanlar ve Vildanlar varken Sudanlı cariyeleri tercih edenler, işte bu kısım insanlar bu sûret ve sıfata aşık olup bu şeylere ilgi duyduklarında ancak bir çeşit delilik halindedirler, bir nevi akıllarını terk edip cehâlete yaklaşıp nefsin hevâsına uymuşlardır. İşte bu nedenle, doğru söz ve görüşlere muhalif görüşlere ve yanlış inançlar, Allah'a şirk koşmayı ve onun ilimlerine yönelik ilhadı içerir. İşte ahret yurduna kötü dönüşün ve hayatın sonu budur. Allah, rahmeti ve lütfuyla sema bizi, bu cins ve tür insanlardan ve bu şahıslardan korusun. İşte, nefse, nefsin hastalığına, hevânın baskın gelmesine, ilâhî deliliğe ve matlûbun hakîkatına dair söylenenler hakkında yapılan açıklamalar ve bilimsel kanıtların hepsi budur. Zira bu faslın amacı, erdemli aşkın ve mükemmel sevginin hakîkatinin îcâd etme şevki ve ilk illete yaklaşma şevki olduğunu göstermektir. Dolayısıyla herkes ilk illete doğru yola çıkar; ona ulaşmak ve yaklaşmak ister. Allah'ın izniyle bunu böyle bil, doğru olarak kabul et ve doğru olarak aklında tut. Güç ve kudret, yalnızca Azim ve Yüce olan Allah iledir.

Otuz Yedinci Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendi nezdinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki bedenlenmiş tikel nefsi üç türdür. Bunlardan biri şehvânî-nebâtî nefstir. Bu nefsin aşkı yiyecek, içecek ve cinsel şeylere yöneliktir. Diğeri gazabî-hayvânî nefstir. Bunun aşkı ise kahretmeye ve yönetmeye yöneliktir. Üçüncüsü aşkı marifetlere ve faziletleri kazanmaya yönelik olan nâtık nefstir. Tikel nefsle berâber olan bu üç güç tıpkı her bir dalına ilgi duyduğu üç dallı bir ağaç gibidir. Bil ki kim, Azil ve Celil Allah'ın emrini, vahyini ve murâdını kulları arasında kâim kılar, Allah'ın risâletini kullarına teblîğ erdem ve Allah'ın sözlerini kullarına doğru olarak anlatırsa o, Allah'ın yeryüzü âleminde ve insanlar arasında vechi, dili, eli ve yakını olur. Zira o, Allah'ın meşiyyeti ve kuvvetiyle böyle bir iş için desteklenmiştir. Nitekim Allah Teâlâ'nın "Attığın zaman sen atmadın fakat Allah attı."[738] dediği gibi. Öyle ise kim bu şahsı tasdik eder, sözünü tahkik, emrine uyar, nehyinden uzak durur ve yanında yer alırsa öncelikle ona yakın olma ve onun hikmetini almaya ehil olur. Şüphesiz bu şahıs, kendinden sonra makamına kendini tasdik eden bu kişiyi vâsi bırakır. O da onun şeriatın tevilini yaparak, ümmeti selâmete, kurtuluşa ve hayata götürecek olan ümmetin muhtaç olduğu şeriatı kâim kılarak onun şeriatını kemâle erdirir. Bu şahsa muhâlif olan, ona karşı büyüklenen, mekir, tuzak, riya, ayrılık, isyân ederek, muhâlefetini saklayıp zâhirde ona muhabbet göstererek ona zulmeden; Allah Teâlâ'nın "İnananlarla karşılaşınca biz de inandık derler. Şeytanlarıyla baş başa kaldıkları ise biz de sizinle beraberiz, biz ancak onlarla alay ettik derler."[739] Hiç şüphesiz bunlar "Üfleyerek (ağızlarıyla) Allah'ın nûrunu

738. Enfal, 8/17.
739. Bakara, 2/14.

söndürmek isteyenlerdir, oysa inanmayanlar istemese de Allah nûrunu tamamlar."[740] dediği gibi; iblisin orduları, süvarileri ve piyâdeleridir. Kim hakkı olmayan şeyi alırsa o iblistir. Çünkü o, zamanının ve çağının başkanına karşı büyüklenmiş ve onun emrine muhalefet etmiştir. Tıpkı iblisin, Rabbinin emrine muhalefet etmesi ve Allah'ın saf ve halis kulu Âdem'e karşı büyüklenmesi gibi. Öyle ise sen bu emri ve Allah'ın izniyle, lütfu ve iyiliği ile senden öncekileri de çok iyi tanı. Bil ki tevil yapanlar-Allah'ın salâtı üzerlerine olsun– nebilerin halifeleridir, rivâyet âlimleri hadisçilerdir, sünnetlerin ve hükümlerin âlimleri fakihlerdir, zikir âlimleri, âbidler, zâhidler ve ruhbânlardır. Şüphesiz madenler, bitkiler ve hayvanlar gibi mevcûdlardan olan iblisler ve şeytanların varlık mertebesine dair bilgi burhân ile açıklanmıştır. Bütün bunların hepsi, hakla şâhidlik yaparak ve doğruyu konuşarak, cennet ile cehennem arasında dikilmiş olan sûrette ve insanın yaratılışında mevcûd olan her şeye delâlet eden birtakım misâller ve delillerdir. Buna göre cennetin sağında felekler âlemi, göklerin yeri, karar yurdu ve nûrlar mahalli yer alır. Cehennemin kuzeyinde ise oluş-bozuluş âlemi, gaflet, uyku, inkılâb olunacak yer ve meâd bulunur. Nitekim Allah da şöyle der: "Ashâb-ı yemîn ki ne ashâb-ı yemîn! Ne mutludur onlar. Dalbastı kirazlar, dolgun salkımlı muzlar, yayılmış gölgeler, şarıl şarıl akan sular, tükenmeyen, eksilmeyen, hiçbir sûrette esirgenmeyen birçok meyveler içindedirler. Onlara pek değerli eşler de verdik."[741] "Ashâb-ı şimâl ki ne ashâb-ı şimâl! Ne bedbahttır onlar. Onlar kızgın ateşte ve kaynar sularda, ne serin ne de faydalı olmayan, kapkara duman tabakası altındadırlar..."[742] Ey kardeşim! Şimdi meâd ve inkılâb olunacak yerin anlamını iyi kavra. Doğru ilmin ve hikmetin sırrı ve gizemi bu ikisinde saklıdır. Allah seni ve bizi kötü dönüş ve kabîh meâdden korusun. Seni ve bizi bunların kötü olanından kurtarsın. Kim sülblerden rahimlere inkılâbdan ve geri dönmekten ve meâddan müsterih olursa şüphesiz kurtulmuş, mukarreb melekler, nebiler ve resûller kümesine dâhil olmuş, cismânî maddeden, tabiî, rûhânî doğuştan ayrılmış ve bu durumu da hakkıyla bilmiş olur. Dolayısıyla onun artık belâ mahalline, mutsuzluk yurduna ve şeytanlar ve kovulmuş iblisin ordularıyla beraber aşağıların aşağısına dönmesi söz konusu olamaz.

Otuz Sekizinci Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendi nezdinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki cehenneme davet eden bâtıl (inancın) imamların şüphesiz "...aralarına bir duvar çekilir, bu duvarın bir kapısı olup bu kapının iç tarafında rahmet, dış tarafında ise azap vardır"[743] "Münafıklar şöyle seslenirler: biz de sizinle beraber değil miydik? Müminler cevap verirler evet beraberdiniz, fakat siz kendi canınızı yatkını, inananlara hep felaket gelmesini gözleyip durdunuz, şüphelere düştünüz, sizi birtakım kuruntular oyaladı. Bir de baktınız ki Allah'ın emri gelivermiş. Böylece o dessâs, çok aldatıcı şeytan sizi Allah'ın affı ve keremi ile aldattı."[744] Önlerinde ve sağında nûrlarıyla giden Allah'ın velilerine

740. Tövbe, 9/32.
741. Vâkıa, 56/27-34.
742. Vâkıa, 41-44.
743. Hadid, 57/13.
744. Hadid, 57/14.

ve dostlarına şeytanların dostları "Ne olur yüzümüze bir bakın da nûrunuzdan biz de yararlanalım"[745] dediklerinde "...Onlara şöyle denilir: arkanıza dönün de bir nûr arayın..."[746] Yani Allah'ın yeryüzündeki halifesinin hükmüne ve varlığı ve zatı ebedi olana dönünüz. İnsan zatını kâim kılan ve bedenini yöneten nefsini ve hulkî ve dînî sûretini tamamlamayı bilirse kendisini halife bırakan, kendi âlemine şahid kılan, kendisini kendi aleyhine şahid tutan Rabbini de bilir. Tıpkı Allah Teâlâ'nın "Onları kendileri hakkında şahid tutarak ben sizin Rabbiniz değil miyim..."[747] dediği gibi. Öyle ise kim nefsini hakkıyla bilirse âyetteki bu nidâya icabet eder ve ve Allah'ın bu çağrısını işitir, Allah'ın birliğini, kendine kul olmak için Rabliğini ikrâr eder ve Allah'a ulaşmak ve yakınlaşmak için kendine imkân tanır, ebedî, daimî, sermedî nimetleri kazanarak.

Otuz Dokuzuncu Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendi nezdinden bir ruh ile desteklesin. Bil ki Allah Teâlâ, bedeni, nicelik ve nitelik ve feleklerin tümüyle bağlantılı kıldı. Çünkü felekler yedi cevherin toplamından ibarettir. Bunlar kemikler, kemiklerdeki beyin, beyindeki sinir gücü, damarlar ve ondaki nabz gücü ve akan kan, kas, deri, kıllar ve tırnaklar ve bu cevherin her biri gelişir ve büyür, kendinden sonra gelene karşılığını verir ve ben de ruh akışı olarak devam eder, su ve besinler birbirine bitişiktir. Her güç, diğer gücün diğer uzuvda yaptığı amelin tersi her bir uzuvda amel yapar, bedenin cüzleri birbirine yapışık ve düzgün bir şekilde bâki kalsın diye. Aynı şekilde her bir felekte Allah'ın melekleri ve sayısını ancak Allah'ın bildiği Allah'ın orduları vardır. Bunlar gece gündüz Allah'ı tesbih ederler. Göklerin kenarlarını ve feleklerin tabakaları, Allah'ın melekleri ve sayılarını yalnızca Allah'ın bildiği askerleri ayakta tutar ve bunlar gece gündüz Allah'ı tesbih ederler ve aldıkları emirleri yerine getirirler. Her birinin ma'lûm bir makamı vardır. Felek on iki burca taksim edilince bedenin bünyesi de birbirine mümâsil on iki deliğe taksim edildi. Bu delikler; iki göz, iki kulak, iki burun deliği, iki boşaltım deliği, iki meme ve bir göbek deliğidir. On iki burcun altısı güney altısı kuzeyde yer alınca, aynı şekilde bedendeki delikler de, nitelik ve nicelikle birbirine benzer olarak altısı sağ tarafta ve altısı sol tarafta olmak üzere toplamı ikiye bölünmüş oldu. Feleğin hükümleri oluşanlarda etkin kılan yedi seyreden yıldız var olunca aynı şekilde insan bedeninde yedi bedensel güç var kılındı. Bunlar şunlardır: alma, tutma, özümseme, dışarı atma, beslenme, büyüme ve sûret verme (üreme) güçleridir. Diğer yedi rûhânî güçler ise şunlardır: duyu güçleri, yani gören, işiten, tadan, koklayan, dokunan, bilen ve düşünüp konuşan güçlerdir. Öyle ise beş duyu gücü, beş yer kaplayan yıldıza münasibdir. Nâtık güçler aya, akleden güçler güneşe münâsip düşer. Bil ki insânî nefsin beş gücü daha vardır ki bunların onlara nispeti, yukarıda anlatılan beş şeyin nispetinden başkadır. Bu güçlerin bedenin uzuvlarında dolaşması, onların dolaşmasından başkadır. Ve bunların fiilleri, onların fiillerine benzemez. Bu beş güç, bilinenlerin sûretlerini kazanmak için birbirlerine yardım eden ortaklar gibidir. Bu beş güçten üçünün nefse nispeti, nedimlerin meclislerinde hazır bulunan meliklere nispeti

745. Hadid, 57/13.
746. Hadid, 57/13.
747. A'râf, 7/172.

gibidir. Dolayısıyla bu nedimler daima meliklerin sırlarının bilgisine muttalidirler. Onlar meliklerin sözlerinin özellikleri gözleri gibidir. Bunlar, mecrası beynin önünde bulunan mütehayyile gücü ve mecrası beynin arkasında bulunan hâfıza gücüdür. Ve bunların her birinin nefse nispeti, melik nezdindeki hâcib ve tercümânın nispeti gibidir. Nâtıka gücü ise nefsin, ilimler ve ihtiyaçlarla ilgili düşüncesinde bulunan mânâları nefsten alıp anlatan ve nefse cevap veren güçtür. Bu gücün mecrası ise dil ile yutak arasındadır. Ve bu güçlerin her birinin nefse nispeti, ülkesinin ve toplumun yönetim ve denetiminde vezirin, melike [baş yönetici] nispeti gibidir. Akleden güç ise yazı yazmada ve bütün sanatlarda iki el ve parmaklar ile nefse yardım eden güçtür. Çünkü bu güç düşünme, bilme, anlatma ve yazma gücüdür.

Kırkıncı Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi nezdinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki en büyük azap; yaratıcısını inkâr eden, Allah'ın velilerine ve nebilerine karşı büyüklenen, Allah'ın nebilerini haksız yere öldüren, velilerine ihanet eden, insanlara çirkin davranan, haramları kazanmayı ve günahları helal görmeyi emreden cevherlerin nefislerine ilişir. Bunlar pek çok gruplardır ve bunların birbirinden farklı pek çok amelleri vardır. Biz, hiçbirine güvenip yaklaşmayasın diye onları simalarından tanıman için onları sana anlatmak istiyoruz. "...bu anlatımdan sonra sakın zâlim kavimler ile oturma, onlarla düşüp kalkma."[748] Bil ki bu zâlimler topluluğu zorbalar, firavunlar ve nemrutlardır. Tıpkı firavun, hâmân, Karun, Câlût; Nemrut ve bunları geçen mütegalliblerdir gibi. Bunlar hakk etmeksizin yönetime ve yönetici olmaya zulüm, baskı ve zorbalıkla gelenlerdir. Onlar, buraları çalışmalarıyla ve bilgileriyle elde etmediler. Onların buraları ele geçirmeleri delâlet ve cehâletle sonlanır. Dünya hükümlerini talep ederek, dünya nimetlerini kısa yoldan kazanmak isteyenlerden bu zâlimlere yardım eden de zâlimlerdendir. Öyle ise bunları iyi kavra ve Allah'ın anlattığı cehennemi de iyi bil "Onlar sabah-akşam ateşin karşısına getirilirler. Kıyâmet koptuğunda da haydi Firavun hanedanını en şiddetli azaba sokun denilir"[749] ve "Sizden oraya uğramayacak kimse yoktur. Bu, Rabbinin katında kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra biz takvalı davrananları kurtarır, zâlimleri de orada diz üstü çökmüş olarak bırakırız."[750] Bütün cüzi nefisler oluş ve bozuluş âlemine geri çevrilir. Kim kendine verileni hikmetle tezekkür eder bu âleme nasıl doğduğunu, düştüğünü ve getirildiğine inanırsa nefsin bedenden ayrılmasıyla fevzâ-necât bulur ve bedenden kurtulur, dünyadan uzaklaşıp keramet yurduna ve nimet mahalline yaklaşır. Kim bunlardan gafil olursa diz üstü çökmüş kalmış olur. Diz üstü çökmek ise diz kapakları üzerine ebedi olarak dünyaya yapışıp kalmaktır ve yeryüzüne muhabbet duymaktır. Böylece bu kimseler, artarak ve eksilerek yeryüzünde daimi olarak kalırlar. Zelil ve elim olan daimi azap ve cehennemdeki büyük cehennemliklerin sûretinin nasıllığı ise şöyledir: Bunlar, yaratıcısını inkâr edip ona karşı gelen, ona itaat etmeyen ve ulvî yola koyulmayan, kesin olarak bildikleri halde nebilere karşı

748. Enam, 6/68.
749. Mümin (Ğafir), 40/46.
750. Meryem, 19/71-72.

büyüklük taslayan nefislerdir. Nitekim Allahu Teâlâ'nın şöyle dediği gibi: "Vicdanları onların doğruluğuna şâhidlik ettiği halde sırf kibir ve haksızlık saikiyle onları inkâr ettiler..."[751] Ölüm, onların başına geldiğinde, şiddetli ve galiz melekler onlara geldiğinde demektir. Bu melekler Rûhânîlerdir:

7	8	30	6	1	30	40	200	10	600
Z	H	L	V	A	L	M	R-Y	H	

Bu meleklerin şahıslara gelmesi, bu şahısları kuşatması ve özellikle onların nefisleri doğum yerlerini kuşatması demektir. Doğum yerleriyle doğru yoldan ayrılıp tek başlarına kaldıklarında karanlığı ayıran yer/berzah demektir. Böylece azaba düşüp mutsuz olurlar. Gökler ve yer var oldukça onların nesli böyle sürüp gider. Bu melekler dünyada yaşadığı sürece bedenler ile beraberken bu nefislerin kazandığı kötü amellerin müvekkilidirler. İşte bunlar, cehennemle baş başa kaldıklarında ve cehennem meydanına geldiklerinde cehennemliklerin sûretinin ve cehennemin bilgisidir. Ey kardeşim! Allah lütfu ve keremiyle bizi ve bütün inanan kardeşlerimizi cehennem azabından korusun, kurtarsın.

Kırk Birinci Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi nezdinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki, itaat eden nefislerin ruh ve reyhân âlemi olan cennete girdikleri kapı Rıdvan cennetlerinin kapıcılarının sorumluluğuna verilen kapıdır. Dünyada bu ilim ile daimi nimet ve azim mülkün nasıl olduğunun bilgisine muttali olunur. Naim cenneti ve Rûhu Reyhâna götüren dirilişin bilgisine vâkıf olunur. Ey kardeşim! Bil ki itaat eden nefislerin itaatları kemâl bulunca insânî sûretteki gayelerine ulaşırlar. Kazandıkları amel ve fiilleriyle melekî sûreti hakk ederler ve göksel bir mertebeye intikal eder. Nefislere ölüm gelince Tayyip melekler rahmet ve acıma ile yeryüzüne iner. Zira bu melekler Zühre ve müşteri yıldızlarının rûhâniyetleridir. Bu rûhânîyetler bu nefisleri karşılarlar, tıpkı teşrifatçıların, karşılayıcıların meliklerin çocuklarını, dünyanın olağanüstü şeyleri, güzel ve hoş kokuları ve ipek ve atlas mendilleriyle, sevinç, mutluluk, ferah ve tebessümle karşılamaları gibi. Nitekim Aziz ve Celil Allah şöyle der: "Melekler onların canlarını hoşnutlukla alır, selam size yaptığınız işlerden dolayı buyurun cennete derler."[752] Onlar ile beraberken melekler onları sevindirir. Onlar melekleri hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği sevinç ve mutlulukla melekleri görürler, Allah'ın dilemesiyle melekler ile birlikte bilen ve idrak eden olarak bâki kalırlar. Dünyadaki iyi ahlaklı inananlarla iletişim kurarlar. Müjdeleme, güven, doyum, ahrette mutmain olma ve güzelliğe dönüşme ile melekler onlara rüyalarında görünür olur. Çünkü melekler onlar ile beraberdir. Bundan sonra da kıyâmet kopup yaşam sona erdiğinde melekler bu

751. Neml, 27/14.
752. Nahl, 16/32.

nefisleri cennetlere, bâki nimetlere, daimi mülke yükseltip götürürler. Bu nefisler ilk ölümden başka ölüm tatmazlar. "...Duâları, ham âlemlerin Rabbi Allah'a mahsûstur, diye sona erer."[753] ve Aziz ve Celil Allah şöyle der: "Rabbiniz tarafından mağfirete, genişliği gökler ile yer kadar ve muttakiler için hazırlanmış bir cennete doğru yarışırcasına koşun."[754] Sonra gaflet içinde ve oyunda olan gafil nefisler ölümün kendilerine geldiği ve ölüm nefislere ulaştığı sırada nefisler bedenlerinden dışarı çıkarlar. Zira melekler sizi yakalamak için ellerini uzatmazlar. Halbuki meleklerin onlara azap vermesi, neft, katran, ateş ve bunlara benzeyen azap çeşitlerinden, çukura atmak, zakkum ağacı, kaynar su, boyunlara halkalar geçirmek, zincirler ve ellerin bağlanması iledir. Tıpkı dünya ehlinden bazılarının bela, sıkıntı ve fakirlik içinde doğması gibi. Cüzzamlı anasının sütünü emerek beslenen ve cüzzamlı babası tarafından öpülen çeşitli mihnet ve sıkıntılar içinde ceninin ortaya çıkması, ailesi belalar ve sıkıntılar içinde iken, böyledir. Asi ruhların bedenlerden ayrılıp örnek verilen hallere dönüşmesi de böyledir. Ey kardeşim Allah bizi, bu özelliklere sahip olmaktan korusun ve bizleri bu özellikteki nefislerle bir araya getirmesin! İşte bunlar kendi kendilerine zulmederken meleklerin ruhlarını aldığı kimselerdir, bunlar elim azap ve daimi zillet kendilerine helâl olandır. "Onlar hoşluk ve güzellik içinde meleklerin ruhlarını aldığı kimselerdir."[755] Ruhları meleklerin fevhe, Reyhana, Cennet-i naîme alıp götürdükleri kimseler. Bunlar Allah'ın kendi kudretiyle canlarını aldıklarıdır. Nitekim Azil ve Celil Allah şöyle der: "Ama Allah, insanların ruhlarını ölümleri sırasında, ölmeyenlerin ruhlarını ise uykuları sırasında alır, hakkında ölüm hükmü verdiği rûhu tutar vermediği rûhu ise belli bir süreye kadar salıverir..."[756] Bunlar yüce rütbeleri ve seçkin dereceleri olan nefislerdir. İnsanlardan bu nefisleri izleyenler kurtulur, bunlardan yüz çevirip onlara muhalefet edenler helak olur. Bu nefsler; Allah'ın haklarında şöyle dediği nefislerdir: "...Allah sizi kendi nefsine isyan etmekten sakındırır..."[757] İşte bu nefisler, mücerred, uyarıcı, Allah'ın kelamı ve vahyi ile desteklenmiş nefislerdir. Bunlar ilim nûruyla aydınlanmış hikmet ile teyid edilmiş tâhir ve kutsal nefislerdir. Bu âyetin yorumunda çok ince bir sır ve derin bir umman gizlidir. Ve mutlu olan anlattıklarımızın bilgisine sahip olmak ve tavsif ettiklerimize vâkıf olmakla mutlu olur. Ve ölümden sonra bâki olan sâlih amelleri ve hayırları kazananlar ölümden sonra kurtulurlar. Öyle ise bil ve müteyakkin ol ki cehennemlikler şöyle der: "Ey Rabbimiz, sen bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin işte günahlarımızı itiraf ettik, şimdi telafi etmek için buradan çıkmaya bir yol yok mudur?"[758]

Kırk İkinci Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendi nezdinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki Aziz ve Celil Allah'ın Aziz kitabında anlattığı cennet gökleri ve yeri kuşatan dokuzuncu feleğin üstündedir. Sonra da bil ki insanın sûreti, ay feleğinin altındaki sûretlerin en değerlisi;

753. Yunus, 10/10.
754. Âl-i İmrân, 3/133.
755. Nahl, 16/32.
756. Zümer, 39/42.
757. Âl-i İmrân, 3/28.
758. Mümin (Ğafir), 40/11.

Aziz ve Celil Allah'a ibâdet etmeye ve Onu tanımaya ve ölümden sonra gökler âlemine yükselmeye en uygun olanıdır. İnsanın sûreti, Allah'ın arzında Allah'ın halifesidir, zira bu sûret iki özellik arasında yer alır ve iki konak arasında konaklar. Dolayısıyla insan, doğal olarak bilen, canlı ve rûhânî olan rûhu ise basit ve csmi ile mürekkebdir. İnsan cisminin tabiatı, yeryüzü tabiatlarının ve tabii maddenin en sâfî olanıdır. Aynı şekilde insanın maddesi ve besinleri de onun tabiatına en uygun gelenidir. İnsan kendisi için en uygun, en elverişli ve en yakın olan besinlerden yüz çevirince bu durum insanın bozuluşunun, fenâsının, izmihlâlinin, kötüleşmesinin, eziyete düşmesinin ve ölümün gelmesinin sebebi olur. İnsan nefsi bedene sirâyet edip, bedene ittisal etmediği zaman yüce nefislerin mertebelerinin en üstününden olur. Bu nefisler feleki şahıslara sirâyet edip, semâvî meleklerle birlikte yeryüzüne indiklerinde insanın üzerine ışık doğar ve insan aydınlanır. Nitekim Aziz ve Celil Allah şöyle der: "O gece Rabblerinin izniyle melekler ve ruh her türlü iş için yeryüzüne inerler."[759] Böylece melekler rûhu, sûret içinde ve maddi tabiatlarda iskân ettirirler, sonra da Allah'ın özelliklerine ulaşması ve yetkinleşmesi için rûha vahiy yoluyla Allah'ın nimetini verirler. Buna göre biri Allah niçin kudretle tavsif edilir? Gene birisi niçin Allah'a Sâni' denilir? derse İlah'ın sûreti vazetmesindendir denilir. Bir başkası Faal Akıl nedir derse o, Yüce Yaratıcı'nın ilk ibdâ' ettiği, yarattığı şeydir, denilir. Zira o, her şeyin sûretinin kendi içinde bulunduğu basit nûrânî bir cevherdir. Bunun üzerine ona niçin akıl adı verildi derse çünkü o, şeyler ondan dolayı kuvveden fiile çıktığı için Akıldır. Nitekim Yüce ve Sübhân Allah şöyle der: "O bunların hepsini ilmi ile ihata ve tek tek tesbit etmiştir."[760] Şâyet o, nefs nedir derse basit, rûhânî, bizzât canlı, bi'l-kuvve allâme, bi't-tab' faal olan bir cevherdir denilir. Zira Nefis, Faal Akıl'ın sûretlerinden bir sûrettir. Nefs, hayat ile niçin tavsif edildi denilirse çünkü o fiiller yapan, genelin salâhı ve yararı için cismi hareket ettirendir denilir. Madde nedir denilirse sûreti kabul etme özelliği olan basit bir cevherdir denilir. Bunun üzerine madde niçin sûreti kabul edendir denilirse, çünkü o sûreti kabul etmesi için hazırlanmış ve yatkın kılınmıştır denilir. Yani mumun yüzüğün nakşının izini kabul etmesi gibi, kendisiyle ittihad eden şeyi kabul etmesi içindir. Cevher ise bi-nefsihi kâim olan, sıfatları ve sanatı kabul edendir. Öyle ise cevherdeki her araz, cevherin bir parçası gibidir. Uzayda yer kaplayan ve kendi başına var olan her şey, cevherdir. Ve her cevher, birtakım arazlar olan sıfatlara mahal olur ve her arazı kendisinden dolayı var olduğu cevheri mahal edinir. Tıpkı kara olanın karalığı ve ak olanın aklığı gibi. Utananın utancından yüzünün kızarması, korkanın korkudan sararması gibi, bu arazların bir kısmı gelip geçicidir. Birisi illet nedir derse bir şeyin olmasına sebep olan şeydir denilir. Zira illete illet denmesi, kendinden olan, kendinden başlayan, başka bir şeyin olması için, başka bir illetin illet olmasının illeti olduğu içindir. Böylece bu durum fiil, nezdinde son bulduğu itidal / denge noktasına kadar sürer. Birisi ma'lûl nedir derse herhangi bir sebebin varlığı kendi varlığını önceleyen ve sebebin ma'lûlden var olmasıdır ve o ma'lûldür. Çünkü o mef'ûldür denilir. Kadim nedir denilirse kendisini vehmin ulaşamayacağı ve aklın tasavvur edemiyeceği şeydir denilir. Zira kadim uzayın kuşatamadığı ve zamanın altına dâhil olmayan şeydir. Yaratıcının

759. Kadir, 97/4.
760. Meryem, 19/94.

emri/durumu kadimdir, akıl ve nefs muhdestir. Öyle ise Aklın bilgisi Yaratıcısının kıdemine ulaşamaz. Nefs, Aklın varlığında olanı kuşatamaz. Aklın, Bârî'nin nezdine olanı kuşatmaktan vazgeçmesi, ondan ilah olmadığına şahadetle olur. Nefsin aklın nezdinde olanı kuşatması ise bir çırpıda olmaz, aksine bir şeyi kuşattıktan sonra başka bir şeyi kuşatmakla olur. Ve Aklın, nefis üzerine ittisâli Bârî nezdinde kazanılmıştır. Bârî'nin akıl üzerindeki varlığı ise kazanmaksızın Bârî'nin zâtındandır ve Bârî'nin hiç kimseye ihtiyacı olmaksızın. Oysa her şey, Bârî'ye muhtaçtır, hâlbuki onun herhangi bir kimseye asla ihtiyacı yoktur. O, ortağı olmayan yalnızca kendisi olan Bir Tanrı'dır. İşte bunlar küçük ilkelere ayrılan/dallanan büyük ilkelerdir. Öyle ise bu konuda araştırmayı sürdür ve yarar elde et! Allah'ın dilemesiyle...

Kırk Üçüncü Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendi nezdinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki yol dörttür: madenden yapılmış olan eğri yol, bitkisel ters yol, hayvansal kavisli yol ve insânî doğru yol. Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun, Allah'ın şu âyetinden dolayı bilgiye götüren ve önder olan (nâtık-imam) yoldur: "İşte benim dosdoğru yolum bu, öyle ise ona tâbi olun..."[761] Bu yol; cismânî âlem ile rûhânî âlem arasındaki berzâhtır. Ve cennet ile cehennem arasındaki köprüdür. Allah Teâlâ şöyle der: "Üç kola ayrılmış gölgeye gidin. Gidin ama o, ateşten sizi korumaz ve ondan gölgelik olmaz."[762] Burada üç kollu gölgelik ile en-boy ve derinliği olan cisimler âlemi kastedilir. Bunu kesin olarak bil ki yanlış yapan nefisler arzu duyunca harekete geçerler, harekete geçince de yeryüzüne düşerler ve böylece cisimlere bağlanıp kalırlar. İmdi iyi bil ki mufârak akıllar dokuz tanedir, bunlar felekler âleminin akıllarıdır ve Yüce Allah'ın emri ile kendisinden mevcûtlar zuhûr eden akıl, akla sahip olan yıldızlar, nefisler ve cisimlerdir. Bunlar fasih dilleriyle yaratıcılarını tesbih ve takdis ederler. Nitekim mevcûdât da iki nevidir: a– Rûhânî olanlar b– Cismânî olanlar. Rûhânî olanlar düşünce ile tasavvur edilen şeylerdir. Cismânî olanlar duyular ile idrâk edilen şeylerdir. Cismânî olanlar da üç türdür: basit, bilici bir cevher olan nefis, üçüncüsü Aziz ve Celil olan Bârî'den etkilenen (münfail) Akıldır. Akıl şeylerin fâil nedenidir. Bârî Sübhânehu ne rûhânîlik ve ne de cismânîlik ile tavsîf edilir.

Kırk Dördüncü Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi nezdinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki her bir mevcûdun dört illeti vardır. Bunlar fâil illet, maddî illet, sûrî illet ve gâî (tamâmî) illettir. Mevcutların tümünü yorumladığında onlar için anlatılan dört illet gereklidir. Tıpkı masa örneğinde olduğu gibi. Masa, fâil illet marangozun fiilidir, maddi illet, kerestedir, sûrî illet masanın dörtgen olması ve sahip olduğu şekildir, tamâmî illet ise masanın, üzerinde yazı yazılan olmasıdır. Mutlak olarak cismin illeti ise en-boy ve derinliği kabul etmesini sağlayan kuvvenin kendisine konulduğu basit bir cevher olan maddedir. Cisim bu, kabul etmesi kuvvesi bulunan madde ile cisim olur. Cismin

761. Enam, 6/153.
762. Mürs.

fâil illeti Aziz ve Celil olan Bârî'dir. Cismin sûrî illeti akıldır. Çünkü en-boy ve derinlik ancak nefse ait olur. Çünkü madde, nefis için yaratılmıştır, yaptığı şeyi madde ile yapsın ve amelini maddeden dolayı ve sanatını maddeyi tamamlamak için yapsın diye. Basit bir cevher olan ilk maddenin ise üç illeti vardır: Fâil illet, bu Aziz ve Celil olan Bârî'dir. Sûrî illet, bu Akıldır. Tamâmî illet ise nefistir. Nefsin ise iki illeti vardır. Birisi cûd, bekâ, tamâm olmayı ve kemâli zamansız olarak bir defâda Akla feyz eden, Aziz ve Celil olan Bârî'dir. Şüphesiz, Allah nebisinin ve resûlü Muhammed'in (a.s.) dilinden kitabındaki şu sözüyle akla işâret eder: "Bizim emrimiz sadece bir kere, hem de göz açıp kapama kadar çok hızlıdır."[763] Akıl, Allah'a çok yakındır. Allah şu sözüyle buna işâret eder: "Ve sana rûhu sorarlar. De ki ruh, Rabbimin emrindedir..."[764] Bunun mânâsı ruh, bütün şeylerin ikiye bölünerek kendisine geri geldiği şeydir. Bütün şeylerin özleri ona gelir ve ondan geri döner, çünkü o, şeylerin başlangıcıdır ve şeylerin dönüşü onadır. Allah şöyle der: "...iyi bilesiniz ki emr ve halk onundur, evet âlemlerin Rabbi olan Allah ne yücedir."[765] Âyette geçen halk (yaratma) cismânî sûretlerdir, emir ise rûhânî cevherlerdir. Bütün bunların hepsi Aziz ve Celil Allah'ındır. Onun emri ile kâim olurlar ve onun iradesi ile var olurlar. Rûhânî emirlere dair bilgisi olmayan pek çok insan zanneder ki mevcûdlar cisim ve cisme mahâl olan yeryüzü Aziz ve Celil Allah'a ait değildir.

Kırk Beşinci Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendi nezdinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki asıl (ilke), kendisinden dolayı gökler, yer ve arasındakilerin yaratıldığı şeydir. Yaratılanın kendisi nedeniyle yaratıldığı şey, Hakk'tır. Yüce ve Aşkın Allah şöyle der: "Biz gökleri ve yeri ancak hakk olarak yarattık, fakat onların çoğu bunu bilmez."[766] Buradaki Hakk, her şeyin zatının mukavvim ve mütemmimi olan sûrettir. İnsan, kendisini insan kılan bu sûreti (hakk) yok edince, insan adını almayı ancak kendisine işâret edilmekle hak eder. Nitekim Allah Teâlâ'nın şöyle dediği gibi: "...Onların sana baktığını görürsün, oysa onlar göremezler."[767] ve "...doğrusu onlar yolu şaşırmış davarlar gibi, aksine onlar yolu daha çok şaşırmış olanlardır."[768] Bunların şaşırması cehâlet ve gafletlerindendir. Zira ilmi olmayanın ibâdeti de olmaz. İbadeti olmayanın ise Rabbi de olmaz. Şâyet onun bildiği bir Rabbi olsaydı ona ibâdet ederdi. Kesin kanıt gösteriyor ki hilkat ve fıtratın tümü ilim için yaratılıp ibdâ' edilmiştir. Allahu Teâlâ'nın varlığı ilim ile bilinir. Hâlikin mevcutları bilmesi ilmin varlığı ile sahih olur. Bil ki bu erdemli cevherlerin şahıslaştırılması hisse zâhir olmaması içindir. Bu cevherlerin duyular ile idraki, metafizik bilimlerde ve aşkın hikmetlerde çalışma yapmış olanlar, Rabbânî desteğe mazhar olanların dışındakiler için gerçekten zordur. Öyle ise bu ilmi koru ve onu sadece ehline ver. Doğrusu bu risâle baştan sona bu bilim üzerine oturtulmuş ve bilime işâret eder olmuştur. Ve risâlenin tümünden beklenen amaç da budur. Zira hikmetlerin konusu ve

763. Kamer, 54/50.
764. İsrâ, 17/85.
765. Arâf, 7/54.
766. Duhân, 44/39.
767. Arâf, 7/198.
768. Furkan,25/ 44.

yaratılışın sırrı, Aklın ve Nefsin üstünde, Yaratıcı Teâlâ'nın altında olan bir durumdur. İşte bu durum (emr), allah'ın korunmuş ilmi, saklanmış sırrıdır. Başlangıç ondandır, dönüş onadır. Ey kardeşim! Sonra bil ki buralar on iki tanedir. Bunlar tıpkı cesetler, yıldızlar, ruhlar, rûhânîler ve her birine özgü olan kuvvetler gibidir. Bunlar ehil olanlar ve sâkinlerdir ve Yaratıcı Teâlâ'nın sâkinler için düzenlediği yüce mertebeler ve aşkın hadlerdir ve en yüce dereceler gibidirler. Bil ki kuşatıcı felek bunların hepsini kuşatmıştır. Bu burçların hepsi bu felekte yüzerler ve o da bunları kuşatır. Kuşatıcı felek bunların hepsini en uygun olana götüren ihtiyârî hareketle hareket ettirir, en yararlı olana onları yükseltir. Bazen onları kendinden yardım almaları için aklî faydalara götürür. Bazı kere de onları kendinden dolayı ondan, onlar için sâdır olan kendi aşağısındaki yararı elde etmek için, kendinden aşağı indirir. Duyulara zâhir olan felekler âleminde on iki burç ve yedi feleğin mevcut olduğu bilinince felekler âleminin altında onlar ile nispeti olan ve onlara benzer birtakım temelleri olması gerekir. Felekler ve burçlar aşağıdaki için asıl, aşağıdakiler de onun dalı gibidir. Aynı şekilde yeryüzünde de yedi iklim, on iki ada vardır. Bunu iyi bil ki doğruyu bulasın!

Kırk Altıncı Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi nezdinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki Faal Akıl, ezeli–ebedî olan Aziz ve Celil Allah'ın vechidir (yüzüdür). Bunun tevili şudur: Faal Akıl tam yaratılış ve ilk ibdâ' ile en önce gelendir. Bu böyle olunca Faal Aklın, Allah Teâlâ'nın kelimesinin durduğu yer olması gerekir. Allah şeyleri dilediği gibi bu kelime ile yaratır ve Allah'ın hükmünü ve hikmetlerini kimse sorgulayamaz. Dolayısıyla Allah, kendi dışındakilerini nûrunu ve cömertliğini yayar ve feyz eder. Ve küllî nefs Faal Aklın vechidir, zira küllî nefs ma'lûl Akıldır ve Faal Aklın, tevili, küllî nefstir. Sonra Faal Aklın nûrunun feyzi ile muttasıl olan ilk madde gelir ve kelimenin kuvveti ilk ibdâ' ile olur. İlk madde, etkilenme ile hareket eder ve onun yüzünü Faal Akıl aydınlatır. Sonra Faal Akıl ceberûtun nûrundan dolayı ilk maddeye muttasıl olur ve onun kerim olan vechi / yüzü görünür olur. Ki onun kerim yüzü güneştir. Sonra küllî yüz görünür olur ki o da en yüce felektir. Yüce felek, Rabbânî inâyet ve ilâhî hikmetin gerektirdiği kendine uygun konumda yer alır ve aydınlatır, işrâk eder. Bitişmenin sürekliliği, ilk tanımla kelimeyi desteklemek içindir ve Tanrı'nın Akla, zamana bağlı olmaksızın biteviye feyz vermesi içindir. Tanrı bunun benzerini küllî nefse de emretti. Bunun üzerine küllî nefs, kendi nûrlarıyla gülümseyip sevindi ve zamana bağlı olmaksızın tek bir defada bir kereliğine ortalığı aydınlattı. Felekler sıraya dizildi, küllî nefsi mülahaza ettiler ve onun nûrlarıyla süslendiler. İşte bunlar yıldızlardır. Yıldızlar kendi yerlerinde sıralanmışlar ve kendi mekânlarında mustakarr olmuşlar, karar kılmışlardır. Onlar yaratıcılarını ve ibdâ' edicilerini yüceltme, birleme ve kutsamaya nispetle erdemli, iyi konuşan, düşünen, doğru bölümleri ve sağlam araçları olan yıldızlardır bunlar. Zira bunlar içinde rûhânî âlemlerin bulunduğu yüce felekler âlemidir, feyzin ilki, emir âleminin başıdır. Sonra ikinci lahzada, feleklerin ilk güce erişmeleri zayıflar ve ikinci yüz sıraya girer ki bu da aydır. Doğrusu onun yüzü Ay feleğinin merkezindedir ve küllî nefs onun merkezindedir. Şüphesiz ay feleği kendi altındakileri tedbir eder. O, ona altındakileri gözetmesi için ilk vechi ona teslim eder. Faal Akıl ay feleğine feyz ve

cûduyla yardım eder. İşte bu yüzden ay feleği alıp veren, doldurup boşaltan olur. Ve ilk Akıl, onun zatıyla kâim ve nûrlarıyla dolu olarak âlemin tüm yaşamını sağlayan olur. Âlemin deverânı, dolup boşalması kesintisiz bir güç ile olur ve ilk Varlık onun Zâtı ile kâim ve onun nûrlarıyla doludur, âlemin tümündeki yaşamın sürüp gitmesi için. Ve onun deverânı kesintisiz güç iledir. O; en yüce saadetin kutbudur. Göklerde ve yerdeki en yüce örnekler onundur ve onun konumu erdemli duyu güçlerini toplayanın konumu gibidir. Emir ve nehiy kalp yerindedir ve rûhânî duyuların sınır çizdiği şey konumundadır. Aziz ve Celil Allah'ın şöyle dediği gibi: "Onu Rûhu'l-emîn uyaran nebilerden olman için, senin kalbine açık ve vâzıh bir Arapça ile indirmiştir."[769] Buna göre ruh, kalbe iner sonra da lisandaki kuvveye ittisâl eder. Lisanın mekânı yüzdür ve lisandan nutukla emir ve nehiy sâdır olur. Olanlar emir nedeniyle olur. Ve nutuk ile olmuş olanı ve olacak olanı haber vermekle beraber olan makuller / kategoriler tamam olur. Ve kalp ile muttasıl olan kuvvetin benzeri hayatın kaynağı yönünde emir nedeniyle birlik oluşturan kelimenin ateşi gibidir. İlk fazl nedeniyle ruh, kalbe indirildiği zaman onun (faal akıl) vechiyle ittisal eder. Böylece o, sözlü olarak "ol" der ve Bârî Sübhânehu'nun istediği şey olur ve O, ilk yüzü (vecih) aydınlatır ve emri kâim kılar. Böylece oluş başlar ve ikinci yüz-vech sıraya girer ve İlk'ten kendine verilen emri anlatır ve İlk'ten sonra gelen şeyler meydana gleir. Böylece "ol" (kün) kelimesi iki harf üzerine bina edilmiş olur. Buna göre kâf harfi ilimler ile muttasıl olandır. Zira kâf ilk vechin sınırındadır ve nûn İlk'ten yani kâf'tan en uzak ve en aşağı yere inip gidendir. Kâf, kemâle erdiricidir. Birisi o, niçin kudretle tavsif edildi derse şeyleri yokluktan varlığa çıkardığı için denilir. Birisi ona niçin Sâni' denilir derse sûreti, maddenin (heyûlâ) içine koyduğu için denilir. Biri Faal Akıl nedir derse Bârî Teâlâ'nın ilk ibdâ' ettiği, yarattığı, ilk ibdâ' edilen şeydir, o, içinde her şeyin sûretinin bulunduğu basit nûrânî bir cevherdir denilir. Biri niçin ona akıl adı verildi derse çünkü kendisinden çıkan şeylerin sayısını ve çıkan şeyleri saymayı bilmesinden, akletmesindendir denilir. Nitekim Yüce Allah şöyle dediği gibi: "O, bunların hepsini tek tek sayıp dökmüş ve tesbit etmiştir."[770] Biri Nefs nedir derse nefis; basit, rûhânî bir cevherdir, bizzat canlıdır, bilkuvve bilendir, bittabi faaldir, o Faal Aklın sûretlerinden bir sûrettir denilir. Birisi nefis, niçin hayat ile nitelendi dediğinde kendinden fiiller meydana getirmesi ve cismi genelin çıkarına ve yararına götüren bir hareketle hareket ettirmesindendir denilir.

Kırk Yedinci Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi nezdinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki birisi madde nedir derse sûreti kabul eden basît bir cevherdir denilir. Birisi ona niçin madde denildi derse kendisine bitişen / kendisiyle bir olan şeyi kabul etmeye hazır ve yatkın olduğu için denilir. Tıpkı nefsin verilen sûreti kabul etmesi gibi. Birisi cevherin hakîkati nedir, cevher nedir derse o, kendi kendisine ayakta duran ve nitelikleri kabul eden şeydir denilir. Nitelik cevherde bulunan bir özellik ve arazdır, sanki cevherin bir parçası gibi. Uzayda yer kaplayan ve kendi başına ayakta duran her şey cevherdir ve kendisine niteliklerin girdiği her şey arazlardır. Her araz, cevher ile var ve sabit olması

769. Şuarâ, 26/193-195.
770. Meryem, 19/94.

bakımından cevherle birliktedir. Tıpkı siyahın siyahlığı, beyazın beyazlığı gibi. Arazlar yukarıdan aşağıya inbiâs eden, en sonunda bir noktaya dönen şeydirler. Nokta, ikinci yüzdür. Biri uzanan ve biri kısalan iki yöne sahip olanın ikincisi denildiği gibi. İkinci yön de böyledir. Dolana kadar uzar gider cisimlerde birleşmek için oluş ve bozuluş âlemi yönüne doğru kendi içinde olan şeyi alır ve kelimenin gücü nedeniyle, bedene bitişmiş temiz amellerle yükselmek için ikinci yön yardım eder. Kelime, aşağı âleme gelen başkanlar gibidir. Nitekim kalp, karnın içinde gizlenmiştir, ne görünür ve ne de zâhir olur. Oysa kalp vahiy ve ilhamla aldığı şeyi muayene eder ve zamansız olarak gizli duyularda ortaya çıkan idrak güçlerinden doğan şeyi muayene eder. Onun tarif edilen bir hakîkati ve gözle görülen bir mekânı yoktur. Bilkuvve olan ilk hadd ile kelimenin ittihâdı böyledir. Sonra da bu hadden yayılır ve onun şerefli yüzüyle ittisal eder. Ondan aldığı nûrlarını yayar, aydınlatır ve ittisal ettiği şeyle tebessüm ederek sevinir ve kendine verilen nimetlere şükrederek güler ve düzgün, mükemmel ve düzenli olarak peş peşe kendi zatından olan mevcûdları ortaya koyar ve yüce, aşkın, değerli emir ile bitişir. O, Allah'ın âyetini, Allah'tan alıp kendi altındakilere yöneltmesi bakımından vasıta ve tercümandır. İlk var edilen Allah'ın vechidir. İkinci vecih, Aziz ve Celil Allah'ın nimetlerinin faydalarını kabul edip alandır. Öyle ise emir, kelimenin kuvvetiyle gizli ve rivâyete dayalıdır, o zâhir olmaz, sıfatının zaman ve mekân içinde bir yeri bilinmez. Bilfiil zuhûr emrin nezdinde olur, vecih konuşup bedene ait şeylerin ızhârı için harekete geçince. Fakat onu ancak Allah'ın ona hidâyet ettiği ve bizim remizle anlatıp işâret ettiğimiz şeyin bilgisini Allah'ın nimet olarak verdiği kimse görebilir. Öyle ise kalbi olan ve kulak veren için –ki o buna şahiddir– biz bunu ortaya koyup delillendirmiş olsaydık bile o yine de çok ince bir sırr ve derin bir deniz olarak kalırdı. Ve ikinci vecihin birinci veche benzeme isteği, talebi devam eder giderdi. İkincisi şevkle birinciye doğru hareket eder, onun feyzinden alır ve doluncaya kadar onun cûdunu kabul etmeye devam ederdi. Sonra güç yetirip kuşatamadığı şeyi kabul etmekten aciz kalır ve durur. Sonra da kendine aldığını, başka bir feyzi kabul etmek için hızla kendi altındakilere verir. Böylece oluş ve bozuluş kesintisiz sürüp gider ve kuşaklar ve nesiller gelip geçtikçe onların benzeri başka ümmetler ortaya çıkar. Bu durum Aziz ve âlim olan Allah'ın takdiridir. Zira Allah ilk vecih ve kelimede ona zamansız olarak muttasıldır. Dahası Allah kendi nûrunu kendine muttasıl bir kuvvet yerine koymuştur. Zira onun nûru ilk feyzi kabul etmekten aciz değildir, zira ibdâ' yolu ile yaratılmış, Tanrısaldır. Sıfatlardan arınmıştır, o vehim ile idrak edilemez, fikir ona vâkıf olamaz. Sonra vecih ile muttasıl olup bilfiil aydınlatması için ibdâ' edici güçle birinci hadden/sınırdan ortaya çıkar. Böylece ibdâ' edici güçten meydana gelen ve oluş–bozuluş âleminden sâdır olan ilk fıtrat mânâsındaki ilk oluş meydana gelir, göklerin sâkinleri ve yıldızların nûrları da meydana gelir. Bu sâkinlerin her birinin söz söyleme ve gücü ölçüsünde nûrun işrâkından ve rahmetten bir payları vardır. Sonra nûrlar bunların altındakilere doğru inmeye devam edip meydana gelen vecihle ittisal eder. Böylece bu vecih de nûrla dolup kendi altındakine feyz verir.

Ey kardeşim! Hakîm ve filozof olman için bu mânâyı iyice kavra ve bu kelamı iyice düşün. Belki böylece sen rûhunun maddesi ve besininin ilk fıtrat ve ilk aydınlatma olmasına yükseltirsin. Böylece rûhun yüce derecelere, seçkinler derecesine,

iyiler menzilesine konulmuş olur. Ve sen ebediyen ve tüm zamanlar boyunca, bela mahalline, mutsuzluk yurduna oluş ve bozuluş âlemine geri dönme ve güneş ve ayın ışığını örten iki karanlık düğüm arasındaki düğümlerden kurtulursun, güneş ve ayın muayyen yer ve zamanlarına vâkıf olduğun zaman cismânî tabiatın maddenin ve nefsin karanlığı (zulmet) da böyledir. Gazâbî nefs, nâtık nefse ârız olunca onu kuşatır ve onun nûrunu örter. Nâtık nefs, gazabî neftsen kurtulmaya çalışıp temiz amellere ve faydalı ilimlere hızla yönelirse ve gazabî nefs, nâtık nefse oyun eğerse nâtık neftsen karanlık zâil olur ve nâtık nefs sarhoşluktan uyanıp ayılıp kendine gelir. Böylece nâtık nefs, ebediyen karanlıkta kalmaz, belâ mahalline geri dönmez ve ilk ölümden başka ölüm de tatmaz. Yüce Allah, Ay ve güneş tutulmasından meydana gelen şeyden dolayı felekte iki karanlık düğüm yaratmıştır. Güneş yolculuğunun doğru olması ve hızla geçip gitmesi nedeniyle koyu karanlık, boğucu düğümden uzaklaşır ve ışıklarını ızhâr eder ve geçmişte kalan hiçbir şey güneşe ilişmez. Güneşe tecâvüz eden ve güneşin tecâvüz ettiği hiçbir şey ona ilişmez. Akış hareketlerinin hızı ve burçlarındaki gidişiyle ayın durumu da böyledir. Nefs-i nâtıkanın durumu da böyledir. Cismin karanlık tabiatından ve maddenin karanlığından ayrıldığı zaman ışıklarına kavuşur ve kendi zatını arzulayarak ve zatının rûhânî mekânını ve kendinin nûrânî faydalarını hatırlayarak aydınlık saçmaya geri döner. Nâtık nefs böyle yapınca ilâhî kelimenin cevherinden olup öyle ortaya çıkar. Nâtık nefs bu durumdan gafil kalınca oluş ve bozuluş âleminde kalmaya, oraya düşmeye, cisimler âlemiyle birlikte kalmaya devam eder. Nefsin biri yukarı, diğeri aşağı bakan iki yönü olunca bir yukarıya yükselmesi için yukarı yönün faydalarının aşağı yön ile ittisal etmesi gerekir. Böylece aşağı yön Allah'a yükselmiş olur. Nâtık nefs yukardan gelen feyzi kabul etmeyince kemâl derecesinden geri kalır veya değerli, şerefli yerinden ayrılmaktan şikâyet etmeyince istediği ve seçtiği yerde daimî olarak kalır. Tıpkı kurtulmak yerine, uzun süre hapiste kalmayı tercih eden gibi.

Kırk Sekizinci Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi nezdinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki ayın biri ışık alan, diğeri ışık veren iki yönü vardır. Ay, aşağıya bakan yönüyle oluş ve bozuluş âlemine feyz verir. Zira ay sekiz rûhânî ve sekiz cismânî âlem arasında aracıdır. Dolayısıyla rûhânî âlemden yardım ve cismânî âleme feyz verir. Rûhânî âlemler ise sekiz yüce felektir. Cismânî âlemler ise dört temel öğe, bunlardan doğan üç şey (maden–bitki–hayvan) ve insandır. Ey kardeşim! Bil ki bu fasıl ilmin gizliliklerinden ve hikmetin sırlarındandır. Ve bu fasla vâkıf olmak ve ona ulaşmak, Nutfenin Düştüğü Yer risâlesindeki en yüce amaç, en son taleptir, Metafizik (Mebde) ve ahlakın (munkaleb) bilgisidir. Bil ki amaç, basit nefislerin, şahıslaşmadan önceki renkler şekiller ve diğer arazlar vasıtasıyla belirlenmiş cüzi cisimler ile ittisal etmeden önceki durumlarını haber vermektir. Bedenin tamamlanması ve sûretin kemâle ermesi için nutfenin rahimdeki kalış süresini haber vermektir. Sûretin kemâl bulması, âletin istikmâli, edatın hazırlanması için, nefsin heykelle bağlanmasının düzenlenmesi, bedenin güçleriyle birleşmesi, güçlerin bünyeye yayılması, kâmil bir âlet olması için bedenin bütününe

sahip olması, kendine verileni kabul etmeye yatkın olması ve aksi ilimler ile nefsin ittisal etmesi için olan ilk cismânî kemâldir. Nutfe dördüncü ayına girince güneşin yönetimi altına girer ve güneşin rûhânî güçleri cenini sarıp kuşatır. Ve cenine hayat rûhu üflenir ve cenine hayvânî nefs gelip girer. Bu durum güneşin felekteki yıldızların reisi olmasındandır. Ve güneşin nefsi âlemin tümünün rûhudur. Ve güneş, ay feleğinin altında var olanların hepsini kuşatır ve özellikle de insanı meydana getiren şeyleri. Bu şundandır: Güneş cisminin âlemdeki konumu, kalp cisminin bedendeki konumu gibidir. Geri kalan yıldızların ve feleklerin konumu, bedenin uzuvları ve mafsalları konumundadır. Ve bunların rûhânî güçlerinin âleme sirâyet etmesi; bedenin bütün uzuvlarına, kalpten fışkırıp sirâyet eden garîzî sıcaklığın sirâyet etmesi gibidir. Yıldızların geri kalan rûhânî güçleri ise yıldızların orduları, yardımcıları, hizmetçileri gibi olan güçlerdir. Bütün bunların hepsi Aziz ve Âlim Allah'ın takdiri ile olur. Bil ki bu rûhânî güçlerin yıldızların ve burçların sınırlarında gezinmesi ve ışığını şiddetle aydınlatması ve rûhânî güçlerinin akışı sebebiyle felekten ay feleğinin altındaki oluş ve bozuluş âlemine yıldızların, burçların ve feleklerin rûhânî güçleri her gün, her saat, her dakika ve her derecede çeşit çeşit tedbirler olarak iner, bu tedbirlerin bir gün, bir saati başka bir gün ve saatin tedbirine uymaz. Beşer bu tedbirlerin bilgisini derinliğine kavrayamaz. Ancak Allah'ın bu ilme muttali kıldığı melekler, resûller, dininin imamları ve adaletli ilim sahibi kimseler müstesna. Bil ki güneşin nûru dokuzuncu feleğe kadar ulaşır ve onun ötesine geçemeyerek geri döner. Zira güneş nûrunu dokuzuncu feleğin nûrundan almıştır. Çünkü burada cennet Allah'ın dediği gibidir: "...Orada ne güneş sıcağı görürler ve ne de dondurucu soğuklara uğrarlar."[771]

Kırk Dokuzuncu Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi nezdinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki annesinin karnında iken cenin için yalnızca nâmî-büyüyen nefs meydana gelir. Ceninin hisseden hayvânî nefsi ile nâtık nefs ise doğumdan sonra hâsıl olur. Birinci ayda ceninin sorumluluğunu Zühâl, ikinci ayda Müşteri, üçüncü ayda Merih, dördüncü ayda Güneş ve beşinci ayda Zühre, altınca ayda Utarid, yedinci ayda kamer üstlenir. Çocuk yedinci ayda dünyaya gelirse yaşar. Sonra sekizinci ayda bebeğin yönetimi tekrar Zühâl'e verilir. Dolayısıyla çocuk sekizinci ayda doğarsa ölür. Dokuzuncu ayda güneş kendi konumuna girerken, hareket, sefer, intikal, sûret verme, konum ve doğum olduğu zaman nutfenin düşme günüdür. Ey kardeşim! Şunu kesin olarak bil ki bu durum, bu hareket felekte korunduğu sürece böyle olur. Doğrusu felekten dolayı var olanlar sûreti maddede mevcûd olur. Ve bu âlemdeki olayların hepsi felekten meydana gelir. Feleğin deverânı durunca âlemin nizâmı bozulur, oluş ve bozuluş âlemi yok olur, bâtıl olur. Şüphesiz küllî nefs, bütün amaçlarına ulaşınca bu durum meydana gelecektir denilir. Çünkü garaz, daha önce vehmedilen bir gayedir. Ve fâil fiilini de bu gayeden dolayı yapar. Fâil, bu gayeye ulaşınca fiil sona erer. Cennetin mânâsı ise sekiz âlemdir. Cennetin ilki mirâs cennetidir, bu cennet insan olma rütbesidir. İkinci Adn cenneti ki bu meleklik rütbesidir. Üçüncüsü ebedilik cenneti, bu cennet, feleki âlemlerdir.

771. İnsan (Dehr), 76/13.

Dördüncüsü yüce cennettir. Bu cismânî âlemlerden mücerred olan rûhânî âlemlerdir. Beşincisi Firdevs cennetidir, ki bu nefsânî âlemlerdir. Altıncısı Naîm cennetidir. Bu cennet ilim âlemidir. Yedincisi Rıdvân cennetidir ki bu akıl âlemidir. Sekizincisi Me'vâ cennetidir. Bu cennet, bütün âlemlerin kendisinden meydana geldiği ve yine kendisine döneceği ilâhî emir âlemidir. Cennetin dereceleri ise Allah'ın kendilerinden hikâye ettiği her makama dair ilimlerin mertebeleridir. "Bizim her birimizin belli bir makamı ve yeri vardır."[772] Ateşin mânâsı ise yedi âlemdir. Bu âlemler üç mütevellidât [madenler-bitkiler-hayvanlar] ve dört unsurdur. Cehennemin ilki dumansız alevdir. Bu dumansız alev, esir küresidir. Sonra havanın ve zemherinin merkezi olan Cahîm gelir. Sonra suyun makarrı olan Saîr gelir. Sonra tozun, toprağın mekânı olan Hâviye gelir. Sonra insanın dışındaki hayvan âleminin cehennemi gelir. Sonra bitkiler mertebesi olan Sakar, sonra da ölü madenler menzilesinde olan Siccîn gelir. Bu madenlerin şahısları aşağılarda erimiş–çürümüş ve cisimleri ağır ve katılaşmıştır. Allah bizi bunlardan kılmasın. Zira Allah, kullarını görür ve bilir. İmdi iyi bil ki kıyâmetin tevili dört şekilde yapılır. Birincisi hissî idrâk edilenlerden ve bedensel âletlerden ayrılan cüzî nefslerin kıyâmetidir. İkincisi şeriatların, âyetlerin kıyamıdır, zamanı ve devri kâim kılanın zuhûrudur. Cüzî nefsleri hesaba çekmesi için küllî nefsin meydanda görünmesidir. Üçüncüsü kıyâmetlerin kıyâmetidir. Bu kıyâmet, ayrılmış nefislerin bir araya toplanması ve kudsî âlem ve nûrların mahalliyle bitişmesidir, büyük günün saatleri süresince. Ve ilk itidal ve dairesel hareketin verilme noktasında birbirinden ayrılan gezegenlerin bir araya toplanmasıdır. Dördüncü kıyâmet, iki dirilişin sona ermesi, iki bölgenin örtüşmesi, iki âlemde de nefs için kudret ve ilmin husûlü, fasılların bâtıl olması, usûllerdeki ayrılığın yitip gitmesi, maddenin sûret elbisesinden soyunması, nefsin zaruri görevlerden müstağnî olması âlimin kendi nefî ve aslı ile birleşmesi kavlini ve fiilini tahkik etmesi ile varlığın tümünün kıyâmetidir. Emrin tümü Allah'a geri döner. İşte kıyâmetlerin bilgisi budur. Bunları iyi bil ki irşâd olasın!

Ellinci Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi nezdinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki Nefs, kendinden önce gelen yaratıcı emir nedeniyle ilk hadden meydana gelince emrin mebdei/başlangıcı yaratıcı ve ibdâ' edici kelimeyle bitişmek olur. Böylece ilk varlık zâhir olur ve kendi vechini düzenleyip kendisinden mevcûdların meydana gelmesi için aydınlık saçar. Ve ilk varlık ilk varlığa zâtî bir irtibatla bağlanır. Ve oluştan sâdır olan ilk muharrik güçle emr varlığı sürdürüp gider. Ki bütün mevcûdların vehimleri bu oluşu (ol emrini) kavramaktan uzaktırlar. Ve tenzih ile yenilenip duran Allah'ın nûrlarını kavramaktan uzaktırlar. Nûrların aydınlatması kendilerini önceleyen ve yukardan gelen emrin kabul edilmesine yöneliktir. Mevcûdların her biri kendine uygun yerlerine yönelik hareketlerinden dolayı meydana gelmiştir. Sonra mevcûdların tümü kendilerini yaratanı tenzih eden ve birleyen bir dil ile konuşur ve her biri kendisi ile kendisinden dolayı yoğunlukları içinde nezafetlerini korurlar, kararlı hale getirirler. Böylece yoğunluk yerlere ve bedenlere dönüşür, latif şeyler mekânlaşmış şeylere ve

772. Sâffât, 37/164.

yaratıcısı olan Allah'ın birliğini söyleyen nâtık ruhlara dönüşür ve bu ruhlar ile cömertlik ittisal eder ve her kendi gücü ve kuvvetince kendine gelen feyzi ifâze etmekle ittisâl eder. Ve bütün varlıklar yerleri olanlar-yer tutanlar, ruhlar ve cesetler olur ve kendilerini Azim Yaratıcılarını niteleyen sıfatlardan tenzih etmiş olur ve ruhlar ve cesetler topluca Rabblerine nidâ edip, Allah'ın göklere ve yere söylediği gibi, senden başka Tanrı yoktur deyip topluca ona icabet ederler: "Sonra iradesi bir gaz halinde olan göğe yöneldi. Ona ve yere şöyle buyurdu: isteyerek de olsa istemeyerek de olsa emrime gelin! Onlar da gönüllü olarak geldik dediler."[773] Göksel şahıslar ve yüce feleklerin sâkinleri Allah'ın bu çağrısına en önce icabet ederler ve onlar itaat etmeye en yakındırlar. Sonra bunlara yeryüzü şahısları katılır. Yerin merkezini izleyen ikinci yüz tertib edilince onun altında olan da tertib edilir. Ve ikinci yüz, yeri terbiye edip büyüten bir Rabb ve onu yöneten ince bir siyasetçi olur. O, kendi kemâlinde gayretli ve kendi güzelliğine düşkündür. O, daima kendi burçlarında hareket eder ve kendi konaklarına uğrar ve kendi üstünde olan şey onun nûrlarından iktibâs eder. Ve kendi letâfeti ölçüsünde nûrla dolar. Aydınlatır, dairevi hareket eder ve kendine ışık verene öykünür. Sonra gücünün dışında olanı kabul etmekten âciz kalır. Kendi olan şeyi verir ve kendine ait rûhânî şeyleri geri verir ve yukarıdan kabul ettiği rûhânî şeyleri de verir. Bütün bunların hepsi, yalnızca Allah'ın bilmiş olduğu melekleri ve ordularıyla beraber yeryüzüne iner. Bu iniş, ana ve temel maddelerde devam eder. Bunlardan, mevcûdlarda görünen türden ilginç yaratıklar ve şaşırtıcı yapılmışlar meydana gelir. Bunlar, öğrencileri hikmeti anlatmaya yakınlaştırmadan öncedir. Hikmet şudur: Nefsin iki yönü vardır. Verileni aldığı üst yön. Gücü ölçüsünde cüzî nefs feyzi kabul ettiği sürece, cüzî nefs, küllî nefisten ayrılmaz; kendi zatından feyzi kovar ve başkasına meylederse onun cevheriyle ittisal kesilir. İtaatlerinin dışına çıkıp emirlerine isyan ettiklerinde Allah'ın nebileri ve resûllerinden kopanların karanlıkta kaldığı gibi onun yollarını da karanlık kaplar. Anlattıklarımızın kanıtı ve şerh ettiklerimizin desteği, Aziz ve Celil Allah'ın kitabında nebisine söylediği şu âyettir: "De ki ben de sizin gibi bir beşerim..."[774] Aşağı yönde nebi, onlarla cisim olmakta ortaktır. Sonra Allah şöyle dedi: "...bana Allah vahiy veriyor..."[775] Böylece nebi, yüce cevheri, ilâhî destekleri aldığı kutsal ve yüce nefsiyle onlardan ayrılır. Bu yüzden biz şöyle dedik, yüce yön, aşağı yöne, bir gün aşağı yön yüce yöne geri dönene kadar yardım eder, ikramda bulunur. İşte bu yüzden biz dedik ki ay feleğinin altındakilerin hepsi çok azı hariç, tâmm ve yetkin değildir. Zira bu durum yüce âlemde olan şey sebebiyle değildir. Bu böyle olunca onun benzeri, zamansız olarak ilk emirde ortaya çıkar. Oysa ay feleğinin altındakiler birbirini izleyen bir sıra iledir. Nitekim aynı şekilde yüce âlemde düzenlenir, tertib edilir ve felekleri de dairevi hareket eder. Ve ulvî âlem, kemâl, tamam ve genel nûr ile teyid edilmiş birinci sınırdan (hadd) olan ikinci yüzü / vecih aydınlatır. Ulvî âlemin kendisinde menziller vardır. Bu menzillerin üçü üstünde, üçü altındadır. Ve düzen kurulur ve varlık tamamlanır. Ve ulvî âlemin altında olan şey, ulvî âlemin varlığı için olmuş değildir. Eğer böyle olmuş olsaydı iki âlemin bütün

773. Fussilet, 41/11.
774. Fussilet, 41/6.
775. Fussilet, 41/6.

özellikleri birbirinden ayrı olmazdı. Kesin olarak bilinmektedir ki oluşu zaman içinde olmayan şey, kendi altında ve zaman içinde olan şeyin oldurucusudur. Aynı şekilde var kılıcı emir öncelikle ulvî âlemin nedeniyle olur. Sonra emir, ulvî âlemden dolayı var olup onun altındaki şeyler meydana gelir. İşte bu nedenle Allah Teâlâ şöyle der: "İşleri düzenleyip yönetenler."[776] Yani onlar, müdebbirler, Allah'ın emirlerinden bir emirdir. Ve her bir feleğin hareketi kendi altındaki şeyin zamanını oluşturan harekettir. Ve durum oluşanların en sonuncusu yeryüzü oluşana kadar devam eder. Sonra aynı şekilde oluş, yeryüzünden başlar. Ve yüce şeylerin birbirinden meydana geliş zamanını bilmeye de bir yol yoktur. Ay feleğinin altında olan şeylerin oluşunu zaan ile tavsîf ettiğimiz gibi. Bu ancak Zühâl feleği, Müşteri feleğinin üstünde ve o da Merih feleğinin üstündedir dendiği gibi olur ve üsttekinin önce gelme, alttakinin sonra gelme hakkı olduğunu biliriz. Ve biz biliriz ki ay feleğinin altındaki şeylerde önce gelen, ancak kendi altındaki şeyi zaman bakımından önceleyendir. Bu yüzden biz şöyle deriz: önce gelenin hareketi, kendinden daha üstün olandan meydana gelir. Bu yüzden bazı filozoflar Yaratıcılarına dua ve yakarışlarında "Ey Dehirler Dehri" derler. Ve hakîm Resûl de "Dehr'e sövmeyin, zira o, Allah'tır" der. Bunu iyi bil ve düşün ki dünya ve dinde aziz olursun, İnşâallâhu Teâlâ.

Elli Birinci Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi nezdinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki nutfe ana rahmine düşüşünün beşinci ayına gelince, nutfenin tabiatı ana rahmine düştüğü günkü burca uygun gelen ve çocuğun evi denilen beşinci burca girince, sûret veren ve nakş veren Zühre nutfeyi yönetince, Zühre'nin rûhânî güçleri nutfenin yaratılışını kuşatınca nutfenin yaratılışı tamamlanır. Bünyesi ve büyümesi kemâle erer, uzuvların sûreti zuhûr eder, sûretin kesitleri ortaya çıkar, belirginleşir ve vecih-yüz kendindeki şeylerin hepsiyle birlikte beyân olur ve sûret, Allah'ın elidir. Sûret veren Yüce Allah sûreti Kurân'da şöyle anlatır: "Annelerinizin rahimlerinde size dilediğei sûreti veren O'dur. Ondan başka Tanrı yoktur. O, Aziz ve Hâkimdir."[777] O, yaratıkları tasvir etmek, bünyeyi tamamlamak için emrini dilediğine vahyedendir. Ve melekler ve Allah'ın ordularından dolayı yaratılış büyüyüp gelişir. Böylece Allah, sûretleri ve nefisleri verir, tıpkı kalpten doğup büyüyen gücün ele geçmesi gibi. Böylece yaratılış, içerdiği güçler ölçüsünde nakışlar, tasvirler, çizgiler ve şekiller olarak tezâhür eder. Her şey, Aziz ve Celil Allah'ın emriyle olur.

Ey kardeşim! Bunu iyi kavra belki bu elin rûhânî marifetiyle kurtulursun. Bu marifet, Allah'ın bütün yaratıklarını içine alan nimettir. Belki bu bilgi ile iyi ve güzel bir sûret kazanır, temiz bir nefis olursun ve bu durum meâd yurdunda bir zinet-süs olur. Allah seni ve bütün kardeşlerimizi lütfu ve keremiyle bu nimetlere ulaştırsın, İnşâallâhu Teâlâ.

776. Nâziat, 79/5.
777. Âl-i İmrân, 3/6.

Elli İkinci ve Sonuncu Fasıl

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendi nezdinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki sözle anlattığımız, misâller ile işâret ettiğimiz ve Kuran'ın anlatıp açıkladığı cinler iki kısma ayrılır: iyi cinler ve kötü cinler. İyi cinler, kendi mertebesinde erdemli, gücü ölçüsünde kendi erdemine ulaşmış, kendi yeteneği ölçüsünde erdeme ve erdemin altındaki şeye mülâkî olmuştur. İşte bu yüzden kötü cin, kötülüğünün ve isyânının zirvesinde olan ve kötülüğe kavuşan cindir. Kötü cin, iblis ve arkadaşlarına kavuşan cindir. Zira iblis yaratılışın başlarında cinlerden idi. Ve en sonunda iblis de cinlerden sayıldı. İyi cinler; Rabblerinin çağrısına icabet eden, Rabblerine inanan –selâm ve rahmet üzerlerine olsun– Rablerinin elçilerini, nebilerini ve imamlarının getirdiklerini tasdik edenlerdir. Ey kardeşim! Sonra bil ki cinler âlemi/âlimi aklî ilimlere, felsefî görüşlere, aydınlıklarla dolu rabbânî mezheplere, kavuşulan nûrlara, temiz nefisler ile ittihad eden kesin delillere ve temiz ruhlara özgü kılınmış bir tâifedir. Bunlar bizim, *Câmiatu'l-Câmia Risâlesi*'nde isimlendirdiğimiz kimseler ve İdris ve Belkıs'ın çocuklarından Kiyan'ın çocuklarından, Haman'ın çocuklarından, Numan ailesinden Behram'ın evlatlarından, Nahid'in oğullarından delilleriyle ortaya koyup açıkladığımız yargıçları, fakihleri ve cinin kadılarıdırlar. Biz burada bunlarla ilgili açıklamayı, onlara işâret etmeyi arttırmak istiyoruz. Bu işâret edilenler; Hipokratçılar, Sokratesçiler, Platoncular, Aristoteles'in neslinden olanlar, bunlara benzeyen metafizikçi filozoflar, sadece aklî ilimler ve felsefî eğitimler ile ilgilenen Rabbânî âlimler, bunların peşinden gelenler, bunların çağrısına katılanlar ve bunların emir ve yasaklarına boyun eğenlerdir. İşte bu kimseler iman edici mescitlerde ve temiz yerlerde gizlenmişlerdir, cinleşmişlerdir. Onların ruhları hafif, cisimleri latiftir. Bunlar insanlarla bir aradadırlar. İnsanların onları görmediği yerde onlar insanları görür. Bunlar insanların ruhlarını almaya, cesetlerini bozmaya kadirdirler. Bu durum, onların fayda ve zarar veren şeyleri bilmelerinden, bütün hallerinde, yemelerinde ve içmelerinde insanların onlara muhtaç olmasındandır. Zira onlar yüce sanatların ve pek çok yarar verici şeyin sahibidirler. İşte bu yüzden insanlığın bütün işi, cinden ilim öğrenmektir denilir; cinler ilmi onlara gösterip ortaya koyduklarında ve onları meydana çıkardıklarında. Şüphesiz biz söz ve bu kelâmla iyi cinlerin bilgisini ortaya koyup kanıtladık. Böylece kalbi olup da kulak verip dinleyen buna şâhid olsun diye. Sonra bil ki iyi cinler, insanlardan gönderilen elçilere inanırlar. Ve gökten gelen vahyi anlatanlara ve desteklenmiş imamlara icabet ederler. Nitekim Aziz ve Celil Allah'ın cin taifesini anlatırken naklettiği sözünde olduğu gibi cinler şöyle dediler: "...Biz gerçekten doğru yolu gösteren harikulâde bir Kurân dinledik ve ona iman ettik. Bundan böyle Rabbimize asla bir şerik tanımayacağız..."[778] Ve Allah onları şöyle anlatır: "Ve biz göğe çıkmak istedik bir de ne görelim: orası sert ve kuvvetli bekçiler, şihablar ve alevler ile dolu. Önceleri biz göğün bazı yerlerinde oturup dinleme merkezleri edinirdik. Ama şimdi kim dinlemeye kalkışırsa, derhal kendisini gözetleyip izleyen bir alevle karşılaşıyor."[779]

Ve hamd âlemlerin Rabbinedir.

778. Cinn, 72/1-2.
779. Cinn, 72/8-9.

AVRIONTI

Hayri K. Yetik

Arkaik Ortadoğu

Güncellenen Metinlerin Kurgusökümü

İdeaAyrıntı/432 sayfa/ISBN 978-605-314-052-8

Arkaik Ortadoğu, yazar Hayri K. Yetik'in daha önceki kapsamlı çalışması olan *Romantik Ortadoğu* adlı kitabın devamı niteliğinde. *Romantik Ortadoğu*, çatışmaların, kıyımların eksik olmadığı yaralı bir coğrafyaya eğiliyordu. *Arkaik Ortadoğu* ise aynı coğrafyanın daha eski zamanlarına, arkaik dönemlerine uzanıyor; ama bu kez "büyük anlatılar" mercek altına alınıyor. Anlatıları oluşturan "metinler" eleştirel bir strateji uyarınca yeniden değerlendiriliyor, bu esnada yerleşik anlamlar yerlerinden ediliyor; kodlar çözülüyor, çağlar ve metinler arasındaki süreklilik ve kopuş ilişkilerine teğet geçmeyen siyasi analizler edebiyatın filtresinden geçiriliyor. Okuma sürecini zevkli hale getiren başlıca etmen, yazarın edebiyatla kurduğu ilişki zaten. Bahis Ortadoğu olduğu için "dinsel anlatılar" çalışmada ağırlıklı bir yer işgal ediyor, dinsel söylemleri ete kemiğe büründüren tarihsel anlamların, hakikat anlatılarının "soykütüğü" çıkarılıyor...

Iris Murdoch

İyinin Egemenliği

İdea/Ayrıntı/Çev. Tuğba Gülal/112 sayfa/ISBN 978-605-314-030-6

İster klasik ister çağdaş olsun, felsefenin sorunları çoğu zaman karışık bir düzlemde tartışılır ve felsefe, bu tartışmaya her zaman açıktır. Iris Murdoch, insanın talepleri ve istekleri üzerinden, felsefenin temel sorunlarını tartıştığı bu makalelerde, kavramların altını adeta bir maden işçisi gibi kazarak, kendi gerçeğini, "iyi"sini aramaktadır. Bunu yaparken de varoluşçuluktan davranışçılığa, psikoloji ve psikanalizden Marksizm'e, sonra en başa, Platon'un *Devlet*'ine atıfta bulunur.

Ahlakın kavramlara, özellikle "iyi"ye yaklaşımını değerlendirmeye, yeniden adlandırmaya ve korkusuzca tartışmaya çalışır Murdoch; buna Tanrı da dahildir. Hatta bazen kendi teorilerini tartışmaya açarak, yeni bir yön, yeni bir çıkış yolu arar. *İyinin Egemenliği*, bahsi geçen çıkış yolunun felsefeyle birlikte olacağını anlatan, Murdoch'ın belki de en değerli tartışmalarını barındıran, zihin açıcı bir eser.

Louis Gardet & Georges Anawati
İslam Teolojisine Giriş
Karşılaştırmalı Teoloji Denemesi

İdeaAyrıntı/Çev. Ahmet Arslan/752 sayfa/ISBN 978-605-314-012-2

Louis Massignon'un elinizdeki kitaba yazdığı önsözde belirttiği gibi, "*İslam Teolojisine Giriş*'te Gardet ve Anawati teoloji problemini ele almakta ve Batı Hıristiyanlarının çabaları karşısında, Müslüman bilginlerin çabalarının yöntemli bir değerlendirmesine yer vermektedir."

Katolik bir rahip ve İslam kültürü üzerine çok sayıda kitabın sahibi olan Louis Gardet ile yine bir rahip ve İslam uzmanı olan G.C. Anawati'nin birlikte yazdıkları bu eser, kendi alanında bir ilktir.

Gardet-Anawati, İslam kelamı ile Hıristiyan teolojisi arasında gerek tarihsel gerek öğretisel bakımdan sıkı ilişkiler kurmanın, gereğinden fazla veya temeli olmayan yakınlıklar veya eş değerlikler tesis etmenin doğru olmadığını düşünmektedir. Ancak birçok farklılığın varlığı, Anawati-Gardet'ye göre, İslam kelamı ile Hıristiyan Katolik teolojisi arasında, tarihsel bazı ilişkilerin, paralelliklerin var olduğunu görmemize engel teşkil etmemelidir. Örneğin, kelamın tarihsel olarak gelişmesinde önemli rol oynayan özgür seçim ve kader, Tanrı'nın kelamı olarak *Kur'an*, tanrısal sıfatlar gibi meselelerin tartışılmasında, Müslümanların Hicret'in II. yüzyılında Şam'da Hıristiyan teolojisiyle karşılaşmalarının önemli bir etkisi olmuştur.

Buna karşılık kelamın doğrudan Gazali, dolaylı olarak Maimonides aracılığıyla Aziz Thomas gibi bir geç dönem Hıristiyan teologu üzerinde bile belli bir etkisinin olduğu da kabul edilmesi gereken tarihsel bir olgudur. Öte yandan, Hıristiyan teolojisinin antik Yunan felsefesinden, kelamın ise İslam'da bu felsefeyi devam ettiren felasifeden etkilenmeleri, onlar arasında bir başka ve son derecede önemli bir temas noktasını ve ortak ekseni oluşturmaktadır.

Elinizdeki kitap, esas olarak İslam dünyasında geliştirilmiş şekliyle kelam düşüncesi ile Hıristiyan dünyasında geliştirilmiş olan Hıristiyan teolojisi arasında yapılan bir karşılaştırmadır. İslam kelamı ile Hıristiyan teolojisini bir bütün olarak ele alıp onları çeşitli bakımlardan (yapı, yöntem, amaç, doğa vb bakımından) karşılaştıran bir çalışma olması nedeniyle, kendi alanında yol açıcı bir niteliğe sahiptir.

Daha önce Gardet'nin *Müslüman Site -Toplumsal ve Siyasi Hayat-* adlı kitabını da Türkçe'ye kazandıran Prof. Dr. Ahmet Arslan'ın çevirdiği İslam Teolojisine Giriş, İslam kelamı ve Hıristiyan teolojisi alanındaki çalışmalara bir kapı açmakta, bu özelliğiyle bir kaynak eser olma özelliği taşımaktadır.

Mineke Schipper

Adem ve Havva Her Yerde

İdeaAyrıntı/Çev. Pınar Doğu/320 sayfa/ISBN 978-975-539-977-5

Dünyada başka hiçbir hikâye insan soyunun anne ve babası Adem ile Havva kadar meşhur değildir. Onları konu edinen bilmeceler, atasözleri, şarkılar, şiirler, romanlar, operalar ve filmler vardır.

Adem ve Havva'nın hikâyesi üç semavi din tarafından aktarılarak her yere ulaştı. Kitab-ı Mukaddes'teki Adem ve Havva hikâyesi, Mezopotamya, Arabistan, Anadolu ve Mısır'ı geniş ölçüde dolaşan kabile insanları Bedevilerin sözlü geleneğiyle gelişti, ancak çoğunlukla Vaat Edilmiş Topraklar diye adlandırılan ya da bunun dışında tek tek Filistin, Fenike, Suriye, İsrail, Yuda ve Samiriye diye de bilinen bir bölgeye yerleşti.

Yazar Mineke Schipper, Adem ve Havva inancının farklı dinlerdeki yerini ve anlatı biçimini göz önüne sererken, görsel kaynaklarla zengin bir bakış olanağı verir. Lillith'ten Havva'ya, Tanrı'dan Şeytan'a ve yılana kadar insanlık tarihinin zengin kültür parçalarını bir arada ve çok boyutlu bir bakış açısıyla sunar.

Her Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman, Adem ve Havva hikâyesini aktarıp genişletti. Bazı hikâyeler Ahd-i Atîk'in ilk yazılışından bugüne kadar geldi, fakat hikâyeyi sadece 20. yüzyılda duyan kültürlerden buna her gün yeni hikâyeler ve resimler eklendi.

Cennet manzarası; bitki örtüsü, ağaçları, çiçekleri, meyveleri, hayvanları ve ilk insanları yerel kültürel nitelikler kazandı. Elma yerine portakal, nar, incir, üzüm, muz ve ekmekağacı meyvesi Cennet'in yasak meyveleri ilan edildiler. Çağlar boyunca hikâyeler bir kuşaktan diğerine sözlü olarak aktarıldı ve aynı zamanda gitgide kaydedilip estetik biçimde tasvir edildi. Farklılıklar birbirinden uzaklaşan dini fikirlerden dolayı değildi sadece, aynı zamanda hikâyecilerin ve sanatçıların şahsi yaratıcılıklarından da kaynaklanıyordu.

Mineke Schipper'in bu önemli çalışmasında, eski ile yeni, Adem ve Havva, Yahudilikten, Hıristiyanlıktan, İslamiyet'ten ilham alan hikâye ve resimlerin rengârenk kavşağında buluşur. Önceki ve sonraki benzerlerine yabancılık ya da düşmanlık mı hisseder bunlar? Birbirlerini tanımaya başlamaktan endişe mi duyarlar? Adem ve Havva'nın inançlı ve inançsız nesillerinin her nerede olursa olsun birlikte barış içinde yaşamayı başardıkları ümit edilir. İnsanlığın hayali bu yöndedir.

İhvân-ı Safâ grubundan bir düşünürün şöyle dediği rivayet edilir:
"Din hastaların, felsefe ise sağlıklı insanların tedavisiyle ilgilenir. Peygamberler hastaları, hastalıklarının artmaması, hatta onların bütünüyle iyileşmesi için tedavi eder. Filozoflar ise herhangi bir hastalık bulaşmaması için, sağlıklı insanların sağlığını korur."
İhvân-ı Safâ, onuncu yüzyılda ortaya çıkmış bir grubun adıdır. Ansiklopedi niteliğinde 52 risale yazarak, matematikten müziğe, felsefeden gökbilimine ve sihirden aşka kadar pek çok konuyu şiirsel bir dille incelerler.
İslam tarihinin toplumsal ve düşünsel yarılmalar yaşanan bir döneminde, aklın rehberliğinde, kalbi arındırmaya ve insanı yükseltmeye gayret ederler. Hiçbir bilime düşman olunmamalı, hiçbir kitaptan uzak durulmamalıdır onlara göre. Öteki düşünce ve inançlara karşı hoşgörüye vurgu yaparlar.
Kim oldukları konusunda değişik teori ve söylentiler vardır. Etraflarındaki sır halesi bin yıldır kalkmamıştır. Risâleler'i, üç "gizli imam"dan ikincisinin yazdığı iddia edildiği gibi, İhvân-ı Safâ'yı İsmaililer'den Nusayriler'e ve Dürziler'e kadar değişik yapılara atfedenler de olur.
Abbasi halifesinin emriyle 1050 yılında İhvân-ı Safâ Risâleleri'nin (İbni Sina'nın eserleriyle birlikte) bütün kütüphanelerden toplanarak yakıldığı bilinir. Ancak Endülüslü düşünür Müslime, Doğu'ya seyahati sırasında risaleleri toplayarak, yok olmaktan kurtarır.
"(Bu) risaleler, cilâ, şifa, nur ve ışıktır. Hatta onlar ilaç olamamışsa, hastalık gibidir. İyileştiremezse hasta eder, ıslah etmezse ifsat eder; kurtuluşa erdirmezse helâk eder. Tedavi eder; ama bazen hasta da edebilir. Öldürür de, diriltir de."
Nihayet Türkçe'ye çevrilen Risâleler beş ciltte toplanmıştır.
Bin yıldır Doğu'dan Batı'ya geniş bir kültür ve düşün coğrafyasında önceleri nefesi sonraları ise hayaletiyle dolaşan bu eser, şimdi okunup, arınmış kalplerde yer edinmeyi bekler, yeniden.

AYRINTI • İDEA
ISBN: 978-605-314-086-3
9 786053 140863

THG
0827520
ELN
2016

30 ₺